

ΕΠΑΜ. Α. ΒΡΑΝΟΠΟΥΛΟΥ

Α' ΛΥΚΕΙΟΥ

002
ΚΛΣ
ΣΤ2Β
1070

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΑΘΗΝΑ 1982

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΙΣΤΟΡΙΑ

A/1

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΣΤ 89

ΣΧ Β
100
100
100
100

ΕΠΑΜ. Α. ΒΡΑΝΟΠΟΥΛΟΥ

Βρανόπουλος, Επαμ. α

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΓΙΑ ΤΗΝ Α' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1982

002
ΚΑΣ
ΣΤ2Β
1070

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ
ΕΔΩΡΗΣΑΤΟ
Όργανο Σύνδ. Βιβλίων
3286 Έτος 1982

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

Ι. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ, ΚΑΥΧΗΜΑ ΚΑΙ ΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ

Σκοπός του μαθήματος της Ιστορίας είναι να έξιτορήσει τη δραματική πορεία του ανθρώπου από τὰ βάθη τῶν αἰῶνων πρὸς τὴν κατάκτηση τοῦ πολιτισμοῦ του. Ἀντικείμενο τῆς ιστορικής ἐρευνας εἶναι τὸ σύνολο τῆς συμπεριφορᾶς καὶ τῶν ἐπιτευγμάτων τοῦ ἀνθρώπου σὲ ὅλους τοὺς τομείς τῆς δραστηριότητάς του. Τὸ σπουδαιότερο ἴσως κατόρθωμά του ἦταν, ὅταν γιὰ πρώτη φορά χρησιμοποίησε ἐργαλεῖο. Ἡ παραγωγή ἐργαλείων ἀπέτελεσε ἰδιομορφία τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας. Μὲ τὰ ἐργαλεῖα τὸ χέρι τοῦ ἀνθρώπου ἐγίνε τὸ βασικὸ ὄργανο ἐργασίας καὶ ὁ νοῦς του ἄρχισε νὰ πλαταίνει. Καταλαβαίνοντας ὁ ἄνθρωπος τὴν ἀδυναμία του μπροστὰ τοὺς κινδύνους τῆς φύσης καὶ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν τροφή του ἀποτελεσματικότερα, ζοῦσε ὁμαδικά. Ἡ ὁμαδικότητα αὐτῆ τῆς ζωῆς του καὶ ἡ δημιουργία κοινωγιῶν ἦταν τὸ δεῦτερο μεγάλο θῆμα, πού δημιούργησε τὴ βάση γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴ βαθμιαία κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου στὴ φύση.

Στὴ δημιουργία τοῦ πολιτισμοῦ οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς τοῦ λίθου καὶ οἱ λαοὶ ἔπειτα τῆς μακρινῆς ἀρχαιότητος (κι ἀπὸ τοὺς πρῶτους μεταξύ αὐτῶν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες) πρόσφεραν πολλὰ. Ἀλλὰ κάθε λαὸς πρόσθεσε τὸ λιθάρι του στὸ οἰκοδόμημα τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους ὡς σήμερα.

Ἡ γνώση τῆς πορείας αὐτῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὸ ἀπώτατο μέχρι τὸ πρόσφατο παρελθόν του, μᾶς δίνει τὴ δυνατότητα νὰ ἀσκήσουμε τὴν ἱστορικὴ μας σκέψη καὶ μῆσα ἀπὸ τὴν κατανόηση τοῦ παρελθόντος νὰ καταλάβουμε καλύτερα τὴν ἐποχὴ μας.

Γνωρίζοντας ἄλλωστε τί πρόσφερε ἡ κάθε γενεὰ καὶ ἡ κάθε ἐποχὴ στὸν πολιτισμὸ μας ἀισθανόμαστε περηφάνια γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου ἢ ντροπὴ γιὰ τοὺς πικροὺς καρποὺς πολλῶν πράξεων του καὶ συναισθανόμαστε περισσότερο τίς εὐθύνες μας καθὼς καὶ τὴν ὑποχρέωσή μας νὰ γίνουμε συνειδητὰ μέλη τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας γενικότερα. Προϋπόθεση γι' αὐτὸ εἶναι ἡ βαθύτερη κατανόηση τοῦ παρελθόντος πού πετυχαίνεται μὲ μελέτη ἰδίως κριτική.

2. ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ. ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥΣ

Τὴν ἱστορία κάθε λαοῦ μελετοῦμε κυρίως ἀπὸ τὰ γραπτὰ του μνημεῖα. Τὴν προϊστορικὴ περίοδο ὁμως, γιὰ τὴν ὁποία δὲν ὑπάρχουν γραπτὰ κείμενα, προσπαθοῦμε νὰ τὴν ἐρευνήσουμε μὲ τὴ μελέτη τῶν ἀνθρωπολογικῶν λειψάνων, τῶν ἐργαλείων, τῶν ὄπλων καὶ τῶν ἰχνῶν τῆς καλλιτεχνικῆς, τῆς οἰκοδομικῆς καὶ τῆς ὁποιασδήποτε ἄλλης δραστηριότητος τοῦ ἀνθρώπου.

Τὰ παλιότερα ἐργαλεῖα τοποθετοῦνται χρονολογικὰ στὸ 700 000 π.Χ. Ἡ ἀπέραντη χρονικὴ περίοδος μέχρι τὴν ἐμφάνιση τῶν γραπτῶν μνημείων ὀνομάζεται **προϊστορικὴ** καὶ ἡ ἐπιστὴμη πού ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐρευνὰ τῆς **προϊστορίας**. Τὸ χρονικὸ διάστημα τῶν προϊστορικῶν χρόνων εἶναι ἑκατὸ φορές τουλάχιστο μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἡ διάκριση ὁμως σὲ προϊστορία καὶ ἱστορία εἶναι συμβατικὴ, ἀφοῦ ἡ πρώτη ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς δεύτερης καὶ ἀφοῦ καὶ οἱ δύο ἔχουν σάν κύριο στόχο τῆς ἐρευνας τους τὴν ἀνθρώπινη δραστηριότητα. Καὶ ἡ ἱστορία ἄλλωστε ἐκτὸς ἀπὸ τὰ γραπτὰ μνημεῖα στηρίζεται, ὅπως καὶ ἡ προϊστορία,

στην αρχαιολογική έρευνα. Τί θα γνωρίζαμε π.χ. για την αρχαία ελληνική όχρωτική τέχνη, αν δέ σώζονταν μερικά αρχαία ελληνικά φρούρια ή για τον τρόπο πού ναυπηγοῦσαν οί αρχαίοι Έλληνες τά πλοία τους, αν δέν είχαν μελετηθεί κάποια ναυάγια αρχαίων ελληνικών πλοίων; Για την προϊστορία πάντως είναι φυσικό νά γνωρίζουμε λιγότερα. Μπορούμε όμως νά καλύψουμε πολλές φορές τά κενά της καταφεύγοντας στή βοήθεια άλλων επιστημών όπως τής Κοινωνιολογίας, τής Έθνογραφίας καί τής Ανθρωπογεωγραφίας.

Η έρευνα αντίθετα τών ιστορικών χρόνων, αν καί οί πληροφορίες πού έχουμε για τούς χρόνους αυτούς από τίς γραπτές πηγές είναι περισσότερες, παρουσιάζει τό μειονέκτημα ότι μπορεί νά μήν είναι αυτές αντικειμενικές καί επομένως αξιόπιστες. Γι' αυτό, όταν στηριζόμαστε για την έρευνα μιās εποχής σέ έναν αρχαίο συγγραφέα, πρέπει νά ξεετάζουμε τίς περιστάσεις κάτω από τίς όποιες έγραψε τό έργο του, (για νά διαπιστώσουμε αν είναι ειλικρινής καί αντικειμενικός) καθώς επίσης κι αν είναι σύγχρονος τών γεγονότων πού περιγράφει ή μεταγενέστερος. Πρέπει ακόμη νά διερευνηθεί αν ή αξιολόγηση τών γεγονότων πού κάνει ό αρχαίος συγγραφέας είναι σωστή ή όχι. Αυτό μπορεί νά γίνει, εάν όσα περιγράφει συσχετισθούν μέ άλλα σύγχρονα ή μεταγενέστερα γεγονότα κι αν αναζητηθούν τά κίνητρα, οί αιτίες καί οί σκοποί τών ανθρώπων ενεργειών ή πράξεων. Η αξιολόγηση τών ιστορικών πληροφοριών μπορεί νά τεκμηριωθεί μέ διασταύρωση πληροφοριών από άλλους συγγραφείς κατά προτίμηση τής ίδιας περιόδου. Στην εξαγωγή τών συμπερασμάτων μας μπορούμε νά βοηθηθούμε καί από τίς αρχαίες έπιγραφές, τά αρχαία νομίσματα κι από την αρχαιολογική έρευνα γενικότερα.

Μερικοί έρευνητές προσπαθούν νά στηρίξουν την ιστορική γνώση σέ θεωρίες, σύμφωνα μέ τίς όποιες τά οικονομικά συμφέροντα ή ή αντίθεση τών τάξεων αποτελούν τούς μόνους παράγοντες πού κατευθύνουν την ιστορική εξέλιξη. Οί παράγοντες όμως αυτοί, όσο κι αν είναι βασικοί, δέν είναι οί μόνοι πού επηρεάζουν ή κατευθύνουν την ιστορική εξέλιξη.

3. ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ. ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΕΣ ΕΠΟΧΕΣ ΚΑΙ ΣΥΜΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΤΟΜΩΝ

Από τό 18^ο αί. επικράτησε ή συνήθεια νά χωρίζουμε την ιστορία σέ αρχαία, μεσαιωνική καί νεώτερη. Έτσι, ή Ελληνική ιστορία διαίρεται στην Άρχαία, από τά τέλη περίπου τής 2ης χιλιετίας π.Χ. μέχρι τό 330 μ.Χ. (ίδρυση Κωνσταντινουπόλεως), στη Μεσαιωνική, από τό 330 μ.Χ. ως τό 1453 μ.Χ. (άλωση Κωνσταντινουπόλεως) καί τή Νεώτερη, από την άλωση ως σήμερα.

Αυτά όμως τά χρονολογικά όρια είναι συμβατικά. Μετά την ανακάλυψη π.χ. τών γραπτών πινακίδων τής Πύλου μπορεί νά υποστηριχθεί ότι ή ιστορία μας αρχίζει αρκετά χρόνια νωρίτερα. Πρέπει δηλαδή νά κατανοηθεί ότι οί χρονολογίες πού όρίζουν την αρχή καί τό τέλος τών ιστορικών περιόδων χρησιμοποιούνται για λόγους καθαρά πρακτικούς. Γιατί, όπως κάθε γεγονός έχει έσωτερική συνάφεια μέ τό προηγούμενο καί τό επόμενο, τό ίδιο συμβαίνει καί μέ τίς ιστορικές περιόδους, πού δέν πρέπει νά τίς ξεετάζουμε μεμονωμένα αλλά ως πορεία ανθρώπινης ζωής, πού έχει συνέχεια, συνέπεια καί ένότητα, όσο κι αν παρουσιάζει διαφορετικές φάσεις μέ χαρακτηριστικά ιδιαίτερα. Δέν μπορούμε νά κατανοήσουμε βαθύτερα μιιά εποχή, αν δέν ξέρουμε τί προηγήθηκε καί τί άκολούθησε. Ούτε είμαστε σέ θέση νά εκτιμήσουμε τή συμβολή της στον πολιτισμό, αν δέ γνωρίζουμε τί κληρονόμησε από την

προηγούμενη ιστορική περίοδο. Τέχνη, κοινωνία, θρησκεία, πολίτευμα, γράμματα, έπιστήμες δέν είναι δυνατό νά αποτελέσουν άντικείμενο έρευνας χωρίς τή γνώση τής προγενέστερης έποχης.

Τούτο ισχύει ιδιαίτερα γιά τή μελέτη τών μεταβατικών περιόδων, όπως είναι ο λεγόμενος «Μεσαιώνας τής Αρχαιότητας».

4. ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Η πολιτική ιστορία ενός λαού εξετάζει τις προσωπικότητες, τις δυναστείες, τούς πολέμους, τις επαναστάσεις, τις συνθήκες, τις σχέσεις μέ τούς άλλους λαούς και τή διπλωματία.

Η ιστορία του πολιτισμού περιλαμβάνει τήν εξέταση τής κοινωνίας, τής οικονομίας, τών γραμμάτων, τών τεχνών, τών έπιστημών, τής θρησκείας, τών ήθών και τών θεσμών (πολιτικών, στρατιωτικών, θρησκευτικών, δικαστικών και οικονομικών) καθώς και του ιδιωτικού βίου.

Η μελέτη τών πολιτιστικών έκδηλώσεων, πού αποτελούν άναπόσπαστο μέρος τής ιστορίας, είναι βασική προϋπόθεση τής ιστορικής γνώσης. Γιατί μόνο η εξέταση του καθενός κλάδου του πολιτισμού σέ συνδυασμό μέ τή γνώση τών πολιτικών γεγονότων μπορεί νά οδηγήσει στήν ολοκλήρωση τής βαθύτερης γνωριμίας και τής έρμηνείας του χαρακτήρα μιάς έποχης.

Η κοινωνία, η τέχνη, τά γράμματα, οι έπιστήμες, οι τεχνικές επιτεύξεις, η παιδεία, η θρησκεία και η καθημερινή ζωή πρέπει όλα νά εξεταστούν σάν χωριστοί τομείς ενός πολιτισμού ένιαίου. Στους θεοκρατικούς π.χ. πολιτισμούς πρέπει νά τονιστεί η επίδραση τής θρησκείας σ' όλες τις έκδηλώσεις τους ή στήν οικονομική όργάνωση ενός λαού πρέπει νά γίνει συσχετισμός μέ τό φυσικό του περιβάλλον.

5. ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

Η μάθηση τής ιστορίας δέ σημαίνει άπονημόνευση ονομάτων, δυναστειών η χρονολογιών μαχών αλλά βαθύτερη γνώση του παρελθόντος, πού μās δίνει τή δυνατότητα νά κατανοήσουμε τήν έποχή μας, άφου αυτή άποτελεί συνέχεια του ιστορικού παρελθόντος.

Η μορφωτική αξία τής ιστορικής γνώσης δέ βρίσκεται μόνο στήν καλλιέργεια πού προσδίνει η στό ένδιαφέρον πού άφυπνίζει. Όταν η ιστοριομάθεια είναι βαθύτερη, μετουσιώνεται σέ γνώση - φρόνηση και σέ έμπειρία χρήσιμη γιά τή δραστηριότητα του ανθρώπου. Δέν είναι π.χ. σύμπτωση ότι οι έπιτυχημένοι άρχηγοί κρατών ύπηρεσαν θαεις γνώστες τής ιστορίας.

Έπειδή η ιστορία μελετά τά ανθρώπινα έργα, συμβάλλει και στήν άνθρωπογνωσία και μπορεί έτσι νά οδηγήσει όχι μόνο στήν κατανόηση του παρόντος αλλά και σέ πρόβλεψη γιά τήν οικόδόμηση του μέλλοντος. Ο Θουκυδίδης, στήν άρχή του ιστορικού του έργου (Α, 22), λέει: «Θά είναι ίκανοποίηση γιά μένα, άν βρουν ώφέλιμο τό σύγγραμμά μου, όσοι θελήσουν νά σπουδάσουν και νά εξακριβώσουν και τήν περασμένη και τή σύγχρονη ιστορία, έπειδή και τά μέλλοντα νά συμβούν θά είναι παρόμοια πρός τά σύγχρονα, σύμφωνα μέ τούς ανθρώπινους νόμους» και έτσι συνέγραψε έργο προορισμένο νά χρησιμεύσει ως κτήμα αιώνιο μάλλον παρά ως άνάγνωσμα χρήσιμο σέ άνάγκη προσωρινή».

Με τη γνώση της ιστορίας ο νέος αναπτύσσει ισχυρότερη κρίση, καθώς αναζητεί τα βαθύτερα αίτια, τα κίνητρα ή τους σκοπούς των ανθρώπινων πράξεων στην ιστορική πορεία. Αντιμετωπίζει τότε τό παρόν υπό υπεύθυνα και συνειδητοποιεί τις ευθύνες του για τό μέλλον, καθώς αντιλαμβάνεται με τη βοήθεια της ιστορίας ότι είναι μέρος συνόλου, που για τις πολιτικές, πνευματικές και κοινωνικές συνθήκες του φέρνει και αυτός ευθύνη.

Κάθε λαός δίνει μεγαλύτερη έμφαση στή γνώση της ιστορίας του. Και αυτό επιβάλλεται, επειδή, για νά ζει κανείς συνειδητά και άρμονικά στήν κοινωνία που ανήκει, πρέπει νά γνωρίζει τό παρελθόν του.

Αυτό ισχύει περισσότερο, όταν ή ιστορία του σέ όρισμένες περιόδους τυχαίνει νά είναι από τις σπουδαιότερες της ανθρωπότητας, όπως συμβαίνει με τήν αρχαία ελληνική ιστορία.

Είναι γνωστό ότι οί ξένοι δίνουν ξεχωριστή βαρύτητα στήν αρχαία ελληνική ιστορία. Τό ίδιο όφειλουμε νά κάνουμε κι ακόμη περισσότερο έμεις, αφού ή μελέτη της είναι για μάς ή γνώση των ριζών της φυλής μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

1. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Η προϊστορία του ανθρώπου χάνεται στα βάθη εκατοντάδων χιλιάδων χρόνων. Άλλά για τόν ιστορικό αρχίζει από τότε πού διαπιστώνεται από τά αρχαιολογικά εύρηματα ή παρουσία καί ή δράση του ανθρώπου. Τίς διάφορες περιόδους τής προϊστορίας έχουν ονομάσει οί μελετητές της από τά εργαλεία πού ό άνθρωπος χρησιμοποίησε. Η εξέλιξή του είχε ένα εξαιρετικά βραδυ ρυθμό. Πέρασαν 700 - 800 χιλιάδες χρόνια, για νά κάνει τό πρώτο βήμα πρós τόν πολιτισμό. Δηλαδή νά δαμάσει καί νά χρησιμοποιήσει τή φωτιά.

2. Η ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (700.000 – 9.000 π.Χ.)

Η εποχή αυτή αρχίζει γύρω στά 700.000 χρόνια π.Χ. Ο άνθρωπος ξέρει τώρα νά δίνει στό λίθο, μέ χονδροειδή επεξεργασία, μιά πολύ πρωτόγονη μορφή εργαλείου ή όπλου. Άγνοει όμως τό συστηματικό κυνήγι καί τή γεωργία. Τρέφεται μέ ρίζες καί καρπούς καί πιό σπάνια μέ ζώα πού πετυχαίνει νά σκοτώσει. Μπορεί νά φτιάχνει για κατοικία κλαδόπλεκτες καλύβες. Έξακολουθεί όμως νά εξελίσσεται μέ εξαιρετικά άργό ρυθμό.

Ο άνθρωπος του Νεάντερταλ. Γύρω στό 100.000 π.Χ., όπως διαπιστώνεται από άνθρωπολογικά εύρηματα πού βρέθηκαν στό Νεάντερταλ, κοντά στήν πόλη Ντύσσελντοφ, ό άνθρωπος έχει μέσο ύψος 1,55 περίπου, σκύβει λίγο πρós τά έμπρός καί είναι πολύ δυνατός. Στο διάστημα όμως μεταξύ τών έτών 100.000 καί 40.000 π.Χ. περίπου παρουσιάζει μιά γοργότερη, σχετικά μέ τόν ως τότε ρυθμό εξέλιξης του, πρόοδο.

Ο άνθρωπος του Κρομανιόν. Ο τύπος αυτός του ανθρώπου, πού ονομάστηκε έτσι από τόν τόπο τής εύρεσής του, στή νοτιοδυτική Γαλλία, είναι πολύ πύό εξελιγμένος από τόν άνθρωπο Νεάντερταλ. Για τούτο λέγεται καί «σοφός άνθρωπος» (HOMO SAPIENS). Έμφανίζεται στήν Εύρώπη γύρω στά 40.000 π.Χ., έχει ύψος 1,80 μ. καί μεγαλύτερο εγκέφαλο. Μπορεί τώρα νά επικοινωνεί μέ τό λόγο καί εμφανίζει μιά

Ο άνθρωπος του Κρομανιόν είναι πολύ πιό εξελιγμένος από τόν άνθρωπο Νεάντερταλ. Γι' αυτό λέγεται «σοφός άνθρωπος». Φοράει περιδεραιο από κόκκαλο καί δόντια ζώου. (Κέρινο όμοίωμα πού έγινε μέ βάση τά άνθρωπολογικά εύρηματα).

κοινωνική ζωή και κάποια θρησκευτικότητα. Βραχογραφίες των σπηλαίων της Γαλλίας και της Ισπανίας από την περίοδο εκείνη δείχνουν ότι ο «σοφός άνθρωπος» διέθετε και καλαισθησία, πού την εξέφραζε με εκπληκτική επιδεξιότητα.

3. ΜΕΣΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (9.000 – 6.000 π.Χ.)

Σέ αντίθεση μέ τίς έκατοντάδες χιλιάδες χρόνια τής Παλαιολιθικής εποχής ή Μεσολιθική και ή Νεολιθική εποχές διαρκούν συγκριτικά πολύ λίγο. Στή Μεσολιθική περίοδο ο άνθρωπος κατεργάζεται επιδεξιότερα τό λίθο. Έξημερώνοντας τό σκύλο και οργανώνοντας άποτελεσματικότερα τό κυνήγι και τό ψάρεμα μπαίνει σέ μία περίοδο ενός στοιχειώδους πολιτισμού.

4. ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (6.000 – 3.000 π.Χ.)

Ο άνθρωπος τώρα γνωρίζει νά κατεργάζεται μέ μεγάλη δεξιοτεχνία τό λίθο μέ επίμονη λείανση και όχι πιά μέ άπλή επεξεργασία. Έξημερώνει αρκετά ζώα και μαθαίνει τήν κτηνοτροφία. Μαθαίνει σέ λίγο γιά πρώτη φορά τή γεωργία, τήν κεραμική και τήν ύφαντική και σημειώνει έτσι μία πολύ σημαντική και ραγδαία εξέλιξη στήν ιστορία του πολιτισμού.

5. Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ

Η εποχή του Μετάλλου σημειώνει τίς εκπληκτικότερες επιτυχίες του ανθρώπου στό μακροχρόνιο και τιτανικό άγώνα του γιά τή δημιουργία του πολιτισμού. Η πρώτη τής φάση, πού ονομάζεται Έποχή του Χαλκού, διαρκεί από τό 3.000 ως τό 1400 π.Χ. περίπου. Πρέπει πάντως νά σημειωθεί ότι τά χρονικά όρια τής περιόδου αυτής δέν είναι άκριβώς τά ίδια σέ κάθε χώρα. Γιατί σέ άλλες χώρες ή χρήση του χαλκού έγινε γνωστή νωρίτερα (Μέση Άνατολή) και άλλου άργότερα.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1) Τί δημιουργεί έντύπωση στή σύγκριση τής Παλαιολιθικής εποχής μέ τήν Μεσολιθική και τή Νεολιθική;
- 2) Ποιά κατορθώματα του προϊστορικού ανθρώπου μπορούν νά θεωρηθούν σημαντικότερα κι από τίς μεγαλύτερες τεχνολογικές επιτεύξεις; Γιατί;
- 3) Ποιά είναι ή διαφορά των έργαλειών τής Παλαιολιθικής και τής Νεολιθικής περιόδου;
- 4) Ποιός άνθρωπος ονομάστηκε «σοφός» και γιατί;
- 5) Γιατί δέν είναι ίδια τά χρονικά όρια τής εποχής του χαλκού σέ κάθε χώρα;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Άπό τόν άθηναικό τύπο μετά τήν ανακάλυψη

των παλαιολιθικών εϋρημάτων του σπηλαίου Πετραλώνων Χαλκιδικής)

Ο θάνατος του παλαιολιθικού ανθρώπου

«Ανακάθησε και σκάλισε τή φωτιά. Για κένα λόγο δέν έπρεπε νά τήν αφήσει νά σήσει. Ήταν τό μοναδικό όπλο πού του άπόμεινε. Άκουμπουσε τήν πλάτη του στό θράχο τής σπηλιάς κι άφηνε τή φωτιά νά καίει μπροστά στά πόδια του, πύρινο τείχος ανάμεσα σ' αυτόν και στά θηρία πού κατοικούσαν στόν ίδιο χώρο. Δέν νοιαζόταν τόσο γιά τό ζευγάρι τά λιοντάρια πού χαιδολογιούνταν στό βάθος. Θυμόταν πολύ καλά πώς δέν όρμούν ποτέ, αν δέν είναι πεινασμένα. Και μόλις είχαν κατασπαράξει ένα ταλαίπωρο έλάφι, πού δέν μπορούσε νά ξεφύγει τρέχοντας, καθώς ή σπηλιά ήταν άβολη γιά κάτι τέτοιο. Ούτε οι ρινόκεροι τόν τρόμαζαν. Εκεί πού είχε καθήσει, ήταν πολύ δύσκολο νά τόν φτάσουν. Φοβόταν τήν

ύπουλη ύαινα καί, πάνω άπ' όλα, τίς άγριόγατες, πού δέν τό είχαν σέ τίποτα νά πηδήξουν πάνω από τίς φλόγες καί νά τού χυμήξουν.

Κοίταξε τό τσεκούρι του. Ή κόψη από χαλαζία άντιφέγγιζε στή φλόγα. Άνώφελο όπλο. Χρειαζόταν δύναμη σθελατάδα καί έπιδειξότητα γιά νά τό χειριστεί. Δέν ήταν πιά γιά τέτοια. Είχε γεράσει. Κόντευε τά 25 του, ίσως τά τριάντα. Δέν ήξερε. Τόνιωθε όμως πώς ήταν πιά γέρος. Κρύωνε. Βόλεψε καλύτερα τά δέρματα πού σκέπαζαν τήν πλάτη του καί τάρμιξε καρφισώνοντάς τα μέ τήν κοκκάλινη παραμάνα πού τούχε φτιάξει ό γιός του.

Πάλι κρύωνε. Σίμωνε στή φωτιά. Ίσως έφταιγε αυτή ή καταραμένη βροχή πού μέρες τώρα δέν έλεγε νά σταματήσει. Κυνηγοί πούχαν φτάσει από τά νότια τούλεγαν πώς αυτή ή βροχή είχε κάνει τούς πάγους νά λιώσουν σέ μερικά σημεία. Θάβλε νά ζήσει νά τό δει αυτό μέ τά μάτια του. Δέν μπορούσε νά φανταστεί ύπαιθρο δίχως πάγο.

Άτέλειωτες γενιές οι πρόγονοί του γεννήθηκαν, έζησαν καί πέθαναν μέ τούς πάγους συντροφιά. Γνώριζε όμως πολύ καλά ότι κάτι τέτοιο δέν μπορούσε νά γίνει. Καταλάβαινε τίς δυνάμεις του νά τόν έγκαταλείπουν. Ή τροφή του είχε τελειώσει. Χρησιμοποίησε κάμποσο από τό ψημένο κρέας, γιά νά διώξει τίς ύαινες. Πετούσε ένα κομμάτι, όταν ή πείνα τίς έκανε νά πλησιάζουν άπειλητικά. Καί τά ποντίκια τού είχαν φάει άρκετό, όταν τόν πήρε ό ύπνος. Καί οι άντρες καί οι γυναίκες τής φυλής άργούσαν νά γυρίσουν.

Κρύωνε όλο καί περισσότερο. Τά βλέφαρα θάραιναν. Ή φωτιά λιγόστευε, αλλά δέν

άντεχε νά τήν τροφοδοτήσει. Σκεπάστηκε καλύτερα μέ τά δέρματα. Κι άποκοιμήθηκε γιά νά μήν ξαναζυμνήσει πιά!...

Συνέβη στή σπηλιά των Πετραλώνων τής Χαλκιδικής, πριν από 700.000 χρόνια. Ποτέ δέν θά μάθουμε τό όνομα του γερου πού πέθανε εκεί. Έμεις τόν βαφτίσαμε Άρχάνθρωπο των Πετραλώνων. Οι άνθρωποι κατοίκησαν τή σπηλιά γιά 100.000 άκόμη χρόνια, ώσπου οι προσχώσεις τήν έκλεισαν. Ο Άρχάνθρωπος θάφτηκε εκεί από τά στοιχεία τής φύσης, πού τόν σκέπασαν μέ πετρώματα καί χύμα. Σάρκες καί όστά έλιώσαν. Έμειναν μόνο τό κρανίο του, τά όπλα του καί στάχτες από τή φωτιά. Κι άνακαλύφθηκαν πριν από είκοσι περίπου χρόνια».

(Α. Λαζάρου. Ή Ιστορία από τίς πηγές, σ. 7).

Ή ηλικία του ανθρώπου

Τί ηλικία έχει ό άνθρωπος; Σέ ποιά έποχή έμφανίζεται στή γή; Στο έρώτημα δέν είναι δυνατό νά δοθεί άπάντηση, γιατί αυτό τό πρόβλημα συνδέεται μέ σειρά από άλλα προβλήματα άλυτα ως τώρα. Έξαρτάται πάνω από όλα από τή γενικότερη αντίληψη γιά τήν άρχή καί τήν καταγωγή του ανθρώπου. Άν πάρουμε σάν βάση τή χρήση των εργαλείων, ή ηλικία του ανθρώπου άρχίζει πριν από ένα εκατομμύριο χρόνια, γιατί βρέθηκαν λίθινα εργαλεία πολύ χονδροειδώς έπεξεργασμένα μέ πολύ άτελή αλλά βέβαια σημάδια έπεξεργασίας.

Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Ι. ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ

Η ΧΩΡΑ ΤΟΝ ΚΑΙΡΟ ΤΩΝ ΣΟΥΜΕΡΙΩΝ

Ἡ παλαιότερη κοιτίδα τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀνασκαφές πού ἀρχίσαν στή Μεσοποταμία στά μέσα τοῦ προηγούμενου αἰῶνα ἄφησαν ἐκπληκτό τόν κόσμο. Τά εὐρήματα τούς ἐρίχναν φῶς στήν ἀρχή τῆς Ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου καί τή μετέπειτα μερικές χιλιάδες χρόνια νωρίτερα. Τά ἐπιτεύγματα τῶν ἀρχαίων κατοίκων τῆς ἀκολουθοῦσαν τό ένα τό ἄλλο. Στή χώρα αὐτή πρωτοεπινοήθηκε ἡ γραφή καί τελειοποιήθηκε ἡ τέχνη. Στή Μεσοποταμία πρωτογράφητηκαν νόμοι καί συντελέστηκε πρόοδος στά μαθηματικά καί τήν ἀστρονομία. Στή Μεσοποταμία ἀκόμη θεμελιώθηκε ἡ φιλολογία καί δημιουργήθηκαν τά πρῶτα ἀστικά κέντρα μέ τή σύνθετη, ποικίλη καί πλούσια ζωή τους. Ποιά ὅμως εἶναι τά αἷτια πού προηγήθηκε ὁ πολιτισμός τῆς;

Ἡ χώρα. Μεσοποταμία ὀνομάστηκε ἀπό τούς ἀρχαίους Ἕλληνες ἡ μεταξὺ τῶν ποταμῶν Τίγρη καί Εὐφράτη χώρα, ὅπου βρίσκεται περίπου τό σημερινό Ἰράκ. Τό κλίμα τῆς εἶναι ξερὸ καί ζεστό. Δέν ὑπάρχουν πηγές ἀλλά οὔτε τά ἀναγκαῖα γιά τήν ἀρχιτεκτονική ὑλικά: ξυλεία καί πέτρες. Ὅμως στόν τόπο ἐκεῖνο, τόν κάθε ἄλλο παρά ἰδανικό γιά διαβίωση, ἀναπτύχθηκε ὁ πρῶτος ἀληθινός πολιτισμός καί ἡ πρώτη

Ἡ Ἀρχαία Μεσοποταμία.

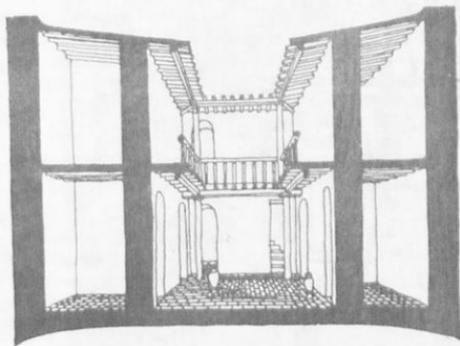
κοινωνία, πού ή τότε όργάνωσή της έπηρεάζει, ώς σήμερα, τή σύγχρονη ζωή. Τόν πολιτισμό αυτό δημιούργησαν οί Σουμέριοι. Μεταγενέστεροι κάτοικοι τής Μεσοποταμίας, οί Βαβυλώνιοι καί οί Άσσύριοι, υιοθέτησαν καί άνάπτυξαν τόν πολιτισμό τών Σουμερίων.

Ή πρώτη παραγωγική οίκονομία. Ή Μεσοποταμία είναι ή χώρα όπου ό άνθρωπος μεταβαίνει από τή ζωή του κυνηγιού τών θηρίων καί τής συλλογής τών καρπών στην πρώτη πρωτόγονη μορφή μιάς όμαδικής ζωής παραγωγικής οίκονομίας. Έκει παρουσιάζονται τά πρώτα χωριά, όπου οί κάτοικοί τους ζούν με τήν κτηνοτροφία καί τή γεωργία. Τοúτο διαπιστώθηκε με τίς άνασκαφές στού Τζάρμο, στίς ύπώρειες του Ζάγρου, στό άνατολικά του Εύφράτη ποταμού. Τά εύρήματα τής γεωργικής κοινότητας του Τζάρμο χρονολογήθηκαν στό 7.000 π.Χ. περίπου. Οί γεωγραφικές συνθήκες τής παραποτάμιας Μεσοποταμίας βοήθησαν στην άνάπτυξη μαζικότερης καί συστηματικότερης γεωργίας. Έτσι δέν είναι σύμπτωση ότι ό πολιτισμός προηγήθηκε σέ χώρες παραποτάμιας, όπως έγινε καί στην Αίγυπτο, στό "Ινδίες καί στην Κίνα.

Δημιουργία τών πρώτων πόλεων. Τήν 5η χιλιετία οί κάτοικοι τής Β. Μεσοποταμίας κατέβηκαν σέ περιοχές νοτιότερες. Έκει ή γή από τίς πλημμύρες τών ποταμών Τίγρη καί Εύφράτη ήταν πιό εύφορη. Από τά νερά τών ποταμών είχαν σχηματιστεί λίμνες καί έλη, όπου τό ψάρεμα ήταν εύκολο καί άποδοτικό. Ή πεδιάδα μεταξύ τών ποταμών σύντομα γέμισε από χωριά καί κωμοπόλεις. Μερικές αναπτύχθηκαν μετά τήν άφιξη ίδίως τών Σουμερίων από τήν Κεντρική Άσία, στό μέσα τής τέταρτης χιλιετίας, στίς γνωστές από τίς άνασκαφές πλούσιες πόλεις τής Μεσοποταμίας: Έριντού, Ούρ, Λαγκάς, Νιπούρ καί Κίς. Σ' αυτές τίς πόλεις, στό τέλη τής τέταρτης καί στίς άρχές τής τρίτης χιλιετίας, ό άνθρωπος δημιούργησε μερικά από τά έπιβλητικότερα έπιτεύγματα του στην τέχνη, στην άρχιτεκτονική, στην κοινωνική όργάνωση, άκόμη καί στην εκπαίδευση καί στην έπικοινωνία. Πώς πραγματοποιείται όμως ή ραγδαία αυτή μετάβαση από τό πρωτόγονο χωριό στην εύρύτερη πόλη καί στην προηγμένη κοινωνία;

Άπό τότε πού ό προϊστορικός άνθρωπος άφησε τό νομαδικό βίο καί με τή βοήθεια τής γεωργίας βρήκε μόνιμη πιά στέγη, έξασφάλισε καί μιά ζωή πιό άνετη. Δέ μετακινιόταν πιά, δέν άπουσίαζε από τήν οίκονομία, δέν κινδύνευε. Ή σχετική άνεση, πού τόν λευτέρωσε από τήν καθημερινή άγωνία για τήν άνεύρεση τής τροφής, του έδωσε τή δυνατότητα νά όργανώσει άποτελεσματικότερα τή ζωή του. Όσο πιό πολλά χέρια θά τόν βοηθούσαν στό χωράφι, τόσο μεγαλύτερη έκταση θά καλλιέργουσε. Ή οίκονομία γίνεται έτσι πολυμελής, ένώ οί συστάδες τών κλαδοπλεκτων

Σπίτι στην άρχαία Μεσοποταμία. Για τήν προστασία από τήν άφόρητη ζέση τά δωμάτια έβλεπαν μόνο προς τήν αύλή, στό κέντρο του σπιτιού. Τό σχέδιο έγινε με βάση τά εύρήματα τών άνασκαφών τής Ούρ, πού άποκάλυψαν σπίτια του τέλους τής 3ης π.Χ. χιλιετίας.

καλυβιών μετατρέπονται σε χωριά που έχουν σπίτια κτισμένα με πλιθιά. Από την οικογένεια ο άνθρωπος προχωρεί στην κοινότητα. Ο δεσμός των μελών της ενισχύεται από την κοινή τοπική λατρεία και από την ανάγκη επίτευξης ομαδικής εργασίας που δημιουργεί το αίσθημα της ομαδικής ευθύνης. Αυτό ήταν το κύριο κίνητρο της μετάβασης από τις γεωργικές κοινότητες στις πρώτες μεγάλες άστικές.

Οι πρώτοι ναοί. Οί ανακαφές αποκάλυψαν ότι σε κάθε μία από τις πρώτες αυτές στον κόσμο γεωργικές κοινότητες υπήρχε ως επίκεντρο ένα κτίσμα επιβλητικότερο, που χρησίμευε ως έστια της τοπικής θεότητας. Από αυτά τα ταπεινά πλιθόκτιστα κτίσματα θά προκύψει ο ναός, που θά αποβεί αργότερα τό κέντρο της πνευματικής ζωής της κοινότητας, όταν σιγά σιγά τό χωριό θά εξέλιχτεί σε πόλη.

Η πρώτη αυτοδιοίκηση. Η ομαδική και συντονισμένη εργασία έδωσε τη δυνατότητα στους κατοίκους της Μεσοποταμίας να τελειοποιήσουν ένα άρδευτικό σύστημα εξελιγμένης μορφής. Στις άπέραντες εκτάσεις της όπου, όπως και στην Αίγυπτο, ποτέ σχεδόν δέ βρέχει, έπρεπε να άνοιχτούν πλήθος κανάλια και μεγάλες δεξαμενές. Κι όταν αυτό πραγματοποιήθηκε, έπρεπε να καθαρίζονται και να επισκευάζονται κατά διαστήματα. Έπρεπε άκόμη ή γή και τό νερό να μοιράζονται με δικαιοσύνη. Αυτή ήταν ή αίτια, που τά πρώτα χωριά και οι κωμοπόλεις στη Μεσοποταμία άναπτύξαν μία μορφή κοινοτικής αυτοδιοίκησης. Καθώς όμως τά χωριά άναπτύχθηκαν σε πόλεις, οι συνηθισμένες μικροσυγκρούσεις μεταξύ τους για κτηματικές διαφορές ή για την άρδευση άρχισαν να παίρνουν μορφή πολέμου. Τά μέλη της κοινότητας άναθεταν τότε στό ικανότερο μέλος της να τούς όδηγήσει στις συγκρούσεις. Έτσι άρχισε να δημιουργείται ο θεσμός της βασιλείας. Από τότε οι πόλεμοι μεταξύ των Σουμερικών πόλεων πολλαπλασιάστηκαν.

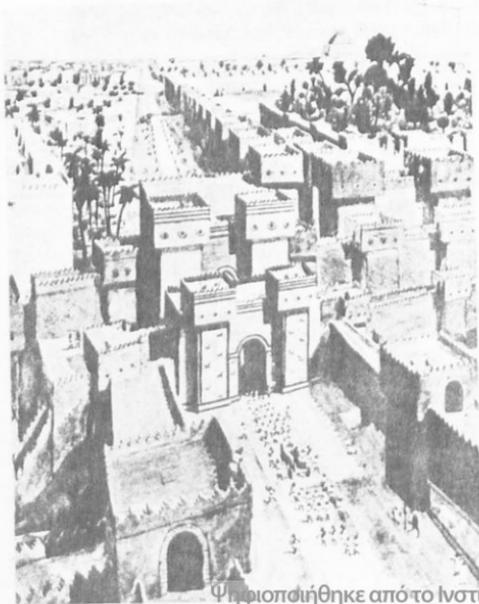
ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΤΗΣ ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑΣ ΑΠΟ ΣΗΜΙΤΙΚΟΥΣ ΛΑΟΥΣ

Η περίοδος των ισχυρών βασιλείων. Οι συνεχείς συγκρούσεις είχαν εξασθενήσει τις πόλεις των Σουμεριών, όταν στη διάρκεια της τρίτης χιλιετίας σημιτικοί λαοί εισέβαλαν στη Μεσοποταμία από την Άραβία. Ο ισχυρότερος από τούς σημίτες βασιλιάδες Σαργκόν, γύρω στα 2500 π.Χ.,

άπλωσε την έξουσία του σε μεγάλο μέρος της χώρας και με πρωτεύουσα την Άκκάδ δημιούργησε τό πρώτο στην περιοχή ένιαίο, ισχυρό και έκτεταμένο κράτος. Άκολούθησαν και άλλα κύματα σημιτικών λαών, που εισέβαλαν ως κατακτητές. Μέχρι τό 18^ο αιώνα π.Χ. οι Σουμεριοί είχαν ύποταχτεί και άφομοιωθεί. Ο πολιτισμός τους όμως δέν έσθησε. Οι Βαβυλώνιοι, όπως όνομάστηκαν οι νέοι κατακτητές της Μεσοποταμίας, συνέχισαν τον πολιτισμό των Σουμεριών, γνωστό τό έξής ως Βαβυλωνιακό.

Η Βαβυλώνα. Σε μία από τις πόλεις, όπου έγκатаστάθηκαν νέοι σημίτες κατακτητές, βασίλευσε γύρω στό 1750

Άναπαράσταση της Βαβυλώνας με τό τέχος και μία πύλη του.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Χάρτης των Ἀσσυριακῶν κατακτήσεων.

Ἡ βασιλιάς Σαργκόν πού μέ πρωτεύουσα τήν Ἀκκάδ ἵδρυσε τό πρώτο ἐνιαῖο καί ἰσχυρό κράτος στη Μεσοποταμία.

π.Χ. ὁ Χαμμουραμί. Μέ πρωτεύουσα τή Βαβυλώνα ὁ Χαμμουραμί ἔνωσε ὅλη τή Μεσοποταμία καί ἄπλωσε τήν ἐξουσία του ἀπό τόν Περαικό κόλπο ὡς τά σύνορα τῆς σημερινῆς Τουρκίας. Ὁ μέγας ὁμοῦ αὐτός κατακτητής εἶναι περισσότερο γνωστός γιά τοῦς νόμους του.

Ἡ Ποινικός Κώδικας τοῦ Χαμμουραμί. Οἱ νόμοι τοῦ Χαμμουραμί, πού εἶναι οἱ παλιότεροι στὸν κόσμo, εἶναι χαραγμένοι σέ μιά λίθινη στήλη, πού βρίσκεται σήμερα στό Παρίσι, στό Μουσείο τοῦ Λούβρου. Στὸν πρόλογο ὁ Χαμμουραμί καυχίεται ὅτι ἡ Βαβυλώνα ἦταν ἡ πρώτη χώρα στὸν κόσμo καί πῶς τό βασιλεῖο του ἦταν τόσο γερά θεμελιωμένο, ὅσο γερά ἦταν τά θεμέλια τοῦ οὐρανοῦ καί τῆς γῆς. Προσθέτει ἀκόμη ὅτι οἱ θεοὶ τὸν συμβούλευσαν νά νομοθετήσει «γιά νά θριαμβεύσει στή γῆ ἡ δικαιοσύνη, γιά νά ἐξοντωθεῖ τό κακό καί γιά νά μὴν ἐκμεταλλεῖται ὁ ἰσχυρός τὸν ἀδύνατο».

Ἡ παρακμή. Φαίνεται ὁμοῦ ὅτι ὁ Χαμμουραμί δέν κατόρθωσε νά πραγματοποιήσει ὅσα ὑποσχέθηκε. Μετά τό θάνατό του ἔξεσπασαν ἐξεγέρσεις παντοῦ. Γύρω στό 1600 π.Χ. ἡ δυναστεία του ἐφθασε σέ ἄδοξο τέλος μέ τήν εἰσβολή τῶν Χετταίων ἀπό τή ΝΔ Ἀσία. Κι ἐνῶ ἡ χώρα βαθιαία παρήκμαζε, αἰῶνες ἀργότερα οἱ Ἀσσυριοὶ (λαός πολεμικός, πού κατοικοῦσε στά ὄρενά τῆς Β. Μεσοποταμίας) εἰσέβαλαν στὸν τόπο καί ἄπλωσαν τήν κυριαρχία τους ὡς τή Συρία καί τήν Αἴγυπτο. Τὸν καιρὸ τοῦ βασιλιᾶ Ἀσσορμπαπανιπάλ τό Ἀσσυριακὸ κράτος ἀπλώνόταν μέ ἐπίκεντρο τή Μεσοποταμία ἀπό τήν Ἀρμενία ὡς τή κοιλάδα τοῦ Νείλου. Ἡ σκληρότητα ὁμοῦ τῶν Ἀσσυρίων, ἡ ἀπέραντη ἔκταση τῶν συνόρων τους καί οἱ ἐξεγέρσεις πού σημειώθηκαν παντοῦ ὁδήγησαν τό κράτος τους σέ διάλυση. Τελικά οἱ Βαβυλώνιοι μέ τή βοήθεια τῶν Μήδων ἀνάκτησαν τήν ἀνεξαρτησία τους. Κατόρθωσαν μάλιστα καί νά καταστρέψουν τήν πρωτεύουσα τῶν Ἀσσυρίων Νινευί.

Ἡ τελευταία περίοδος τῆς ἀνεξαρτησίας. Ἡ Βαβυλώνα ξαναπόκτησε τή δύναμη καί τήν ἀκμή της στά χρόνια τοῦ Ναβουχοδοδόσορα, ὁ ὁποῖος ἄπλωσε τήν ἐξουσία του μέχρι τή Μεσόγειο. Τότε κατέστρεψε τό ναό του Σολομώντα (586 π.Χ.) καί ὁδήγησε τοὺς Ἑβραίους στή Βαβυλώνα αἰχμαλώτια. Εἶναι ἡ ἐποχὴ πού ἡ Βαβυλώνα φημιζέται σάν κέντρο κοσμοπολιτικό καί στολιζέται μέ κτήρια ὅπως ὁ πύργος τῆς Βαβέλ καί τά περίφημα ἀνάκτορά της ἢ οἱ κρεμαστοὶ κήποι της, ἓνα ἀπὸ τά ἑπτὰ θαύματα τοῦ κόσμου. Τό 539 π.Χ. ὁμοῦ φθάνει στό ὀριστικό τέλος τῆς ἀκμῆς της μέ τήν κατάληψή της ἀπὸ τό βασιλεῖα τῶν Περσῶν Κύρο. Ἀπὸ τότε ἡ Μεσοποταμία ἢ Βαβυλωνία γίνεται περσικὴ ἐπαρχία.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΣΟΥΜΕΡΙΩΝ

Ο Βασιλιάς. Από τό 2800 π.Χ., πού καθιερώθηκε στή Μεσοποταμία ό θεσμός τής κληρονομικής βασιλείας, στήν κορυφή τής κοινωνικής ιεραρχίας ήταν ό βασιλιάς. Η θέλησή του ήταν παντοδύναμη. Διοικούσε άπολυταρχικά μέ τή βοήθεια μιάς ισχυρής γραφειοκρατικής μηχανής, συμβούλων, άξιωματικών, γραφέων καί άλλων έκπροσώπων τής κρατικής έξουσίας.

Η Άριστοκρατία. Οί έκπρόσωποι τής διοίκησης καί οί ιερείς άποτελοΰσαν τήν άριστοκρατική τάξη. Άντλοΰσαν τή δύναμή τους άπό τό βασιλιά καί άπό τά μεγάλα κτήματα, πού τούς είχε παραχωρήσει. Σε άντάλλαγμα ύποστήριζαν τή βασιλική έξουσία.

Οί δούλοι. Πολυάριθμοι δούλοι εργάζονταν στα κτήματα τών ισχυρών, αλλά καί στις πόλεις πολλοί δούλοι άποτελοΰσαν περιουσία του παλατιού ή του ναού. Δέν προέρχονταν όλοι άπό τούς αιχμαλώτους τών πολέμων. Άρκετοί ήταν εκείνοι, πού, ένώ πρίν ήταν ελεύθεροι πολίτες, είχαν μεταπέσει οικογενειακά στην τάξη τών δούλων, επειδή δέν είχαν πληρώσει έγκαιρα τά χρέη τους.

Οί ελεύθεροι. Στίς πολυάριθμες πόλεις τής Μεσοποταμίας – μερικές άπ' αυτές ξεπέρασαν τόν πληθυσμό τών 100.000 – ποικίλα ήταν τά ελεύθερα επαγγέλματα. Άρχιτέκτονες, γραφείς, έμποροι, γεωργοί, κτηνοτρόφοι, ψαράδες, ταπητουργοί, σιδηρουργοί, θυροσδέψες, άγγειοπλάστες έδιναν ζωντάνια καί κίνηση στις πλιθόκτιστες Σουμερικές πόλεις.

Τό έμπόριο. Η εύημερία τής Μεσοποταμίας πιστοποιείται άπό τίς άνασκαφές τής Ούρ, όπου άνασκάφτηκαν σπίτια του 2000 π.Χ. Ό,τι άπόμεινε άπό αυτά δείχνει ένα έκπληκτικά ψηλό επίπεδο άνετης ζωής γιά τά μέτρα τής έποχής. Είναι χαρακτηριστικό ότι οί τοίχοι τών σπιτιών τής Ούρ είχαν πάχος 2 μ. γιά καλύτερη μόνωση άπό τόν ήλιο, πού πυρπολεί τά πάντα στή Μεσοποταμία. Η εύημερία τών κατοίκων τής Μεσοποταμίας δέν όφειλόταν μόνο στην εύφορία του τόπου αλλά καί στην άνάπτυξη του έμπορίου. Ριψοκίνδυνοι καί δραστήριοι έμποροι έμαθαν οί Σουμεριοί νά οδηγούν τά καραβάνια τους μέσα άπό έρήμους σέ χώρες μακρινές. Πουλώντας τό σάρι, τό μαλλί καί τά ύφάσματα έφερναν πίσω μέταλλα, ξυλεία, πολύτιμους λίθους καί έλεφαντοστό.

ΓΡΑΜΜΑΤΑ. ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ. ΤΕΧΝΕΣ

Η γραφή. Μέ τήν άποκρυπτογράφηση τής σφηνοειδούς γραφής προστέθηκε ή γνώση 2.000 χρόνων ιστορίας γιά λαούς καί πολιτισμούς πού είχαν πρό πολλού ξεχαστεί. Μόνο στην πόλη Νιππούρ, πνευματικό κέντρο τών Σουμεριών, οί άνασκαφές άποκάλυψαν πάνω άπό 30.000 πινακίδες σφηνοειδούς γραφής. Πολλές άπό αυτές, χαραγμένες μέ ιδεογράμματα τής παλιότερης φάσης τής γραφής, πού λέγεται ιδεογραφική, χρονολογούνται στο έτος 3100 π.Χ.

Οί γραφείς. Μέ τήν αύξηση τής χρήσης καί τής σπουδαιότητας τής γραφής,

οί γραφείς εξελίχθηκαν σέ ειδικευμένους επαγγελματίες πού, κατέχοντας επίζηλη κοινωνική θέση, εργάζονταν στο παλάτι, στους ναούς καί στα κτήματα ως γραμματείς, λογιότες καί ποιητές έπων ή ύμνων.

Επιστήμες. Η άποκρυπτογράφηση τών πινακίδων άποκάλυψε ότι καί οί επιστή-

Σφηνοειδής έπιγραφή.

μες είχαν προοδεύσει στη Μεσοποταμία από τη 2η κιάλας χιλιετία π.Χ. Γεωμετρικά θεωρήματα καί ἀλγεβρικές γνώσεις ήταν γνωστές στους χρόνους του Χαμμουραμί. Ἀργότερα σύμβουλοι του βασιλίου είχαν ἀρκετές γνώσεις γιά τίς κινήσεις τῶν ἀστρων, ὥστε νά τόν συμβουλεύουν, πῶς νά ρυθμίσει τή διαίρεση τοῦ ἔτους καί τό ἡμερολόγιο. Οἱ Βαβυλώνιοι καθιέρωσαν ἀστρονομικό ἔτος μέ 12 σεληνιακούς μῆνες. Ἡ μελέτη τῆς κίνησης τῶν ἀστρων δημιούργησε στή Μεσοποταμία τήν Ἀστρολογία. Οἱ κάτοικοι τῆς δηλαδή πρῶτοι στόν κόσμο πίστεψαν ὅτι οἱ ἀστρολόγοι μποροῦσαν νά προβλέψουν τό μέλλον ἑνός ἀνθρώπου ἀπό τή θέση τῶν πλανητῶν τή στιγμή τῆς γέννησῆς του (ὠροσκόπιο).

Ἡ πρόοδος τῆς Ἀστρονομίας στή Μεσοποταμία ὀφειλόταν στήν ἀκμή τῶν Μαθηματικῶν, πού προηγήθηκε χρονικά λόγω τῆς ἀνάγκης τῶν κατοίκων τῆς εὐφορῆς μεσοποτάμιας πεδιάδας νά ὀρίζουν τίς ἐκτάσεις τῶν χωραφῶν τους καί νά συντονίζου τήν ἄρδευση τους.

Γιά τόν ἴδιο λόγο οἱ νόμοι ἔπαιξαν σπουδαῖο ρόλο στή ζωή τῆς Μεσοποταμίας ἀπό τούς παλαιότερους χρόνους τῆς. Πολλές πινακίδες περιέχουν ἀποσπάσματα νομικῶν κωδίκων. Ἡ νομοθεσία τῶν Βαβυλωνίων, ἂν κρίνουμε ἀπό τούς νόμους τοῦ βασιλιά Χαμμουραμί, τούς παλαιότερους στόν κόσμο, ήταν ἰδιαίτερα σκληρή καί ἐπηρεάσε φαίνεται τή νομοθεσία τῶν Ἑβραίων. Ἐνας νόμος ὀρίζει: «Ἄν ἕνας κτίστης ἔκτισε ἕνα οἶκημα καί ἀπό λάθος του τό κτίσμα γκρεμίστηκε καί προκάλεσε τό θάνατο τοῦ ἰδιοκτήτη, ὁ κτίστης πρέπει νά θανατωθεῖ. Κι ἂν σκοτώθηκε ὁ γιός τοῦ ἰδιοκτήτη, νά θανατωθεῖ ἀντίστοιχα ὁ γιός τοῦ ἀρχιτέκτονα». Ἄλλος νόμος προβλέπει: «Ἄν γιός κτυπήσει τόν πατέρα του, νά τοῦ κοποῦν τά χέρια».

Ἡ ἱατρική εἶχε ἀναπτυχτεῖ στή Βαβυλώνα τόσο πολύ, ὥστε, ὅπως διαπιστώνεται ἀπό τίς πινακίδες, διδασκόταν καί στά σχολεῖα τῆς. Βρέθηκαν π.χ. κείμενα περιγραφῆς ἀσθενειῶν μέ τά συμπτώματα καί τά σύνδρομά τους. Παράλληλα μέ τίς ἀσθένειες ἀναφέρονται τρόποι θεραπειῶν καί φάρμακα. Οἱ Χαλδαῖοι ἱερεῖς τῆς Βαβυλώνας είχαν φήμη ἑξακουστῶν γιαιτρῶν. Οἱ γιαιτροί τῆς Μεσοποταμίας ἐπιχειροῦσαν λεπτές χειρουργικές ἐπεμβάσεις ἀκόμη καί στά μάτια. Δέ θά αἰσθάνονταν ὁμως καί τόσο ἀσφαλεῖς, γιαιτί ὁ κώδικας τοῦ Χαμμουραμί ὀριξε: «Ἄν γιατρός χειροῦργησε μάτι μέ χάλκινο ἐργαλεῖο καί κατέστρεψε τήν ὄραση τοῦ ἀρρώστου, νά τοῦ κοπεῖ τό χέρι».

Λογοτεχνία. Δύο εἶδη ποιητικοῦ λόγου καλλιεργήθηκαν στή Μεσοποταμία: οἱ θρησκευτικοί ὕμνοι καί τά ἔπη. Μέ τούς ὕμνους ὕμνοῦσαν τούς θεούς, μέ τά ἔπη τούς ἥρωες καί τούς βασιλιάδες. Ἡ μεγάλη ἀκμή τῆς Σουμερικῆς φιλολογίας τελειώνει τόν 21ο αἰῶνα π.Χ. μέ τήν καταστροφή τῆς πόλης Οὐρ. Τό γεγονός αὐτό ὑπῆρξε αἰτία νά δημιουργηθεῖ ἕνα εἶδος θρηνητικῆς ποίησης, πού ἐπέδρασε στή μεταγενέστερη ἐξέλιξη τῆς

Ἡ ἀπόμεινε ἀπό τήν πόλη τῶν Σουμερίων Νιππούρ. Ἀμμόλοφοι τῆς ἐρήμου σκεπάζουν σήμερα τά εῤεῖπια καί τά χωράφια τῆς, πού πτότιζε κάποτε ὁ ποταμός Εὐφράτης. Στό κέντρο τῆς φωτογραφίας τά εῤεῖπια τοῦ «Ζιγκουράτ».

ποιητικής παράδοσης της χώρας. Ἡ ἐπίδραση μάλιστα αὐτὴ ἐπεκτάθηκε καὶ στὴν ποίηση τῶν Ἑβραίων. Ἡ ποίηση τῶν Σουμερίων δὲν εἶχε οὔτε ρυθμὸ οὔτε μέτρο. Χαρακτηριζόταν ἀπὸ ἐπαναλήψεις, παραλληλισμούς, παρομοιώσεις καὶ μεταφορές. Τὸ ὕφος τῆς ἦταν ἐπικό.

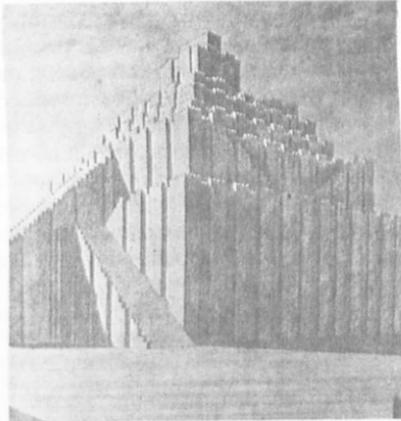
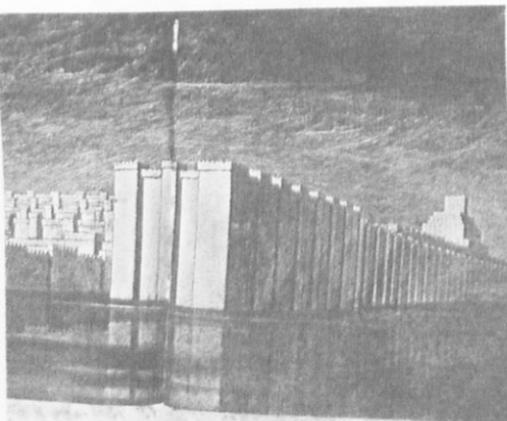
Ἀρχιτεκτονική. Στὴ Μεσοποταμία χτίστηκαν οἱ πρῶτοι ναοί. Ἐκεῖ δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος συνέλαθε γιὰ πρώτη φορά τὴν ἰδέα, ὅτι ἦταν ἱερό καθήκον του νὰ οἰκοδομήσει οἴκημα, ὅπου νὰ κατοικεῖ ὁ θεὸς του. Στὶς ἀνασκαφές τῆς σουμερικής πόλης Ἐριντού, κάτω ἀπὸ δέκα ἐπτά ἑδαφολογικὰ στρώματα μεταγενέστερων ἐποχῶν, ἀνακαλύφθηκε ἓνας μικρὸς ναός, ὁ ἀρχαιότερος στὸν κόσμον. Ὁ ναός αὐτός πού χτίστηκε γύρω στὰ μέσα τῆς 5ης χιλιετίας π.Χ. εἶναι ὁ πρόδρομος τῶν σημερινῶν ἐκκλησιῶν, τῶν συναγωγῶν καὶ τῶν τζαμιῶν.

Μὲ τὸ μέγαλωμα τῶν πόλεων ὁ ναός ἐξελίχθηκε σὲ θρησκευτικὸ καὶ πολιτικοκοινωνικὸ κέντρο τῆς κοινότητος. Οἱ κάτοικοι τῆς Μεσοποταμίας πίστευαν ὅτι ἡ ὑπαρξὴ τους δικαίωνόταν, μόνο ἂν ὑπηρετοῦσαν τὸ θεό. Ἐτσι ἀπὸ τὸ ναὸ κατευθύνονταν ὅλες οἱ δραστηριότητες ἀκόμη καὶ οἱ πνευματικές. Ἀργότερα καὶ ἐπὶ δύο χιλιάδες χρόνια ὁ ναός κτιζόταν σὲ μεγαλοπρεπὴ βάση, πού ἦταν πιὸ ἐπιβλητικὴ ἀπὸ τὸ κύριο οἰκοδόμημα. Ἡ βάση αὐτὴ ἦταν στὴν πραγματικότητά πλατὺς καὶ ψηλὸς τετράγωνος πύργος, πού τὸ ὕψος του μπορούσε νὰ φτάνει τὰ ἑκατὸ μέτρα. Ἐξωτερικὴ σκάλα ἢ κεκλιμένον ἐπίπεδο ὡδηγοῦσε ἀκολουθώντας ἐξωτερικὰ τὶς τέσσερις βαθμιδωτὲς πλευρές του μέχρι τὴν κορυφή, ὅπου βρισκόταν ὁ κύριος ναός. Τὸ ὅλο κατασκευάσμα λεγόταν ζικκουράτ. Ἡ θρησκεία τῶν κατοίκων τῆς Μεσοποταμίας ἦταν πολυθεϊστικὴ. Ἀργότερα ἐπικράτησε ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ τῆς Βαβυλώνας Μαρτούκ.

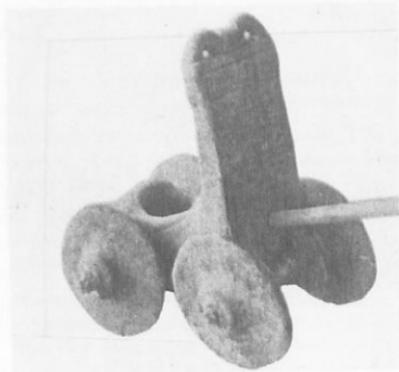
Παλάτια. Παρὰ τὴν ἔλλειψη τοῦ μαρμάρου καὶ τῆς πέτρας τὰ παλάτια τῆς Μεσοποταμίας εἶχαν μυθικὴ πολυτέλεια. Τὸ παλάτι π.χ. τοῦ βασιλῆος Ζιμιρίλιμ εἶχε μιά

Ἀναπαράσταση τῶν τειχῶν τῆς Βαβυλώνας. Τὸ δυτικὸ τῆς τείχος, κτισμένο στὴν ὄχθη τοῦ Εὐφράτη, προστάτευε τὴν πόλη καὶ ἀπὸ τὶς πλημμύρες τοῦ ποταμοῦ. Πύργοι, σὲ πυκνὰ διαστήματα, ἐξασφάλιζαν ἀποτελεσματικότερη ἀμυνα.

Ὁ πύργος τῆς Βαβέλ ἦταν βαθμιδωτὸ πυραμιδοειδὲς κατασκευάσμα ὕψους 92 μ. Κάθε πλευρὰ τῆς βάσεως του εἶχε μήκος 92, ἐπίσης, μέτρων. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτο στὴν κορυφὴ τοῦ κτίσματος ἦταν ὁ ναὸς τοῦ Διὸς Βήλου (Μαρτούκ). Στὸ ἐσωτερικὸ του ὑπῆρχε χρυσοῦ τράπεζα καὶ κλίνη γιὰ τὴν ἀνάπαυση τοῦ θεοῦ.

Στή Μεσοποταμία κατασκευάστηκε τὸ πρῶτο ἄρμα μέ τροχούς, τὴν 4η π. Χ. χιλιετία. Ὁ Ξύλινος συμπαγῆς τροχὸς τῶν Σουμερίων ἔχει χαρακτηριστεῖς ὡς ἡ μεγαλύτερη μηχανικὴ ἐπινοήση ὄλων τῶν ἐποχῶν.

ἀπέραντη κεντρικὴ αὐλὴ, ἐπενδυμένη μέ ἀλάθαστρο. Τὸ παλὸν στή Βαβυλώνα μέ τούς ναοὺς, τὰ ζιγκουράτ καί τὰ βοηθητικὰ κτήρια ἀποτελοῦσαν ἐπιβλητικὸ σύνολο καί σύμβολο ταυτόχρονα τῆς παντοδυναμίας τοῦ βασιλιᾶ.

Κολοσσιαῖα ἀγάλματα πτερῶν ταύρων στίς πύλες τοῦ ἀνακτόρου καί ἡ ἐσωτερικὴ διακόσμηση τῶν ἐπενδυμένων μέ σμάλτο τοίχων του θύμιζαν παντοῦ τὴ δόξα τοῦ μονάρχη. Οἱ τοῖχοι αὐτοὶ πολλὰς φορές εἶχαν πάχος πάνω ἀπὸ 3 μέτρα γιὰ προστασία ἀπὸ τὸν ἀδυσώπητο ἥλιο τοῦ τόπου. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι δὲν εἶχαν παράθυρα.

Οἱ πόλεις. Πίσω ἀπὸ τὰ ἐπιβλητικὰ τεῖχη ποὺ περιέκλειαν τίς πόλεις τῆς Μεσοποταμίας οἱ περισσότεροὶ δρόμοι ἦταν στενοί, χωρὶς σχέδιο, βρώμικοι καί λασπεροί. Σὲ ἀντίθεση μέ τὰ μεγαλόπρεπα παλάτια καί τὰ ζιγκουράτ τὰ πολλὰ πλίνθινα καί φτωχικὰ οἰκῆματα φανέρωναν τὴ μεγάλῃ κοινωρικὴ ἀντίθεση.

Ἡ τέχνη. Ξεκινώντας οἱ Σουμέριοι ἀπὸ τὴν ἀνάγκη κατασκευῆς χρήσιμων ἀντικειμένων κατόρθωσαν ἔπειτα νὰ κατασκευάσουν τὰ παλιότερα στὸν κόσμον καλλιτεχνήματα. Ἄλλὰ ἡ τέχνη τους μῆκη σύντομα στήν ὑπηρεσία τοῦ βασιλιᾶ καί τοῦ ἱερατείου. Τὸ ἴδιο ἔγινε καί μέ τὴ γραφὴ. Τὰ πρῶτα γλυπτά τῆς Σουμερικῆς θρησκείας ἀνάγονται στήν 4η χιλιετία. Στὴν πόλη Λαγκάς, ὅπου ἡ γλυπτικὴ προόδευσε πολὺ, τὰ ἀγάλματα τῶν βασιλιάδων ἐκφράζουν γαλήνη καί αὐτοπεποίθηση. Τὰ ἀνάγλυφα, ἀκόμη πιὸ ἐντυπωσιακὰ, εἰκονίζουν τὰ πολεμικὰ τους κατορθώματα. Μέ τὴν πάροδο τῶν αἰῶνων ἡ τέχνη τῶν Σουμερίων κατατὰ στερεότυπη καί μονότονη. Ὡστόσο τὰ γλυπτὰ ἔργα τους εἶναι τὰ παλιότερα στὸν κόσμον.

Ἐπίδραση στὴ Δύση. Ὁ Βαβυλωνιακὸς πολιτισμὸς μέσω τῶν Χετταίων*, τῶν Αἰγυπτίων καί τῶν Ἑβραίων εἶχε τὴν ἐπίδρασή του καί στὴ Μυκηναϊκὴ Ἑλλάδα. Σ' αὐτὸ βοήθησε καί ἡ ἀνάπτυξη τοῦ μυκηναϊκοῦ ἐμπορίου μέσω τῆς Κύπρου καί τῆς Κρήτης. Ἰδέες τῶν Βαβυλωνίων εἰσέδυσαν στὴν Ἑβραιοχριστιανικὴ παράδοση. Τὸ ἴδιο ἔγινε καί μέ τεχνικὲς ἐφαρμογές τῶν Σουμερίων, ὅπως ἦταν ὁ τροχὸς καί τὸ ἄροτρο. Οἱ πρῶτες ἀστρονομικὲς γνώσεις, τὸ ἐξηκονταδικὸ ἀριθμητικὸ σύστημα (διαίρεση τοῦ κύκλου σὲ μοῖρες καί τῆς ὥρας σὲ λεπτά καί δευτερόλεπτα), οἱ ὀνομασίες τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου καί ἡ ἀστρολογία κληρονομήθηκαν στὴν ἐποχὴ μας ἀπὸ τούς Βαβυλωνίους μέσω τῶν Ἑλλήνων.

* Ἴνδοευρωπαϊκὸς λαὸς ποὺ στίς ἀρχές τῆς 2ης χιλιετίας εἰσέβαλε καί ἐγκαταστάθηκε στὴ Μ. Ἀσία. Μακροχρόνιοι πόλεμοι τῶν Χετταίων κατὰ τῶν Αἰγυπτίων, Βαβυλωνίων καί Ἀσσυρίων ὀδήγησαν σὲ βαθμιαία ἐξαφάνισή τὸ κράτος τους.

2. ΑΙΓΥΠΤΟΣ

Ἡ πρῶμότητα καί ἡ ἰδιουτιπία τοῦ Αἰγυπτιακοῦ πολιτισμοῦ. Ὅπως καί τοὺς πρῶτους κατοίκους τῆς Μεσοποταμίας, ἔτσι καί τοὺς πανάρχαιους κατοίκους τῆς Αἰγύπτου προσεῖλκυσαν στίς παραποτάμιες πεδιάδες τοῦ Νείλου οἱ εὐνοϊκές συνθήκες γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς γεωργίας, σέ μιά περίοδο πού ἡ ἐπιθυμία γιά μονιμότερη ἐγκατάσταση ἀλλά καί τό κινήγι πού ἄρχισε νά σπανίζει ὠθοῦσαν τόν ἀνθρωπο σέ ριζική ἀλλαγὴ τῆς ζωῆς του. Οἱ Αἰγύπτιοι ἔγιναν μέ τόν καιρό ἐξαιρετοὶ γεωργοί. Ἐκτίσαν ναοὺς μεγαλοπρεπεῖς καί ἐπινοήσαν τό ἡμερολόγιο καί τὴ γραφή. Ὁ πολιτισμός τους ἦταν ἐπιθλητικός καί ἰδιότυπος. Ἐπειδὴ ὁμως οἱ Αἰγύπτιοι θεώρησαν τὴ ζωὴ σάν προετοιμασία γιά τό θάνατο, μπορεῖ ὁ αἰγυπτιακός πολιτισμός νά ὀνομαστῆ δίκαια πολιτισμός τοῦ θανάτου.

Η ΧΩΡΑ

Στά Β.Α. τῆς Ἀφρικής καί στό σημεῖο ἐπαφῆς τῆς μέ τήν Ἀσία βρίσκεται μιά εὐνοημένη ἀπό τὴ φύση χώρα γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς γεωργίας, ἡ Αἰγυπτος. Εἶναι μιά εὐφορη λουριίδα γῆς, πού τὴ διατρέχει κατὰ μήκος τῆς ὁ ποταμός Νεῖλος. Ἄν δέν ὑπῆρχε ὁ Νεῖλος, ὅλη ἡ Αἰγυπτος θά ἦταν μιά ἔρημος, γιατί στή χώρα αὐτὴ ποτέ δὲ θρέχει. Ἀκόμη καί τό πόσιμο νερό τῆς προέρχεται ἀπὸ τό Νεῖλο. Ἐτσι δέν εἶναι παράξενο πού ὁ ποταμός αὐτός λατρεύτηκε ὡς θεός. Κάθε καλοκαίρι ὁ Νεῖλος μεταμόρφωνε τὴν κοιλάδα σέ μιά ρηχὴ λίμνη. Ὅταν τὰ νερά ὑποχωροῦσαν, τὰ χρώαφια μέ τὰ δημητριακὰ καί τὰ βοσκοτόπια ἦταν σκεπασμένα ἀπὸ παχὺ στρώμα γόνιμης λάσπης, πού τὰ ἔκανε πολὺ εὐφορα. Ἡ καλλιεργήσιμη γῆ δέν περιοριζόταν μόνο στήν παραποτάμια κοιλάδα. Γιατί ἓνα σύστημα πολὺπλοκο μικρῶν διωρύγων καί πηγαδιῶν ἔφερνε τό νερό ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ Νείλου ὡς τὰ ψηλότερα ἐπίπεδα· κι ἓνα περιπλοκότερο ἀκόμη ἀρδευτικό σύστημα τό διοχέτευε σέ ὅλη τὴ χώρα. Ἐτσι ὁ Νεῖλος δέν ἦταν μόνο ζωοδότης γιά τοὺς Αἰγύπτιους, ἀλλὰ τοὺς διδάξε καί τὴν ἀρετὴ

τῆς συνεργασίας. Γιατί ἔπρεπε νά συνεργάζονται, γιά νά συντηροῦν τὰ φράγματα καί νά κατασκευάζουν τίς διώρυγες. Ἡ ἀνάγκη αὐτὴ τῆς εὐρύτερης συνεργασίας ὁδήγησε στὴ συγκρότηση κράτους. Ἡ Αἰγυπτος ὀφείλει τόν πολιτισμό τῆς σὸ Νεῖλο. Δίκαια ὁ Ἡρόδοτος τὴν ὀνόμασε **ἄωρο τοῦ Νείλου**.

Ἡ Γεωργία. Ἀπὸ τὴν 5η χιλιετία π.Χ. ζοῦσαν στίς ὄχθες τοῦ Νείλου γεωργοί. Ἡ συστηματικὴ γεωργία ἀρχίζει στήν Αἰγυπτο τὴν 4η χιλιετία μέ τὴν κατασκευὴ τῶν πρῶτων χάλκινων ἐργαλείων. Παράλληλα γίνεται συστηματικότερη τότε καί ἡ κτηνοτροφία. Μέ τὴν ὑφαντικὴ, τὴ μεταλλουργία, τὴν ἀγγειοπλαστικὴ καί τὴ βαθμιαία ἀνάπτυξη τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς, πού ὀλοένα γίνεται πιὸ σύνθετη, ἀπαιτεῖται καί μεγα-

Χαρτὴς τῆς Ἀρχαίας Αἰγύπτου.

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

Επιφύου

Ο Νείλος μετατρέπει την έρημο σε εύφορη γη. Με εξαίρεση όμως το Δέλτα του Νείλου όλη η Αίγυπτος είναι μιά στενή λουρίδα γης από τή μιά και τήν άλλη πλευρά του.

Η ανάγκη τής κατασκευής αρδευτικών καναλιών και τής άνεύρεσης τών όρίων τών αγρών, πού χάνονταν από τίς ετήσιες πλημμύρες του Νείλου, στάθηκε ή αιτία τής προόδου τής Γεωμετρίας στήν αρχαία Αίγυπτο.

λύτερη ειδίκευση. Έτσι στίς γεωργικές κοινότητες αρχίζουν γρήγορα νά ξεχωρίζουν οι επαγγελματίες βιοτέχνες. Δηλαδή γίνεται πρώιμα στήν Αίγυπτο ό αποχωρισμός τής βιοτεχνίας από τήν αγροτική οικονομία. Σ' όλη τή διάρκεια όμως τής αιγυπτιακής Ιστορίας τό σημαντικότερο ρόλο άσκούσε ή γεωργία. Η παρακολούθηση κι ό έλεγχος του ποταμού, άπ' τόν οποίο εξαρτιόταν ή έτήσια σοδιά, ήταν προσεκτική και υποδειγματικά οργανωμένη. Κάθε τόσο καταγραφόταν τό ύψος τής στάθμης τών νεράν και υπολογιζόταν ή περίοδος τής πλημμύρας, άπ' τήν όποία ρυθμιζόταν και ό χρόνος τών γεωργικών έργασιών. Τούτο, μαζί μέ τήν ανάγκη νά ξαναβρίσκονται μετά τίς πλημμύρες τά εξαφανιζόμενα κάθε τόσο άπ' τά νερά όρια τών αγρών, στάθηκε ή αιτία τής προόδου τών Μαθηματικών στήν Αίγυπτο.

ΟΙ ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΤΟΥ ΑΙΓΥΠΤΙΑΚΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Άρχαίο βασίλειο. (3100 - 2270 π.Χ.). Στήν αρχή υπήρχαν και στήν Αίγυπτο αυτόδι-οικούμενα χωριά. Μέ τόν καιρό τοπικοί άρχοντες πού άπόκτησαν δύναμη άπλωσαν τήν έξουσία τους στά γειτονικά χωριά και έπειτα σέ ευρύτερες περιοχές. Γύρω στά 3100 π.Χ. είχαν δημιουργηθεί δύο βασίλεια. Τής Κάτω Αιγύπτου μέ πρωτεύουσα τή Μέμφιδα, κοντά στό σημερινό Κάιρο και τής Άνω Αιγύπτου, πού έφθανε μέχρι τό Άσουάν. Τότε ό Φαραώ τής Άνω Αιγύπτου Μήνης κατέλαβε τήν Κάτω Αίγυπτο και ίδρυσε ένιαίο κράτος μέ κέντρο τή Μέμφιδα. Τό κράτος αυτό είναι τό πρώτο ισχυρό βασίλειο πού ιδρύθηκε στόν κόσμο. Μέ τή βασιλεία του Μήνη άρχισε ή ένδοξη περίοδος του άρχαίου βασιλείου, πού διάρκεσε όκτακόσια χρόνια. Τότε χτίστηκαν οι πυραμίδες τής Γκίζας, επιθλητικοί τάφοι και μαζί μνημεία τής δόξας τών Φαραώ. Για τήν πυραμίδα του Χέοπα λένε ότι χρειάστηκε ή έργασία 100.000 έργατών επί εΐκοσι χρόνια. Κάθε μία από τίς πέτρες τής ζυγίζει πολλούς τόνους. Η έξόρυσή τους, ή μεταφορά και ή τοποθέτησή τους στό οικοδόμημα αυτό, πού είχε ύψος 146 μ. υπήρξε άπίστευτο έπίτευγμα για τήν έποχή εκείνη. Είναι έκπληκτικό ότι ένα τόσο δύσκολο και σύνθετο έργο σχεδιάστηκε και ολοκληρώθηκε μέ έπιτυχία σέ μιά τόσο πρώιμη περίοδο.

‘Ο Τούθμωσης ό Γ’, από τούς ισχυρότερους Φαραώ τής περιόδου του Νέου Βασιλείου.

Τό Μεσαίο Βασίλειο (2060 - 1785 π.Χ.). Μετά από δύο αιώνες έμφύλιων συγκρούσεων επικράτησαν οι ήγεμόνες τών Θηβών, στον Άνω Νείλο καί ένωσαν πάλι τή χώρα μέ πρωτεύουσα τίς Θήβες. Στην περίοδο αυτή ή Αίγυπτος έγινε πλούσια καί δυνατή. Αύξήθηκαν οι καλλιεργούμενες έκτάσεις, βελτιώθηκε ή άρδευση καί προόδευσαν οι τέχνες καί τά γράμματα. Η χώρα όμως έξασθένησε από νέο έμφύλιο πόλεμο. Έπιωφελήθηκαν τότε οι Ύξως, νομαδικός λαός τής Άσίας, καί κατέλαβαν τήν Αίγυπτο (1680 π.Χ.). Οι άρχηγοί τους (οί ποιμένες - βασιλείς) τήν κυβέρνησαν έκατό περίπου χρόνια. Από τούς Ύξως οι Αίγύπτιοι έμαθαν τή χρήση του πολεμικού άρματος, που χρησιμοποίησαν έντατικά τήν επόμενη περίοδο.

Νέο Βασίλειο (1580 - 1085 π.Χ.). Άρχοντες τών Θηβών, μέ τή βοήθεια ήγεμόνων του Νότου, έδιωξαν τούς Ύξως καί άποκατέστησαν τήν αιγυπτιακή κυριαρχία. Ο ισχυρότερος Φαραώ τής νέας περιόδου, ό Τούθμωσης ό Γ’, που βασίλευσε τό πρώτο μισό του 15ου αιώνα π.Χ., όδήγησε τούς Αίγύπτιους σέ νίκες στην Παλαιστίνη, στη Φοινίκη καί στη Συρία. Τό έμπόριο που άναπτύχθηκε πολύ καί τά λάφυρα άπ’ τίς κατακτημένες χώρες έδωσαν στην Αίγυπτο μεγάλο πλούτο. Ναοί, παλάτια καί αγάλματα δείχνουν στις Θήβες άκόμη καί σήμερα τήν ευημερία που γνώρισε στη διάρκεια του Νέου Βασιλείου.

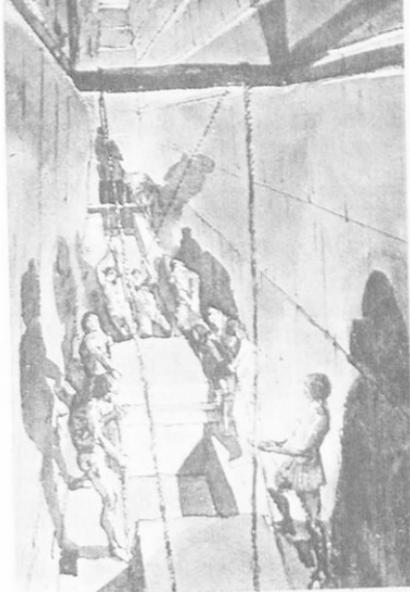
Από τό 1100 π.Χ. ή Αίγυπτος μπήκε σέ νέα περίοδο παρακμής, από τίς επιδρομές έχθρικών λαών, από τίς έξεγέρσεις τών Αίγυπτίων καί από τίς έσωτερικές διαμάχες. Οι Άσσύριοι καί μετά οι Πέρσες κατέλαβαν τελικά τή χώρα (525 π.Χ.).

ΘΡΗΣΚΕΙΑ - ΝΑΟΙ

Οι Αίγύπτιοι πίστευαν ότι ή ψυχή ξαναγεννιέται μετά τό θάνατο· καί ότι θά ζούσε μόνο, άν διετηρείτο τό σώμα, στο όποιο είχε ζήσει. Η πίστη αυτή τούς έκανε νά φθάσουν σέ ένα ψηλό επίπεδο ταρίχευσης πτωμάτων. Σ’ αυτό βοήθησε κατά κύριο λόγο τό ξερό κλίμα τής Αίγύπτου. Η προσπάθεια τών Αίγυπτίων νά διαφυλάξουν τή μούμια όδήγησε στην κατασκευή τών μεγαλοπρεπέστερων στον κόσμο ταφικών μνημείων. Μέσα σ’ αυτά, πρós χάρη τών νεκρών, τοποθετήθηκαν οι πλουσιότεροι θησαυροί.

Η Αίγυπτιακή θρησκεία ήταν πολυθεϊστική. Βασικός θεός ήταν ό Άμμων-Ρά (ήλιος) καί οι θεοί του Κάτω Κόσμου Όσιρις καί Ίσις*. Ο Φαραώ Άκενατών, του Νέου Βασιλείου, που κυβέρνησε τήν Αίγυπτο τό 14^ο π.Χ. αιώνα, προσπάθησε νά επιβάλει μονοθεϊστική θρησκεία για πρώτη φορά στον κόσμο, τή λατρεία του θεού - ήλιου Άτών. Μετά τό θάνατο όμως του Άκενατών τό ισχυρό ιερατείο ξανάφερε τον πολυ-

* Η λατρεία της σχετιζόταν καί μέ τήν έναλλαγή τών εποχών.

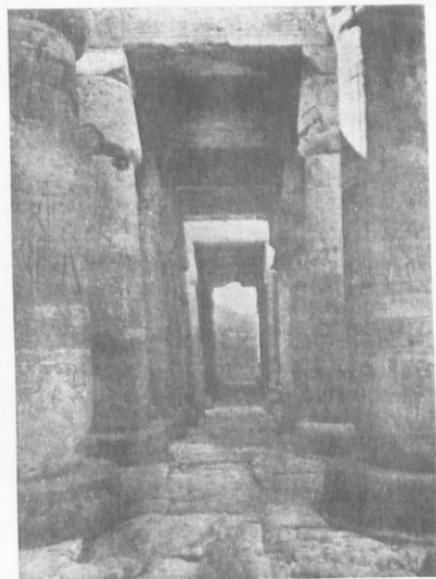
Ὁ διάδρομος πού ὀδηγεῖ μέ μεγάλη ἀνηφορική κλίση στό νεκρικό θάλαμο τῆς πυραμίδας τοῦ Χέοπα. Μετά τὸν ἐνταφιασμό τοῦ ἡ εἰσοδος στὴν πυραμίδα σφραγίστηκε μέ τὴν κατολισθηση τεράστιων λιθίνων ὀγκων κατὰ τὸν τρόπο πού δείχνει ἡ εἰκόνα.

Ταρίχευση μούμιαις ἀπὸ τοὺς εἰδικούς στὴν ἀρχαία Αἴγυπτο. Τὰ ἀγγεῖα, τὰ ἀγαλματάκια καὶ τὰ ἐπιπλα θὰ τοποθετηθοῦν στὸν τάφο. Ἡ ἀνθρωπόμορφη ὄρθια σαρκοφάγος μιμείται τὰ χαρακτηριστικά τοῦ νεκροῦ.

Ἄγαλματίδια πού εἰκονίζουσι Αἰγύπτιους στρατιώτες. Βρέθηκαν σὲ τάφο ἀξιωματοῦ-χου. Ὅτι εἶχαν ἀνάγκη οἱ Αἰγύπτιοι στὴ ζωὴ τὸ ἐβαζαν σὲ ἀγαλματάκια στοὺς τάφους ἢ τὸ ἀπεικόνιζαν στὶς τοιχογραφίες τους.

Ἡ ὑπόστυλη αἴθουσα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἄμμωνα στὸ Καρνάκ τῶν Θηβῶν. Οἱ κολόνες τῆς ἔχουν ὕψος 21 μ.

θεϊσμό. Ὁ μονοθεϊσμός θά ξαναγεννηθεῖ ἀπό τούς Ἑβραίους. Οἱ αἰγυπτιακοί ναοί εἶναι οἱ ἐπιβλητικότεροι στὸν κόσμο. Ἀπὸ τούς Αἰγύπτιους ἔμαθαν οἱ Ἕλληνες τὴν αἰσθητικὴ ἀξία τῶν κίωνων· τὴν τελειοποίησαν στὸ ἔπακρο.

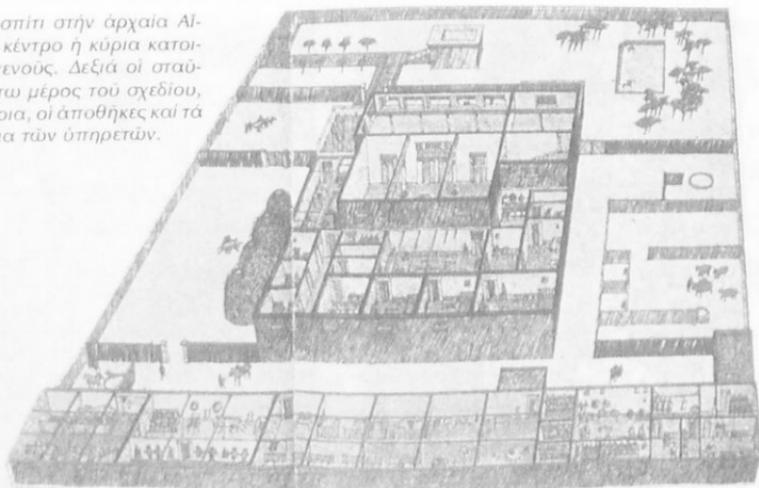
ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Ἀπὸ τὴν παλιότερη κυρίαρχη τάξη τῶν εὐγενῶν καὶ τῶν πριγκήπων προήλθαν ἀργότερα οἱ πρῶτοι Φαραῶ. Ὁ Φαραῶ ζοῦσε μὲ μεγάλη χλιδῆ στὸ ἐπιβλητικὸ του ἀνάκτορο (ἡ αἰγυπτιακὴ λέξη φαραῶ σημαίνει τὸ μεγάλο σπίτι) ἀνάμεσα σὲ μιά ἰσχυρὴ αὐλὴ συμβούλων, ἀξιωματῶν, γραφῶν καὶ ὑπηρετῶν. Ἡ ἐξουσία του ἦταν θεοκρατικὴ καὶ παντοδύναμη. Ἦταν κύριος ὅλης τῆς γῆς, ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ καὶ διορίζε τούς ἀξιωματῶν τῆς πολὺπλοκῆς διοίκησης, ποῦ ἐπέβαλλε τὴν ἀπόλυτη ἐξουσία του στὸ λαό.

Τὴν κοινωνία ἀποτελοῦσαν τρεῖς τάξεις. Ἡ τάξη τῶν εὐγενῶν, στὴν ὁποία ἀνήκαν οἱ ἱερεῖς, τὰ μέλη τῆς αὐλῆς καὶ οἱ τιτλοῦχοι, ποῦ τοὺς εἶχε ὁ Φαραῶ ἐμπιστευθεῖ τὴ διαχείριση τῶν ἀπέραντων κτημάτων του. Πολλοὶ ἀπ' αὐτούς ἦταν ἀξιωματῶν τοῦ στρατοῦ.

Τὴ μέση τάξη ἀποτελοῦσαν οἱ τεχνίτες, οἱ βιοτέχνες, οἱ καλλιτέχνες καὶ οἱ ἔμποροι. Ὅλοι αὐτοὶ ζοῦσαν μὲ σχετικὴ ἄνεση. Στὴν κατώτερη τάξη, ποῦ τὴν ἀποτελοῦσε ἡ μεγάλη μάζα τοῦ λαοῦ, ἀνήκαν οἱ γεωργοί, οἱ ἐργάτες τοῦ περίπλοκου ἀρδευτικοῦ συστήματος καὶ τῶν μεγάλων ἀρχιτεκτονικῶν ἔργων καὶ οἱ δοῦλοι. Ἡ ζωὴ τῶν ἐλευθέρων ἐργατῶν καὶ γεωργῶν δὲ διέφερε καὶ πολὺ ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν δουλῶν. Ἡ φορολογία ἦταν βαρὴ καὶ οἱ συνθήκες διαβίωσης ἄθλιες.

Ἀρχοντικὸ σπίτι στὴν ἀρχαία Αἴγυπτο. Στὸ κέντρο ἡ κύρια κατοικία τοῦ εὐγενούς. Δεξιά οἱ σταῦλοι. Στὸ κάτω μέρος τοῦ σχεδίου, τὰ ἐργαστήρια, οἱ ἀποθήκες καὶ τὰ δωμάτια τῶν ὑπηρετῶν.

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ

Ἡ οὐκονομία βασιζόταν στὴ γεωργία κυρίως. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐμπόριο στὴν Αἴγυπτο γνώρισε ἀξιόλογη ἀνάπτυξη. Τοῦτο συνέβη στὴν περίοδο τοῦ Νέου Βασιλείου ἰδιαίτερα, πού τὰ αἰγυπτιακά προϊόντα κυριαρχοῦσαν στὶς ἀγορές τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς.

Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐμπορίου εὐνοήθηκε ἀπὸ τὸ ρεῦμα τοῦ Νεῖλου καὶ ἀπὸ τὰ μελτέμια. Πολυάριθμα πλοίαρια ἐπλεαν στὸ Νεῖλο μὲ τὴ φορά τοῦ ρεύματος καὶ ἐπαιρναν τὸ δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς, μὲ φουσκωμένα τὰ πανιά τους ἀπὸ τὰ μελτέμια, ἀντίθετα στὸ ρεῦμα τοῦ ποταμοῦ, ἀπ' τὸ Μάιο μέχρι τὸν Ὀκτώβριο. Ἡ ζέστη δηλαδὴ τῆς ἐρήμου τὸ καλοκαίρι θερμαίνει τὰ ὑπερκείμενα στρώματα τοῦ ἀέρα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐπικρατεῖ στὴν Αἴγυπτο χαμηλὴ ἀτμοσφαιρική πίεση στὸ διάστημα τῆς ἡμέρας. Τότε ἄνεμοι θερμοὶ πνέουν ἀπὸ τὴ Μεσόγειο πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Αἰγύπτου (τὰ μελτέμια). Καθὼς τὸ θράδυ πέφτει ψύχρα στὴν ἐρημο, ὁ ἀέρας ψύχεται καὶ γίνεται πυκνότερος. Ἔτσι τὴ νύχτα σταματοῦν τὰ μελτέμια. Μὲ τὴ βοήθεια λοιπὸν τῆς φυσικῆς ροῆς τῶν ὑδάτων καὶ τῶν μελτεμιῶν ὁ Νεῖλος ἔγινε μιά τεράστια ὑγρὴ λεωφόρος, ὅπου διακινούνταν τὰ ἐμπορεύματα καὶ πρὸς τίς δυὸ τοῦ κατευθύνσεις. Γι' αὐτὸ στὶς ὄχθες τοῦ δημιουργήθηκαν σπουδαῖα ἐμπορικὰ καὶ διοικητικὰ κέντρα. Ἡ οὐκονομικὴ ἀνάπτυξη βοήθησε τὴν πρόοδο τοῦ πολιτισμοῦ στὴν Αἴγυπτο.

Καὶ σήμερα στὸ Νεῖλο οἱ φελούκες (χαμηλά πλοίαρια μὲ πανύψηλα πανιά), ταξιδεύουν ἀντίθετα στὸ ρεῦμα, μὲ τὸν ἴδιο κι ἀπαράλλακτο τρόπο ὅπως στὴν ἀρχαία Αἴγυπτο.

ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ, ΓΡΑΜΜΑΤΑ, ΤΕΧΝΗ

Ἀρχιτεκτονική. Οἱ Αἰγύπτιοι, ἔξοχοι τεχνίτες τῆς πέτρας, ἀρχιτέκτονες καὶ μηχανικοὶ, δημιούργησαν τὴν πιὸ μεγαλειώδη καὶ ἐπιβλητικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, πού ἐπιβάλλεται ὁμῶς κυρίως μὲ τὸν ὄγκο τῆς. Ὁ περίφημος ναὸς τοῦ Ἄμμωνα, στὸ Καρνάκ τῶν Θηβῶν, εἶναι μιά ἀτέλειωτη σειρά ἀλλεπάλληλων περιστυλων αὐλῶν καὶ ὑπόστυλων αἰθουσῶν. Ὁ προθάλαμος μόνο τοῦ ναοῦ ἔχει μῆκος 130 μ. καὶ τὸ ὕψος του εἶναι περίπου 27 μ. Ἡ στέγη στηρίζεται σὲ δάσος κίωνων. Οἱ Αἰγύπτιοι εἶναι οἱ πρῶτοι πού χρησιμοποίησαν στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τους κίονες.

Ἐπίδραση τῆς θρησκείας στὴν ἀρχιτεκτονικὴ. Οἱ πυραμίδες καὶ ἡ Σφίγγα τῆς Γκίζας εἶναι ἄλλα δείγματα τῆς ἐπιβλητικότητος καὶ τοῦ ὄγκου τῆς αἰγυπτιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἡ πυραμίδα τοῦ Χέοπα χτίστηκε γύρω στὸ 2600 π.Χ., μὲ 2.000.000 περίπου ὀγκόλιθους, πού καθέννας ζυγίζει δυόμιση τουλάχιστο τόνους. Κάθε χωριὸ

*Προτομή του νεαρού Φαραώ Τουταγχαμών.
Βρέθηκε στον ασόλητο τάφο του.*

Έπρεπε νά στείλει έναν αριθμό κατοίκων του γιά ύποχρεωτική εργασία στήν πυραμίδα. Άναριθμητοί εργάτες θά χάθηκαν στή μεταφορά τών όγκολίθων καί τήν τοποθέτησή τους στήν πυραμίδα πού είχε ύψος 146 μ. καί πλάτος πλευράς 220 μ. καί πού γιά τό μέγεθός της θεωρήθηκε ένα από τά επτά θαύματα του κόσμου. Ή κατασκευή τών πυραμίδων απέβλεπε στήν υπόμνηση τής δόξας τών Φαραώ καί κυρίως στήν προφύλαξη τών θησαυρών τους καί τής μούμιας από τούς τυμβωρύχους, άφου οί Αιγύπτιοι συνήθιζαν νά μαζεύουν στούς τάφους τους όσα περισσότερα πλούτη μπορούσαν, έπειδή πίστευαν, ότι ή ψυχή τους θά τά άπολάμβανε στή μεταθανάτια ύπαρξή της. Άλλά ή έξαθλίωση του λαού δημιούργησε έκτεταμένη τυμβωρυχία. Άπό τούς άρχαιους ήδη χρόνους οί περισσότεροι τάφοι είχαν συληθεί.

Τό αιγυπτιακό ήμερολόγιο. Γιά νά προγραμματίζουσαν τίσ εργασίεσ τής σποράσ καί του θέρουσ, οί Αιγύπτιοι μετρούσαν τό χρόνο μέ βάση τίσ πλημμύρεσ του Νείλου. Μελετώντασ τίσ κινήσεισ τών άστρον, τής σελήνησ καί του ήλιου δημιούργησαν από τίσ άρχέσ τής 4ησ ήδη χιλιετίασ τό ήμερολογιακό τουσ σύστημα. Είχαν παρατηρήσει ότι στήν περίοδο τών πλημμυρών, ένα άστρο – ό Σίρειοσ – έμφανιζόταν πρό τής άνατολήσ του ήλιου, μιά φορά τό χρόνο. Μετρώντασ τίσ μέρεσ, μεταξύ δύο εμφάνισειων του άστρου, όρισαν τή διάρκειά του έτουσ σέ 365 μέρεσ.

Μαθηματικά. Ή άνάγκη νά μετρούν συχνά τίσ έκτάσεισ τών κτημάτων, πού τά όριά τουσ χάνονταν από τίσ πλημμύρεσ, ώθησε τουσ Αιγύπτιουσ στήν άνάπτυξη τής πρακτικήσ γεωμετρίασ. Μέ τήν κατασκευή τών πυραμίδων άργότερα προχώρησαν πολύ στή μαθηματική γνώση.

Ίατρική. Οί Αιγύπτιοι γιατροί γνώριζαν τήν άνατομία του ανθρώπινου σώματοσ καί έκτελούσαν λεπτέσ έγχειρήσεισ. Συγγράμματά τουσ άναφέρονται σέ άσθένειεσ καί θεραπευτικά βότανα. Ύπηρχαν μάλιστα γιατροί ειδικοί γιά τά σπλάχνα, τά μάτια, τά δόντια κ τ λ. Παρά τήν πρόοδό τουσ όμως στήν ιατρική δέν μόπορεσαν οί Αιγύπτιοι νά διαχωρίσουσαν τήν έπιστήμη αύτή από τή μαγεία.

Γραφή. Οί Αιγύπτιοι άνάπτυξαν τήν ιερογλυφική γραφή τουσ τήν 4η χιλιετία. Ξεκινώντασ από σύμβολα άντικειμένων έφτασαν σέ ιδεογράμματα, πού συμβόλιζαν καί ιδέεσ. Ένα μάτι π.χ. μπορούσε, εκτός από τό μάτι, νά σημαίνει καί τή λέξη όραση. Τά ιερογλυφικά σύμβολα σιγά - σιγά εξέλιχτηκαν σέ άπλοποιημένα σύμβολα φθόγγων. Έτσι οί Αιγύπτιοι, άν καί δε δημιούργησαν οί ίδιοι φθογγικό άλφάβητο, όδήγησαν άλλουσ λαούσ στήν ιδέα του άλφάβητου.

Τό 1799 μ.Χ., κατά τή διάρκειά τής έκστρατείασ του Μ. Ναπολέοντα στήν Αίγυπτο, Γάλλοι στρατιώτεσ ανακάλυψαν στή Ροζέττα του Νείλου τήν όμώνυμη στήλη μέ τρίνλωση έπιγραφή, μέ γραφή δηλαδή ιερογλυφική, δημοτική (μεταγενέστερη) έξε-

Δείγμα τής αιγυπτιακής χρυσοχοΐας καί ταυτόχρονα τής ιερογλυφικής γραφής. 'Ιερογλυφικά σέ χρυσή επιφάνεια, πού κοσμεῖ νεκρική κλίνη Αἰγυπτίας βασίλισσας.

λιγμένη αιγυπτιακή γραφή) καί ἑλληνική. Ἡ ἐπιγραφή ἔμνησε τόν Πτολεμαῖο τόν Ε', τόν Ἑλληνα βασιλιά τής Αἰγύπτου. Μετά μακροχρόνια ἔρευνα ὁ αιγυπτιολόγος Σαμπολλιόν (J. R. Champollion), κατόρθωσε νά ἀποκρυπτογραφήσει, μέ βάση τά ἑλληνικά γράμματα, τή σημασία τῶν ιερογλυφικῶν συμβόλων. Ἔτσι διαβάστηκαν χιλιάδες κείμενα χαραγμένα στούς τοίχους τῶν ναῶν καί τῶν τάφων τής Αἰγύπτου καί ἀποκαλύφθηκε ἕνας πολιτισμός ὀλόκληρων χιλιετιῶν, πού εἶχαν λησμονηθεῖ τὰ βάθη τῶν αἰῶνων.

Βιοτεχνία. Οἱ Αἰγύπτιοι ἤξεραν τόν ὀρείχαλκο ἀπό τό 2.000 π.Χ. καί τή χρήση τοῦ χαλκοῦ ἀπό πολύ νωρίτερα. Ἡ χώρα τους ἦταν πλούσια σέ πολύτιμους λίθους. Περισσότερο ὅμως κι ἀπό τούς πολύτιμους λίθους χρησιμοποιοῦσαν τό ἔλεφαντόδοντο. Τό ἐνδιαφέρον τους γιά τά ἀντικείμενα ἀπό ἔλεφαντόδοντο πρέπει νά στάθηκε ἡ αἰτία τής ὀλοκληρωτικῆς ἐξόντωσης τοῦ ἐλέφαντα στήν Αἴγυπτο.

Ἡ ἀιγυπτιακός πολιτισμός ἐξυπηρέτησε πρακτικές μόνο ἀνάγκες. Ἡ ἀρχιτεκτονική, ἡ γλυπτική, ἀκόμη καί ἡ ζωγραφική εἶχαν μοναδικό σκοπό νά δοξάσουν τούς Φαραῶ. Γι' αὐτό δέν ἐκφράζουν ἀρμονία ἢ χάρη ἀλλά μόνο δύναμη καί ἐπιβλητικότητα. Ὁ ἀιγυπτιακός πολιτισμός βασίστηκε στήν ἐκμετάλλευση τοῦ ἀνῶνυμου πλήθους. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ἀπό τόσες χιλιετίες δράσης καλλιτεχνικῆς καί ἐπιστημονικῆς ἐλάχιστα ὀνόματα Αἰγυπτίων γνωρίζουμε. Ἐνῶ ἀπό τήν ἀρχαία Ἀθήνα μόνο γνωρίζουμε χιλιάδες ὀνόματα καλλιτεχνῶν, φιλοσόφων καί πολιτικῶν. Τέλος, μοναδικό κίνητρο τῆς προόδου τῶν ἐπιστημῶν στήν Αἴγυπτο ἦταν ἡ ἐξυπηρέτηση πρακτικῶν ἀναγκῶν καί ὄχι ἡ δίψα γιά τή γνώση, πού ὑπῆρξε τό κίνητρο τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Αἰγυπτιακό κομφοτένημα πού βρέθηκε στόν τάφο τοῦ Φαραῶ Τουταγχαμῶν.

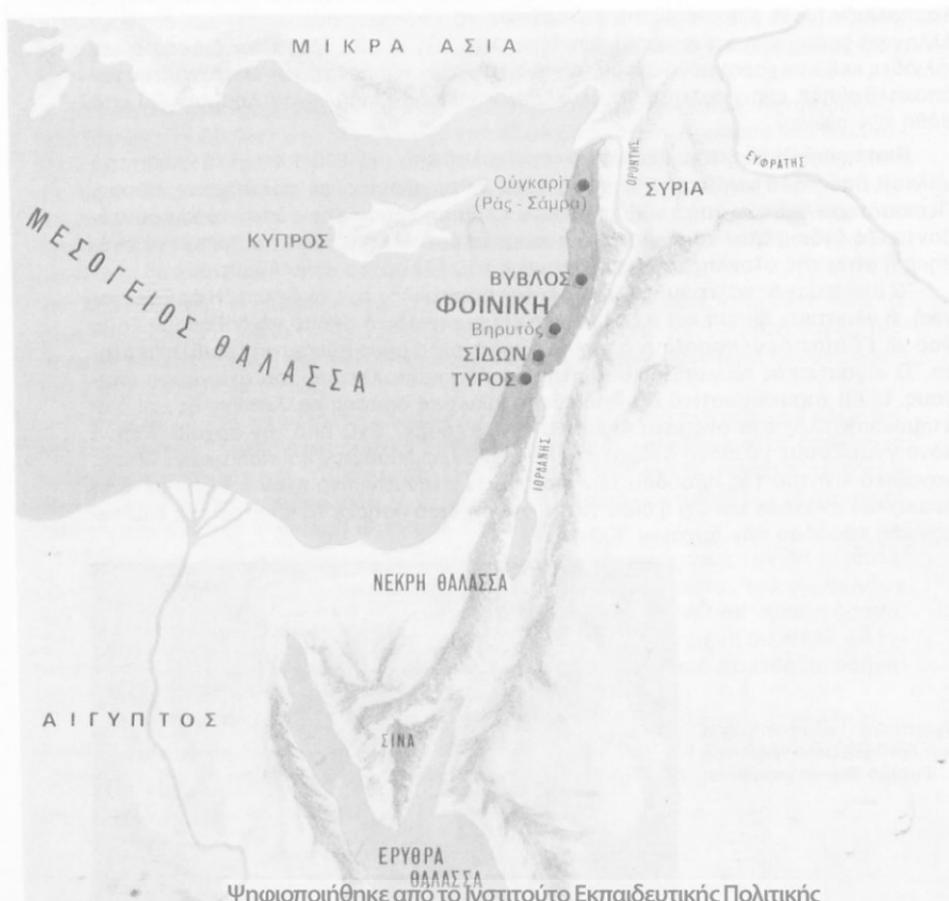
3. ΦΟΙΝΙΚΗ

Κατά μήκος των ακτών της Συρίας, ανάμεσα στο όρος Λίβανο και στη θάλασσα, σέ μία στενή ζώνη όπου ευδοκίμοισαν φοινικίες, εγκαταστάθηκε από τὰ μέσα τῆς 3ης χιλιετίας ἕνας λαός σηµιτικός στήν καταγωγή καί τῆ γλώσσα, οἱ Φοίνικες, πού ἐξελίχθηκαν γρήγορα σέ σπουδαίους ἐµπόρους. Στίς ἀκτές τῆς χώρας ἐκτίσαν νωρίς µιά σειρά ἐµπορικῶν πόλεων. Οἱ Φοίνικες, ἂν καί ἦταν ὀλιγάριθµοι, ἐπέδειξαν καταπληκτική δραστηριότητα στή θάλασσα. Εἶχαν ἐµπορικές ἐπαφές µέ τῆ Μεσοποταµία, τήν Αἴγυπτο, τήν Ἀσσυρία. Τά πλοία τους ἐφθάναν στήν Ἑλλάδα, τήν Ἰταλία, τῆ Γαλατία, τήν Ἰσπανία, ἀκόµη καί τῆ Βρετανία.

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΤΩΝ ΦΟΙΝΙΚΩΝ

Ἀπό τὰ κύρια προϊόντα τοῦ ἐµπορίου τῶν Φοινικῶν ἦταν τὰ γυάλινα σκεύη, πού τήν πρώτη ὑλῆ τους (ἄµμο) εὗρισκαν ἄφθονη στίς ἀκτές τους. Πρῶτοι µάλιστα στόν κόσµο ἐφτιαξαν οἱ Φοίνικες διαφανῆ γυάλινα σκεύη. Τό σπουδαιότερο ὅµως ἐµπόρευµά τους ἦταν ἡ πορφύρα, τό βαθυκόκκινο δηλαδή χρῶμα, πού ἐβγαζαν ἀπό ἕνα

Ἡ Φοινίκη καί οἱ πόλεις τῆς πού διακρίθηκαν στό ἐµπόριο.

είδος όστράκου, πού άφθονεί και σ' όρισμένα παράλια τής 'Ελλάδας*. Σέ πολλά άπό αυτά είχαν έγκατασταθει Φοίνικες άπό τά τέλη τής 2ης χιλιετίας π. Χ.

Οί Φοίνικες έμπορεύονταν επίσης πολύτιμους λίθους, χρυσό, ξυλεία και ύφασματα. Ο Όμηρος αναφέρεται στά ώραία πολύχρωμα ύφάσματα τών Φοινίκων.

ΝΑΥΤΙΛΙΑ

Σημαντικότερη ήταν ή προσφορά τών Φοινίκων στήν εξέλιξη του πολιτισμού στην Εύρώπη εξαιτίας τής ανάπτυξης τής ναυτιλίας τους. Προϊόντα τής Αιγύπτου του 14ου αιώνα π. Χ. έχουν βρεθεί στην Άγγλία. Δέν ύπάρχει άμφιβολία ότι τά

μετέφεραν οί Φοίνικες εκεί μέ τά πλοία τους. Συχνή επικοινωνία είχαν οί Φοίνικες μέ τήν Κύπρο λόγω τών εκεί ορυχείων χαλκού. "Ίδρυσαν μάλιστα στό νησί τήν άποικία Κίτιο". Στην Κύπρο οί Φοίνικες βρήκαν ένα ντόπιο άναπτυγμένο πολιτισμό και ένα σύστημα γραφής διαφορετικό και παλιότερο άπό τό δικό τους. Φοινικικά κοσμήματα και άγγεια, πού έχουν βρεθεί σέ τάφους τής Κύπρου, έχουν έντονη τήν έλληνική επίδραση. Άποτελούν τά εύρήματα αυτά ένδειξη προσαρμογής τών Φοινίκων στην τέχνη τών χωρών, όπου ίδρυσαν τίς έμπορικές άποικίες τους. Μεσίτες τών έμπορικών ανταλλαγών ανάμεσα στους λαούς τής Άνατολής και τής Δύσης, μετέφεραν οί Φοίνικες άμοιβαία τά ήθη, τά έθιμα, τήν τέχνη. Κι αυτό ήταν ή μεγαλύτερη συμβολή τους στην εξέλιξη του πολιτισμού.

Φοίνικες έμποροι επίδεικνύουν τά έμπορεύματα τους στις άκτές τής Άγγλίας.

ΠΟΛΕΙΣ

Η όροσειρά του Λιβάνου, πού κλείνει τήν παραλία άπό τό έσωτερικό, προστάτευε τους Φοίνικες άπό επιθέσεις ισχυρότερων λαών τής Άσίας. Έτσι μέ τή βοήθεια του έμπορίου άναπτύχθηκαν κατά μήκος τών άκτών του Λιβάνου πόλεις πλούσιες, όπως ή Βύβλος, ή Σιδώνα και ή Τύρος. Άνάμεσα στό 16ο και τό 13ο αί. π.Χ. τήν πρώτη θέση πήρε ή Σιδώνα, πού ίδρυσε πολλές άποικίες στην Άνατολική Μεσόγειο. Η

*Στό Μούλκι τής Σαλαμίνας π.χ. ύπάρχουν άκόμη τά κομμάτια ενός μεγάλου τριβέα, τεράστιου δηλαδή χερόμυλου άπό λίθο, όπου συνέθλιβαν τά όστρακα, γιά νά βγει ή χρωστική τους ύλη. Μέ αυτήν οί Φοίνικες έβαφαν όμορφα βαθυκόκκινα τά ύφάσματα. Στόν παρακείμενο όρμο ή θάλασσα είναι πάντα γαλήνια. Έτσι οί Φοίνικες άπό τή σημιακή λέξη σαλάμ, πού σημαίνει γαλήνη, όνόμασαν τό νησί Σαλαμίνα.

**Πολύ κοντά στή σημερινή Λάρνακα.

Κατά τόν Όμηρο οί Σιδώνιοι άρπαζαν από τίς έλληνικές άκτές άγόρια καί κορίτσια, γιά νά τά πουλήσουν σάν δούλους.

Σιδώνα (ή λέξη σημαίνει τόν τόπο τής άλειαίς), ήταν γνωστή από τόν Όμηρο, πού χαρακτηρίζει τούς Σιδώνιους πειρατές, πού άρπαζαν μάλιστα από τίς έλληνικές άκτές άγόρια καί κορίτσια, γιά νά τά πουλήσουν γιά δούλους. Τά πολιτεύματα τών φοινικικών πόλεων ήταν όλιγαρχικά. Άκόμη καί μετά τήν ανάπτυξη του άποικισμού τους διατήρησαν οί Φοίνικες τήν όλιγαρχική μορφή τών πολιτευμάτων τους. Ό Άριστοτέλης σχετικά μέ τό πολίτευμα τής Καρχηδόνας, τής σπουδαιότερης άποικίας τών Φοινικών, λέει ότι τήν πόλη κυβερνούσε μία άριστοκρατική όλιγαρχία τών ικανότερων καί ισχυρότερων οικονομικά κύκλων.

Άποικισμός. Οί Φοίνικες ίδρυσαν άποικίες στήν Κύπρο, στά δυτικά παράλια τής Σικελίας (τά άνατολικά καί τά νότια τά άποίκισαν οί Έλληνες), στή Β. Άφρική καί στήν Ίσπανία (Ταρτησσός). Οί περισσότερες φοινικικές άποικίες ήταν αρχικά άποικίες έμπορικης έκμετάλλευσης καί όχι μόνιμης εγκατάστασης.

Βασικό κίνητρο τής δραστηριότητας τών Φοινικών υπήρξε τό κέρδος. Ό Όρόδοτος λέει ότι, αντίθετα πρός τούς Έλληνες, πού ταξιδευάν κατ' έμπορίαν καί θεωρίαν, οί Φοίνικες ταξίδευαν μόνο κατ' έμπορίαν. Ίσως αυτό νά ήταν αίτία πού ό πολιτισμός τους δέν έξελίχτηκε περισσότερο.

ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Ή θρησκεία τών Φοινικών ήταν πολυθεϊστική. Κύριοι θεοί ήταν ό Άδωνης, ή Άστάρτη καί ό Βάαλ (Μολώχ). Στόν τελευταίο θυσιάζαν παιδιά, ιδίως τήν ώρα του κινδύνου, γιά νά έξεμμενίσουν τήν όργή του. Τά παιδιά, κατά προτίμηση νεογέννητα,

Θυσία παιδιού στό Μολώχ από τούς Φοίνικες.

τά τοποθετούσαν στα άπλωμένα χέρια του ομοιώματος του θεού, από όπου γλιστρούσαν σε αναμμένη φωτιά που έκαιγε μπροστά του. Στις άνασκαφές της Καρχηδόνας (στό πρόαστειο CARTHAGE της σημερινής Τύνιδας) αποκαλύφθηκε νεκροταφείο βρεφών, που όλες οι σαρκοφάγοι του είχαν μέγεθος παιδικού άναστήματος.

ΤΟ ΑΛΦΑΒΗΤΟ

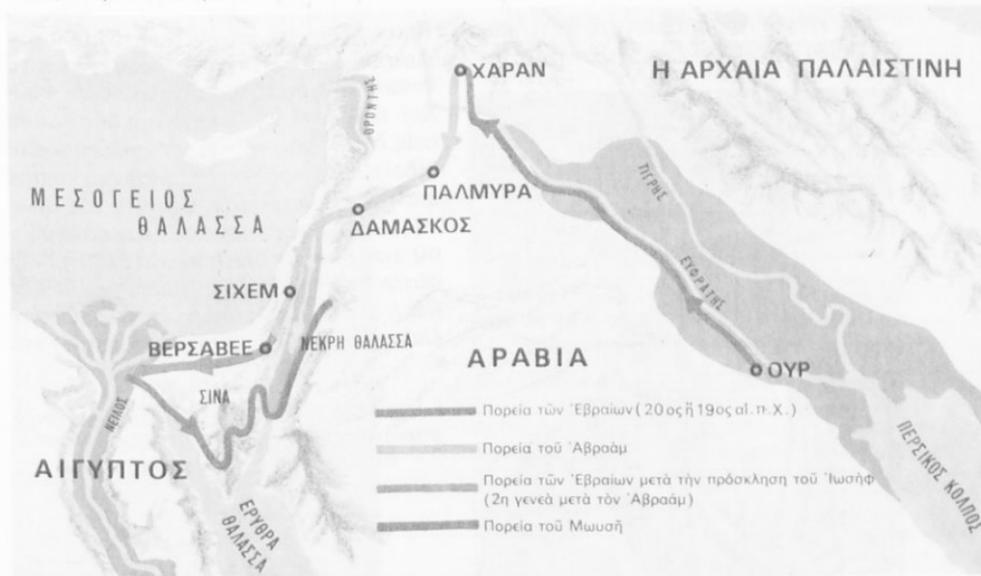
Οι Φοίνικες πρόσφεραν στον πολιτισμό κάτι σημαντικό. Τό άλφάβητο. Χρησιμοποίησαν δηλαδή πρώτοι (άπό τό 13^ο αί. π.Χ.) σύμβολα που άντιπροσώπευαν φθόγγους. Ή λέξη άλφάβητο προέρχεται άπό τά δύο πρώτα φοινικικά γράμματα τό ΑΛΕΡΗ και τό ΒΕΤΗ. Τό φοινικικό άλφάβητο τό άποτελοῦσαν είκοσι δύο σύμβολα συμφώνων. Άργότερα οί Έλληνες, που τό υιοθέτησαν, πρόσθεσαν τά φωνήεντα. Μέ τή νέα του μορφή τό φοινικικό άλφάβητο διαδόθηκε διαμέσου των έλληνικών άποικιών της Ν. Ίταλίας στους λαούς της Εύρώπης. Τά παλαιότερα φοινικικά γράμματα που έχουν βρεθεί είναι χαραγμένα σε άιχμές βελών και άνήκουν στό 12ο αιώνα π.Χ.

4. ΕΒΡΑΙΟΙ

Η ΧΩΡΑ – ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ

Ή Παλαιστίνη, μεταξύ Αίγυπτου και Συρίας, χωρίζεται σε τρεις περιοχές. Τήν πεδινή παραλιακή, όπου άναπτύχθηκε ή γεωργία, τή μέση όρεινή, όπου κυριάρχησε ή κτηνοτροφία, και τήν κοιλάδα του ποταμού Ίορδάνη άνατολικότερα. Πιο εκεί άρχίζουν οί στέπες που καταλήγουν στή Συριακή έρημο. Μιά άλλη έρημος, του Σινά, άπλώνεται στή λουριίδα γής που χωρίζει τήν Παλαιστίνη άπό τήν Αίγυπτο.

Χάρτης πορείας των μεταναστεύσεων των Έβραίων.

Ψηφιοποιήθηκε άπό τό Ίνστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ

Κοιτίδα των Έβραίων, λαού σημτικής καταγωγής, ήταν η Μεσοποταμία. Στην Παλαιά Διαθήκη διασώζεται η παλιότερη Ιστορία των Έβραίων. Σύμφωνα με την Παλαιά Διαθήκη υπό τό γενάρχη τους Άβραάμ εγκαταστάθηκαν γύρω στο 1.750 π.Χ. μετά χρόνια περιπλανήσεων στη γη Χαναάν. Άργότερα μετανάστευσαν στην Αίγυπτο. Κατά την εκδίωξη των Έβραίων από την Αίγυπτο οι Αιγύπτιοι έδωξαν μαζί τους και τους Έβραίους. Τότε πραγματοποιήθηκε η Έξοδος με άρχηγό τό Μωϋσή (1220 π.Χ.). Όταν οι Έβραίοι περνούσαν την έρημο του Σινά, ό Θεός παρουσιάστηκε στο Μωϋσή, και του υπαγόρευσε τίς Δέκα Έντολές, σύμφωνα με τό σχετικό κεφάλαιο της έξοδου. Για νά ξαναεγκατασταθούν όμως οι Έβραίοι στην Παλαιστίνη, έκαναν σκληρούς άγώνες με τούς Χαναανίτες και τούς Φιλιστάιους. Γύρω στά 1025 π.Χ. βασιλιάς των Έβραίων έγινε ό Σαούλ, πού τόν διαδέχτηκε ό Δαβίδ, ό ποιητής των Ψαλμών. Ό Δαβίδ όρισε πρωτεύουσα του κράτους τό Έεροσόλυμα και νίκησε τούς Φιλισταίους. Τόν διαδέχτηκε ό γιός του Σολομών, ό φημισμένος για τή δικαιοσύνη του. Ό Σολομών έκτισε τό ναό πού έφερε τό όνομά του και ίδρυσε λιμάνι στην Έρυθρά Θάλασσα. Η φορολογία όμως πού επέβαλε δυσαρέστησε τούς κατοίκους της Βόρειας Παλαιστίνης, οι όποιοι επαναστάτησαν και ίδρυσαν χωριστό κράτος με πρωτεύουσα τή Σαμάρεια.

Έτσι δημιουργήθηκαν δύο έβραϊκά κράτη. Τό βόρειο κράτος του Ίσραήλ με πρωτεύουσα τή Σαμάρεια και τό νότιο του Ίουδα με πρωτεύουσα τήν Έρουσαλήμ. Η διάσπαση εξασθένησε τούς Έβραίους. Τόν 8^ο π.Χ. αιώνα κατέλαθαν τή χώρα τους οι Άσσύριοι και τόν 6^ο αιώνα π.Χ. οι Βαβυλώνιοι, πού όδηγησαν τούς Έβραίους στη «Βαβυλώνεια» αιχμαλωσία. Άργότερα τούς έλευθέρωσε ό βασιλιάς των Περσών Κύρος, πού κυρίευσε ώστόσο τή χώρα τους.

Η συμβολή των Έβραίων στον πολιτισμό είναι ότι πρώτοι αυτοί στον κόσμο υιοθέτησαν κι έπισημοποίησαν μονοθεϊστική θρησκεία.

5. ΚΙΝΑ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

Η κινεζική παράδοση περιέχει όνόματα βασιλιάδων, πού χάνονται στά βάθη των χιλιετιών μεταξύ πραγματικότητας και θρύλου. Άνάμεσα σ' αυτά αναφέρεται τό όνομα του κινέζου αυτοκράτορα Φού-Χσί, πού κατά τήν παράδοση βασίλευσε

στις αρχές της τρίτης π.Χ. χιλιετίας και έδωξε στο λαό του τήν άλεια, τό κυνήγι και τήν κτηνοτροφία. Ίδρυτής της πρώτης κινεζικής δυναστείας θεωρείται ό Γιού, πού βασίλευσε γύρω στά 2200 π.Χ. Σ' αυτόν αποδίδεται ή κατασκευή καναλιών και ή αποξήρανση άπέραντων έκτάσεων έλών μεταξύ του Κίτρινου Ποταμού και

Κινέζικο σχεδιάσμα του βασιλιά Γιού, στον όποίο αποδίνεται ή κατασκευή καναλιών και ή αποξήρανση των έλών της χώρας.

του ποταμού Γιάνγκ-Τσέ, πού ήταν τά σύνορα τής αρχαίας Κίνας. Στήν πραγματικότητα πρόκειται γιά μύθους, πού κρύβουν μιά πρώιμη μετάβαση στή γεωργική οικονομία έξαιτίας τών γόνιμων πεδιάδων πού διαρρέονταν από τά ποτάμια. Δηλαδή ύπρχαν στήν Κίνα οι ίδιες εύνοϊκές συνθήκες γιά ανάπτυξη πολιτισμού μέ εκείνες τής Μεσοποταμίας καί τής Αιγύπτου.

ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Πρώτη ιστορική δυναστεία ήταν τών Σάνγκ, πού κράτησε από τό 16^ο ώς τόν 11^ο αιώνα π.Χ. Όνόματα βασιλιάδων τής δυναστείας αύτης έχουν βρεθεί γραμμένα σέ χάλκινα άγγεία τής περιόδου. Στίς αρχές του 10ου αιώνα π.Χ. τή δυναστεία τών Σάνγκ διαδέχτηκε ή δυναστεία τών Τσού, πού διάρκεσε άλλους τέσσερις περίπου αιώνες. Μέ τή δυναστεία τών Τσού, πού ήλθε στήν έξουσία μέ επανάσταση, ή ιστορία μπορεί νά θεωρηθεί μιά περίοδο άκμης του κινεζικού πολιτισμού. Βάση του πολιτικού συστήματος τής Κίνας ήταν ή φεουδαρχία. Οι άρχηγοί τών διαφόρων κινεζικών κρατιδίων, πού δημιουργήθηκαν μέ τήν επανάσταση, συγκρότησαν ένα είδος κράτους όμοσπονδιακού καί όρκίζονταν πίστη στον αυτοκράτορα. Από τόν 8^ο όμως αιώνα π.Χ. εμφύλιες διαμάχες έξασθένισαν τή συνοχή τής Κίνας.

Γιά τήν περίοδο πού άκολουθεί από τό 722 μέχρι τό 484 π.Χ. βασική πηγή γιά τήν ιστορία τής Κίνας είναι τά χρονικά τής Λού, πατριδας του Κομφούκιου. Από τό κείμενο αυτό, πού έγραψε ό ίδιος ό κινέζος σοφός (έζησε τόν 6ο κυρίως αιώνα π.Χ.),μπορούμε νά σχηματίσουμε μιά ιδέα γιά τό τότε πολιτικό σύστημα τής Κίνας. Η βασιλική έξουσία τήν περίοδο εκείνη ήταν έντελώς τυπική. Η χώρα καί τότε συγκλονιζόταν από εμφύλιες διαμάχες. Συχνά όλόκληροι στρατοί ή πόλεις τής Κίνας καταστρέφονταν από αυτές. Παρ' όλα αυτά ή Κίνα παρέμεινε ή πιό πολιτισμένη χώρα τής Άπω Άνατολής.

Ό Κομφούκιος. Η φήμη του κινέζου σοφού ξεπλώθηκε ιδιαίτερα μετά τό θάνατό του, όποτε λατρεύτηκε σαν θεός. Η διδασκαλία του Κομφούκιου γιά επιστροφή στήν παλιά χρυσή έποχή τής Κίνας, πού ή ζωή ήταν καλύτερη καί οι άνθρωποι έναρτοι, βρήκε άπήχηση στον συντηρητικό κινέζικο λαό.

Η διδασκαλία του Κομφούκιου είναι γνωστή από κείμενα πού γράφτηκαν από μαθητές του μετά τό θάνατό του. Τό πιό γνωστό από αυτά έχει τόν τίτλο «Άνάλεκτα». Στά Άνάλεκτα παρουσιάζεται ό Κομφούκιος σέ διαλόγους μέ μαθητές του νά τούς διδάσκει τό σεβασμό στήν παράδοση, στήν ήθική καί στο καθήκον.

Ό παλαιότερος πολιτισμός

Άπό τήν αρχαιότερη περίοδο τής Κίνας οι αρχαιολογικές έρευνες μπορούν νά επιβεβαιώσουν μόνο μιά ανάπτυξη βιοτεχνία χάλκινων κομφών αγαλ-

Ό Κομφούκιος σέ παλιό κινέζικο σχεδίασμα.

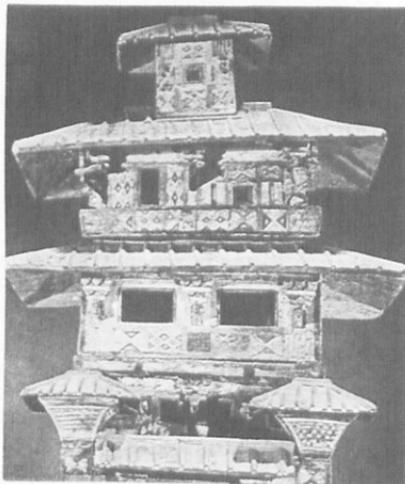

ματιδίων, τελετουργικών σκευών και παρόμοιων κομφοτεχνημάτων. Η τέχνη τους δείχνει σεβασμό και αγάπη για τη φύση.

Η ΙΔΙΟΤΥΠΙΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΣΤΗΝ ΚΙΝΑ

Η οικογένεια ήταν ιερή. Το ίδιο και το σπίτι, που οι πλούσιοι το διακοσμούσαν με κομφοτεχνημάτα, ώστε να δημιουργεί ατμόσφαιρα ιερού μάλλον παρά οικογενειακής στέγης. Τουτό οφειλόταν στην εμφαση που δινόταν από τους Κινέζους στη λατρεία των προγόνων τους. Ο Κινέζος πατέρας ανέτρεφε έτσι τα παιδιά του, ώστε το πνεύμα του να απολαύσει από αυτά μετάθνατο τις ίδιες τιμές που είχε και αυτός προσφέρει στους γονείς του.

Οι Κινέζοι πίστευαν ότι τα πνεύματα των βασιλιάδων, των ήρώων αλλά και των ταπεινών προγόνων τους μπορούσαν να επηρεάσουν και να κατευθύνουν τη ζωή τους. Στην αρχαιότερη μάλιστα περίοδο της κινεζικής ιστορίας, για να ευχαριστήσουν τα πνεύματα των αρχόντων, θυσίαζαν και δούλους στους τάφους τους. Τό έθιμο αυτό σταμάτησε στη λεγόμενη κλασική εποχή της Κίνας, που αρχίζει γύρω στά 600 π.Χ. Η εξημέρωση των ήθων στην Κίνα οφειλόταν κατά μεγάλο μέρος στη διδασκαλία του Κομφούκιου.

Σπίτι κινέζου φεουδάρχη της εποχής της δυναστείας Χάν. Πρόκειται για πήλινο όμοιομα που βρέθηκε σε κινεζικό τάφο.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Τήν άνωτερη τάξη αποτελούσε ο αυτοκράτορας με τους αυλικούς του, οι ισχυροί φεουδάρχες που κυβερνούσαν στο όνομά του τις επαρχίες και οι αξιωματούχοι του στρατού. Τήν κατώτερη τάξη αποτελούσαν οι γεωργοί, οι βιοτέχνες, οι καλλιτέχνες και οι δούλοι. Αποτελεί ιδιουτυπία της κινεζικής κοινωνίας ότι εκτιμούσαν τους γεωργούς περισσότερο από όλους τους άλλους, που αποτελούσαν την κατώτερη τάξη. Έπειδή δηλαδή η εργασία των γεωργών εξασφάλιζε τήν εϋημερία των ευγενών, τους παρείχαν οι τελευταίοι κάποια στοιχειώδη άνεση.

Ο αυτοκράτορας. Στην αρχαία Κίνα ο αυτοκράτορας δέ νομιζόταν θεός, όπως συνέβαινε σ' άλλους λαούς της Ανατολής, αλλά έκλεκτός εκπρόσωπος του, που τον είχε ο θεός επιλέξει, για να τον έχει σύνδεσμο μεταξύ του γήινου και του ουράνιου κόσμου. Όπως φαίνεται όμως από αποσπάσματα της παλιότερης κινεζικής φιλολογίας, οι Κινέζοι πίστευαν ότι ο αυτοκράτορας μπορούσε να είχε γεννηθεί από ένωση θεού και θνητής. Με παρόμοιες αντίληψεις δέν είναι περιεργο που έθεωρείτο ο αυτοκράτορας στην Κίνα και άνωτατος ιερέας. Ακόμη κι όταν με τήν αύξηση της δύναμης των φεουδάρχων ή έξουσία του κατάντησε τυπική, κανείς δέν του άμφισβήτησε τά ιερατικά ή τελετουργικά του καθήκοντα.

Έξαιρετο δείγμα τής κινέζικης μεταξο-
τεχνίας.

ΤΕΧΝΗ

Από τίς τέχνες προόδευσε στήν Κίνα περισσότερο ή ζωγραφική. Οί Κινέζοι ζωγράφοι χρησιμοποιούσαν μελάني ανεξίτηλο καί ύδροχρώματα πάνω στό μετάξι. Προσπαθούσαν όχι μόνο νά αποδώσουν τή φύση πιστά, αλλά καί νά τήν εκφράσουν μέ έσωτερικότητα καί πνευματικότητα. Ή επίδεξιότητά τους στή σύνθεση καί στή χρωματική άρμονία ήταν μεγάλη. Έκτιμούσαν περισσότερο τήν κομψότητα τής γραμμής παρά τή φωτοσκίαση, πού χαρακτηρίζει τήν εύρωπαϊκή ζωγραφική. Ξεκινώντας από τήν αντίληψη αυτή έκαναν οί Κινέζοι άκόμη καί τήν καλλιγραφία τους τέχνη.

ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Ή έπιστήμη, στήν όποία οί Κινέζοι προόδευαν περισσότερο, ήταν ή Άστρονομία. Γιά αιώνες ώστόσο ή μελέτη του ούράνιου θόλου καί τής κίνησης των άστρων παρέμεινε άποκλειστικό προνόμιο των εύγενών καί μάλιστα αυτών πού περιέβαλλαν τόν αυτοκράτορα. Στήν Κίνα πίστευαν πώς ή μελέτη τής άστρονομίας έδινε ύπεροχή. Γι' αυτό δέν έπιτρεπόταν στόν όποιοδήποτε ή έρευνα των άστρων. Έπιβάλλονταν μάλιστα καί πρόστιμα σ' όποιον καταγινόταν μέ τήν άστρονομική έρευνα, χωρίς νά έχει γι' αυτό ειδική άδεια. Πρέπει νά σημειωθεί ότι οί περισσότερες έπιτεύξεις των Κινέζων στόν τομέα των γραμμάτων, των τεχνών καί των επιστημών σημειώθηκαν πολύ μετά τόν 5^ο αιώνα π.Χ. Ή κινεζική άρχιτεκτονική, ή τυπογραφία, ή πυρίτιδα, ή πυξίδα καί τό χαρτί είναι έπινοήσεις των Κινέζων στούς μετά Χριστόν αιώνες. Στήν περίοδο εκείνη οί Κινέζοι έδειξαν έξαιρετική καλαισθησία στήν κατασκευή κομψοτεχνημάτων από έλεφαντόδοτο καί πορσελάνη.

6. ΙΝΔΙΕΣ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

Μεγάλη έκταση των Ίνδιων κατέχει ή πεδιάδα του Ίνδου ποταμού. Σπάνια βρέχει εκεί, αλλά από τή λάσπη του Ίνδου ή πεδιάδα είναι πολύ εύφορη. Όμοιες γεωγραφικές συνθήκες κι εδώ μέ τής Αιγύπτου καί τής Μεσοποταμίας βοήθησαν στή δημιουργία μιās πρώιμης γεωργικής οικονομίας καί στήν ανάπτυξη πολιτισμού. Μογγολικά καί άλλα άσιατικά φύλα είχαν έγκατασταθεί στήν Ίνδική Χερσόνησο πρίν από τήν καθοδο σ' αυτή των Ίνδοευρωπαίων, πού έγινε γύρω στά τέλη τής 3ης χιλιετίας π.Χ. Ή ένωση των φυλών αυτών αποτέλεσε τόν πληθυσμό των αρχαίων Ίνδιων.

Παρουσίαση αιχμαλώτων σέ ινδό άρχοντα.

Οι Ίνδοι δέν είχαν τήν ιστορική αντίληψη πού διέκρινε τούς Έλληνες. Γι' αυτό δέν άφησαν γραπτά μνημεία τού πολιτισμού τους ούτε ανάδειξαν ιστορικούς συγγραφείς. Έπομένως κύριο μέσο τής έρευνας γιά τή γνώση τής ινδικής προϊστορίας είναι οι άρχαιολογικές ανασκαφές. Άπό αυτές διαπιστώθηκε ή ύπαρξη μεγάλων πόλεων στίς Ίνδιες, ίσων στόν πλούτο καί στήν παλαιότητα μέ τίς πόλεις τής Αιγύπτου καί τής Μεσοποταμίας.

ΤΑ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΑ ΙΝΔΙΚΑ ΚΡΑΤΙΔΙΑ

Μετά τήν έγκατάσταση τών Ίνδοευρωπαίων στίς Ίνδιες ή χώρα διαιρέθηκε σέ δεκαέξι άνεξάρτητες ήγεμονίες, πού εϋημέρησαν στίς μεγάλες κοιλάδες τών ποταμών Ίνδου καί Γάγγη. Γιά τήν ιστορία τών κρατών αυτών λίγα είναι γνωστά, γιατί οι Ίνδοι είχαν μεγάλη φαντασία, πού έπηρέασε τίς ιστορικές παραδόσεις τους σέ τέτοιο σημείο, πού δέ γνωρίζουμε σήμερα τί είναι πραγματικότητα καί τί μύθος.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

Ή ινδική φιλολογία είναι από τίς παλιότερες στόν κόσμο. Ή άρχική τής μορφή είναι θρησκευτική. Άπό τή 2η χιλιετία π.Χ. χρονολογούνται οι Ίνδοί *βεδικοί* ύμνοι. Τά ποιήματα αυτά είναι τόσο παλαιά, ώστε μπορούμε σ' αυτά νά άνιχνεύσουμε τίς πηγές τής πρώτης θρησκείας τής ινδοευρωπαϊκής όμοθνίας. Στους βεδικούς ύμνους αποθεώνεται ό ήλιος καί ή φωτιά, ένώ έφράζεται τό μίσος γιά τό σκοτάδι, γιατί γράφτηκαν, όταν οι Ίνδοι ζούσαν στήν ποιμενική άκόμη περίοδο τής ιστορίας τους. Στή διάρκεια τής νύκτας στίς Ίνδιες, πού άφθονούσαν πάντα οι τίγρεις, οι νομάδες ήταν άναγκασμένοι νά άγρυπνούν, γιά νά προστατεύουν τά κοπάδια καί τούς έαυτούς τους από τά θηρία. Ή Βεδική ποίηση τερματίζεται στόν 6^ο αιώνα π.Χ. μέ τήν εμφάνιση τού Βουδισμού. Στήν έποχή αυτή δημιουργείται στήν τελική του μορφή καί τό έπος Μαχαβαράτα, πού άποτελείται από 50.000 περίπου στίχους.

ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Ή άστρονομία άναπτύχθηκε από τούς Ίνδούς, αλλά δέν άπαλλάχθηκε από θρησκευτικές δοξασίες. Όστόσο από τόν 5^ο αιώνα π.Χ. καί μετά έξελίχθηκε κάτω από τήν έλληνική επίδραση. Ή ινδική φιλοσοφία χωρίστηκε σέ 6 συστήματα, ένα από τά όποια είναι τό Γιόγκι. Τό σύστημα αυτό ύπόσχεται τήν εκμάθηση μεθόδων γιά τήν ένωση τού άτομου μέ τό θείο. Τά μαθηματικά, ιδίως ή άλγεβρα, δείχνουν τήν έπινοητικότητα τών Ίνδων. Άπό αυτούς φαίνεται τήν παρέλαβαν άργότερα οι Άραβες. Καί στήν ιατρική οι Ίνδοι ύπήρξαν δάσκαλοι τών Άράβων, άφου όμως διδάχτηκαν πολλά από τούς Έλληνες. Άλλά στήν άνατομία δέν προόδευσαν, γιατί ή θρησκεία τους άπαγόρευε τήν νεκροτομή.

Οι περισσότερες πολιτιστικές επιτεύξεις των Ίνδων σημειώθηκαν μετά τον 5^ο αιώνα π.Χ. Η παρατήρηση αυτή αφορά πρό πάντων την τέχνη. Καί η αρχιτεκτονική προόδευσε στίς Ίνδιες αλλά πολύ αργότερα.

ΒΡΑΧΜΑΝΙΣΜΟΣ

Ή Βραχμανισμός είναι η παλιότερη θρησκεία τών Ίνδιών. Οι ιερείς τής θρησκείας αὐτῆς ὀνομάζονταν Βραχμάνοι καί ἀνήκαν στήν ἀνώτερη τάξη. Τά πρόσωπά τους ἦταν ιερά, δέν πλήρωναν φόρους, οὔτε ἦταν νόμιμο νά καταδικαστοῦν. Μέ τόν καιρό ἔγιναν παντοδύναμοι κι ἀποτέλεσαν μιά κλειστή τάξη (κάστα), ἀπό τήν ὁποία προέρχονταν ὄχι μόνο οἱ ιερείς ἀλλά κι οἱ ποιητές κι οἱ φιλόσοφοι. Οι βραχμάνοι δίδασκαν ὅτι γιά νά λυτρωθεῖ ὁ ἄνθρωπος πρέπει νά ὀδηγηθεῖ στή γνῶση. Πίστευαν στήν ὑπαρξη πολλών θεῶν καί πνευμάτων. Ἐνας ὁμως θεός ἦταν ὁ «κύριος τών ὄντων» κι ὁ δημιουργός τοῦ κόσμου. Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἦταν κάτω ἀπό τήν ἀπόλυτη ἐξάρτησή του. Οι βραχμάνοι δίδασκαν τή γνῶση ὄχι ὁμως καί τήν ἀφοσίωση στό θεό.

ΒΟΥΔΙΣΤΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Βουδισμός ὀνομάστηκε ἡ Ίνδική θρησκεία ἀπό τόν ἱδρυτή τῆς Βούδα, πού γεννήθηκε στά μέσα τοῦ βου αἰώνα π.Χ. Σέ ἡλικία εἴκοσι ἔννεα ἔτῶν ἔγινε ἀσκητής, ὅπως ἔκαναν πολλοί ἄλλοι στίς Ίνδιες, γιά νά ἀποκτήσουν μέ τόν ἀσκητισμό τή γνῶση καί τή μακαριότητα. Μετά ἀπό περίοδο αὐτοσυγκέντρωσης καί ἰσχυρότητας ὁ Βούδας περιῆλθε τίς Β.Α. Ίνδιες διδάσκοντας τήν ἀλήθεια, πού σύμφωνα μέ τή διδασκαλία του ἦταν ἡ ἄρνηση τῆς ζωῆς κι ἡ ἀπολύτρωση ἀπό τά ὑλικά ἀγαθά. Οι ὁπαδοί του ἀργότερα αὐξήθηκαν καί ἀποτέλεσαν θρησκευτική κοινότητα δασκάλων καί μαθητῶν, πού φοροῦσαν ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό ἔνδυμα. Οι Ίνδοί πίστευαν ὅτι ὁ Βούδας ἦταν ἕνας ἀπό τούς θεούς, πρίν κατέβει στή γῆ, γιά νά ἐλευθερώσει τούς ἀνθρώπους. Οι παλιότεροι βουδιστές ὁμως δέ δέχονταν τό Βούδα σάν θεό ἀλλά σάν ἅγιο δάσκαλο. Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι τό πλῆθος τών Ἰνδικῶν θρύλων ἔκαναν μερικούς θρησκειολόγους νά πιστεύσουν ὅτι ὁ Βούδας δέν εἶναι ἱστορικό πρόσωπο. Ὁ Βουδισμός ἦλθε σέ ἀντίθεση μέ τό Βραχμανισμό, γιάτι κήρυξε ἔνθερμα τήν ἰσότητα τών ἀνθρώπων καί πολέμησε τήν τάξη τών ἱερέων *Βραχμάνων*. Γι' αὐτό οἱ Βραχμάνοι ἀντέδρασαν τόσο στήν ἐξάπλωση τοῦ Βουδισμού, ὥστε κατόρθωσαν νά τόν ἐξαφανίσουν ἀπό τίς Δ. Ίνδιες. Διατήρησαν μάλιστα οἱ Βραχμάνοι τήν ἐπιρροή τους στήν περιοχή αὐτή μέχρι καί τήν περίοδο τῆς ἀγγλικῆς κυριαρχίας στίς Ίνδιες.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιά εἶναι ἡ συμβολή τών Σουμερίων στόν πολιτισμό καί ποιά τών Αἰγυπτίων;
2. Γιατί ὁ πολιτισμός προηγήθηκε στίς παραποτάμιες χώρες;
3. Τί κοινό ὑπάρχει στή δομή τῆς κοινωνίας τών ἀρχαίων κρατῶν τῆς Αἰγύπτου, τῆς Μεσοποταμίας καί τῆς Κίνας;
4. Γιατί ἡ τέχνη τών Αἰγυπτίων, τών Σουμερίων καί τών Ἀσσυρίων τυποποιήθηκε ἀπό τότε πού μήκη στήν ὑπηρεσία τών βασιλιάδων;
5. Ποιά εἶναι ἡ προσφορά στόν παγκόσμιο πολιτισμό τών Φοινίκων καί ποιά τών Ἑβραίων;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(*Από σφηνοειδή κείμενα*)

Συμβουλές πατέρα στό γιοῦ:

«Μή περιφέρεσαι ἄσκοπα. Πήγαινε σχολεῖο... Μή στέκεσαι στήν πλατεία... οὔτε νά περιδιαβάξεις στούς δρόμους... Νά εἶσαι ταπεινός καί νά δείχνεις φόβο στό δάσκαλο. Ἐτσι θά κερδίσεις τή συμπάθειά του».

Παροιμίες τῆς Μεσοποταμίας

«Τήν πόλη, πού δέν ἔχει σκυλιά, ἡ ἀλεπού τῆς φυλάει».

«Ὅποιος ἔχει πολύ ἀσήμι, εἶναι εὐτυχής ὁποιος ἔχει πολύ στάρι, εἶναι χαρούμενος, Ὅποιος δέν ἔχει τίποτε, κοιμάται ἤσυχος».

(Από τόν κώδικα του Χαμμουραπί)

Οί πρώτοι νόμοι στον κόσμο

«Αν κάποιος ληστευθεί σέ ένα τόπο, θά απαριθμηθεί αυτά πού του έκλεψαν όρκιζόμενος στό θεό. Ό έπαρχος καί οι κάτοικοι τής περιοχής, όπου ληστεύθηκε, θά τόν αποζημιώσουν γιά ό,τι του έκλεψαν οι ληστές».

«Αν κανείς χωρίσει τή γυναίκα του, έπειδή δέν του έκανε παιδιά, θά τής αποδώσει τήν προίκα τής καί θά τής πληρώσει τόσα λεπτά, όσα είχε δώσει στον πατέρα τής, γιά νά τήν έξαγοράσει».

(Ηροδότου, Α. 179. Μετάφρ. Ε. Β.)

Η Βαβυλώνα

«Καμιά από τίς γνωστές μας πόλεις δέν είναι τόσο κοσμημένη. Τήν περιβάλλει βαθιά τάφρος γεμάτη νερό πού ρέει. Έπειτα ύψώνεται τείχος πλάτους 50 βασιλικών πήχων καί ύψους 200. Πάνω στό τείχος έκτισαν μονώροφους πύργους άντιμέτωπους καί μεταξύ τους άφησαν διάστημα, γιά νά μπορεί νά στρίβει τέθριππο άρμα. Γύρω-γύρω στό τείχος φιάχτηκαν 100 πύλες, χάλκινες όλες μέ παραστάδες καί υπέρθυρα επίσης χάλκινα.»

(Από τό έπος Γκιλγκαμές)

Τό έφήμερο των ανθρώπων

«Ποιός, φίλε μου, μπορεί νά τά θάλει μέ τό θάνατο;

Μόνο οι θεοί ζοϋν γιά πάντα κάτω από τόν ήλιο. Όσο γιά τούς θνητούς, μετρημένες είναι οι μέρες τους. Ό,τι κι άν δημιουργήσουν, σήναι από τόν άνεμο».

(Από αϊγυπτιακό κείμενο των αρχών του Νέου Βασιλείου)

Ύμνος στό Νείλο

«Δόξα σέ σένα, Νείλο, πού δίνεις στην Αίγυπτο ζωή. Σύ, πού ποτίζεις τήν έρημο καί τόν τόπο μακριά από τό νερό... Γενεές παιδιών σέ δοξάζουν καί οι άντρες σέ προσκυνούν σά βασιλιά... Όταν πίνουν νερό, τό βλέμμα τους στρέφεται σέ σένα, πού δίνεις γενναϊόδωρα πολύτιμο αγαθό».

(Από αϊγυπτιακό κείμενο του Νέου Βασιλείου)

Ύμνος του Φαραώ Άκενατών στό θεό - ήλιο (Ατών)

«Τά ζώα απολαμβάνουν τή βοσκή τους· δέντρα καί φυτά άνθίζουν - τά πουλιά, άφήνοντας

τίς φωλιές τους, πετούν, μέ τά φτερά τους ανοικτά, γιά νά σέ δοξάσουν. Ζώα καί πουλιά ξυπνοϋν, όταν σύ γι' αυτά άνατέλλεις. Σύ, μοναδικέ θεέ: δέν υπάρχει άλλος σάν έσένα· σύ μόνος δημιουργησες τούς ανθρώπους, τά κοπάδια, τά άγρια θηρία καί ό,τι υπάρχει στή γή καί στον οϋρανό».

(Ηροδότου Β, 14. Μετάφρ. Α. Γαληνού)

Η σπορά στην Αίγυπτο

«Οι Αϊγύπτιοι κοπιάζοντας πολύ λιγότερο από όλους τούς άλλους ανθρώπους απολαμβάνουν τούς καρπούς τής γής. Διότι ούτε κοπιάζουν νά ανοίξουν αύλακία μέ άροτρο, ούτε σκάβουν, ούτε εργάζονται όπως οι άλλοι άνθρωποι γιά τήν καλλιέργεια του σίτου. Άλλ' όταν ο ποταμός ποτίσει μόνος του τή γή καί άποσπυθεί έπειτα πίσω, ό καθέννας ρίχνει τό σπόρο του στό χωράφι καί φέρνει σ' αυτό χοίρους. Άφού δέ οι χοίροι καταπατήσουν τό σπόρο, περιμένει τό θερισμό».

(Ηροδότου Β, 95. Μετάφρ. Α. Γαληνού)

Τά κουνούπια στην Αίγυπτο

«Γιά τά κουνούπια πού είναι άφθονα, οι Αϊγύπτιοι έχουν σοφιστεί τά έξη: Αυτόι πού κατοικούν τή χώρα τήν επάνω από τά έλη, χρησιμοποιούν έπωφελώς τούς πύργους, εις τούς όποίους ανεβαίνοντας κοιμούνται. Γιατί τά κουνούπια, ένεκα των ανέμων, δέν είναι ικανά νά πετούν ύψηλά».

(Ηροδότου Β', 124. Μετάφρ. Ε. Β.)

Η εργασία γιά τήν πυραμίδα του Χέοπα

Η εργασία γίνονταν από έκατό χιλιάδες άνδρες, πού άλλαζαν κάθε τρεις μήνες. Έτσι, αυτός ό λαός μοχθοϋσε πολύν καιρό καί χρειάστηκαν δέκα χρόνια, γιά νά κατασκευάσουν τό δρόμο πάνω στον όποίο έσερναν τούς λίθους. Καί μού φαίνεται ότι ή κατασκευή αυτού του δρόμου δέν είναι έργο καθόλου κατώτερο από τήν πυραμίδα. Γιά τήν κατασκευή τής χρειάστηκαν είκοσι χρόνια.

(Maspero, Histoire Ancienne, Μετάφρ. Α. Λαζάρου).

Οί πυραμίδες

Είναι τάφοι βασιλικοί. Γιά νά τούς κτίσουν κάθε βασιλιάς είχε διατάξει νά κόψουν τούς λίθους καί νά μεταφέρουν τό χώμα από τήν αρχή τής βασιλείας του. Τά σημαντικότερα πρόσωπα τής χώρας είχαν διατρέξει όλο τό βασίλειο γιά αναζήτηση άλάβαστρου καί γρα-

νίτη κατάλληλου γιά νά κατασκευασθεί από αυτόν ή βασιλική σαρκοφάγος. Ὁ πληθυσμός ὀλόκληρων πόλεων εἶχε σταλεῖ στό λατομεία καί τά ξυλουργεία.

(Ὁμήρου Ὀδύσεια, 415 - 470.Μετάφρ. Ἰ. Πολυλά)

Οἱ Φοίνικες

(Ὁ Εὐμειος, ὁ πιστός χοιροβοσκός τοῦ Ὀδύσεια, τοῦ διηγεῖται πῶς τόν ἀπήγαγαν Φοίνικες ἐμποροὶ ἀπό τήν πατρίδα του καί τόν πούλησαν δούλο).

Τότ' ἤλθαν αὐτοῦ Φοίνικες στή θάλασσ' ἀκουσμένοι πανούργοι, κι' εἶχαν ἀπειρα στολιδία στό καράβι.

Ἦταν γυναίκα, φοίνισσα στό σπίτι τοῦ πατρός μου, ὠραία, μεγαλόσωμη, σ' ἔργα λαμπρά τεχνίτρα

Ἐκείνην ἐξεγέλασαν οἱ Φοίνικες οἱ πλάνοι. ...Ἀπό τό χέρι μ' ἐπίασε κ' ἔξω μ' ἐπήρ' ἐκείνη ...κι' ἐγώ, παιδάκι ἀστόχαστο, κατόπι ἀκολουθοῦσα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'

Η ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

Ἡ σημασία τῆς θέσης, τῆς γεωγραφικῆς διαμόρφωσης καί τοῦ κλίματος τῆς χώρας. Ἡ Ἑλλάδα, στό Ν. ἄκρο τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, εἰσχωρεῖ θαθεῖα στή Μεσόγειο. Τά 80% τοῦ ἐδάφους τῆς εἶναι βουνά. Οἱ διακλαδώσεις τῆς ὄροσειρᾶς τῆς Πίνδου φτάνουν ὡς τή θάλασσα καί σχηματίζουν ἀκρωτήρια. Οἱ πεδιάδες τῆς εἶναι μικρές ὅπως τοῦ Εὐρύτα, τῆς Μεσοσηίας, τοῦ Ἄργους, τῆς Ἀττικῆς, τῆς Θήβας. Μεγαλύτερες πεδιάδες εἶναι τῆς Μακεδονίας καί τῆς Θεσσαλίας. Ἀναρίθμητοι κόλποι καί φυσικά λιμάνια ἐξασφαλίζουν τήν ἐπικοινωνία καί τήν ἐπαφή μέ τή θάλασσα. Τό ἀνάπτυγμα τῶν ἑλληνικῶν ἀκτῶν εἶναι τριπλάσιο τοῦ φαινομενικοῦ. Γιά τόν ἴδιο περίπου λόγο, ἐξαιτίας τοῦ ὕψους τῶν ἑλληνικῶν βουνῶν, τό ἔδαφος τῆς χώρας ἔχει πολύ μεγαλύτερη ἔκταση ἀπό τή φαινομενική στό χάρτη. Οἱ ποταμοί στήν Ἑλλάδα, καθώς ἦταν μικροί καί ὀρμητικοί, ἀπομόνωναν καί δέν ἔνωναν, ὅπως στίς ἀνατολικές χώρες, τίς διάφορες περιοχές μεταξύ τους. Δέν ἦταν δηλαδή πλωτοί. Γιά τοῦτο στίς ὄχθες τους δέ χτίστηκαν πόλεις. Ἡ χλωρίδα ἦταν ποικίλη, τό κλίμα ψυχρότερο καί ὑγρότερο κι ἡ βλάστηση πυκνότερη.

Τά νησιά τοῦ Αἰγαίου καί ἡ «γέφυρα» Μαλέα - Κρήτης - Κνίδου διευκόλυναν τήν ἐπικοινωνία μέ τήν Ἀσία.

Ὅλα αὐτά ἄσκησαν σημαντική ἐπίδραση στήν ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ ποῦ δημιουργήσαν οἱ κάτοικοι τῆς χώρας.

Ἡ διαμόρφωσή τῆς ἔκανε τοὺς Ἕλληνες βοσκούς, ἀγρότες καί ναυτικούς. Τό φτωχό ἔδαφος τοὺς ἀνάγκασε νά γίνουν ἐργατικοί, δραστήριοι καί ἐπινοητικοί. Ἡ ζωὴ στά βουνά ἐξάλλου τοὺς ἔμαθε νά ἀγαποῦν τήν ἐλευθερία καί ἡ θάλασσα νά εἶναι ριψοκίνδυνοι. Ἡ ποικιλία καί ἡ ὁμορφιά τῆς ἑλληνικῆς φύσης προίκισε τοὺς Ἕλληνες μέ μιά τάση γιά μετακίνηση καί περιπέτεια. Ἡ διαύγεια τῆς ἀτμόσφαιρας καί τό λαμπρό τῆς φῶς ἔδωσαν καθαρότητα καί φαντασία στήν ἑλληνική σκέψη. Ἡ

ἀπομόνωση τέλος μέ τά βουνά καί τά ποτάμια τῶν περιοχῶν τῆς χώρας ἐνίσχυσε τήν τάση γιά αὐτοτέλεια, ἀλλά ὑπῆρξε ταυτόχρονα καί ἡ αἰτία τῆς ἀνάπτυξης καί τῆς δημιουργίας ἀργότερα μικρῶν ἄμεσων δημοκρατιῶν, ὅπου οἱ πολῖτες κυβερνοῦσαν προσωπικά καί ὄχι μέ ἐκπροσώπους τους. Γιά τόν ἴδιο λόγο δέν ἦταν εὐκόλη στήν Ἑλλάδα ἡ δημιουργία κεντρικῆς ἐξουσίας, ὅπως ἐγίνε στήν Αἴγυπτο καί τή Μεσοποταμία, ὅπου ἡ ζωή ἦταν ὁμοιόμορφη καί ἡ βασιλική ἐξουσία ἀκλόνητη.

1. ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ (700.000 - 8.500 π.Χ.)

Ἡ χώρα μας κατοικήθηκε χιλιάδες χρόνια πρῖν ἀπό τή μετανάστευση τῶν Ἑλλήνων ἀπό τό Βορρά. Ὅλοένα καί νεώτερα εὐρήματα ἔρχονται νά θεβαιώσουν ὅτι ἡ Ἑλλάδα δέν ἦταν στήν παλαιολιθική περίοδο τόσο ἀραιά κατοικημένη, ὅπως πιστευόταν ἀκόμη καί πρόσφατα. Τό παλαιότερο ἐργαλεῖο, πού ἔχει βρεθεῖ στόν ἐλλαδικό χῶρο, εἶναι ὁ παλαιολιθικός πέλεκυς τῆς Σιάτιστας, πού φυλάγεται στό Μουσεῖο τῆς Βέροιας. Ἀνήκει στό 100.000 π.Χ. περίπου. Σημαντικά εἶναι τά παλαιολιθικά εὐρήματα στίς ὄχθες τοῦ Πηνειοῦ στή Θεσσαλία καί στίς ὄχθες τοῦ ποταμοῦ Λούρου στήν Ἠπειρο, ὅπου βρέθηκαν 800 ἐργαλεῖα τῆς περιόδου μεταξύ τοῦ 50.000 ὡς 35.000 π.Χ. Μεταγενέστερα παλαιολιθικά εὐρήματα ἀποκαλύφθηκαν στό σπήλαιο Φράγγχι τῆς Ἐρμιονίδας καί πολύ πρόσφατα (1978) στήν Ἀρτάκη τῆς Εὐβοίας.

2. ΜΕΣΟΛΙΘΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ (8500 - 6000 π.Χ.)

Μεσολιθικά εὐρήματα ἔχουν ἀνακαλυφτεῖ στό Σιδάρι τῆς Κέρκυρας, στή Βοΐθη τῆς περιοχῆς τῆς λίμνης Κάρλας στή Θεσσαλία, καί στό σπήλαιο Φράγγχι Ἐρμιονίδας. Τά εὐρήματα στό Φράγγχι ἀποκαλύπτουν ὅτι οἱ μεσολιθικοί κάτοικοι τῆς περιοχῆς ἤξεραν νά ψαρεύουν μεγάλους τόννους στήν ἀνοικτή θάλασσα.

3. ΝΕΟΛΙΘΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ (6000 - 2.800 π.Χ.)

Σπουδαῖα νεολιθικά εὐρήματα ἔχουν βρεθεῖ στό Σέσκλο καί Διμήνι τοῦ Βόλου, στήν Ἀργίσα (κοντά στή Λάρισα) καί στή Νέα Νικομήδεια ἔξω ἀπό τή Βέροια. Οἱ νεολιθικοί αὐτοί οἰκισμοί θεωροῦνται ἀπό τούς παλιότερους στήν Εὐρώπη. Στήν Κνωσό ἔχουν βρεθεῖ τά μεγαλύτερα νεολιθικά στρώματα, βάθους ἐπτά μέτρων. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ νεολιθική ἐποχή στήν Κρήτη ἀρχίζει νωρίτερα ἀπό ἄλλου. Ἡ Λέρνα τῆς Ἀργολίδας ἐπίσης κατοικήθηκε ἀπό τά ἀρχαιότερα νεολιθικά χρόνια. Ἄλλα νεολιθικά κέντρα ἔχουν ἀνασκαφεῖ στήν Ἐλάτεια (Δραχμάνι), στήν Εὐτρηση τῆς Βοιωτίας, στό σπήλαιο Ἀλεπότρυπα Διροῦ Μάνης, στή Θάσο, στή Σκύρο, κ. ἄ.

Τό ἀνάπτυγμα τῶν ἐλληνικῶν ἀκτῶν μέ τίς πολυσχεδεῖς πτωχώσεις τους εἶναι, περίπου, τριπλάσιο τοῦ φαινομενικοῦ στό χάρτη.

4. Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

– Ο ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΡΙΤΗ - ΔΕΥΤΕΡΗ ΧΙΛΙΕΤΙΑ π. Χ.

Η εποχή του χαλκού στην Ελλάδα αρχίζει τό 2800 π.Χ. Λέγεται έλλαδική και διαιρείται στίς έποχές:

Πρωτοελλαδική (Π.Ε.)	2800 - 1900 π.Χ.
Μεσοελλαδική (Μ.Ε.)	1900 - 1600 π.Χ.
Ύστεροελλαδική (Υ.Ε.)	1600 - 1100 π.Χ.

Οί κάτοικοι τής Ελλάδας, πρό τοῦ 2000 π.Χ., είναι γνωστοί μέ τό όνομα Πελασγοί και τών νησιών της μέ τό όνομα Αιγαίοι.

Ο Κυκλαδικός πολιτισμός, δημιούργημα τών Αιγαίων, φυλής μεσογειακής πού έχει έκλείψει, διαιρείται στόν:

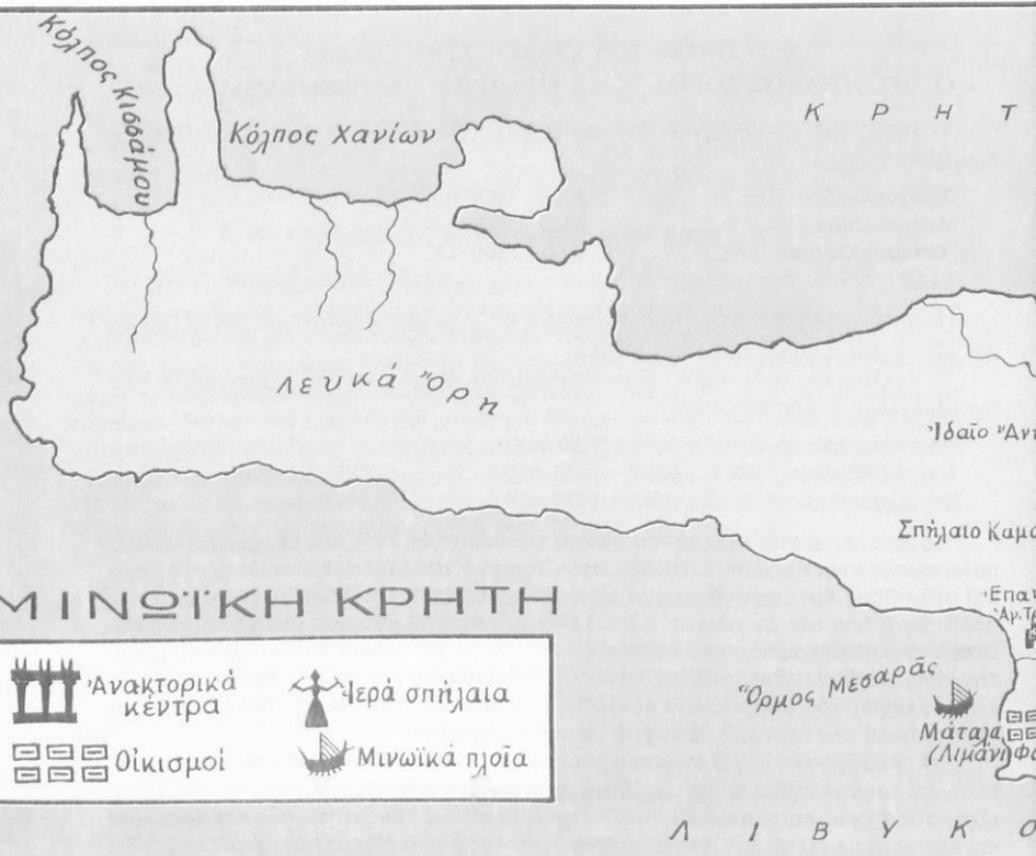
Πρωτοκυκλαδικό (Π. Κ.)	3000 – 2000 π.Χ.
Μεσοκυκλαδικό (Μ. Κ.)	2000 – 1550 π.Χ.
Ύστεροκυκλαδικό (Υ. Κ.)	1550 – 1100 π.Χ.

Τό ήπιο κλίμα στίς Κυκλάδες βοήθησε τήν ανάπτυξη ενός από τούς παλιότερους πολιτισμούς στήν Εύρώπη. Στή Νάξο, στήν Άμοργό, στή Μήλο (Φυλακωπή), στή Σύρο και στήν Πάρο βρέθηκαν αντικείμενα, πού θεβαιώνουν τήν ύπαρξη αναπτυγμένου πολιτισμού από τήν 3η χιλιετία π.Χ. Η Μήλος φαίνεται γνώρισε άκμή από τά παλιότερα νεολιθικά χρόνια, γιατί πρόσφερε τό σκληρό μαῦρο και γυαλιστερό πέτρωμά της, γνωστό ως όψιανό, γιά τήν κατασκευή έργαλείων και όπλων. Χαρακτηριστική είναι ή τέχνη τών μαρμάρινων κυκλαδικών ειδωλίων, πού θυμίζει πολύ μοντέρνα γλυπτική και είναι γενικά μία τέχνη ύψηλοῦ επίπεδου.

Στή Μεσογειακή φυλή άνήκαν και οι Κρήτες. Όπως διαπιστώνεται από σκελετούς και τοιχογραφίες οι Κρήτες ήταν μέτριου άναστήματος (1.50 μ. περίπου) και είχαν στενή μέση και πλατείς ώμους. Άφηναν τά μαλλιά τους νά πέφτουν πίσω μακριά και είχαν κόμμωση κομψή. Στή μέση φορούσαν στενό περιζώμα, όμοιο μέ τό ζωνάρι τής σημερινής κρητικής ένδυμασίας. Οι Κρήτες είναι οι δημιουργοί τοῦ Μινωικού πολιτισμοῦ, πού τά χρονικά του όρια είναι αντίστοιχα μέ τά όρια τοῦ Έλλαδικοῦ και τοῦ Κυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ. Μέ βάση δηλαδή τίς διαφορές στήν κεραμεική ό Έβανς, πού άνέσκαψε τήν Κνωσό, είχε διαίρέσει τήν εποχή τοῦ χαλκού στήν Κρήτη στήν Πρωτομινωική, στή Μεσομινωική και στήν Ύστερομινωική περίοδο. Σήμερα όμως θεωρείται όρθότερη ή έξής διάκριση, πού έγινε μέ βάση τήν εξέλιξη τοῦ Μινωικού πολιτισμοῦ, όπως συμπε-

Καθιστή άνδρική μορφή πού παίζει άρπα.
Έργο τής 3ης χιλιετίας π.Χ. Βρέθηκε στήν Άμοργό και φυλάγεται στό Έθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Χάρτης της Μινωικής Κρήτης. Σημειώνονται οι κύριοι χώροι της μεγαλονήσου, όπου οι ανασκαφές

ραίνεται από τά ευρήματα τῶν ἀνασκαφῶν στὸ ἀνάκτορο τῆς Κνωσοῦ:

Προανακτορική ἐποχή	2800 – 1900 π.Χ.
Παλαιοανακτορική ἐποχή	1900 – 1700 π.Χ.
Νεοανακτορική ἐποχή	1700 – 1450 π.Χ.
Μετανακτορική ἐποχή	1450 – 1100 π.Χ.

α. ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Ἡ ἰδιορρυθμία καὶ ἡ ὀνομασία τοῦ Μινωικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐν καὶ ἡ σχέση του μετὰ τὴν Ἀνατολή ὑπῆρξε στενὴ, ὁ Μινωικὸς πολιτισμὸς ἦταν πολὺ διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν Αἰγυπτιακὸ καὶ τὸ Βαβυλωνιακὸ καὶ μετὰδωσε κάτι ἀπὸ τὴν ἰδιορρυθμία του, πού ἐκφραζόταν ὡς ἀγάπη καὶ χαρὰ γιὰ τὴ ζωὴ, στὸν εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ.

Ὁ Μινωικὸς πολιτισμὸς ἐφθασε στὸ κορυφωμὰ του καὶ παρήκμασε μέσα στὴ διάρκεια τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ στὴν Κρήτη, πού διαρκεῖ ἀπὸ τὸ 3.000 ὡς τὸ 1.000

...τά λείψανα του μινωικού πολιτισμού, του πρώτου υψηλής στάθμης πολιτισμού στην Ευρώπη.

π.Χ. περίπου. Ο άγγλος αρχαιολόγος Έβανς, που έκανε τις πρώτες μεγάλες ανασκαφές στην Κνωσό, ονόμασε τον πολιτισμό της μινωικό, όχι από τό Μίνωα, τό μυθικό βασιλιά της, αλλά από τή λέξη μίνως, που εκφράζει βασιλικό τίτλο, όπως ή λέξη φαραώ.

Ό τόπος. Η Κρήτη είναι ένα όρεινό νησί, που εκτείνεται 240 χιλιόμετρα περίπου από Α. προς Δ. Οί πεδιάδες της Μεσαράς, του Έρακλείου καί τών Μαλλίων είναι από τις εύφορότερες στην Κρήτη. Δέν αποτελεί σύμπτωση βέβαια ότι εκεί βρέθηκαν τό πλουσιότερα μινωικά παλάτια.

Τό κλίμα της προϊστορικής Κρήτης δέ διέφερε από τό σημερινό. Η διαρκής σχεδόν άνοιξη του νησιού επηρέασε τον πολιτισμό του, που τον χαρακτηρίζει σ' όλες τις εκδηλώσεις του μία ιδιαίτερη αγάπη γιά τή φύση.

Κέντρα του Κρητικού πολιτισμού. Τά κυριότερα κέντρα έχουν άποκαλυφτεί, μέ τις ανασκαφές του Έβανς στά 1.900 στό ανάκτορο της Κνωσού, μέ τις ανασκαφές τών Ιταλών στό ανάκτορο της Φαιστού, τών Γάλλων στό ανάκτορο τών Μαλλίων καί

τῶν Ἑλλήνων στό ἀνάκτορο τῆς Ζάκρου. Στά Γουρνιά, στήν Τύλισο καί στό Παλαίκα-στρο ἀποκαλύφθηκαν μινωικές πόλεις, ἐνῶ ἄλλα σημαντικά εὐρήματα βρέθηκαν στό Μόχλο, στήν Ἀμνισσό, στήν πεδιάδα τῆς Μεσαρᾶς καί σέ πολλά ἄλλα μέρη τῆς Κρήτης.

Τά ἀνάκτορα ἦταν πολυδαίδαλα, πολυώροφα καί ἄνετα. Εἶχαν μεγαλοπρεπεῖς αἶθουσες καί πρόπυλα καί περιεῖχαν ὅλους τοὺς ἀπαραίτητους χώρους γιά τό βασιλιά, τήν αὐλή, τή φρουρά καί τό ἄλλο προσωπικό του. Ἐκτός ἀπό τοὺς χώρους ὑποδοχῆς καί ἀκροάσεων ὑπῆρχαν θρησκευτικοί χώροι, διαμερίσματα τῆς βασιλίσσας, λουτρά μέ ἐντυπωσιακές ἀποχετεύσεις, ἀποθήκες ὀπλων καί τροφίμων, ἀκόμη καί ἐργαστήρια τεχνιτῶν καί θεατρικοί χώροι. Τά διαμερίσματα τῶν παλατιῶν βρισκόνταν γύρω ἀπό μεγάλη ὑπαίθρια αὐλή, χρήσιμη γιά τόν ἀερισμό, τό φωτισμό καί τήν ἄνετη ἐπικοινωνία. Πολυάριθμοι διάδρομοι δίνουν ἐντύπωση λαβύρινθου, ιδιαίτερα στό παλάτι τῆς Κνωσοῦ, πού ἦταν τριώροφο ἢ τετραώροφο καί εἶχε ἔκταση 22.000 τ.μ. Ἀεραγωγοί μέσα ἀπό τοὺς τοίχους τοῦ ἀνακτόρου ἔφερναν τήν αὔρα τῆς θάλασσας στός πιό ἑσωτερικούς χώρους του. Ἡ ἀρχιτεκτονική τοῦ παλατιοῦ ἦταν ἀρμονικά δεμένη μέ τό περιβάλλον καί τή γύρω φύση.

Γραφή. Ἡ γραμμική Β' γραφή τῆς Κρήτης εἶναι ἴδια μέ τή γραφή τῶν πινακίδων τῆς γραμμικῆς Β' πού βρέθηκαν στήν Πύλο καί ἄλλοι στήν Ἑλλάδα. Τοῦτο ἔδωσε τήν ὑπόνοια ὅτι ἡ γραμμική Β' ἦταν γραμμένη σέ γλώσσα ἑλληνική. Αυτό ἐπιβεβαιώθηκε μέ τήν ἀποκρυπτογράφησή της στά 1952 ἀπό τόν ἄγγλο ἀρχιτέκτονα Μιχ. Βέντρις. Ἡ γραμμική Β' ἀποτελεῖται ἀπό 87 σύμβολα κυρίως συλλαθῶν. Ἀνήκει στή φάση τῆς ἐξέλιξης ἀπό τή συλλαβογραφική γραφή, πού τά σύμβολά της ἐκφράζουν συλλαβές, στή φθογογραφική (γραμμική) πού τά σύμβολά της σημαίνουν φθόγγους. Ἡ παλιότερη φάση, πρὶν ἀπό τήν συλλαβογραφική γραφή, ἦταν ἡ ἰδεογραφική. Τά σύμβολά της ἰδεογραφικῆς γραφῆς εἶναι ἀπλοποιημένες εἰκόνες τῶν ἀντικειμένων πού δηλώνουν.

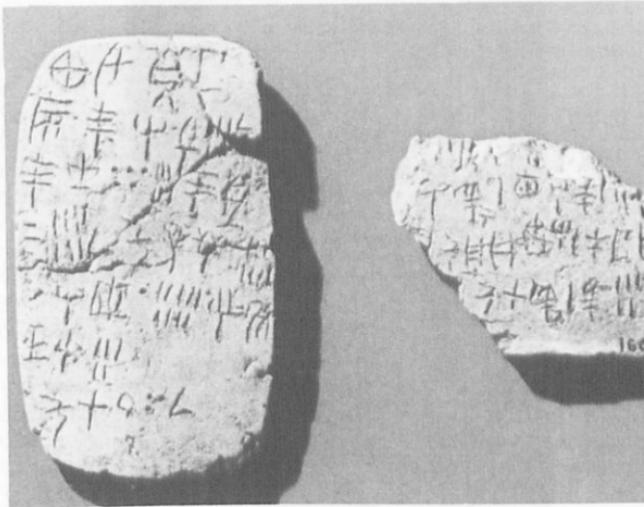
Δεῖγμα τέτοιας γραφῆς εἶναι τοῦ δίσκου τῆς Φαιστοῦ, πού χρονολογεῖται γύρω στό 1700 π.Χ. καί εἶναι ἡ παλιότερη πού ἔχει βρεθεῖ στήν Ἑλλάδα. Ἡ ἰδεογραφική γραφή ἦταν πολύ δύσκολη, γιατί γιά κάθε λέξη χρειαζόταν εἰδικό σύμβολο. Δέν μπορούσε ἀκόμη νά ἐκφράσει ἔννοιες ἀφηρημένες. Γιά τοῦτο ἡ ἰδεογραφική γραφή ἀπέτελεσε προνόμιο τῶν ὀλίγων, ιδιαίτερα στοὺς ἀνατολικούς λαούς. Ὅσο ἐξελίσσεται ὁμως ἡ γραφή ἀπό τήν ἰδεογραφική στή συλλαβική καί ἀπό τή συλλαβική στή γραμμική, τόσο λιγοστεύουν τά σύμβολά της καί ἡ χρήση της γενικεύεται, ἐπειδὴ γίνεται εὐκολότερη. Μέ τό συνδυασμό τέλος τῶν συμβόλων πού ἐκφράζουν φθόγγους, ἐπινόηση πού ἀποδίδεται στοὺς Φοίνικες, ἡ γραφή ἀπλουστεύθηκε στή σημερινή περίπου μορφή της.

Οἱ πινακίδες τῆς γραμμικῆς Α' δέν ἔχουν ἀποκρυπτογραφηθεῖ καί τοῦτο εἶναι πολύ δύσκολο νά γίνει, ἀφοῦ ἡ προελληνική γλώσσα τῶν Κρητῶν παραμένει ἄγνωστη. Ὅταν οἱ Ἀχαιοί ἐπωφελήθηκαν ἀπό τήν καταστροφή τῆς Κρήτης (πού ἐγινε γύρω στό 1450 π.Χ. ἀπό τήν τεράστια ἐκρηξη καί τόν καταποντισμό τοῦ ἠφαίστειου τῆς Σαντορίνης) καί κατέλαβαν τήν Κρήτη, υἱοθέτησαν τή γραφή της. Τήν ἀπλοποίησαν στή μορφή πού εἶναι γνωστή σήμερα ὡς γραμμική Β' καί τήν προσαρμοσαν στή γλώσσα τους, δηλαδή τήν ἑλληνική.

Ἄν καί ἡ γραμμική Α' δέν ἔχει διαβαστεῖ, ἀποκρυπτογραφήθηκε τό ἀριθμητικό της σύστημα. Οἱ μονάδες σημειώνονται σ' αὐτό μέ κάθετες γραμμές, οἱ δεκάδες μέ κουκκίδες, οἱ ἑκατοντάδες μέ λοξές γραμμές καί οἱ χιλιάδες μέ ρόμβους.

Κοινωνία. Τά μεγάλα παλάτια θεβαινώνουν τήν ὑπαρξη βασιλιάδων, ἐνῶ οἱ πλού-

Ἐπιγραφές πήλινες πινακίδες τῆς Γραμμικῆς Α'. Βρέθηκαν στήν Ἁγία Τριάδα, ὅπου εἶχε ἀνασκαφῆ καί τό θερινό ἀνάκτορο τῶν βασιλιάδων τῆς Φαιστός.

σies ἐπαύλεις ἀνήκαν στούς εὐγενεῖς. Ἀλλά καί οἱ πόλεις μέ τήν ποικιλία τῶν οἰκημάτων, ὡς πρός τό μέγεθός τους, δείχνουν ὅτι ὑπῆρξε στή Μινωική Κρήτη μιά ἀναπτυγμένη κοινωμία ἐμπόρων, ναυτικῶν καί βιοτεχνῶν.

Ἡ θέση τῆς γυναίκας στή μινωική κοινωμία ἦταν ἐξυψωμένη. Οἱ γυναῖκες λάβαιναν μέρος στίς τελετουργίες, στίς δημόσιες γιορτές, ἀκόμη καί σέ ἐπικίνδυνα ἀγωνίσματα, ὅπως τά ταυροκαθάψια, εἶδος δηλαδή ἐπικίνδυνου ἀγωνίσματος, στό ὅποιο χορευτές ἤ ἀκροβάτες πηδοῦσαν πάνω ἀπό τόν ἐπιτιθέμενο ταῦρο.

Οἱ τοιχογραφίες τῆς Κνωσοῦ δείχνουν γυναῖκες μέ περίτεχνη κόμμωση καί πολύ κομψή ἐνδυμασία. Ἡ πολυτέλεια τῆς ζωῆς στά παλάτια διαπιστώνεται ἀπό πολλά εὐρήματα, ὅπως τό «ζατρίκιο» τῆς Κνωσοῦ, πού φτιάχτηκε μέ χρυσό, ἀσήμι, ὀρυκτῆ κρύσταλλο καί ἔλεφαντοστό. Πολυτελέστατα σκευῆ καθημερινῆς χρήσης βρέθηκαν ἐπίσης στή Ζάκρο, στή Φαιστό κι ἄλλοῦ.

Τό ἐμπόριο. Οἱ Κρήτες στή 2η χιλιετία π.Χ., πολύ πρῖν ἀπό τοῦς Φοῖνικες, εἶχαν κυριαρχήσει μέ τά πλοῖα τους στήν Ἀνατολική Μεσόγειο. Στήν παντοδυναμία τοῦ στόλου τους ὀφειλόταν ἡ ἔλλειψη τειχῶν στήν Κρήτη. Ἡ ἀνάμνηση τῆς θαλασσοκρατορίας τῶν Κρητῶν δημιούργησε μύθους, πού ἐκφράζουν τήν οἰκονομική κυριαρχία

Τοιχογραφία τοῦ παλατιοῦ τῆς Κνωσοῦ μέ τό ἐπικίνδυνο ἀγώνισμα τῶν Ταυροκαθαψιῶν. Την ἄρα πού ὁ ταῦρος ὀρμοῦσε, ὁ ἀθλητής τόν ἀρπαζει ἀπό τά κέρατα. Βοηθούμενος, ἐπειτα, ἀπό τήν ἐκτίναξη τοῦ κεφαλιοῦ τοῦ ταῦρου πρός τά ἐπάνω, πηδοῦσε μέ στροφή στόν ἀέρα πάνω ἀπό τό ζῶο καί βρισκόταν ὀρθιος πίσω του.

Ψηφιοποιήθηκε ἀπό το Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

Χρυσόδετοι σφραγιδολίθοι της νεοανακτορικής περιόδου και χρυσό δακτυλίδι, στη μέση, με λατρευτική παράσταση. Στόν πάνω σφραγιδολίθο: Λιοντάρι και θηριοδαμαστής. Στόν κάτω: Θεός ή ήρωας με λιοντάρι. Μουσείο Ηρακλείου.

ὀρθογώνιο. Οι παραστάσεις τους φανερώνουν αναπτυγμένη τέχνη και ἔχουν ἐξαιρετικό ἐνδιαφέρον γιά τόν ἐρευνητή τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ μέ τά ποικίλα θέματα πού παρουσιάζουν.

Τά κομφοτεχνήματα τῆς Κρήτης βρέθηκαν σέ διάφορα μέρη τῆς Μεσογείου καί κοσμοῦν σήμερα τά μουσεῖα πολλῶν εὐρωπαϊκῶν πόλεων. Πρίν ἀπό τούς Φοίνικες οἱ Κρήτες ὄργωναν τή Μεσόγειο θάλασσα. Ἀπό αἰγυπτιακή ἐπιγραφή διαπιστώνεται ὅτι ὁ φαραὼ Τοῦθμωσῆς ὁ Γ΄ ἀνάθεσε σέ Κρήτες μεταφορὰ ξυλείας ἀπό τό Λίβανο, ἐνῶ ἄλλα αἰγυπτιακά κείμενα χαρακτηρίζουν τούς Κρήτες (Κεφτιοῦ στή γλώσσα τῶν Αἰγυπτίων) ὡς ἐξοχούς ἔμπορους καί βιοτέχνες.

Θρησκεία. Βασική θεά τῶν Κρητῶν, ἀν ὄχι μοναδική, πρέπει νά ἦταν ἡ Μεγάλη Μητέρα Φύση, πού ἀποτελοῦσε προσωποποίηση τῆς Φύσης. Στή μινωική θρησκεία περιλαμβανόταν καί ἡ λατρεία ἐνός δευτερεύουσας σημασίας ἀρσενικοῦ θεοῦ τῆς θλάστησης, πού ὁ ἐτήσιος θάνατος καί ἡ ἀναγέννησή του συμβόλιζαν τήν ἀνοιξη καί

τῆς Κρήτης, ὅπως ὁ μῦθος πού διηγεῖται ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἦταν ὑποχρεωμένοι νά στέλνουν κάθε χρόνο ἑπτὰ νέους καί ἑπτὰ νέες γιά θορά στό Μινώταυρο. Ἡ θέση τῆς Κρήτης στό μέσο τῆς κυανῆς θάλασσας, ὅπως λέει ὁ Ὅμηρος, εὐνόησε ἐξαιρετικά τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου. Ἀπό τήν Κύπρο οἱ Κρήτες ἔμποροι ἔφερναν στό νησί μέ τά πλοῖα τους χαλκό κι ἀπό τά λιμάνια τῆς Ἀδριατικῆς κασσίτερο, γιά νά φτιάξουν ὀρειχάλκινα ἐργαλεῖα καί ὄπλα. Ἀπό τά νησιά τοῦ Αἰγαίου ἔφερναν χρυσό καί ἀσημί. Ἀπό τήν Αἴγυπτο ἀμέθυστο καί ἐλεφαντοστό. Ἀπό τήν Κυρηναϊκή σίλφιο, ἕνα φυτό πού τό χρησιμοποιοῦσαν γιά καρύκευμα καί φάρμακο. Στήν Κρήτη βρέθηκαν ἄφθονοι σκαρβαῖοι* ἀπό τήν Αἴγυπτο καί σφραγιδολίθοι ἀπό τή Μεσοποταμία. Τά εὐρήματα δείχνουν ἐμπορική ἐπικοινωνία μέ αὐτές τίς χώρες. Σημαντικό ἦταν καί τό ἐξαγωγικό ἐμπόριο τῶν Κρητῶν, πού περιλάμβανε ἀγγεία, ὄπλα, κοσμήματα, ὑφάσματα κ.ἄ.

Ἡ μεγάλη ἀνάπτυξη τοῦ μινωικοῦ ἐμπορίου φαίνεται καί ἀπό τόν ἀριθμό τῶν σφραγιδολίθων πού βρέθηκαν στήν Κρήτη. Μέ αὐτούς σφραγίζαν τίς ἐπιστολές ἢ καί τά ἐμπορεύματα. Εἶναι συνήθως φτιαγμένοι ἀπό ἡμιπολύτιμους λίθους σέ σχήμα φακοειδῆς, στρογγυλό ἢ

* Σφραγιδολίθοι σέ σχήμα κανθάρου. Χρησιμοποιούνταν καί ὡς φυλακτά μέ προστατευτική δύναμη. Ὄταν ταρίχευαν οἱ Αἰγύπτιοι τά πτώματα, στή θέση τῆς καρδιάς τοποθετοῦσαν λίθινο σκαρβαῖο.

τό φθινόπωρο. Δεν ξέρουμε αν η μινωική θρησκεία ήταν ανθρωπομορφική, γιατί τα γυμνόστηθα γυναικεία είδωλα, πού βρέθηκαν στην Κνωσό, δεν είναι βέβαιο αν εικονίζουν τη θεά ή ιερείες της. Τά είδωλα αυτά είναι φτιαγμένα από φαγεντιανή, δηλαδή ένα είδος πορσελάνης. Τό γυμνό στήθος είναι σύμβολο τής γονιμότητας, ενώ τά φίδια πού κρατάει στά χέρια της ή θεότητα ή ή ιέρεια συμβολίζουν τήν εύφορία τής γής καί τής θλάστησης. Σχέση μέ τή μινωική θρησκεία πρέπει νά έχουν καί τά πηλίνα είδωλα, πού εικονίζουν τό Μινώταυρο μέ σώμα ανθρώπου καί κεφάλι ταύρου. Τήν ίδια εποχή στήν Αίγυπτο λάτρευαν ζωόμορφες θεότητες. Πρόκειται λοιπόν γιά αιγυπτιακή επίδραση. Τά είδωλα αυτά θά έπαιξαν άσφαλώς τό ρόλο τους στή δημιουργία άργότερα του μύθου του Μινώταυρου.

Στήν Κρήτη δεν έχουν βρεθεί ναοί αλλά μόνο μικρά ιερά στίς κορυφές των βουνών, σέ σπήλαια καί στό ανάκτορο τής Κνωσού.

Μέ τή θρησκεία των Κρητών σχετίζονται καί άλλα εύρήματα των άνασκαφών, όπως ρυτά (τελετουργικά άγγεία γιά χοές στίς χθόνιες θεότητες) σέ σχήμα κεφαλιού ταύρου, κερατόμορφοι βωμοί καί διπλά πελέκια (λάβρυσες). Πολλά από αυτά βρέθηκαν στό ανάκτορο τής Κνωσού, πού τά έκτεταμένα χαλάσματά του έδιναν μετά τήν καταστροφή του τήν έντύπωση του λαβύρινθου. 'Η λέξη λαβύρινθος σήμαινε άρχικά τόν «οίκο των πελέκων».

Στίς μινωικές τελετουργίες περιλαμβάνονταν πομπές, χοροί καί τά ταυροκαθάψια, στά όποια ποτέ δεν πλήγναν ή πολύ περισσότερο δέ σκότωναν τόν ταύρο. Γιατί τό άτίθασο ζωο συμβόλιζε γιά τούς Κρήτες τή δύναμη καί τήν όμορφιά τής φύσης.

Ή τέχνη. Οί παραστάσεις των άγγείων, των σφραγιδόλιθων καί των τοιχογραφιών έκφράζουν τήν αγάπη των Κρητών γιά τή φύση καί τή θάλασσα (άγγεία θαλάσσιου ρυθμού, τοιχογραφία δελφινών στήν Κνωσό κ.ά.).

Ή μινωική κεραμική φτάνει σέ επίπεδο τελειότητας στήν Παλαιοανακτορική περίοδο. Τό ζωγραφικό στοιχείο συνδυάζεται μέ τό πλαστικό, ενώ ή πολύχρωμη διάκόσμηση έκφράζει δυναμική κίνηση. Περιφήμα είναι τά *καμαραικά* άγγεία. Όνομάσθηκαν έτσι από τό σπήλαιο των Καμαρών τής Ίδης, όπου πρωτοβρέθηκαν, κι είναι γνωστά καί ως *άσκελυφα* γιά τό λεπτό τους τοίχωμα. Τά χρώματα πού κυριαρχούν στά άγγεία αυτά είναι τό μαύρο, τό άσπρο, τό κόκκινο καί τό πορτοκαλί. Τά θέμάτα τους είναι διακοσμητικά. Άρκετές φορές όμως οί άγγειογράφοι ζωγραφίζουν φυσικές μορφές, όπως χταπόδια, ψάρια, φοίνικες καί άνθη. Περί τό 16^ο αιώνα ό νατουραλι-

Είδωλο από φαγεντιανή (είδος πορσελάνης) πού εικονίζει τη θεά ή τήν ιέρεια μέ τά φίδια. Τά φίδια καί τό γυμνό στήθος συμβολίζουν τή γονιμότητα τής φύσης. Βρέθηκε στό ιερό τής Κνωσού.

Ρυτό σε σχημα κεφαλής ταύρου. Λίθινο άγ-
γειό σπονδών των νεοανακτορικών χρόνων.
Τό μάτι του ζώου είναι από όρυκτη κρύ-
σταλλο και τό άσπρο ρύγχος του από
όστρεο. Τά κέρατα ήταν επενδυμένα με
φύλλα χρυσοῦ.

έπιδειξίότητα, γιατί έπρεπε νά ολοκληρωθούν πριν στεγνώσει ό τοίχος (νωπογραφί-
ες). Αυτό ήταν αναγκαίο νά γίνει, για νά διατηρείται ή λαμπρότητα τών χρωμάτων
τους. Ή μινωική ζωγραφική, ή πλαστική καί ή άγγειογραφία εκφράζουν έντονα τό
σεβασμό πρós τή φύση. Τό ήπιο κλίμα τής Κρήτης, ή διαρκής άνοιξη καί ή γοητεία του
τοπίου τής έπηρέασαν καί έπισφράγισαν τόν πολιτισμό τής, πού δίκαια μπορεί νά
χαρακτηριστεί ως πρόδρομος του εύρωπαϊκού πολιτισμοῦ.

Άριστερά: Ή πρίγκηπας με τά κρίνα.
Ανάγλυφη τοιχογραφία από τήν
Κνωσό (1500 π.Χ)
Δεξιά: Ή ρυτοφόρος. Άπό τοιχο-
γραφία πού εικονίζει θρησκευτική
πομπή στή Μινωική Κρήτη. Ή άνδρική
μορφή πού κρατάει τό τελετουργικό
άγγειο βαδίζει με εύλάβεια καί έπιση-
μότητα.

*Ή κατά τό δυνατό πιστή μίμηση τής
φύσης (όρος νεώτερος).

6. ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Οι Άχαιοί, δημιουργοί του Μυκηναϊκού πολιτισμού, ήταν από την πρωτοπορία των ινδοευρωπαϊκών φύλων, που άκολούθησαν το δρόμο προς την Ελλάδα την ίδια περίπου εποχή, που οι πρόγονοι των σημερινών ευρωπαίων διεισδύαν στα δάση της Κεντρικής Ευρώπης, οι πρώτοι Λατίνοι κατέβαιναν στην Ίταλία, οι Μήδοι και οι Πέρσες ξφθαναν στο Ίράν και οι Ίνδοί προχωρούσαν ανατολικότερα στις Ίνδιες. Όπλισμένοι οι Άχαιοί καλύτερα από τους Προέλληνες τούς υπόταξαν εύκολα, φέροντας για πρώτη φορά στην Ελλάδα τά αλογα, που τά χρησιμοποιούσαν και στον πόλεμο. Στη νοτιότερη Ελλάδα, που βρισκόταν κάτω από την επίδραση του Μινωικού πολιτισμού, ήρθαν σε έπαφή με τούς Κρήτες. Υιοθετώντας τον πολιτισμό τους και προσθέτοντας σ' αυτόν δικά τους στοιχεία δημιούργησαν τό Μυκηναϊκό πολιτισμό, που ονομάστηκε έτσι από τό σπουδαιότερο κέντρο του, τις Μυκήνες. Ή άκμή των Μυκηνών οφειλόταν στην επίκαιρη θέση της. Ό Όμηρος όνόμασε τή σπουδαία αυτή άχαϊκή πόλη πολύχρυση Μυκήνη και τά εύρήματα των άνασκαφών δικαίωσαν τό χαρακτηρισμό του. Ή ύπεροχή των Μυκηνών φαίνεται και στους μεγάλους μυθικούς κύκλους και ιδιαίτερα στον Τρωικό, όπου ο βασιλιάς τους Άγαμέμνονας είναι ό άρχιστράτηγος όλων των Έλλήνων.

Ή άρχή της Μ.Ε. εποχής σημειώνει μέ την κάθοδο των πρώτων Έλλήνων (Ίνδοευρωπαϊών) άλλαγή στον τρόπο της ζωής και στα έθιμα, όπως μπορεί νά διαπιστωθεί άκόμη και από τον τρόπο ταφής. Μέ βάση γλωσσολογικές κυρίως ένδειξεις τοποθετούν την κοιτίδα της Ίνδοευρωπαϊκής όμοεθνίας άνάμεσα στην Κεντρική Ευρώπη και στη γραμμή Ούραίων και της λίμνης Βαϊκάλης. Ή διάσπαση του συμπαγούς πληθυσμού της Ίνδοευρωπαϊκής ή Άρίας όμοεθνίας σημειώθηκε στα μέσα της 3ης χιλιετίας π.Χ. Μερικές ομάδες κατευθύνθηκαν προς τό Ίράν και τις Ίνδιες (Ίνδοί, Πέρσες, Μήδοι). Άλλες φυλές προχώρησαν προς την Ούγγαρία. Από εκεί διασπάστηκαν σε τρεις ομάδες. Οι Κέλτες μετακινήθηκαν προς τή Γαλατία, οι Λατίνοι στην Ίταλία και οι Πρωτοέλληνες στη χώρα που άργότερα ονομάστηκε Ελλάδα. Ή μετακίνηση αυτή κράτησε μερικούς αιώνες.

Ή κάθοδος των Ίνδοευρωπαίων στην Ελλάδα συνοδεύτηκε και από καταστροφές προελληνικών οικισμών, που δείχνουν ότι ή μετακίνηση δέν γινόταν πάντα χωρίς συγκρούσεις. Έτσι τό 2100 καταστράφηκε π. χ. ή Άργισσα στη Θεσσαλία και ή Λέρνα στην Πελοπόννησο από ομάδες Πρωτοελλήνων. Ή άφιξη των νέων κατοίκων φαίνεται και από την εισαγωγή στον έλλαδικό χώρο μίας νέας κεραμικής, που χαρακτηρίζεται από τά Μινυακά άγγεια κυρίως. Τά άγγεια αυτά είχαν γκριζωπό χρώμα και μμούνταν τή στιλβωτή επιφάνεια των μεταλλικών άγγείων. Ό νέος πολιτισμός της Μεσοελλαδικής περιόδου διαπιστώνεται και από τούς τάφους του τύπου Κουργκάν, που ήταν λακκοειδείς, κτισμένοι έσωτερικά και καλύτερα από ένα τύμβο. Οι σπουδαιότεροι τάφοι του τύπου αυτού άποκαλύφθηκαν πρόσφατα στο Μαραθώνα. Στο κέντρο ενός από αυτούς βρέθηκε ό σκελετός άλόγου, που θυσιάστηκε στην ταφή του κυρίου του.

Πρωτοελληνικά φύλα ήταν οι Δαναοί, οι Άθωντες, οι Ίωνες, οι Αιολεΐς, οι Βοιωτοί και οι Άρκάδες. Ό κύριος όγκος των Πρωτοελλήνων κατέβηκε στην Ελλάδα μεταξύ των έτων 2100 - 1900 π.Χ. Άκολούθησαν οι Άχαιοί που δημιούργησαν άργότερα τό Μυκηναϊκό ή Ύστεροελλαδικό πολιτισμό (1600 - 1000 π.Χ.). Ό Μυκηναϊκός πολιτισμός δέχτηκε την άμεση επίδραση του Μινωικού, γιατί στην Υ. Ε. περίοδο ήταν

Ἡ πύλη τῶν λεόντων. Πάνω ἀπὸ τὸ ὑπέρθυρό της τὸ ἀνάγλυφο γεμίζει τὸ ἀνακουφιστικὸ τρίγωνο. Τὰ λιοντάρια πού ἐδῶσαν στὴν πύλη τὸ ὄνομά της ἔχουν ὕψος 3 μ. Τὰ κεφάλια τους ἦταν ἐνθета, ἀλλὰ ἔχουν χαθεῖ. Πίσω ἀπὸ τὴν πύλη ὁ βασιλικὸς περίβολος μετὸς ἑξὶ λακκοειδέις τάφους.

ναϊκὸ πολιτισμὸ. Οἱ ἐμπορικὲς σχέσεις ἦταν ἤδη πυκνὲς μετὰ τοὺς Κρήτες καὶ ἔγιναν στενότερες στὴν περίοδο πού ἀκολούθησε. Μὲ τίς σχέσεις αὐτές ὁ Μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς ἐπηρεάστηκε πολὺ ἀπὸ τὸ Μινωικὸ, διατήρησε ὅμως τὴν αὐτοτέλειά του. Γιὰ τὴν ἐνῶ ἡ Μυκηναϊκὴ τέχνη ἀντέγραψε σὲ πολλὰ τὴ Μινωικὴ, ἡ μυκηναϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ διατήρησε τὴν ἰδιομορφία της. Τὰ ἀνάκτορα τῶν Ἀχαιῶν μετὰ τὴν ἐστία τους δείχνουν τὴν καταγωγὴ τους ἀπὸ τίς χιονισμένους χώρες τοῦ Βορρά. Τὰ κυκλώπεια τείχη τους, οἱ τοιχογραφίες μετὰ τὰ θέματα πολέμου καὶ κυνηγίου καὶ τὰ ταφικὰ ἔθιμα τῶν Ἀχαιῶν ἀποτελοῦν ἄλλες ἰδιοτυπίες τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ τόσο ὁμοίου ἀλλὰ καὶ τόσο διαφορετικοῦ ἀπὸ τὸν Μινωικὸ.

Κέντρα. Τὰ κύρια κέντρα τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ εἶναι οἱ Μυκῆνες, ἡ Τίρυνθα, ἡ Πύλος, οἱ Ἀμύκλες, ὁ Ὀρχομενός, ἡ Θήβα (Καδμεία) καὶ ἡ ἀκρόπολις τοῦ Γλά στὴν Κωπαῖδα. Ἡ μυκηναϊκὴ ἀκρόπολις τοῦ Γλά (σήμερον Κάστρο) περιβάλλεται ἀπὸ κυκλώπειο τεῖχος μήκους τριῶν περίπου χιλιομέτρων. Ἄλλα μυκηναϊκὰ κέντρα ὑπάρχουν στὴ Μαγνησία (Ἴωλκός, Παγασές) καὶ στὴν Ἀττικὴ (μυκηναϊκοὶ τάφοι Μαραθῶνα, Ἀχαρνῶν καὶ Ἀγορᾶς Ἀθηνῶν – κυκλώπειο τεῖχος Ἀκρόπολις).

στενὲς οἱ σχέσεις τῶν Κρητῶν καὶ τῶν Ἀχαιῶν. δημιουργῶν τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐνῶ ὁ Μινωικὸς πολιτισμὸς βρισκόταν στὴν ἀκμὴ του ἡ δύναμις τῶν Ἀχαιῶν αὐξανόταν. Οἱ βασιλικοὶ τάφοι, πού ὀλοένα κατασκευάζονταν ἐπιβλητικότεροι καὶ τὰ κτερίσματά* τους πού γίνονταν πλουσιότερα, δείχνουν τὴ μετὰβαση ἀπὸ τὸ γένος στὴ φατρία καὶ ἀπὸ τὴ φατρία στὴ φυλὴ. Τὰ χωριά στὴν Ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα γίνονται κωμοπόλεις καὶ οἱ κωμοπόλεις πόλεις. Βασιλικὲς δυναστείες ἐγκαθίστανται τώρα στὸ βοιωτικὸ Ὀρχομενόν, στὸ Γλά, στὴ Θήβα, στὶς Μυκῆνες. Τὰ χρυσὰ εὐρήματα τῶν λακκοειδῶν τάφων τῶν Μυκηνῶν (1600 π.Χ.) δείχνουν τὸν πλοῦτον τῶν ἀρχόντων τῆς ἐποχῆς, ἐνῶ οἱ μεταγενέστεροι θολοτοὶ τάφοι τοῦ 14ου αἰ. π.Χ. ταιριάζουν στὴν ἐπιβλητικότητά καὶ τὴν δύναμις τῶν βασιλιάδων τῆς περιόδου. Τὰ χρυσὰ κύπελλα τοῦ Βαφειοῦ καὶ τῶν Μυκηνῶν φανερῶν τὴν πολυτέλεια μετὰ τὴν ὁποία οἱ βασιλίδες αὐτοὶ ζοῦσαν. Περί τὸ 1600 π.Χ. οἱ Μυκῆνες ἔχουν ἐξελιχθεῖ στὴν πόλη, πού ἔδωσε τὸ ὄνομά της στὸ Μυκηναϊκὸ πολιτισμὸ.

* δῶρα γιὰ τοὺς νεκρούς, πού ἄφηναν στοὺς τάφους τους.

Οί ανασκαφές στις Μυκήνες άρχισαν τό 1876 από τό γερμανό άρχαιολόγο Σλήμαν. Ή μεγαλύτερη έπιτυχία του Σλήμαν στις Μυκήνες ήταν ή ανακάλυψη των 6 μεγάλων λακκοειδών τάφων στο έσωτερικό τής άκρόπολης των Μυκητών, δίπλα στην Πύλη των Λεόντων. Έκεί ήταν θαμμένα τά μέλη βασιλικής δυναστείας, πού βασίλευσε στις Μυκήνες γύρω στό 1600 π.Χ.

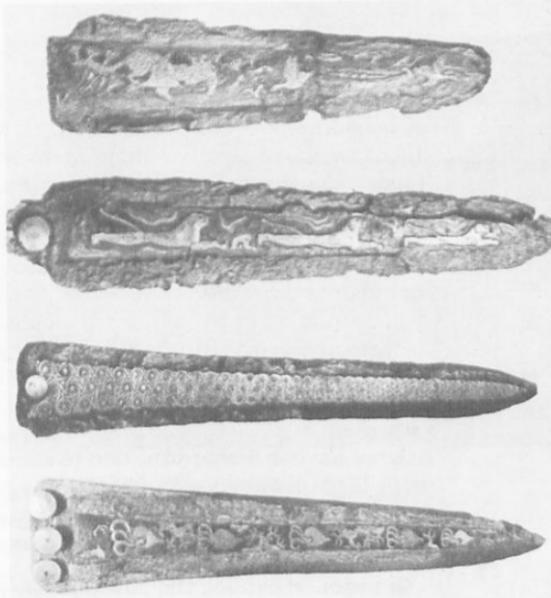
Χρυσές μάσκες, θώρακες, ξίφη, έγχειρίδια μέ χρυσές λαβές, άσημένα καί χρυσά κύπελλα, βραχιόλια, σκουλαρίκια, δακτυλίδια, όλα από άτόφιο χρυσάφι καθώς καί πολύτιμοι λίθοι βρέθηκαν στους λακκοειδείς τάφους. Ύπήρχαν άκόμη μέσα σ' αυτούς έκατό λεπτοί χρυσοί δίσκοι, πού κάποτε σκέπαζαν τά ρούχα τριών βασιλισσών. Βρέθηκαν έπίσης δύο σκελετοί βρεφών σκεπασμένοι όλόσωμα μέ έλάσματα χρυσοϋ.

Σπουδαίες ανασκαφές έκαναν στην Πύλο ό Άμερικανός Μπλέγκεν καί ό Σπ.

Μαρινάτος. Ο Μπλέγκεν ανακάλυψε τό ανάκτορο του Νέστορα καί ό Μαρινάτος μυκηναϊκούς τάφους μέ πλούσια εύρήματα. Στους πριγκηπικούς τάφους τής Πύλου ό Μαρινάτος βρήκε μεταξύ πολλών άλλων όπλων δύο θαυμάσια έγχειρίδια: στή λεπίδα του ενός παριστάνονταν μέ χρυσό καί άσημι θαλάσσια όστρακα σέ φόντο σμάλτου καί στή λεπίδα του άλλου εικονίζονταν αίλουροειδή ζωά μέ άπαράμιλλη φυσικότητα.

Άρχιτεκτονική. Ή μυκηναϊκή άρχιτεκτονική παρουσιάζει ιδιοτυπία τόσο στην κατασκευή των ανακτόρων όσο καί στην άνέγερση των κυκλωπειών τειχών καί των θολωτών τάφων. Τό μυκηναϊκό «μέγαρον» κάλυπτε συνήθως έκταση 5-6 στρεμμάτων καί ήταν διώροφο. Τόν πυρήνα του άποτελοϋσε τό πρόπυλο, ή αύλή, ή αίθουσα (προστώο), ό πρόδρομος καί τό μέγαρο, δηλαδή ή αίθουσα του θρόνου. Ή πρόσοψη τής αίθουσας στολιζόταν από 2 κολόνες (πού, όπως καί οι μινωικές, ήταν στενότερες στην βάση) καί από 2 πεσσούς, δηλαδή τετράγωνες κολόνες, πού ήταν στην ουσία προεκτάσεις των τοίχων του προδρόμου.

Άπό τό μυκηναϊκό μέγαρο θά προκύψει άργότερα ό έλληνικός ναός μέ παραστάδες. Έτσι στην Μυκηναϊκή άρχιτεκτονική βρίσκουμε τόν πρόδρομο τής μεταγενέστερης άρχαίας έλληνικής. Στή δεξιά πλευρά του μεγάρου, πάνω σέ κτιστή χαμηλή βάση, θρισκόταν ό θρόνος καί στό κέντρο ήταν μία μεγάλη χαμηλή καί στρογγυλή έστία, στην μέση τετράγωνου χώρου, πού όριζόταν από τέσσερις κολόνες. Στο δεύτερο όροφο θρισκόταν τά ύπνοδωμάτια, τά λουτρά καί οι ξενώνες. Γύρω από τόν κεντρικό πυρήνα του ανακτόρου, ήταν βοηθητικοί χώροι καί αποθήκες, πού χωρίζονταν μεταξύ τους μέ διαδρόμους καί αυλές. Έντυπωσιακές είναι οι άποχετεύσεις, ιδιαίτερα του λουτροϋ στό ανάκτορο τής Τίρυνθας.

Μυκηναϊκά έγχειρίδια του 16ου π.Χ. Βρέθηκαν στους βασιλικούς τάφους των Μυκητών. Μέ ένθετική τέχνη εικονίζονται: Τό πρώτο πουλιά καί αίλουροειδές ζωά πού έπιτίθεται. Τό δεύτερο λιοντάρι πού καλπάζουν. Τό τρίτο, ρόδακες καί σπείρες καί τό τέταρτο, κοράλλια μέ ναυτίλους.

Τά τείχη. Τά πιό έντυπωσιακά κυκλώπεια τείχη είναι τών Μυκηνών. Μερικοί όγκολιθοί τους έχουν μήκος 6.50 μ. Ή λιθοδομή είναι άκανόνιστη καί δέν υπάρχει συνδετικό ύλικό, γιατί οι πέτρες μέ τό τεράστιο βάρος τους στέκουν στερεά στή θέση τους. Τέσσερις πελώριοι μονόλιθοι σχηματίζουν τήν πύλη τής άκρόπολης τών Μυκηνών. Πάνω άπό τό τεράστιο ύπέρθυρό της ύπάρχει ένα κενό τρίγωνο, γιά νά μεταφέρει τό βάρος τοϋ ύπερκειμένου τείχους πρός τά πλάγια, ώστε νά μή ραγίσει τό ύπέρθυρο. Τό κενό σκεπάζεται άπό άνάγλυφη πλάκα, πού παριστάνει δυό λιοντάρια άπό τή μία καί τήν άλλη πλευρά μικρής μυκηναϊκής κολόνας. Άπό τό άνάγλυφο αυτό όνομάστηκε ή είσοδος τής άκρόπολης «Πύλη τών Λεόντων». Στά δεξιά της ύπάρχει ένας προμαχώνας. Άπ' αυτόν κτυπούσαν άποτελεσματικότερα όποιοι προσπαθούσαν νά παραβιάσουν τήν πύλη, γιατί ή δεξιά πλευρά τών έπιτιθεμένων ήταν άκαλυπτη. Στή μέση περίπου τοϋ θορινου τείχους ύπόγειος διάδρομος όδηγει άπό τό έσωτερικό τής άκρόπολης σέ μυστική δεξαμενή, πού βρισκόταν έξω άπό τά τείχη αλλά σέ μεγάλο βάθος κάτω άπό τό έδαφος. Τή δεξαμενή τροφοδοτούσε έξωτερική πηγή. Έτσι οι άμυνόμενοι ύδρευόνταν άπό χώρο πού βρισκόταν έξω άπό τά τείχη, χωρίς νά τούς άντιλαμβάνονται οι πολιορκητές. Ή πηγή αυτή λέγεται «Περσειά Κρήνη». Τό όνομά της δέσσωσε ό Πausανίας.

Οί τάφοι. Ή άνοδος τής δύναμης τών βασιλιάδων τών Μυκηνών είναι φανερή καί άπό τούς μνημειώδεις *θολωτούς* τάφους, πού χτίστηκαν περί τά μέσα τοϋ 14ου αι. π.Χ. Ό έπιβλητικότερος καί καλύτερα διατηρημένος άπ' αυτούς είναι ό λεγόμενος «θησαυρός τοϋ Άτρέα», πού άνασκάφτηκε άπό τόν άρχαιολόγο Σταματάκη τό 1876. Άρμονικός στίς αναλογίες του καί έπιβλητικός στίς διαστάσεις του έχει θόλο ύψους 13 περίπου μέτρων. Χτίστηκε γύρω στά 1250 π.Χ. Ένας διάδρομος, ό «δρόμος», μήκους 36 μ., όδηγει στό έσωτερικό τοϋ τάφου πού έχει σχήμα θολωτής κυπέλης. Τό ύπέρθυρο τής εισόδου του άποτελεί μία τεράστια πλάκα πού έχει βάρος 120 τόνων καί διαστάσεις 6Χ9 μ. Πρόδρομοι τών θολωτών τάφων είναι οι *Θαλαμωτοί*, πού είναι άκανόνιστα λαξευμένοι στήν πλαγιά τών λόφων καί δέν έχουν έσωτερικά λιθοδομή. Οι τελευταίοι λέγονται καί θαλαμοειδείς.

Ή τέχνη. Ή μυκηναϊκή τέχνη χωρίς νά χάνει τήν ιδιοτυπία της παρουσιάζει έντονη τήν επίδραση τής μινωικής ιδιαίτερα στό 15ο αιώνα π.Χ. Τά άγγεία τοϋ λεγόμενου «ανάκτορικού ρυθμοϋ» παρουσιάζουν διακόσμηση, πού έκφράζει δεξιοτεχνία, τόλμη καί ποικιλία μορφών. Οι τοιχογραφίες θυμίζουν κρητική τεχνοτροπία, αλλά τά θέματά τους, πού είναι συνήθως σκηνές πολέμου καί κυνηγιου, όπως τό περίφημο κυνήγι άγριόχοιρου τής Τίρυνθας, δείχνουν τίς διαφορετικές προτιμήσεις

Τά κυκλώπεια τείχη τών Μυκηνών. Δεξιά διακρίνεται ή Πύλη τών Λεόντων.

Ἐπιπέδω διατηρημένον θολωτὸς τάφος στῆς Μυκῆνες, γνωστὸς ὡς τάφος τοῦ «Ἀτρέως». Μακρὺς διάδρομος, ἐπενδυμένον μὲ τεράστιες πέτρες ὁδηγεῖ στὴν εἴσοδο. Ἀπὸ πάνω τῆς τῆς ἀνακουφιστικῆς τρίγωνο πού μοιράζει τὸ βάρος τοῦ τοίχου δεξιὰ καὶ ἀριστερά, γιὰ νὰ μὴ σπᾶσει ἀπὸ κάτω τὸ ὑπέρθυρο. Τὸ ὑπέρθυρο τῆς φωτογραφίας εἶναι ἓνας μονόλιθος μῆκους 9 μ., πλάτους 6 μ. καὶ ὕψους 1.20 μ.

τῶν φιλοπόλεμων Ἀχαιῶν. Στῆς ἀγγειογραφίαις εἰκονίζονται μυκηναῖοι πολεμιστές, πού βαδίζουν στὴ μάχη μὲ ὑψωμένα δόρατα ἢ ἔνοπλοι πάνω σὲ κατάστρωμα πλοίου. Συχνὰ ὅμως ζωγραφίζονται καὶ ζῶα, φυτὰ, ψάρια, χταπόδια καὶ ἄλλες θαλάσσιες μορφές. Μὲ τὸν καιρὸ ἡ διακόσμηση τῶν ἀγγείων σχηματοποιεῖται ὅπως καὶ στὴν Κρήτη.

Διοίκηση – Κοινωνία – Ζωή. Τὰ περισσότερα ἀπὸ ἓνα ἀνάκτορα στὴν Πελοπόννησο δείχνουν, ὅπως καὶ στὴν Κρήτη, τὴν ὑπαρξη μιᾶς κοινωνίας φεουδαλικῆς ἢ «ὀμοσπονδιακῆς», πού στηριζόταν κατὰ τὴν πρώτη μὴ φάση στὴ γεωργία καὶ στὴν κτηνοτροφία. Οἱ δυναστεῖες, πού ἀσκοῦσαν κατὰ περιοχὲς ἀπολυταρχικὴ διοίκηση, εἶχαν ἴσως μεταξὺ τους συγγενικούς δεσμούς, ὅπως φαίνεται κι ἀπὸ τὴ μυθολογικὴ παράδοση. Ὁ βασιλιάς εἶχε καὶ θρησκευτικὰ καθήκοντα. Ὅστόσο, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὴν ἀποκρυπτογράφηση τῶν πινακίδων τῆς Πύλου, ὑπῆρχαν καὶ ἱερεῖς. Ἐκτὸς τῶν ἱερέων ἀναφέρονται στῆς πινακίδες ἱέρειες καὶ ἱερούργοι. Οἱ τελευταῖοι δὲ γνωρίζουμε τί ἀκριβῶς ἦταν. Ὁ βασιλιάς περιοτιοχιζόταν ἀπὸ συμβούλιο, πού τὰ μέλη του ὀνομάζονται στῆς πινακίδες *τελεστές*. Ὁ τίτλος διατηρήθηκε στὴν κλασικὴ Ἡλιδα.

Ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν πινακίδων τῆς Πύλου διαπιστώθηκε ὅτι τὸ μυκηναϊκὸ κράτος τῆς Πύλου ἦταν χωρισμένο σὲ δέκα ἕξι διοικητικὲς περιφέρειες, στῆς ὁποῖες ὑπῆρχαν καὶ τοπικοὶ ἄρχοντες τῶν δήμων, πού ὀνομάζονταν *κορέτες*. Στῆς πινακίδες συχνὰ γίνεται μνεῖα τῆς λέξης *δάμος* (δήμος).

Ἀπὸ τὴν ἐπαφή τῶν Ἀχαιῶν μὲ τὴ θάλασσα καὶ ἀπὸ τίς σχέσεις τους μὲ τοὺς Κρήτες ἀναπτύχθηκε ἀργότερα τὸ ἐμπόριο καὶ δημιουργήθηκε ἓνα πλήθος εἰδικευμένων ἐπαγγελματιῶν, πού ζοῦσαν στὸ παλάτι ἢ γύρω ἀπὸ αὐτό. Οἱ ὑπήκοοι πλήρωναν στὸ βασιλιά φόρο σὲ εἶδος. Ὑπῆρχαν καὶ δούλοι πού προέρχονταν ἀπὸ αἰχμάλωτους πολέμων.

Τοιχογραφία τοῦ 13ου π.Χ. αἰ. ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο τῆς Πύλου. Πολεμιστὲς μὲ περικεφαλαία, περίζωμα καὶ περικνημίδες ἐξοντώνουν τοὺς ἀντιπάλους μὲ δόρατα καὶ ἐγχειρίδια.

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

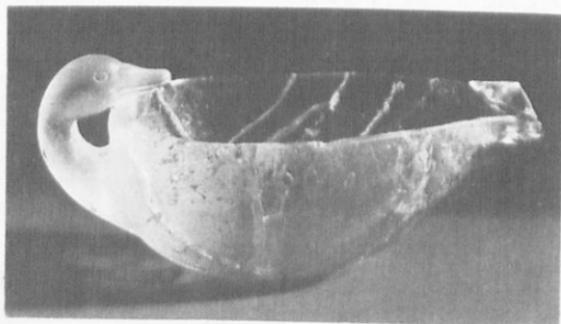

Μυκηναϊκή πανοπλία και περικεφαλαία. Βρίσκεται στο Μουσείο Ναυπλίου. Οί Άχαιοί είχαν ύψος περίπου 1.80 μ. Έφεραν γένι (πολλές φορές χωρίς μουστάκι) και κούρευαν τὰ μαλλιά τους.

Σιγά - σιγά στά κύρια κέντρα οί κάτοικοι από αγρότες και κτηνοτρόφοι έγιναν βιοτέχνες, ναυτικοί και έμποροι. Ζούσαν τώρα μέ άνεση, πού θύμιζε τή ζωή τής μινωικής Κρήτης. Πήραν μάλιστα και τή γραφή τους και τήν προσάρμοσαν στή γλώσσα τους. Τοῦτο έγινε μετά τήν κατάληψη τής Κρήτης από τούς Άχαιούς, πού άκολουθήσε τήν καταστροφή τής από τήν έκρηξη του ήφαιστειου τής Θήρας γύρω στο 1450 π.Χ.

Τό έμπόριο έλεγχόταν από τό βασιλιά. Ο βασιλιάς, ό «Wάναξ», όπως τόν αναφέρουν οί πινακίδες, ήταν ό άρχηγός του στρατου αλλά και ό ρυθμιστής τής βιοτεχνικής και έμπορικής δραστηριότητας. Ο στρατός ήταν μόνιμος και κατανεμόταν σε περιοχές τής επικράτειας. Στίς πινακίδες τής Πύλου μνημονεύονται δέκα στρατιωτικές περιοχές του κράτους τής Πύλου. Οί όπλίτες ήταν πεζοί και φορούσαν κράνη στολισμένα μέ δόντια άγριόχοιρου. Κρατούσαν μικρές άσπίδες κυκλικές ή ήμικυκλικές και πολεμούσαν μέ ξίφη, δόρατα και τόξα.

Έμπόριο. Μετά τήν κατάλυση τής μινωικής θαλασσοκρατορίας τό μυκηναϊκό έμπόριο επέκτάθηκε. Μέ τήν οικονομική εξέλιξη δημιουργήθηκαν βαθμιαία πόλεις, όπου κατοικούσαν και πλούσιοι έμποροι. Πρίν από τό 1300 π.Χ. μυκηναϊκά άγγελια στέλνονταν στην Τροία και στην Ιταλία. Μυκηναϊκή κεραμεική θρέθηκε στην Κιλικία, τή Συρία, τή Παλαιστίνη

Έξαιρετης τέχνης μυκηναϊκή λυχνία από όρυκτη κρύσταλλο. Άλαιοσημείωση είναι ή κίνηση του λαιμου και ή πλαστικότητα του κεφαλιου τής πάπιας. Βρέθηκε στις ανασκαφές των Μυκηών.

καί τήν Αίγυπτο. Στίς άνασκαφές τοῦ Τάραντα βρέθηκαν πολλά μυκηναϊκά άγγεια, πού κοσμοῦν σήμερα τό Μουσείο του. Τά πλοία τῶν Μυκηναίων έξασφάλιζαν τήν έπικοινωνία μέ όλόκληρη τήν τότε γνωστή Μεσόγειο. Ἀνάμνηση τῶν ταξιδιῶν αὐτῶν διαφύλαξε ὁ μύθος τῆς Ἀργοναυτικῆς έκστρατείας. Περί τό τέλος τοῦ 13ου αἰ. τό κράτος τῶν Μυκηνῶν έφτασε στό άπόγειο τῆς δύναμῆς του. Τότε πραγματοποιήθηκε καί ἡ έκστρατεία τῶν Ἀχαιῶν έναντίον τῆς Τροίας.

Ἐλληνικός χαρακτήρας τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Μέ τήν άποκρυπτογράφηση τῶν πινακίδων τῆς γραμμικῆς γραφῆς Β' ἡ έλληνική ιστορία μετατίθεται τέσσερις τουλάχιστο αἰῶνες πίσω. Γιατί, άν καί πρόκειται γιά καταλόγους ἢ άρχεῖα βασιλικῶν άποθηκῶν, άναφέρονται σ' αὐτές ὀνόματα θεῶν, ὀνομασίες στρατιωτικῶν περιούχων, έπαγγέλματα, γεωργικά προϊόντα, βιοτεχνικά είδη, άκόμη καί τίτλοι άξιωματούχων τῆς έκτελεστικῆς έξουσίας. Διαπιστώνεται άκόμη άπό τίς πινακίδες τῆς Πύλου ὅτι γύρω στό 1200 π.Χ. είχαν συγκεντρωθεῖ ὄπλα στό άνάκτορά της. Αὐτό πρέπει νά έχει σχέση μέ τήν προετοιμασία πού έγινε τότε στήν Πύλο γιά τήν έκστρατεία έναντίον τῆς Τροίας.

Ἡ ελληνικότητα τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ άποδείχτηκε, ὅταν μέ τήν άποκρυπτογράφηση τοῦ Βέντρης φάνηκε, ὅτι οἱ πινακίδες τῆς Πύλου ἦταν γραμμένες σέ γλώσσα ελληνική. Γιά τήν άποκρυπτογράφηση τοῦ Βέντρης διατυπώθηκαν στήν άρχή άντιρρήσεις, πού έπαυσαν ὅμως, ὅταν βρέθηκε πινακίδα πού, σύμφωνα μέ τήν άποκρυπτογράφηση, έπρεπε νά γράφει τίς λέξεις *φάσγανον* (ὀμηρική λέξη πού σημαίνει ξίφος) καί τρίπους. Πράγματι δίπλα σ' αὐτές τίς λέξεις ὑπήρχαν χαραγμένες στήν πινακίδα οἱ εἰκόνες τῶν άντικειμένων πού άντιπροσώπευαν.

Πρέπει νά αναφερθεῖ ὅτι στίς πινακίδες τῆς Πύλου διαβάστηκαν καί ὀνόματα ελληνικῶν θεῶν ὅπως Δίας, Ἥρα, Ποσειδῶνας, Ἀθηνᾶ, Ἄρτεμη, Διόνυσος καί Ἑρμῆς. Τοῦτο έχει εξαίρετική σημασία, γιατί φανερώνει ὅτι ἡ λατρεία τῶν Ὀλύμπιων θεῶν έφτασε στήν Ἑλλάδα στίς άρχές τῆς Μεσοελλαδικῆς έποχῆς καί ὄχι άργότερα μέ τήν κάθοδο τῶν Δωριέων.

Ἄλλά καί ἡ μυκηναϊκή άρχιτεκτονική φανερώνει άπό ἄλλη πλευρά τήν ελληνικότητα τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Στήν πρόσοψη τοῦ μυκηναϊκοῦ μεγάρου βλέπουμε τόν πρόδρομο τοῦ αρχαίου ελληνικοῦ ναοῦ. Ὡς καί τίς ραβδώσεις στίς κολόνες, έπίνóση τῆς αρχαίας ελληνικῆς άρχιτεκτονικῆς, τίς βλέπουμε στή λίθινη βάση ξύλινης κολόνας, πού διασώθηκε στό παλάτι τῆς Πύλου. Ἀπό τίς πινακίδες έπίσης διαπιστώνεται ὅτι στό μικρότερα μυκηναϊκά κέντρα ὑπήρχαν τοπικοί άρχοντες δευτερεύουσας σημασίας καί συμβούλια προκρίτων. Δομές δηλαδή τῆς πολύ μεταγενέστερης ελληνικῆς κοινωνίας προϋπήρξαν στό μυκηναϊκά ἤδη χρόνια.

Φαίνεται τέλος άπό τίς πινακίδες ὅτι τό «ΕΛΑΩΝ» (λάδι) ἦταν, άπό τή μυκηναϊκή ἤδη έποχή, τό κύριο ελληνικό προϊόν.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Πώς τό κλίμα μπορεί νά επηρεάσει τόν χαρακτήρα τοῦ άνθρώπου;
2. Ποιά έπαγγέλματα ἦταν φυσικό νά αναπτυχθοῦν στήν Ἑλλάδα λόγω τῆς γεωγραφικῆς της διαμόρφωσης;
3. Γιατί τά ταυροκαθάψια καί οἱ σύγχρονες ταυρομαχίες δέν έχουν τίποτε τό κοινό εκτός άπό τήν εφόρμηση τοῦ ζώου;

4. Γιατί ἡ γραφή ἦταν προνόμιο τῶν ὀλιγών, ὅσο βρισκόταν στήν ιδεογραφική μορφή της;
5. Τί σημαίνει αρχικά ἡ λέξη λαθύρινθος; Πώς πήρε τή σημερινή της έννοια;
6. Ποιές είναι οἱ κύριες διαφορές μεταξυ τοῦ Μινωικοῦ καί τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ;
7. Πού φαίνεται ἡ ελληνικότητα τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Scientific American, Ιούλιος 1976, σ. 76. Μετάφρ. Ν. Βρατσάνου).

17.000 Χρόνια Έλληνικής Προϊστορίας Τό σπήλαιο Φράγγχι

Μέχρι τώρα ξέραμε πάρα πολλά πράγματα για την Κλασική Περίοδο της Αρχαίας Ελλάδας και για τους πρώτους πολιτισμούς της εποχής του Όρειχάλκου, το Μικηναϊκό και το Μινωικό. Γιά τή λιθική περίοδο όμως είχαμε ελάχιστες γνώσεις εξαιτίας των λίγων εύρημάτων.

Αλλά τώρα ή άρχαιολογική σκαπάνη έφερε στην έπιφάνεια ένα σπουδαίο υπόλειμμα της λιθικής περιόδου: Τό σπήλαιο Φράγγχι στην Άργολική χερσόνησο, στην Πελοπόννησο. Τά γεωλογικά στρώματα του σπηλαίου και τά εύρημάτά του καλύπτουν μία περίοδο από τό 20.000 μέχρι τό 5.000 π.Χ.

Η πιό άρχαία ανθρώπινη δραστηριότητα στό Φράγγχι τοποθετήθηκε στην ψυχρότερη φάση της «Βουρμίας Περιόδου», πού είναι ή τελευταία περίοδος των πάγων στην Ευρώπη.

Στήν άρχή τό κλίμα της Άργολίδας ήταν ξερό και ψυχρό, όπως είναι σήμερα στην Βορειοανατολική Ελλάδα. Όσο όμως άποτραβιόνταν οι πάγοι, τόσο αύξαινε ή ζέστη και ή ύγρασία και ή στάθμη της θάλασσας άνέβαινε όλο και πιό πάνω από τό λυώσιμο των πάγων.

Όπως φαίνεται από τά εύρηματα ή άλλαγή αυτή έπίδρασε πάρα πολύ στην ζωή των κυνηγών του Φράγγχι.

Από τόús καταγκρεμισμένους θράχους καταλαβαίνουμε πώς έγινε μία μερική καταστροφή του σπηλαίου πρό του 3.000 π.Χ. και αυτό ήταν ή αίτια της έγκατάλειψής του από τον άνθρωπο.

Από λείψανα πού βρέθηκαν φαίνεται πώς οι πρώτοι κάτοικοι του σπηλαίου ήταν μία ομάδα κυνηγών πού πήγαινε έποχιακά εκεί.

Τά έργαλεία των κατοίκων από χαλαζία ή σκληρή πέτρα (τσέρι) περιελάμβαναν και λεπίδουλες μέ μία κόψη, πού στην Ευρώπη βρίσκονται σέ σπήλαια της άνω Παλαιολιθικής εποχής. Είναι από κόκκαλα άγριοκάτωκων, έλαφιών, βισώνων και ένα είδους αλόγου, μάλλον όνάγρου. Έκτός από τά υπόλειμματα ζώων της στερίας βρέθηκαν και θαλασσινά, όπως όστρακα από σαλλιγκάρια και μύδια και τό πιό περιεργο, ψαροκόκκαλα πού δείχνουν, πώς από τότε είχε άρχίσει τό ψάρεμα. Έργαλεία βρέθηκαν άφθονα. Άξιοσημείωτο είναι ότι σέ απόσταση έξι χιλιομέτρων από τό σπήλαιο βρέθηκαν ίχνη ανθρώπων, πού πρέπει νά ήταν από ενέδρες κυνηγών.

Η άφθονία όστών έλαφιών και τσόφλιων από ξηρούς καρπούς στό νεολιθικό στρώματα δείχνει τήν άλλαγή του περιβάλλοντος.

56

Στά τελευταία μεσολιθικά στρώματα του σπηλαίου (7.250 π.Χ.), ανακαλύφθηκαν δύο σημαντικά εύρηματα. Τό ένα είναι χοντρά ψαροκόκκαλα. Άν κρίνουμε από τους σπονδύλους, τά ψάρια αυτά πρέπει νά ήταν οι σημερινοί τόνοι, πού συνήθως ζυγίζουν μερικές εκατοστάριες κιλά και βρίσκονται μόνο στό πέλαγος. *Δηλαδή άποδεικνύεται πώς ό μεσολιθικός άνθρωπος ήξερε τήν «άλεια άνοικτής θαλάσσης».*

Τό δεύτερο είναι ή εύρεση πολλών εργαλείων από *οψιδιανό* (ύλικό πολύ άνώτερο του χαλαζία). Από μελέτες πού έχει κάνει ό COLIN RENFREW (του πανεπιστημίου του SOUTHAMPTON) βρέθηκε ότι ό οψιδιανός αυτός προέρχεται από τή Μήλο, πού τήν χωρίζουν 150 χιλιόμετρα θάλασσα από τό Φράγγχι, δηλαδή, έπιβεβαιώνεται ότι ό μεσολιθικός άνθρωπος μπορούσε νά ξανοιχτεί στό πέλαγος.

Έκτός από τά έργαλεία και τά ζωικά υπόλειμματα βρέθηκαν στό Φράγγχι και τάφοι. Ένας άντρικός σκελετός μάλιστα είναι ό άρχειότερος άκέραιος σκελετός πού έχει βρεθεί ποτέ στην Ελλάδα.

Από τά νεολιθικά στρώματα (6.000 π.Χ.) συμπεραίνουμε πώς οι κάτοικοι του Φράγγχι είχαν έγκαταλείψει πιά τό κυνήγι και τό ψάρεμα και άπασχολούνταν μέ τή γεωργία και τήν κτηνοτροφία. Βρέθηκαν δρεπανοειδή έργαλεία για τήν εκχέρωση του δάσους και πρωτόγινες μυλόπετρες για τό άλεσμα. Άκόμα βρέθηκαν και μαρτυρίες κεραμικής σ' αυτή τήν περίοδο.

Σάν συμπέρασμα άπ' όλα αυτά θγαίνει πώς τό σπήλαιο του Φράγγχι και τά εύρημάτά του μάς δίνουν πολύτιμα στοιχεία για τή μελέτη της σκοτεινής αυτής περιόδου της Έλληνικής προϊστορίας, δηλαδή της μεσολιθικής και νεολιθικής και μάς βοηθούν νά γνωρίσουμε τς συνθήκες διαβίωσης και τήν τεχνική κατασκευής των εργαλείων και όπλων της εποχής.

(Α. VAUGHAN, Τό παλάτι των διπλών πελέκων σ. 33. Μετάφρ. Π. Λιούμπιν).

Η ανακάλυψη της Κνωσού

Ένα πρωτό τό 1878 ό κρητικός έμπορος Μίνως Καλοκαιρινός έσκαβε στόν έλαιώνα του, στην κορυφή ενός μεγάλου ύψώματος, πού έβλεπε προς τό θουό *Γιούκτας*. Ζαφνικά ή άξία του κτίησε κάτι σκληρό πού έμοιαζε μέ θράχο. Ήταν μέρος τοίχου κτισμένου μέ τεράστιες πέτρες. Ποτέ δέν είχε δει παρόμοιο τοίχο. Σκάβοντας βαθύτερα όδηγήθηκε στην ανακάλυψη ενός κτηρίου. Ήταν και αυτό κτισμένο μέ πελώριες πέτρες. Έπειτα ανακάλυψε μερικά μεγάλα πιθάρια. Είχαν ύψος πάνω από 1,5 μέτρο. Ήταν διακοσμημένα μέ φωτεινά χρώματα και αινιγματικά σχέδια. Νόμισε ότι ήταν δοχεία για λάδι και άναρωτιόταν

γιατί τὰ είχαν θάψει στο δικό του έλαιώνα. 'Ο Μίνως Καλοκαιρινός συνέχισε νά σκάβει μέ τήν έλπίδα νά βρεί κάτι μεγαλύτερης άξιας από τὰ χρωματισμένα άγγεία. 'Όταν άπομάκρυνε τό χώμα σέ βάθος 2,15 μέτρων περίπου, διέκρινε μικρά άνοιγματα στο τοίχο, πού φαίνονταν νά οδηγούν σέ μικρά δωμάτια.

Τό πιό παράξενο ήταν ιδιόρρυθμα σημάδια λαξευμένα έδω και εκεί σέ πέτρινους όγκούς.

"Αν και ό Μίνως Καλοκαιρινός προσπάθησε νά κρατήσει κρυφές αυτές τίς ενέργειές του, τά νέα διέρρευσαν. "Έφτασαν στ' αυτιά του W.J. STILLMAN, ενός άμερικανού ανταποκριτού των TIMES.

'Ενδιαφερόμενος αλλά και άμφιβάλλοντας έφτασε ό STILLMAN στην Κρήτη. Οί δύο άνδρες έρποντας μπήκαν από τά άνοιγματα των τοίχων σέ στενούς διαδρόμους, μερικοί των όποιων είχαν ύψος λιγότερο από ένα μέτρο και πνιγμένοι από τό χώμα και τά έρείπια φθάσανε σέ δωμάτια, όπου διέκριναν τοιχογραφίες στο έσωτερικό τους.

'Ο άέρας ήταν πνιγηρός και έτσι βγήκαν γρήγορα έξω. 'Ο STILLMAN έδειξε στο συνεργάτη του τόν τρόπο πού γώνιαζε και έστριβε ό τοίχος. Οί δύο άνδρες ξαναεξέτασαν τά σκαλισμένα σημάδια επάνω στις πέτρες, αλλά και πάλι δέν μπόρεσαν νά καταλάβουν τί περίσταναν, εκτός του ότι έμοιαζαν σάν τό περίγραμμα ενός διπλού πέλεκου. 'Η τοποθεσία των εύρημάτων, ή άνομοιομορφία του τοίχου, ό πολύπλοκος διάδρομος και τά χαραγμένα σημάδια όδήγησαν τόν STILLMAN νά συμπεράνει ότι ό έμπορος είχε πέσει στο λαθύρινθο του μύθου, όπου είχε φυλακιστεί ό Μινώταυρος. Τά σημάδια, νόμιζε ό STILLMAN, ήταν οι πρώτες προσπάθειες γραφής, ίσως ιερογλυφικά ή σημάδια μέ τά όποία έμπαινε και έβγαινε στο λαθύρινθο ό φύλακας του Μινώταυρου.

'Η άνακάλυψη, γιά τήν όποία δημοσίευσε άργότερα άρθρο του ό STILLMAN στους Λον-

δρέζικους TIMES, τράβηξε άμέσως τό ένδιαφέρον των Κρητικών. 'Ο φθόνος έκανε τίς τουρκικές άρχές νά επέμβουν και νά άπαγορεύσουν τήν έρευνα τής περιοχής. Πικρά άπογοητευμένος ό STILLMAN έφυγε από τήν Κρήτη. Σήμερα ό Μίνως Καλοκαιρινός και ό W.J. STILLMAN ξεχάστηκαν. Κι όμως άξίζει νά λάβουν τήν θέση τους στην ιστορία, γιατί ήταν οι πρώτοι πού έδειξαν τόν δρόμο γιά τήν άνακάλυψη τής προϊστορικής Κρήτης.

(Αιγυπτιακό κείμενο πού άναφέρεται στην έπιδρομή των λαών τής θάλασσης)

"...Έπανελημμένα εισέβαλαν στους άγρους τής Αιγύπτου μέχρι τό μεγάλο ποτάμι. Έμειναν μέρες και μήνες στη χώρα περιφερόμενοι γιά νά τή λεηλατήσουν. Έρχονται στη γή τής Αιγύπτου, γιά νά έξασφαλίσουν τή διατροφή τους. Αυτοί οι θόρειοι από όλες τίς χώρες όνομάζονται Σακάλα, **Άχαιβάσα**, Σαρδάνα...".

(Θουκυδίδη Α, β. Μετάφρ. 'Ι. Δημαρά)

'Η πειρατεία

"Τήν πειρατείαν πρό πάντων έξήσκουν οι νησιώται, οι όποίοι ήσαν Κάρες και Φοίνικες· διότι ούτοι, ώς γνωστόν, κατώκησαν τάς πλείστας των νήσων. Απόδειξις δέ είναι ή έξηξ· όταν, κατά τήν διάρκειαν του Πελοποννησιακού πολέμου έκαθαρίζετο ή Δήλος υπό των Άθηναίων και έσηκώθησαν αι θήκαι των νεκρών, όσαι εύρίσκοντο εις τήν νήσον, οι περισσότεροι από τούς ήμίσεις άπεκαλύφθησαν Κάρες, άναγνωρισθέντες και εκ του θαμμένου των όπλισμού και εκ του τρόπου κατά τόν όποιον, σήμερον άκόμη, θάπτονται. 'Αφού δέ ή ναυτική δύναμις του Μίνως-έστερεώθη, διηκολύνθη περισσότερο ή διά θαλάσσης συγκοινωνία, διότι οι πειραταί έξεδιώχθησαν ύπ' αυτού".

ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (11 - 9ος αϊ. π.Χ.)

1. Ο ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ

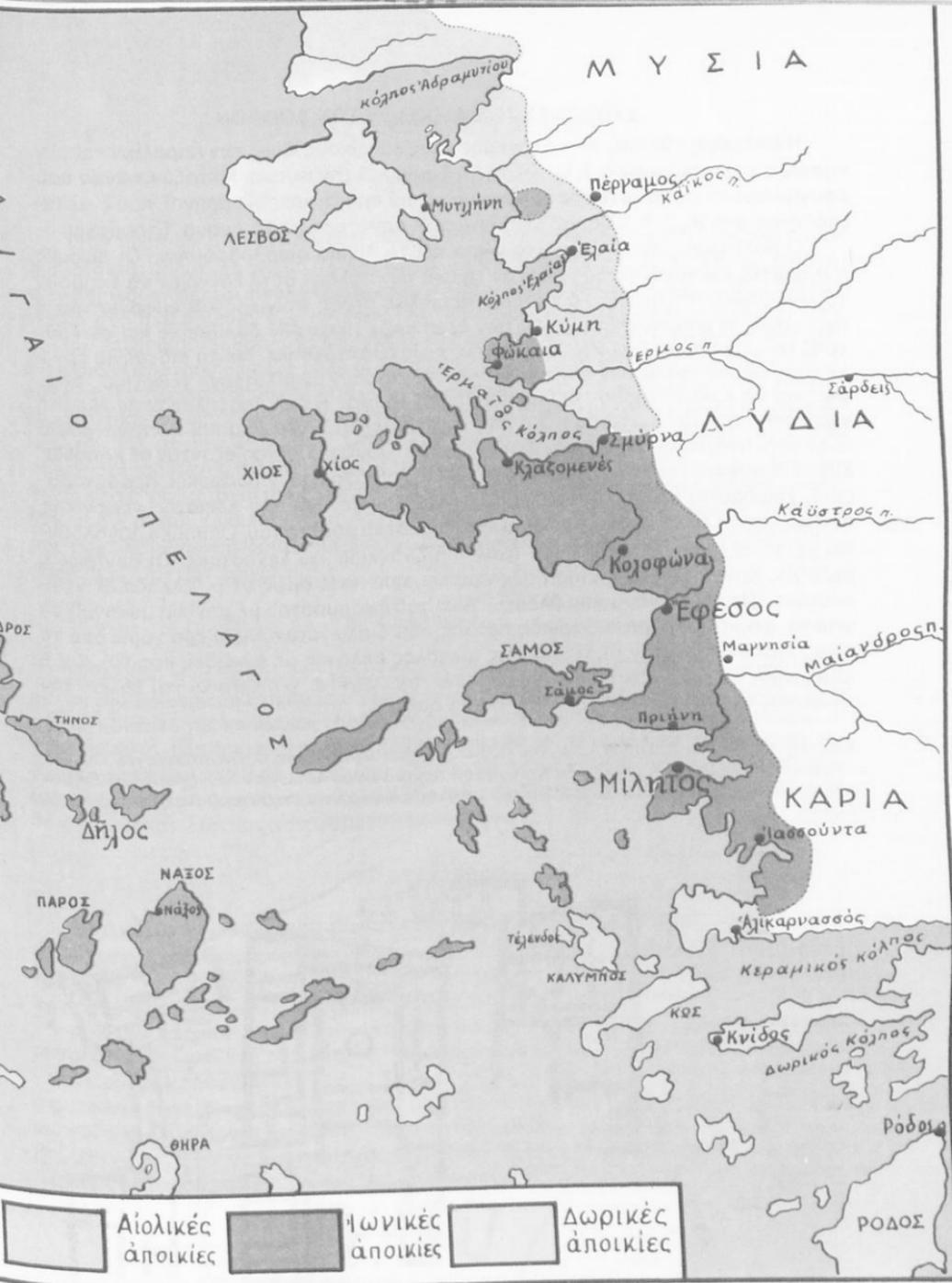
Ἡ ἀραίωση τοῦ πληθυσμοῦ μέ τή μετακίνηση πρὸς Α. καί ἡ ἀναστάτωση ποῦ ἀκολούθησε τόν Τρωικό πόλεμο διευκόλυναν τήν κάθοδο τῶν Δωριέων, τοῦ τελευταίου ἑλληνικοῦ φύλου, ποῦ ἔφτασε ἀπὸ τὰ βόρεια. Ἡ ἀνάμιξη τους μέ τούς παλαιότερους κατοίκους τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου ἔδωσε τήν τελική μορφή στήν ἐθνολογική σύνθεση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Οἱ ἀνασκαφές βεβαιώνουν ὅτι ἀρκετές ἀρχαϊκές πόλεις ποῦ ἀντιστάθηκαν καταστράφηκαν. Οἱ Δωριεῖς ἐπικράτησαν εὐκόλα, γιατί ἦταν πολεμικότεροι καί ὀπλισμένοι μέ σιδερένια ὄπλα. Τά σιδερένια ἐργαλεῖα ποῦ ἔφεραν στήν Ἑλλάδα βοήθησαν στήν καλύτερευση τῆς γεωργίας. Ὁ Μυκηναϊκός πολιτισμός ὁμως δέχτηκε πλήγμα. Ἡ τέχνη ἔσβησε καί ἡ γραφή ξεχάστηκε. Γιὰ τοῦτο ὀνόμασαν τή μετὰ βαττικὴ ἐποχή, ποῦ ἀκολούθησε τήν κάθοδο τῶν Δωριέων, Μεσαίωνα τῆς Ἀρχαιότητος. Ἡ μετακίνηση τῶν Δωριέων πρὸς Ν. ἀνάγκασε κι ἄλλους πολλούς ἀπὸ τούς παλαιότερους κατοίκους τῆς χώρας νά μεταναστεύσουν πρὸς Α. Ἀργότερα τούς ἀκολούθησαν καί οἱ Δωριεῖς. Ἡ μετανάστευση αὐτὴ εἶναι γνωστὴ ὡς Α' Ἑλληνικός Ἀποικισμός. Στήν περίοδο ὁμως τοῦ «Μεσαίωνα» ἔγιναν διεργασίες ποῦ ἐπέφεραν μεγάλες ἐξελίξεις. Γιὰ τοῦτο ἡ ὀνομασία «Μεσαίωνας» δέ θεωρεῖται εὐστοχη.

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΔΩΡΙΕΩΝ

Μέ πιθανή ἀφετηρία τήν Ἠπειρο καί τή Δυτικὴ Μακεδονία καί μέ αἰτία τήν πίεση ἀπὸ μέρους Ἰλλυρικῶν καί Ἠπειρωτικῶν φύλων, οἱ Δωριεῖς χωρισμένοι σέ ὁμάδες μετακινήθηκαν πρὸς Ν. ἀκολουθώντας δύο κατευθύνσεις. Ἡ μιά ἦταν ὁ δρόμος ἀπὸ τήν Αἰτωλοακαρνανία καί τή Ναύπακτο στή βορειοδυτικὴ Πελοπόννησο. Ἡ ἄλλη ἀπὸ τή Θεσσαλία καί τήν Ἄν. Στερεὰ πρὸς τὴ Βοιωτία, τὴ Μεγαρίδα καί τήν Ἄν. Πελοπόννησο. Ἡ παράδοση λέει ὅτι στή Ναύπακτο οἱ Δωριεῖς ναυπήγησαν στόλο γιὰ νά διαπλεύσουν τὴ θάλασσα, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι πρόκειται γιὰ μεταγενέστερο μῦθο, ποῦ δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴ σημασία τῆς τοπωνυμίας Ναύπακτος*. Στὴν Ἀττικὴ ὁ μῦθος τοῦ Κόδρου βεβαιώνει ὅτι δέν εἰσέβαλαν οἱ Δωριεῖς. Ποτὲ ἄλλωστε δὲ μιλήθηκε ἐκεῖ ἡ δωρικὴ διάλεκτος καί οἱ κάτοικοί της ὑπερηφανεύονταν ὅτι ἦταν αὐτόχθονες.

Οἱ Δωριεῖς ποῦ κατέβηκαν στήν Πελοπόννησο κατὰ στρεψαν τίς Μυκῆνες καί τὴν Πύλο καί ὑπόταξαν τίς Ἀμύκλες στὰ νότια τῆς Σπάρτης. Οἱ προδωρικοί κάτοικοι τῆς χώρας ποῦ ὑποτάχθηκαν στοὺς νεοφερμένους εἶναι γνωστοὶ ἀργότερα μέ τὸ ὄνομα εἰλωτες στή Λακωνία καί στή Μεσσηνία, *γυμνῆται* στό Ἄργος καί *πενέσται* στή Θεσσαλία. Ἀντίσταση πρόβαλαν καί οἱ κάτοικοι τῶν Μυκηνῶν καί τῆς Πύλου. Οἱ ἀνασκαφές στίς Μυκῆνες ἀπόδειξαν ὅτι τὰ οἰκήματα μέσα ἀπὸ τὰ τεῖχη καταστράφηκαν ἀπὸ πυρκαγιά. Ἰδία καταστροφὴ ἐπισημάνθηκε καί στίς ἀνασκαφές τοῦ ἀνακτόρου τῆς Πύλου. Ἡ κάθοδος τῶν Δωριέων τοποθετεῖται στὰ 1100. Στὴν πραγματικότητα κράτησε μερικοὺς αἰῶνες. Ἀλλὰ τὸ ἐπίκεντρό της εἶναι ἡ πιὸ πάνω χρονολογία.

*Ἡ λέξη σημαίνει τὸν τόπο τῆς ναυπήγησης πλοίων.

Α' ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ

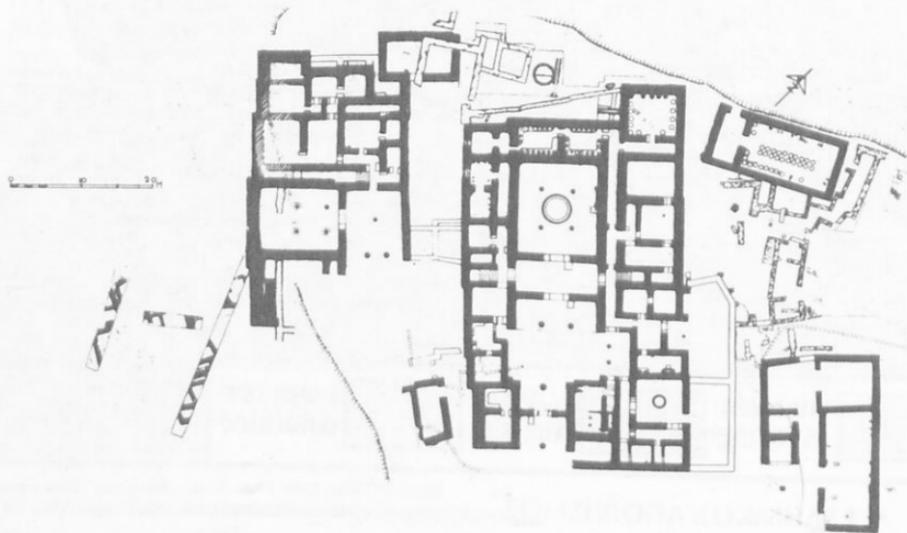
Στὸν 10^ο καὶ στὸν 9^ο π.Χ. αἰ. Αἰολεῖς, Ἴωνες καὶ Δωριεῖς μετακινουνοῦντα στὰ νησιά καὶ στὴ Μ. Ἀσία.

ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΚΑΘΟΔΟΥ ΤΩΝ ΔΩΡΙΕΩΝ

Ἡ ἐπιδρομή τῶν Δωριέων ἀνάγκασε τοὺς κατοίκους ἰδίως τῶν παραλίων καὶ τῶν νησιῶν νὰ μετοικήσουν στὴ Μ. Ἀσία, τὴ Συρία καὶ τὴν Κύπρο. Μεταξὺ ἐκείνων ποὺ ἔφυγαν ἀπὸ τὰ νησιά τότε ἦταν σύμφωνα μὲ μιά ἀποψη καὶ οἱ Τυρρηνοί, ποὺ ἐγκαταστάθηκαν στὴ Β. Δ. Ἰταλία καὶ εἶναι γνωστοὶ ἀργότερα μὲ τὸ ὄνομα Ἐτροῦσκοι.

Ὁ πολιτισμὸς στὸν Ἑλλαδικὸ χῶρο καὶ τὸ Αἰγαῖο ὀπισθοδρόμησε. Οἱ Δωριεῖς πολεμιστὲς καὶ νομάδες δὲ γνῶριζαν τὴ ζωὴ τῶν πόλεων οὔτε ἐδειχναν νὰ ἐκτιμοῦν τὸ Μυκηναϊκὸ πολιτισμὸ. Τὸ ἐμπόριο περιήλθε στοὺς Φοίνικες καὶ ἐμφανίστηκε ἡ πειρατεία. Ἡ ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν περιοχῶν διακόπηκε καὶ σὲ κάθε τόπο ζοῦσαν ἀπομονωμένοι. Ἡ γεωργία ὁμως ἀναπτύχθηκε. Μὲ τὰ σιδερένια ἐργαλεῖα μπόρεσαν νὰ κόψουν δέντρα, γιὰ νὰ ἀποκτήσουν μεγαλύτερες γεωργικὲς ἐκτάσεις καὶ νὰ καλλιεργήσουν ἀκόμη καὶ χέρσα ἐδάφη. Ἡ ζωὴ ἐπανήλθε στὴν κλειστὴ γεωργικὴ οἰκονομία. Στὰ ὀμηρικὰ ἔπη βλέπουμε ὅτι ἡ γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία ἦταν τότε ἡ κύρια ἀπασχόληση. Τὰ πλούτη τοῦ Ὀδυσσεῆ λογαριάζονταν σὲ κοπάδια. Συχνὰ ἀναφέρονται στὴν Ὀδύσσεια οἱ λέξεις χοιροβοσκοί, γιδοβοσκοί, προβατοβοσκοί, χειρόμυλοι καὶ ἄλλα σκεύη, ποὺ θυμίζουν τὴ ζωὴ τῆς κλειστῆς γεωργικῆς οἰκονομίας. Σὲ ἄλλη εἰκόνα τοῦ ἴδιου ἔπους δώδεκα δοῦλες τοῦ Ὀδυσσεῆ ἀσχολοῦνται μὲ τὸ ἄλεσμα. Ἡ γραφὴ δὲν ἦταν πιά ἀναγκαία καὶ ξεχάστηκε. Οἱ συνήθειες ἄλλαξαν. Καθιερώθηκε ἡ καύση τῶν νεκρῶν, ποὺ ποτέ ὁμως στὴν Ἑλλάδα δὲ γενικεύτηκε. Ὡς καὶ ἡ ἐνδυμασία ἄλλαξε. Ἀντὶ τοῦ ἐφαρμοστοῦ μὲ μανίγια μυκηναϊκοῦ χιτῶνα, φοριόταν τώρα ὁ δωρικός πέπλος, ποὺ διπλωνόταν ἐλεύθερα γύρω ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ στερεωνόταν μὲ τὶς πόρπες (μεγάλους βελόνες μὲ ὀγκῶδες κεφάλι). Καὶ ἡ κεραμεικὴ ἄλλαξε ριζικά. Ἡ ἀγγειογραφία τῆς λέγεται *γεωμετρικὴ* καὶ ἔδωσε τὴν ὀνομασία τῆς καὶ στὴν ἐποχὴ στὴν ὁποία ἀνήκει.

Κάτοψη τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου τῆς Πύλου. Ἀποκαλύφθηκε ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Σινοινάτι, ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ ἀρχαιολόγου Μπλέγκεν, συνεχιστῆ τοῦ Σλήμαν στὶς ἀνασκαφές τῆς Τροίας. Τὰ εἰρήπια τοῦ παλατιοῦ βρίσκονται στὴ θέση Πάνω Ἐγκλιανός τῆς Πύλου.

2. Η ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ

Στήν περίοδο του «Μεσαίωνα» δέ χτίζονται πιά ανάκτορα αλλά ούτε και κατασκευάζονται πολυτελή σκευή ή κοσμήματα. Ἡ ζωή ἀπλοποιεῖται στό ἔπακρο. Ἡ μόνη τέχνη πού συνεχίζεται εἶναι ἡ κεραμική. Ἀλλά ἡ τεχνοτροπία τῆς εἶναι τώρα διαφορετική στή διακόσμηση τῶν ἀγγείων. Ὁ νατουραλισμός ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ πρό πολλοῦ καί ἐπικρατεῖ ἀπόλυτα ἡ σχηματοποίηση τῶν σχεδίων καί μάλιστα σέ φόρμες ἐντελῶς γεωμετρικές, ὅπως εἶναι οἱ ὁμόκεντροι κύκλοι, τά τρίγωνα, οἱ ῥόμβοι καί οἱ εὐθεῖες. Τά σχέδια τοποθετοῦνται σέ παράλληλες ζώνες, πού θυμίζουν τή στρατιωτική πειθαρχία τῶν Δωριέων. Τά ἀγγεῖα τοῦ γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ κατασκευάζονταν ἀπό τόν 11^ο ὡς τόν 8^ο αἰ. π.Χ. Ὅσο εἶναι μεταγενέστερα, τόσο καλύπτονται ἀπό περισσότερες ζώνες διακόσμησης. Στό τέλος σκεπάζεται ἡ ὅλη ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου μέ τή γεωμετρική διακόσμηση. Στά μεταγενέστερα γεωμετρικά ἀγγεῖα εἰκονίζονται ἄνθρωποι, ζῶα καί πτηνά. Κι ἐδῶ ἐπικρατεῖ ἡ γεωμετρική ἔκφραση. Τά πόδια π.χ. τῶν ἀλόγων εἰκονίζονται μακρόστενα καί γωνιώδη καί τό στήθος τοῦ ἀνθρώπου παρουσιάζεται σάν τρίγωνο.

ΠΛΑΣΤΙΚΗ

Περίφημα εἶναι τά χάλκινα γεωμετρικά εἰδῶλια πού εἰκονίζουν ἀνθρώπους ἢ ζῶα μέ αὐστηρά γεωμετρικά σχήματα. Ἡ διάπλαση τῶν μελῶν τους εἶναι σχηματική. Εἶναι χαρακτηριστικό τῆς κοινωνίας τῆς ἐποχῆς ὅτι κυριαρχεῖ ἡ ἀνδρική μορφή στά γεωμετρικά εἰδῶλια. Τά περισσότερα εἶναι χάλκινα καί κοσμοῦσαν χάλκινα σκευή ἢ ἀφιερώνονταν αὐτοτελῆ στά ἱερά. Παρόμοια εἰδῶλια ἔφτιαναν καί ἀπό πηλό. Αὐτά τά στόλιζαν μέ ζωγραφική διακόσμηση. Τέλος ἔφτιαναν καί ξύλινα λατρευτικά «ξόανα», πού δέ διασώθηκαν ἐξαιτίας τοῦ φθαρτοῦ ὕλικοῦ τους.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Ἐπειδή στήν οἰκοδομική ἐκείνων τῶν χρόνων χρησιμοποιοῦσαν εὐτελῆ ὑλικά, βρέθηκαν στίς ἀνασκαφές ἐλάχιστα μόνο ἴχνη οἰκημάτων καί ναῶν τῆς γεωμετρικῆς περιόδου. Ἄλλος λόγος τῆς καταστροφῆς τους εἶναι ὅτι στή θέση τους ἀναπτύχθηκαν ἀργότερα οἱ μεγάλες ἐλληνικές πόλεις τῶν ἱστορικῶν χρόνων.

Οἱ γεωμετρικοί ναοί εἶναι οἱ πῶτοι πού χτίστηκαν στήν Ἑλλάδα, γιατί στή Μινωική Κρήτη καί στή Μυκηναϊκή Ἑλλάδα ὑπῆρχαν μόνο μικρά ἱερά. Οἱ ναοί τῶν γεωμετρικῶν χρόνων χτίζονταν μέ ξύλα ἢ πλίνθους καί εἶχαν πέτρινα θεμέλια. Οἱ διαστάσεις τους εἶναι συνήθως μικρές. Ἡ στέγη τους στηριζόταν σέ μιά σειρά κίωνων πού ἔγινε ἀργότερα διπλή. Ἐξωτερικά στολιζόνταν μέ πολύχρωμη διακόσμηση. Οἱ γνωστότεροι ναοί τῆς ἐποχῆς εἶναι τῆς «Ὀρθίας Ἀρτέμιδος» στή Σπάρτη, τό Ἡραῖο τῆς Σάμου, τό Ἡραῖο τοῦ Ἄργους καί ὁ ναός τοῦ Ἀπόλλωνα στό Θέρμο τῆς Αἰτωλίας.

3. ΠΡΩΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ

ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΦΥΛΩΝ ΣΤΑ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΑ ΠΑΡΑΛΙΑ

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΑΙΟΛΕΩΝ

Με τήν επιδρομή τῶν Δωριέων Αιολεῖς ἀπό τή Φωκίδα, τή Λοκρίδα, τή Βοιωτία καί τή Θεσσαλία διάπλευσαν τό Αἰγαῖο πρὸς ἀναζήτηση νέας πατρίδας καί ἐγκαταστάθηκαν στίς Β.Δ ἀκτές τῆς Μ. Ἀσίας καί στά ἀπέναντι νησιά Τένεδο καί Λέσβο. Ἡ πιό γνωστή ἀπό τίς αἰολικές ἀποικίες στίς ἀσιατικές ἀκτές ἦταν ἡ Κύμη τῆς Αἰολίδας. Ἀπό τήν Κύμη καί τή Λέσβο ἰδρύθηκαν ἀργότερα ἄλλες ἀποικίες στήν περιοχή τῆς Τρωάδας. Ἡ μετανάστευση τῶν Αἰολέων πρέπει νά τοποθετηθεῖ μεταξύ τῶν ἐτῶν 1130 καί 1000 π.Χ. ἢ λίγο ἀργότερα.

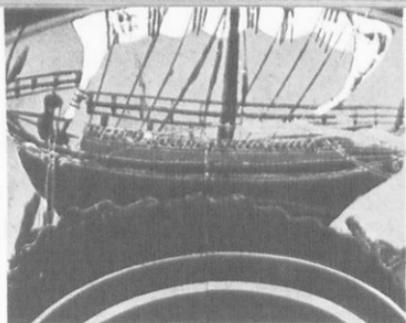
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΙΩΝΩΝ

Ἴωνες ἀπό τήν Ἀττική, τή Β. Α. Πελοπόννησο, τήν Εὐβοία καί τά νησιά ἐγκαταστάθηκαν στά κεντρικά παράλια τῆς Μ. Ἀσίας, στή Χίο καί στή Σάμο. Ἡ Μίλητος, ἡ Ἐφεσος, ἡ Πριήνη, ἡ Τέως, οἱ Κλαζομενές καί ἡ Φώκεια ἐξελίχτηκαν γρήγορα στίς κυριότερες Ἴωνικές ἀποικίες. Ἡ παραλιακή περιοχή ὅπου ἰδρύθηκαν δέν προσφερόταν γιά ἄμυνα ἔναντι τῶν ἡπειρωτικῶν κρατῶν τῆς Ἀσίας. Ἦταν ὅμως κατάλληλη ἀπό ἀποψη κλίματος, εὐφορῶν ἐδαφῶν καί ἐπίκαιρων θέσεων γιά τήν οἰκονομική εὐημερία τους. Σέ μιά ἐποχή πού τά εὐθραστα πλοία δέν ἀπομακρύνονταν ἀπό τίς ἀκτές, ἡ Σάμος καί ἡ Χίος ἔλεγχαν τούς θαλάσσιους δρόμους ἀπό βορρά πρὸς νότο. Ἡ Μίλητος καί ἡ Ἐφεσος κυριαρχοῦσαν ἐπίσης στούς ἐμπορικούς δρόμους, πού ἀπό τά θάθη τῆς Ἀσίας κατέληγαν στίς πεδιάδες τῶν ποταμῶν Μαιάνδρου καί Καύστρου. Οἱ κοινοί κίνδυνοι ἔνωσαν τούς Ἴωνες στή λατρεία τοῦ Ποσειδῶνα. Ὁ ναός του στό ἀκρωτήριο τῆς Μυκάλης ἔγινε τό θρησκευτικό κέντρο τῶν Ἴωνικῶν ἀποικιῶν, γνωστό ὡς *Πανιώνιο*. Ἄν καί οἱ πόλεις τους δέν ἀπόκτησαν ποτέ πολιτική ἐνότητα, τουλάχιστο υἰοθέτησαν τό κοινό γιά ὅλους ὄνομα Ἴωνες καί ἀπ' αὐτό οἱ Ἀσιάτες ὀνόμασαν ἔτσι ὅλους τούς Ἑλληνας (Γιαβάν καί στήν τουρκική σήμερα Γιουνάν). Τή μετανάστευση τῶν Ἴωνων ὁ Θεοκυδίδης τοποθετεῖ στό τέλος τῆς περιόδου τῶν ἀναστατώσεων, πού ἀκολουθεῖ τήν κάθοδο τῶν Δωριέων.

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΔΩΡΙΕΩΝ

Ἀπό τήν ἐποχή πού οἱ Δωριεῖς εἰσέβαλαν στήν Ἀργολίδα, στή Λακεδαίμονα καί στή Μεσσηνία, ἄλλα δωρικά φύλα μετακινήθηκαν πρὸς τά νησιά καί κυρίως πρὸς τά Κύθηρα, τή Θήρα, τήν Κρήτη, τή Ρόδο καί τή Νίσυρο. Ἀκολούθησαν ἀργότερα κι ἄλλες δωρικές ομάδες καί τελικά οἱ Δωριεῖς ἐγκαταστάθηκαν καί στά νότια παράλια τῆς Μ. Ἀσίας, μέ ἐπίκεντρο τήν Ἀλικαρνασό. Σέ σπουδαία ἀποικία ἐξελίχτηκε ἐπίσης καί ἡ Κνίδος. Τήν ἐπίκαιρη θέση της ἐπισημάναν Δωριεῖς ἀποικοὶ πού ἤλθαν ἀπό τό Ἄργος καί τή Λακωνία. Οἱ Δωρικές πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας εἶχαν ὡς κέντρο τό ναό τοῦ Τριοπίου Ἀπόλλωνα στό ἀκρωτήριο τῆς Κνίδου. Στό σημεῖο αὐτό τά πλοῖα, πού ταξίδευαν ἀπό τίς ἀκτές τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου πρὸς Βορρά, παρακάμπτοντας τό ἀκρωτήριο συναντοῦσαν συνήθως κακοκαιρία ἢ σφοδρούς ἀνέμους. Τά πολλὰ ἀρχαία ναυάγια στό θυθό τῆς περιοχῆς θυμίζουν τούς κινδύνους πού ἀντιμετώπιζαν οἱ ναυτικοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ἐμπορικό πλοίο σέ μελανόμορφη κόλπα τοῦ 6ου π.Χ. αἰώνα. Ἡ μελέτη τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν ναυαγίων ἀπέδειξε τήν ὁμοιότητά τους μέ τά σημερινά παραδοσιακά ἐλληνικά κάρικια. Βρετανικό Μουσείο Λονδίνου.

4. ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΠΟΛΕΩΝ ΚΡΑΤΩΝ-ΑΠΟ ΤΟ ΓΕΝΟΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

Κοινωνικές μεταλλαγές. Στίς περιοχές πού ἐγκαταστάθηκαν Δωριεῖς παρατηρεῖται μιὰ ἰδιορρυθμία στίς κοινωνικές δομές τῆς ἐποχῆς. Τοῦτο ὀφειλόταν στήν παραδοσιακή τάση τῶν Δωριέων γιά ἰσότητα μεταξύ τους, πού εἶχε βασική αἰτία τό ὀλιγάριθμο τῶν ὁμάδων τους, ἀφοῦ δέν εἶχαν ξεπεράσει ἀκόμη οἱ Δωριεῖς τή φάση τῆς φυλῆς. Πολλά γένη συγγενικά μαζί ἀποτελοῦσαν τή φατρία καί πολλές φατρίες τή φυλῆ. Στή μετακίνησή τους πρός Ν. διάλεγαν, γιά νά ἐγκατασταθοῦν, τά εὐφορότερα μέρη στίς πεδιάδες καί ὀργανώνονταν σέ χωριά, πού στή δωρική διάλεκτο ὀνομάζονταν *κῶμαι* ἢ *δάμοι*. Ἐνα μόνο γένος μᾶλλον ἀποτελοῦσε τόν πληθυσμό κάθε δάμου καί ὁ ἀρχηγός του εἶχε τόν τίτλο τοῦ βασιλιά. Σέ κάθε οἰκογένεια δινόταν μέ κλήρωση ἕνα κομμάτι γῆς (*κλᾶρος*), τοῦ ὁποῖου δέν μπορούσε νά μεταβιβαστεῖ ἡ κληρονομία. Τό δικαίωμα τῆς καλλιέργειας σ' αὐτό ἐξασφάλιζε καί πλήρη πολιτικά δικαιώματα στό μέλος τῆς κοινωνικῆς ὁμάδας. Σέ περιοχές μὴ δωρικές ἀντίθετα συνεχίζεται ἡ κοινωνική διαφοροποίηση, πού φαίνεται στήν ἀνισότητα κατοχῆς καλλιεργήσιμης γῆς. Οἱ ἰδιοκτῆτες τῶν μεγαλύτερων κτημάτων ἔχουν ἐκεῖ ἀποκλειστικά σχεδόν τήν εὐθύνη τοῦ ὀπλισμοῦ καί τῶν πολέμων, διατηροῦν πολεμικά ἄλογα καί κατέχουν κυρίαρχη θέση στήν πολιτική καί τή διοίκηση. Στίς δωρικές ὁμως κοινωνίες, ἡ εὐθύνη αὐτή μοιράζεται μέ ἰσότητα, γιὰτί μέ ἰσότητα μοιράζονται καί τά κτήματα. Καί στίς δύο πάντως κοινωνίες, ἰδιαίτερα στίς δωρικές, ἡ ἐργασία βασίζεται στούς δούλους. Στίς τελευταίες οἱ δούλοι προέρχονταν ἀπό τούς ὑποταγμένους προδωρικούς κατοίκους καί θεωροῦνταν περιουσία τῆς κοινότητας. Στήν ἀρχή ὁ ἀρχηγός τῆς κοινότητας ἦταν αἰρετός. Ἐν ἀποκοῦσε δύναμη, μεταβαλλόταν σέ κληρονομικό ἀρχοντα ἀργότερα (βασιλιά). Ὁ βασιλιάς περιστοιχιζόταν ἀπό ἕνα συμβούλιο εὐγενῶν. Τά μέλη του, πού ἦταν οἱ μεγαλύτεροι κτηματίες ἢ οἱ ἀρχηγοί τῶν φατριῶν, τόν συμβούλευαν στήν ἀσκηση τῆς ἐξουσίας. Ὁ τόπος πού συνεδρίαζε τό συμβούλιο λεγόταν βουλή. Τά μέλη τῆς ὀνομάζονται ἀπό τόν Ὅμηρο *γέροντες* ἢ *δημογέροντες*.

Τόν 9^ο αἰώνα ἀρχισαν οἱ πρῶτες περιορισμένες ἐμπορικές ἐπαφές. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ναυτιλίας, τοῦ ἐμπορίου καί τῆς πολυμέρειας στήν οἰκονομική δραστηριότητα ἔχει ἐξαιρετική σημασία. Τό φυλετικό κράτος, πού κυριαρχοῦσε στόν ἐλληνικό κόσμο ὡς τίς ἀρχές τοῦ 8ου αἰώνα, ὑποχώρησε βαθμιαία στή διαμόρφωση ἑνός νέου τύπου κράτους, τοῦ κράτους - πόλης. Πρίν ἀπό τή διαμόρφωση τοῦ κράτους αὐτῆς τῆς μορφῆς ἡ ἐλληνική κοινωνία παρέμενε βασικά, ὅπως ἦταν καί στά μυκηναϊκά χρόνια. Τήν ἀποτελοῦσαν: α) ὁ βασιλιάς καί οἱ εὐγενεῖς πού περιόριζαν τήν ἐξουσία του. Οἱ εὐγενεῖς ἀπό τήν παιδική τους ἡλικία ἐκπαιδεύονταν νά εἶναι ἱκανοί στόν πόλεμο καί ἦταν οἱ πολεμιστές τῆς φυλῆς. Ἀπέδιδαν τήν καταγωγή τους σέ ἥρωες. β) ὁ κοινός λαός, πού τόν ἀποτελοῦσαν οἱ ἀγρότες καί οἱ βιοτέχνες. γ) οἱ θῆτες, πού ἦταν ἐλεύθεροι ἐργάτες τῶν ἀγρῶν συνήθως καί δέν εἶχαν καμιά περιουσία ἢ μόνιμη ἐργασία. Γιά τοῦτο ἡ ζωὴ τους ἦταν πολλές φορές πιό δύσκολη καί ἀπό τή ζωὴ τῶν δούλων. δ) οἱ δούλοι, πού προέρχονταν ἀπό αἰχμαλωσία ἢ ἀγορά.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιό άρχαιο φιλολογικό έργο άπηχεί τή γεωργική ζωή τής μεταβατικής περιόδου του 11ου-9ου αι. π.Χ;
2. Ποιά είναι τά αίτια τής άλλαγής του φυλετικού κράτους στό κράτος τής πόλης;
3. Τί συνέπειες είχε στό χαρακτήρα του άνθρώπου ή δημιουργία, τόν 9^ο και τόν 8^ο αι. π.Χ., συνθηκών ζωής και κοινωνίας άτομικής ιδιοκτησίας;
4. Από ποιά άνάγκη δημιουργήθηκε ό θεός τής βασιλείας και πώς μέ τήν πάροδο του χρόνου οι βασιλιάδες έγιναν κληρονομικοί;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Από έπιστημονική άνακοίνωση, του άγγλου άρχαιολόγου Β. Ντέσπρω, στη Βρετανική Αρχαιολογική Σχολή).

Κάθοδος τών Δωριέων

«... Φαίνεται ότι γύρω στό 1230 π.Χ. στην Αργολίδα σημειώθηκαν μεγάλες καταστροφές. Ίδιες καταστροφές παρατηρούνται και στην Πύλο, όπως απέκάλυψε ό καθηγητής Blegen. Οι καταστροφές αυτές έδωσαν άφορμή νά γίνουν μετακινήσεις πληθυσμών προς διάφορες κατευθύνσεις. Τήν υπόθεση για κάθοδο τών Δωριέων κάνει ισχυρότερη τό τείχος που έπιχείρησαν νά κτίσουν στόν Ίσθμό τής Κορίνθου οι Μυκηναίοι.»

(Θουκυδίδου Α, 2. Μετάφρ. Α. Λαζάρου)

Μεταναστεύσεις τών ελληνικών φυλών

«Είναι πιθανό ότι ή χώρα που τώρα ονομάζεται Έλλάδα τόν παλιό καιρό δέν είχε μόνιμους κατοίκους. Γίνονταν μεταναστεύσεις και οι κάτοικοι εύκολα έγκατέλειπαν τήν πατρίδα τους, όταν πιέζονταν από πολυαριθμότερους έχθρους. Γιατί δέν υπήρχε έμπόριο και άσφαλής επικοινωνία ούτε στην ξηρά ούτε στην θάλασσα. Ό καθέννας δημιουργούσε τόσο μόνο περιουσία όση του έφτανε για νά ζει. Δέν υπήρχε περίσσειμα χρήματος ή προϊόντων. Δέ γίνονταν συστηματική καλλιέρ-

γεια τής γής, γιατί ήταν πιθανό από στιγμή σε στιγμή νά γίνει έπιδρομή ισχυρότερων, που θά λεηλατούσαν τίς άτείχιστες κωμοπόλεις. Από τήν άλλη μεριά, επειδή νόμιζαν ότι ήταν δυνατό νά έξοικονομήσουν τήν καθημερινή τους τροφή, όπου και άν βρίσκονταν, εύκολα μετανάστευαν.»

(Όμηρου Όδύσσεια Σ, 365-375 Μετάφρ. Ίάκ. Πολυλά)

Οι άσχολιες του άγρότη

«Απάντησε ό πολύγνωνμος σ' εκείνον Όδυσσέας: Ήθελ' άγωνα, Εύρύμαχε, του κόπου έμεις οι δύο νά είχαμε, τήν άνοιξη, που ναι μεγάλ' ή μέρα στην χλόη νά κρατούσα έγώ καλόγυρτο δρεπάνι, παρόμοιο νά κρατῆς έσύ, στό έργο νά φανούμε, ως νά βραδιάση νηστικοί και νά μη λείπ' ή χλόη. Ή νά οδηγήσω άν μ' έβαζαν δυό θόδια πρώτα μόνος, λαμπρά, μέγάλα, και τά δυό χορτάτα στό γρασιδι, όμηλικα, ισσοδύναμα, και άδάμαστα θηρία, κι ό σῶλος στό τετράπλεθρο νά πέφτη έμπρός στ' άλέτρι, θά μ' έθλεπες πώς πάσχιζα τ' αύλακι άπ' άκρη εις άκρη...»

(G. Glotz, Histoire générale, Μετάφρ. Α. Λαζάρου, σ. 93)

Ίστορική άξία τής Ίλιάδας και τής Όδύσσειας

Ό Όμηρος έπωφελήθηκε από τά μέσα που του πρόσφεραν οι άοιοδοί τών παλαιότερων χρόνων. Δέν είναι άρχαιολόγος ούτε ιστορικός ούτε γεωγράφος... "Άλλοτε διηγείται τίς θαυμαστές περιπέτειες του πολυμήχανου Όδυσσέα, που διασχίζει τίς θάλασσες σε κάθε κατεύθυνση άναζητώντας τήν πατρίδα του, και τόν βλέπουμε νά άναπολεί στην Όδύσσεια τά θέληγτρα τής ζωής στο αίγαιικά παλάτια (πριν από τή δωρική έπιδρομή) και τους άθλους που συντελέστηκαν σε άγνωστες άκτές τήν έποχή τών μεγάλων μεταναστεύσεων. Ζει στην έποχή του σιδήρου κι ώστόσο μνημονεύει τό σίδερο 14 φορές λιγότερο από τόν όρειχαλκο.

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΚΑΙ ΑΠΟΙΚΙΑΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΑΠΟ ΤΟΝ 8ο ΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 6ου ΑΙΩΝΑ π.Χ.

1. Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ

Από τον 8^ο ως τον 6^ο αιώνα π.Χ. ο ελληνικός αποικισμός πήρε μιá πλατιά ανάπτυξη. Οι ελληνικές αποικίες έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στον ιστορικό βίο τόσο των Έλλήνων όσο και των λαών των χωρών όπου ιδρύθηκαν. Δέν είναι υπερβολή νά λεχθεί πώς ή ίδρυση των ελληνικών αποικιών στίς άκτές τής Μεσογείου και του Ευξείνου Πόντου ήταν ένα μεγάλο βήμα πρós τή δημιουργία του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Από τον 8^ο ως τον 6^ο αιώνα π.Χ. ή επέκταση του ελληνικού αποικισμού επέφερε μεγάλες οικονομικές μεταβολές, πού είχαν σαν συνέπεια κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές. Η βελτίωση τής γεωργίας και ή έντακτη καλλιέργεια τής ελιάς και του άμπελιού αύξησαν τό εισόδημα των άγροτών. Η τελειοποίηση των πλοίων, πού συντέλεστηκε στή περίοδο αυτή, διευκόλυε τήν αναζήτηση νέων αγορών και τήν ανάπτυξη του έμπορίου. Παράλληλα εξέλιχθηκε και ή βιοτεχνία, πού απαιτούσε φτηνά εργατικά χέρια. Γι' αυτό αναπτύχθηκε και τό έμπόριο των δούλων. Στή διάρκεια των εξελίξεων αυτών σημειώθηκαν και λαϊκές εξεγέρσεις.

ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΟΥ Β΄ ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΥ

Η κυριαρχία τής άριστοκρατίας του γένους μέ τή συγκέντρωση τής γής στά χέρια της, ή ανεπάρκεια τής γής, ή παραδοσιακή στούς Έλληνες τάση γιά μετανάστευση και ή φυγή των νικημένων στούς έσωτερικούς κοινωνικούς και πολιτικούς άγώνες, ήταν τά κύρια αίτια τής ίδρυσης των αποικιών. Οι *στάσει εκπίπτοντες* ίδρυσαν τίς αποικίες λέει ο Θουκυδίδης. Στά αίτια αυτά του αποικισμού πρέπει νά προστεθεί και ή αύξηση του πληθυσμού. Έτσι τίς ομάδες των αποίκων αποτελούσαν φτωχοί, μικροί και μεσαίοι γαιοκτήμονες, βιοτέχνες, πού τή θέση τους άρχισαν νά παίρνουν οι δούλοι αλλά και άριστοκράτες, όταν έπιρατούσαν οι πολιτικοί τους αντίπαλοι. Όταν όμως άργότερα μέ τήν ανάπτυξη των αποικιών πύκνωναν οι έμπορικές ανταλλαγές, τό έμπόριο έγινε ή σπουδαιότερη αίτια τής ίδρυσης αποικιών. Οι παλαιότερες όμως ελληνικές αποικίες, σέ αντίθεση μέ τίς φοινικικές, πού ήταν συνήθως σταθμοί έμπορικοί, ήταν γεωργικές αποικίες μόνιμης εγκατάστασης. Τέτοιες ήταν στήν άρχή οι αποικίες των Μεγαρέων στό Βόσπορο ή των Ευβοέων στή Χαλκιδική και στή Μεγάλη Ελλάδα. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι κάτοικοι τής όρεινης και άγονης Ευβοίας πρωτοστάτησαν στον αποικισμό, ενώ περιοχές εύφορες, όπως ή Θεσσαλία και ή Βοιωτία, δέ διακρίθηκαν καθόλου γιά τήν αποικιακή δραστηριότητά τους.

ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΙΚΙΕΣ

Οι πόλεις πού ήγήθησαν στον αποικισμό ήταν ή Μίλητος, ή Χαλκίδα, ή Έρέτρια, τά Μέγαρα και ή Κόρινθος. Από τίς εκατό περίπου αποικίες του Ευξείνου Πόντου (Μαύρης Θάλασσας) οι έξήντα τουλάχιστο είχαν ιδρυθεί από τή Μίλητο. Η πολιτεία ανέλαμβανε τήν όλη οργάνωση τής αποικίας και ανάθετε στον *οικιστή*, πού άνήκε

συνήθως σέ έπιφανές γένος, τή σχετική εύθύνη. Ή άποστολή τών άποίκων κατευθυνόταν από χρησημό πανελληνίου ιερού. Οί Ίωνες τής Μ. Άσίας συμβουλευόταν τό μαντείο του Άπόλλωνα στό Δίδυμα τής Μιλήτου, ένώ οί άποικοί από τήν Έλλάδα άκολουθοΰσαν τούς χρησημούς του Μαντείου τών Δελφών ή τής Δωδώνης. Τά μαντεία στήν περίπτωση αύτή άσκοΰσαν πανελλήνια πολιτική, γιατί μέ βάση τίσ πληροφορίες τούς όδηγοΰσαν τούς άποίκους έτσι, ώστε νά κατευθύνονται σέ τόπους κατάλληλους καί νά μή συγκρούονται μεταξύ τούς. Οί άποικοί έπαιρναν μαζί τούς τήν ιερή φωτιά από τόν ναό τής Έστίας στή μητρόπολη καί φρόντιζαν νά τή μεταφέρουν άσθηστη στή νέα τους πατρίδα. Ό νέος ναός τής Έστίας, όπου έναπέθεταν τήν ιερή φλόγα, ήταν μεταξύ τών πρώτων τούς κτισμάτων στήν άποικία.

Οί άποικίες κτιζόνταν συνήθως στίς άκτές. Οί έκτάσεις γής πού τούς άνήκαν ήταν μικρές. Χαρακτηριστική είναι ή έκφραση του Πλάτωνα γιά τίσ έλληνικές άποικίες, πώς καθώς ήταν σκόρπιες από τόν Καύκασο ώς τό Γιβραλτάρ θύμιζαν βάτραχους γύρω σέ μία λίμνη.

Οί άποικίες έσφυζαν από οικονομική δραστηριότητα καί ή ζωή σ' αυτές συνεχώς καλύτερευε. Έτσι πολλοί νεοϊδρυμένοι οικισμοί μεταβάλλονταν γρήγορα σέ μεγάλες πόλεις, πού δέ διέφεραν από τίσ μητροπόλεις καί πού μέ τή σειρά τούς γίνονταν κι αυτές μητροπόλεις άλλων άποικιών. Οί Συρακούσες π.χ., πού είχαν ιδρυθεί στή Σικελία από Κορινθίους, δέν ύστεροΰσαν από τήν Κόρινθο κι άποίκησαν τήν Κασμένη, τίσ Άκρες καί τήν Καμάρινα. Οί πρώτοι άποικοί ήταν συνήθως γεωργοί. Σέ περιοχές πού αναμένονταν συγκρούσεις μέ τούς ντόπιους οί άποικοί συνοδεΰονταν κι από πολεμιστές. Άκολουθοΰσαν καί άλλα κύματα άποίκων, πού μπορούσαν νά προέρχονται κι από άλλες πόλεις. Οί τελευταίοι όνομάζονταν έποικοί.

ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΝ ΚΑΙ ΑΠΟΙΚΙΩΝ

Μέ ελάχιστες έξαιρέσεις, όπως π.χ. στήν περίπτωση Κέρκυρας - Έπιδάμνου, όπου σημειώθηκαν καί συγκρούσεις, οί σχέσεις μητροπόλεων - άποικιών ήταν άριστες καί έκδηλώνονταν καί μέ διοργάνωση άγώνων καί έορτών στή μητρόπολη, όποτε προσκαλοΰνταν άθλητές από τίσ άποικίες. Στούς άγώνες πάλι τών άποικιών συμμετείχαν εκπρόσωποι από τή μητρόπολη. Έπιγραφή πού θρέθηκε σέ εύβοϊκή άποικία βεβαιώνει συμμετοχή άθλητών από τή Χαλκίδα σέ άγώνες της. Άλλά καί προνόμια χορηγοΰνταν στή μητρόπολη, Έτσι ή Όλβία, άποικία τής Μιλήτου στόν Εϋξεινο, είχε παραχωρήσει φορολογική άτέλεια σέ Μιλήσιους πού διέμεναν εκεί. Ή μητρόπολη δέν πρόβαλλε δικαιώματα έξουσίας στήν άποικία, μέ έξαιρέση τήν Κόρινθο, πού έστελνε έτήσιους άρχοντες στήν άποικία της Ποτειδαία. Έπειδή οί άποικίες συνδέονταν μέ ισχυρούς οικογενειακούς, συναισθηματικούς καί θρησκευτικούς δεσμούς, πού τίσ ένωναν μέ τή μητέρα - πόλη, πολλές φορές είχαν καί τό ίδιο πολιτικό σύστημα. Ό Τάραντας, μοναδική άποικία τής Σπάρτης στήν Ίταλία, κυβερνιόταν από έφόρους. Έφόρους είχε καί ή Ήράκλεια, άποικία πού έκτισαν άργότερα οί Ταραντίνοι. Οί Εϋεσπερίδες, δωρική άποικία στή σημερινή Λιβύη, είχε έφόρους καί γερουσία. Οί άποικοί είχαν τέλος τά ίδια ήθη καί έθιμα, τήν ίδια διάλεκτο, τό ίδιο άλφάβητο καί τό ίδιο ήμερολογιακό σύστημα μέ τή μητρόπολη.

ΣΧΕΣΕΙΣ ΑΠΟΙΚΩΝ ΚΑΙ ΙΘΑΓΕΝΩΝ

Οί Έλληνες βρίσκονταν συνήθως σέ ειρηνικές σχέσεις μέ τίσ ντόπιες φυλές έξαιτίας τών έμπορικών συναλλαγών. Τά προϊόντα τής ελληνικής βιοτεχνίας ήταν

Τό ἀρχαίο ἑλληνικό θέατρο τῶν Συρακοσῶν.

περιζήτητα. Ἄλλωστε οἱ Ἕλληνες μέ τήν ἐντυπωσιακή γιά τοὺς ἰθαγενεῖς ζωὴ τους, πού τήν ἐποίκιλαν γιορτές, ἀγῶνες καί διάφορες ἄλλες πολιτιστικές ἐκδηλώσεις, μετέδιδαν ἕνα τρόπο ζωῆς, πού προκαλοῦσε θαυμασμό καί σεβασμό. Ἀλλά καί οἱ συγκρούσεις μέ τοὺς ντόπιους δέν ἔλειπαν, ὅπως μαρτυροῦν τά λείψανα ἀκροπόλεων καί ὀχυρῶν, πού οἱ ἀποικοὶ ἀναγκάζονταν νά κτίσουν. Καθώς ἦταν ὀλιγάριθμοι, ἔπρεπε νά βρίσκονται πολλές φορές σέ πολεμική ἐτοιμότητα. Ἡ ἐπιδεξιότητα στό ὄπλα ἀπόκτησε μεγάλη σημασία. Στά μέσα τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. Ἴωνες χρησιμοποιήθηκαν ὡς μισθοφόροι ἀπό τό φαράω Ψαμμήτιχο σέ ἐκστρατεία του κατά λαῶν τῆς Νουβίας. Καθώς περνοῦσαν ἀπό τό Ἄμπου Σιμπέλ τῆς Ἄνω Αἰγύπτου, ἕνας ἀπ' αὐτοὺς χάραξε τό ὄνομά του στό πῶδι τοῦ κολοσσιαίου ἀγάλματος τοῦ Φαραά Ραμεσή. Τό ὄνομά του «Ἄρχων Ἄμοιθίκου» σώζεται ὡς σήμερα. Ἦταν ἡ ἐποχή πού οἱ Ἕλληνες εἶχαν φήμη ἐκλεκτῶν πολεμιστῶν, γι' αὐτό ἦταν καί περιζήτητοι ὡς μισθοφόροι. Ἰδιαίτερα ἀξιόμαχοι ἦταν ἡ ὀπλιτική τους φάλαγγα. Τό ἴδιο ἐπιτήδειοι ἦταν οἱ Ἕλληνες στή χρησιμοποίηση τοῦ ξίφους, τοῦ τόξου, τῆς σφεντόνας καί τοῦ ἀκόντιου.

Πολλές ἀποικίες τῆς Μεγάλης Ἑλλάδας (στή Ν. Ἰταλία) ἀπόκτησαν σημαντικές ἐκτάσεις ἀπό εὐφορα ἐδάφη καί ἀνάγκασαν τό ντόπιο πληθυσμό νά ὑποταχθεῖ σ' αὐτές, πράγμα πού δημιούργησε ἐχθρικές σχέσεις. Στή Σικελία συχνά ἐρχονταν σέ ρήξη μέ τοὺς Καρχηδόνιους, πού ἀποίκισαν τά βορειοδυτικά παράλια τοῦ νησιοῦ, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες εἶχαν ἀποικίσει τά νοτιοανατολικά. Ὁ τάφος Ἑλληνα ὀπλίτη, πού βρέθηκε πρόσφατα στήν Ὑτική τῆς Β. Ἀφρικῆς, στή σημερινή Τύνιδα, δείχνει ὅτι πολλά ἀγνοοῦμε γιά τίς συγκρούσεις αὐτές.

Η ΑΠΟΙΚΙΑΚΗ ΕΞΑΠΛΩΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΙΣ ΑΚΤΕΣ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΗΠΕΙΡΩΝ

Οἱ ἀποικίες τῆς Μαύρης Θάλασσας. Οἱ παλαιότερες ἀποικίες τοῦ Εὐξείνου κτίστηκαν ἀπό τή Μίλητο, τό πρῶτο μισό τοῦ 8ου αἰ. π.Χ., στό νότια παράλια. Οἱ πιό σπουδαῖες ἀπό αὐτές ἦταν ἡ Σινώπη, πατρίδα τοῦ κυνικοῦ Διογένη, ἡ Ἄμισός καί ἡ Τραπεζοῦντα. Οἱ δύο τελευταῖες ἀποικίες ἦταν ἐκτεθειμένες σέ ἐπιθέσεις νομαδι-

Η ΑΠΟΙΚΙΑΚΗ ΕΞΑΠΛΩΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Χρυσά νομίσματα της άποικίας Παντικάπαιου του Β. Ευξείνου Πόντου. Στην πρόσθια όψη κεφαλή Πανός. Στην όπισθια γρύπας και στάχυ. Νομισματική συλλογή Έθν. Αρχ. Μουσείου.

Έλληνων, ιδρύθηκαν τό Παντικάπαιο (Κέρτς) καί ή Φαναγόρεια. Από εκεί περνούσαν τά έλληνικά πλοία, γιά νά πλεύσουν στην Άζοφική Θάλασσα, τή Μαιώτιδα λίμνη των άρχαίων. Στή βορειότερη παραλία της κτίστηκε ή άποικία Τανάιδα, ό πιό προχωρημένος στό βορρά φρουρός του έλληνισμού. Στά άπομακρυσμένα αυτά μέρη οι Έλληνες

Χρυσή κτένα από άρχαία ελληνική άποικία του Ευξείνου Πόντου, άριστούργημα τής χρυσοχοίας. Τό χερούλι τής κτένας εικονίζει Έλληνα ίππέα. Έναντιον του όρμουν δύο έχθροί που φορούν παντελόνια (Σκύθες). Μουσείο Έρμιτάζ - Λένινγκραντ.

κων λαών. Τά άλλα παράλια τής Μαύρης Θάλασσας πιστεύεται ότι άποικίστηκαν από τή Μίλητο άργότερα. Πρόσφατες άνασκαφές ρώσων άρχαιολόγων στά βόρεια παράλια απέδειξαν ότι καμία εκεί ελληνική άποικία δέν είχε κτιστεί πρό του 7ου αι. π.Χ. Η βόρεια δηλαδή παραλία άποικίστηκε τελευταία. Στά ανατολικά παράλια τής Κολχίδας ή Φάση καί ή Διοσκουρία ευνοήθηκαν πολύ από τό έμπόριο, έπειδή κατέληγαν στην περιοχή τους έμπορικοί δρόμοι από τόν Καύκασο. Ό μύθος του χρυσόμαλλου δέρατος συμβολίζει τά κέρδη εκείνων που έμπορεύονταν στην περιοχή. Όλόκληρα οικόδομικά τετράγωνα μέ τά θεμέλια των κτηρίων τους καί πολλά γλυπτά βρέθηκαν πρόσφατα από ρωσική άρχαιολογική άποστολή στό θυθό τής Διοσκουρίας. Η άρχαία πόλη χάθηκε από καθίζηση.

Στήν Ταυρική Χερσόνησο (Κριμαία) κτίστηκαν ή Χερσόνησος (κοντά στη Σεβαστούπολη) καί ή Θεοδοσία. Υποβρύχιες άρχαιολογικές έρευνες άποκάλυψαν εκεί σέ βάθος 10 μ. τήν καλοκτισμένη προκουμαία τής Θεοδοσίας καί ναυαγία ελληνικών πλοίων, που διαπιστώθηκε ότι μετέφεραν κρασί, λάδι, μέταλλα καί δέρματα.

Λίγο πιό πάνω,στά στενά του Κέρτς, του Κιμμέριου Βοσπόρου των άρχαίων

ἐπικοινωνούσαν μέ τίς σκυθικές φυλές εἰρηνικά συνήθως μέ τό ἐμπόριο. Μέ μερικές ὅμως ἀπ' αὐτές συγκρούονταν.

Στά Β.Δ. παράλια ἰδρύθηκε ἀπό Μιλήσιους ἡ Ὀλβία, στή δεξιὰ ὄχθη τῆς λιμνοθάλασσης πού σχηματίζει στίς ἐκβολές του ὁ ποταμός Δνεΐπερ – ὁ Βορουσθένης τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Στή Δ. παραλία, στίς ἐκβολές τοῦ Ἰστρου (Δούναβη), κτίστηκε ἡ ἀποικία Ἰστρος, πού, καθώς ἦταν ὁ Δούναβης πλωτός, εὐνοήθηκε ἀπό τό ἐμπόριο τῆς ἐνδοχώρας ἀλλά κι ἀπό τά πλούσια ἀλιεύματα τῆς περιοχῆς. Νοτιότερα κτίστηκαν οἱ Τόμοι (στά παράλια τῆς Ρουμανίας, σήμερα Κωσταντζα), ἡ Ὀδησός*, ἡ Ἀπολλωνία καί ἡ Μεσημβρία (στά παράλια τῆς Βουλγαρίας, κοντά στή σημερινή Βάρνα). Ἡ Μεσημβρία κτίστηκε ἀπό Μεγαρεῖς, πού ἱδρυσαν καί τήν Ἡράκλεια τήν Ποντική στά νότια παράλια τῆς Μαύρης Θάλασσης.

Ἄποικίες Βοσπόρου, Προποντίδας, Ἑλλησπόντου. Στό πρῶτο μισό τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. Μεγαρεῖς, προβλέποντας πρῶτοι τή σπουδαία γεωγραφική σημασία τοῦ στενοῦ, ἱδρυσαν στήν ἀσιατική ἀκτὴ τῆ Χαλκηδόνα καί στήν Εὐρωπαϊκὴ ἀκτὴ τοῦ Βοσπόρου τό Βυζάντιο μέ οἰκιστὴ τό Βύζαντα.

Στήν Προποντίδα Μεγαρεῖς ἱδρυσαν τῆ Σηλυμβρία καί Μιλήσιοι τήν Κύζικο. Στόν Ἑλλησπόντο Λέσβιοι ἔκτισαν στήν εὐρωπαϊκὴ ἀκτὴ τῆ Σηστό καί Μιλήσιοι τήν Ἄβυδο στήν ἀσιατική. Στήν περιοχή τῆς ὑπῆρχαν καί χρυσορυχεῖα. Ὅλες αὐτέες οἱ ἀποικίες, πού κτίστηκαν στόν 7^ο αἰ. π.Χ., εὐνοήθηκαν ἀπό τή θέση τους, πού ἐξασφάλιζε τήν ἐπικοινωνία Μαύρης Θάλασσης καί Μεσογείου, στό σημεῖο ὅπου ἐνώνεται ἡ Ἀσία μέ τήν Εὐρώπη.

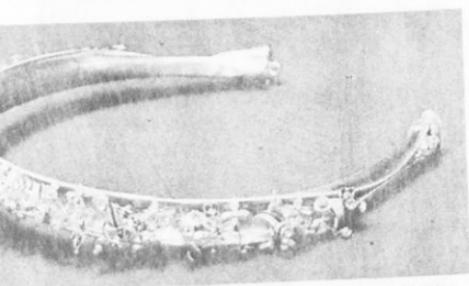
Ἄποικίες Θράκης καί Χαλκιδικῆς. Στίς ἐκβολές τοῦ Ἐβρου Αἰολεῖς ἱδρυσαν τήν Αἴνο. Χιώτες ἔκτισαν Β. Α. τῆς Θάσου τήν περίφημη γιά τό κρασί της Μαρώνια καί Κλαζομένιοι τά Ἄβδηρα, πατρίδα τοῦ ἀτομικοῦ φιλοσόφου Δημόκριτου καί τοῦ ὀνομαστοῦ σοφιστῆ Πρωταγόρα.

Ἡ Χαλκιδικὴ μέ τά ὄρυχεῖα χαλκοῦ καί τῆ ναυπηγήσιμη ξυλεία τῶν δασῶν της προσείλκυσε τοὺς ἐμπειροὺς στή χαλκουργία Χαλκιδαῖους καθὼς καί ἀποίκους ἀπό τήν Ἑρέτρια. Τό ἀκρωτήριο τῆς Παλλήνης τό ἀποίκισαν Ἑρετριεῖς, μέ ἐξαίρεση τήν Ποτειδαῖα πού ἱδρυσαν οἱ Κορίνθιοι. Τό μεσαῖο ἀκρωτήριο τῆς Σιθωνίας ἀποικίστηκε ἀπό τῆ Χαλκίδα, πού ἱδρυσσε τριάντα ἀποικίες στήν περιοχή. Ἡ κυριότερη ἦταν ἡ Ὀλυνθος, πού ἔγινε ἀργότερα κέντρο ὁμοσπονδίας τῶν εὐβοϊκῶν ἀποικῶν τῆς Χαλκιδικῆς. Ἀνασκαφές πού ἔγιναν στήν Ὀλυνθο δείχνουν τήν εὐημερία της μέ τά οἰκοδομικά της τετράγωνα, τοὺς πλατεῖς δρόμους καί τά ὠραία της ψηφιδωτά.

Ἄποικίες Β. Δ. Ἑλλάδας καί Ἰλλυρίας. Στόν ἀποικισμό τῆς περιοχῆς αὐτῆς πρωτοστάτησαν οἱ Κορίνθιοι, πού ἱδρυσαν τόν 8^ο αἰ. π.Χ. τήν Κέρκυρα. Τό νησί ἐξασφάλισε στήν Κόρινθο τήν κυριαρχία τῶν θαλάσσιων δρόμων πρὸς τὴ Δύση. Τόν 7^ο αἰ. π.Χ. ἀποίκισαν τῆ Λευκάδα καί τήν Ἀπολλωνία στίς ἀκτές τῆς Ἰλλυρίας. Τόν ἴδιο αἰῶνα ἡ Κέρκυρα ἱδρυσσε μέ τὴ σειρά της στίς ἴδιες ἀκτές τήν Ἐπίδαμνο.

Ὁ ἐλληνικὸς ἀποικισμὸς στήν Ἰταλία. Οἱ ἀρχαιότερες ἀποικίες στήν Ἰταλία καί στή Σικελία ἰδρύθηκαν ἀπό τῆ Χαλκίδα καί τήν Ἑρέτρια. Ἀποικοὶ ἀπό τίς πόλεις αὐτέες καί τήν εὐβοϊκὴ Κύμη ἔκτισαν τό 754 π.Χ. τήν Κύμη τῆς Ἰταλίας κοντά στή Ρώμη. Ἀργότερα ἀποικοὶ τῆς Κύμης ἔκτισαν τήν Παρθενόπη, γνωστότερη ὡς Νέα Πόλη

* Ἄσχετη μέ τὴ σημερινὴ Ὀδησὸ τῆς Ρωσίας.

Εκπληκτικής τέχνης άρχαιο ελληνικό διάδημα. Βρίσκεται στο αρχαιολογικό Μουσείο του Τάραντα.

Ρώμη, όπου βρέθηκαν ευβοϊκά άγγεϊα. Είναι χαρακτηριστικό ότι την περίοδο αυτή οι Ρωμαίοι ονόμαζαν όλους τους Έλληνες Χαλκιδαίους.

Τό σπουδαιότερο έμπορικό λιμάνι στη Ν. Ίταλία ήταν η δωρική άποικία Τάραντας, στό μυχό του όμώνυμου κόλπου. Κτίστηκε από τή Σπάρτη στό τέλε του 8ου αϊ. π.Χ. Οι Ταραντίνοι άνεπτυξαν βιοτεχνία μάλλινων ύφασμάτων, πού τά έβαφαν βαθυκόκκινα από χρωστική ούσια των κοχυλιών τής περιοχής. Προόδευσαν επίσης στήν κεραμεική και στή μεταλλοτεχνία. Έκπληκτικής τέχνης είναι τά χρυσά και άργυρά διαδήματα πού βρέθηκαν στους τάφους του Τάραντα. Στήν πόλη δίδαξε ό πυθαγόρειος φιλόσοφος Άρχύτας, φίλος του Πλάτωνα.

Άχαιοί άποικοί ίδρυσαν στήν παραλία του ίδιου κόλπου τή Σύβαρη, τό Μεταπόντιο και τόν Κρότωνα. Οι άνασκαφές στή Σύβαρη, πού άρχισαν τό 1968, βεβαιώνουν τόν πλοΰτο και τήν ευημερία τής άποικίας από τή γεωργία και τό έμπόριο. Ο άνταγωνισμός προκάλεσε έχθρότητα μέ τόν Κρότωνα, πού κατόρθωσε νά καταστρέψει τή Σύβαρη στό τέλε του 8ου αϊ. π.Χ.

Στόν Κρότωνα ίδρυσε ό άριστοκράτης φιλόσοφος Πυθαγόρας τή σχολή των Πυθαγορείων, όταν κατέφυγε στήν Ίταλία μετά τήν επικράτηση των πολιτικών του άντιπάλων στη Σάμο. Στόν Κρότωνα υπήρξε και περίφημη Ίατρική σχολή. Οι Κροτωνιάτες διακρίθηκαν σε πανελλήνιους άγώνες στό άγώνισμα ιδιαίτερα τής πάλης. Θρυλικό έμεινε τό όνομα του Μίλωνα του Κροτωνιάτη. Νοτιότερα από τόν Κρότωνα άποικοί από τή Λοκρίδα έκτισαν τους Έπιζεφύριους Λοκρούς και στό νότιο άκρο τής Ίταλίας Χαλκιδαίοί άποικοί έκτισαν τό Ρήγιο*.

Άποικίες Σικελίας. Άπό τήν άλλη μεριά του στενού στη Β. άκτή τής Σικελίας Χαλκιδαίοί άποικοί ίδρυσαν τή Ζάγκλη. Ο λόγος πού έγκαταστάθηκαν στό στενά πού χωρίζουν τή Ν. Ίταλία από τή Σικελία δέν ήταν μόνο η γεωγραφική σημασία τους, αλλά και η συνήθεια των άποίκων νά κτίζουν τις άποικίες σε μέρη πού θύμιζαν τήν πατρίδα τους και στήν περίπτωση αυτή, τά στενά του Εϋρίπου.

Όταν στη Ζάγκλη μετοίκησαν Μεσσήνιοι μετά τήν ήττα τους από τους Σπαρτιάτες η πόλη μετονομάστηκε σε Μεσσήνη κι έδωσε τή νέα της όνομασία πού παραμένει ως σήμερα και στό Στενά.

*Στά όρεινά του Ρέτζιο, τής σύγχρονης πόλης στη θέση τής άρχαίας ευβοϊκής άποικίας, οι κάτοικοι όκτώ χωριών τής περιοχής, μέ έπίκεντρο τό Γκαλιτσιανό, μιλούν άκόμη ένα γλωσσικό ελληνικό ιδίωμα άπαλλαγμένο από τουρκικές, ολαβικές και άρβανίτικες λέξεις. Τοΰτο άποτελεί ένδειξη, ότι πρόκειται για άπόγονους των άρχαίων Έλλήνων. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει σε έννέα χωριά τής περιοχής του Σαλέντο, μέ έπίκεντρο τήν κωμόπολη Καλημέρα, Β. του Τάραντα.

Νοτιότερα, στην ανατολική ακτή της Σικελίας, ιδρύθηκε από Εύβοείς άποίκους τό Ταυρομένιο (σήμερα Ταορμίνα). Στο άρχαιο έλληνικό θέατρό της γίνεται σήμερα γνωστό στην Ίταλία έθιο φεστιβάλ έλληνικών τραγωδιών.

Στήν ανατολική παραλία της Σικελίας κτίστηκε από Χαλκιδαίους καί Ναξίους τό 734 π.Χ. ή Νάξος, ή παλιότερη άποικία στή νήσο. Κάτοικοι της Νάξου ίδρυσαν τούς Λεοντίνους καί τήν Κατάνη στούς πρόποδες της Αίτνας.

Ο Ιχθυοπάλης. Παράσταση έρυθρόμορφου άγγείου από τη Σικελία.

Ή σπουδαιότερη όμως άποικία στή Σικελία, οί Συρακούσες, ιδρύθηκε από Κορινθίους τό 733 π.Χ. Ή πόλη κτίστηκε στό νησάκι Ήρτυγία, γιά νά έπεκταθει άργότερα στήν άπέναντι ακτή. Ή ανάπτυξη τών Συρακουσών, πού λεγόταν καί Πεντάπολη, φαίνεται από τά έρείπια του άρχαιου τείχους της, πού έχει μήκος 27 χιλιομέτρων. Οί Συρακούσιοι έφεραν τό κύριο θάρος τών συγκρούσεων μέ τούς Καρχηδόνιους. Τis όχυρώσεις τών Συρακουσών, θαύμα της όχυρωτικής τέχνης, μιμήθηκαν επανειλημμένα οί μεταγενέστεροι. Ή οικονομική ανάπτυξη της άποικίας τήν έκανε τό σπουδαιότερο λιμάνι της Δ. Μεσογείου. Τά νομίσματά της θεωρούνται τά τελειότερα πού κόπηκαν στόν κόσμο καί έχουν τέχνη μοναδική. Ο ναός της Αθηνάς στίς Συρακούσες, πού κτίστηκε σέ άνάμνηση της νίκης της Ίμέρας, διατηρείται σήμερα σχεδόν άθικτος, γιατί μετατράπηκε σέ χριστιανικό ναό από τούς Νορμανδούς κατακτητές της Σικελίας τόν 9^ο αι. μ.Χ. καί μέχρι τώρα παραμένει ό καθεδρικός ναός της σύγχρονης πόλης. Ή ενδιαφέρουσα είναι σήμερα ή επίσκεψη στά λατομεία τών Συρακουσών, όπου βρήκαν τό θάνατο 7.000 άθηναίοι αιχμάλωτοι. Θεωρούνται τά μεγαλύτερα τεχνητά σπήλαια στόν κόσμο.

Μεγαρείς άποικοι έκτισαν στήν Α. παραλία τά Ύβλαια Μέγαρα. Ή μεγαρική άποικία, μετάξυ τών Συρακουσών καί της Κατάνης, δέν μπόρεσε νά επιβιώσει στόν ανταγωνισμό τών δύο μεγάλων πόλεων κι έγκαταλείφθηκε από τούς κατοίκους της, πού έκτισαν στή Ν.Δ. παραλία του νησιού τό Σελινούντα, προχωρημένο σταθμό του έλληνισμού άπέναντι στούς Καρχηδόνιους, γιατί οί τελευταίοι κατείχαν όλη τη Δ. παραλία της Σικελίας. Στά νότια παράλια άποικοι από τη Ρόδο καί τήν Κρήτη έκτισαν τήν άποικία Γέλα. Οί κάτοικοι της Γέλας άργότερα ίδρυσαν δυτικότερα τόν Ακράγαντα. Στο Σελινούντα καί στόν Ακράγαντα σειρά έρειπωμένων άρχαιών έλληνικών ναών, κολοσσιαίων στό μέγεθος, δείχνει πώς οί Έλληνες της περιοχής ξέφυγαν από τό αίσθημα του μέτρου καί της άρμονίας, πού χαρακτήριζε τήν άρχιτεκτονική της μητροπολιτικής

Τό νησί Ήρτυγία όπως είναι σήμερα. Σ' αυτό έγκαταστάθηκαν οί πρώτοι άποικοι από τήν Κορίνθο τό 734/33 π. Χ.

Τό εσωτερικό του ναού της Ἀθηνᾶς στὶς Συρακούσες. Ὁ ναός κτίστηκε ἀπὸ Καρχηδόνιους αἰχμάλωτους τῆς μάχης τῆς Ἰμέρας.

Ὁ ναός τῆς Ἀθηνᾶς στὶς Συρακούσες μετασκευάστηκε σὲ χριστιανικό ναὸ τὸν 9ο αἰ. μ.Χ. καὶ ἔως σήμερα εἶναι ὁ καθεδρικός ναός τῆς σύγχρονης πόλης.

Ἑλλάδας. Καί εἶναι πολὺ πιθανό ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ἀντέγραψαν τοὺς Ἕλληνες τῆς Ἰταλίας στὴν ἀρχιτεκτονική τους, ὄχι μόνο ὡς πρὸς τὸ ρυθμὸ ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ κολλοσιαῖο μέγεθος τῶν δημόσιων οἰκοδομημάτων τους.

Στὴ Β. παραλία τῆς Σικελίας τέλος κτίστηκε, ἀπομονωμένη ἀνάμεσα στοὺς Καρχηδόνιους καὶ τοὺς ντόπιους, ἡ εὐβοϊκὴ ἀποικία Ἰμέρα.

Οἱ δυτικότερες ἀποικίες. Στὰ τέλη τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. Φωκαεῖς ἴδρυσαν στὶς ἐκβολές τοῦ ποταμοῦ Ροδανοῦ, στὰ νότια παράλια τῆς Γαλλίας, τὴν περίφημη γιὰ τοὺς ἀμπελώνες καὶ τοὺς ἐλαιῶνες τῆς Μασσαλία. Ναυάγιο ἀρχαῖο ἑλληνικοῦ πλοίου μὲ φορτίο ἑκατοντάδων ἀμφορέων, πού ἀνεγκύστηκαν πρόσφατα, θυμίζει τὰ κέρδη τῶν Μασσαλιωτῶν ἀπ' τὸ ἐμπόριο τοῦ κρασιοῦ τους. Ἀπὸ τοὺς Μασσαλιῶτες ἔμαθαν οἱ κάτοικοι τῆς Γαλατίας νὰ καλλιεργοῦν τὴν ἐλιά καὶ τὸ ἀμπέλι. Μὲ τὴ σειρά τῆς ἡ Μασσαλία ἔκτισε ἄλλες ἀποικίες στὴν περιοχή. Γνωστότερες εἶναι ἡ Νίκαια, ἡ Ἀντίπολη (σήμερα Ἀντίμπ), ἡ Ἰεράπολη (Ἰέρ) καὶ ἡ Μόνοικος (Μονακό). Στὰ παράλια τῆς Ἰσπανίας γνωστότερες ἀποικίες ἦταν ἡ Ζάκανθα καὶ ἡ Καλλιππολη, πού ἀποτέλεσε τὸν ἀρχικό πυρήνα τῆς Βαρκελώνας.

Ἀποικίες τῆς Β. Ἀφρικής. Περισσότερο ἐμπορικός σταθμὸς παρα ἀποικία μόνιμης ἐγκατάστασης ἡ Ναύκρατη ἰδρύθηκε στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. σὲ ἕνα ἀπὸ τοὺς βραχίονες τοῦ Νείλου ἀπὸ τοὺς Ἴωνες, πού χρησιμοποιήθηκαν ὡς μισθοφόροι ἀπὸ τὸ Φαραὼ Ψαμμήτιχο. Ἡ Ναύκρατη ἀνέπτυξε μεγάλη βιοτεχνία καὶ ὑπῆρξε κέντρο ἐμπορείας τοῦ λευκοῦ χρυσοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, δηλαδὴ τοῦ παπύρου. Στὴν παραλία τῆς Λιβύης ἡ ἔνωση πέντε ἀποικίων μὲ ἐπικεφαλῆς τὴν Κυρῆνη, πού ἰδρύθηκε στὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. ἀπὸ Δωριεῖς τῆς Θήρας, ἀπλώθηκε σὲ μιά μεγάλη περιοχή, πού μέχρι πρόσφατα ὀνομαζόταν Κυρηναικὴ. Ὁ τόπος φημιζόταν γιὰ τὴν ἐξαιρετικὴ γονιμότητα τῶν ἀγρῶν του. Ἀπὸ ἐπιγραφές διαπιστώνεται πὼς γίνονταν μεγάλες ἐξαγωγές δημητριακῶν πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἐξαγόταν ἀκόμη λάδι καὶ σίλφις.

Αριστερά: Αρχαίος Έλληνικός ναός δωρικού ρυθμού στο Σελινόυντα. Δεξιά ψηφιδωτό από το Έλ Τζέμ της Τυνησίας. Εικονίζει το θεό Διόνυσο πάνω σέ καμήλα.

Φημισμένα ήταν τά γρήγορα άλογα τής Κυρήνης, πού άπόσπασαν νίκες στην Ολυμπία. (βλ. άπόσπασμα έπινίκειας ώδης του Πινδάρου για τόν άρχοντα τής Κυρήνης Άρκεσίλαο στή σ. 76.).

Σύγχρονοι συγγραφείς έχουν έκφράσει τή γνώμη ότι κάθε προσπάθεια τών Έλλήνων νά διεισδύσουν δυτικότερα στην παραλία τής Β. Άφρικής άπέτυχε. Όρισμένα όμως εύρήματα στή σημερινή Τυνησία δείχνουν ότι άγνοούμε πολλά για τόν άποικισμό τής περιοχής εκείνης. Άλλωστε Τυνήσιοι άρχαιολόγοι πιστεύουν ότι ή σημερινή Τυνησιακή πόλη Ναμπέλ βρίσκεται στή θέση έλληνικής άποικίας, πού είχε τό όνομα *Νεάπολις*. Παραφθορά του άρχαιοελληνικού «Νεάπολις» είναι και τό σύγχρονο όνομα τής πόλης.

2. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

Τό έμπόριο. Στην άνάπτυξη τών άποικιών τής Μαύρης Θάλασσας και τής Μεσογείου, έκτός από τή γεωργία και τή βιοτεχνική παραγωγή, μεγάλο ρόλο έπαιξε τό έμπόριο. Νωρίς οι έλληνικές πόλεις είχαν άρχισι νά αισθάνονται τήν άνάγκη νά φέρνουν στάρι και άλλα γεωργικά προϊόντα από άλλοι. Οι άποικίες τής Μαύρης Θάλασσας έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στην οικονομική ζωή τής Ελλάδας, γιατί τής προμήθευαν τά προϊόντα αυτά, πού οι άποικοι αντίλλαζαν με τά κομψά άντικείμενα τής έλληνικής βιοτεχνίας. Οι ντόπιοι άρχοντες έδειχναν μεγάλη άδυναμία για τά κομψοτεχνήματα αυτά, όπως θεβαιώνουν τά πολυάριθμα έλληνικά άγγεία, όπλα και κάτοπτρα πού βρέθηκαν σέ ταφικούς τύμβους Θρακών, Σκυθών και Κιμμερίων. Τήν άνάπτυξη τών έμπορικών άνταλλαγών διευκόλυνε και ή πρόοδος τής ναυπηγικής. Οι πεντηκόντοροι, πολεμικά πλοία με 50 κωπηλάτες, είχαν κατάστρωμα και θάλαμο για τούς πολεμιστές. Στην πλώρη ύπήρχε, στό ύψος του νερού, ένα έμβολο με άιχμή χάλκινη για έμβολισμούς. Τά έμπορικά πλοία (*στρογγυλάι νηες*) είχαν τήν πλώρη και τήν πρύμνη στρογγυλεμένες και ψηλές και διέθεταν εύρύχωρο άμπάρι. Από τό

Σ' ολόκληρη τή Μεσόγειο και στον Εύξεινο έχουν βρεθεί αμφορείς του αρχαίου ελληνικού εμπορίου. Σ' αυτούς μετέφεραν τό λάδι και τό κρασί. Ἡ βάση τους είναι σχεδόν μισητή, γιά νά στερεώνεται σέ ειδική όπή υποδοχής στό άμπάρι του αρχαίου πλοίου. Ἐτσι οί αμφορείς δέν προορίζονταν μεταξύ τους και δέν έσπαγαν μέ τίς τρικυμίες. (Μουσείο Ἀγοράς κλασ. χρόνων, Ἀθήνα).

Θουκυδίδη γνωρίζουμε ότι ή Κόρινθος πρώτη κατασκεύασε τριήρεις (πλοία μέ 3 σειρές κουπιών και 200 κωπηλάτες) από τά τέλη ήδη του 8ου αιώνα π.Χ. Σέ άπεικονίσεις άγγείων τής περιόδου έκείνης βλέπουμε πολεμικά πλοία νά συνοδεύουν τά έμπορικά, πράγμα πού δείχνει, ότι ή πειρατεία δέν είχε ακόμη έκλείψει.

Ἄλλες άποικίες έμπορεύονταν μέταλλα, όπως ή Σινώπη και ή Τραπεζούντα στή Μαύρη Θάλασσα, ή Κύμη και ή Νάξος στήν Ἰταλία. Ἀλλά και στήν Ἑλλάδα άρχισαν τότε νά βγάσουν σιδηρομέταλλευμα, όπως π.χ. από τά μεταλλεία τής Χαλκιδας, πού οί φλέβες τους όμως δέν ήταν άρκετά πλούσιες.

Τά βιοτεχνικά έργαλεία τελειοποιήθηκαν. Στίς παραστάσεις άγγείων του 8ου αι. π.Χ. παρουσιάζεται μεγάλη ποικιλία σιδηρένιων έργαλείων. Ἡ τελειοποίησή τους στήν περίοδο εκείνη είχε ως άποτέλεσμα νά καλύτερεύσει και ή καλλιέργεια. Ὁ Ἡσίοδος, πού έζησε τόν 8^ο αι. π.Χ., περιγράφει τό άέτρι τής έποχής μέ τό σιδηρένιο ύνι. Τά έργαλεία, τόν όπλισμό, τά ύφαντά και τά άγγεία οί Ἕλληνες άποικοί τά προμηθεύονταν στήν άρχή από τίς μητροπόλεις τους. Ἐπειτα άνέπτυξαν δική τους βιοτεχνική παραγωγή. Ὁ άποικισμός πλαταιόνοντας τά όρια του έλληνισμού αλλά και δυναμώνοντας τό δεσμό τών Ἑλλήνων μέ τούς άλλους λαούς ενίσχυε τήν άνάπτυξη του έμπορίου και τής ναυτιλίας τόσο στίς μητροπόλεις όσο και στίς άποικίες. Ἐτσι συνέβαλε στήν άποσύνθεση του παλιότερου κοινωνικού συστήματος, όχι μόνο τών Ἑλλήνων αλλά και τών λαών εκείνων, πού άνάμεσά τους ίδρύονταν οί άποικίες. Μέ τήν άνάπτυξη τών ισχυρών οικονομικά νέων τάξεων (έμπόρων, έφοπλιστών, βιοτεχνών), ή κοινωνία από άριστοκρατική έγινε τιμοκρατική. Ὁ λαός όμως και πάλι καταπιεζόταν. Στίς πόλεις τής Μεγάλης Ἑλλάδας ξεσπασαν κοινωνικές εξεγέρσεις: ο λαός άπαιτούσε νά συνταχθεῖ γραπτή νομοθεσία. Μέσα σ' αυτές τίς συνθήκες γράφθηκαν από έλληνες νομοθέτες οί πρώτοι νόμοι στήν Εύρώπη.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Γιατί οί οικονομικές εξελίξεις όδηγούν σέ πολιτικές μεταβολές;
2. Τί όφείλει ό ευρωπαϊκός πολιτισμός στον άποικισμό τών Ἑλλήνων;
3. Τί συμβολίζει ό μύθος του χρυσόμαλλου δέρατος;
4. Γιατί οί έλληνόφωνοι κάτοικοι τής Ἰταλίας πρέπει νά είναι άπόγονοι τών αρχαίων ή τών βυζαντινών Ἑλλήνων και όχι άπόγονοι τών Ἑλλήνων πού κατέφυγαν στή Δύση στους χρόνους τής Τουρκοκρατίας;
5. Σέ ποιά συμπέρασμα μάς όδηγεῖ τό κολοσσιαίο μέγεθος τών ελληνικών ναών του Ἀκράγαντα και του Σελινούντα;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(W. Hutchinson, *History of the Nations*, σ. 353-4)

Ἡ σημασία του ελληνικού άποικισμού

«Ἡ ίδρυση τών Ἑλληνικών Ἀποικιών ήταν ένα μεγάλο θήμα γιά τήν άνάπτυξη όχι μόνο του ελληνικού αλλά και του ευρωπαϊκού πολιτισμού».

(Πινδάρου, 5ος Πυθιονίκης, στ. 60 - 70. Μετάφρ. Παν. Λεκατό)

Ἡ νίκη σέ άγώνα άρματοδρομίας τό 462 π.Χ. του βασιλιά τής Κυρήνης Ἀρκεσιλάου

«Του Ἀλεξίου γιου, σου φλογανάβου/ οί

όμορφόμαλλες χάρες τ' ὄνομα σου./ Τριοκαλότυχες ὕστερα ἀπ' τὸ μέγα/ κάματο σου πού ἀπότρανα τραγούδια/ κρατοῦν τὴ θύμησή σου. Γιατὶ μέσα/ σέ σαράντα ὀδηγότερες ἀρμάτων/ πού κακόπεσαν, μ' ἄτρεμα τὰ φρένα/ Ξανάφερεις τ' ἀμάξι ὀλόβολο σου/ κι' ἀπ' τ' ἄθλα τὰ λαμπρὰ ῥθες στὴς Λιβύας/ τὸν κάμπο καὶ στὸ κάστρο τῶν γονιῶν σου».

(Θουκυδίδη ΣΤ', 3. Μετάφρ. Ε.Β.)

Ἡ ἵδρυση τῆς Νάξου, τῶν Συρακουσῶν, τῶν Λεοντινῶν καὶ τῆς Κατάνης

«Πρῶτοι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες οἱ Εὐβοεῖς Χαλκιδῶντες ἀποίκισαν τὴ Νάξο ὑπὸ τὴν ἀρχηγία τοῦ οἰκιστῆ Θουκλῆ καὶ ἀνέγειραν βωμὸ στὸν ἀρχηγέτη Ἀπόλλωνα... Τὸ ἐπόμενο ἔτος ὁ Ἡρακλείδης Ἀρχίας προερχόμενος ἀπὸ τὴν Κόρινθο ἀποίκισε τὶς Συρακοῦσες, ἀφοῦ ἔδωξε ἀπὸ τὸ νησί (Ὀρτυγία) τοὺς Σικελούς... μὲ τὸν καιρὸ καὶ ἡ πόλις ἀφοῦ περιτειχίστηκε ἔγινε πολυάνθρωπη. Τὸ 5ο ἔτος μετὰ τὸν ἀποικισμό τῶν Συρακουσῶν ὁ Θουκλῆς καὶ οἱ Χαλκιδῶντες ἐξέκριναν ἀπὸ τὴ Νάξο καὶ ἀφοῦ ἔδωξαν μὲ πόλεμο τοὺς Σικελούς ἀποίκισαν τοὺς Λεοντινοὺς καὶ ἔπειτα τὴν Κατάνη».

(Θουκυδίδου ΣΤ', 5. Μετάφρ. Φ. Παππά)

Ἡ ἵδρυση τῆς Ἡμέρας

«Ἡ Ἡμέρα ἐκτίσθη ἀπὸ τὴν Ζάγκλην μὲ οἰκιστὰς τοὺς Εὐκλείδην, Σίμον καὶ Σάκωνα· οἱ περισσότεροι κάτοικοι τῆς ἀποικίας ἦσαν Χαλκιδεῖς, μαζὶ μὲ αὐτοὺς ὅμως κατῴκησαν καὶ ἐξόριστοι ἀπὸ τὰς Συρακούσας, οἱ ὀνομαζόμενοι Μυλητῖται, ὅταν ἐνίκηθησαν εἰς μίαν στανίον πού ἔκαμαν· καὶ ἡ μὲν γλῶσσα τῶν ἀποικῶν τούτων ἀπετελέσθη ἀπὸ ἀνάμειξιν τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τῆς Δωρικῆς, ἔθιμα δὲ ἐπεκράτησαν τὰ Χαλκιδικά».

(Ἀπὸ τὸν Ἀθηναϊκὸ τύπον)

Ἀπὸ τυχαῖο γεγονός ἀνεκαλύφθη ἀρχαία ἑλληνικὴ πόλις εἰς Κριμαίαν

Ἀετός καὶ δελφίνι τὸ ἔμβλημα τῆς

«ΜΟΣΧΑ. Ὀκτώβριος. Ἰδιαιτέρα ὑπηρεσία – Πρὶν ἀπὸ λίγον καιρὸ στὰ δίχτυα τῶν ψαράδων, στὴ νοτιοανατολικὴ παραλία τῆς Κριμαίας, πιάστηκε ἕνας ἀμφορέας – ἀρχαῖο πῆλινο

ἀγγεῖο γιὰ μεταφορὰ κρασιοῦ καὶ λαδιοῦ. Κατόπιν τούτου τὸ παράρτημα τοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στὸ Λένινγκραντ τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς Ε.Σ.Σ.Δ. ἀπέστειλε μὲ ἀρχαιολογικὴ ἀποστολὴ στὴ Μαύρη θάλασσα. Σ' αὐτὴ μῆκαν οἱ φοιτητὰι τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λένινγκραντ, Μ. Πρόπ, οἱ Α. καὶ Α. Ζόσιν καὶ Ντ. Κορολκόφ, ἀθληταὶ δῦται. Οἱ πρῶτες ἀσκήσεις καὶ ἡ ἐξερευνησις τῆς παραλίας ἔγιναν στὸν ὄρμο κοντὰ στὸ χωριὸ Πλανιέρσκι, ὄχι μακριὰ ἀπὸ τὴ Θεοδοσία. Ἐκεῖ στὴν παραλία οἱ ἀρχαιολόγοι ἀνεκάλυψαν πολλοὺς ἀρχαίους συνοικισμούς, πού ἀνάγονται στὰς ἀρχὰς τοῦ Μεσαίωνος. Οἱ ἐπιστημονικοὶ ὑπελόγησαν ὅτι κάτω ἀπὸ τὸ νερὸ θὰ πρέπει νὰ ἔχουν διατηρηθῆ ἀπομεινάρια λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων. Καὶ πραγματικά, ὕστερα ἀπὸ μερικὲς μέρες, σὲ βάθος 5 ἕως 10 μέτρα, οἱ δῦται ἀνεκάλυψαν ὑπολείματα προκυμαίας – μερικὲς μεγάλες τέτρες, καὶ τὶς ρυμοπέλασσαν στὴν ἕρῃ. Οἱ μεγάλες γρανιτένιες πέτρες, πού ντύνανε ἀπ' ἔξω τὴν προκυμαία, ζύγιζαν ἑκατοντάδες κιλά καὶ ἦταν καλοδουλεμένες. Σύμφωνα μὲ ὑπολογισμοὺς τῶν ἀρχαιολόγων ἡ προκυμαία κτίστηκε περίπου τὸν 4–5 αἰῶνα π.Χ. Στὸν τομέα τοῦ Σουντάκ ἡ ἀποστολὴ ἔπεσε πάνω σὲ ἐμπορικὰ καράβια τῆς ἐποχῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ Μεσαίωνος. Τὰ καράβια ἀνήκαν, κατὰ πάσαν πιθανότητα, σὲ Ἕλληνες ἐμπόρους πού εἶχαν στενὲς ἐμπορικὲς σχέσεις μὲ τοὺς κατοίκους τῆς Κριμαίας. Ἀγοράζανε ἐδῶ κρασί, λάδι, σιτηρὰ καὶ δέρματα. Ἀητός καὶ Δελφίνι ἦταν τὸ ἔμβλημα τῆς ἀρχαιοελληνικῆς πόλεως Ὀλβίας, πού ἐξαφανίσθηκε πρό πολλοῦ. Αὐτὴ ἡ πόλις ἦταν ἡ μεγαλύτερη ἑλληνικὴ πόλις – κράτος στὴ βορειοδυτικὴ Μαύρη Θάλασσα. Ἐκεῖτο στὴ δεξιὰ παραλία τοῦ λιμανιοῦ τοῦ Μπούγκ. Ἡ Ὀλβία κτίσθηκε πρὶν ἀπὸ 2500 χρόνια καὶ διατηρήθηκε πάνω ἀπὸ χίλια χρόνια. Στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος οἱ Ρώσοι ἀρχαιολόγοι ἀρχισαν τὶς ἀνασκαφὲς στὴν Ὀλβία. Πέρασαν πολλοὶ αἰῶνες ἀπὸ τότε πού ἡ Ὀλβία ἔπεσε σὲ παρακμὴ ἐξ αἰτίας τῆς ἐπιδρομῆς τῶν νομάδων. Ὑστερα ἐξ αἰτίας καὶ τῆς καθιζήσεως τῆς παραλίας ἕνα σημαντικό μέρος τῆς πόλεως σκεπάσθηκε ἀπ' τὴ θάλασσα καὶ εἶναι ἀπρόσιτο στοὺς ἀρχαιολόγους. Ὅχι ὅμως καὶ γιὰ τοὺς δῦτες. Τοῦ χρόνου ἡ ἀποστολὴ θὰ γίνεαι σύνθετη. Ἐκτός ἀπὸ τοὺς ἀρχαιολόγους, θὰ κατεβούν ἐπὶ συθὸ καὶ ὑδροβιολόγοι καὶ γιατροὶ – φυσιολόγοι. Πολλὰ μυστικὰ κρύβει ἡ Μαύρη θάλασσα. Πολλὲς γενεὲς ἐπιστημόνων θὰ χρειασθούν νὰ ἐξερευνηθοῦν τὶς βουλιαγμένες ἀρχαῖες πόλεις, τὴ Φαναγόρια κοντὰ τὸ Ταμάν, τὴ Χερσόνησο κοντὰ τὸ Σεβαστοπόλι καὶ τὸ Παντικάπαιον κοντὰ τὸ Κέρτς».

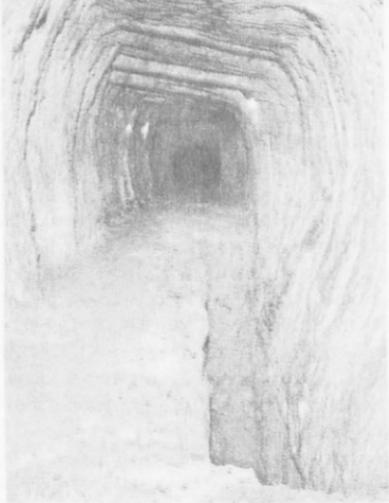
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΑΠΟ ΤΟΝ 8^ο ΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 6ου ΑΙ. π.Χ.

1. ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΩΝ

Οι κοινωνικές μεταβολές από τη δημιουργία ισχυρής τάξης εμπόρων, βιοτεχνών και έφοπλιστών, είχε ως αποτέλεσμα πολιτικές μεταβολές, που ήταν συνέπεια τόσο της οικονομικής εξέλιξης, όσο και της ανεπάρκειας των παλιών διοικητικών συστημάτων. Οι εξελίξεις με την επίδραση του άποικισμού ήταν ραγδαίες. Η βασιλεία περί τον 7^ο αι. π.Χ. είχε καταργηθεί στα περισσότερα μέρη του έλληνισμού, με εξαίρεση τις άκραιες περιοχές του (Μακεδονία, Ήπειρο, Κύπρος). Την εξουσία παίρνουν στην αρχή οι άριστοκράτες κάτοχοι γης. Το πολίτευμα σ' αυτή του τη φάση λέγεται *ἀριστοκρατικό*. Τούς άριστοκράτες διαδέχονται οι ισχυροί του χρήματος, που ανακλύπτουν από τις νέες οικονομικές δραστηριότητες. Οι πλουσιότεροι δηλαδή (έμποροι, βιοτέχνες και έφοπλιστές) στην αρχή με έπιγαμίες και έπειτα με την ικανότητά τους εκτοπίζουν βαθμιαία τούς παλιούς άριστοκράτες από την εξουσία. Στη φάση του αυτή το πολίτευμα λέγεται *τιμοκρατικό*. Ο λαός όμως δεν είναι ικανοποιημένος. Ξεσπούν εξεγέρσεις. Όπου επικρατούν άρχηγοί λαϊκών κινημάτων, εγκαθιδρύεται συνήθως πολίτευμα υπό τύραννο. Το πολίτευμα αυτό, που λεγόταν *τυραννίδα*, αποτέλεσε για την εποχή εκείνη αναγκαία φάση για τη μετάβαση στο επόμενο χρονικά πολίτευμα, το *δημοκρατικό*.

Η κοινωνία της πόλης. Η δημιουργία των πόλεων εξαιτίας της ανάπτυξης του άποικισμού, της ναυτιλίας και της έμπορευματικής παραγωγής, έπαιξε το βασικότερο ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις. Στην περίοδο με έπικεντρο τά έτη 750 - 650 π.Χ. ολοκληρώθηκε η άλλαγή από την κοινωνία του γένους και της φυλής στην κοινωνία της πόλης. Αποτέλεσμα αυτής της άλλαγής ήταν η κατάργηση της βασιλείας στις περισσότερες έλληνικές πόλεις. Στα όμηρικά έπη βλέπουμε βασιλιάδες με μειωμένη δύναμη. Ο Άλκίνοος, βασιλιάς των Φαίακων, παρουσιάζεται στην Οδύσσεια ως πρώτος μεταξύ άλλων ίσων άρχόντων. Με την οικονομική πρόοδο ή ζωή εξελίσσεται προς νέα μορφή ζωής, που κάνει περιττές τις μετακινήσεις των φυλών και τις πολεμικές κατακτήσεις, που απαιτούσαν στο παρελθόν την ήγεσία του ισχυρότερου. Η βασιλεία έτσι καταντά περιττή. Ο βασιλιάς άπογυμνώνεται από τις άρμοδιότητές του. Άλλού έκθρονίζεται με εξεγέρσεις και άλλο χάνει την εξουσία του με τρόπο ειρηνικό. Ειρηνικά π.χ. φαίνεται ότι έληξε η βασιλεία στην Άττική, όπως δείχνει ο μύθος του Κόδρου, του τελευταίου σύμφωνα με την παράδοση βασιλιά στην Άθήνα, που θυσιάστηκε, για να τή σώσει από την εισβολή των Δωριέων. Ο μύθος φανεώνει ότι οι Άθηναίοι κράτησαν καλή ανάμνηση για τον τελευταίο βασιλιά τους.

Όταν ιδρύθηκαν οι άποικίες, η βασιλεία είχε πιά παραμεριστεί από την άριστοκρατία. Γι' αυτό στις άποικίες δεν υπήρχαν βασιλιάδες. Τόσο όμως στις άποικίες όσο και στις μητροπόλεις τα μέλη των βασιλικών οικογενειών περιλαμβάνονταν ως *ένιαύσιοι* άρχοντες στή σειρά των άλλων. Στην Άθήνα π.χ. ο βασιλιάς έγινε δεύτερος άρχοντας στο σώμα των άρχόντων της πόλης. Στην Κόρινθο τά μέλη του βασιλικού γένους των

Ἀριστερά: Τό ἀρχαῖο ὕδραγωγεῖο τῶν Συρακουσῶν λειτουργεῖ καί σήμερα. Δεξιά, ἀπό τά ἔργα τοῦ Πολυκράτη στή Σάμο: Τό ὕδραγωγεῖο πού κατασκεύασε ὁ Εὐπαλῖνος ἀπό τά Μέγαρα. Ἡ σήραγγα ἔχει μήκος 1.000 μ. Διανοίχθηκε στό βουνό μέ ἐργασία ταυτόχρονη ἀπό τά δύο ἄκρα.

Βακχιαδῶν διορίζονταν ἐνιαύσιοι ἄρχοντες μέ τόν τίτλο τῶν πρυτάνεων. Τό ἴδιο περίπου γινόταν στήν Ἐφεσο μέ τό γένος τῶν Βασιλιδῶν. Καί τό νέο ὁμως αὐτό καθεστῶς ὁ λαός τό θεωροῦσε καταπιεστικό, γιατί οἱ εὐγενεῖς ἀπόβλεπαν στήν ἐξυπηρέτηση τῶν συμφερόντων τους.

Γιά τά ἐσωτερικά τῆς κοινωνικοπολιτικῆς ζωῆς τῶν ἑλληνικῶν πόλεων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης γνωρίζουμε ἐλάχιστα. Στό γνωστό ἔπος τοῦ Ἡσιόδου *Ἔργα καί Ἡμέραι*, βλέπουμε τόν ποιητή νά παραπονεῖται, γιατί ὁ ἀδελφός του τόν πῆγε στά δικαστήρια καί κέρδισε τή δίκη μέ τήν ὑποστήριξη τῶν εὐγενῶν. Ἄλλου μιλάει γιά τή δύναμη τοῦ χρήματος καί ἀλλοῦ σέ στίχους ἀπαισιόδοξους προσθέτει: «Τρελλός, ὅποιος τολμήσει νά σηκώσει κεφάλι στό δυνατό. Θά νικηθεῖ καί θά προσθέσει τόν πόνο στή ντροπή».

Ἀπό τήν καταπίεση πρώτα τῶν ἀριστοκρατῶν κι ἔπειτα τῶν πλοῦσιων ξέσπασαν ταραχές. Προηγῆθηκαν ἐξεγέρσεις τοῦ λαοῦ ἀπό τόν 7^ο ἤδη αἰῶνα π.Χ. στίς πόλεις τῆς Μεγάλης Ἑλλάδας. Ὁ Πολύβιος βεβαιώνει ὅτι οἱ ἐξεγέρσεις προηγῆθηκαν στίς ἀποικίες. Ὁ λαός ἀξίωσε νά γραφοῦν νόμοι, γιατί χωρίς γραπτή νομοθεσία οἱ ἰσχυροί δίκαιζαν αὐθαίρετα μέ βάση τό συμφέρον τους. Ἡ ἀντίδραση τῶν ἀσπῶν καί τοῦ λαοῦ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τήν καταγραφή τῶν νόμων. Οἱ πρώτοι νόμοι γράφτηκαν τό 650 π.Χ. στούς Λοκρούς τῆς Κάτω Ἰταλίας ἀπό τό Ζάλευκο, τοῦ ὁποῦ οἱ ἡ νομοθεσία ἐπηρέασε μεταγενέστερους νομοθέτες στήν Ἑλλάδα, ὅπως τό Δράκοντα, τό Σόλωνα καί τόν Κλεισθένη.

Οἱ νόμοι τοῦ Ζάλευκου ἀπαγόρευαν κάθε μεσιτικό ἐμπόριο. Ὁ γεωργός προστατευόταν, ὥστε νά πωλᾷ τά προϊόντα του ἀπ' εὐθείας στόν καταναλωτή. Ἄλλοι νομοθέτες (*αἰουμνήται*) τῆς ἀρχαιότητος ἦταν ὁ Χαρώνδας στήν Κατάνη, ὁ Πιττακός στή Μυτιλήνη, ὁ Ἀρίσταρχος στήν Ἐφεσο, ὁ Δράκων καί ὁ Σόλων στήν Ἀθήνα κι ὁ Φιλόλαος στή Θήβα. Οἱ ταραχές ὁμως συνεχίστηκαν καί μετά τήν καταγραφή τῶν πρώτων νόμων, πού δέν ἦταν ἀρκετοί νά θεραπεύσουν τήν κατάσταση. Ἐπιφελοῦμενοι τότε ἀπό τούς πολιτικούς ἀγῶνες σέ πολλές πόλεις τύραννοι κατέλαβαν τήν ἐξουσία. Οἱ σπουδαιότεροι ἦταν: Ὁ Θρασύβουλος στή Μίλητο, ὁ Πολυκράτης στή

Σάμο, ὁ Φεΐδων στό Ἄργος, ὁ Κύπελος καί ὁ Περίανδρος στήν Κόρινθο, ὁ Πεισίστρατος στήν Ἀθήνα κι ὁ Ὀρθαγόρας στή Σικυώνα. Τό πολίτευμα τῶν τυράννων ὀνομαζόταν *τυραννίς*. Ἡ τυραννίδα ἦταν γιά τήν ἐποχή ἐκείνη συνηθισμένη φάση στήν πορεία γιά τή δημοκρατία. Γιατί ἂν καί εἶχαν οἱ τύραννοι ἀριστοκρατική καταγωγή σέ ὀρισμένες περιπτώσεις ἦταν ἀρχηγοί τῶν λαϊκῶν τάξεων καί, ὅταν πήραν τήν ἐξουσία, καταπίεσαν τοὺς ἀριστοκράτες πρὸς ὄφελος τῶν ὀπαδῶν τους. Εἶναι γνωστά τὰ ἔργα πού κατασκεύασαν, ὅπως π.χ. στή Σάμο τὰ *Πολυκράτεια*^{*}. Ὁ Κύπελος στήν Κόρινθο ἔκανε μέ χρήματα τῶν πλουσίων τὸ ὑδραγωγεῖο τῆς Πειρήνης. Ὁ Πεισίστρατος στήν Ἀθήνα κατασκεύασε τὸ ὑδραγωγεῖο πού ὀνομάστηκε *Ἐνεάκρουνος* ἢ *Καλλιρρόη*, τὸ *Τελεστήριο* στήν Ἐλευσίνα, τὸ *Ἐκατόμπεδον* στήν Ἀκρόπολη (τὸ ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς πρὶν ἀπὸ τὸν Παρθενῶνα) καί τὸ ναὸ τοῦ Δία, πού ἔμεινε μισοτελειωμένος καί ὀλοκληρώθηκε πολὺ ἀργότερα ἀπὸ τὸ ρωμαῖο αὐτοκράτορα Ἀδριανό. Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν τυράννων ὅμως γιά τὸ λαὸ φαίνεται περισσότερο στήν ἴδρυση Βιβλιοθήκης στήν Ἀθήνα καί στήν ὀργάνωση τῶν Παναθηναίων καί τῶν Διονυσίων ἀπὸ τὸν Πεισίστρατο. Στὴ διοργάνωση ἐπίσης τῶν Ἰσθμίων ἀπὸ τὸν Περίανδρο ἢ στήν προστασία τῶν ἐργαζόμενων τάξεων ἀπὸ τὸν Πολυκράτη στή Σάμο. Πολλὰ μέτρα τῶν τυράννων ὠφέλησαν τὸ κοινωνικὸ σύνολο. Παράδειγμα ἐκείνα πού ἔλαθε ὁ Περίανδρος ἐναντίον τῆς ἀστυφιλίας, γιά νὰ μὴ ἐγκαταλειφθεῖ ἡ ὑπαίθρος καί ὁ περιορισμὸς ἀπὸ τὸν ἴδιο τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δούλων, πού μπορούσαν νὰ ἔχουν οἱ πλούσιοι. Ὁ λαὸς στὸν Ἀκράγαντα περιέβαλλε μέ ἀγάπη τὸν τύραννο Θήρωνα. Ὁ Ἰέρων στὶς Συρακοῦσες ἔφτιαξε θέατρο καί ὑδραγωγεῖο πού λειτουργεῖ ὡς σήμερα. Στήν αὐλὴ του ἐζήσαν οἱ ποιητὲς Βακχυλίδης, Σιμωνίδης, Ἐπίχαρμος καί Αἰσχύλος. Ἀλλὰ ὑπῆρξαν βέβαια καί περιπτώσεις τυράννων πού ἦταν στυγνοὶ καταπιεστές, ὅπως π.χ. ὁ τύραννος τοῦ Ἀκράγαντα Φάλαρης.

2. Η ΓΕΝΕΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ, ΤΟΥ ΕΠΟΥΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΛΥΡΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ. (ΑΝΑΚΑΛΥΨΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΑΤΟΜΟΥ)

Ὁ 7ος καὶ ὁ 6ος αἰ. π.Χ. ἀποτελοῦν τὸν πυρήνα τῆς μεταβατικῆς ἐποχῆς, πού ὀδηγεῖ ἀπὸ τὸ «Μεσαίωνα τῆς ἀρχαιότητος» στὸ μεγάλο καί παγκόσμιο ἐπιτεύγμα τοῦ κλασικοῦ πολιτισμοῦ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Στὴ μεταβατικὴ αὐτὴ ἐποχὴ, πού λέγεται *ἀρχαϊκή*, παράλληλα μέ τήν πολιτικὴ, τήν κοινωνικὴ καί τήν οικονομικὴ πρόοδο, συμπορεύεται ἡ πνευματικὴ καί ἡ καλλιτεχνικὴ ἐξέλιξη. Ἡ τέχνη καί ἡ ποίηση τοῦ «Μεσαίωνα» καλλιεργήθηκαν στὶς αὐλὲς τῶν ἡγεμόνων. Γιά τὸ αὐτὸ ἐξέφραζαν τὸν κόσμον τῶν ευγενῶν. Στὴν ἀρχαϊκὴ ὁμως περίοδο ὁ πολιτισμὸς εἰσχωρεῖ ὀλοένα καί σὲ ἐπὶρύτερα στρώματα τοῦ λαοῦ.

ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

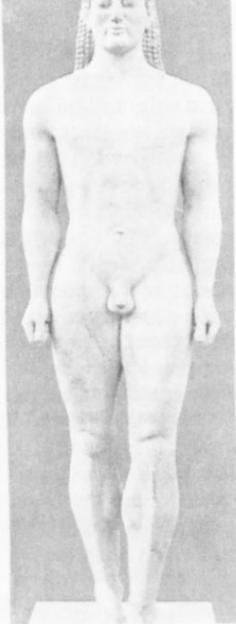
Ἡ τέχνη τοῦ 7ου καί τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. λέγεται *ἀρχαϊκή*. Τὰ προϊόντα τῆς προκαλοῦν τὸ θαυμασμό, παρόλο πού τὴ γνωρίζουμε μόνο ἀπὸ ἔργα φθαρμένα ἀπ' τοὺς αἰῶνες. Ἡ ἀρχαϊκὴ τέχνη, πού ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς τέχνης τοῦ Μεσαίωνα, ὀδηγεῖ στήν τελειότητα τοῦ 5ου αἰῶνα καί ἔχει ὅλο τὸ σφρίγος καί τὴ χάρη μιᾶς τέχνης πού ἐξελίσσεται δυναμικά.

Ἀπὸ τὰ κύρια αἰτία τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης ἦταν ἡ γνωριμία τῶν Ἑλλήνων μέ τὴν τέχνην τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν καί τῆς Αἰγύπτου, πού ὑπῆρξε ἀποτέ-

^{*} Ὀνομάστηκαν ἔτσι, γιατί ἔγιναν ἀπὸ τὸν τύραννο Πολυκράτη.

Άριστερά. Αρχαϊκή κόρη του Μουσείου της Ακρόπολης. Διατηρεί αρκετά χρώματα από την αρχική της πολυχρωμία.

Δεξιά. Ο Κούρος της Αναβύσου. Το άγαλμα έχει ύψος 1,94 μ. Κατασκευάστηκε τον 6^ο αι. π.Χ. Βρίσκεται στο Έθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

λεσμα του άποικισμού και της ανάπτυξης του έμπορίου και της ναυτιλίας. Άλλη αίτια ήταν οι πολιτικές μεταβολές. Μετά την κατάργηση της βασιλείας ανεγείρονται ναοί και κατασκευάζονται δημόσια έργα από τους τυράννους. Την πρόοδο της τέχνης βοήθησε η οικονομική ανάπτυξη και η καλύτερευση της ζωής, που σημειώνεται στην περίοδο αυτή. Η ελληνική μυθολογία υπήρξε ανεξάντλητη πηγή θεμάτων για την έμπνευση των καλλιτεχνών, τους όποιους ένέπνεαν και τά σώματα των άθλητών, σε μία εποχή που η γυμναστική ήταν άπασχόληση αγαπητή αλλά και ανάγκη.

Πλαστική. Η διακόσμηση των ναών στα άετώματα, στις ζωφόρους, στις μετόπες και στα άκρωτήρια έδωσε ώθηση στη γλυπτική τέχνη της εποχής, που δέχτηκε επιδράσεις από την Ανατολή και ιδιαίτερα από την Αίγυπτο. Τά αιγυπτιακά άγάλματα, που παριστάνουν όρθιους άνδρες με τά χέρια κολλημένα σε γροθίες στους μηρούς και με τό άριστερό πόδι προταμένο έμπρός, αποτελούν τό πρότυπο των πιό χαρακτηριστικών αγαλμάτων της ελληνικής αρχαϊκής τέχνης, που είναι γνωστά με τό όνομα *κούροι*.

Τά αντίστοιχα άγάλματα γυναικών της εποχής είναι γνωστά σαν *αρχαϊκές κόρες*. Περιήφμες είναι οι αρχαϊκές κόρες της Ακρόπολης, που εκφράζουν όχι μόνο μία έξελιγμένη τέχνη αλλά και μία πρώιμα αναπτυγμένη πνευματικά κοινωνία στην Άθήνα. Στα πρόσωπα όρθια των κορών του Μουσείου της Ακρόπολης διακρίνεται μία ιδιαίτερη προσωπικότητα και έντονη πνευματικότητα. Τά άγάλματα αυτά αποτελούν κτυπητό παράδειγμα της φιλόκαλης άριστοκρατικής κοινωνίας της εποχής εκείνης. Στην αρχαϊκή περίοδο κατασκευάστηκαν και κοίλα χυτά άγάλματα. Η τέχνη τους διαδόθηκε στη μητροπολιτική Ελλάδα από την Ίωνια. Ός εφευρέτες της αναφέρονται οι Σάμιοι τεχνίτες Ροίκος και Θεόδωρος, που έζησαν τον 6^ο αι. π.Χ.

Άρχιτεκτονική. Τόν 7^ο αι. π.Χ. τά λίθινα οίκοδομήματα άντικαθιστούν τά ξύλινα ή πλίνθινα κτίσματα της προηγούμενης περιόδου. Κυριαρχεί τώρα ό **Δωρικός** και ό **Ίωνικός** ρυθμός. Ό Δωρικός ρυθμός δημιουργήθηκε στην Πελοπόννησο και εκφράζει τή στιβαρότητα, την επιβλητικότητα και την απλότητα των Δωριέων. Ό έλαφρό-

τερος και λεπτότερος ιωνικός ρυθμός ταιριάζει στή μεγαλύτερη εύκινησία, κομψότητα και χάρη του ιωνικού πνεύματος. Στην 'Αθήνα συνδυάστηκαν οι δύο ρυθμοί, που ξεχωρίζουν ιδίως από τους διαφορετικούς κίονες τους.

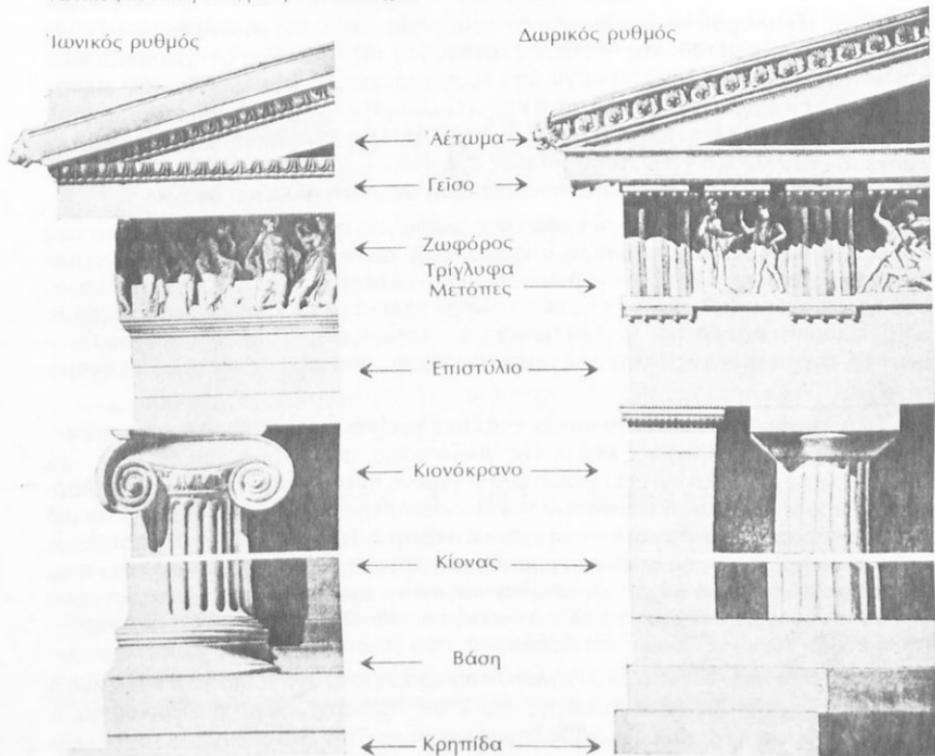
"Άλλο χαρακτηριστικό του δωρικού ρυθμού είναι ότι πάνω απ' τό επιστύλιο εναλλάσσονται μετόπες και τρίγλυφα, ενώ στή θέση τους στον ιωνικό ρυθμό βρίσκεται ή ζωφόρος, δηλαδή συνεχής ζώνη ανάγλυφων παραστάσεων. 'Ός προς τους τύπους των ναών από την είσοδο του Μυκηναϊκού Μεγάρου μέ τις παραστάδες δημιουργείται ό πρόστυλος ναός μέ σειρά κίωνων, τεσσάρων στήν αρχή, μόνο στήν πρόσοψη (τετράστυλος πρόστυλος). 'Αργότερα δημιουργείται ό άμφιπρόστυλος ναός μέ κολόνες στις δύο στενές πλευρές του και ό περίπτερος μέ κιονοστοιχία και στις τέσσερες πλευρές του. 'Όταν ή έξωτερική κιονοστοιχία είναι διπλή, ό ναός λέγεται δίπτερος. 'Εξάστυλος λέγεται όταν ή στενή του πλευρά έχει έξι κίονες και όκτάστυλος όταν έχει όκτώ.

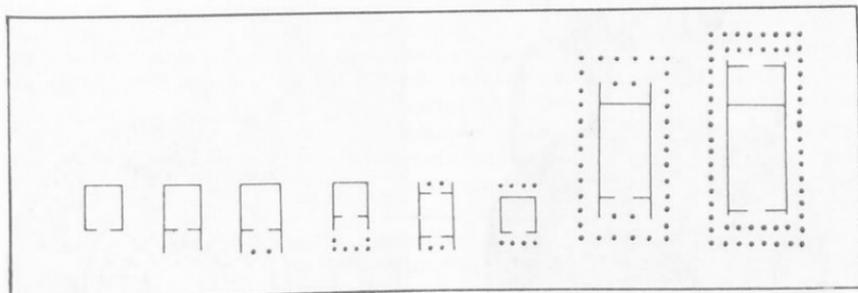
'Ο δωρικός ρυθμός διαδόθηκε στή μητροπολιτική και στή Μεγάλη 'Ελλάδα, όπου οι ναοί πήραν και τό μεγαλύτερο μέγεθος, όπως π.χ. του Σελινούντα. Παραδείγματα του δωρικού ρυθμού στήν κυρίως 'Ελλάδα είναι οι ναοί της 'Αφαιάς στήν Αίγινα, του 'Απόλλωνα στήν Κόρινθο και στους Δελφούς, της 'Ηρας στήν 'Ολυμπία και οι ναοί του θου αϊ. στήν 'Ακρόπολη των 'Αθηνών. 'Ο ιωνικός ρυθμός κυριάρχησε στή Μ. 'Ασία και στα νησιά. Περίφημος ήταν ό ναός της 'Ηρας (τό 'Ηραϊόν) στή Σάμο.

Ίωνικός και Δωρικός ρυθμός και αρχιτεκτονικά μέλη των δύο ρυθμών.

Ίωνικός ρυθμός

Δωρικός ρυθμός

Η εξέλιξη του αρχαίου ναού. Στην αρχή ο ναός είναι ένα τετράπλευρο κτίσμα. Έπειτα επεκτείνονται στην πρόσοψη οι πλάγιοι τοίχοι (παραστάδες) και προστίθενται δύο κίονες στην πρόσοψη (έν παραστάσει). Το τέταρτο σχέδιο δείχνει ναό τετράστυλο πρόστυλο. Το πέμπτο, άμφιπρόστυλο. Το έκτο τετράστυλο άμφιπρόστυλο. Το έβδομο, ναό περίπτερο. Και τό όγδοο δίπτερο.

Στους Δελφούς, όπου άπ' όλο τόν ελληνικό κόσμο αφιέρωναν τούς Θησαυρούς (κτήρια για τή φύλαξη τών αφιερωμάτων) συνυπάρχουν και οι δύο ρυθμοί. Στους εκεί Θησαυρούς τών Σιφνίων και τών Κνιδίων αντί ιωνικών κίωνων χρησιμοποιήθηκαν άπ' τόν 6^ο ήδη αϊ. γυναικεία αγάλματα, οι Καρυάτιδες, πού είναι πρόδρομοι τών Καρυάτιδων του Έρεχθείου.

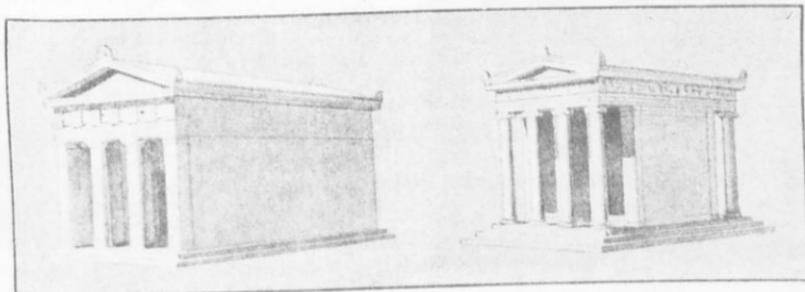
Ζωγραφική. Στην αρχιτεκτονική τής εποχής γίνεται χρήση χρωματικής διακόσμησης σέ όρισμένα μέρη του επιστύλιου και στα αετώματα τών ναών. Έτσι προβάλλονται έντονότερα τά άλλα μέρη του οικοδομήματος πού παρέμεναν λευκά.

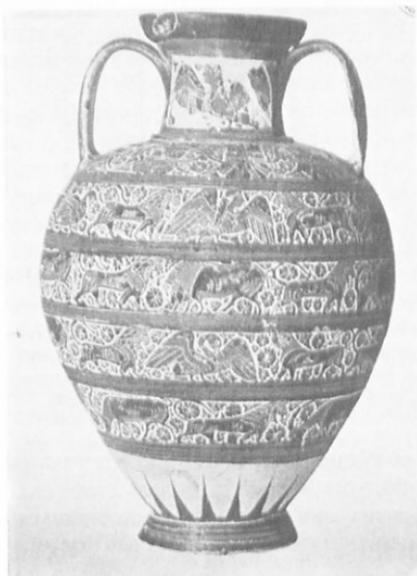
Τό ίδιο γινόταν και στα αγάλματα, πού ζωγραφίζονταν σέ όρισμένα μόνο μέρη. Τό ζωγράφιμα τών ματιών π.χ. έδινε στα αγάλματα ζωντάνια και έκφραστικότητα.

Η ζωγραφική εξέλισσόταν παράλληλα και ως τέχνη ανεξάρτητη. Τά έργα τής χάθηκαν, αλλά μπορούμε νά τή μελετήσουμε κι από τίς διακοσμήσεις τών άγγείων.

Κεραμική. Τά άγγεία του 7ου και του 6ου αϊ. π.Χ. λέγονται *αρχαϊκά*. Τά αρχαϊκά άγγεία του 7ου αϊ. π.Χ. όνομάζονται ρυθμού *ανατολίζοντος*. Έχουν δηλαδή τή διακόσμησή τους έντονη τήν επίδραση τής ανατολικής τέχνης. Στή συνήθως κίτρινωπή επιφάνειά τους παριστάνονται μέ χρώμα καστανό ή μαύρο άγρια ζώα ή μυθολογικά τέρατα, όπως σφίγγες, γρύπες κ.ά. Στόν 6^ο αϊ. όμως τά ανατολίζοντα θέματα έκτοπιζονται άπό παραστάσεις τής ελληνικής μυθολογίας. Τά άγγεία αυτά λέγονται

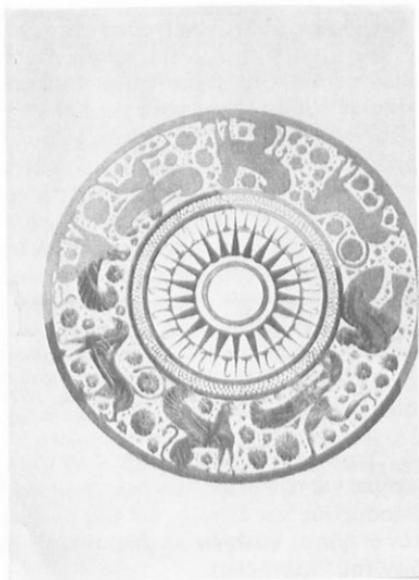
Άριστερά, στήν εικόνα, δωρικός ναός «έν παραστάσει». Δεξιά Ίωνικός ναός τετράστυλος άμφιπρόστυλος.

Πρώιμος Κορινθιακός άμφορέας (τέλη 7ου αϊ. π.Χ.) ρυθμού ανατολιζόντος.

Χαλκιδικός κρατήρας του 6ου π.Χ. αϊ. με παράσταση ιππέων.

Έσωτερική διακόσμηση κύλικας ρυθμού ανατολιζόντος. Μουσείο Βραυρωνίας.

Μελανόμορφη κύλικα του 6ου π.Χ. αϊ. (535 π.Χ.). Η άγγειογράφηση έγινε από τόν άγγειογράφο Έξηκία και δείχνει συμπλοκή πολεμιστών που διεκδικούν νεκρό. Δίπλα παράσταση ματιών άποτροπιαστικού χαρακτήρα.

δηγηματικά. Στις μορφές των άπεικονίσεων κυριαρχεί βαθμιαία τὸ μαῦρο χρώμα. Ἔτσι δημιουργεῖται ὁ *μελανόμορφος* ρυθμός. Οἱ μορφές ζωγραφίζονται μέ μαῦρο χρώμα στήν ἐρυθρωπή ἢ κιτρινωπή (φυσική) ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου. Περί τὰ τέλη τοῦ βου αἰ. ὁ μελανόμορφος ρυθμός ἀντικαθίσταται ἀπό τόν *ἐρυθρόμορφο*.

Στά ἀγγεῖα τῆς περιόδου ἀναγράφονται γιά πρώτη φορά ὀνόματα εἴτε γιά νά δηλώσουν σέ ποιούς ἀνήκουν οἱ εἰκονιζόμενες μορφές εἴτε γιά νά ἀναφέρουν ἀπό ποιόν ζωγραφίστηκε ἢ φτιάχτηκε τὸ ἀγγεῖο. Πρόκειται γιά ἑλληνική συνήθεια, χαρακτηριστική τῆς ἐπιθυμίας τοῦ ἑλληνα καλλιτέχνη νά διαιώσει τ' ὄνομά του, ἀντίθετα μέ τόν καλλιτέχνη στήν Ἀνατολή πού παραμένει ἀνώνυμος. Κι ὅσο κι ἂν ἡ Ἀνατολή ἔδωσε στήν ἀρχή αὐτῆς τῆς περιόδου μερικά στοιχεῖα τῆς τέχνης της στοὺς Ἕλληνες, μεταξύ τῶν δύο κόσμων ὑπάρχει μεγάλη διαφορά, πού θά γίνει τεράστια στή μεταγενέστερη περίοδο τῶν κλασικῶν χρόνων.

Μουσική. Καί ἡ μουσική ἀναπτύχθηκε στίς ἑλληνικές πόλεις κατά τήν ἀρχαϊκή περίοδο. Μεγάλοι μουσικοί τῆς ἐποχῆς ἦταν ὁ Πολύμηστος, ὁ Σακάδας καί ὁ Τέρπανδρος. Στόν τελευταῖο ἀποδίδεται ἡ ἐπινόηση τῆς ἐπτάχορδης λύρας ἀντί τῆς παλαιότερης τετράχορδης. Στήν ἴδια περίοδο ἀνήκει κι ὁ Ἀλκμάν, Ἕλληνας ἀπό τίς Σάρδειες τῆς Λυδίας, πού ἔγραψε τραγούδια γιά τὰ *Παρθένια*, τίς γιορτές τῶν παρθένων στή Σπάρτη. Ἡ μουσική διαδόθηκε ἀπό τή Μ. Ἀσία στήν Ἑλλάδα καί καθιερώθηκε ὡς μάθημα στήν ἐκπαίδευση τῶν νέων. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες πίστευαν ὅτι εἶχε θεϊκή προέλευση. Ἡ παράδοση γιά τόν Ὀρφέα εἶναι χαρακτηριστική τῆς σημασίας πού εἶχε ἡ μουσική γιά τοὺς Ἕλληνες.

Τά γράμματα. Στήν ποίηση τῆς περιόδου συνεχίζεται ἡ καλλιέργεια τοῦ ἠρωικοῦ ἔπους. Ὁ καλύτερος ἐκπρόσωπός του σ' ὅλες τίς ἐποχές καί σ' ὅλους τοὺς λαοὺς θεωρεῖται ὁ Ὀμηρος, ὁ ποιητής πού ἔψαλε τόν Τρωικὸ πόλεμο.

Ἡ ἐπίδραση τοῦ ἔργου του στήν παγκόσμια πολιτιστική ἐξέλιξη ὑπῆρξε τεράστια. Ὁ Ὀμηρος ἐζῆσε τόν 8^ο αἰώνα π.Χ. Πιθανῆ του πατρίδα εἶναι ἡ Σμύρνη ἢ ἡ Χίος*. Τὰ ὁμηρικὰ ἔπη διαδόθηκαν φαίνεται πρῶτα στή Μ. Ἀσία, ἀπὸ τὴν ἀνάγκη πού αἰσθάνονταν οἱ ἀπομονωμένοι ἐκεῖ ἀνάμεσα στοὺς Ἀσιάτες Ἕλληνες νά θυμοῦνται τὰ κατορθώματα τῶν προγόνων τους. Ἐπειτα διαδόθηκαν καί ἀγαπήθηκαν τόσο πολὺ στήν Ἑλλάδα, ἀλλὰ κι ὅπου ἄλλοι ὑπῆρχε ἑλληνισμός, ὥστε ἐπῆρασαν βαθιά κάθε τομέα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης, καθὼς καί τὰ ἦθη καί ἔθιμα τῶν Ἑλλήνων.

Στήν ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ παίρνουν ἡ Ἰλιάδα καί ἡ Ὀδύσεια τὴν ὀριστικὴ μορφή τους, μέ τὴν ὁποία μᾶς εἶναι γνωστές σήμερα. Μεγάλη ἀλλαγὴ σημειώνεται στό ἔπος μέ τόν Ἡσίοδο πού δημοῦργησε τὸ διδακτικὸ ἔπος. Ποιητὰ τοῦ γραμμένα σέ δακτυλικὸ ἔξάμετρο εἶναι ἡ *Ἐσθονία* καί τὸ *Ἔργα καί Ἡμέραι*.

Ἡ λυρική ποίηση ἐμφανίστηκε στίς ἀρχές τῆς περιόδου ἀπὸ τὴν ἀνάγκη πού αἰσθάνθηκε ὁ ἄνθρωπος νά ἐκφράσει τὸ συναισθηματικὸ του κόσμο. Ὀνομάστηκε ἔτσι, γιατί οἱ στίχοι της ἀπαγγέλλονταν στήν ἀρχὴ μέ συνοδεία λύρας. Αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ποίησης δέ χρησιμοποιεῖ τὸ δακτυλικὸ ἔξάμετρο. Οἱ στίχοι του εἶναι μικροὶ καί τὰ μέτρα ποικίλα.

3. ΑΠΟ ΤΟ ΜΥΘΟ ΣΤΟ ΛΟΓΟ. ΓΕΝΕΣΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΤΟΧΑΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Στόν 7^ο αἰ. σημειώθηκαν ἐξελίξεις καί στό θρησκευτικὸ τομέα. Οἱ θεοὶ δέ συμβο-

*Τὸ ἐρώτημα τῆς πατρίδας τοῦ Ὀμήρου, τὸ ἂν ὁ ἴδιος ἔγραψε τὴν Ἰλιάδα καί τὴν Ὀδύσεια, ἢ γνησιότητα τῶν στίχων τῶν δύο ἐπῶν κ.ἄ. ἀποτελοῦν τὸ λεγόμενον ὁμηρικὸ πρόβλημα.

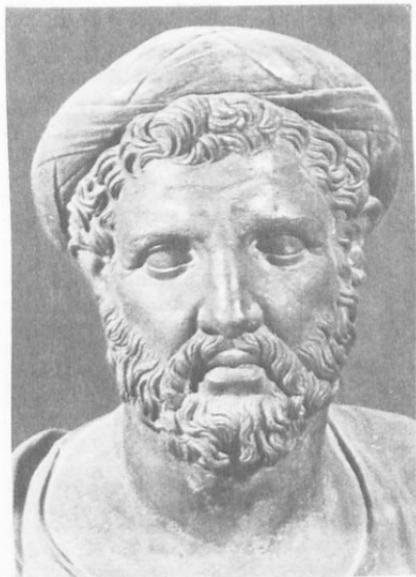
λίζουν πιά φυσικές δυνάμεις αλλά ήθικές. Ένισχύεται τώρα καί ή πίστη στή μαντική δύναμη τών θεών. Στά παλιά μαντεία, σάν κι αυτό τής Δωδώνης, προστίθενται νέα. Σπουδαιότερο έγινε τό Μαντείο του 'Απόλλωνα στους Δελφούς. 'Η έπιθυμία παράλληλα τών ανθρώπων γιά μεταθανάτια ζωή δημιουργεί τίς μυστικές λατρείες τών *Μυσηρίων*, πού έδιναν στους μνημένους τή βεβαιότητα τής αιώνιας ζωής. Αυτή ήταν ή βασική ιδέα τών Έλευσινίων καί τών 'Ορφικών Μυστηρίων. 'Από αυτά τά ρεύματα τής εποχής προήλθε ή όρφικη θρησκεία, πού διαμορφώθηκε όριστικά τόν 6^ο αι. π.Χ. στήν 'Αττική. Καθώς παρουσιάζοταν σάν θρησκεία «έξ άποκαλύψεως» θρέθηκε σέ αντίθεση μέ τίς φιλελεύθερες αντίληψεις τών Έλλήνων.

Κατά τήν όρφική διδασκαλία ή ψυχή του ανθρώπου ήταν άθάνατη. Στήν επίγεια ζωή έμενε στό σώμα, σάν νά ήταν αυτό ό τάφος της (σήμα). Γιά τήν κάθαρσή της έπρεπε νά περάσει από πολλές ζωές ανθρώπων ή καί ζώων. 'Η όρφική διδασκαλία διαδόθηκε στα λαϊκότερα ιδίως στρώματα. 'Αντίθεση πρós τή όργανικότητα του 'Ορφισμού, πού έβαζε φραγμό στις πνευματικές αναζητήσεις ήλθε από τήν 'Ιωνία, μία διαφορετική πνευματική κίνηση, πού άρνιόταν τήν παράδοση καί κάθε είδος «άποκάλυψης» καί δίδασκε τήν πνευματική έλευθερία. Τό ρεύμα αυτό έκφράστηκε μέ τούς 'Ιωνες φυσικούς φιλόσοφους, πού έφθασαν γιά πρώτη φορά στόν κόσμο στόν έπιστημονικό στοχασμό καί τήν όρθολογική φιλοσοφία. 'Η μυθολογική έξήγηση τών φυσικών φαινομένων δέν ικανοποιούσε πιά. Οί 'Ιωνες πίστευσαν πρώτο στή νομοτέλεια τής φύσης καί άρχισαν νά άσχολοῦνται μέ τή διερεύνηση τών νόμων της. Καί πρώτο έθεσαν τό πρόβλημα τής πρωταρχικής ύλης του κόσμου άποβλέποντας στή γνώση τής άλήθειας, χωρίς νά ένδιαφέρονται γιά τήν πρακτική έφαρμογή της. Πρόκειται γιά μεγάλο έπίτευγμα, πού είναι όρόσημο στήν 'Ιστορία του πολιτισμού, άφού κανείς ώς τότε δέν είχε συλλάβει τήν έννοια τής έπιστήμης. Οί Αιγύπτιοι καί οί Βαβυλώνιοι είχαν φτάσει σέ έμπειρικές μόνο παρατηρήσεις, πού χρησιμοποιήθηκαν γιά πρακτικές άνάγκες. 'Αλλά δέ διατύπωσαν ποτέ γενικές άρχές. 'Η εύρεση καί ή διατύπωση θεωρημάτων ήταν άγνωστη έννοια γι' αυτούς. 'Αλλωστε ή φιλοσοφία στήν 'Ανατολή δέν άποδεσμεύτηκε ποτέ από τίς θρησκευτικές καί τίς μυθολογικές αντίληψεις.

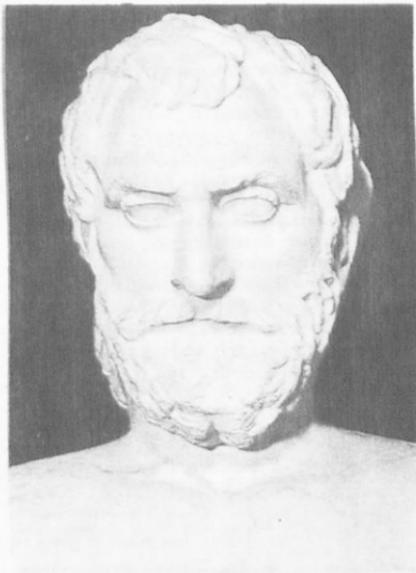
Κύριοι εκπρόσωποι τής 'Ιωνικής φιλοσοφίας είναι ό **Θαλής**, ό '**Αναξίμανδρος** καί ό '**Αναξίμένης**. Καί οί τρεις έζησαν στή Μίλητο, τόν 6^ο αι. π.Χ. Τήν ίδια περίπου εποχή έζησε στήν Έφεσο καί ό δημιουργός τής διαλεκτικής σκέψης '**Ηράκλειτος**. 'Ο Θαλής, πού περίφημες ύπήρξαν καί οί γεωμετρικές γνώσεις του, πίστευε ότι ή πρωταρχική ύλη (πρώτη άρχή) τής ζωής ήταν τό νερό. 'Ο Αναξίμανδρος δίδασκε ότι ή πρώτη άρχή ήταν τό *άπειρο*, δηλαδή κάτι τό άγνωστο. Είχε κι αυτός μεγάλες γνώσεις άστρονομικές καί γεωμετρικές. Πίστευε ότι ή γή ήταν κύλινδρος μετέωρος στό σύμπαν καί ότι ό κόσμος καταστρέφεται καί ξαναδημιουργείται κατά περιόδους. Δίδασκε άκόμη ότι ό άνθρωπος έζησε στήν άρχή στό νερό περιβλημένος από κέλυφος.

'Ο Αναξίμένης έλεγε ότι ή πρώτη άρχή ήταν ό άέρας πού, όταν άραιώνοταν, γινόταν φωτιά κι όταν πυκνωνόταν, γινόταν άνεμος ή χψμα. Έδωσε φυσική έρμηνεία στις έκλείψεις του ήλιου καί τής σελήνης, γιά τήν όποία δίδασκε ότι έπαιρνε τό φώς της από τόν ήλιο. Κι ό '**Αναξίμένης** πίστευε ότι ό κόσμος γεννιόταν καί ξανακαταστρεφόταν περιόδικά.

'Ο 'Ηράκλειτος διδάσκοντας γιά τή συνεχή άλλαγή καί τή ροή όλων τών πραγμάτων στόν κόσμο συνήθιζε νά λέει: *Πάντα ρεί, πάντα χωρεί καί ούδέν μένει*. 'Η: *Δίς τίς τόν αυτόν ποταμόν ούκ άν έμβαιής*. Πίστευε ότι ή πρώτη άρχή είναι τό *πύρ*. Τόν 'Ηράκλειτο άποκαλούσαν σκοτεινό δηλαδή δυσνόητο. 'Ελάχιστα άποσπάσματα μόνο σώζονται τής διδασκαλίας του. Ένα από αυτά λέει ότι ό κόσμος ύπήρχε πάντα καί θά ύπάρχει πάντα σάν μία φωτιά αιώνια, πού μόνη της εκεί πού πάει νά σβήσει αναζω-

Πυθαγόρας ὁ Σάμιος. Ἀντίγραφο τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἀρχαιότερης προτομῆς. Ἐθνικὸ Μουσεῖο Νεάπολης.

Θαλῆς ὁ Μιλήσιος. Ἀντίγραφο ρωμαϊκῶν χρόνων ἀρχαιότερης προτομῆς. Μουσεῖο Βατικανού.

ογονεῖται, πάλι μαζεύεται, γιὰ νά προχωρήσει ἔπειτα καί μετὰ νά ὑποχωρήσει.

Δηλαδή ὁ Ἡράκλειτος εἶχε συλλάβει τὴν εἰκόνα τοῦ παλλόμενου σύμπαντος πού συστέλλεται καί διαστέλλεται, χωρὶς τὰ γιγαντιαῖα τηλεσκόπια πού διαθέτει ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη.

Στοὺς ἀντίποδες τῆς Ἰωνικῆς φιλοσοφίας βρέθηκε ἡ Ἐλεατικὴ, πού καλλιεργήθηκε στὴ Μεγάλῃ Ἑλλάδα μὲ ἐπίκεντρο τὴν ἀποικία Ἐλέα. Ἐκπρόσωποί της εἶναι ὁ **Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος**, πού διαφωνώντας πρὸς τὴ συνεχῆ ροὴ τῶν Ἰώνων δίδασκε ὅτι *Ἐν τὸ πᾶν ὑπάρχει στὸν κόσμον καὶ ὅτι αὐτὸ εἶναι ὁ ἀφθαρτος θεός*. Κύριος ἐκπρόσωπος τῆς Ἐλεατικῆς φιλοσοφίας ὑπῆρξε καὶ ὁ **Παρμενίδης**, πού ἀντέταξε στὴν ἀλλαγὴ τοῦ Ἡρακλείτου τὴν ἀκίνησι καὶ τὴν ἀρνηση τῆς μεταβολῆς. Γιὰ τὴ ροὴ ἔλεγε ὅτι εἶναι φαινόμενο μόνο καὶ ὅτι οἱ αἰσθήσεις μας μᾶς γελοῦν, γιατί παρὰ τὴ φαινομενικὴ ἀλλαγὴ ἡ οὐσία ὄλων εἶναι ἀμετάβλητη.

Ὁ **Πυθαγόρας** καταγόταν ἀπὸ τὴ Σάμο, ἀλλὰ δίδαξε στὸν Κρότωνα, ὅπου ἴδρυσε τὴν περίφημη σχολὴ τῶν Πυθαγορείων. Ἡ βασικὴ θεωρία τῆς σχολῆς αὐτῆς εἶναι ὅτι ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων βρίσκεται στοὺς ἀριθμούς καὶ στὶς μαθηματικὲς σχέσεις. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει πὼς οἱ Πυθαγόρειοι πίστευαν ὅτι οἱ ἀρχές τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν ὄντων συμπίπτουν καὶ ὅτι οἱ ἀριθμοὶ ἔχουν ἀπόλυτη σχέση μὲ τὴ φύση καὶ τὸ σύμπαν.

Στὴν Ἐλεατικὴ Σχολὴ καὶ στὴν φιλοσοφία τῶν Πυθαγορείων βρίσκονται οἱ βάσεις, στὶς ὁποῖες στηρίχτηκε ἀργότερα ἡ περὶ ἰδεῶν θεωρία τοῦ Πλάτωνα καὶ ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Ἀριστοτέλη.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Πώς οι οικονομικές μεταβολές του Β' ελληνικού άποικισμού κατέληξαν σε μεταβολές κοινωνικές;
- 2) Πώς εξηγείται τό γεγονός ότι οί εξεγέρσεις του λαού προηγήθηκαν στίς ελληνικές πόλεις τής Μ. Ελλάδας;
- 3) Γιατί οί Έλληνες έπιθυμούσαν νά διαιωνίσουν στά καλλιτεχνικά τους έργα τό όνομά τους, αντίθετα πρός τούς καλλιτέχνες τής ανατολής;
- 4) Ποιά είναι ή βασική διαφορά στίς φιλοσοφικές αντίληψεις τών Ίώνων καί τών Έλεατών φιλοσόφων;
- 5) Ποιές από τίς αντίληψεις τών Ίώνων φιλοσόφων παραδέχεται ή σύγχρονη έπιστήμη;
- 6) Ποιό είναι τό βαθύτερο νόημα τής πρότασης του Ήράκλειτου: «Δίς έν τώ αύτώ ποταμῷ ούκ άν έμβαίης»;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Πλουτάρχου, Λυκούργος 4. Μετάφρ. Ε.Β.)

Τά Όμηρικά έπη διαδίδονται πρώτα στή Μ. Ασία

« Από τήν Κρήτη ό Λυκούργος έσπευσε στήν Ασία, έπειδή ήθελε, όπως λέγεται νά συγκρίνει τήν πολυτέλεια καί τήν τροφή τών Ίώνων μέ τή διατροφή τών Κρητών πού είναι αύστηρή καί λιτή... Έκει άφού γνώρισε γιά πρώτη φορά τά ποιήματα του Όμήρου καί είδε σ' αύτά πολλά στοιχεία πολιτικά καί ήθολογικά, δξια μεγάλης σπουδής, τά άντέγραψε μέ προθυμία καί τά συγκέντρωσε, γιά νά τά φέρε έδώ».

(Η σύγχρονη αντίληψη γιά τή διαρκή «ροή».
Από τον επιστημονικό τύπο)

Η γή μας αλλάζει

«Ο Άτλαντικός διευρύνεται, ό Είρηνικός στενεύει, αί Άλπεις ψηλώνουν, τό Λός Άντζελες γλιστρά πρός Βορρά, ή Άφρική χωρίζεται, νησιά καταποντίζονται καί άλλα έμφανίζονται σάν μανιτάρια. Αυτές είναι οί τελευταίες δραματικές ανακαλύψεις τών επιστημόνων γιά τήν γή μας, πού μεταβάλλεται συνεχώς».

Άργά αλλά σταθερά οί ήπειροι ταξιδεύουν πάνω στόν πλανήτη μας καί μάς μεταφέρουν σάν ταξιδιώτες. Κατά τό χρονικό διάστημα τής ζωής ενός ανθρώπου ή θόρειοι Άμερική καί ή Ευρώπη θά άπομακρυνθούν ή μία από τήν άλλη τόσο, όσο είναι περίπου τό ύψος του.

(W. Hutchinson, History of the Nations, σ. 303)

«Κάθε ιστορική έπισκόπηση δείχνει πόσο υπερέχει ή ποιότητα από τήν ποσότητα. Γιατί τά φημισμένα έθνη ποτέ δέν διέθεταν μεγάλη έκταση χώρας... Τό βλέπομε αύτό στήν περίπτωση τής Παλαιστίνης, τής Ελλάδας, τής Βενετίας...».

(Θουκυδίδης, ΣΤ, 57. Μετάφρ. Φ. Παππά)

Ο φόνος του Ήππάρχου

«Καί όταν ήρχισεν ή έορτή, ό μέν Ήππίας εύρίσκετο έξω τής πόλεως εις τόν καλούμενον Κεραμεικόν καί μέ τούς δορυφόρους του έτακτοποιεί τάς λεπτομερείας τής πομπής, πώς έπρόκειτο νά προχωρήσει, ό δέ Άρμόδιος καί Άριστογείτων έχοντες τά έγχειρίδια έπροχώρουν πρός τήν πράξιν. Όταν όμως είδον ένα από τούς συνωμώτας νά συνομιλή φιλικώς μέ τόν Ήππίαν (ό δέ Ήππίας ήτο καταδεικτικός πρός όλους), έφροθήθησαν νομίσαντες ότι κατηγγέλησαν καί έντός όλίγου θά συλληφθούν... Άμέσως έπιτιθέντες εναντίον του... κτυπούν τόν Ήππαρχον έπανειλημμένως καί τόν φονεύουν. Καί ό μέν Άριστογείτων διέφυγε πρός στιγμήν από τάς χείρας τών δορυφόρων, διότι έτρεξεν όχλος πολύς εις τό μέρος εκείνο, συλληφθείς όμως άργότερον έφονεύθη κατά τρόπον σκληρόν. Ό δέ Άρμόδιος έφονεύθη άμέσως επί τόπου».

ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΣΠΑΡΤΗ ΩΣ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 5ου ΑΙΩΝΑ π.Χ.

1. ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΤΙΣ ΔΥΟ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ ΩΣ ΤΗ ΣΤΙΓΜΗ ΠΟΥ ΕΓΙΝΑΝ ΠΟΛΟΙ ΕΛΞΗΣ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Στή μεταβατική περίοδο ολοκληρώνεται στην Ελλάδα η αλλαγή από τά κράτη φυλετικού τύπου σε κράτη τύπου πόλης, ενώ η πολιτιστική πρόοδος, που χαρακτηρίζει την εποχή, στενώνει το δεσμό ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας. Σέ όρισμένες μάλιστα περιοχές της Ελλάδας δημιουργήθηκαν και κ ο ι ν ά , χαλαρές δηλαδή όμοσπονδίες πόλεων*. Οι Βοιωτοί π.χ. σχημάτισαν κ ο ι ν ό ν μέ μέλη τις βοιωτικές πόλεις από τον Ζ' ήδη αί. π.Χ.

Ιδιαίτεροι παράγοντες στη Σπάρτη και στην Αθήνα οδήγησαν στη δημιουργία δύο βασικά αντίθετων κοινωνιών, των Αθηνών, που προοδευτικά εξελίχθηκαν στην ιδανικότερη μορφή δημοκρατίας στην Αρχαία Ελλάδα, και της Σπάρτης, που ξεκινώντας από προοδευτικότερα πρότυπα κατόντησε να γίνει ολιγαρχική πολιτεία, απολιθωμένη στο χρόνο και αδιάφορη στις οικονομικοκοινωνικές εξελίξεις. Αιτία που ή Σπάρτη δεν εξελίχθηκε πολιτικά, αλλά όπισθοδρόμησε, ήταν ή ιδιοτυπία του πολιτεύματός της, που δεν επέτρεψε την αποικιακή επέκταση ούτε την ένασχόληση με τό εμπόριο. Έτσι στη Σπάρτη δεν υπήρξαν οι οικονομικές μεταβολές, που οδήγησαν άλλες πόλεις στις γνωστές πολιτικοκοινωνικές εξελίξεις.

Στή Λακωνία, μετά την ύποταγή της μυκηναϊκής πόλης των Άμυκλών, οι κατακτητές Δωριείς εγκαταστάθηκαν ανάμεσα στους πολυπληθέστερους Άχαιούς και τούς Έκαναν ειλώτες. Οι Σπαρτιάτες όμως ζούσαν με τό μόνιμο φόβο της εξέγερσής τους. Οι Α' και Β' Μεσσηνιακοί πόλεμοι, που έγιναν στον 8^ο και 7^ο αί. αντίστοιχα δεν ήταν παρά εξέγερσεις των ειλώτων της Μεσσηνίας. Λίγο μετά τό Α' Μεσσηνιακό πόλεμο στά τέλη του 8ου αί., στον όποιο ήγήθηκε των Μεσσηνίων ό Άριστόδημος, οι Σπαρτιάτες νικήθηκαν από τούς Τεγεάτες. Η ταπεινώση της Σπάρτης Έκανε τούς ευγενείς της πιό διαλλακτικούς προς τό λαό, με τόν όποιο είχαν Έλθει παλιότερα σε αντίθεση. Νέα όπλα και νέα τακτική χρησιμοποιήθηκε τότε στο Σπαρτιατικό στρατό, όπως δείχνουν λακωνικά ειδώλια της περιόδου που εικονίζουν «όπλιτες». Είναι ή εποχή που συγκροτήθηκαν στις Έλληνικές πόλεις οι όπλιτικές φάλαγγες. Κάθε πόλη θάόιζε στο Έξής τή δύναμή της στο πλῆθος. Και για νά επιτευχθεί αυτό, Έπρεπε νά στρατευτεί ό λαός. Από τότε όμως που στρατεύονταν Έκείνοι που όνηκαν στις λαϊκότερες τάξεις, άρχισαν να άποκτοϋν και πολιτικά δικαιώματα.

Έτσι και στη Σπάρτη οι ευγενείς αναγκάστηκαν υπό τήν πίεση του κινδϋνου νά ανανεώσουν παλιά προνόμια του δήμου και νά προβοϋν σε παραχωρήσεις.

Η κυριότερη ήταν ή άποκατάσταση των άκτημόνων. Όσο περισσότεροι θά άποκτοϋσαν κλήρους, τόσο ισχυρότερη θά ήταν ή όπλιτική φάλαγγα. Και μόνη λύση για τό πρόβλημα αυτό ήταν νά αναληφθει Ένας νέος κατακτητικός πόλεμος. Πράγματι, μετά

* Δέν πρέπει νά συγχέονται με τις άμφικτιονίες, θρησκευτικοπολιτικές δηλαδή ένώσεις πόλεων, όπως της Καλαυρείας (Πόρου), της Δήλου, των Δελφών κ.ά.

τήν άποκατάσταση κοινωνικής ειρήνης στη Σπάρτη, οι Σπαρτιάτες εισέβαλαν στην Άργολίδα. Στη μάχη με τους Άργείους, γύρω στο 669 π.Χ., είχαν βαρειές άπώλειες. Το ύτο έδωσε άφορμή για νέα έξέγερση των Μεσσηνίων, πού από την Ίθώμη διενεργούσαν έπιδρομές έναντίον της Σπάρτης. Τά κατορθώματα κατά την παράδοση του άρχηγού των Μεσσηνίων Άριστομένη άπηχούν τή δυσκολία, στην όποία θρέθηκαν τότε οι Σπαρτιάτες. Άπό τους στίχους του Τυρταίου, πού πολέμησε ό ίδιος στις τάξεις των Σπαρτιατών, προβάλλουν εικόνες του πολέμου της παλιάς παράδοσης. Οι πολεμιστές κρατούσαν μεγάλες άσπίδες, πού τους προστάτευαν όλόσωμα, πολεμούσαν μεμονωμένα και πρόσβαλλαν τόν έχθρό με τό δόρυ. Οι Σπαρτιάτες τελικά νίκησαν. Άλλά ό νέος κίνδυνος συμφιλίωσε περισσότερο τις κοινωνικές τάξεις στη Σπάρτη. Οι εύγενείς δέχτηκαν νά χάσουν και τά τελευταία τους προνόμια. "Όλοι οι Σπαρτιάτες έγιναν κάτοχοι κλήρων ίσης έκτασης. "Ό δήμος συναποτελέστηκε από τους «όμοίους». Οι εύγενείς κράτησαν μόνο τό δικαίωμα νά εκλέγονται στη γερούσια. "Ετσι, περί τά μέσα του 7ου αι. π.Χ., ή Σπάρτη έφτασε σέ έκπληκτικό στάδιο πολιτικής εξέλιξης, πού άποδόθηκε στη νομοθεσία του Λυκούργου. Στην περίοδο εκείνη οι Σπαρτιάτες πολίτες ήταν 9.000, γιατί υπάρχουν ιστορικά στοιχεία, ότι τόσο ήταν οι κληροί της γής μετά τό Β΄ Μεσσηνιακό πόλεμο.

Άντίθετα πρós τή Λακεδαιμόνα, όπου οι Σπαρτιάτες επέβαλλαν την έξουσία τους στίς γύρω κοινότητες, οι κάτοικοι της Άττικής ήταν όλοι Άθηναίοι πολίτες με τά ίδια δικαιώματα πού είχαν και οι πολίτες των Άθηνών. Τό άθηναϊκό κράτος είναι τό πρώτο στην Ελλάδα, πού δέν τό άποτέλεσαν οι πολίτες μιάς μόνο πόλης. Η συνέωση των κατοίκων της Άττικής, πού άποδίδεται στο μυθικό βασιλιά Θησέα, δέ θά έγινε χωρίς συγκρούσεις, όπως ύποδηλώνει ό μύθος της φιλονικίας Άθηνάς και Ποσειδώνα. Ιά τό ποιός θά έδινε τό όνομά του στην πόλη των Άθηνών. "Ο συνοικισμός έορταζόταν με τά *Συνοίκια*, γνωστά άργότερα ως *Παναθήναια*.

Στην Άττική πριν από την κατάργηση της βασιλείας οι κάτοικοί της διαιρούνταν σέ τέσσερες φυλές: Τους *Γελέοντες*, τους *Άργαδείς*, τους *Αίγικορείς* και τους *Όπλητες*. Τά όνόματα άναποκρίνονταν φαίνεται σέ τοπικές λατρείες, όπως φανερώνει έπιγραφή πού αναφέρει «Δία Γελέοντα».

Οι κληρονομικοί βασιλιάδες των Άθηνών άντικαταστάθηκαν μετά την κατάργηση της βασιλείας από άρχοντες πού εκλέγονταν για μία δεκαετία. Σύμφωνα με όρισμένες πηγές ή άλλαγή αύτη πρέπει νά τοποθετηθεί γύρω στο 753 π.Χ.

Άπό τόν 8° αι. παρουσιάζεται μία οικονομική πρόοδος πού συμβαδίζει με την κοινωνική και την πολιτική. Η νέα διαίρεση των κατοίκων της Άττικής σέ *εúπατριδες*, *γεωμόρους* (γεωργούς) και *δημιουργούς* (βιοτέχνες) άπηχεί την άρχή της έποχής της κατάργησης του πρωτόγονου κοινοτικού σιστήματος. Στην άριστοκρατική περίοδο

Άττικό τετράδραχμο του 6ου π.Χ. αιώνα

μόνο οι εύγενείς ήταν ενεργοί πολίτες. Ἐκλέξιμοι στίς θέσεις τῶν ἀρχόντων ἦταν οἱ πλουσιότεροι ἀπ' αὐτούς, ἐνῶ οἱ λιγότερο πλούσιοι συμμετείχαν στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου. Σ' αὐτή τή διάκριση φαίνεται ὀφειλόταν ἡ μετέπειτα διαίρεση σέ *πεντακοσιομέδιμους* καί *τριακοσιομέδιμους* ἢ *ἱππεῖς*.

Ἄλλα καί οἱ μὴ εύγενεῖς χωρίζονταν σέ δύο τάξεις. Στούς *ζευγίτες*, πού λέγονταν ἔτσι, ἐπειδὴ ὑπηρετοῦσαν στό «ζυγό», δηλαδή τήν ὀπλιτική φάλαγγα (εἴτε κατὰ μία ἄλλη γνώμη, γιατί εἶχαν τόση ἔκταση γῆς ὅση μποροῦσε νά καλλιεργηθεῖ ἀπό ζεύγος βοδιῶν), καί στούς *θῆτες*, πού δέν εἶχαν οὔτε γῆ οὔτε μόνιμη ἐργασία. Ἡ διαίρεση αὐτῆ τῶν κατοικῶν τῆς Ἀττικῆς προϋπῆρξε τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνα. Ἡ διάκριση πάντως μέ βάση τό «τίμημα», δηλαδή τό ἐπίπεδο τοῦ εἰσοδήματος πού εἶχαν οἱ πολίτες, δείχνει τήν ἐπικράτηση στήν Ἀθήνα τιμοκρατικοῦ πολιτεύματος.

Τό καθεστῶς τῶν ἀρχόντων, πού παρέμεναν κατὰ μαρτυρία τοῦ Ἀριστοτέλη δέκα χρόνια στήν ἐξουσία, ἔληξε τό 683 π.Χ. Ἀπό τό ἐπόμενο ἔτος ἐκλέγονταν ἀρχοντες ἐνιαύσιοι, δηλαδή γιά ἓνα χρόνο. Κι ἀκόμη ἡ ἐξουσία μοιράστηκε σέ ἐννέα ἐκπροσώπους τῆς. Στόν *ἐπώνυμο ἀρχοντα*, τόν *πολέμαρχο*, τόν *βασιλέα* καί τούς *ἔξη θεομοθέτες*.

Ὁ ἐπώνυμος ἀρχων, πού τό ἔτος τῆς διακυβέρνησής του ὀνομαζόταν ἀπό αὐτόν, συγκαλοῦσε τήν ἐκκλησία καί τή βουλή καί διεύθυνε τίς συνεδριάσεις τους.

Ὁ *πολέμαρχος* ἦταν ἀρχηγός τοῦ στρατοῦ καί δίκαιζε τά ἀδικήματα ὅσων εἶχαν ἐπιστρατευεῖ.

Ὁ *βασιλιάς* εἶχε τήν ὑπευθυνότητα τῶν θυσιῶν, τήν ἐπιμέλεια τῶν μυστηρίων καί ὀρισμένες δικαστικές ἀρμοδιότητες.

Οἱ ἔξη θεομοθέτες κατέγραφαν τούς νόμους. Ἀργότερα ὅμως ἀνέλαβαν καί καθήκοντα δικαστικά ἐιδικῆς ἀρμοδιότητος. Οἱ ἀρχοντες, ὅταν τέλειωνε ἡ θητεία τους, γίνονταν μέλη τοῦ *Ἀρείου Πάγου*, πού ὀνομαζόταν ἔτσι ἀπό τόν τόπο τῶν συνεδριάσεών του, στό λόφο τόν ἀφιερωμένο στό θεό Ἄρη. Ὁ Ἀρειος Πάγος, πού προσερχόταν ἀπό τό παλιότερο συμβούλιο τῶν βασιλιάδων, ἦταν τώρα ὄργανο τῆς ἀριστοκρατίας. Περί τά μέσα τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. παρουσιάστηκε ἡ ἀνάγκη μιᾶς νομοθεσίας νέας καί μάλιστα γραπτῆς. Οἱ πρῶτες ταραχές στήν Ἀττική ἀρχισαν μέ τό αἴτημα τῶν λαϊκῶν τάξεων νά γραφτοῦν νόμοι. Ὁ Ἀριστοτέλης, περιγράφοντας τήν κατάσταση πού εἶχε δημιουργηθεῖ γύρω στό τέλος τοῦ 7ου αἰ. στήν Ἀττική, λέει πῶς οἱ φτωχοί ἦταν ὑποδουλωμένοι στούς πλούσιους, ὄχι μόνο οἱ ἴδιοι ἀλλά καί οἱ γυναῖκες καί τά παιδιά τους. Ὀνομαζόνταν *ἐκτῆμοροι* ἐξαιτίας τῶν ὄρων, μέ τούς ὁποίους καλλιεργοῦσαν τά χωράφια τῶν πλουσίων. Ἡ ὀνομασία δηλαδή ἐκτῆμοροι ἐξηγεῖται ἀπό τό γεγονός, ὅτι πλήρωναν τό 1/6 τῆς σοδιάς.* Ἄν δέν παρέδιναν ἔγκαιρα τό μίσθωμα, μποροῦσαν νά τούς πάρουν οἱ πλούσιοι ὡς δούλους κι αὐτούς καί τά παιδιά τους.

Οἱ παραγωγικές δυνάμεις ὁμως τῆς ἀθηναϊκῆς κοινωνίας ἀναπτύσσονταν γρήγορα. Τό θαλάσσιο ἐμπόριο καί ἡ βιοτεχνία προόδευαν. Καθώς μειωνόταν ἡ ἐξουσία τῶν εύγενῶν, ἀρχισαν νά διακρίνονται τά εὐπορα καί τά μεσοῖα στρώματα. Πρόβαλε τότε στήν Ἀττική μιᾶ καινούργια κοινωνική δύναμη – ὁ *δήμος*. Ἡ κυριαρχία τῆς ἀριστοκρατίας τῶν ἀθηναϊκῶν γενῶν ἀρχισε νά κλονίζεται. Τῆ στροφή τῆς Ἀττικῆς ἀπό τῆ γεωργία πρὸς τό ἐμπόριο διευκόλυναν οἱ ὄρμοι τῆς παραλίας τῆς, πού εὐνοοῦσαν τήν ἀνάπτυξη τῆς ναυτιλίας. Ἄλλωστε, ἐπειδὴ ἦταν πετρώδης καί πολύ λίγο εὐφορη, δέν προσφερόταν στήν ἀνάπτυξη τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς.

* Καί τά 5/6 πού κρατοῦσαν δέν τούς ἔφταναν νά ζήσουν, γιατί τά χωράφια ἦταν μικρά.

2. ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ ΚΥΛΩΝΑ ΚΑΙ Η ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΤΟΥ ΔΡΑΚΟΝΤΑ

Μετά τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. ἡ ἀντίδραση ἐναντίον τῶν πλουσίων δημιούργησε εὐνοϊκές προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐγκαθίδρυση τυραννικοῦ πολιτεύματος. Γύρω στὸ ἔτος 632 π.Χ. ὁ ἀθηναῖος ὀλυμπιονίκης Κύλων, ποῦ μετὰ τὴ νίκη του στὴν Ὀλυμπία τὸ 640 π.Χ. εἶχε γίνει δημοφιλῆς, ἠγήθηκε κινήματος, ποῦ καταπνίγηκε ὁμως εὐκόλα ἀπὸ τὴν ἀντίδραση τῶν ἀριστοκρατῶν, ἐπειδὴ οἱ πολιτικές συνθήκες δὲν ἦταν ὠριμες καὶ οἱ χωρικοὶ ἔμειναν πιστοὶ στοὺς εὐγενεῖς. Ὁ Κύλων διέφυγε στὰ Μέγαρα, οἱ ὄπαδοὶ του ὁμως κατέφυγαν στὴν Ἀκρόπολη, ὅπου ἐξοντώθηκαν δίπλα στὸ βωμὸ τῆς Ἀθηνᾶς. Ἡ σφαγὴ τους στὸν ἱερὸ χῶρο ἦταν βεβήλωση κι ὅταν ἐπεσαν ἀργότερα ἐπιδημίες στὴν Ἀθήνα, ἀποδόθηκαν στὴν ὄργη τῶν θεῶν. Ὑπεύθυνο γιὰ τὴν ἱεροσυλία τῆς σφαγῆς τῶν ὄπαδῶν τοῦ Κύλων (Κυλωνεῖο ἄγος) θεωρήθηκε τὸ ἀριστοκρατικὸ γένος τῶν Ἀλκμαωνιδῶν. Ὅτι ὁμως δὲν καταπνίγηκε ὀλότελα ἡ ἀντίσταση τοῦ λαοῦ φαίνεται ἀπὸ τὴ νομοθεσίαν τοῦ Δράκοντα ποῦ ἐπακολούθησε (621 π.Χ.). Ἀλλὰ ἡ κατάσταση καὶ πάλι δὲ θεραπεύτηκε. Τὰ πολιτικὰ μέτρα ποῦ πῆρε ὁ Δράκοντας εἶναι ἀβέβαια. Ἐκανε πάντως ὑποχρεωτικὴ τὴν προσέλευση στὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου καὶ ἔδωσε δικαίωμα πολίτη στοὺς «ὄπλα παρεχομένους». Ὁ Δράκων μετὰξὺ τῶν μεγάλων ἀδικημάτων κατέταξε καὶ τὴν κλοπὴ καὶ ἔκανε τὴν πρώτη διακρίση τοῦ φόνου σὲ φόνον ἐκ προμελέτης καὶ ἐξ ἄμελειας. Ἰδρυσε ἐπίσης τὸ δικαστήριον τῶν 51 ἐφετῶν. Ἡ πολιτικὴ νομοθεσίαν τοῦ Δράκοντα καταργήθηκε ἔνωρίς. Ἡ ποινικὴ ὁμως διατηρήθηκε ἀναλλοίωτη ἀπὸ τὸ μεταγενέστερο ἀθηναῖο νομοθέτη, τὸ Σόλωνα.

Η ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΤΟΥ ΣΟΛΩΝΑ

Ἡ ἀντίδραση ἐναντίον τῶν πλουσίων συνεχίστηκε. Τὶς ἀντίπαλες μερίδες ἀνέλαβε νὰ συμβιβάσει ὁ Σόλων τὸ 594 π.Χ. ὡς ἐπώνυμος ἄρχων, νομοθέτης καὶ «διαλλακτῆς». Ἡ προσωπικότητά του γιὰ τὸ ρόλον αὐτὸ ἦταν ἡ ἐνδεδειγμένη, γιατί ἦταν εὐπατρίδης, ἔμπορος, ποιητῆς καὶ εἶχε φήμη σοφοῦ. Ἦταν λοιπὸν ὁ Σόλων πρόσωπον κοινῆς ἐμπιστοσύνης.

Ὁ ἀθηναῖος σοφὸς προχώρησε σὲ τολμηρὴς γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ οικονομικοκοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς μεταρρυθμίσεις. Ἀπὸ τὰ κοινωνικὰ μέτρα του τὸ σπουδαιότερον ἦταν ἡ *ἑσιόαχθεια*, μὲ τὴν ὅποια ἀπελευθέρωσε τοὺς ὀφειλέτες καὶ τοὺς ἀπέδωσε τὰ ὑποθηκευμένα τους κτήματα, ἀπαγόρευσε δὲ τὸ δανεισμὸ μὲ ὑποθήκην τὴν προσωπικὴ ἐλευθερία.

Τὸ σπουδαιότερον ἀπὸ τὰ οικονομικὰ μέτρα τοῦ Σόλωνα εἶναι ὅτι υἱοθέτησε τὸ εὐβοικὸ νομισματικὸ σύστημα, ποῦ τὰ νομίσματά του εἶχαν μικρότερον βάρος ἀργύρου κατὰ τὸ 1/3 ἀπὸ τὰ παλιότερα ἀθηναϊκὰ νομίσματα. Ἐτοῖ τὸ κράτος ἐξοικονόμησε χρήματα γιὰ τὴν ἐξαγορὰ τῶν κατοίκων τῆς Ἀττικῆς, ποῦ εἶχαν πουληθεῖ δοῦλοι ἔξω ἀπὸ τὰ ὄριά της.

Στὰ πολιτικὰ του μέτρα ἀνήκουν τὰ πῶς κάτω:

1. Διατήρησε τὶς τέσσερις φυλὰς καθὼς καὶ τὴ διαίρεση τῶν πολιτῶν σὲ τάξεις μὲ βάση τὸ εἰσόδημά τους (πεντακοσιομέδιμους, τριακοσιομέδιμους, ζευγίτες, θῆτες).
2. Οἱ ἄρχοντες προέρχονταν ἀπὸ τὶς ἀνώτερες τάξεις.
3. Παραχωρήθηκαν περιορισμένα πολιτικὰ δικαιώματα καὶ στοὺς θῆτες, ποῦ γιὰ

πρώτη φορά μετείχαν στην έκκλησία του δήμου. Μπορούσαν δηλαδή οι θήτες να εκλέξουν άρχοντες, αλλά όχι να εκλεγούν.

4. Ο Άρειος Πάγος περιορίστηκε σε δικαστικά κυρίως καθήκοντα, αλλά εξακολούθησε να ευθύνεται για την τήρηση των νόμων και την προστασία του πολιτεύματος.

5. Ίδρύθηκε η *Βουλή των Τετρακοσίων*. Από κάθε μία από τις 4 φυλές εκλέγονταν εκατό βουλευτές. Το έργο τους ήταν προβουλευτικό.

6. Οι άρχοντες εκλέγονταν με συνδυασμό εκλογής και κλήρωσης, για να μοιράζονται τα αξιώματα πιο δημοκρατικά.

7) Η έκκλησία του δήμου, στην οποία συμμετείχαν και οι θήτες, είχε δικαιώματα εκλογής των αρχόντων και επιψήφισης των προτάσεων της Βουλής.

Ο χαρακτήρας του Σολώνειου πολιτεύματος είναι συμβιβαστικός, γιατί προσπάθησε να γεφυρώσει αντίθετες απόψεις και συμφέροντα. Έθεσε ακόμη τα συμφέροντα του κράτους πιο πάνω από τα συμφέροντα κομμάτων και φυλών. Ωστόσο το πολίτευμα του Σόλωνα δεν ήταν δημοκρατικό αλλά τιμοκρατικό με τάσεις δημοκρατικές. Ορισμένοι πάντως από τους νόμους του Σόλωνα μπορούν να θεωρηθούν πολύ προοδευτικοί.

Η νομοθεσία του Σόλωνα δεν ικανοποίησε ούτε τους εύγενείς, επειδή κατάργησε τα χρέη, ούτε το λαό που προσδοκούσε περισσότερα και πρό πάντων αναδασμό της γης. Ο Σόλων αποφάσισε να ταξιδέψει στην Αίγυπτο, για να μην αναγκαστεί υποχωρώντας στις πιέσεις να αλλάξει τους νόμους του. Φρόντισε όμως να διαδοθεί ότι δεν θα επέστρεφε, αν δεν περνούσαν δέκα χρόνια. Ο Άριστοτέλης στο έργο του «*Αθηναίων Πολιτεία*» (11) λέει: «*Ο Σόλων τάχθηκε αντιμετώπος και των δύο παρατάξεων κι ενώ μπορούσε να γίνει τύραννος συμμαχώντας με τη μία ή την άλλη, προτίμησε να προκαλέσει την έχθρα και των δύο σώζοντας την πατρίδα του και προσφέροντας άριστους νόμους*».

Η ΤΥΡΑΝΝΙΔΑ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ (560 - 510 π.Χ.)

Η άνοδος της μέσης τάξης και ο περιορισμός της δύναμης των άριστοκρατών στην Αθήνα επιβεβαιώνεται και από τις πρώτες υπερπόντιες επιχειρήσεις των Αθηναίων, την κατάληψη απ' αυτούς του Σιγείου, κοντά στον Έλλησποντο, τον έμπορικό ανταγωνισμό με τα Μέγαρα και τον πόλεμο με τους Μεγαρείς για τη Σαλαμίνα, που προσαρτήθηκε τελικά από τους Αθηναίους. Όλα αυτά έγιναν στη διάρκεια του δου αΙ. π.Χ.

Στην περίοδο εκείνη επικρατούσαν στην Άττική τρία κόμματα με συγκρούμενες επιδιώξεις: των πεδιακών (μεγαλοκτηματιών) υπό το Λυκοῦργο, των παραλίων (άστων) υπό τον Μεγακλή και των διακρίων (μικρογεωργών) υπό τον Πεισίστρατο.

Ο Πεισίστρατος είχε αποκτήσει μεγάλη φήμη στον πόλεμο εναντίον των Μεγαρέων. Με την υποστήριξη των οπαδών του κατέλαβε βίαια την εξουσία. Δύο φορές εκδιώχτηκε, αλλά κατόρθωσε να επικρατήσει πάλι. Κυβέρνησε ως το θάνατό του (527 π.Χ.).

Ο Άριστοτέλης αποδίδει τη μακροβιότητα της τυραννίδας του Πεισιστράτου στη μετριοπάθειά του. Δεν παρασύρθηκε σε λήψη μέτρων, που θα ανακούφιζαν προσωρινά τους φτωχούς, αλλά θα κατέστρεφαν την οικονομία της Άττικής. Διατήρησε το Σολώνειο πολίτευμα και έδειξε γενικά μετριοφροσύνη, με εξαίρεση την έξορία του άριστοκρατικού γένους των Άλκμαιωνιδών. Έλαβε μέτρα για την προστασία της γεωργίας και ιδιαίτερα για την καλλιέργεια της έλιάς. Καθιέρωσε

δικαστήρια που περιόδευσαν στην ύπαιθρο για επίλυση των μικροδιαφορών και περιόρισε την άστυφιλία. Προστάτευσε τέλος τη βιοτεχνία και το εμπόριο.

Με τη φορολογία της δεκάτης (10% επί του εισοδήματος) έκτισε ναούς και έκανε δημόσια έργα, για να δώσει δουλειά στους άνεργους.

Ο Πεισίστρατος, όπως αναφέρθηκε και σε άλλο κεφάλαιο, ενδιαφέρθηκε για τη διοργάνωση των εορτών των *Παναθηναίων* και των *Διονυσίων*. Φαίνεται επίσης ότι στα χρόνια του καταγράφηκαν στην Αθήνα για πρώτη φορά τα Όμηρικά έπη.

Όταν πέθανε ο Πεισίστρατος, τον διαδέχτηκαν στην εξουσία οι γιοί του Ίππίας και Ίππαρχος. Μετά τη δολοφονία του Ίππαρχου ο Ίππίας έγινε φιλόποπος και τυραννικός. Οι Άλκμαιωνίδες με τη βοήθεια της Σπάρτης κατάφεραν τελικά να τον εκδιώξουν. Ο Ίππίας κατέφυγε στο Σίγειο και από εκεί στις Σάρδεις. Η άφιξη του στην Ασία έδωσε στο Δαρείο μια από τις αφορμές για την πραγματοποίηση της καθαρά ιμπεριαλιστικής του εκστρατείας έναντι των Ελλήνων.

Η ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΚΛΕΙΣΘΕΝΗ

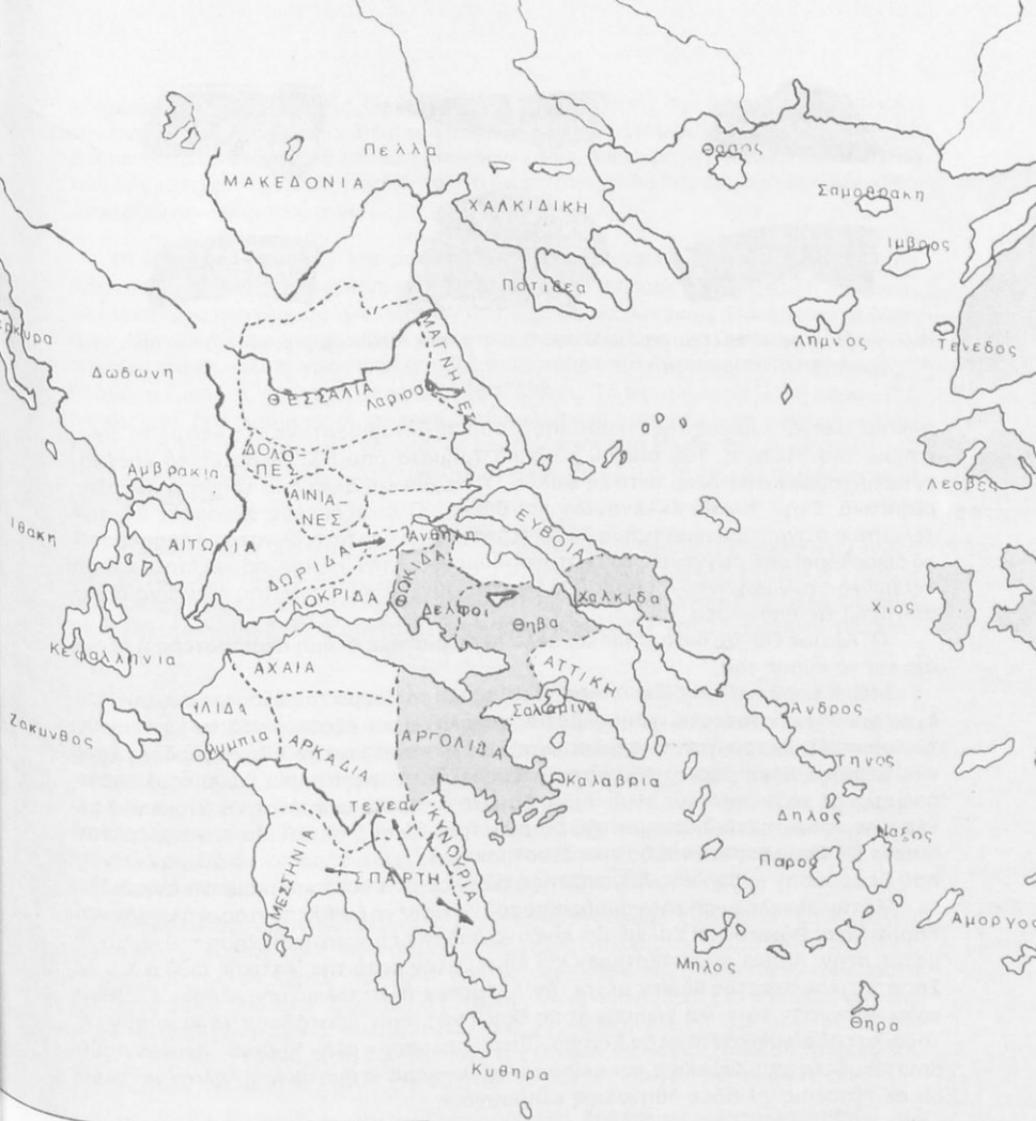
Με την κατάλυση της τυραννίδας στην Αθήνα ξανάρχισαν οι κομματικοί αγώνες. Ο Ίσαγόρας, νέος άρχηγός των πεδιακών, με τη βοήθεια της Σπάρτης προσπάθησε να επιβάλει ολιγαρχία. Ο λαός όμως εξεγέρθηκε και έφερε στην εξουσία τον άρχηγό των παραλίων Κλεισθένη, εύγενή στην καταγωγή του γένους των Άλκμαιωνιδών αλλά δημοκράτη στις πεποιθήσεις.

Ο Κλεισθένης ολοκλήρωσε ένα νομοθετικό έργο, που μπορεί να θεωρηθεί μεγάλο βήμα προς τη δημοκρατία του Περικλή. Με τη νομοθεσία του διέυρνε τα πολιτικά δικαιώματα και έκανε το αθηναϊκό πολίτευμα πιο δημοκρατικό. Διαίρεσε τους κατοίκους της Αττικής σε δέκα νέες φυλές. Κάθε φυλή αποτελέστηκε από δέκα δήμους. Στη συγκρότηση κάθε φυλής εφάρμοσε το σύστημα των τριτύων. Κάθε δηλαδή φυλή περιέλαβε δήμους από την πόλη, την παραλία και την ύπαιθρο, ώστε να μειωθούν οι τοπικές κι οι κοινωνικές διακρίσεις. Έτσι πέτυχε να μειώσει την τοπική έπιρροή των εύγενών και ταυτόχρονα δημιούργησε τη δυνατότητα να εκλέγονται ως πρυτάνεις και στρατηγοί οι ικανότεροι και πιο μορφωμένοι κάτοικοι των πόλεων, που εκπροσωπούσαν όμως και τους δήμους της υπαίθρου ή της παραλίας. Τουτό είχε ιδιαίτερη σημασία για την εκλογή των στρατηγών, που έπρεπε να είναι οι πιο έμπειροι πολίτες, γιατί απ' αυτούς κρινόταν η σωτηρία της πόλης σε περιστάσεις δύσκολες. Τό αξίωμα του στρατηγού ήταν τό μόνο που πρόσφερε δυνατότητα επανεκλογής*.

Ο Κλεισθένης ίδρυσε τη Βουλή των πεντακοσίων, που αποτέλέστηκε από πενήντα βουλευτές από κάθε φυλή. Έπειδή οι βουλευτές δέν πληρώνονταν και ήταν δύσκολο να αφήνουν τίς δουλειές τους, η Βουλή διαιρέθηκε σε δέκα τμήματα. Οι πενήντα βουλευτές κάθε φυλής αντιπροσώπευαν για διάστημα 36 ημερών όλους τους άλλους. Στη διάρκεια των ημερών αυτών διέμεναν και τρέφονταν στο *πρυτανείο*** Οι βουλευτές αυτοί λέγονταν *πρυτάνεις* (στο διάστημα των 36 ημερών) ή φυλή τους *πρυτανεύουσα* κι ό έπικεφαλής τους *έπιστάτης των πρυτάνεων*. Η εξουσία της Βουλής ήταν νομοθετική (προβουλευτική), εκτελεστική και δικαστική. Κυρίαρχο όμως σώμα ήταν η έκκλησία του δήμου στην όποία συμμετείχαν όλοι οι Αθηναίοι

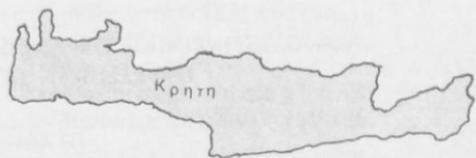
* Για τουτό ο Περικλής δέν εκλεγόταν άργότερα ως επώνυμος άρχων άλλ' ως στρατηγός, αφού μόνο μέ τό αξίωμα αυτό μπορούσε να επανεκλέγεται κάθε χρόνο.

** Ήταν τό έπισημότερο από τά δημόσια κτήρια των Αθηνών. Μέ βάση την περιγραφή του Πausανία έπισημάνθηκαν τά θεμέλιά του στις άνασκαφές της Άγοράς των κλασικών χρόνων.

Ἡ Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ 800 ὥς τὸ 600 π.Χ.

Μὲ τὸ πρᾶσινο χρῶμα σημειώνονται γεωργικὲς περιοχές, ὅπου ἐπιζεῖ ἡ ὀργάνωση τῆς κοινωνίας τοῦ γένους. Μὲ τὸ κόκκινο περιοχές ὅπου δημιουργήθηκαν πόλεις - κράτη. Μὲ τὸ μπᾶζ σημειώνονται κράτη πού ἀποτελέστηκαν ἀπὸ τὴν πόλη καὶ τὴν εὐρύτερη περιοχὴ γύρω ἀπὸ αὐτή.

Μερικά από τα ὄστρακα ἐξοστρακισμοῦ πού βρέθηκαν στίς ἀνασκαφές τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν. Διακρίνονται χαραγμένα στά ὄστρακα τά ὀνόματα τῶν δύο ἀντιπάλων, Θεμιστοκλή καί Ἀριστείδη.

πολίτες. Μεγάλο μέρος τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας μεταβιβάστηκε στό λαό μέ τό δικαστήριο τῆς Ἡλιαίας, τοῦ ὁποίου τά δέκα τμήματα, ἀπό 500 δικαστές τό καθένα, ἀντιστοιχοῦσαν στίς δέκα ἀττικές φυλές. Ὑπῆρχαν καί ἄλλα δύο τμήματα ἀναπληρωματικά. Στήν Ἡλιαία ἐκλέγονταν καί θήτες. Ὁ δικαζόμενος ἀγνοοῦσε ὡς τήν τελευταία στιγμή ἀπό ποιοῦ τμήμα θά δικαζόταν. Ἔτσι δέν ἦταν δυνατό νά ἐπηρεαστεῖ τό δικαστήριο ἀπό συγγενεῖς τοῦ κατηγορούμενου. Στήν Ἡλιαία, πού ἐξέταζε καί τίς «εὐθύνες» τῶν ἀρχόντων, μπορούσε νά καταφύγει ὁποῖος πολίτης ἤθελε νά ἀμφισβητήσει τίς ἀποφάσεις τους.

Ὁ Ἄρειος Πάγος διατηρήθηκε, ἀλλά περιορίστηκε ἀκόμη περισσότερο ἡ ἐξουσία καί τό κύρος του.

Στόν Κλεισθένη ἀποδίδει ὁ Ἀριστοτέλης καί τό θεσμό τοῦ ἐξοστρακισμοῦ, πού ἐγίνε, γιά νά προστατευτεῖ ἡ δημοκρατία. Ὁ πολίτης πού ἐξοστρακιζόταν μέ ψήφους τῶν συμπολιτῶν του ἦταν ὑποχρεωμένος νά ἐγκαταλείπει τήν Ἀθήνα γιά δέκα χρόνια, μέσα σέ δέκα μέρες, ἐάν εἶχαν μετρηθεῖ στήν ψηφοφορία 6.000 τουλάχιστο ὄστρακα μέ τό ὄνομά του. Ἦταν ὅμως δυνατό ὁ ἐξοστρακισμένος νά ἀνακληθεῖ μέ νέα ψηφοφορία. Στό διάστημα τῆς ἐξορίας ἡ τιμῆ καί ἡ περιουσία του παρέμεναν ἄθικτα. Ἡ ψηφοφορία ὀνομάστηκε ἐξοστρακισμός, γιάτι χάραζαν τό ὄνομα ἐκείνου πού θεωροῦσαν ἐχθρό τῆς δημοκρατίας πάνω σέ ἓνα ὄστρακο (κομμάτι ἄγγειου).

Μέ τήν ὀλοκλήρωση τῆς νομοθεσίας τοῦ Κλεισθένη διαβλέποντας οἱ ὀλιγαρχικοί Σπαρτιάτες, Βοιωτοί καί Χαλκιδαῖοι κίνδυνο ἀπό τή δημοκρατικοποίηση τοῦ πολιτεύματος στήν Ἀθήνα συνασπίστηκαν καί ἐπιτέθηκαν κατά τῆς Ἀττικῆς (506 π.Χ.). Ὁ Σπαρτιατικός στρατός βάδισε μέχρι τήν Ἐλευσίνα, ἀλλά τελικά ὑποχώρησε. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐσπευσαν τότε καί νίκησαν τούς Βοιωτούς, πρῖν προλάβουν νά ἐνωθοῦν μέ τούς Χαλκιδαίους κοντά στόν Εὐριπο. Ἐπειτα πέρασαν στήν Εὐβοία, νίκησαν τούς ἀριστοκράτες τῆς Χαλκίδας καί μοίρασαν τά εὐφώρα κτήματα τοῦ Ἀηλαντίου πεδίου σέ τέσσερις χιλιάδες ἀθηναίους κληρούχους.

3. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΤΗ ΣΠΑΡΤΗ. Η ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΙΛΩΤΩΝ

Η ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Μέ τή νομοθεσία τοῦ Κλεισθένη ἡ ἀριστοκρατία δέχτηκε ἰσχυρό πλῆγμα, ἐπειδή καταργήθηκαν οἱ παλιές κατά γένη διαιρέσεις κι ἔχασαν οἱ εὐγενεῖς τήν τοπική ἐπιρροή τους μέ τή νέα συγκρότηση τῶν φυλῶν. Στά χρόνια τοῦ Κλεισθένη, μάς

πληροφορεί ὁ Ἀριστοτέλης, διευρύνθηκαν πολύ οἱ τάξεις τῶν ἀθηναίων πολιτῶν μέ τήν παραχώρηση πολιτικῶν δικαιωμάτων σέ πολλούς μετοίκους. Δέν ἀποκλείεται νά δόθηκαν καί σέ δούλους δικαιώματα μετοίκων ἢ καί δικαιώματα πολιτῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι πού δέν κατεῖχαν τήν ιδιότητα τοῦ πολίτη ἐκ γενετῆς ἀλλά ἀπό ἐκχώρηση προνομίου ὀνομάζονταν «δημοποίητοι».

Οἱ ἐλεύθεροι πολῖτες. Μέ τίς μεταρρυθμίσεις τοῦ Κλεισθένη διαμορφώθηκαν ὀριστικά οἱ τάξεις τῶν ἐλεύθερων πολιτῶν, πού ἀπέτελεσαν τήν ἀθηναϊκή κοινωνία. Ὁ ἐλεύθερος πληθυσμός τῶν Ἀθηνῶν δέν εἶχε ἐνιαία σύνθεση. Τήν κυρίαρχη θέση στήν ἀθηναϊκή κοινωνία κατεῖχαν οἱ μεγάλοι γαιοκτῆμονες τῆς Ἀττικῆς, οἱ ἰδιοκτῆτες τῶν βιοτεχνικῶν ἐργαστηρίων, πού χρησιμοποιοῦσαν τήν ἐργασία τῶν δούλων, οἱ πλούσιοι ἔμποροι, οἱ τραπεζῖτες καί οἱ ἐφοπλιστές. Τό μεγαλύτερο ὅμως μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ἀποτελοῦσαν οἱ γεωργοί, πού καλλιεργοῦσαν τά μικρά χωράφια καί τά περιθώλια τους, οἱ μικροβιοτέχνες, οἱ ἐργαζόμενοι στά πλοῖα καί οἱ ἐργάτες τοῦ καθημερινοῦ μόχθου. Ἀλλά στήν ἀθηναϊκή κοινωνία ὅλοι αὐτοί εἶχαν τή δυνατότητα νά πλουτίσουν.

Οἱ δούλοι στήν Ἀθήνα. Οἱ περισσότεροι ἦταν Λυδοί, Φρύγες, Θράκες καί Σκύθες ἀπό τά παράλια τῆς Μαύρης Θάλασσας. Οἱ προικισμένοι μέ ἱκανότητες ἢ γνώσεις πωλοῦνταν ἀκριβότερα. Οἱ δούλοι χρησιμοποιοῦνταν στούς ἀγρούς ἀλλά καί σέ κάθε ἄλλο εἶδος ἐργασίας. Ἐργάζονταν ὑπό τήν ἐποπτεία ἐνός ἐπιστάτη, πού κι αὐτός ἦταν δούλος.

Ἡ ζωὴ τῶν δούλων στήν Ἀθήνα ἦταν καλύτερη ἀπό ὅ,τι ὑπῆρξε σ' ὅποιαδήποτε ἄλλη ἐποχὴ σέ ἄλλες χώρες. Γιατί εἶχαν τή δυνατότητα νά ἀσχολοῦνται στόν ἐλεύθερο χρόνο τους μέ δική τους ἐργασία ἀντί ἐτήσιας ἀποφορᾶς (φόρου), πού πληρῶναν στούς κυρίους τους. Ἦταν σχετικά ἐλεύθεροι καί εἶχαν μερικά δικαιώματα ἀκρόμης καί ἔναντι τῶν κυρίων τους. Ὑπῆρχαν μάλιστα καί δούλοι τοῦ δημοσίου, πού ἐργάζονταν ὡς ταμίες ἢ υπάλληλοι στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου, στή θουλή, στά δικαστήρια καί στά νομισματοκοπεῖα. Δούλοι ἐπίσης ὀπλισμένοι μέ τόξα ἀναλάβαιναν ἀστυνομικά καθήκοντα γιά τήν τήρηση τῆς δημόσιας τάξης στήν Ἀθήνα.

Οἱ δούλοι δέν εἶχαν δικαιώματα οὔτε ὑπόσταση νομική. Ὅταν ὅμως κατέφευγαν σέ ἄσυλο, ὁ κύριός τους δέ μποροῦσε νά τοὺς τιμωρήσει, παρά μόνο νά τοὺς πουλήσει σ' ἄλλον κύριο. Ὑπῆρχαν ἐπίσης νόμοι πού τοὺς προστάτευαν ἀπό τή βιαιότητα (δική ὕβρεως). Ὅταν μιὰ ἀθηναϊκὴ οἰκογένεια ἀγόραζε ἕνα δούλο, γίνονταν στήν οἰκογενειακὴ ἐστία τελετουργία, πού συμβόλιζε ὅτι θά τόν θεωροῦσαν ὡς μέλος τῆς. Κατά τή διάρκειά τῆς τελετῆς τόν ἐβαζαν νά καθίσει μαζί μέ τά μέλη τῆς οἰκογένειας δίπλα στήν ἐστία, γιά νά δείξουν ὅτι δέ θά τόν θεωροῦσαν ξένο.

Σέ ὦρα πολεμικοῦ κινδύνου μποροῦσαν οἱ δούλοι νά χρησιμοποιηθοῦν στό στρατό ἢ στό στόλο. Ὅταν πρόσφεραν μάλιστα στήν πόλη ὑπηρεσία ἐξαιρετική, τό κράτος τους ἐλευθερῶνε ἐξαγοράζοντας τήν ἐλευθερία τους μέ χρήματα τοῦ δημοσίου. Πολλοὶ προόδευαν μετά τήν ἀπελευθέρωσή τους, ὅπως στήν περίπτωση τῶν δύο δούλων, πού ἀναφέρει ὁ Δημοσθένης, ὅτι διακρίθηκαν στήν τραπεζιτικὴ ἐργασία. Οἱ φιλόσοφοι ὅμως τῶν μεταγενέστερων χρόνων θεωροῦσαν τή δουλεία φυσική,

Οἱ μέτοικοι. Σημαντικὸ μέρος τοῦ ἀθηναϊκοῦ πληθυσμοῦ ἀποτελοῦσαν οἱ μέτοικοι πού πληρῶναν στό κράτος ἐτήσιο φόρο, τό *μετοίκιον*. Οἱ μέτοικοι δέ μποροῦσαν νά κατέχουν κτήματα οὔτε νά συμμετέχουν στή διοίκηση τοῦ κράτους. Ἀσχολοῦνταν μέ τό ἐμπόριο καί τή βιοτεχνία. Μποροῦσαν ὅμως νά στρατεύονται στό ναυτικὸ καί

στό πεζικό. Κάθε μέτοικος υποχρεωνόταν νά όρίσει ώς προστάτη ή έγγυητή έναν άθηναίο πολίτη. Ήταν πολύ δύσκολο νά γίνει ό μέτοικος άθηναίος πολίτης. Χρειάζονταν γι' αυτό δύο ψηφοφορίες μέ παρουσία 6.000 τουλάχιστο πολιτών. Ό μέτοικος όμως πού γινόταν άθηναίος πολίτης δέν μπορούσε νά αναδειχτεί άρχοντας. Άν δέν πλήρωνε τό μετοίκιο, μπορούσε νά υποβιθαστεί στην τάξη τών δούλων. Τούτο όμως συνέβαινε σπάνια. Οί περισσότεροι μέτοικοι προόδευσαν καί άρκετοί είχαν έπιχειρήσεις μέ πολλούς δούλους.

Η ΣΠΑΡΤΙΑΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Οί Όμοιοι. Τόν Ζ' αιώνα έγιναν στή Σπάρτη οί κοινωνικές αλλαγές πού αποδόθηκαν στον Λυκούργο. Βάση τής οικονομικής ζωής τής πόλης ήταν ή γεωργία. Ή γή άνηκε στό κράτος καί είχε διαιεθεθεί σέ ίσα τμήματα - κλήρους (κλάρους). Ή έπικαρπία μόνο τών κλήρων άνηκε στα μέλη τής κοινότητας τών όμοίων, τά όποια δέν είχαν δικαίωμα ούτε νά μεταβιβάζον τήν κυριότητά τους αλλά ούτε καί νά τούς υποδιαιρούν. Γι' αυτό μόνο οί πρωτότοκοι κληρονομούσαν τό δικαίωμα τής νομής τών κλήρων καί μόνο αυτοί θεωρούνταν στή Σπάρτη έλεύθεροι πολίτες.*

Οί Περίοικοι. Δεύτερη τάξη στή Σπάρτη μετά τούς έλεύθερους Σπαρτιάτες ήταν οί περίοικοι. Τούς περίοικους αποτελούσαν Δωριείς, πού έγκαταστάθηκαν στα περίχωρα τής κοιλάδας του Εύρώτα, καί Άχαιοί, πού ήταν από πρίν εγκαταστημένοι εκεί καί δέν είχαν άντισταθεί στους Σπαρτιάτες. Ήταν προσωπικά έλεύθεροι, αλλά δέν είχαν πολιτικά δικαιώματα. Οί περίοικοι είχαν συγκεντρωμένες στα χέρια τους όλες τίς βιοτεχνικές καί τίς έμπορικές εργασίες. Είχαν κάποια αυτοδιοίκηση καί όταν γινόταν πόλεμος στρατεύονταν.

Οί δούλοι. Άφισωμένοι οί Σπαρτιάτες στον πόλεμο ή στις στρατιωτικές άσκήσεις δέν άσχολούνταν μέ τό έμπόριο καί τή βιοτεχνία ούτε καλλιεργούσαν οί ίδιοι τούς άγρούς. Είχαν αναθέσει τήν καλλιέργεια τών κλήρων στους ειλωτες, πού δέν τούς άνήκαν όμως, γιατί κι αυτοί ήταν περιουσία του κράτους. Οί ειλωτες ήταν υποχρεωμένοι νά παραδίνουn στους κύριους τών κλήρων μέρος του εισοδήματος, πού υπολογίζεται στό μισό περίπου. Οί κάτοχοι τών κλήρων δέ μπορούσαν ν' απαιτήσουν περισσότερο εισόδημα από εκείνο πού καθόριζε τό κράτος. Δηλαδή οί ειλωτες είχαν σχετική οικονομική άνεξαρτησία. Τούτο όμως δέ σήμαινε ότι ή ζωή τους ήταν εύκολη. Γιατί παρά τούς νόμους πού άπαγόρευαν τόν άκρωτηριασμό ή τό φόνο τών δούλων, επειδή ήταν περιουσία του κράτους, ή συμπεριφορά τών κυρίων τους ήταν πολλές φορές έξαιρετικά σκληρή. Γι' αυτό γίνονταν συχνά έξεγέρσεις.

Ή Μεγάλη Ρήτρα. Κατά παράδοση οί νόμοι τής Σπάρτης δόθηκαν από τό μαντείο στό Λυκούργο υπό μορφή χρησμού. Ό χρησμός αυτός είναι γνωστός ώς μεγάλη ρήτρα του Λυκούργου. Αναφέρεται στή διαίρεση του λαού σέ πολιτικοστρατιωτικές μονάδες, στή συγκρότηση τής γερουσίας καί στή συνέλευση τής Απέλλας. Όλοι οί ένήλικοι καί μέ πλήρη πολιτικά δικαιώματα Σπαρτιάτες λάβαιναν μέρος στή συνέλευση τής Απέλλας, πού άντιστοιχούσε στην έκκλησία του δήμου τών Άθηνών. Ή Απέλλα ήταν τό άνωτατο όργανο έξουσίας αλλά μόνο στον τύπο. Οί Σπαρτιάτες δέν άνέπτυσαν τή γνώμη τους στην Απέλλα ούτε έκαναν προτάσεις. Έπιδοκίμαζαν μόνο ή άποδοκίμαζαν μέ φωνές (διά βοής) τίς προτάσεις τής γερουσίας.

Τή λαϊκή συνέλευση συγκαλούσαν οί δύο βασιλείς τής Σπάρτης. Ήταν έπικεφα-

* Οί δευτερότοκοι, τρίτοτοκοι κτλ. είχαν περιορισμένα πολιτικά δικαιώματα.

λής της γερουσίας και άρχηγοί του στρατού στίς έκστρατείες. Είχαν επίσης και μερικά θρησκευτικά καθήκοντα.

Τή γερουσία άποτελούσαν οι δύο βασιλιάδες και είκοσι όκτώ άλλοι Σπαρτιάτες ήλικίας έξήντα έτών και πάνω, πού ήταν ισόβια μέλη της. Τούς εξέλεγε ή 'Απέλλα από τούς πολίτες πού άνήκαν στίς ίσχυρότερες οικογένειες. Όταν ή γερουσία έκρινε, πώς μιά άπόφαση της 'Απέλλας δέν ήταν συμφέρουσα γιά τήν πόλη, μπορούσε νά τήν άκυρώσει.

Ίσχυρό όργανο της έξουσίας ήταν οι πέντε έφοροι, πού εκλέγονταν από τήν 'Απέλλα. Μπορούσαν οι έφοροι νά κατηγορήσουν τούς βασιλιάδες, νά άκυρώσουν όρισμένες άποφάσεις τους ή και νά τούς τιμωρήσουν άκόμη. Συγκαλοΰσαν τή γερουσία και ήταν ύπεύθυνοι γιά τήν έξωτερική πολιτική του κράτους και τά οικονομικά του. 'Επιτηρούσαν τέλος τήν έφαρμογή τών νόμων και τή συμπεριφορά τών Σπαρτιατών. 'Ενώ όμως οι έφοροι ήταν άρχικά οι φύλακες τών δικαιωμάτων του λαού, μέ τόν καιρό έγιναν έχθροί κάθε προοδευτικής κίνησης. Αυτό όφειλόταν στό γεγονός ότι ή Σπάρτη δέν άνέπτυξε τόν άποικισμό και τό εμπόριο και επομένως δέν έξελίχθηκε πολιτικά, άλλ' αντίθετα όπισθοδρόμησε.

Ίδιότητα της Σπαρτιατικής κοινωνίας. Δέν έπιτρεπόταν σέ Σπαρτιάτη νά ταξιδέψει έξω από τήν πατρίδα του παρά μόνο γιά κοινή ύπόθεση, γιατί ύπήρχε φόθος νά μμηθεϊ και νά μεταφέρει στή Σπάρτη ξενικά ήθη και έθιμα. Γιά τόν ίδιο λόγο δέν επέτρεπαν εύκολα σέ ξένο νά έπισκεφτεί τή Σπάρτη, αλλά τόν έδιωχναν βίαια, άν τόν θεωρούσαν ύποπτο (ξενηλασία).

'Η άγαμία έθεωρείτο έπονεϊδιστη. "Όσοι είχαν τέσσερες γιούς άπαλλάσσονταν από τούς φόρους. 'Επιτρεπόταν ή χρήση σιδερένιων μόνο νομισμάτων, ώστε νά περιορίζεται ή δωροδοκία, ή κλοπή και ή φιλαργυρία.

Τά άγόρια από έπτά ώς είκοσι έτών ύποχρεώνονταν σέ στρατιωτική και κοινωνική άγωγή χαρακτηριστική γιά τή σκληρότητά της, μέ σκοπό νά είναι ίκανοί στόν πόλεμο. Μάθαιναν νά έχουν βαθύ τό συναίσθημα της τιμής, του σεβασμού στους μεγαλύτερους, της άγάπης γιά τήν πατρίδα και της περιφρόνησης γιά τό θάνατο και τόν πόνο. 'Ο νέος πού ύπόμνετε τό μαστίγμα χωρίς νά δακρύσει θραβεΰοταν. Στο μουσειό της Σπάρτης ύπάρχει μιά ένεπίγραφη στήλη μέ μιά στλεγγίδα*. 'Η έπιγραφή μνημονεύει τό όνομα του νέου, πού τήν πήρε ως θραβείο, επειδή δέ δάκρυσε στό μαστίγμα.

Οι Σπαρτιάτες άποκτούσαν πολιτικά δικαιώματα μόνο όταν κατατάσσονταν στό στρατό, στον όποιο ύπηρετούσαν από τά είκοσι ώς τά έξήντα τους χρόνια. Δέν τους άπασχολούσε καμιά άλλη εργασία έκτός από τά στρατιωτικά. 'Ο λόγος τους έπρεπε νά είναι σύντομος και περιεκτικός σέ νοήματα, άλλωστε είχαν μάθει νά άπεχθάνονται τήν πολυλογία. Τόν περισσότερο καιρό τους τόν περνούσαν μακριά από τίς οικογένειές τους στά στρατόπεδα και έτρωγαν στά συσσίτια.

Οι νεκροί στή Σπάρτη θάβονταν στους περιθόλους τών ναών, γιά νά συνηθίζουν οι νέοι στήν όψη τους και νά μή τούς τaráζει ό θάνατος. 'Απαγορευόταν τό στόλισμα τών νεκρών, πού έπρεπε νά θάβονται μέ ένα άπλό κόκκινο πανί και μέ φύλλα έλιάς.*

'Ο Σπαρτιατικός στρατός ήταν λιτοδίαιτος, άσκημένος στίς στερήσεις και γενναίος. Τόν 6ο αϊ. π.Χ. ή φήμη του είχε ήδη ξεπεράσει τά όρια του έλληνισμού. Οι άνδρες τών έννομιών, πού ήταν οι μικρότερες στρατιωτικές μονάδες, συνδέονταν

* Ξύστρα λουτρού μέ τήν όποία οι νέοι έθγαζαν από τό σώμα τους τή λάσπη της παλαιστρας μετά τήν πάλη.

* Στά χωριά της Τσακωνίας (Πάρνωνα), όπου μιλιέται άκόμη ένα γλωσσικό ιδίωμα μέ πολλές δωρικές λέξεις, στολίζουν και σήμερα τούς νεκρούς μέ κλάδους έλιάς.

μέ στενή φιλία έπισφραγισμένη μέ όρκο. Ήταν έξασκημένοι ν' αλλάζουν ξαφνικά τούς σχηματισμούς τους ανάλογα μέ τήν εξέλιξη τής μάχης καί μετακινούνταν μέ τέτοιο τρόπο, ώστε οί καλύτεροι νά βρίσκονται πάντα έμπρός στόν έχθρό. Συγχρόνιζαν τό βήμα τους καί στόν πόλεμο καί στίς άσκήσεις μέ τή μουσική τών αΐλων. "Αν οί έχθροί διασπούσαν τήν τάξη, σκόρπιοι όπλίτες έπαιρναν άμέσως τή θέση εκείνων πού είχαν πέσει. Ό καθένας είχε τή θέση του στό σχηματισμό, ανάλογα μέ τήν όποία είχε καί όρισμένα καθήκοντα. Άλλες μονάδες του στρατού ήταν οί λόχοι καί οί μοίρες.

Τά γενικά χαρακτηριστικά τής Σπαρτιατικής κοινωνίας ήταν ή ύποταγή του άτόμου στό σύνολο, ή επέμβαση του κράτους σέ όλα, ή κοινότητα τών αγαθών μεταξύ τών πολιτών, ή στέρηση κάθε πολυτέλειας καί ή προσήλωση στήν πατρίδα. Δέν υπήρχε θέση στή Σπάρτη γιά άτομική ζωή. Καί ό καθένας ήταν έτοιμος νά πεθάνει γιά τήν πατρίδα.

Ή Ήθ'Αθήνα καί ή Σπάρτη είχαν τόσο διαφορετικές κοινωνίες, όσο διαφορετικά υπήρξαν τά ιδανικά τους. Κι αν θαυμάζουμε καί προτιμούμε τήν Ήθ'Αθήνα, δέν μπορούμε νά μή εκφράζουμε τό σεβασμό μας καί τόν ίδιο θαυμασμό γιά τήν ψυχική δύναμη, τό μεγαλειό καί τήν αϋστηρότητα τής Σπάρτης.

Μέ τήν άλλαγή στή ζωή καί τό κοινωνικό σύστημα ή Σπάρτη είχε άρχίσει νά διεκδικεί τήν πρώτη θέση στήν Έλλάδα γύρω στά τέλη ήδη του βου αι. π.Χ. Ή φήμη του στρατού της είχε πιά γίνει πανελλήνια.

Τήν ίδια εποχή όρθώνεται έξίσου ισχυρό άπέναντι στή Σπάρτη τό κράτος τών Ήθηνών.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιά είναι τά αίτια τής μεταρρύθμισης του Λυκούργου;
2. Γιατί ή νέα πολεμική τακτική τής χρησιμοποίησης τής όπλιτικής φάλαγγας υπήρξε παράγοντας πολιτικής προόδου;
3. Ποιές είναι οί σημαντικότερες διαφορές του κράτους τών Ήθηνών καί του κράτους τής Σπάρτης;

4. Ποιά διαίρεση τών κατοίκων τής Άττικής άπχει τήν εποχή τής άριστοκρατίας καί ποιά τήν εποχή τής τιμοκρατίας;
5. Τί ήταν καί σέ τί απέβλεπε τό σύστημα τών τριτύων;
6. Μέ ποιά έπιχειρήματα μπορεί κανείς νά ύποστηρίξει τή γνώμη, ότι ή ζωή τών δούλων στήν Ήθ'Αθήνα δέν ήταν τόσο άθλια, όσο ήταν σ' άλλες χώρες καί σ' άλλες εποχές;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Θουκυδίδη Δ. 80 Μετάφρ. Ε.Β.)

Έξόντωση 2.000 ειλώτων στή Σπάρτη

Ταυτόχρονα ήθελαν (οί Σπαρτιάτες) νά διώξουν μερικούς ειλώτες μέ όποιαδήποτε πρόσφαση, έπειδή φοβούνταν ότι θά στασίαζαν στήν κατάσταση εκείνη, άφου καί ή Πύλος κατεχόταν άπό τόν έχθρό. Έκαναν άκόμη καί τό έξ'ης, έπειδή είχαν τό φόβο τής νεότητος καί τής δύναμης τών ειλώτων' προκήρυξαν

ότι θά θεθούν σέ κρίση, γιά νά λευτερωθούν, όσοι αισθάνονταν ίκανοί γιά πόλεμο... γιατί σκέπτονταν ότι όσοι θά άξίωσαν νά λευτερωθούν πρώτοι, θά ήταν καί οί πιο ίκανοί καί τολμηροί νά τούς έπιτεθούν. Διάλεξαν λοιπόν δύο χιλιάδες άπ' αυτούς καί αύτοί στεφανωμένοι περιφέρονταν ως άπελεύθεροι στους ναούς: άλλα σέ λίγο οί Σπαρτιάτες τούς εξαφάνισαν καί κανείς δέν έμαθε πώς χάθηκε ό καθένας άπό αυτούς».

(Αριστοτέλη, Ἀθηναίων Πολιτεία, 5.
Μετάφρ. Γ. Κοτζιούλα)

**Ὁ Σόλων συμβουλεύει σέ στίχους του
τούς πλούσιους νά μὴ εἶναι πλεονέκτες.**

«Καταπραΰνετε κι ἐσεῖς τόν πόθο τόν ἀψύ-
σας
ἐσεῖς πού ἀπ' τὰ πολλά ἀγαθὰ παραχορτάσα-
τε.
Φανεῖτε βολικώτεροι· μᾶς δέ θ' ἀλλάξ' ἡ γνῶ-
μη
οὔτε θά βγοῦνε σέ καλό ὄλα γιά λόγου σας».

(Αριστοτέλη, Ἀθηναίων Πολιτεία, 12, 2. Μετάφρ.
Γ. Κοτζιούλα)

**Συμβουλές τοῦ Σόλωνα γιά τό πῶς προ-
πει νά συμπεριφέρεται κανεὶς πρὸς τό
λαό.**

«Τότε ὁ λαός ἀκολουθαίει πιστά τούς ἀρχη-
γούς του,
μῆτε ἂν τοῦ ἀφήσουν τὰ λουριά, μῆτε ἂν τὰ
παρασφίξουν.
Αὐθάδεια ἢ χόρταση γεννᾷ, πολλά σάν πέ-
σουν πλούτη
σ' ἀνθρώπους πού δέν ἔχουνε τό νοῦ τους
μετρημένο».

(Πλουτάρχου, Λυκούργος, 8. Μετάφρ. Ε.Β.)

Ἡ ἰσότητά στη Σπάρτη

Δεύτερο καί πολύ τολμηρό μέτρο τοῦ Λυ-
κούργου εἶναι ἡ διανομή τῆς γῆς. Γιατί
ὑπῆρχε μεγάλη ἀνωμαλία καί πολλοί ἄποροι
καί ἀκτῆμονες γέμιζαν τὴν πόλη καί ὁ πλοῦ-
τος εἶχε συγκεντρωθεῖ στὰ χέρια τῶν λίγων.
Γι' αὐτό ὁ Λυκούργος... ἐπεισε τούς πολίτες
νά παρατηθοῦν ἀπὸ τὴν ἰδιοκτησία τῆς γῆς

καί νά τῆ μοιράσουν ἀπὸ τὴν ἀρχή καί νά ζοῦν
ὄλοι ἰσότητα καί μέ ἴση περιουσία καί νά
ἐκτιμῶν πάνω ἀπὸ ὄλα τὴν ἀρετή.

(Διογένη Λαέρτιου Α, 56 καί ΣΤ, 135).

Ἀπὸ τὴ νομοθεσία τοῦ Χαρώνδα

«... κάλλιστον δέ κάκεινο· τὸν ἐπίτροπον
τῆ τῶν ὄρφανῶν μητρί μὴ συνοικεῖν μηδ' ἐπι-
τροπεύειν, εἰς ὃν ἡ οὐσία ἐρχεται τῶν ὄρφα-
νῶν τελευτησάντων.
... τῷ ἀρχοντι, ἂν μεθῶν ληφθῆ, θάνατον εἶ-
ναι τὴν ζημίαν».

(Διοδώρου 9, 2, 5)

Ἡ γνώμη τοῦ Σόλωνα γιά τούς ἀθλητές

«... ὅτι ὁ Σόλων ἤγειτο τούς μὲν πύκτας
(πυγμαχούς) καί σταδίες (δρομεῖς σταδίου)
καί τούς ἄλλους ἀθλητάς μὴδὲν ἀξιόλογον
συμβάλλεσθαι ταῖς πόλεσιν πρὸς σωτηρίαν,
τούς δέ φρονήσει καί ἀρετῇ διαφέροντας μό-
νους δύνασθαι τὰς πατρίδας ἐν τοῖς κινδύνοις
διαφυλάττειν».

(Ἡροδότου Ε, 78. Μετάφρ. Ε.Β.)

Τό φρόνημα τῶν Ἀθηναίων

«Καί πόσο σπουδαῖο πράγμα εἶναι ἡ ἰσότητα
φαίνεται ὄχι μόνο ἀπὸ ἓνα παράδειγμα γιατί
οἱ Ἀθηναῖοι, ὅσο εἶχαν τυραννικό πολίτευμα,
δέν ἦταν καθόλου καλύτεροι ἀπὸ τούς γειτο-
νές τους στὸν πόλεμο, ἀφοῦ ὁμως ἀπαλλά-
χτηκαν ἀπὸ τούς τυράννους, ἐγιναν πρῶτοι
ἀπὸ ὄλους. Αὐτό φανερώνει ὅτι, ὅταν ἦταν
δούλοι, συμπεριφέρονταν ἐκούσια ὡς δειλοί,
ἐπειδὴ σκέπτονταν ὅτι ἐργάζονταν γιά τόν
κύριό τους, ὅταν ὁμως λευτερώθηκαν ὁ κα-
θένας ἔδειχνε προθυμία νά ἐργαστεῖ, γιατί
σκεπτόταν ὅτι ἐργάζεται γιά τόν ἑαυτό του».

ΑΠΕΙΛΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ ΘΡΙΑΜΒΟΣ ΚΑΙ ΑΚΜΗ

1. Ο ΠΕΡΣΙΚΟΣ ΕΠΕΚΤΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΝΙΚΗΣ

Οι Μήδοι και οι Πέρσες εγκαταστάθηκαν στις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ., κατά τη διάρκεια της μεγάλης μετανάστευσης των Ίνδοευρωπαίων στο δυτικό Ίράκ, ανάμεσα στην Κασπία θάλασσα και τον Περσικό κόλπο. Το βόρειο μέρος της χώρας τό κατοίκησαν οι Μήδοι και το νότιο οι Πέρσες. Για ένα διάστημα οι Μήδοι βρέθηκαν υπό την υποτέλεια των Ασσυρίων. Έπειτα όμως απέκτησαν την ανεξαρτησία τους και κυριεύσαν μάλιστα τη χώρα των Περσών. Αργότερα οι Πέρσες με άρχηγό τον Κύρο επαναστάτησαν κι όχι μόνο κέρδισαν την ανεξαρτησία τους, αλλά και υπόταξαν τους Μήδους. Από τότε Πέρσες και Μήδοι αποτέλεσαν ένα κράτος και ονομάζονταν Πέρσες ή Μήδοι.

Στά μέσα περίπου του 6ου αί. π.Χ. ο Κύρος υπόταξε το μικρασιατικό βασίλειο της Λυδίας και τις ελληνικές αποικίες της Μ. Ασίας. Οι διάδοχοί του Καμβύσης και Δαρείος άπλωσαν παντοδύναμη την περσική κυριαρχία σε είκοσι διαφορετικούς λαούς. Από τότε οι βασιλιάδες της Περσίας για διάκριση από τους άλλους ονομάζονταν «μεγάλοι βασιλείς».

Λόγω της άκμης του ελληνικού εμπορίου (στά εύρηματα της Μεσοποταμίας διαπιστώθηκε ότι το ελληνικό εμπόριο έφτανε ως εκεί) οι Πέρσες είχαν τά σημαντικότερα εισοδήματά τους από τη φορολογία των ελληνικών μικρασιατικών πόλεων. Οι εμπορικές όμως και οι άλλες σχέσεις των Έλλήνων πού ζούσαν στα ανατολικά παράλια του Αιγαίου με τη μητροπολιτική Ελλάδα οδηγούσαν μοιραία σε αναπόφευκτη σύγκρουση με τους Πέρσες εξαιτίας των ιμπεριαλιστικών περσικών βλέψεων. Προηγήθηκε η έκστρατεία των Περσών κατά των Σκυθών, ή πρώτη πού έκαναν σε εύρωπαϊκό έδαφος. Οι υποταγμένες στους Πέρσες ελληνικές πόλεις των νότιων παραλίων της Μαύρης Θάλασσας είχαν εμπορικές σχέσεις με τις ελεύθερες αποικίες στα βόρεια παράλια της. Έπρεπε λοιπόν να καταληφθούν κι αυτές, για να περιέλθει ολοκληρωτικά το ελληνικό εμπόριο στους Πέρσες. Τά ελληνικά λιμάνια στα νότια παράλια του Εύξεινου ήταν οι πύλες για τά βόρεια. Αλλά κι οι ελληνικές πόλεις στο ανατολικό Αιγαίο ήταν για τους Πέρσες οι πύλες για τό δυτικό. Η άφορμή για την έκστρατεία στις χώρες Β. του Δούναβη ήταν οι επιδρομές των Σκυθών. Αλλά κι οι άφορμές πού περίμεναν για να έκστρατεύσουν στην άλλη πλευρά του Αιγαίου, δέν άρρησαν να δοθούν. Ήταν ή βοήθεια πού έστειλαν οι Άθηναίοι και οι Έρετριείς στην εξέγερση των Ίώνων και τό αίτημα του έκπτωτου τύραννου των Άθηνών Ίππία να τόν βοηθήσει ο Δαρείος να ξαναπάρει την έξουσία.

Ίωνική εξέγερση και Άθήνα. Είναι γνωστό ότι στη διάρκεια της Ίωνικής επανάστασης (499 - 494 π.Χ.) οι Άθηναίοι έστειλαν βοήθεια στους Ίωνες 20 τριήρεις και οι Έρετριείς άλλες 5. Τά 20 πλοία πού έστειλαν οι Άθηναίοι δέν ήταν λίγα, άν ληφθεί υπόψη ότι αναγκάστηκαν να δανειστούν 20 σκάφη από την Κόρινθο, για να αντιμετώπισουν τους Αιγινήτες τό 496 π.Χ. Πρίν καταπνίξει όμως ή εξέγερση, οι Άθηναίοι έγκατέλειψαν τους Ίωνες και άνακάλεσαν τό στόλο τους. Η άνάκληση των 20 άθηναϊκών πλοίων πρέπει να έγινε, επειδή επικράτησε προσωρινά στην Άθήνα ή ουδετε-

Τό βουνό Ἀγριλίκι
στήν ἄκρη τοῦ κάμ-
που τοῦ Μαραθῶνα.
Στίς ὑπώρειές του εἶ-
χαν στρατοπεδεύσει
οἱ Ἀθηναῖοι. Στή θέση
τοῦ παρεκκλησίου τοῦ
Ἁγίου Δημητρίου,
πού διακρίνεται στή
φωτογραφία, πρέπει
νά ἦταν τό ἱερό τοῦ
Ἡρακλή, ὅπου κατὰ
τόν Ἡρόδοτο βρισκό-
ταν τό ἑλληνικό στρα-
τηγεῖο.

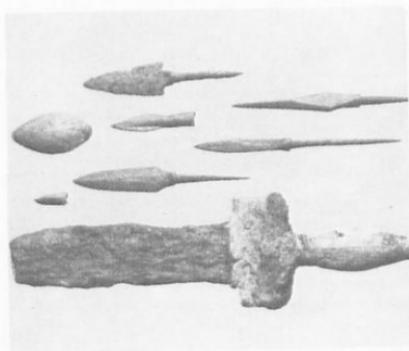
ρόφιλη παράταξη, πού τήν ἀποτελοῦσαν ἀριστοκράτες καί ὄπαδοί τοῦ Ἰππία. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ τιμωρία στήν Ἀθήνα τοῦ ποιητῆ Φρυνίχου μέ θαρῶ πρόστιμο, γιατί μέ τήν τραγωδία του «Μιλήτου ἄλωσις» ἐξέγειρε τά ἀντιπερσικά αἰσθήματα τῶν Ἀθηναίων.

Ἡ ἄνοδος ὁμως στήν ἐξουσία τοῦ ἡγέτη τῆς δημοκρατικῆς παράταξης Θεμιστοκλή, λίγο μετά τή λήξη τῆς Ἴωνικῆς ἐξέγερσης, ἔδωσε στήν Ἀθήνα τήν εὐκαιρία νά προετοιμάσει τήν ἀμυνά της στήν ἐπικείμενη περσική ἐπίθεση. Ὁ διορατικός Θεμιστοκλῆς διέβλεπε πῶς ἡ περσική κατάκτηση τῶν μικρασιατικῶν παραλίων ὀδηγοῦσε τούς Πέρσες σέ σύγκρουση μέ τούς Ἕλληνες καί ὅτι ὁ ἀγῶνας θά κερδιζόταν μόνο μέ τή ναυπήγηση ἰσχυροῦ στόλου, λόγω τῆς στρατιωτικῆς ὑπεροχῆς τῶν Περσῶν στήν ξηρά ἀλλά καί τῆς ἀπειρίας τους στήν θάλασσα. Οἱ ἀριστοκρατικοί ὥστόσο φοβήθηκαν ὅτι θά ἔχαναν ἔδαφος μέ τή στρατολόγηση τῶν θητῶν, πού ἦταν ἀναγκαῖα γιά τήν ἐπὶ ἀνδρωση τοῦ στόλου. Τήν ἀντίδρασή τους κατέπνιξαν οἱ δημοκρατικοί ἐξοστρακίζοντας τούς ἡγέτες τῆς ἀριστοκρατικῆς παράταξης. Ὅστρακα πού βρέθηκαν στίς ἀνασκαφές τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν θυμίζουν τούς ἐξοστρακισμούς ἐκείνους.

Στόν πόλεμο πού ἐπακολούθησε πρωτοστάτησαν ἀνάμεσα στίς χωρισμένες ἐλληνικές πόλεις, πού στόν κοινό κίνδυνο ἔνωσαν ἐπιτέλους τήν ἀνάγκη νά συνεργαστοῦν, ἡ Πελοποννησιακή συμμαχία καί ἡ δημοκρατική Ἀθήνα. Οἱ ἀθηναῖοι πολίτες μετά τίς δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις τοῦ Κλεισθένη δέ θά ὑστεροῦσαν σέ φρόνημα ἀπό τούς μαχητές τῆς Σπάρτης.

Τό 492 π.Χ. πραγματοποιήθηκε ἡ ἐκστρατεία τοῦ Μαρδόνιου πού ἀπότυχε, ἐπειδή πολλά περσικά πλοῖα καταποντίστηκαν, ἐνῶ προσπαθοῦσαν νά περιπλεύσουν τόν Ἄθω.

Μαραθῶνας. Τό 490 ὁ Δάτης καί ὁ Ἀρταφέρνης ὀδήγησαν ἀπό τίς Κυκλάδες τόν περσικό στόλο στό Ν. Εὐβοϊκό κόλπο. Μετά τήν ἄλωση τῆς Ἐρέτριας ἡ πόλη καταστράφηκε καί ὁ πληθυσμός της μεταφέρθηκε στά βᾶθη τῆς Ἀσίας. Ἐπειτα οἱ Πέρσες ἄγκυροβόλησαν στόν κόλπο τοῦ Μαραθῶνα. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔσπευσαν νά ἀντιπαρα-ἄγκυροβόλησαν τόν βουνοῦ, πού σήμερα λέγεται Ἀγριλίκι. Οἱ μόνοι πού ἦρθαν γοῦν στίς ὑπώρειες τοῦ βουνοῦ, πού σήμερα λέγεται Ἀγριλίκι. Οἱ μόνοι πού ἦρθαν νά βοηθήσουν τούς 10.000 ὀπλίτες τῆς Ἀθήνας ἦταν οἱ χίλιοι Πλαταιεῖς. Ἡ Σπάρτη δέν μπόρεσε νά στείλει ἐγκαίρα τή βοήθεια πού ζήτησε ἡ Ἀθήνα, γιατί ἦταν ἀπασχολημένη μέ πόλεμο ἐναντίον τῶν Μεσσηνίων.

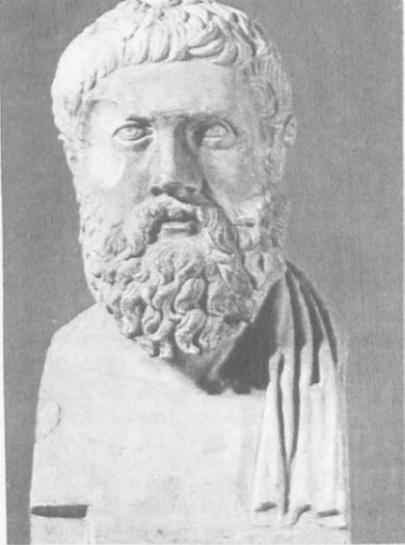
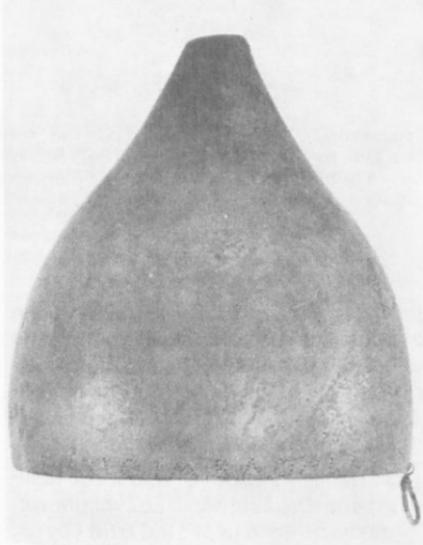
Αιχμές δοράτων, ξίφος, βλήμα σφενδόνας και αιχμή βέλους. Βρέθηκαν στο πεδίο της μάχης του Μαραθώνα. Έκτίθενται στο Βρετανικό Μουσείο, στο Λονδίνο.

ται φανερό από το γεγονός ότι εκεί έχουν βρεθεί και οι περισσότερες αιχμές περσικών βελών. Το σχέδιο που εφάρμοσε ο Μιλτιάδης τό μιμήθηκαν αργότερα μεγάλοι στρατηγοί διαφόρων εποχών. Αντίθετα δηλαδή προς ό,τι έκαναν οι Πέρσες, άραιωσε τό κέντρο και ενίσχυσε τά άκρα της αθηναϊκής παράταξης. Έτσι οι Έλληνες στά δύο άκρα μετά την προέλασή τους γύρισαν και περικύκλωσαν τό περσικό κέντρο, που είχε στό μεταξύ προελάσει καταδιώκοντας τό ασθενέστερο έλληνικό. Η περικύκλωση του κέντρου τους επέφερε στους Πέρσες πανωλεθρία. Πολλοί υποχωρώντας πνίγηκαν στό έλη (13 Σεπτ. 490 π.Χ.).*

Όταν οι Πέρσες έπλευσαν στό Φάληρο, δέν τόλμησαν νά άποβιβαστούν βλέποντας παραταγμένους στόους λόφους του Κυνοσάργους τους νικητές του Μαραθώνα, που παρά την έξαντλητική μάχη είχαν φθάσει έγκαιρα στην Άθήνα μέ γρήγορη πορεία και ήταν έτοιμοι γιά νέα άναμέτρηση.

Άφου ό περσικός στόλος είχε πιά άποπλευσει γιά την Άσία, έφτασε στην Άθήνα σπαρτιατική ενίσχυση 2.000 άνδρων. Οι Σπαρτιάτες συγχάρηκαν τους Άθηναίους κι έπισκέφτηκαν τό πεδίο της μάχης, όπου θαύμασαν τό πλήθος των λαφύρων. Μέ ένα μέρος των λαφύρων φτιάχτηκε τό χάλκινο άγαλμα της Προμάχου Άθηνάς. Στήθηκε στην Άκρόπολη μεταξύ Έρεχθειού και Προπυλαίων και ήταν όρατή από τό Σούνιο ή λάμπη της περικεφαλαίας του. Άρκετά κράνη Περσών που έπεσαν στό πεδίο της μάχης άφιερώθηκαν στην Όλυμπία και μερικά από αυτά κοσμοούν σήμερα τό Μουσείο της. Έκεί βρίσκεται και τό περίφημο κράνος του Μιλτιάδη, που τό άφιέρωσε στην Όλυμπία σέ άνάμνηση της νίκης του. Πρόκειται γιά τό πιο σημαντικό εύρημα των άνασκαφών της Όλυμπίας, που δέν είναι και τό μόνο πολύτιμο ένθύμημα της μάχης. Ίερότερο άκόμη ένθύμιο του Μαραθώνα είναι ό,τι άπόμεινε άπό τή νεκρική τέφρα των 192 Άθηναίων που έπεσαν στον άγωνα. Η μάζα των καμένων όστων τους βρέθηκε μαζί μέ άγγελία στό θάθος σταυροειδούς τομής που άνοιχτηκε στις άνασκαφές του τύμβου και βρίσκεται σήμερα στό μικρό Μουσείο του Μαραθώνα, που έχει την τιμή νά φυλάει τό πολυτιμότερο λείψανο της άρχαίας ιστορίας μας. Πρόσφατα άνακαλύφτηκε κι ό τύμβος μέ τους σκελετούς των Πλαταίων που σκοτώθηκαν και

* Στην περιοχή του Σχινιά, όπου υπάρχουν άκόμη κατάλοιπα των έλών, σώζεται τό τρόπαιο της μάχης.

Αριστερά. Περσικό κράνος. Αφιερώθηκε από τους Αθηναίους στην Όλυμπία ως λάφυρο της μάχης του Μαραθώνα.

Δεξιά. Ρωμαϊκό αντίγραφο αρχαιότερης προτομής του Μιλτιάδη. Στο πρόσωπό του εκφράζεται η δύναμη και αποφασιστικότητα του χαρακτήρα του. Έθν. Μουσείο Ραθέννας.

θάφτηκαν στο Μαραθώνα. Το επίγραμμα που αφιέρωσε στους νεκρούς του Μαραθώνα ο Σιμωνίδης, Έλλήνων προμαχούντες Αθηναίοι Μαραθώνι χρυσοφόρων Μηδων ἐσπόμεσαν δύναμιν (Οι Αθηναίοι πολεμώντας μπροστά και για λογαριασμό όλων των άλλων Ελλήνων στο Μαραθώνα συνέτριψαν τη δύναμη των χρυσοτυμένων Περσών), αποκαλύπτει τη βαθύτερη σημασία και το μήνυμα που διασάλπισε η αθηναϊκή νίκη στους άλλους Έλληνες. Μέ το Μαραθώνα ο θρύλος της περσικής παντοδυναμίας κλονίστηκε και φάνηκε καθαρά η υπεροχή του φρονήματος.

Η ήττα των Περσών στο Μαραθώνα δέν κλόνησε μόνο στην Ελλάδα τό θρύλο του ήθητου των Περσών. Ο απόηχός της έφτασε και στην Ασία μέ αποτέλεσμα να γίνουν αργότερα έξεγέρσεις εναντίον των Περσών στη Βαβυλώνα και στην Αίγυπτο. Σ' αυτές τίς έξεγέρσεις όφειλόταν ή μεγάλη καθυστέρηση της νέας περσικής έκστρατείας κατά της Ελλάδας. Μιά ήττα μόνο δέν μπορούσε ν' αλλάξει τά έπεκατικά σχέδια των Περσών, που μπορούσαν ν' άντλήσουν άπεριόριστες δυνάμεις από την

Αριστερά. Κράνος μέ την έπιγραφή «Μιλτιάδης άνέθεκεν τώ Δίω» βρέθηκε στις άνασκαφές της Όλυμπίας, στο εκεί ιερό του Δία.

Δεξιά. Ο τύμβος των Αθηναίων στην πεδιάδα του Μαραθώνα.

Στό στενότερο σημείο τής χερσόνησου του Ἄθω διακρίνονται ἀκόμη, δίπλα στὸν οἰκισμό Νέα Ρόδα, τὰ ἴχνη τής διώρυγας πού ἀνοίξε ὁ Ξέρξης, γιὰ νὰ ἀποφύγει νὰ περιπλεῖσει τή χερσόνησο.

ἀπέραντη χώρα τους. Ἡ βραδυπορία ὁμως τής προετοιμασίας τους γιὰ τή νέα μεγάλη ἐκστρατεία ἐπέτρεψε στό Θεμιστοκλῆ νὰ ὀλοκληρώσει τή ναυπήγηση τοῦ στόλου τῶν 200 μεγάλων καί νεότευκτων τριήρων, πειθοντας τοὺς Ἀθηναίους νὰ διαθέσουν τὰ εἰσοδήματά τους ἀπὸ τὰ ἀργυρωρυχεῖα τοῦ Λαυρίου, γεγονός πού ὑπῆρξε ἀποφασιστικῆς σημασίας γιὰ τήν ἔκβαση τοῦ πολέμου.

Ἡ ἐκστρατεία τοῦ 480 π.Χ. Τὴν ἀνοίξη τοῦ 480 π.Χ. μιά τεράστια στρατιά ξεκίνησε ἀπὸ τὶς Σάρδεις ὑπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ βασιλιᾶ τῶν Περσῶν Ξέρξη. Ὁ Ἡρόδοτος περιγράφει γλαφυρά τὰ στρατιωτικὰ σώματα τῶν σατραπειῶν μὲ τίς ποικίλες ἐνδυμασίες, τὰ ἀνόμοια ὄπλα καί τή διαφορετικὴ πολεμικὴ τακτικὴ. Ἐπτά μέρες καί ἑπτὰ νύχτες χρειάστηκαν κατὰ τὴν περιγραφή του οἱ Πέρσες, γιὰ νὰ περάσουν στὴν εὐρωπαϊκὴ του ἁκτὴ ἀπὸ τὶς δύο γέφυρες πού εἶχαν στήσει στὸν Ἑλλησποντο. Στὸ πέρασμά τους σκορποῦσαν παντοῦ τὴν ἀπόγνωση. Θεσσαλοὶ καί Βοιωτοὶ μῆδισαν, παρὰ τὴν ἀπόφαση πού πήραν οἱ Ἕλληνες στὸ πανελλήνιο συνέδριο στὴν Κόρινθο τὸ φθινόπωρο τοῦ 481 π.Χ. νὰ ἀντιτάξουν κοινὴ ἄμυνα. Πρῶτὴ φορά τὸ ἔθνος εἶχε παρουσιαστῆ ἐκεῖ ἐνωμένο. Στὸ συνέδριο τῆς Κορίνθου ἀποφασίστηκε νὰ δοθεῖ ἡ ἀρχηγία στοὺς Σπαρτιάτες, παρόλο πού οἱ Ἀθηναῖοι διέθεταν τὸν ἰσχυρότερο στόλο. Πρῶτὴ γραμμὴ ἄμυνας ὀρίσθηκαν τὰ Τέμπη, ὅπου παρατάχθηκαν 10.000 Ἕλληνες. Χωρὶς ὁμως νὰ δώσουν μάχη ἀποσύρθηκαν στὴ δευτέρη ἀμυντικὴ γραμμὴ στὶς Θερμοπύλες.

Θερμοπύλες (480 π.Χ.). Ἡ τοποθεσία τῶν Θερμοπυλῶν προσφερόταν γιὰ ἄμυνα, γιὰτὶ τὰ στενὰ τῆς, πού εἶχαν μῆκος 1300 μ. καί πλάτος 50 ὡς 15 μ., ἦταν ἡ μόνη διάβαση πρὸς τὴ Ν. Ἑλλάδα. Στὴ θέση τοῦ κάμπου, πού σχηματίστηκε ἀπὸ τίς προσχώσεις τοῦ Σπερχειοῦ, πίσω ἀπ' τὸ σύγχρονο ἄγαλμα τοῦ Λεωνίδα, ἦταν ἡ θάλασσα. Τὴν τοποθεσία ἔκανε πιὸ ὀχυρὴ τὸ τεῖχος τῶν Φωκῶν πού ὑπῆρχε ἐκεῖ. Ἀλλεπάλληλες περσικὲς ἐπιθέσεις συντρίφτηκαν στὴν ἑλληνικὴ ἄμυνα. Ὅταν ὁ πέρσης στρατηγὸς Ὑδάρνης εἶχε σχεδὸν περικυκλώσει μὲ τοὺς ἄνδρες του ἀπὸ τὴν Ἄνοπαια ἀτραπὸ τὸν Λεωνίδα, ἐκεῖνος ἔστειλε τοὺς ὑπόλοιπους ἀπὸ τοὺς 7.000 Ἕλληνες πού εἶχαν παραταχθεῖ στὸ Στενὸ καί ἔμεινε μόνος μὲ τοὺς 300 Σπαρτιάτες καί τοὺς 700 Θεσπιεῖς. Αὐτοὶ ἀμύνθηκαν μέχρι τέλους ἡρωικά κι ἀπεγνωσμένα. Οἱ λίγοι πού ἀπόμειναν ὑποχώρησαν μὲ τὸ πτώμα τοῦ Λεωνίδα στὸ ψήλωμα τοῦ Κολωνοῦ*. Ἐκεῖ κατακαλύφθηκαν ἀπὸ τὰ βέλη τῶν Περσῶν πού εἶχαν πλημμυρίσει τοὺς γύρω λόφους. Οἱ νεκροὶ ὁμως Πέρσες ἦταν τόσοι, ὥστε ὁ Ξέρξης διέταξε νὰ τοὺς κρύψουν, πρὶν προχωρήσει ὁ ὑπόλοιπος στρατὸς του.

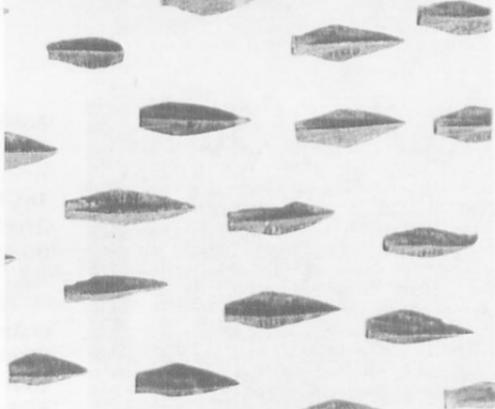
Ἡ σημασία τῆς ἑλληνικῆς ἀντίστασης στὶς Θερμοπύλες εἶναι τεράστια. Ἐκτός ἀπὸ τὴν καθυστέρηση καί τίς ἀπώλειες τῶν Περσῶν πολὺ σπουδαιότερη ἦταν ἡ ἠθικὴ σημασία τῆς αὐτοθυσίας τῶν Σπαρτιατῶν καί τῶν Θεσπιέων. Ἀπὸ τὸ παράδειγμά τους οἱ Ἕλληνες ἐμψυχώθηκαν, γιὰ νὰ συνεχίσουν μὲ φρόνημα καί πίστη τὸν ἀγῶνα.

Στὸ λόφο τοῦ Κολωνοῦ στήθηκε μιά πλάκα μὲ τὸ ἐπίγραμμα:

*Ὁ ξεῖν' ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίοις ὅτι τῆδε
κείμεθα τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι.*

* Μικρὸ ὕψωμα στὶς Θερμοπύλες, ἀπέναντι ἀπὸ τὸ σύγχρονο μνημεῖο τοῦ Λεωνίδα.

Ἐκατοντάδες αἰχμῶν περσικῶν βελῶν βρέθηκαν στό χώρο τοῦ Κολωνοῦ στίς Θερμοπύλες. Ζωντανεύουν τή στιγμή τοῦ θανάτου τῶν τελευταίων ἀνδρῶν τοῦ Λεωνίδα. Μή τολμώντας νά τοῦς πλησιάσουν οἱ Πέρσες τοῦς σκότωσαν ἀπό ἀπόσταση μέ τά βέλη τους.
Ἔθν. Ἀρχ. Μουσεῖο.

Τό πολυβρῦλοτο ἐπίγραμμα τοῦ Σιμωνίδη ἤχει μέσα ἀπό τοῦς αἰῶνες σ' ὄλους τοῦς λαοῦς, σ' ὄλες τίς ἐποχές, σάν χρέος, προσταγή καί ὑπόμνηση ὅτι δέν χωράει σκοπιμότητα οὔτε συμβιβασμός, ὅταν πρόκειται γιά τήν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου καί τήν ἐλευθερία.

Ἀρτεμῖσιο (480 π.Χ.). Τρομερή θύελλα πού κατάστρεψε 400 περσικά καράβια στά βράχια τοῦ Πηλίου ἀνάγκασε τόν Ξέρξη νά κτίσει τόν πρῶτο στόν κόσμο φάρο. Ἡ βᾶση τοῦ σώζεται στό ἀκρωτήρι στό Πήλιο, πού οἱ σημερινοί ναυτικοί τόν ξέρουν σάν «κάβο Λευτέρη». Ὁ περσικός στόλος ἀγκυροβόλησε στούς Ἀφέτες τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου, ἐνώ ὁ ἐλληνικός ἔλαβε θέση στό ἀκρωτήριο Ἀρτεμῖσιο τῆς Β. Εὐβοίας. Ἄλλα 200 περσικά πλοῖα βυθίστηκαν ἀπό καταιγίδα στά Κοῖλα τῆς Εὐβοίας, ὅταν προσπάθησαν νά περικυκλώσουν ἀπό τό Νότιο Εὐβοϊκό τόν ἐλληνικό στόλο. Ἡ ναυμαχία τελικά πραγματοποιήθηκε τήν ἴδια μέρα μέ τή μάχη τῶν Θερμοπυλῶν, ὄχι βέβαια ἀπό σύμπτωση, ἀλλά ἐξαιτίας τῆς ταυτόχρονης προσπάθειας τῶν Περσῶν νά περικυκλώσουν καί ἀπό τή θάλασσα τοῦς Ἕλληνες στίς Θερμοπύλες. Ἡ σύγκρουση ἦταν ἀμφίρροπη.

Σαλαμίνα. Ὅταν πληροφορήθηκαν τή νύκτα στά ἐλληνικά πλοῖα τήν ἦτα στίς Θερμοπύλες, ἐπλευσαν μέσα ἀπό τόν Εὐβοϊκό κόλπο πρὸς τήν Ἀθήνα, ὅπου ἀγκυροβόλησαν μεταξύ τῶν ἀκτῶν τῆς Σαλαμίνας καί τῆς Ἀττικῆς. Στήν προσέγγιση τῶν Περσῶν ἡ πόλη ἐκκενώθηκε. Τά γυναικόπαιδα κατέφυγαν στά κοντινά νησιά καί τήν Τροιζήνα. Τήν παραμονή τῆς τελικῆς σύγκρουσης πραγματοποιήθηκε συμβούλιο τῶν Ἑλλήνων ἀρχηγῶν στή ναυαρχίδα τοῦ ἐλληνικοῦ στόλου. Ὅταν ὁ Σπαρτιάτης ναυαρχος Εὐρυβιάδης ἐπέμεινε στό πολεμικό συμβούλιο νά ἀποπλεύσουν τά πλοῖα πρὸς τόν Ἴσθμό, ὁ Θεμιστοκλῆς εἶδε τόν κίνδυνο νά ναυαγήσουν τά σχέδιά του, πού ἡ πραγματοποίησή τους ἦταν τόσο κοντά τώρα. Τό μήνυμα πού ἔστειλε τότε στόν Πέρση ναύαρχο μέ τό δούλο του Σικκίνο νά περικυκλώσει τά ἐλληνικά πλοῖα, πού θά ἀπέπλευαν μέσα στή νύκτα, φανερώνει τό φλογερό πατριωτισμό ἀλλά καί τόν παράτολμο χαρακτήρα του. Γιατί, ἂν οἱ Πέρσες νικοῦσαν στή Σαλαμίνα, τό ὄνομα τοῦ Θεμιστοκλῆ θά ἦταν συνώνυμο τῆς προδοσίας στοῦς αἰῶνες, σάν καί αὐτό τοῦ Ἐφιάλτη. Ἡ ἐπιμονή τοῦ Θεμιστοκλῆ νά ναυαχήσουν κοντά στή Σαλαμίνα ὀφειλόταν στὴν πρόβλεψη ὅτι στά στενά τῆς θά ἦταν ἀδύνατο νά ἐλιχθοῦν τά πλοῖα. Ἐτοῖ θά ὑπερέβαιναν οἱ νεότευκτες καί βαρύτερες ἀθηναϊκῆς τριήρεις.

Ὁ περσικός στόλος εἰχώρησε τή νύκτα στά Στενά* καί περικύκλωσε τόν ἐλλήνικό. Τό πρωί τῆς 21ης Σεπτεμβρίου τοῦ 480 π.Χ. ἄρχισε ἡ ναυμαχία. Τήν περιγράφει παραστατικά στούς «Πέρσες» ὁ Αἰσχύλος, πού πολέμησε σ' αὐτή. Ὁ Ξέρξης παρακο-

* Σύμφωνα μέ τήν περιγραφή τοῦ Ἡρόδοτου.

Τμήμα του βόρειου τείχους της Ἀκρόπολης. Διακρίνονται καθαρά τὰ ἐντεταχισμένα ἀρχιτεκτονικά μέλη τῶν ναῶν πού κατὰστροφαν οἱ Πέρσες.

καί τὰ ἀγάλματα πού τή στόλιζαν σπασμένα. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ὅσα ἀγάλματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης βρέθηκαν στίς ἀνασκαφές τῆς Ἀκρόπολης καί τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν ἦταν κομματιασμένα. Οἱ Ἀθηναῖοι ἔθαψαν σέ λάκκους ὅσα ἀπ' αὐτά θεωροῦσαν ἱερά.*

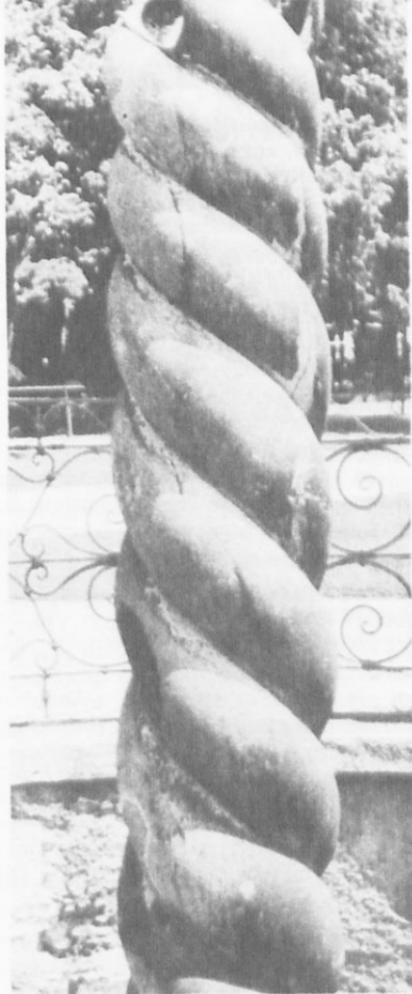
Τά ἀρχιτεκτονικά μέλη τοῦ παλαιότερου Παρθενῶνα, πού τόν ἔκαψαν οἱ Πέρσες, τὰ ἐντεῖχσαν στό βόρειο τείχος τῆς Ἀκρόπολης, ὅπου φαίνονται ὡς σήμερα. Θέλησαν ἔτσι οἱ Ἀθηναῖοι νά θυμοῦνται τήν πυρπόληση τῶν ἱερῶν τους, ὥστε νά πάρουν κάποτε ἐκδίκηση.

Πλαταιές. Τήν ἀνοιξη τοῦ 479 π.Χ. ὁ Μαρδόσιος, ἀφοῦ προσπάθησε μάταια νά πάρει τούς Ἀθηναίους μέ τό μέρος του, προέλασε πρός Νότο. Γιά δευτέρα φορά ἡ Ἀττική ἐγκαταλείφθηκε ἀπό τούς κατοίκους της κι ἡ Ἀθήνα καταστράφηκε καί πάλι ἀπό τούς Πέρσες, πού ὅταν ἔμαθαν, ὅτι πλησίαζε συμμαχικός στρατός 110.000 Ἑλλήνων, ἀποσύρθηκαν στήν πεδιάδα τῆς Βοιωτίας ἀνατολικά τῶν Θηβῶν.

Τό ἑλληνικό στράτευμα ὑπό τήν ἀρχηγία τοῦ βασιλιά τῆς Σπάρτης Πausanias ἀντιπαράταχθηκε στίς ὑπώρειες τοῦ Κιθαιρώνα, ἔξω ἀπό τίς Ἐρυθρές (σημερινό Κριεκούκι). Ἐκεῖ σέ μιά ἐπίθεση τοῦ περσικοῦ ἰππικοῦ σκοτώθηκε ὁ ἀρχηγός του Μασίστιος, ὁ ἱκανότερος καί πιό δημοφιλῆς στρατηγός τῶν Περσῶν. Οἱ Ἕλληνες περιέφεραν τό πῶμα του πάνω σέ ἄρμα κατὰ μήκος τῆς παράταξής τους, ἐνῶ κραυγές θρήνου γιά τό νεκρό ἀκούγονταν ἀπό τήν παράταξη τῶν Περσῶν. Στίς ἐπόμενες μέρες οἱ Ἕλληνες, γιά νά ὑδρεύονται καλύτερα, στρατοπέδευσαν χαμηλότερα στήν πεδιάδα, κοντά στή *Γαργαφία* κρήνη. Ἐπειδή ὁμως κι ἐκεῖ δυσκολεύονταν ἀπό τίς παρενοχλήσεις τοῦ περσικοῦ ἰππικοῦ, μετακινήθηκαν στή διάρκεια τῆς νύχτας πρός τή θέση «Νῆσο». Ἐτσι τό ἐπόμενο πρωῖ πού ἄρχισε ἡ μάχη (479 π.Χ.) τὰ ἑλληνικά τμήματα κατεῖχαν τρεῖς θέσεις. Τό κέντρο τῶν Ἑλλήνων βρέθηκε μακριά ἀπό τόν τόπο τῆς συμπλοκῆς. Τό ἰππικό τῶν Περσῶν πρόφτασε τότε τούς Σπαρτιάτες καί τούς Τεγεάτες στή δεξιά πτέρυγα τῆς ἑλληνικῆς παράταξης καί τούς καθήλωσε.

* Ἐτσι διατηρήθηκαν ὡς σήμερα τὰ χρώματά τους (κόρες Μουσείου Ἀκρόπολης), ἐπειδή μέσα στο χῶμα δέν ξεπλύθηκαν ἀπό τό φῶς καί τίς βροχές τῶν αἰῶνων.

Ἐπειτα ἔφτασαν Πέρσες πεζοὶ κι ἀφοῦ δημιούργησαν μέ τις ἀσπίδες τους τεῖχος, ἔριχναν ὄχυρωμένοι πίσω ἀπ' αὐτὸ ἀναρίβητα θέλη κατά τῶν Σπαρτιατῶν. Παρά τις ἀπώλειές τους ὅμως ἐκείνοι ἀδρανοῦσαν, ἐπειδὴ περίμεναν τὸ ἀποτέλεσμα τῶν θυσιῶν. Κι ὅταν αὐτές ἐγίναν εὐνοϊκές, Σπαρτιάτες καὶ Τεγεάτες ὄρμησαν ἀσυγκράτητοι καὶ πέτυχαν σύντομα ὀλοκληρωτικὴ νίκη, ἐνῶ ταυτόχρονα οἱ Ἀθηναῖοι στὸ ἀριστερὸ τῆς ἑλληνικῆς παράταξης συνέντριβαν τοὺς συμμάχους τῶν Περσῶν Θηβαίους. Μεταξὺ τῶν νεκρῶν Περσῶν ἦταν καὶ ὁ Μαρδόνιος. Ἀπὸ τὰ λάφυρα στὸ πεδίο τῆς μάχης οἱ Ἕλληνες ἀφιέρωσαν στοὺς Δελφούς χρυσὸ τρίποδα, πού στηριζόταν σὲ πελώρια χάλκινη βάση τριῶν ἀλληλοσυμπλεκόμενων φιδιῶν. Στὶς σπεῖρες τους χαραχτηκαν τὰ ὀνόματα τῶν ἑλληνικῶν πόλεων πού συμπαρατάχτηκαν στὶς Πλαταιές. Τὸ πολῦτιμο μνημεῖο μεταφέρθηκε καὶ στήθηκε ἀργότερα στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου βρίσκεται (χωρὶς τὸν τρίποδα) στὸν ἴδιο χώρο ὅπου στήθηκε, δηλαδὴ στὸ στίβο τοῦ βυζαντινοῦ ἵππόδρομου, πού εἶναι σήμερα μιά πλατεία τῆς σύγχρονης πόλης δίπλα στὴν «Ἁγία Σοφία».

Ἡ ἔξι μέτρων ὕψους χάλκινη στήλη μέ τὴ μορφή τῶν φιδιῶν στὸ χώρο πού βρίσκεται σήμερα στὴν Κωνσταντινούπολη. Πάνω τους εἶναι χαραγμένα τὰ ὀνόματα 31 ἑλληνικῶν πόλεων πού πολέμησαν στοὺς Περσικοὺς πολέμους.

Ὁ πόλεμος ἀλλάζει μορφή. Μετά τὴ νίκη στὶς Πλαταιές συμπληρώθηκε ἡ καταστροφὴ τοῦ περσικοῦ στόλου. Ὁ ἑλληνικὸς στόλος βρισκόταν στὴ Δῆλο, ὅταν ἔφτασε τὸ μήνυμα τῆς νίκης. Ἀπέπλευσε τότε πρὸς τὴ Σάμο. Στὴν ἀπέναντι ἀσιατικὴ χερσόνησο τῆς Μυκάλης ἐντόπισε ἰσχυρὸ περσικὸ στρατόπεδο καὶ περσικά πλοῖα τραηγμένα στὴν ξηρὰ (479 π.Χ.). Οἱ Ἕλληνες ἀποβιβάστηκαν καὶ συνέντριψαν τοὺς Πέρσες. Ἡ νίκη τῆς Μυκάλης ἦταν τὸ σύνθημα γιὰ ξέσπασμα νέας ἐπανάστασης τῶν Ἑλλήνων τῆς Μ. Ἀσίας. Αὐτὴ τὴ φορά ἡ μητροπολιτικὴ Ἑλλάδα ἀνέλαβε ὑπὸ τὴν προστασία τῆς τὴν ἐξέγερση. Ὁ ἀγῶνας ἀπὸ ἀμυντικὸς γιὰ τὴν ἐλευθερία γινόταν τώρα ἐπιθετικός. Ἐπειδὴ ἡ νίκη στὴ Μυκάλῃ ἦρθε σάν ἀποτέλεσμα τοῦ ἀγγέλματος τῆς νίκης τῶν Πλαταιῶν, συχετίστηκαν εἰς τὴν παράδοσι οἱ δύο μάχες, ὥστε νά δημιουργηθεῖ ὁ θρόλος πῶς ἐγίναν τὴν ἴδια μέρα. Ἀντίστοιχος συσχετισμὸς ἐγινε μέ τὴ ναυμαχία Σαλαμίνας καὶ τὴ μάχη τῆς Ἰμέρας. Ἐνθαρρυνένοι οἱ Καρχηδόνιοι ἀπὸ τὴν περσικὴ ἑκστρατεία τοῦ 480 ἢ καὶ παρακινημένοι ἀπὸ τοὺς Πέρσες ἀποβιβάστηκαν στὴν ἀκτὴ τῆς Β. Σικελίας καὶ πολιορκήσαν τὴν Ἰμέρα. Ἐφτασε ὅμως στὴν Ἰμέρα ἑλληνικὸς

στρατός υπό τό Γέλωνα, τύραννο τών Συρακουσών καί τό Θήρωνα, τύραννο τοῦ Ἀκράγαντα, καί συνέντριψε τούς Καρχηδόνιους σώζοντας τόν ἑλληνισμό τῆς Μ. Ἑλλάδας. Καρχηδόνιοι αἰχμάλωτοι ἀπό τή μάχη αὐτή ἔκτισαν στίς Συρακοῦσες τό ναό τῆς Ἀθηνᾶς καί στόν Ἀκράγαντα τό ναό τοῦ Δία.

Οἱ παράγοντες τῆς ἑλληνικῆς νίκης. Περιγράφοντας ὁ Ἡρόδοτος τίς περσικές δυνάμεις, πού ἐξεστράτευσαν κατά τῆς Ἑλλάδας, δίνει ἀριθμούς υπερβολικούς. Αὐτό ὀφείλεται στή φυσική σέ κάθε λαό παράδοση γιά μεγαλοποίηση τῆς νίκης, ὅσο κι ἂν νίκες σάν κι αὐτές τῶν ἑλληνοπερσικῶν πολέμων δέν εἶχαν ἀνάγκη ἀπό παρόμοια μεγαλοποίηση. Οἱ ἀριθμοί ὅμως τοῦ Ἡροδότου ἐκφράζουν ἔστω καί μέ υπερβολή μιᾶ πραγματικά μεγάλη ἀριθμητική ὑπεροχή τῶν Περσῶν ἐναντι τῶν Ἑλλήνων. Γιά τοῦτο ἡ ἑλληνική νίκη θά μπορούσε νά δημιουργήσῃ ἀπορίες. Ὀφείλεται ὅμως στούς ἐξῆς λόγους:

α) Ἡ κοινωνική, ἡ πολιτική καί ἡ οἰκονομική ζωή τῆς Ἑλλάδας εἶχε φτάσει σέ ψηλὸ ἐπίπεδο ἀνάπτυξης σέ σύγκριση μέ τό περσικὸ κράτος, πού εἶχε συμπεριλάβει πολλοὺς λαοὺς μέ τή βία καί ἐμπόδιζε τήν ἀνάπτυξή τους. Ἔτσι οἱ Ἕλληνες εἶχαν ψηλότερο φρόνημα, πού ἦταν συνέπεια τῆς ἐλευθέρης ζωῆς στήν Ἑλλάδα.

β) Οἱ Ἕλληνες ἀγωνίστηκαν μέ μεγαλύτερο ἥρωισμό καί αὐτοθυσία, γιατί πολεμοῦσαν «ὑπὲρ βωμῶν καί ἐστίων». Ὄταν π.χ. οἱ Θεσπιεῖς θυσιάζονταν στίς Θερμοπύλες καί οἱ Ἀθηναῖοι ναυμαχοῦσαν μέ γενναιότητα ἀπαράμιλλη στή Σαλαμίνα, γνώριζαν ὅτι ἀπό τήν μαχητικότητά τους θά κρινόταν ἡ ζωὴ ἢ ἡ ὑποδούλωση τῶν παιδιῶν καί γυναικῶν τους. Οἱ Πέρσες ἀντίθετα πολεμοῦσαν, ἐπειδὴ αὐτὴ ἦταν ἡ ἐπιθυμία τοῦ Μεγάλου Βασιλιᾶ τους. Ἔτσι ἡ ἔλλειψη ἐνθουσιασμοῦ τῶν Περσῶν μείωνε τή μαχητικότητά τους.

γ) Ἐπειδὴ ὁ στρατός τῶν Περσῶν εἶχε στρατολογηθεῖ ἀπὸ διάφορες σατραπείες καί ποικίλους λαοὺς, χαρακτηρίζονταν γιά τήν ἀνομοιομορφία του καί τήν ἔλλειψη συνοχῆς. Ὡς καί ἡ πολεμικὴ τακτικὴ τῶν ποικίλων περσικῶν στρατιωτικῶν σωμάτων ἦταν διαφορετικὴ. Τόν περσικὸ στόλο ἐξάλλου ἀποτελοῦσαν αἰγυπτιακά, φοινικικά, κυπριακά, ἰωνικά καί καρικὰ πλοῖα.

δ) Κατὰ τόν Ἡρόδοτο οἱ Πέρσες ἦταν κατώτεροι σέ εὐφυΐα ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες καί ἄπειροι στὰ πολεμικά. Ὑστεροῦσαν ἐπίσης στή ναυτικὴ ἱκανότητα, γιά τήν ὁποία ἀντίθετα οἱ Ἕλληνες φημίζονταν.

ε) Οἱ Ἕλληνες διέθεταν καλύτερο ὄπλισμό καί εἶχαν μεγαλύτερη σωματικὴ ἀνοχή καί δύναμη, γιατί ἀγαποῦσαν τή γυμναστικὴ, ἐνῶ οἱ Πέρσες τήν ἀγνοοῦσαν. Οἱ Πέρσες μειονεκτοῦσαν ἀκόμη κι ὡς πρὸς τήν πολεμικὴ ἐξάρτηση κι ἐνδυμασία.

στ) Ἡ ἀντιζηλία μεταξὺ τῶν Περσῶν στρατηγῶν εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἔλλειψη πνεύματος συνεργασίας καί σύμπνοιας μεταξὺ τους. Ὁ Πέρσης στρατηγὸς Ἀρτάβαζος π.χ. κατηγορήθηκε ὅτι ἀδιαφόρησε σκόπιμα γιά τό Μαρδόνιο στίς Πλαταιεῖς.

ζ) Οἱ Ἕλληνες εἶχαν σπουδαίους στρατηγούς. Τῆ μεγαλοφυΐα τοῦ Μιλτιάδη καί τοῦ Θεμιστοκλῆ δέν εἶχε κανένας πέρσης στρατηγός. Ὁ σημαντικότερος πάντως ἀπὸ ὄλους τοὺς παράγοντες τῆς νίκης ὑπῆρξε τό ἀνώτερο ἑλληνικὸ φρόνημα. Τὰ ὀνόματα Θερμοπύλες, Σαλαμίνα, Πλαταιεῖς εἶναι σήμερα διεθνῶς γνωστά καί οἱ ἑλληνοπερσικοὶ πόλεμοι διδάσκονται παντοῦ, γιατί ἐκφράζουν τή σύγκρουση δυὸ κόσμων μέ βασικά ἀντίθετους πολιτισμούς. Ἄν εἶχαν νικήσει οἱ Πέρσες, θά εἶχε ἐπικρατήσῃ τό πνεῦμα τῆς ἀνατολικῆς δεσποτείας καί ἡ ζωὴ σήμερα θά ἦταν διαφορετικὴ, ὁ δὲ πολιτισμὸς ἀναμφισβήτητα πιὸ πίσω.

2. Η ΑΝΤΙΖΗΛΙΑ ΑΘΗΝΩΝ – ΣΠΑΡΤΗΣ. ΣΦΑΙΡΕΣ ΕΠΙΡΡΟΗΣ

Ἡ ἀρχή τῆς ἀντιζηλίας. Ὅσο κι ἂν τόνωσαν οἱ Ἑλληνοπερσικοὶ πόλεμοι τὸ ἐθνικὸ φρόνημα τῶν Ἑλλήνων, δὲν ὀδήγησαν στὴν πολιτικὴ τους ἔνωση. Ἀντίθετα ἐξαιτίας τῶν μεγάλων ὑπηρεσιῶν τῆς στοῦ ἔθνος ἡ Ἀθήνα κατέλαβε ξεχωριστὴ θέση στὴ συνείδηση τῶν Ἑλλήνων, παρόμοια μὲ τὴ Σπάρτη, πού μέχρι τότε ἦταν ἡ ἀδιαφιλονίκητη ἡγετικὴ δύναμη. Ἔτσι ἄρχισε ἡ ἀντίθεση μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης, πού ὀλοένα μεγάλωνε, γιὰ νὰ ὀδηγήσει τελικὰ στὸν ὀλέθριο Πελοποννησιακὸ πόλεμο.

Ἀμέσως μετὰ τὶς Πλαταιεὶς ἄρχισαν οἱ Ἕλληνες ἀντεπίθεση πού διάρκεσε 30 χρόνια, ἀλλὰ πού δὲν κατόρθωσε νὰ τοὺς ἐνώσει. Ἡ ἀντιζηλία τῶν Σπαρτιατῶν πού πίστευαν ὅτι μὲ τὸ στρατὸ τους οἱ Ἕλληνες νίκησαν στὶς Πλαταιεὶς (εἶχαν παραταχθεῖ ἐκεῖ περίπου 45.000 Λακεδαιμόνιοι) καὶ τῶν Ἀθηναίων πού θεωροῦσαν ἀποφασιστικότερη τὴ νίκη στὴ Σαλαμίνα (τὴν ὀφειλόμενη κυρίως στὰ ἀθηναϊκὰ πλοῖα) ἐκδηλώθηκε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μὲ τὸ αἷμα τῆς Σπάρτης νὰ σταματήσῃ ἡ ἀνέγερση τοῦ «Θεμιστοκλείου» τείχους. Μὲ τὸ τείχος αὐτὸ εἶχαν ἄρχισοι οἱ Ἀθηναῖοι νὰ χερσίζων τὴν πόλη τους κατὰ συμβουλή τοῦ Θεμιστοκλῆ ἀμέσως μετὰ τὴ μάχη τῶν Πλαταιῶν. Οἱ Σπαρτιάτες πρέσβεις δικαιολόγησαν τὴ σπαρτιατικὴ ἀπαίτηση μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὑπῆρχε πιθανότητα νὰ χρησιμοποιηθεῖ τὸ τείχος ἀπὸ τοὺς Πέρσες, ἂν ξανακυρίευαν τὴν πόλη. Ὁ Θεμιστοκλῆς πῆγε τότε στὴ Σπάρτη, ὅπου ἀνέβαλλε νὰ παρουσιαστεῖ στοὺς ἐφόρους, ὥσπου ἀνυψώθηκαν τὰ τείχη. Τότε τους δήλωσε ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ἑσωτερικὸ θέμα τῆς Ἀθήνας. Οἱ Σπαρτιάτες δὲ συγχώρησαν ποτὲ τὴ στάση αὐτῆ τοῦ Θεμιστοκλῆ.

Τὸ τέλος τοῦ Πausανία καὶ τοῦ Θεμιστοκλῆ. Στὸ μεταξὺ ὁ συμμαχικὸς στόλος, ὑπὸ τὸν Πausανία ἐδίωξε τοὺς Πέρσες ἀπὸ νησιά καὶ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας καὶ ἀπελευθέρωσε τὶς πόλεις Σησότ καὶ Βυζάντιο. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Πausανίας καταπίεζε τοὺς συμμάχους, ἀνακλήθηκε στὴ Σπάρτη, ὅπου βρέθηκε ἔνοχος προδοσίας καὶ καταδικάστηκε σὲ θάνατο. Κατέφυγε τότε στοῦ ναοῦ τῆς Χαλκιοῦ Ἀθηνᾶς. Ἐπειδὴ ἡ σύλληψή του ἐκεῖθὰ ἦταν ἱεροσυλία, οἱ Σπαρτιάτες ἔκτισαν τὶς πύλες τοῦ ναοῦ, γιὰ νὰ πεθάνει ἀπὸ τὴν πείνα. Λέγεται ὅτι τὴν πρώτη πέτρα ἔβαλε ἡ μητέρα του. Μετὰ τὸ οἰκτρὸ τέλος τοῦ Πausανία οἱ σύμμαχοι στράφηκαν στοὺς Ἀθηναίους. Οἱ Σπαρτιάτες ἀποχώρησαν ἀπὸ τὴν συμμαχία. Ἡ ἀντιζηλία τους ὅμως μὲ τὴν Ἀθήνα ἐνισχύθηκε, ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὸ κύρος τους μειώθηκε. Ἀφότου μάλιστα ἡ συμμαχία τῆς Δήλου ὀργανώθηκε καὶ ἄρχισε νὰ μεταβάλλεται σὲ ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία, ὁ ἀνταγωνισμὸς Ἀθῆνας καὶ Σπάρτης γιὰ τὴν ἡγεσία στὴν Ἑλλάδα πῆρε ἔντονη μορφή. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐπικράτηση τῶν ἀριστοκρατικῶν στὴν Ἀθήνα τὸ 472 π.Χ. καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς κατηγορήθηκε ἀπὸ τοὺς Σπαρτιάτες ὡς συνένοχος τοῦ Πausανία. Ὁ δαιμόνιος πολιτικὸς κατέφυγε τότε στὴ Μ. Ἀσία, ὅπου πέθανε τὸ 459 π.Χ. Κατὰ τὸν Πλούταρχο αὐτοκτόνησε, γιὰ νὰ ἀποφύγει τὴν περσικὴ πίεση γιὰ συνεργασία (Θεμιστ. 32). Οἱ συγγενεῖς του σύμφωνα μὲ ἐπιθυμία του μετέφεραν τὰ ὄστα του καὶ τὰ ἐνταφιάσαν στὴν εἰσοδὸ τοῦ λιμανιοῦ στὸν Πειραιᾶ.

Προσωρινὴ ἀνάπαυλα. Γιὰ ἓνα διάστημα πού τὴν Ἀθήνα κυβερνοῦσαν οἱ ἀριστοκρατικοί, στοὺς ὁποίους οἱ Σπαρτιάτες εἶχαν ἐμπιστοσύνη, οἱ σχέσεις τῶν δύο πόλεων ἦταν καλές. Τὸ πρόγραμμα τοῦ Κίμωνος, ἀρχηγοῦ τῆς ἀριστοκρατικῆς παράταξης στὴν Ἀθήνα, ἦταν εἰρήνη μὲ τοὺς ὀμόφουλους καὶ πόλεμος μὲ τοὺς βαρβάρους. Ὅταν μάλιστα ξέσπασε στὴν Πελοπόννησο ὁ Γ΄ Μεσσηνιακὸς Πόλεμος (468 - 458 π.Χ.), ὁ Κίμων ὑποστήριξε ψήφισμα γιὰ ἀποστολὴ ἀθηναϊκῆς βοήθειας στὴ Σπάρτη. Στὴν πραγματικότητά ὁ πόλεμος αὐτὸς ἦταν γενικὴ ἐξέγερση τῶν εἰλώτων τῆς Μεσσηνίας πού ἐπεκτάθηκε καὶ στὴ Λακωνία.

Οι Σπαρτιάτες ζήτησαν βοήθεια από τους Αθηναίους. Έξεστράτευσε τότε ο ίδιος ο Κίμων (462 π.Χ.) με στρατιωτικό σώμα 4.000 αθηναίων όπλιτων. Άλλά στο διάστημα της άπουσίας του οι δημοκρατικοί έπεισαν την έκκλησία του δήμου να επιφέρει τροποποιήσεις στο πολίτευμα. Η μεταρρύθμιση στην Αθήνα έκανε τους Σπαρτιάτες να επανέλθουν στην παλιά τους δυσπιστία και να αποπέμψουν τελικά με προσχήματα τον Κίμωνα. Τό προσβλητικό αυτό για την Αθήνα γεγονός μείωσε τό κύρος του Αθηναίου πολιτικού και τό 461 π.Χ. οι δημοκρατικοί κατόρθωσαν να τον έξοστρακίσουν.

Νέα όξυνση. Τό ίδιο έτος επικράτησε στην Αθήνα ή δημοκρατική παράταξη και έφάρμοσε άποφασιστικά τό πρόγραμμά της, πού έξωτερικά ήταν ή κραταίωση της άθηναϊκής ήγεμονίας και έσωτερικά ή ενίσχυση της δημοκρατίας. Η δύναμη του άθηναϊκού κράτους στην περίοδο εκείνη φαίνεται από τό γεγονός ότι από τό 459 ως τό 457 π.Χ. οι Αθηναίοι πολεμούσαν σέ τέσσερα μέτωπα συγχρόνως: στην Αίγυπτο κατά των Περσών, στα Μέγαρα κατά των Κορινθίων, στην Αττική κατά των Αιγινητών και στη Βοιωτία κατά των Σπαρτιατών. Η έχθρότητα μέ τη Σπάρτη είχε ήδη όδηγήσει σέ ρήξη. Τό 457 π.Χ. στη μάχη της Τανάγρας νίκησαν οι Σπαρτιάτες. Δυό μήνες όμως άργότερα στους άμπελώνες των Οινόφυτων ό περίφημος στρατηγός των Αθηναίων Μυρωνίδης πήρε τή νίκη πίσω, μέ άποτέλεσμα να προσχωρήσουν στην άθηναϊκή συμμαχία οι Βοιωτοί, οι Φωκείς και οι Λοκροί.

Τό 447 π.Χ. οι Αθηναίοι νικήθηκαν από τους Βοιωτούς, πού άποστάτησαν μέ τή παρακίνηση της Σπάρτης. Οι Μεγαρείς, οι Φωκείς και οι Λοκροί άποσύρθηκαν από την άθηναϊκή συμμαχία, ένw ταυτόχρονα έπαναστάτησε και ή Εύβοια μέ ύποκίνηση των Σπαρτιατών. Έξεστράτευσε τότε ό ίδιος ό Περικλής, άνάγκασε τους Εύβοείς να επανέλθουν στη συμμαχία και μοίρασε τό Ληλάντιο πεδίο σέ 3.000 Αθηναίους κληρούχους.

Τριακοντούτεις σπονδαί. Τά πράγματα όδηγοΰσαν σέ νέο πόλεμο. Σπαρτιατικός στρατός προέλασε μάλιστα μέχρι την Έλευσίνα. Άλλά μέ ένέργεια του Περικλή συμφωνήθηκε ειρήνη, άι τριακοντούτεις σπονδαί, για 30 χρόνια (445 π.Χ.). Σύμφωνα μέ τους όρους της οι Αθηναίοι άφηναν στους Σπαρτιάτες τίς κτήσεις τους στην Πελοπόννησο, άναγνώριζαν τους Μεγαρείς και τους Βοιωτούς ως συμμάχους της Σπάρτης και περιόριζαν τή συμμαχία τους στα νησιά και τίς άποικίες, έξω από την κυρίως Ελλάδα. Η συνθήκη δηλαδή άναγνώριζε τό καθεστώς πού ύπήρχε μέ μερικές παραχωρήσεις στους Πελοποννησίους.

Η ειρήνη όμως δέν έμελλε να διατηρηθεί πολύ. Τά βαθύτερα αίτια του πολέμου προΰπήρχαν κι όδηγοΰσαν στην έκρηξή του. Κι αυτά ήταν ή αύξηση της άθηναϊκής δύναμης κι ό φόθος της Σπάρτης, ότι θα μεγάλωνε ή δύναμη των Αθηναίων άκόμη περισσότερο. Τή Σπάρτη άλλωστε την άνησυχούσε ή έπιρροή της Αθήνας στους συμμάχους, πού ολοένα αυξανόταν και ή πολιτική της ύποστήριξης των κινήματων των δημοκρατικών. Τά πιο κάτω γεγονότα των έτων 433/2 π.Χ., πού προκάλεσαν τό ξέσπασμα του Πελοποννησιακού πολέμου, όρθά θεωρούνται από τό Θουκυδίδη άφορμές του μόνο.

Πρός πόλεμο. Η Κέρκυρα, πού βρισκόταν σέ σύγκρουση μέ την Κόρινθο, ζήτησε από τους Αθηναίους βοήθεια. Η έμφάνιση του Αθηναϊκού στόλου στη ναυμαχία πού έγινε τό 433 π.Χ. μεταξύ Κορινθίων και Κερκυραίων στα Σύβοτα (σήμερα νησάκια Αη Νικόλα και Μαύρο Όρος στα παράλια της Θεσπρωτίας) είχε ως άποτέλεσμα να χάσουν οι Κορινθιοί βέβαιη νίκη από τά χέρια τους. Η έχθρότητα της Κορίνθου προς τους Αθηναίους ένεκα της στροφής του οικονομικού ένδιαφέροντος των Αθηνών

στη Δύση, κατ' έξοχή περιοχή άποικιακής κι έμπορικής δραστηριότητας τών Κορινθίων, έγινε τώρα μεγαλύτερη.

Γιά νά έκδικηθούν οι Κορίνθιοι τούς Άθηναίους, έστειλαν στρατιωτική βοήθεια στην άποικία τους τήν Ποτειδαία (στή Χαλκιδική), πού ήταν μέλος τής άθηναικής συμμαχίας, αλλά είχε άποστατήσει. Άθηναίοι και Κορίνθιοι συγκρούστηκαν έξω από τά τείχη τής Ποτειδαίας κατά παράβαση τών σπονδών του 445 π.Χ. Ό Περικλής αντέδρασε μέ τό *Μεγαρικό ψήφισμα*. Άπαγόρευσε δηλαδή στους Μεγαρείς νά χρησιμοποιούν τά λιμάνια τής άθηναικής συμμαχίας και νά διαθέτουν τά προϊόντα τους στις αγορές της. Τό μέτρο ήταν έξοντωτικό. Μεγαρείς και Κορίνθιοι ζήτησαν τότε από τή Σπάρτη νά κηρύξει πόλεμο έναντίον τών Άθηναίων. Ό Πελοποννησιακός πόλεμος ήταν τώρα αναπόφευκτος. Μέ τούς αντίπαλους Άθηναίους και Σπαρτιάτες συμπαρατάχτηκαν αντίστοιχα όσες ελληνικές πόλεις βρέθηκαν στις σφαίρες έπιρροής τους. Από τή μία παράταξη δηλαδή ήταν ή Πελοπόννησος (έκτός του Άργους και τών ουδέτερων άχαϊκών πόλεων) τά Μέγαρα, οι Φωκείς, οι Λοκροί, οι Βοιωτοί και οι κορινθιακές άποικίες Λευκάδα και Άμβρακία. Μέ τήν Άθήνα συντάχτηκαν οι σύμμαχοι του Αίγαίου, οι Θεσσαλοί, οι Πλαταιείς, οι Ναυπάκτιοι, οι Άκαρνάνες κι από τά Ιόνια νησιά ή Κέρκυρα, ή Κεφαλληνία και ή Ζάκυνθος. Στή διάρκεια του πολέμου προσχώρησε στην παράταξη τών Λακεδαιμονίων και ή Μακεδονία.

3. ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΣΥΜΜΑΧΙΑΣ ΤΗΣ ΔΗΛΟΥ ΣΕ ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΗΓΕΜΟΝΙΑ

Μετά τήν περσική ήττα στή Μυκάλη και τή νέα εξέγερση τών Ιωνικών πόλεων οι Έλληνες αντιμετώπισαν τό πρόβλημα τής προστασίας τών Έλλήνων τής Μ. Άσίας, πού ήταν δυνατή μόνο μέ έπιθετικό πόλεμο. Ό πόλεμος αυτός άρχισε, όπως προαναφέρθηκε, άμέσως μετά τή μάχη τών Πλαταιών. Η Σπάρτη μή μπορώντας νά αναλάβει ύπερπόντια έκστρατεία συνέστησε στους Ίωνες νά εγκαταλείψουν τή Μ. Άσία. Η Άθήνα όμως χάρη στό στόλο της είχε τή δυνατότητα νά ήγηθει στόν έπιθετικό άγώνα. Έτσι, μετά τό θάνατο του Πausανία, Ίωνες και σύμμαχοι τής πρόσφεραν τήν ήγεσία. Ίδρύθηκε τότε ή *Συμμαχία τής Δήλου* (478 π.Χ.) μέ στόχο τήν έξασφάλιση τής έλευθερίας τών Έλλήνων τής Μ. Άσίας άπό τό ζυγό τών Περσών. Τήν ήγεσία και τήν όργάνωση της ανέλαβε ό Άριστειδης. Θεμελιώδης άρχή της ήταν ή άυτόνομία τών συμμάχων. Οι συνεδρίες τους (*ξυνοδοί*) γίνονταν στό παλιό κέντρο τής Ιωνικής Άμφικτιονίας, τή Δήλο. Έκεί, στό ναό του Άπόλλωνα, ήταν και τό ταμείο τής συμμαχίας, πού διαχειριζόνταν δέκα Άθηναίοι *Έλληνοταμίαι*. Όσοι σύμμαχοι δέν ήθελαν νά προσφέρουν πλοία και πληρώματα έδιναν έτήσια εισφορά («φόρο»), πού τό συνολικό της ποσό ύπολογίστηκε άπό τόν Άριστειδη σέ 460 τάλαντα. Σέ μικρό διάστημα ή συμμαχία άπλώθηκε στις περισσότερες παραλιακές πόλεις και τά νησιά του Αίγαίου. Στά 443 π.Χ. είχε συμπεριλάβει 236 πόλεις.

Μετά τό θάνατο του Άριστειδη (468 π.Χ.) τήν ήγεσία τής συμμαχίας ανέλαβε ό Κίμων και μέ μεγάλη έπιτυχία συνέχισε τόν άγώνα κατά τών Περσών. Τά κατορθώματά του ήταν τόσα, ώστε τό όνο-

Αεροφωτογραφία τής Δήλου. Διακρίνονται τά έρείπια τής αρχαίας πόλης, πού υπήρξε τό κέντρο τής όμώνυμης Συμμαχίας.

μά του έγινε θρύλος. Έλευθέρωσε πόλεις στά παράλια τής Θράκης καί τής Χαλκιδικής. Ἀπάλλαξε τή Σκύρο ἀπό τούς Δόλοπες πειρατές κι ἐγκατέστησε στό νησί Ἀθηναίους κληρούχους*. Ἐδίωξε τούς Πέρσες ἀπό τά παράλια τής Καρίας καί τής Λυκίας. Τό 467 π.Χ. στά βόρεια τής Κύπρου, κοντά στίς ἐκβολές τοῦ ποταμοῦ Εὐρυνέδοντα στήν Παμφυλία, συνέτριψε σέ ναυμαχία καί πεζομαχία μεγάλη περσική δύναμη. Ἀλλά καί μετὰ τήν πώση τής ἀριστοκρατικῆς παράταξης στήν Ἀθήνα ὁ Κίμων συνέχισε τήν πατριωτική δρᾶση του. Ἀπό τόν τόπο τῆς ἐξορίας του διάταξε τούς ὁπαδούς του νά πολεμήσουν στή μάχη τῆς Τανάγρας κατά τῶν Σπαρτιατῶν. Ἐκεῖνοι πολέμησαν μέ τέτοια αὐτοθυσία, ὥστε εἶχαν 100 νεκρούς. Ἀλλά καί οἱ δημοκρατικοί στάθηκαν ἄξιοι τῶν περιστάσεων ἀναθέτοντας πάλι τήν ἡγεσία τοῦ στόλου στόν Κίμωνα, πού σέ νέα του ἐκστρατεία νίκησε τούς Πέρσες στήν Κύπρο, ἀλλά πέθανε στήν πολιορκία τοῦ Κιτίου (449 π.Χ.). Πρίν πεθάνει ὁ Κίμων συμβούλευσε τούς διαδόχους του στή διοίκηση τοῦ στόλου νά διαλύσουν τήν πολιορκία καί νά κρύψουν τό θάνατό του. Ἔτσι, ὅταν σέ λίγο ὁ ἑλληνικός στόλος ξανασυναντήθηκε κοντά στή Σαλαμίνα τῆς Κύπρου μέ τόν Περσικό, οἱ Πέρσες κατατροπώθηκαν ἐξαιτίας τοῦ πανικού τους, ἐπειδῆ νόμιζαν ὅτι ὁ Κίμων ζοῦσε ἀκόμη. Ἀποτέλεσμα τῶν νικῶν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου στήν Κύπρο ἦταν νά ὑπογραφεῖ ἡ *Καλλιεῖος εἰρήνη*, μέ τήν ὁποία ἀναγνωρίστηκε ἀπό τούς Πέρσες ἡ ἐλευθερία τῶν μικρασιατικῶν ἑλληνικῶν παραλίων (448 π.Χ.).

Οἱ ἐπιτυχίες τῶν Ἀθηναίων εἶχαν στό μεταξύ δώσει μεγάλη αἴγλη, δύναμη καί αὐτοπεποίθηση στήν Ἀθήνα. Μέ τά χρήματα τῶν συμμάχων, φιλειρηνικῶν νησιωτῶν στήν πλειοψηφία τους πού δέν ἐπιθυμοῦσαν νά πολεμοῦν, οἱ Ἀθηναῖοι μεγάλωναν συνεχῶς τό στόλο τους. Αὐτό διευκόλυνε τή βαθμιαία μετατροπή τῆς συμμαχίας σέ ἀθηναϊκή ναυτική δύναμη καί ἡγεμονία. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπόκτησαν τέλος τό δικαίωμα νά παρεμβαίνουν στά ἑσωτερικά τῶν συμμάχων ἐπιβάλλοντας τή θέλησή τους. Πολλές φορές ἡ προσπάθεια τῶν συμμάχων καί τῶν πιά ἰσχυρῶν ἀκόμη (ὅπως ἦταν ἡ Λέσθος, ἡ Χίος, ἡ Σάμος, ἡ Νάξος καί ἡ Θάσος) νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τήν ἀθηναϊκή κηδεμονία καταπιγόνταν βία. Πρέπει πάντως νά σημειωθεῖ ὅτι πολλές ἐξεγέρσεις κατά τῶν Ἀθηνῶν ἦταν στήν πραγματικότητα κινήματα τῶν ὀλιγαρχικῶν ἐναντίον τῶν δημοκρατικῶν πού τούς ὑποστήριζαν οἱ Ἀθηναῖοι. Τά κινήματα αὐτά ξεσποῦσαν μέ τήν παρακίνηση τῆς Σπάρτης. Οἱ Ἀθηναῖοι πολλαπλασίασαν τότε τίς κληρουχίες τους, γιά νά ἐπιτηροῦν ἀποτελεσματικότερα τούς συμμάχους. Τελικά ἀπό ὅλους τούς συμμάχους μόνο ἡ Χίος, ἡ Λέσθος καί ἡ Σάμος διατηροῦσαν δική τους ναυτική δύναμη. Μέ τόν καιρό οἱ Ἀθηναῖοι ἄρχισαν νά ἐλέγχουν τούς συμμάχους τους καί οἰκονομικά. Τό ἀθηναϊκό νόμισμα ἔγινε γι' αὐτούς ὑποχρεωτικό. Τό 454 π.Χ. οἱ Ἀθηναῖοι μετέφεραν τό συμμαχικό ταμεῖο στήν Ἀθήνα κι ἀπό τότε διέθεταν τά χρήματα σάν νά ἦταν δικά τους. Ὁ Περικλῆς στήν κατηγορία τῶν πολιτικῶν του ἀντιπάλων ὅτι ἀνήγειρε τά μνημεῖα τῆς Ἀκρόπολης μέ συμμαχικά χρήματα ἀπαντοῦσε πῶς τά χρήματα αὐτά ἀνήκαν στούς Ἀθηναίους, γιατί διεξῆγαν μέ συνέπεια τόν πόλεμο κατά τῶν Περσῶν, γιά χάρη τοῦ ὁποίου τούς τά ἔδιναν οἱ σύμμαχοι, καί πῶς μπορούσαν ἐπομένως νά τά διαθέσουν ὅπως ἤθελαν. Ἀλλά καί οἱ δικαστικές διαφορές πολιτῶν τῶν συμμαχικῶν πόλεων μέ Ἀθηναίους ἄρχισαν νά ἐκδικάζονται ἀπό ἀθηναϊκά δικαστήρια.

Μετὰ τήν Καλλιεῖο εἰρήνη ἡ διατήρηση τῆς συμμαχίας δέν εἶχε πιά νόημα. Ἐντονότερες τάσεις γιά τή διάλυσή της παρουσιάστηκαν τότε ἀνάμεσα στούς συμμάχους. Ὁ Περικλῆς προσπάθησε νά γίνει στήν Ἀθήνα πανελλήνιο συνέδριο γιά εἰρήνη

*Μέχρι σήμερα σώζονται στή Σκύρο ἀθηναϊκά τοπωνύμια, ὅπως π.χ. τοῦ ποταμοῦ Κηφισοῦ.

Ἐπιτύμβια στήλη Ἑλληνα ποῦ σκοτώθηκε στήν Κύπρου σέ ἐκστρατεία γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἀπό τοῦ Πέρους (ἐκστρατεία τοῦ Κίμωνος). Κυπριακό Μουσείο, Λευκωσία.

ἀνάμεσα σ' ὅλους τοῦς Ἕλληνες. Τό σχέδιό του δέν πέτυχε ἀπό ἀντίδραση τῆς Σπάρτης. Ἀκολούθησαν τά γεγονότα ἐκεῖνα ποῦ ὀδήγησαν στίς τριακοντούεις σπονδάς τό 445 π.Χ. καί ἀργότερα οἱ ἀφορμές γιά τό ξέσπασμα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

4. ΟΙ ΑΝΤΙΠΑΛΟΙ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΗ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥΣ

Ἀπό τό 461 ὡς τό 431 π.Χ. τήν Ἀθήνα κυβερνοῦσε ὁ ἀρχηγός τῆς δημοκρατικῆς παράταξης ὁ Περικλῆς. Τό πολιτικό του πρόγραμμα στό διάστημα αὐτό θριάμβευσε καί ἔπαιξε ἀποφασιστικό ρόλο στήν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ «χρυσοῦ αἰώνα», ποῦ συνδέθηκε τόσο μέ τό ὄνομα τοῦ μεγάλου ἀθηναίου πολιτικοῦ. Ἡ πολιτική τοῦ Περικλῆ ὀδηγοῦσε στή γενίκευση τῶν δημοκρατικῶν καί σέ πιθανή ἔνωση τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Ἡ στροφή ὁμως τῆς ἀθηναϊκῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς στή Δύση καί οἱ παρεμβάσεις τῶν συμμάχων προκάλεσαν τήν ἀντίδραση ὄχι μόνο τῆς Σπάρτης καί τῶν συμμάχων τῆς ἀλλά καί τῶν ἀριστοκρατικῶν τῆς Ἀθήνας. Ὁ Περικλῆς ξεχώρισε γρήγορα γιά τήν παιδεία του, τή ρητορική του δεινότητα καί τήν πολιτική ἀρετή του. Σοβαρός, πάντα ψύχραμος καί εὐγενικός ποτέ δέν κολάκευε τοῦς συμπολίτες του, ποῦ τοῦς ἐπηρεάζε ὡστόσο, ὥστε νά παίρνουν σωστές ἀποφάσεις.

Ἁ Περικλῆς ἔχοντας ὀλοκληρωμένη παιδεία καί πνεῦμα μεγαλοφυεῖς ἐπιδίωκε μέ πάθος νά γίνει ἡ Ἀθήνα τό κέντρο τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Ὁ πολυμέτωπος πόλεμος ποῦ ἔκαναν οἱ Ἀθηναῖοι δέν τόν ικανοποιοῦσε. Ὅταν ὁμως οἱ περιστάσεις τό ἐπέβαλλαν, ὁ μέγανος πολιτικός μεταβαλλόταν σέ ἐξάαιρετο στρατηγό. Ἄλλ' αὐτή τή μορφή τοῦ Περικλῆ θεωρεῖται ἀσήμαντη, ἂν συγκριθεῖ μέ τή μεγάλη πολιτική του διορατικότητα, τό ὑψηλό ἦθος καί τή σπάνια πνευματική του καλλιέργεια. Τό πρόγραμμα τοῦ Περικλῆ νά ἐδραιώσει τήν ἡγεσία τῶν Ἀθηναίων στήν Ἑλλάδα ἐρχόταν σέ ἀντίθεση μέ τή γραμμή τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων του. Ὁ Κίμων ἐπιζητοῦσε πόλεμο μόνο κατά τῶν Περσῶν κι ἀποφυγή κάθε ἐνέργειας ποῦ θά δυσαρροτοῦσε τή Σπάρτη.

Μιά τέτοια ἐνέργεια, ποῦ δέν ἔθιγε ἄμεσα τή Σπάρτη (ἀφοῦ οἱ Σπαρτιάτες ἀδιαφοροῦσαν γιά τό ἐμπόριο) ἀλλά τή σύμμαχό τῆς Κόρινθο, ἦταν ὁ ἀποικισμός τῶν Θουριῶν ἀπό τοῦς Ἀθηναίους (443 π.Χ.). Μέ τήν προοπθία νά ἰδρῦσουν ἀθηναϊκή ἀποικία στή Ν. Ἰταλία οἱ Ἀθηναῖοι ἐκδήλωσαν ἐνδιαφέρον γιά μιά περιοχή, στήν ὁποία οἱ Κορίνθιοι ὡς τότε εἶχαν ζωτικά συμφέροντα. Οἱ Θουριοί κτίστηκαν στή θέση τῆς καταστραμμένης Σύβαρης. Μέ πρόταση τοῦ Περικλῆ δόθηκε πανελλήνιος χαρακτήρας στόν ἀποικισμό τους. Σ' αὐτόν ἠγήθησαν ὁ περίφημος πολεοδόμος Ἰππόδαμος ὁ Μιλήσιος, ὁ ἱστορικός Ἡρόδοτος κι ἄλλοι γνωστοί Ἕλληνες. Ἡ πόλη ὀργανώθηκε δημοκρατικά κατά τό ἀθηναϊκό πολίτευμα κι οἱ κάτοικοί τῆς χωρίστηκαν σέ δέκα φυλές. Γρήγορα οἱ Θουριοί ἔγιναν κέντρο γραμμάτων, τεχνῶν καί διάδοσης τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτισμοῦ στή Δύση.

Όταν πέθανε ο Κίμων τόν διαδέχτηκε στην ηγεσία της άριστοκρατικής παράταξης ο συγγενής του Θουκυδίδης, γιός του Μελησία, έμπαθής πολιτικός και επικίνδυνος αντίπαλος του Περικλή. Ο Θουκυδίδης ήταν και ρήτορας δεινός, αλλά παραπονοϊόταν για τήν κακοτυχία του νά έχει αντίπαλο τό σπουδαιότερο ρήτορα τής εποχής, τόν Περικλή, πού για τό ήρεμο και γαλήνιο ύφος του και τή ρητορική του δεινότητα τόν όνόμαζαν Όλύμπιο.

Ο Θουκυδίδης δραστηριοποίησε τούς άριστοκράτες τής Άθήνας, ανάπτυξε φιλικές σχέσεις μέ τούς Σπαρτιάτες και παρουσιάστηκε ως όπαδός τής ειρήνης. Κατηγόρησε τόν Περικλή για κακομεταχείριση τών συμμάχων και για δημαγωγία, γιατί είχε καθιερώσει τή μισθοφορά, άμοιβή δηλαδή τών πολιτών πού προσέρχονταν στήν έκκλησία του δήμου.

Στήν πολιτική διαμάχη τών δύο άνδρων επικράτησε ό Περικλής κι ό Θουκυδίδης έξοστρακίστηκε (443 π.Χ.).

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Γιατί ό Θεμιστοκλής επέμενε στή ναυπήγηση ίσχυρου άθηναικού στόλου; Πού όφείλεται ή αντίδραση τών πολιτικών του αντιπάλων;
2. Ποιά είναι ή βαθύτερη σημασία τής νίκης τών Άθηναιών στό Μαραθώνα;
3. Ποιά ή ήθική και έθνική σημασία τής θυσίας εκείνων πού έπεσαν στίς Θερμοπύλες;
4. Ποιά είναι ή παγκόσμια σημασία τής ελληνικής νίκης στους Έλληνοπερσικούς πολέμους;
5. Ποιά είναι τά βαθύτερα αίτια τής αντίθεσης μεταξύ Άθηνών και Σπάρτης;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Ηροδότου Ζ', 8. Μετάφρ. Ε. Πατίτσου).

Άπό τήν όμιλία του Ξέρξη στό συμβούλιο τών άνώτατων άξιωματούχων Περσών για τήν έκστρατεία κατά τής Ελλάδας

«... Είναι εύκαιρία ν' άποχτήσουμε δόξα

μαζί και χώρα, όχι μικρότερη ούτε και φτωχότερη, μάλιστα εύφορότερη από αύτή πού έχουμε και έκτός τούτό έκδικούμαστε και ξεπλύνουμε μία προσβολή πού μάς έγινε. Γι' αύτό σάς κάλεσα σήμερα νά σάς έκθέσω αύτό πού σκοπεύω νά κάνω... Νά είστε θέβαιοι ότι ό ήλιος δέν θά θλέπει άλλη χώρα νά συνορεύει μέ τή δική μας, αφού έγώ θά διασχίσω όλη τήν Εύρώπη και θά τίς κάμω όλες δικές μας».

(Ηροδότου Ζ, 40-41. Μετάφρ. Τ. Εύσταθίου).

Ή άναχώρηση του Ξέρξη από τίς Σάρδεις

Πρώτα πήγαιναν οι σκευοφόρες και τά μεταφορικά ζώα, και μετά από αυτούς άνακατώμενος στρατός διαφόρων έθνικοτήτων χωρίς διάκριση. Όταν είχαν περάσει περισσότεροι από τούς μισούς, είχε άφεθει ένα διάστημα και έτσι δέν έρχονταν σέ έπαφή μέ τό Βασιλιά. Μετά από αύτό πρώτοι έρχονταν χίλιοι ίππεις διαλεγμένοι από όλους τούς Πέρσες· μετά χίλιοι άκοντιστές και αύτοί όπως και οι άλλοι διαλεγμένοι από όλους και κρατούσαν τίς λόγχεις στραμμένες πρός τό έδαφος. Κατόπιν έρχονταν δέκα ίεροι ίππιοι πού καλούνταν Νησαίοι και ήσαν πολύ ώραία στολισμένοι. Οι ίππιοι όνομάζονται Νησαίοι, γιατί

υπάρχει στη Μηδία μία μεγάλη πεδιάδα με αυτό το όνομα, στην οποία και ανατρέφονται αυτοί οι μεγαλόσωμοι ἵπποι. Πίσω από τους δέκα αυτούς ἵππους ἀκολουθοῦσε τὸ ἱερὸ ἄρμα τοῦ Δία, συρόμενο ἀπὸ ὀκτὼ ἀσπρους ἵππους καὶ ὁ ἠνίοχος πεζὸς ἀκολουθοῦσε τοὺς ἵππους κρατώντας τὰ χαλινάρια· γιατί κανεὶς ἀνθρώπος δὲν ἀναβαίνει στὸ κάθισμα τοῦ ἄρματος αὐτοῦ. Πίσω ἀπὸ αὐτὸ ἐρχόταν ὁ ἴδιος ὁ Ξέρξης πᾶνω σὲ ἄρμα, τὸ ὁποῖο ἔσυραν Νησαῖοι ἵπποι· παραπλεύρως θάδιζε ἠνίοχος, ὁ ὁποῖος ὀνομαζόταν Πατιράμφης, παιδί τοῦ Πέρση Ὅτάνη.

Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο ἔκανε ὁ Ξέρξης τὴν ἐξόρμησή ἀπὸ τὴν Σάρδεϊς καὶ ὅποτε τοῦ ἔκανε ὄρεξη, ἀλλάζε βέσπ ἀπὸ τὸ ἄρμα του σὲ μιά ἄμαξα. Πίσω ἀπὸ αὐτὸν ἐρχόνταν χίλιοι ἀκοντιστές, οἱ πιὸ γενναῖοι καὶ πιὸ εὐγενεῖς τῶν Περσῶν, κρατώντας τὴν λόγχη σύμφωνα μὲ τὴν συνθήκη καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτοὺς χίλιοι διαλεγμένοι ἐφιπποὶ Πέρσες, καὶ μετὰ τὸ ἱππικὸ δέκα χιλιάδες, οἱ ὁποῖοι ἦταν πεζοί, διαλεγμένοι ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους Πέρσες. Χίλιοι ἀπὸ αὐτοὺς στὴ βάση τοῦ δόρατος εἶχαν χρυσὰ ρόδια καὶ περιβαλλαν τοὺς ἄλλους. Οἱ ἐννιά χιλιάδες πού βρισκόνταν μέσα σὲ αὐτοὺς εἶχαν ἀργυρὰ ρόδια. Χρυσὰ ρόδια εἶχαν ἀκόμη καὶ ἐκείνοι πού κρατοῦσαν τὴν λόγχη στραμμένες πρὸς τὰ κάτω καὶ μῆλα εἶχαν αὐτοὶ πού ἀκολουθοῦσαν ἀμέσως τὸν Ξέρξη. Μετὰ ἀπὸ τὴν δέκα χιλιάδες πεζοῦς ἐρχόνταν δέκα χιλιάδες Πέρσες ἐφιπποὶ. Μετὰ τὸ ἱππικὸ ἔπληρξε ἓνα διάστημα δύο σταδίων καὶ μετὰ ἐρχόταν ὁ ὑπόλοιπος ὄχλος ἀνακατωμένος.

(*Ηροδότου ΣΤ, 112. Μετάφρ. Ε. Πανέτου*)

Ἡ μάχη τοῦ Μαραθῶνα

Ἀφοῦ ἔπιασαν τὴν θέσιν τους καὶ οἱ θυσίαι ἐγέναν εὐνοϊκές, τότε καθὼς ἀπολύθηκαν οἱ Ἀθηναῖοι, ὄρμησαν τρέχοντας κατὰ τῶν βαρβάρων. Τὸ ἐνδιάμεσο πού τοὺς χωρίζε δὲν ἦταν λιγότερο ἀπὸ ἐνάμιου χιλιόμετρο. Οἱ Πέρσες τότε βλέποντας, ὅτι ἐβάδιζαν τρεχάτοι ἐναντίον τους, εἰτοιμάζονταν νὰ τοὺς ἀποκρούσουν καὶ τοὺς θεωροῦσαν τοὺς Ἀθηναῖους τρελλοὺς, πού βαδίζουν πρὸς θέβαιη καταστροφή, ἐπεὶδὴ τοὺς ἔβλεπαν λίγους καὶ μάλιστα νὰ ἐρχόνται τρεχάτοι, χωρὶς ἱππικὸ καὶ χωρὶς τοξότες. Τέτοια λοιπὸν συμπεράσματα ἔβγαζαν οἱ θάρβαροι οἱ Ἀθηναῖοι ὁμῶς, ἅμα πλησίασαν συμπυκνωμένοι τοὺς βαρβάρους, πολεμοῦσαν ἀεὶόλογα. Γιατὶ πρῶτοι αὐτοὶ ἀπ' ὅλους τοὺς Ἕλληνες, ὅσο ἔξω ἐγὼ, χρησιμοποίησαν τὸ τρέξιμο στὴν ἐπίθεση κατὰ τῶν ἐχθρῶν, καὶ πρῶτοι τόλμησαν νὰ κρατηθοῦν βλέποντας στολές Μηδισκὰ καὶ τοὺς ἀντρες πού τὴν φοροῦσαν, ἐνῶ ἔως τότε οἱ Ἕλληνες, καὶ τὴ λέξη Μηδὸς ν' ἀκούσαν, τοὺς ἔπιανε τρόμος.

(*Ηροδότου Ζ', 104. Μετάφρ. Ε.Β.*)

Ὁ Δημάρατος στὸν Ξέρξη

«Οἱ Σπαρτιάτες ὄταν πολεμοῦν ἓνας πρὸς ἓνα εἶναι ἀνώτεροι ἀπὸ ὅλους. Ὅταν ὄμως πολεμοῦν πολλοὶ μαζί, εἶναι οἱ πιὸ ἀνδρείοι ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, γιατί ἂν καὶ ἐλεύθεροι δὲν ἔχουν ἐλευθερία ἀπεριόριστη, ἀλλὰ ὑπακούουν σὲ ἓναν κύριο, τὸ νόμο, πού φοβοῦνται πολὺ περισσότερο ἀπὸ ὅσο φοβοῦνται οἱ δικοὶ σου ἔσένα. Ὑπακούουν στὸ κάθε τί πού ἐκείνος διατάζει, καὶ τοὺς προστάζει τὸ ἴδιο πάντα καὶ δὲν τοὺς ἐπιτρέπει νὰ ὑποχωροῦν στὴ μάχη, ὅσο κι ἂν εἶναι τὸ πλήθος τῶν ἐχθρῶν, ἀλλὰ νὰ νικῶν ἢ νὰ πεθαίνουν παραμένοντας στὴν γραμμὴ τους».

(*Ηροδότου Ζ, 225. Μετάφρ. Ε. Πανέτου*)

Στὴν Θερμοπύλες, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Λεωνίδα

«...Μόλις ὄμως ἔμαθαν οἱ Ἕλληνες ὅτι εἶχαν καταφθάσει, ἀπὸ ἐκείνη τὴ στιγμὴ πιά ὁ πόλεμος ἄλλαξε ὄψη. Γιατὶ ἀρχισαν ν' ἀποσύρονται πίσω στὸ στενὸ σημεῖο τοῦ δρόμου, προσπέρσαν τὸ τεῖχος καὶ πήγαν καὶ στάθηκαν ἀπάνω στὸ λόφο ὅλοι οἱ ἄλλοι μαζί συγκεντρωμένοι, πλητῶν Θηβαίων. Ὁ λόφος αὐτὸς εἶναι στὴν εἰσοδοὺ κοντὰ καὶ ἐκεῖ ἐπάνω σήμερα στέκει τὸ μαρμάρينو λιοντάρι πρὸς τιμὴν τοῦ Λεωνίδα. Ἐνῶ ἀμύνονταν στὸ μέρος αὐτὸ μὲ τὰ σπαθία, ὅσοι ἐτύχε νὰ τοὺς μείνουν ἀκόμα, καὶ ἄλλοι μὲ τὰ χέρια καὶ μὲ τὸ στόμα, τοὺς κατάχωσαν οἱ θάρβαροι μὲ τὰ βλήματά τους, ἄλλοι ὅπως τοὺς ἀκολουθήσαν κατὰ μέτωπο καὶ γκρέμισαν τὸ ὄχυρῶμα τοῦ τεύχους, καὶ ἄλλοι τοὺς ἔξωσαν στὴ μέση ἀπὸ παντοῦ».

(*Ηροδότου Η, 79. Μετάφρ. Ἄγγ. Βλάχου*)

Συνάντηση Ἀριστείδη - Θεμιστοκλή τῆν παραμονὴ τῆς ναυμαχίας

«Καθὼς βγήκε ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἀριστείδης τοῦ εἶπε τὰ ἔξης: Ἐχοῦμε χρός ἐμείς πού εἴμαστε ἀντίπαλοι νὰ συναγωνιζόμαστε καὶ σὲ ἄλλες περιστάσεις ἀλλὰ καὶ σὲ τοῦτη, ποῖός ἀπὸ τοὺς δύο θὰ ὠφελήσει τὴν πατρίδα περισσότερο».

(*Ηροδότου Η, 84. Μετάφρ. Ἄγγ. Βλάχου*)

Ἡ ἀρχὴ τῆς ναυμαχίας στὴ Σαλαμίνα

«Μόλις παρατάχθηκαν, οἱ θάρβαροι τοὺς ἔκαναν ἐπίθεση. Ὅλοι οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἀνάκρουσαν πρῆμνη κι ἀρχισαν νὰ ὑποχωροῦν

πρός την άκτη, ὁ Ἄθηναῖος ὅμως Ἀμεινίας, ἀπὸ τὸ ἔθνος τῆς Παλλήνης, ἔκανε ἐπίθεση μὲ τὸ ἔμβολο ἐναντίον ἐχθρικοῦ καραβιοῦ. Ὅταν τὸ πλοῖο συγκρούστηκε καὶ δὲν μπορούσαν νὰ τὸ χωρίσουν, τότε οἱ ἄλλοι ἔτρεξαν νὰ βοηθήσουν τὸν Ἀμεινία καὶ ἄρχισε ἡ συμπλοκή».

(Αἰσχύλου, Πέρσες, 386 - 432. Μετάφρ. Γ. Ζερβού)

Ἡ ναυμαχία Σαλαμίνας

«...Κι ὅταν λοιπὸν ἡ ἀσπρόφανη ἡμέρα τὴν γῆν ὅλη ἐπιασεν, ὥστε πού καλοφώτιστη νὰ ναι στὴ θλῆψη, πρῶτα καλόγηρο φωνητὸ τραγουδιστὰ εἰπωμένο ἀπὸ τοὺς Ἑλλήνες θούιξε, πού δυνατὰ ἀμέσως τὸ ἀπόδωκε μ' ἄλαλαγμό ὁ ἀντίπαλος τοῦ θράου τοῦ νησιώτικου· καὶ φόβος σ' ὅλους ἦταν τοὺς βαρβάρους πού ἀπόσφαζαν στὴ γνῶμη· γιατί σεμνὸ παιᾶνα ἔπαλλον τότε οἱ Ἑλλήνες ὄχι σὰ γιὰ φευγάλα, ἀλλὰ σὲ μάχη ὀρμώντας μὲ παλληκαρισμὸ θάρρος· κι ἡ σάλπιγγα μ' ἦχον ὀξύ ἐκόρωνε ὅλα κείνα· κι εὐθύς μὲ τοῦ ροχθόδοσου κουπιοῦ συνταριασμένο λάμνημα κατὰ πρόσταξη τὸ βαθὺ ἐχτύπησαν ἄρμυροναερί καὶ γοργὰ ὄλοι φανήκαν μπρὸς μας. Πρῶτο τὸ κέρας τὸ δεξιὸ πῆγαιν' ἐμπρός μὲ τάξη καὶ μὲ ρυθμὸ, καὶ δευτέρ' ὅλος ὁ στόλος προχωροῦσε καὶ μὲ πολλὴ βοή ὁμαδιαστὰ ἀκούοταν.

«Γυιοὶ τῶν Ἑλλήνων μπρὸς, ἐλευθερώστε τὴν πατρίδα κι ἐλευθερώσετε τὰ παιδιά, τίς γυναῖκες καὶ τῶν πατρικῶν θεῶν τὰ ἱερά καὶ τῶν προγόνων τοὺς τάφους· τῶρα γιὰ ὅλα εἶν' ὁ ἀγῶνας».

Καὶ τότε ἀπὸ μᾶς τῆς Περσικῆς γλώσσας ρόχθος ἐξαπατοῦσε, τί καιρὸς γιὰ χρόνισμα δὲν ἦταν. Κι εὐθύς ἓνα πλοῖο χτυπᾶ μὲ χάλκινο ἔμβολο ἄλλο πλοῖο. Κι ἄρχισε τὴ σύγκρουση Ἑλληνικὸ πλοῖο κάποιο, πού ἔσπα' ἑνὸς ἄλλου πλοῖου Φοινικικοῦ τὸ πρόσωπ' ὅλο. Κι ἄλλος χυμοῦσε κατὰ πᾶν σὲ ἄλλο πλοῖο. Κι ἔτσι ὁμως στὴν ἀρχὴ τοῦ Περσικοῦ στόλου τὸ ρέμα ἀντιστεκόταν· μὰ καθὼς σ' ἓνα στενὸ ἀθροισμένα ἦταν ὁ σωρὸς τῶν πλοίων κι οὕτε βοηθεῖα μπορεῖ νὰ δώσουν μεταξύ τους, χτυπώντας τὸ 'να τ' ἄλλο μὲ τὰ χάλκιστομα ἐμβολὰ τους, ἔσπαζαν ὅλη τὴν ἀρματωσιά 'πὸ τὰ κουπιά τους. Κι ἄρχι ἀδέξια τὰ Ἑλληνικά τὰ πλοῖα χτυποῦσαν ἀπ' ὀλοῦθε γύρω κι ἀναποδογυρίζονταν ἔτσι τὰ καρβοσκάφια. Οὐδὲ τὴ θάλασσα πιά μπόρει νὰ ἰδεῖ κανένας, γιατί γεματὴ ἀπὸ ναύαγια καὶ σκοτωμένους ἦταν.

Καὶ τ' ἀκρογιάλια ἀπὸ νεκροῦ ἐγέμανε καὶ οἱ ξέρες, καὶ γι' ἀτακτη φευγάλα κάθε πλοῖο λαμνοκοποῦσε, ὅλα ὅσα ἦταν τοῦ βαρβαρικοῦ τοῦ στόλου. Κι ἐκεῖνοι σάμπως τόνους ἡ τοῦ διχτιοῦ ἄλλα ψάρια μὲ κουπῶν κομμάτια ἢ συντριμμία 'πὸ σπασμένα πλοῖα βαροῦσαν καὶ ραχίζαν, καὶ τοῦ πελάου τὴν ἄπλα κρατοῦσε

ἀγαλλιαμοῦ φωνὴ μαζί καὶ θρῆνοι· ὡς πού τῆς σκοτεινῆς νύχτας τὸ μάτι ἐπαιφεν ὅλα. Μὰ τῶν κακῶν τὸ πλήθος νὰ σοῦ τὸ ἀνιστορήσω δὲν θὰ δυνόμουν κι ἂν σοῦ μιλοῦσ' ἀράδα δέκα μέρες. Γιατί καλὰ νὰ ξαίρεις τοῦτο ἐδῶ, ἀνθρώπων τόσο πλήθος δὲν πέβαινε ποτὲ ποθεῖναι ἄλλοῦ σὲ μίαν ἡμέρα...»

(Ἡροδότου Η, 87 - 88. Μετάφρ. Κ. Ἀραπτοπούλου)

Τὸ πλοῖο τῆς Ἀρτεμισίας στὴ ναυμαχία Σαλαμίνας

«Ἐνῶ ἐπεκράτει μεγάλη ταραχὴ εἰς τὸ ναυτικὸν τοῦ βασιλέως, τὸ πλοῖον τῆς Ἀρτεμισίας κατεδιώκετο ἀπὸ Ἀττικὸν πλοῖον· αὐτὴ δὲ μὴ δυναμένη νὰ διαφύγῃ, διότι ἐμπροσθέν τῆς ἦσαν ἄλλα φιλικὰ πλοῖα καὶ τὸ ἰδικὸν τῆς ἦτο ἀπὸ τὸ μέρος, ἀπὸ τὸ ὅποιον ἤρχοντο οἱ ἐχθροί, ἔκρινε καλὸν νὰ κἀμῃ τὸ ἐξῆς, τὸ ὅποιον καὶ τὴν ὠφέλησεν, ἀφοῦ τὸ ἔκαμεν. Διωκόμενη ἀπὸ τὸ Ἀττικὸν πλοῖον ἐπετέθη καὶ ἐκτύπησε ἓνα φιλικὸ πλοῖον τῶν Καλυδῶν (τῆς Καρίας)... καὶ τὸ ἐθύθισε... ὁ τριήραρχος τοῦ Ἀττικοῦ πλοῖου, καθὼς τὴν εἶδε νὰ κτυπᾶ βασιλικὸν πλοῖον, ἐνόμισεν ὅτι τὸ πλοῖον τῆς Ἀρτεμισίας ἦτο ἑλληνικὸν ἢ ὅτι ἠτύμολοι ἀπὸ τοὺς βαρβάρους καὶ ἐβοήθει τοὺς Ἑλλήνας, καὶ διὰ τοῦτο ἔστρεψε καὶ κατεδίωκεν ἄλλα πλοῖα... Ὁ δὲ Ξέρξης λέγων ὅτι εἶπε: Οἱ μὲν ἄνδρες μου ἐγίναν γυναῖκες, αἱ δὲ γυναῖκες ἄνδρες».

Τὸ κείμενο τοῦ ψηφίσματος τῆς Τροιζήνας (Ἀποδοσὴ ἐλευθερίας)

Θεοί

Ἡ βουλή καὶ ὁ δήμος ἀποφάσισαν κατὰ πρότασιν τοῦ Θεμιστοκλέη γιοῦ τοῦ Νεοκλή τοῦ Φρεαρίου νὰ ἐμπιστευθοῦν τὴν πόλιν στὴν Ἄθηνά..... τῆς Ἀθήνας τὴν Δέσποινα καὶ σ' ὅλους τοὺς ἄλλους θεοὺς, γιὰ νὰ τὴν φυλάξουν καὶ νὰ τὴν προσταπίσουν ἀπὸ τὸν ἄβανθο γιὰ χάρι τῆς χώρας. Οἱ Ἄθηναῖοι δὲ οἱ ἴδιοι καὶ οἱ ξένοι πού κατοικοῦν στὴν Ἄθηνά νὰ μεταφέρουν τίς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά τους στὴ Τροιζήνα..... τοῦ ἀρχηγέτη τῆς χώρας.

Οἱ γέροντες καὶ τὰ κινητὰ ὑπάρχοντα νὰ μεταφερθοῦν στὴ Σαλαμίνα.

Οἱ ταμίαι καὶ οἱ ἱερεῖς στὴν Ἀκρόπολιν νὰ μείνουν, γιὰ νὰ προστατευτοῦν τὰ ἱερά. Ὅλοι οἱ ἄλλοι Ἀθηναῖοι κι' ὅσοι ξένοι εἶναι σὲ στρατεύσιμη ἡλικία νὰ ἐπιβιβαστοῦν στὰ διακόσια πλοῖα πού ἔχουν ἐτοιμασθεῖ καὶ ν' ἀγωνιστοῦν κατὰ τῶν βαρβάρων γιὰ τὴ δικὴ τους ἐλευθερία καὶ γιὰ τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, μαζί μὲ τοὺς Λακεδαιμόνιους, τοὺς Κορινθίους τοὺς Αἰγινήτες, καὶ ὅλους τοὺς ἄλ-

λους που θέλουν να συμμετέχουν στο κίνδυνο. Νά διορίσουν οι στρατηγοί 200 τριήραρχους, ένα για κάθε πλοίο, άμέσως από αύριο, από εκείνους που κατέχουν πατρική γη στην Αθήνα και παιδιά νόμιμα και που δεν είναι πάνω από 50 ετών. Στους άνδρες αυτούς τὰ πλοία θὰ δοθούν με κλήρη. Νά επιλέξουν άκόμα πεζοναύτες 20 για κάθε πλοίο ηλικίας 20 - 30 ετών, και 4 τοξότες. Νά κατανεύμουν ύπαξιωματικούς στα πλοία, άμέσως μόλις κληρωθούν οι τριήραρχοι. Νά καταγράψουν επίσης οι στρατηγοί τὰ όνόματα των πληρωμάτων σε λευκούς πίνακες, παίρνοντας τὰ όνόματα άπ' τούς ληξιαρχικούς κατάλογους και τὰ όνόματα των ξένων άπ' τίς καταστάσεις του πολέμαρχου. Νά αναγράψουν τὰ όνόματα, άφού κατανεμηθεί ό συνολικός αριθμός των άνδρών σε 200 ίσες τάξεις και να γραφεί επάνω από κάθε τάξη τὸ όνομα τῆς τριήρους και του τριήραρχου και των ύπαξιωματικών, έτσι ώστε να γνωρίζει σε ποιά τριήρη θὰ έπιβαστεί κάθε τάξη. Καί όταν κατανεμηθούν όλες οι τάξεις και γίνει κλήρωση για τίς τριήρεις, να συμπληρώσει ή βουλή τῆν επάνδρωση των 200 πλοίων. Κι οι στρατηγοί, άφού θυσιάσουν έξευμενιστική θυσία στο Δία τόν παγκράτιο και στην Αθηνά και στη Νίκη και τόν Ποσειδώνα τόν άσφάλειο... Όταν ολοκληρωθεί ή επάνδρωση των πλοίων, με 100 άπ' αυτά να σπεύσουν στο Άρτεμίσιο τῆς Εύβοιας και με τ' άλλα 100 να μείνουν άνοικτά τῆς Σαλαμίνας και τῆς υπόλοιπης Ἀττικῆς και να φυλάνε τή χώρα. Για να είναι ενωμένοι όλοι οι Αθηναίοι στην άμυνα κατά του βαρβάρου, όσοι είχαν σταλεί έξω για 10 χρόνια να πᾶν στη Σαλαμίνα και να μείνουν εκεί, μέχρι ν' άποφασίσει γι αυτούς ό δήμος, ενώ όσοι στερήθηκαν τά....

(Ηροδότου, Θ', 25. Μετάφρ. Κ. Ἀραπόπουλου)
Ὁ θάνατος τοῦ Μασίστιου

«...Οἱ δέ Ἕλληνες ἐπειδὴ ἐδέχθησαν τὴν ἐπίθεσιν τοῦ ἱππικοῦ καὶ τὴν ἀπέκρουσαν, ἔλαβον πολὺ περισσότερον θάρρους. Καὶ πρῶτον μὲν θέσαντες τὸν νεκρὸν εἰς ἄμαξαν τὸν περιέφεραν ἀνὰ τὰ διάφορα στρατιωτικὰ τμήματα, καὶ ἐπειδὴ ὁ νεκρὸς ἦτο ἄξιος θεᾶς καὶ διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴν ὠραιότητά του, οἱ στρατιῶται ἀφήνοντες τίς θέσεις των ἐπήγαιναν νὰ δοῦν τὸν Μασίστιον».

(Ηροδότου Θ', 44 -45. Μετάφρ. Κ. Ἀραπόπουλου)

Πρὶν ἀπὸ τῆς μάχης τῶν Πλαταιῶν

«...Ὅταν δὲ ἐπροχώρησε ἡ νύκτα καὶ ἐφάνετο ὅτι ἦτο ἡσυχία εἰς τὰ στρατόπεδα, οἱ δὲ

ἄνθρωποι ἦσαν εἰς βαθὺν ὕπνον, τότε πληθάσας ἐφίππος εἰς τὰς προφυλακὰς τῶν Ἀθηναίων ὁ Ἀλέξανδρος τοῦ Ἀμύντου, ὁ ὁποῖος ἦτο στρατηγὸς καὶ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων, ἐξήτει νὰ συνομιλήσει με τούς στρατηγούς. Ἐκ τῶν φρουρῶν οἱ περισσότεροι ἔμειναν εἰς τὰς θέσεις των, μερικοὶ δὲ ἔβρεξαν πρὸς τούς στρατηγούς... Οἱ στρατηγοὶ καθὼς ἤκουσαν αὐτὰ, ἀμέσως ἐπήγαν εἰς τὰς προφυλακὰς, ὅταν δὲ ἐφθασαν, ὁ Ἀλέξανδρος τοὺς εἶπε: «Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, σὰς ἐμπιστεύομαι τοὺς ἐξῆς λόγους καὶ σὰς παρακαλῶ νὰ οὐκ ἀκράτηστε μουσικούς, χωρὶς νὰ τοὺς εἶπητε εἰς κανένα ἄλλον παρὰ μόνον εἰς τὸν Πausανίαν μήπως καὶ με καταστρέψετε. Δὲν θὰ ἔλεγον τοῦτους τοὺς λόγους, ἂν δὲν ἐφρόντιζον ὑπερβολικὰ δι' ὅλην τὴν Ἑλλάδα ἐν γενεῖ· διότι καὶ ἐγὼ εἶμαι Ἕλλην ἀπὸ παλαιὰ καὶ δὲν θὰ βαστοῦσε ἡ ψυχὴ μου νὰ θλέπω τὴν Ἑλλάδα ὑποδουλωμένην ἀντὶ ἑλευθέρας... (Ὁ Μαρδόνιος) τῶρα ἀπεφάσισε νὰ ἀφήσῃ κατὰ μέρος τὰ σφάγια καὶ μόλις ἀρχίσῃ νὰ φέγγῃ ἡ ἡμέρα, νὰ συμπλακῇ με σὰς, διότι φοβεῖται καθὼς συμπεραίνω, μήπως συγκεντρωθῆτε περισσότεροι. Ἐάν δὲ τυχόν ὁ Μαρδόνιος ἀναβάλλῃ τὴν σύγκρουσιν, κάμπετε ὑπομονὴν περιμένοντες, διότι δι' ὀλίγας μόνον ἡμέρας τοῦ μένον τροφαί. Εἶμαι ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδών».

(Ηροδότου Θ', 62. Μετάφρ. Ἄγγ. Βλάχου)
Ἀπὸ τῆς Μάχης τῶν Πλαταιῶν.

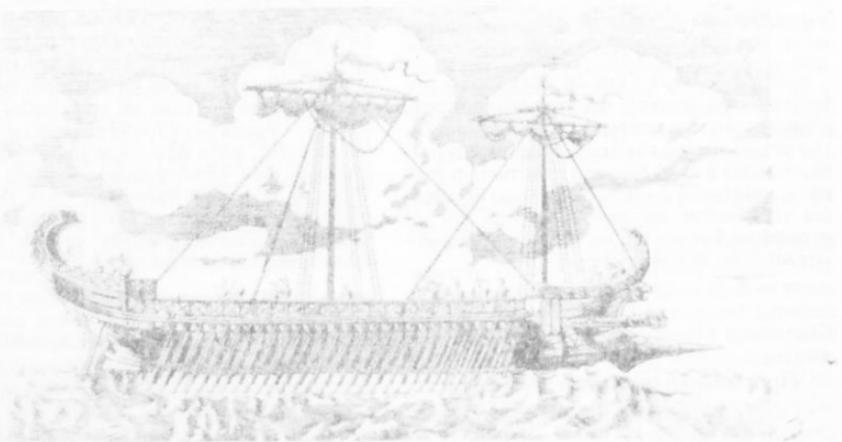
Ἐνῶ ἔκανε τὴν ἐπίκληση αὐτὴ, πρῶτοι οἱ Τεγεᾶτες ἔκαναν ἐφοδο ἐναντίον τῶν βαρβάρων. Ὑστερα ἀπὸ τὴν εὐχὴ τοῦ Πausανίου ἐγίνε ἡ θυσία ἐπιούχῃ. Τότε καὶ οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔκαναν ἐφοδο ἐναντίον τῶν Περσῶν, καὶ οἱ Πέρσες παράτησαν τὰ τόξα τους, γιὰ νὰ ἀντισταθοῦν. Στὴν ἀρχὴ ἡ μάχη ἐγίνε γύρω ἀπὸ τὸ φράγμα τῶν ἀσπίδων καὶ ὅταν τὸ φράγμα αὐτὸ ἔπεσε, ἀρχισε σκληρὴ μάχη κοντὰ στο ἱερό τῆς Δήμητρας καὶ γιὰ πολλὴ ὥρα, ὥσπου ἦρσαν στὰ χέρια. Οἱ θάρβαροι ἐπιαναν τὰ ἀκόντια μετὰ τὰ χέρια καὶ τὰ ἔσπαζαν. Πράγματι, οἱ Πέρσες δὲν ἦταν κατώτεροι σὲ τόλμη καὶ ἀνδρεία, ἀλλὰ δὲν εἶχαν προστατευτικὸ ὄπλιση, δὲν ἦταν γυμνασμένοι καὶ τοὺς ἔλειπε ἡ πείρα τῶν ἀντιπάλων τους. Προχωροῦσαν ἕνας ἕνας ἢ ἀνὰ δέκα ἢ σὲ μικρὰς καὶ μεγάλες ὀμάδες, ἐπιεφταν ἀπάνω στοὺς Σπαρτιάτες καὶ σκοτώνονταν.

(Ηροδότου Θ', 78, 79. Μετάφρ. Ἄγγ. Βλάχου)

Στὶς Πλαταιῆς, στο στρατόπεδο τῶν Αἰγινιτῶν ὑπῆρχε ὁ Λάμπων, γιὸς τοῦ Πυθέα, ἀπὸ τοὺς πρῶτους Αἰγινίτες πού πῆγε νὰ βρεῖ τὸν Πausανία, γιὰ νὰ τοῦ πεί κάτι πολὺ ἀνόσιο.

Πήγε καί τόν θρήκε βιαστικά καί τοῦ εἶπε: «Γιέ τοῦ Κλεόμβροτου, κατόρθωσες ἕνα ἔργο τεράστιο καί ωραιότατο καί ὁ θεός σέ διάλεξε νά ἐλευθερώσεις τήν Ἑλλάδα καί νά ἀποκτήσεις τή μεγαλύτερη δόξα ἀπ' ὅσους Ἕλληνες ξέρω. Τώρα ἀποτελεῖωσέ τό ἔργο σου, ὥστε νά φημιστεῖς ἀκόμη περισσότερο καί νά ἐμποδίσεις ἔτσι τοὺς βαρβάρους νά ξαναδείξουν τέτοια ἀλαζονεῖα ἀπέναντι τῶν Ἑλλήνων. Ὅταν σκοτώθηκε ὁ Λεωνίδας στίς Θερμοπύλες, ὁ Μαρδόنيος καί ὁ Ξέρξης τοῦ ἔκοψαν τό κεφάλι καί τό ἔστησαν σέ ἕνα παλούκι. Ἄν τό ἀνταποδώσεις, τότε θά σ' ἐπαινέσουν πρῶτα ὅλοι οἱ Σπαρτιάτες. Πασάλωσε τόν Μαρδόνιο καί θά ἐκδικηθεῖς ἔτσι τόν θεῖο σου Λεωνίδα». Αὐτά εἶπε ὁ Λάμπων νομίζοντας ὅτι θά εὐχαριστήσῃ τόν Πausανία, ἐκεῖνος ὅμως τοῦ ἀποκρίθηκε: «Ξένε Αἰγίνιτη, σ' εὐχαριστῶ γιά τήν εὐνοική σου διάθεση,

ἀλλά ἡ συμβουλή σου δέν εἶναι καλή. Ἄνεθασες πρῶτα στά ὕψη ἐμένα, τήν πατρίδα μου καί τά ἔργα μου καί ὕστερα μ' ἔρριξες στό μῆδέν, συμβουλευόντάς με νά ἀτιμάσω ἕνα νεκρό καί λέγοντάς μου ὅτι, ἂν τό κάνω αὐτό, θά φημιστῶ περισσότερο. Αὐτά πρέπουν περισσότερο στοὺς βαρβάρους παρά στοὺς Ἕλληνες, τά ὁποῖα καί ὅταν οἱ θάρβαροι τά κάνουν τοὺς κατηγοροῦμε. Δέν ἔχω διάθεση μέ τέτοια πράγματα νά κερδίσω τήν ἐκτίμηση τῶν Αἰγινιτῶν καί τῶν ὁμοίων τους. Μοῦ λές νά ἐκδικηθῶ τόν Λεωνίδα, ἀλλά σοῦ λέω ἐγώ, ὅτι τόν ἐκδικηθήκαμε περίφημα αὐτόν καί ὅσους σκοτώθηκαν στίς Θερμοπύλες μέ τίς ἀναρίθμητες ψυχές πού χάθηκαν σ' αὐτήν τήν μάχη. Τώρα μήν ξανάρθεις νά μοῦ πεις τέτοια πράγματα, οὔτε νά μοῦ δώσεις τέτοιες συμβουλές. Καί νά χρωστᾷς χάρη πού φεύγεις χωρίς νά πάθεις τίποτα».

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ (5ος ΑΙ. Π.Χ.)

Τήν πορεία γιά τήν πνευματική ανάπτυξη του 5ου αϊ. π.Χ. διαιρούμε σέ δύο φάσεις: α) Στήν πρό και κατά τή διάρκεια τών Μηδικών πολέμων και β) Στή μετά τά Μηδικά και μέχρι τέλους του 5ου αϊ. π.Χ. Στήν πρώτη περίοδο ή τέχνη ελευθερώνεται από τά δεσμά τής αρχαϊκής παράδοσης και δημιουργούνται νέα πρωτότυπα λογοτεχνικά είδη. Τοῦτο είναι συνέπεια του προοδευτικού πνεύματος, που γεννιέται στήν Ἀθήνα μετά τήν κατάλυση τής τυραννίδας. Στή δεύτερη περίοδο, μετά τόν ἑλληνικό θρίαμβο κατά τών Περσών, και πάλι πρωτοστατούν οἱ Ἀθηναῖοι, γιατί αὐτοί ἀφελήθηκαν περισσότερο – ὄλικά και ἠθικά – ἀπό τούς Περσικούς πολέμους. Πρώτοι οἱ Ἀθηναῖοι διάλυσαν τό θρόλο τής περσικῆς παντοδυναμίας και αὐτοί μέ τό στόλο τους χάρισαν τή νίκη στή Σαλαμίνα. Τό φρόνημα και ἡ αὐτοπεποίθηση πού ἀπόκτησαν σέ συνδυασμό μέ τό δημοκρατικό πολίτευμα, πού ἐξύψωνε τήν προσωπικότητά τους, ἔδωσαν στους Ἀθηναίους τήν ἠθική δύναμη γιά τή δημιουργία του πολιτισμοῦ του 5ου αϊ. π.Χ. Ἡ ανάπτυξη ἐξάλλου του ἐμπορίου, ἡ επέκταση του κράτους και ἡ Συμμαχία τής Δήλου τούς πρόσφεραν τίς ὄλικές προϋποθέσεις γιά τήν ὀλοκλήρωση του θαύματος ἐκείνου, πού λέγεται πολιτισμός του «Χρυσοῦ Αἰῶνα του Περικλή». Ἡ ἐποχή αὐτή δέν ἀποτελεῖ μόνο τή λαμπρότερη περίοδο τής Ἑλληνικῆς Ἱστορίας ἀλλά και ὀλοκλήρης τής ἀνθρωπότητας.

Ι. ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΟΙΗΤΙΚΟ ΣΤΟΝ ΠΕΖΟ ΛΟΓΟ

Ἀρχές τής ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας. Λογογράφοι. Τό κριτικό πνεῦμα τών ἀρχαίων Ἑλλήνων τούς ὀδηγεῖ ἀπό τή μυθολογία, πού ἀπό ξεχασμένους αἰῶνες διασώζει γεγονότα μέ μορφή μύθων, στήν ἐπιστημονική ἱστοριογραφία. Ὡς τόν 6ο αϊ. π.Χ. ἡ ἐπική ποίηση και μάλιστα τό λεγόμενο «ἱστορικό ἔπος» ἱκανοποιῶσε τήν ἀνάγκη τής ἀπονημονεύσεως τῶν ἱστορικῶν γεγονότων.

Ἀπό τά τέλη ὀμως του 6ου αϊ. π.Χ. ἐμφανίζονται στήν Ἰωνία οἱ πῶτοι ἱστοριογράφοι, πού ἀνοίγουν τό δρόμο πρὸς τήν ἐπιστημονική ἱστοριογραφία γράφοντας σέ πεζό λόγο, γιά νά μπορέσουν ὄχι μόνο νά περιγράψουν γεγονότα, ἀλλά νά ἐκφράσουν και κρίσεις. Ἐπειδή δηλαδή ὁ στόχος τους δέν ἦταν μόνο αἰσθητικός, ἐγκατέλειψαν τόν ποιητικό λόγο. Οἱ ἱστοριογράφοι αὐτοί εἶναι γνωστοί ὡς λογογράφοι (σεζογράφοι). Ἀπό τά ἔργα τους, πού ἀναφέρονταν σέ γενεαλογίες θεῶν και ἡρώων, πῶ ἰδρύσεις πόλεων και σέ περιγραφές ταξιδιῶν, διασώζονται ἀποσπάσματα μόνο. Ὁ γνωστότερος λογογράφος εἶναι ὁ Ἐκαταῖος ὁ Μιλήσιος, πού ἐξῆσε στά τέλη του 6ου αϊ. π.Χ. Ἔργα του εἶναι τά «Γῆς περίδος» (περιήγηση) και οἱ «Γενεαλογίαι». Ὁ Ἐκαταῖος εἶναι ὁ πῶτος πού προσπάθησε νά διαπιστώσει τήν ἀκρίβεια τῶν πληροφοριῶν του και ἄσκησε μάλιστα και κάποια κριτική. Οἱ ἱστορικές πληροφορίες πού διέσωσε βοήθησαν τόν Ἡρόδοτο στή συγγραφή του ἱστορικοῦ του ἔργου.

Σπουδαῖος λογογράφος εἶναι ὁ Ἑλλάνικος ἀπό τή Μυτιλήνη (480-405 π.Χ.). Ὅπως και οἱ ἄλλοι λογογράφοι, ὁ Ἑλλάνικος δέν κατῴρθωσε νά ξεχωρίσει τήν ἱστορία ἀπό τό μῦθο. Ἡ ἰδιαίτερη ὄμως σημασία του ἔργου του εἶναι ὅτι πῶτος προσπάθησε νά περιγράψει γεγονότα στά πλαίσια μιᾶς γενικότερης ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ἐγραψε 23 ἔργα πού δέν σώθηκαν. Μερικά ἀπ' αὐτά ἦταν γεωγραφικά. Ὁ Ἑλλάνικος προσπάθησε νά δημιουργήσει σταθερό χρονολογικό σύστημα γιά ὄλη τήν Ἑλλάδα.

Ἡρόδοτος, ὁ «πατέρας τῆς Ἱστορίας». Ἔτσι ὀνόμασε τὸν ἱστορικό, πού γεννήθηκε τὸ 484 π.Χ. στὴν Ἀλικαρνασόο τῆς Μ. Ἀσίας, ὁ ρωμαῖος ρήτορας Κικέρων. Ὁ Ἡρόδοτος προσπάθησε πράγματι νὰ περιγράψει ἀμερόληπτα καὶ συστηματικά τὰ γεγονότα. Ἔλαβε μέρος στὴν ἐξέγερση κατὰ τοῦ τυράννου τῆς Ἀλικαρνασσού κι ἀναγκάστηκε νὰ καταφύγει στὴ Σάμο, γιὰ τὸ κίνημα ἀπότυχε. Γιά ἓνα διάστημα ἔπειτα ἔμεινε στὴν Ἀθήνα καὶ μετὰ στοὺς Θουρίους, ὅπου ἔζησε τὴν ὑπόλοιπη ζωὴ του. Τὸ ἔργο τοῦ Ἡροδότου, λόγω τῆς παραμονῆς του στὴ Σάμο, στὴν Ἀθήνα καὶ στοὺς Θουρίους, εἶναι γραμμένο στὴν Ἰωνικὴ διάλεκτο, ἂν καὶ ἡ καταγωγὴ του εἶναι δωρικὴ. Ταξίδεψε στὴν Αἴγυπτο, στὴ Βαβυλώνα, στὸν Εὐξεινο Πόντο κι ἄλλου. Τίς πληροφορίες πού συγκέντρωσε στὰ ταξίδια του τίς περιέλαβε στὸ ἱστορικό ἔργο του πού δὲν εἶναι μόνον ἱστορικό. Περιέχει καὶ στοιχεῖα ἔθνογραφικά, γεωγραφικά, μυθολογικά, θρησκευτικά κ.ἄ. Αὐτὸ ὀφείλεται στὴν ἐπίδραση τῶν παλαιότερων λογογράφων καὶ τῆς ἐποχῆς του γενικότερα. Γιά τοῦτο παρά τὴν προσπάθειά του νὰ εἶναι ἀκριθῆς παρεμβάλλει μυθικὲς παραδόσεις στὴν ἐξιστόρηση τῶν ἱστορικῶν γεγονότων.

Τὸ ἔργο τοῦ Ἡροδότου ἔχει ἐξαιρετικὴ σημασία, γιὰτὶ ἀφύπνισε τὴν ἐθνικὴ συνείδηση τῶν Ἑλλήνων. Δίκαια μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἡ πρώτη ἐθνικὴ μας ἱστορία. Ἄλλη πλευρὰ τῆς σημασίας του εἶναι ἡ θέση πού παίρνουν σ' αὐτὸ οἱ ἠθικὲς ἀξίες. Μὲ τὴν ἀνατολικὴ χλιδῆ, τὴν ὑπερβολὴ καὶ δουλοπρέπεια ἔρχονται π.χ. σὲ χτυπητὴ ἀντίθεση τὸ μέτρο τῶν Ἑλλήνων, ἡ λιτότητα καὶ ἡ ἐλευθερία. Γιά τὴν ἐλευθερία ἀγωνίστηκε κι ὁ ἴδιος τὸν νεανικὰ του χρόνια παίρνοντας μέρος στὴν ἐξέγερση κατὰ τῶν τυράννων κι ἀργότερα ἀφυπνίζοντας μὲ τὴν ἱστορία του τὴν ἐθνικὴ συνείδηση τῶν Ἑλλήνων. Τὸ ἔργο τοῦ Ἡροδότου, μὲ τὸ ὁποῖο ἐνέπνευσε φρόνημα κι ἀγάπη γιά τὴν ἐλευθερία, εἶναι ἐπίσης τὸ πρῶτο ἱστορικό σύγγραμμα στὴν Εὐρώπη.

Θουκυδίδης. Ὁ πρῶτος κριτικὸς ἱστορικὸς. Ὁ Θουκυδίδης (460 - 395 π.Χ.), γιὸς τοῦ Ὀλόρου, καταγόταν ἀπὸ τὸ δῆμον Ἀλιμούντα (Ἀλίμου) τῆς Ἀττικῆς. Ἐζησε στὴν Ἀθήνα στὴν περίοδο τῆς μεγάλης πολιτικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἀκμῆς τῆς. Τὸ 424 π.Χ., ἐπικεφαλῆς τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου στὴ Θάσο, ἀπότυχε νὰ πλεύσει ἐγκαίρως στὴν Ἀμφίπολη μὲ ἀποτέλεσμα νὰ καταληφθεῖ ἀπὸ τοὺς Σπαρτιάτες. Ἀναγκάστηκε τότε ὁ Θουκυδίδης, ἐπειδὴ κατηγορήθηκε γιά προδοσία, νὰ καταφύγει στὸ κτῆμα του στὴ Θράκη, ὅπου ἔμεινε ὡς τὸ τέλος τοῦ πολέμου καὶ συνέγραψε ἐκεῖ τὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο μέχρι τὸ 411 π.Χ. Τὴ συνέχεια τοῦ πολέμου ἐξιστόρησε ὁ Ξενοφώντας στὰ «Ἑλληνικά» του. Στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ ἔργου του ὁ Θουκυδίδης σημειώνει ὅτι ἔγραψε τὴν ἱστορία του γιά τὴ χρῆση τῶν μελλοντικῶν γενεῶν (*κτῆμά τε ἐς αἰεί*) καὶ ὅτι προσπάθησε νὰ εἶναι ἀκριθῆς καὶ νὰ μὴν ἐπηρεάζεται ἀπὸ πάθη. Δέχεται, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν σοφιστῶν τῆς ἐποχῆς του, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ τὴ μοῖρα του καὶ ὄχι οἱ θεοί. Ἄν καὶ ὁ Θουκυδίδης ἀσχολήθηκε εὐκαιριακὰ μὲ τὴ συγγραφὴ, θεωρεῖται δίκαια ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς ἱστοριογραφίας. Εἶναι ὁ πρῶτος πού διακρίνει τὰ αἶτια καὶ τίς ἀφορμὲς καὶ πού ἐρμηνεύει σωστὰ τὰ πολεμικὰ γεγονότα ὡς ἀποτελέσματα πολιτικῶν καὶ οικονομικῶν αἰτίων. Γιά τοῦτο δίκαια θεωρεῖται ὁ μεγαλύτερος ἱστορικὸς τῆς ἀρχαιότητος. Εἶναι πράγματι ἀξιοπεριεργὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Θουκυδίδης, ἓνας Ἀθηναῖος πού ἀσχολήθηκε περιστασιακὰ μὲ τὴν ἱστορία, ἔγινε ὁ θεμελιωτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς ἱστορίας κι ἀπὸ τοὺς καλύτερους ἱστορικοὺς στὸν κόσμο. Κάτι ἀνάλογο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν Ξενοφῶντα. Πρέπει ὁμως αὐτὸ νὰ ὀφείλεται στὸ ὑψηλὸ πολιτιστικὸ ἐπίπεδο τοῦ συνόλου σχεδόν τοῦ ἀθηναϊκοῦ λαοῦ στὴ διάρκεια τοῦ χρυσοῦ αἰῶνα τοῦ Περικλή.

Ἐπειδὴ ὁ Θουκυδίδης ἐξιστορεῖ γεγονότα σύγχρονα, χρησιμοποιεῖ ὡς πηγὲς προφορικὲς μαρτυρίες προσώπων καὶ τὰ κείμενα τῶν συνθηκῶν. Προχωρεῖ ἔπειτα

στην έξακριβωση και στην άναγραφή των Ιστορικῶν γεγονότων μέ εὐσυνειδησία καί ἀντικειμενικότητα, ἀναλύοντας τα καί ἀποκαλύπτοντας καί τὰ βαθύτερα κίνητρα τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου. Τήν ἐρμηνεία τῶν Ιστορικῶν φαινομένων συχνά ὁ Θουκυδίδης τή δίνει στούς λόγους πού παρουσιάζει νά ἐκφωνοῦν οἱ πολιτικοί τῶν ἀντίπαλων κρατῶν. Ἐνας ἀπ' αὐτούς εἶναι ὁ «Ἐπιτάφιος τοῦ Περικλέους» πού ἀποτελεῖ ὕμνο στή δημοκρατία καί στίς πολιτικές, κοινωνικές καί πνευματικές ἀρετές τῶν Ἀθηναίων. Στό λόγο αὐτό, πού ἐκφωνήθηκε ἀπό τόν Περικλή τῷ πρώτῳ ἔτος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἀναλύει τή σημασία τῆς θυσίας τῶν νεκρῶν, οἱ ὅποιοι αὐτοπρᾶϊρετα πρόσφεραν τή γεμάτη εὐτυχία καί δημιουργικό ἐνδιαφέρον ζωή τους γιά χάρη τῆς δημοκρατίας.

Ἐπιστημονική πρόοδος. Σπουδαῖος ἀστρονόμος καί μηχανικός τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. ἦταν ὁ ἀθηναῖος **Μέτων**, πού ἀναφέρεται ἀπό τόν Ἀριστοφάνη στήν κωμῶδια του «Ὀρνιθες» καί ἀπό τόν Πλούταρχο στό βίο τοῦ Ἀλκιβιάδου. Γιά νά διορθώσει ἀτέλειες στό ἀρχαῖο ἡμερολόγιο, ὁ Μέτων ἐπινόησε τόν ἡμερολογιακό κύκλο, πού εἶναι γνωστός ὡς κύκλος τοῦ Μέτωνα. Ὀνομάζεται ἀπό νεώτερους ἀστρονόμους καί κύκλος τῆς σελήνης, γιατί ἄρκει νά παρατηρηθοῦν οἱ χρονολογίες τῶν πανσέληνων ἐπί 19 χρόνια, γιά νά προσδιοριστοῦν καί οἱ πανσέληνοι τοῦ μέλλοντος. Ὁ κύκλος τοῦ Μέτωνα ἐφαρμόστηκε καί στό ἐβραϊκό ἡμερολόγιο καί ἀργότερα χρησιμοποιήθηκε καί ἀπό τή χριστιανική ἐκκλησία γιά τόν προσδιορισμό τῶν ἡμερομηνιῶν τῶν ἑορτῶν.

Τόν 5ο αἰ. π.Χ. ἐξῆσε στήν Ἀθήνα ὁ φιλόσοφος **Ἀναξαγόρας** πού καταγόταν ἀπό τίς Κλαζομενές τῆς Μ. Ἀσίας. Τό 434 π.Χ. κατηγορήθηκε γιά ἀσέβεια πρὸς τοὺς θεοὺς ἀπό πολιτικούς ἀντιπάλους τοῦ Περικλή, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε δάσκαλος καί φίλος. Σώθηκε ἀπό καταδίκη σέ θάνατο μέ ἐπέμβαση τοῦ Περικλή καί κατέφυγε στή Λάμψακο. Ἡ κατηγορία γιά ἀσέβεια στηρίχτηκε στή διδασκαλία του ὅτι ὁ ἥλιος καί ἡ σελήνη ἦταν «λίθος καί γῆ». Ὁ Ἀναξαγόρας συνέγραψε καί ἔργο «περὶ φύσεως», πού εἶναι τὸ πρῶτο σύγγραμμα μέ σχέδια. Ἐπί τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου ὁ ἴσως φιλόσοφος ἔλεγε ὅτι «ἐν ἀρχῇ ἦν τὸ χάος», δηλαδή ἡ ὕλη χωρὶς τάξη. Ἐπειτα ὁ «Νοῦς» ἢ πρωταρχική, ἢ πιὸ λεπτή καί καθαρὴ οὐσία, ὠθησε τήν ὕλη σέ περιδίνηση. Ἀπὸ τῆς γῆ ἀποσπᾶστηκαν τότε λίθοι πού διαπυρῶθηκαν ἀπὸ τὸν αἰθέρα, ὁ ἥλιος – *πολλῶν μείζων τῆς Πελοποννήσου* – ἢ σελήνη καί τὰ ἀστέρια. Μέ τήν περιδίνηση ὁ Νοῦς ἔβαλε τήν ὕλη, ἀπὸ τὸ χάος, σέ τάξη καί ἁρμονία. Μέ τήν κίνηση πραγματοποιεῖται ἡ σύνθεση τῶν στοιχείων πού εἶναι ἡ γένεση, καί μέ τὸν ἀποχωρισμὸ τους ἐπέρχεται ἡ ἀποσύνθεση, δηλαδή ὁ θάνατος. Δέν ὑπάρχει λοιπὸν ἀρχὴ καί τέλος παρά μόνο ἀλλαγὴ. Κι αὐτὴ ὁμως εἶναι ἐπιφανειακὴ, ἀφοῦ στό βάθος τῆς ὑπάρχει ἀκίνησια, γιατί τὰ στοιχεῖα δὲ χάνονται, ἀλλὰ ἐνώνονται καί ἀποσυντίθενται.

Λογικὴ καί μηχανικὴ ἐρμηνεία τοῦ κόσμου ἔδωσε καί ὁ **Δημόκριτος** ἀπὸ τῆς Θράκης, πού ἀνήκει στή σχολὴ τῶν ἀτομικῶν. Γεννήθηκε γύρω στὰ 470 π.Χ. στὰ Ἄβδηρα. Ἦταν νεώτερος ἀπὸ τὸν Ἀναξαγόρα καί μεγαλύτερος ἀπὸ τὸ Σωκράτη. Ταξίδεψε πολὺ στίς Ἰνδίες, στήν Αἴγυπτο καί στή Μεγάλῃ Ἑλλάδα καί ἦταν στενός φίλος τοῦ Ἱπποκράτη. Ἐγράψε πολλὰ συγγράμματα, πού ἀναφέρονται σ' ὅλους σχεδὸν τοὺς τομεῖς τῆς ἀνθρώπινης γνώσης. Ὁ Κικέρων θεωρεῖ τὰ συγγράμματα τοῦ Δημόκριτου ἐφάμιλλα τοῦ Πλάτωνα. Δυστυχῶς δὲ σώθηκαν παρά λίγα ἀποσπάσματα τους.

Δάσκαλος τοῦ Δημόκριτου ὑπῆρξε ὁ **Λεύκιππος**, πού θεμελίωσε τὴ φιλοσοφικὴ θεωρία γιά τὰ ἄτομα. Κύριος ὁμως ἐκπρόσωπός της εἶναι ὁ Δημόκριτος, γιατί αὐτός τὴ συστηματοποίησε καί τὴν ἀνάπτυξε. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐκτιμᾷ πολὺ τὸ Δημόκριτο καί συχνά κάνει στό ἔργο του μνεία τῆς διδασκαλίας του. Κατὰ τὸν Ἀβδηρίτη φιλόσοφο τὸ πρῶτο συστατικὸ στοιχεῖο τοῦ κόσμου εἶναι τὸ ὄν, δηλαδή ὅ,τι κατέχει θέση στό χωρὸ, καί τὸ μὴ ὄν, δηλαδή ὁ κενός χωρὸς πού εἶναι ἀπειρος. Ἡ ὕλη τῶν ὄντων

Αναπαράσταση των Ἀθηνῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλή. Ἐγινε με βάση τὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν.

ἀποτελεῖται ἀπὸ ἄπειρα σωματίδια χωρισμένα μεταξύ τους μὲ κενό καὶ τόσο μικρά, ὥστε δὲν μποροῦν νὰ ὑποπέσουν στὴν ἀντίληψή μας. Εἶναι ἀπλά καὶ ἀδιαίρετα, γι' αὐτὸ ὀνομάζονται ἄτομα. Τὰ ἄτομα εἶναι ἄφθαρτα, ἀναλλοίωτα καὶ αἰώνια. Ὡς πρὸς τὸ σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος εἶναι ποικίλα καὶ ἀπὸ τὴν ἔνωσή τους δημιουργοῦνται τὰ ὄντα, πού διαφέρουν μόνο ὡς πρὸς τὴ σύνθεση. Ἡ τάση γιὰ τὴ συνένωση τῶν ἀτόμων σὲ σύμπλεγμα προέρχεται ἀπὸ τὰ ἴδια καὶ ὄχι ἀπὸ ἄλλη ἐξωτερικὴ αἰτία. Ἀπὸ τὴν ἔνωσή τους προκαλεῖται ἡ γένεση καὶ ἀπὸ τὸ χωρισμὸ τους ἡ φθορὰ τῶν σύνθετων ὄντων. Ὁ Δημόκριτος πίστευε ὅτι μόνο ἡ νόηση μᾶς παρέχει τὴν ἀληθινὴ γνώση, ἐνῶ οἱ αἰσθήσεις μᾶς ἐξαπατοῦν. Γι' αὐτὸ διδάσκει ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἀνυψωθεῖ πάνω ἀπὸ τίς αἰσθήσεις.

Σημαντικὸς ἐκπρόσωπος τῆς ἐπιστήμης τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. εἶναι καὶ ὁ **Ἴπποκράτης** ἀπὸ τὴν Κῶ. Ἡ φήμη του ἦταν μεγάλη. Συνέγραψε 59 ἔργα χαρακτηριστικὰ τῆς μεγάλης σοφίας, τῆς πείρας καὶ τοῦ ἐξοχου λογισμοῦ του, σὲ ἰωνικὴ διάλεκτο. Τὰ συγγράμματα αὐτὰ τοῦ Ἴπποκράτη θεωροῦνται τὰ ἀρχαιότερα μνημεῖα τῆς ἱατρικῆς. Στὰ γενικά του ἔργα ἀνήκουν τὸ «Περὶ ἀδένων», τὸ «Περὶ διαίτης ὑγιεινῆς» καὶ ὁ περίφημος «ὄρκος» του, γνωστὸς σήμερα διεθνῶς.

Τὴν ἐποχὴ τοῦ Περικλή ἐξῆσε στὴν Ἀθῆνα καὶ ὁ φιλόσοφος καὶ πολεοδόμος **Ἴππόδαμος** ὁ Μιλήσιος, πού ἀνέλαθε τὴν ἐπιστασία τῆς οἰκοδόμησης τοῦ Πειραιᾶ καὶ τῶν Θουρίων. Ὁ Ἴππόδαμος μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὁ πρῶτος στὸν κόσμον πολεοδόμος. Στὸν Πειραιᾶ ἐφάρμοσε σχέδιο παράλληλων καὶ κάθετων ὁδῶν, πού χωρίζαν τὴν πόλη σὲ ἴσα τετράγωνα. Στὸς Θουρίους χώρισε τὴν πόλη, πού κτίστηκε στὰ ἐρείπια τῆς καταστραμμένης Σύβαρης, σὲ τέσσερες ζώνες κατὰ μῆκος καὶ ἄλλες τρεῖς κατὰ πλάτος. Ὁ Ἴππόδαμος ἔγραψε καὶ σύγγραμμα «περὶ πολιτείας».

2. ΣΟΦΙΣΤΕΣ. ΣΩΚΡΑΤΗΣ (ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΣΜΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ)

Στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. στὶς ἑλληνικὲς πόλεις καὶ ἰδιαίτερα στὴν Ἀθῆνα ἐμφανίστηκαν οἱ σοφιστές. Προέρχονταν συνήθως ἀπὸ τίς ἀποικίες, ὅπου καὶ πρωτοδίδασαν τὴ ρητορικὴ, τίς πολιτικὲς ἐπιστήμες ἀλλὰ καὶ πολλοὺς τομεῖς τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ προέλευση τῶν σοφιστῶν ἀπὸ τίς ἀποικίες εἶναι ἄλλη μιά ἀπόδειξη ὅτι οἱ ἀποικοὶ προηγήθηκαν στὶς δημοκρατικὲς ἐξελίξεις. Γιατί ἡ ρητορικὴ ὡς μέσο ἐπαφῆς τῶν ἡγετῶν καὶ τοῦ λαοῦ καὶ οἱ πολιτικὲς ἐπιστήμες ἀναπτύσσονται μόνο στὶς δημοκρατίες. Ἔτσι δὲν ἦταν περιέργη ἡ συρροή τῶν νέων ἐκεῖ ὅπου οἱ σοφιστές ἐφταναν γιὰ νὰ διδάξουν, ἰδιαίτερα στὴ δημοκρατικὴ Ἀθῆνα.

Οι παλαιότεροι Έλληνες φιλόσοφοι ήταν κοσμοθεωρητικοί. Τούς άπασχολούσε δηλαδή τό πρόβλημα τής δημιουργίας τής ζωής καί του κόσμου, ή πορεία καί οι νόμοι του. Στόν 5ο αι. π.Χ. όμως τό αντίκειμένο τής φιλοσοφίας διαφοροποιείται. Οι φιλόσοφοι έξακολουθοούν νά ενδιαφέρονται γιά τή γενικότερη γνώση, αλλά ή έρευνά τους έχει τώρα χαρακτήρα περισσότερο πρακτικό. Μετά τούς Περσικούς πολέμους ή πρόοδος τών φυσικών επιστημών καί ή διάψευση παλαιότερων θεωριών γεννοούν άμφιβολία καί δυσπιστία γιά τό κατορθωτό τής γνώσης. Η νέα τάση οδηγεί στόν έγκατάλειψη τής θεωρητικής έρευνας καί στόν εξέταση πρακτικών προβλημάτων. Η φιλοσοφία δηλαδή γίνεται άνθρωποκεντρική*. Μέ τήν επικράτηση παράλληλα τών δημοκρατιών οι πολίτες έλπίζουν νά άνεθοούν σέ μεγάλα αξιώματα. Τό πολιτικό ένδιαφέρον παύει, ιδιαίτερα στόν Αθήνα, νά είναι προνόμιο τών όλίγων. Γιά τήν πρόοδο στίς δημοκρατίες όμως είναι άναγκαία ή ρητορική ικανότητα καί ή άπόκτηση τής πολιτικής άρετής. Τήν ανάγκη αύτή ήλθαν νά καλύψουν οι σοφιστές. Δάσκαλοι κυρίως τής ρητορικής καί τής πολιτικής τέχνης δίδασκαν αντί πολλών χρημάτων. Η δίψα τών νέων γιά μάθηση, στόν Αθήνα ιδιαίτερα, τούς έδωσε πλούτο καί φήμη. Σημαντική ήταν ή συμβολή τών σοφιστών καί στίς θετικές επιστήμες καθώς καί στή γραμματική καί στή λογική, ένώ στά θεολογικά προβλήματα κρατούσαν στάση άγνωστικιστική.** Οι πιό όνομαστοί σοφιστές ήταν:

α) **Ο Πρωταγόρας ο Αθηνάιος.** Άσχολήθηκε μέ μελέτες μαθηματικές, άστρονομικές καί φυσικές. Πιό σημαντική ήταν ή συμβολή του στή διαμόρφωση τής λογικής, τής διαλεκτικής, τής ρητορικής καί τής γλωσσικής επιστήμης. Ο Πρωταγόρας πρώτος χώρισε τά γένη τών όνομάτων. Ο Πλάτωνας περιγράφει στό διάλογο «Πρωταγόρας» μέ τρόπο χαρακτηριστικό τή διδασκαλία τών σοφιστών καί τά μέσα πού χρησιμοποιούσαν, γιά νά άποστομώσουν τούς αντίπαλους τους. Στήν περιγραφή του Πλάτωνα υπάρχει δόση ύπερβολής, τούτο όμως είναι φυσικό, γιατί ήταν αντίπαλός τους. Ο Πρωταγόρας έγραψε σύγγραμμα μέ τίτλο «Αλήθεια», όπου άναφέρεται στή σχετικότητα τής γνώσης.

β) **Ο Γοργίας** καταγόταν από τήν εύβοική άποικία τών Λεοντίων τής Σικελίας. Ήταν από τούς θεμελιωτές τής άττικής ρητορικής καί συνέτεινε στή μελέτη του δικαίου, τών πολιτευμάτων, τών θρησκειών καί τής ήθικής. Ο Γοργίας απέδιδε έξαιρετική σημασία στό λόγο, πού τόν όνόμαζε «μέγαν δυνάστην». Ο Όλυμπιόδωρος, άρχαίος σχολιαστής νεοπλατωνικών κειμένων, μάς πληροφορεί ότι ο Γοργίας προκαλούσε τέτοιο ένθουσιασμό στόν Αθήνα, ώστε τίς μέρες πού δίδασκε τίς χαρακτήριζαν μέρες γιορτής.

γ) **Ο Πρόδικος**, από τήν Κέα, *** συνέγραψε έργο «περί τών συνωνύμων», άσχολήθηκε όμως καί μέ τίς μαθηματικές επιστήμες. Διακρινόταν επίσης γιά τίς Ιστορικές, τίς πολιτικές καί τίς νομικές του γνώσεις. Ο Πλάτων στούς διαλόγους του παρουσιάζει τό Σωκράτη νά συνιστά στούς μαθητές του πού ύστερούσαν στή διαλεκτική τό

* Έχει δηλαδή σάν στόχο νά βοηθήσει τόν άνθρωπο στόν καθημερινή ζωή του καί στόν αντιμετώπιση τών προβλημάτων τής.

** Άγνωστικισμός είναι ή φιλοσοφική θεωρία σύμφωνα μέ τήν όποία ή γνώση τής άρχής του κόσμου καί τής ούσίας τών όντων είναι αδύνατη.

*** Σήμερα Τζιά.

μάθημα του Προδίκου. Στόν «Πρωταγόρα» τόν παριστάνει σχολαστικό στή διάκριση τών λέξεων. Αναφέρεται γιά τόν Πρόδικο πώς συνήθιζε νά λέει ότι, όπως τό ένα χέρι νίβει τό άλλο, έτσι πρέπει νά δίνει κανείς χρήματα, γιά νά παίρνει σοφία. Τό φόβο του θανάτου αντιμετώπιζε ό Πρόδικος μέ τό συλλογισμό ότι, όσο ζούμε, θάνατος γιά μάς δέν υπάρχει κι όταν αυτός έλθει, έμεις έχουμε πιά παύσει νά υπάρχουμε. Στο σύγγραμμά του «*Γωραι*» περιεχόταν κι ό γνωστός μύθος γιά τόν 'Ηρακλή, πού έκλέγει τήν 'Αρετή από τήν Κακία. 'Ο μύθος αυτός άσκησε επίδραση στή χριστιανική φιλοσοφία. 'Ο Πρόδικος έγραψε πολλά φιλοσοφικά έργα, αλλά σώθηκαν ελάχιστα μόνο αποσπάσματα.

δ) 'Ο 'Ιππίας ό 'Ηλείος. Διακρινόταν γιά τήν πολύπλευρη καί πλατιά μόρφωση καθώς καί γιά τήν έξαιρετική του μνήμη. Μπορούσε μιλώντας πρόχειρα νά άναπτύξει όποιοδήποτε θέμα καί υπερηφανευόταν ότι κέρδιζε περισσότερο από κάθε άλλο σοφιστή. Έκφώνησε πολλούς πανηγυρικούς λόγους στήν 'Ολυμπία. Κάποτε καυχήθηκε ότι δέν είχε τίποτε πάνω του, πού νά μή τό είχε φτιάξει ό ίδιος, από τό σφραγιδόλιθο του δακτυλιδιού του μέχρι τά ρούχα καί τά σανδάλια του. 'Ο 'Ιππίας ήταν επίσης μηχανικός καί άστρονόμος.

Οί σοφιστές έκαναν χρήση τής διαλεκτικής μεθόδου στήν άναζήτηση τής αλήθειας. *Διαλεκτική* είναι ή τέχνη τής άνάπτυξης τών συλλογισμών μέ λογικά συνδεόμενες έρωταποκρίσεις. Συνήθως όμως οι σοφιστές έκαναν άπατηλή χρήση τών έννοιών, χωρίς νά άποδίδουν σημασία στό πραγματικό τους περιεχόμενο. Έτσι κατέληγαν σέ συμπεράσματα άκαταμάχτητα μέν λογικά άλλ' αντίθετα πρός τήν έμπειρία καί συχνά πρός τήν ήθική. Ξεκινώντας από τή συνεχή άλλαγή τών πάντων, πού διακήρυξαν οι 'Ιωνες φιλόσοφοι, δίδασκαν τήν άνυπαρξία τής αντικειμενικής αλήθειας. Μέ τό νά ύποστηρίζουν ότι «*χρημάτων άπάντων μέτρον άνθρωπος*» κλόνησαν τήν πίστη τών συγχρόνων τους στίς ήθικές καί πνευματικές αξίες τής έποχής τους. Γι' αυτό ή διδασκαλία τους θεωρήθηκε καί ήταν επικίνδυνη. Αντίθετη μέ τή διδασκαλία τών σοφιστών ήταν ή φιλοσοφία του **Σωκράτη** (469 - 399 π.Χ.). Γιός του «λιθοξόου Σωφρονίσκου καί τής μαίας Φαιναρέτης» έζησε τή ζωή του «έν πενία μυρία», καί δέν πήρε ποτέ χρήματα γιά ό,τι δίδασκε. Η διδασκαλία του γινόταν ύπό μορφή συζητήσεων στήν άγορά, στίς στοές, στίς παλαιότερες καί στα καταστήματα. Έκανε όρθή χρήση τής διαλεκτικής, πού ό σκοπός της ήταν ή άναζήτηση τής αντικειμενικής γνώσης, καί ή θεμελίωση τών αναλλοίωτων καί αιώνιων ήθικών νόμων. Κατά τό Σωκράτη ή γνώση οδηγεί στήν άρετή. Έπειδή όμως ή άρετή κάνει τόν άνθρωπο εύτυχή, ή γνώση οδηγεί στήν αληθινή εύτυχία. Άλλά γιά νά γνωρίσει ό άνθρωπος τήν αλήθεια, είναι άπαραίτητο νά γνωρίσει πρώτα τόν έαυτό του (*Γνώθι σαυτόν*).

Η πρωτοτυπία τής διδακτικής μεθόδου του Σωκράτη θρискόταν στή συχνή χρήση του όρισμού τών πραγμάτων, στή *μαιευτική* του μέθοδο καί στήν είρωνεία (*Σωκρατική είρωνεία*).

Μέ τή μαιευτική μέθοδο έπιχειρεί μέ έρωταποκρίσεις νά βοηθήσει τόν άκροατή νά βρει μόνος του τήν αλήθεια.

'Ο Σωκράτης συνήθιζε μέ κατάλληλες έρωτήσεις καί συμπεράσματα νά παρασύρει τό συνομιλητή του σέ αντιφάσεις, ώστε νά άποκτάει συνείδηση τής άγνοίας του. Αυτό τόν τρόπο τής διδασκαλίας όνόμασαν *είρωνεία*. Δέν πρόκειται γιά σαρκασμό αλλά γιά βοήθεια. 'Επιδιώκει δηλαδή ό φιλόσοφος νά γεννήσει στήν ψυχή άνησυχία καί από αύτή τόν έρωτα γιά τή σοφία καί τήν άρετή. Μέ τό Σωκράτη ή φιλοσοφία τοποθετήθηκε σέ νέες βάσεις.

Είναι γνωστό ότι τό 399 π.Χ. ό Σωκράτης δικάστηκε μέ τήν κατηγορία ότι δίδασκε *καινά δαιμόνια* προσβάλλοντας τίς θρησκευτικές παραδόσεις τής έποχής του. Ρωτή-

θηκε τότε, σύμφωνα με συνήθεια της εποχής, ποιά νόμιζε πώς έπρεπε να είναι ή ποινή του. Έκείνος, συνεπής σε ό,τι πίστευε, ζήτησε να οπιζεται στο πρυτανείο, τήν πιό μεγάλη δηλαδή τιμή, πού μπορούσε ή δημοκρατία να άπονειμει σε Άθηναιο πολίτη. Ή άπάντησή του θεωρήθηκε άσέβεια στο δικαστήριο. Έτσι αντί χρηματικής ποινής ή έξορίας καταδικάστηκε σε θάνατο. Στην καταδίκη του έπαιξαν ρόλο, φαίνεται, και πολιτικά αίτια. Τήν παραμονή της έκτέλεσης οι μαθητές του προσπάθησαν να τόν πείσουν να δραπετεύσει. Όλα ήταν έτοιμα γιά τήν έπιτυχία της άπόδρασης. Άλλα συνεπής εκείνος στη διδασκαλία του γιά ύπακοή στους νόμους δέ δέχτηκε. Άντιθετα έπεισε τούς μαθητές του γιά ποιούς λόγους έπρεπε να πιει άδιαμαρτύρητα τό κώνειο. Τό σχετικό διάλογο διέσωσε ο Πλάτων στο έργο του «Κρίτων». Ό Σωκράτης ύπήρξε ο μεγάλος αντίπαλος τών σοφιστών. Ένώ γιά τούς σοφιστές ύπάρχει μόνο ύποκειμενική άλήθεια, γιά κείνον ή άλήθεια είναι άντικειμενική και άνεξάρτητη άπό τόν άνθρωπο και τούς θεσμούς του. Οι σοφιστές ισχυρίζονται ότι ήταν παντογνώστες. Ό Σωκράτης θεβαίωνε ότι έν οίδε, ότι ούδέν οίδε. Οι σοφιστές διδασκαν τό δρόμο πρós τή δόξα και τήν πολιτική δύναμη. Ό Σωκράτης άντίθετα άναζητώντας τήν άλήθεια και πάντα διδασκόμενος ήταν ταπεινός και ξεκινούσε άπό τήν άρχή ότι ή ήθική συνειδηση άποτελεϊ τήν κύρια φύση του άνθρώπου.

3. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΖΩΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Τό δράμα είναι άπό τίς μεγαλύτερες δημιουργίες του ελληνικού πολιτισμού. Γενήθηκε, όπως είναι γνωστό, άπό τίς τελετουργίες τών γιορτών του Διονύσου, θεού τής φύσης πού πεθαίνει και άνασταίνεται. Στά τραγούδια πού ψάλλονταν σ' αυτές τίς γιορτές άπό χορό μεταμφιεσμένων σε σατύρους ή τράγους θρίσκουμε τά πρwτα στοιχεία θεατρικής δράσης. Άπό τό χορό αυτό προέρχονται και οι λέξεις σατυρικό δράμα και τραγωδία.*

Τόν 5ο αϊ. π.Χ. τό θέατρο παίρνει μεγάλη άνάπτυξη στην Έλλάδα και μάλιστα στην Άθήνα, πού γίνεται τό σημαντικότερο κέντρο τής πολιτιστικής ζωής.

Τόν 5ο και 4ο αϊ. π.Χ. ή λογοτεχνία αναπτύχθηκε περισσότερο με νέα λογοτεχνικά είδη πού συνδέονται με τό θέατρο. Πολλές τραγωδίες και κωμωδίες πού γράφτηκαν τότε είναι άκόμη έπίκαιρες παρά τήν πάροδο 2.500 περίπου χρόνων και προκαλούν μάλιστα τήν κατάπληξη του παγκόσμιου κοινού γιά τόν πλούτο και τή λεπτότητα τής σκέψης ή τό θάθος και τή δύναμη τής καλλιτεχνικής τους έκφρασης.

Στήν Άθήνα αλλά και στίς άλλες ελληνικές πόλεις αγαπούσαν πολύ τό θέατρο, πού ήταν κέντρο σπουδαίου τής κοινωνικής και τής πολιτιστικής ζωής. Οι τραγικοί ποιητές έπαιρναν τά θέματά τους άπό τή μυθολογία κι όχι σπάνια άπό ιστορικά γεγονότα. Ό Φρύνιχος, άπό τούς παλιότερους άθηναίους τραγικούς, μετά τήν καταστροφή τής Μιλήτου άπό τούς Πέρσες άνέβασε τήν τραγωδία «Μιλήτου άλωσις». Πρwτος όμως τραγωδός ήταν ο Θέσπις, πού πρόσθεσε στο διθυραμβικό χορό τών Διονυσιακών έορτών τόν πρwτο ήθοποιό (ύποκριτή) δημιουργώντας έτσι τόν πρwτο διάλογο ήθοποιού-χορού. Ό Θέσπις άνέβασε έργο του τό 534 π.Χ. Άλλά ή μεγάλη άνάπτυξη τής τραγωδίας συνδέεται με τά όνόματα τών μεγάλων άθηναίων τραγικών Αισχύλου, Σοφοκλή και Εύριπίδη.

* Διακρίνεται σε τραγωδία, κωμωδία και σατυρικό δράμα.

Οι μεγάλοι τραγικοί. **Ο Αισχύλος** (525-456 π.Χ.) πρόσθεσε δεύτερο ήθοποιό και οργάνωσε καλύτερα τὰ μέρη τῆς τραγωδίας χωρίζοντάς τα σέ διάλογο καί χορικά. Ἀργότερα ὁ διάλογος ἀναπτύχθηκε περισσότερο σέ βάρος τῶν χορικών.

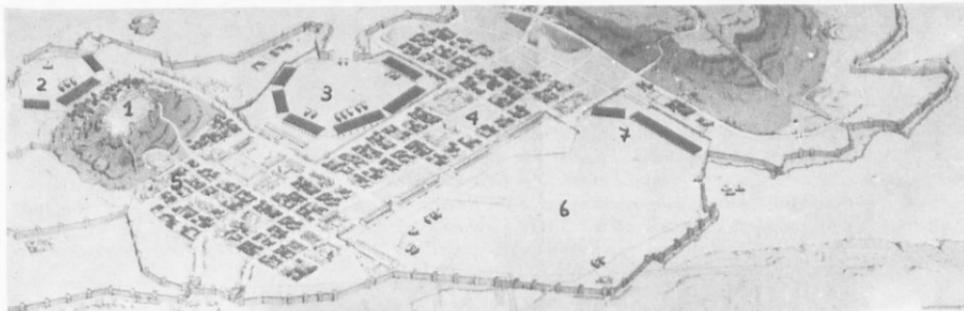
Τὰ νοήματα τοῦ Αἰσχύλου εἶναι ὑψηλά καί τὰ πρόσωπά του ὑπερφυσικά. Ἐγράψε 90 τραγωδίες, ἀλλά σῶθηκαν μόνο 7. Ἄντλει τὰ θέματα του ἀπό τή μυθολογία μέ ἐξαιρέση τούς *Πέρσες*, ὅπου περιγράφει τήν καταστροφή τῶν Περσῶν στή ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας. Ἄλλα ἔργα τοῦ Αἰσχύλου εἶναι ἡ *Τριλογία** «*Ἀγαμέμνων*, *Χορηφόροι*, *Εὐμενίδες*», «*Ἐπτά ἐπί Θήβας*», «*Προμηθεύς Δεσμώτης*» καί «*Ἰκέτιδες*».

Ὁ **Σοφοκλῆς** (496-405 π.Χ.) ἦταν σύγχρονος τοῦ Περικλή. Ἀπό τὰ 120 ἔργα πού ἔγραψε σῶζονται 7 τραγωδίες καί ἓνα σατυρικό δρᾶμα. Ὁ Σοφοκλῆς ἔχει χαρακτηριστεῖ ὡς ποιητής τῆς ἁρμονίας καί τοῦ μέτρου. Οἱ μορφές τῶν ἥρώων του εἶναι περισσότερο ἐξιδανικευμένες παρά ὑπαρκτές. Τά γνωστότερα ἔργα του ἐμπνέονται ἀπό τὸ θηθαϊκὸ κύκλο («*Οἰδίπους τύραννος*», «*Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῶν*», «*Ἀντιγόνη*»).

Ὁ **Εὐριπίδης**, ὁ νεώτερος ἀπὸ τούς τρεῖς μεγάλους τραγικούς (484-406 π.Χ.), θεωρεῖται νωτεριώτης καὶ τῶν μεγάλων γνώστης τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. Παρουσιάζει τούς ἀνθρώπους ὅπως εἶναι στήν πραγματικότητα μέ τίς ἀδυναμίες τους καί ὄχι ὅπως θά ἔπρεπε νά εἶναι. Γιά τή συχνή χρήση γνωμικῶν καί ἀποφθεγμάτων ὀνομάστηκε ὁ *ἀπὸ σκηνῆς φιλόσοφος*. Ἀπὸ τὰ 92 ἔργα του σῶθηκαν 18 τραγωδίες κι ἓνα σατυρικό δρᾶμα. Γιά ἓνα διάστημα ἔζησε στήν πρωτεύουσα τῆς Μακεδονίας Πέλλα. Ἐκεῖ ἔγραψε τήν τελευταία του τραγωδία τίς «*Βάκχες*». Ἄλλα ἔργα τοῦ Εὐριπίδη εἶναι ἡ «*Μήδεια*», ἡ «*Ἡλέκτρα*», ὁ «*Ἴππόλυτος*», ἡ «*Ἰφιγένεια ἔν Αὐλίδι*», ἡ «*Ἰφιγένεια ἔν Ταύροις*» κ.ἄ. Ἦταν ἀξεπέραστος ὁ Εὐριπίδης στήν ἔκφραση τοῦ πάθους καί στήν ἐξιστόρηση δεινῶν. Στίς τραγωδίες του προβάλλει καθαρά τὸ πρόβλημα τῆς θέσης τῆς γυναίκα στήν οἰκογένεια καί τήν κοινωνία τῆς ἐποχῆς του. Συνδυάζει τέλος τή λεπτή ψυχολογική παρατηρητικότητα μέ τόλμη ἀσυνήσιτη στήν ἐρμηνεία τῶν ἠθικῶν προβλημάτων.

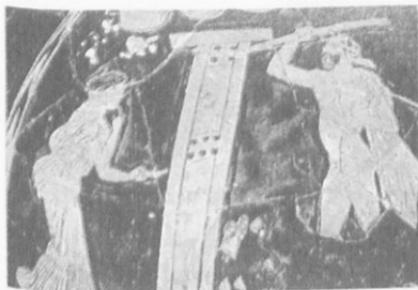
Ἡ ἀθηναϊκὴ κωμῶδια τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Στίς γιορταστικές πομπές τοῦ Διονύσου, πού εἶχαν διαδοθεῖ πλατιά στήν Ἑλλάδα καί ἰδιαίτερα στήν Ἀττικὴ ἀναλλάσσονταν πολλά πειράγματα καί χωρατὰ χωρὶς παρεξήγηση. Ἀπὸ τὸν ἀπλό περιπαητικὸν διάλογο ἀνάμεσα στό χορὸ καί στὸν ὑποκριτὴ ἡ κωμῶδια τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. ἔφτασε στή χρησιμοποίηση τοῦ μύθου καί τῆς πλοκῆς. Πιὸ πολὺ ἀναπτύχθηκε στήν Ἀττικὴ, ὅπου πῆρε καί ἔντονο πολιτικὸν χαρατῆρα. Ἀπὸ τίς πολιτικές κωμῶδιες τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. διασώθηκαν ὀλόκληρες μόνο μερικές κωμῶδιες τοῦ **Ἀριστοφάνη** (445-385 π.Χ.), τοῦ σπουδαιότερου ἐκπρόσωπού τους. Ἀπὸ τίς 44 κωμῶδιες πού ἔγραψε σῶζονται μόνο 11. Γιά νά ἐκτιμηθεῖ ἡ ἀξία τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοφάνη, εἶναι ἀναγκαῖα ἡ γνώση τῶν πολιτικῶν (καί μάλιστα τῶν καθημερινῶν) γεγονότων τῆς ἐποχῆς του. Γιατί στοὺς στίχους του, πού πολλές φορές ἄλλο ἐκφράζουν ἐξωτερικά, ἀλλὰ ἄλλο ὑπονοοῦν βαθύτερα, γίνεται ἔντονη πολιτικὴ σάτιρα τῶν προσώπων καί τῶν πραγμάτων τῶν ἡμερῶν του. Ἡ αἰχμὴ τῆς σάτιρας του στρέφεται προπάντων κατὰ τοῦ δημαγωγοῦ Κλέωνα. Ὁ Ἀριστοφάνης εἶναι ἀνεξάντλητος σέ πρωτοτυπία, δριμύς σκώπτης, καί μερικές φορές βαθύς λυρικός. Μέ τούς «*Ἀχαρνεῖς*», τήν «*Εἰρήνη*» καί τὴ «*Λυσιστράτη*», ἔργα πού συγγράφει στή διάρκεια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, κτυπᾷ ἀμείλικτα τὸν πόλεμο, πού εἶχε προξενήσει μεγάλες συμφορές στό λαό. Ἀσυνήσιτη εἶναι ἡ τεχνοτροπία του γιά τήν πολυμορφία τῆς καί ἡ γλώσσα του γιά τή μεγάλη

*Τριλογίες λέγονταν οἱ τρεῖς τραγωδίες πού ὀφείλαν νά παρουσιάσουν ὄσοι συγγραφεῖς λάβαιναν μέρος στοὺς δραματικούς ἀγῶνες τῶν Διονυσίων.

Ἀναπαράσταση τοῦ Πειραιᾶ. Τὰ οἰκοδομικά τετράγωνα χαρακτῆκαν κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ Ἴπποδάμου. Ἡ ἀκρόπολις τῆς Μουνιχίας (σημερινῆς Καστέλλας) 1, εἶχε ἰδιαίτερο ὄχυρωτικό περίβολο, ποῦ ἴχνη του θρέθησαν πρόσφατα. Τὸ μικρὸ λιμάνι τῆς Μουνιχίας (σήμερα Μικρολίμανο) 2, ἦταν ὄχυρωμένο μέ τείχη καί πύργους. Τοῦ ἀριστεροῦ τείχους μέ τὸν πύργο σώζεται μέρος. Στὸ σημερινὸ Πασαλιμάνι θρικόταν ὁ πολεμικός ναῦσταθμος τῆς Ζέας, 3. Πολλές ἀγκυρες τριήρων θρέθησαν στό βυθὸ του καί σήμερα φυλάγονται στό ναυτικό Μουσεῖο Πειραιῶς. Γύρω στό λιμάνι ὑπῆρχαν 196 νεώσοικοι γιὰ τὴ συντήρηση τῶν τριήρων. Πολλὰ ἴχνη τῶν νεωσοίκων ἔχουν ἐπισημανθεῖ στήν περιοχή. Κοντὰ στή Β.Δ. γωνία τοῦ λιμανιοῦ τῆς Ζέας ἦταν τὸ μικρότερο καί νεώτερο θέατρο τοῦ Πειραιᾶ, 4, ἐνώ τὸ μεγαλύτερο καί ἀρχαιότερο διακρίνεται στή Β. πλευρά τοῦ λόφου τῆς Μουνιχίας, 5. Στὰ δεξιὰ τοῦ σχεδίου τὸ κεντρικὸ λιμάνι τοῦ Κανθάρου, 6, ὄχυρωμένο κι αὐτὸ μέ τείχη καί πύργους. Στὴ θέση τοῦ σημερινοῦ Τελωνεῖου, 7, ἄλλοι νεώσοικοι.

Ἐρυθρόμορφο ἀγγεῖο. Εἰκονίζει τὴν ἐπιστροφή τοῦ συζύγου στό σπίτι του μετά ὀλονύκτια διασκεδάση. Ἡ σύζυγος σπεύδει νὰ τοῦ ἀνοίξει.

Θέατρο Διονύσου. Ἀθήνα. Στὴ σκηνή του πρωτοανεβάστηκαν τὰ ἀθάνατα καί διεθνῶς γνωστά ἔργα τῶν μεγάλων τραγικῶν ποιητῶν.

ποικιλία καί ζωντάνια της. Χρησιμοποιεῖ πολυσύλλαβες λέξεις ποῦ προξενοῦν κωμικὴ ἐντύπωση καί μιμεῖται περιπαιχτικά ἤχους μέ λέξεις ποῦ ἤχητικά θυμίζουν τιθίβιαματα πουλιῶν ἢ κοᾶσματα βατράχων. Ὁ διάλογός του εἶναι ἀφάνταστα ὀρμητικός καί γοργός. Γιὰ νὰ διακόψει τὴ σκηνικὴ ψευδαῖσθηση, δέ διστάζει νὰ χρησιμοποιεῖ καί τὰ πιὸ ἀπροσδόκητα εὐρήματα, ὅπως στὴ σκηνή ποῦ βάζει τὸν ἠθοποιὸ τὴν ὥρα ποῦ πετὰ νὰ ἀπευθύνεται στό μηχανικὸ τῆς σκηνῆς, ποῦ χειριζόταν τὸ μηχανήμα**, νὰ τὸν παρακαλεῖ νὰ μὴ τὸν ἀφήσει νὰ πέσει κάτω.

** Στὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ θέατρο χρησιμοποιοῦσαν μηχανὴν εἰδικὴν ποῦ λέγονταν αἰώρημα. Μ' αὐτὸ παρουσίαζαν θεοὺς ἢ ἥρωες νὰ πετοῦν. Μέ παρόμοια ἐμφάνισή τους δινόταν πολλές φορές ἀπροσδόκητη λύση (ὁ ἀπὸ μηχανῆς θεός) στήν ὑπόθεση τοῦ δράματος.

Άριστερά: Ἡ πρόσταση τῶν Καρυατίδων. Ἡ ἀτμοσφαιρική μόλυνση τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦς ἐπέφερε μεγαλύτερη φθορά ἀπ' ὅ,τι τό χρονικό διάστημα τῶν 2.500 περίπου χρόνων τῆς ἡλικίας τους. Δεξιά: Ὁ ναός τοῦ Ἡφαίστου στήν Ἀγορά τῶν Ἀθηνῶν. Ἐπειδή οἱ μετόπες του εἰκονίζουν καταρβώματα τοῦ Θησέα, ὁ λαός τόν ὀνόμασε Θησεῖο.

Τό θέατρο στήν ἀρχαία Ἑλλάδα δέν ἦταν διασκέδαση ἀλλά λειτουργήμα καί παιδεία γιά τοῦς πολίτες ὄλων τῶν ἡλικιῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι πολίτες μάλιστα ἐπαιρναν ἀπό τό δημόσιο ταμεῖο εἰδικό βοήθημα, τά θεωρικά, γιά νά πληρώνουν τήν εἰσοδό τους στό θέατρο. Μέ τά χρήματα αὐτά καί τή λειτουργία τῆς χορηγίας ἀντιμετωπίζονταν τά ἐξοδα τῶν παραστάσεων, πού ἦταν πολύ μεγάλα.

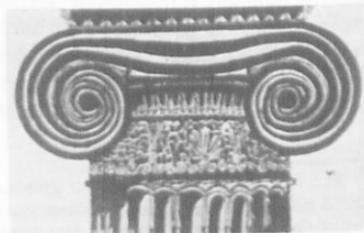
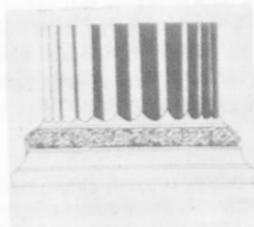
4. Ἡ ΚΛΑΣΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

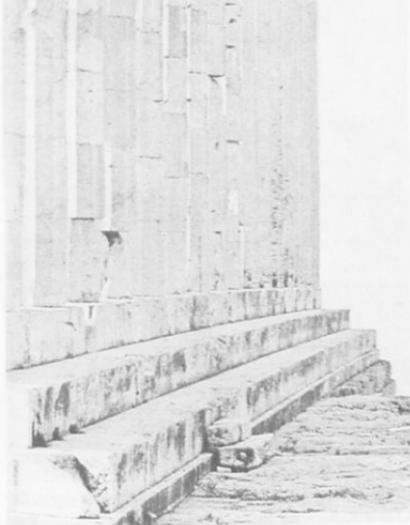
Λέγοντας Αἰῶνα τοῦ Περικλῆ ἐννοοῦμε ὄχι μόνο τή λαμπρότερη περίοδο τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας ἀλλά ὀλόκληρη τῆς ἀνθρωπότητας. Ὁ χαρακτηρισμός τοῦ 5ου αἰῶνα ὡς «χρυσοῦ» βασίζεται κυρίως στή μεγάλη ἀνάπτυξη τῆς τέχνης, πού σημειώνεται ἰδιαίτερα στήν περίοδο 450 μέ 410 π.Χ. Πρόκειται γιά μιᾶ περίοδο καλλιτεχνικῆς δημιουργίας μέ ἐπίκεντρο τήν Ἀθήνα.

Παράγοντες ἐξέλιξης τῆς τέχνης τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἡ οἰκονομική καί ἡ πολιτική ἀκμή τῆς Ἑλλάδας μετά τοῦς Ἑλληνοπερσικούς πολέμους εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἐξέλιξη τῆς ἐλληνικῆς τέχνης. Ἡ ἐθνική συνειδηση καί τό φρόνημα πού τονώθηκε μέ τή θριαμβευτική νίκη ἐναντίον τῶν Περσῶν ἐκφράστηκαν μέ ἰδιαίτερη δύναμη στήν καλλιτεχνική δημιουργία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Τά καλλιτεχνικά ἐπιτεύγματα τῶν Ἀθηναίων, ἰδίως μέ τά μέσα πού πρόσφερε ἡ συμμαχία τόν 5ο π.Χ. αἰῶνα, ἔχουν ἀξία ἰδιαίτερη ὄχι μόνο γιά τόν ἐλληνισμό ἀλλά γιά ὀλόκληρο τόν κόσμο. Τοῦτο ὀφείλεται στήν πρωτοβουλία τοῦ Περικλῆ, πού ἤθελε νά κάνει τήν Ἀθήνα ὄχι μόνο πολιτικό ἀλλά καί καλλιτεχνικό καί πνευματικό κέντρο τῆς Ἑλλάδας.

Ἄλλα κέντρα ἀνάπτυξης τῆς τέχνης, ἐκτός τῆς Ἀθήνας, εἶναι ἡ Σικυώνα, τό

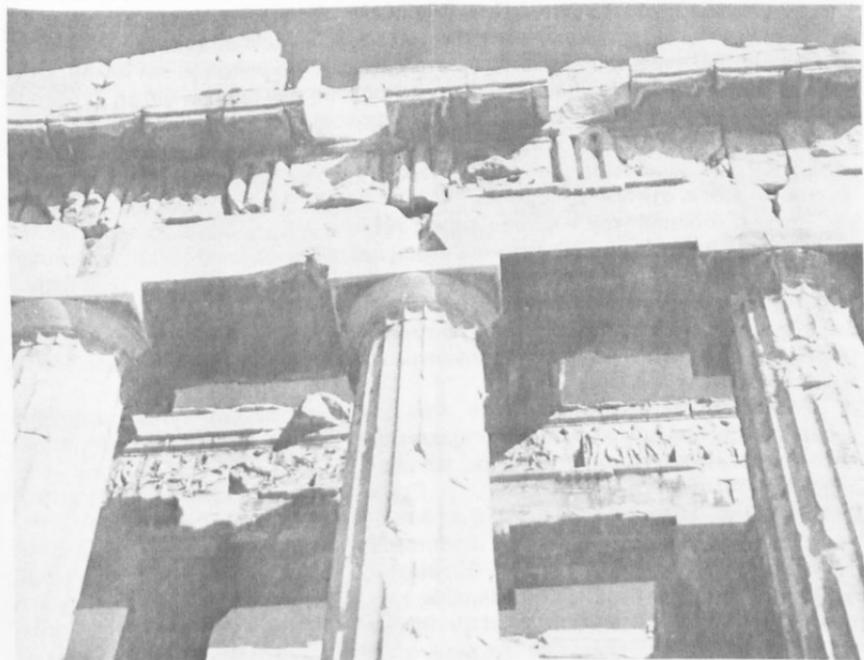
Ἄριστερά: Θρηγικός καί ἀέτωμα τοῦ Ἐρεχθείου. α) ἐπιστύλιο β) ζωφόρος γ) γείσο.
Κέντρο: Βάση Ἴωνικῆς κίονος Ἐρεχθείου. Δεξιά: Ἴωνικό κιονόκρανο βόρειας πρόστασης τοῦ Ἐρεχθείου.

Αριστερά: "Αν τοποθετήσει κανείς ένα αντίκειμενο στην άκρη του στυλοβάτη του Παρθενώνα, δέ θα μπορέσει, λόγω της καμπυλότητάς του, να τό δει από την άλλη του άκρη. Δεξιά: Ίωνικό κιονόκρανο, επιστύλιο και ζωφόρος ναού Ἀπτερου Νίκης.

Πάνω από τό επιστύλιο τής έξωτερικής κιονοστοιχίας τοῦ Παρθενώνα οἱ χαρακτηριστικές μετόπες καί τά τρίγλυφα τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ. Πάνω από τό επιστύλιο τῶν ἐσωτερικῶν κίωνων ἡ φημισμένη ζωφόρος τοῦ μέ τήν πομπή τῶν Παναθηναίων. Θαυμάσια σύζευξη τῶν δύο ρυθμῶν τοῦ ἔγινε σκότιμα ἀπό τοὺς Ἀθηναίους, γιά νά ἐκφράσει τό συνδυασμό τής ἐξωτερικής τους δύναμης καί τής ἐσωτερικής τους καλλιέργειας.

Ἡ Ζωφόρος τοῦ Παρθενώνα, πού εἰκονίζει τήν πομπή τῶν Παναθηναίων πρὸς τιμὴ τῆς πολιούχου θεᾶς Ἀθηνᾶς, ἔχει μήκος 160 μ. (στὶς 4 πλευρὲς τοῦ ναοῦ) καὶ ὕψος 1.01 μ. Στὴν εἰκόνα λεπτομέρεια ἀπὸ

Ἄργος, ἡ Αἴγινα (δωρικῆς τέχνης), ἡ Σάμος καὶ ἡ Νάξος (ιωνικῆς τέχνης) καὶ τὰ πανελλήνια ἱερά, προπάντων ἡ Ὀλυμπία καὶ οἱ Δελφοί.

Οἱ κλάδοι τῆς τέχνης πού ἐξελίχθηκαν περισσότερο ἦταν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ γλυπτικὴ, ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ ἀγγειογραφία.

Ἀρχιτεκτονικὴ. Μετὰ τὰ Μηδικὰ ἀνεγείρονται πολλὰ εἶδη οἰκοδομημάτων στὴν Ἑλλάδα, ὅπως ναοί, στοᾶς, βουλευτήρια, στάδια κ.ἄ. Ἡ Ἀθήνα ἰδίως κυριαρχεῖται ἀπὸ οἰκοδομικὸ ὄργανο, γιατί ὁ Περικλῆς ἤθελε νὰ τὴν κάνει ἀντάξιο κέντρο τῆς πανελληνίας πολιτικῆς του καὶ ταυτόχρονα νὰ δώσει ἐργασία σὲ χιλιάδες Ἀθηναίους καὶ ἄλλους Ἕλληνες πού ἐργάστηκαν στὰ ἔργα τῆς Ἀκρόπολης καὶ ἀλλοῦ, στὴν ἐξόρυξη καὶ λάξευση τοῦ μαρμάρου, στὴν κατασκευὴ τῶν δρόμων γιὰ τὴ μεταφορὰ του, στὴν οἰκοδόμησι τῶν κτηρίων καὶ στὴ διακόσμησή τους. Γιατὶ στὴν Ἀθήνα οἰκοδομήθηκαν κατὰ τὰ τριάντα χρόνια τῆς διακυβέρνησης τοῦ Περικλῆ ὁ Παρθενώνας καὶ τὰ Προπύλαια στὴν Ἀκρόπολη, ἡ Ποικίλη Στοὰ καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἡφαίστου στὴν Ἀγορὰ, τὸ Ὠδεῖο στὴ Ν.Α. πλευρὰ τῆς Ἀκρόπολης κ.ἄ. (Ἀλλὰ κι ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα τὸν 5ο αἰ. οἰκοδομήθηκαν ναοὶ ὀνομαστοί, ὅπως τοῦ Ποσειδῶνα στὸ Σούνιο, τῆς Νέμεσης στὸ Ραμνούνα κ.ἄ.). Στὴν ἀνέγερση καὶ τὴ διακόσμησι τῶν αἰώνων αὐτῶν μνημείων, πού ἦταν μοναδικὰ σὲ μεγαλοπρέπεια, ἀρμονία καὶ χάρη διακρίθηκαν ὁ Φειδίας, ὁ Καλλικράτης, ὁ Ἴκτινος, ὁ Μνησικλῆς καὶ ὁ Κόροιβος. Χαρακτηριστικὸ μνημεῖο τοῦ ὕψους πού ἔφτασε ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τὸν 5ο αἰ. π.Χ. εἶναι ὁ Παρθενώνας, τὸ τελειότερο σὲ ἀναλογίες καὶ ἑναρμόνισι μὲ τὸ περιβάλλον κτίσμα τῆς παγκόσμιας ἀρχιτεκτονικῆς.

Ἄν καὶ φαίνονται νὰ κυριαρχοῦν στὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφή του οἱ εὐθεῖες γραμμές, στὴν πραγματικότητά δὲν ὑπάρχει στὸν Παρθενῶνα καμιὰ εὐθεῖα γραμμὴ. Αὐτὸ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ πιστοποιήσει καὶ μόνος του, ἂν π.χ. τοποθετηθεῖ στὴ μιά ἄκρη τοῦ στυλοβάτη ἢ μιᾶς βαθμίδας τοῦ Παρθενῶνα τὸ καπέλλο του καὶ κυττάξει ἀπὸ τὴν ἄλλη ἄκρη. Ἐπειδὴ δηλαδὴ οἱ βαθμίδες εἶναι καμπύλες, δὲ θὰ τὸ δεῖ. Πρόκειται γιὰ μικρὸ παράδειγμα τῶν αἰσθητικῶν καὶ ὀπτικῶν κανόνων πού χαρακτηρίζουν τὸ ναὸ. Οἱ γωνιαῖοι κίονες τοῦ Παρθενῶνα εἶναι τόσο χοντρότεροι στὴ διάμετρο ἀπὸ τοὺς διπλανοὺς τους, ὅσο ἀκριβῶς χρειάζεται, γιὰ νὰ φαίνονται ἰσοπλάτεῖς μὲ αὐτοὺς. Οἱ ἀρχαῖοι δηλαδὴ Ἕλληνες γνώριζαν ὅτι ὅσο περισσότερο φωτίζεται ἓνα ἀντικείμενο, τόσο ἐξασθενεῖ σὲ ὄγκο καὶ φαίνεται λεπτότερο. Ἐπειδὴ λοιπὸν οἱ

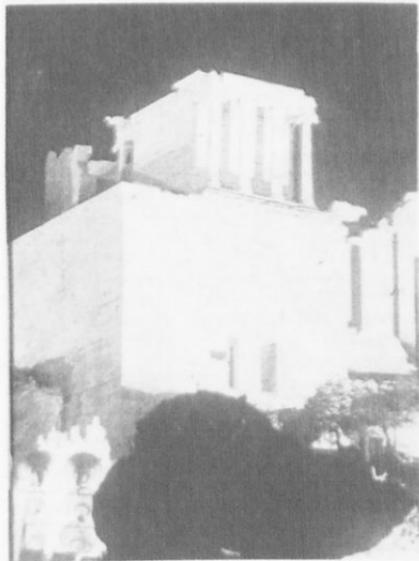

τήν απεικόνιση τής παρέλασης τών ἀθηναίων ἐφήθων. Στή μέση ἕνα ἀπό τά ἄλογα ἔχει ἀγριέψει. "Ένας ἄνδρας προσπαθεῖ νά τό συγκρατήσει.

γωνιαῖοι κίονες προβάλλονται στό κενό καί ἔτσι φωτίζονται περισσότερο, τούς ἔκαναν μεγαλύτερους σέ διάμετρο ἀπό τούς ἄλλους, γιά νά φαίνονται ἴσοι. Καί τό καταπληκτικότερο εἶναι ὅτι ἤξεραν πόσο ἀκριβῶς παχύτερους ἔπρεπε νά τούς κάνουν, γιά νά φαίνονται ὅμοιοι. Μέ ἀνάλογο ὀπτικό σκοπό τά μετακίονια (ἀποστάσεις μεταξύ τών κίωνων) τών γωνιῶν τοῦ Παρθενῶνα τά κατασκεύασαν μικρότερα ἀπό τά διπλανά τους.

Οἱ γωνιαῖες κολόνες τοῦ Παρθενῶνα, ἐπειδή φωτίζονται περισσότερο, φαίνονται λεπτότερες ἀπό ὅ,τι πράγματι εἶναι.

Δεξιά ἀπό τά Προπύλαια ὑπάρχει ἀκόμα ὁ ἀμυντικός προμαχῶνας ἀπό τόν καιρό ποῦ ἡ Ἀκρόπολη ἦταν φρούριο. Ἐπειτα κτίστηκε πάνω του ὁ ναός τής Ἀπτέρου Νίκης.

Ὁ ναός τοῦ Ἀπόλλωνα στίς Βάσες τῆς Φιγαλείας. Οἰκοδομήθηκε τόν 5ο αἰ. π.Χ. καί εἶναι ἀπόλυτα ἑναρμονισμένος ἀρχιτεκτονικά καί αἰσθητικά μέ τή μεγαλοπρέπεια τοῦ ὄρενοῦ τοπίου τῆς Ἀρκαδίας πού τόν περιβάλλει.

Οἱ ἀρχιτέκτονες τοῦ Παρθενώνα ἀπέφυγαν τίς εὐθείες, ἐπειδῆ στή φύση δέν ὑπάρχει καμία εὐθεία. Ὁ ναός λοιπόν θά ἑναρμονιζόταν περισσότερο μέ τό φυσικό περιβάλλον του, ἄν δέν εἶχε εὐθείες ἐπιφάνειες. Γιά τόν ἴδιο λόγο κανεῖς ἀπό τούς 46 μεγάλους ἐξωτερικούς κίονες τοῦ Παρθενώνα δέν εἶναι ὅμοιοι στίς διαστάσεις του μέ τούς ἄλλους. Στή μέση περίπου τοῦ ὕψους τους οἱ κίονες ἔχουν μία ἀνεπαίσθητη ἐξόγκωση πού λέγεται στήν ἀρχαία ἀρχιτεκτονική *ἐνταση*. Ὁ σκοπός της εἶναι αἰσθητικός. Κάνει δηλαδή τό μάρμαρο νά φαίνεται εὐπλαστο καί ζωντανό, καθώς δίνει τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ ἐξόγκωση τῶν κίωνων προκαλεῖται ἀπό τήν πίεση τοῦ ὑπερκείμενου βάρους. Ἔτσι ἐξουδετερώνεται ἡ ἐντύπωση ὅτι τό μάρμαρο εἶναι βαρῦ καί «ἄψυχο» ὕλικό.

Ἀρχιτέκτονας τοῦ Παρθενώνα ἦταν ὁ Ἴκτινος. Τή διακόσμησή του ἀνέλαβε ὁ Φειδίας μέ τούς μαθητές του. Πολλοί ἀπό αὐτούς ἦταν σχεδόν ἐφάμιλλοι του, ὅπως διαπιστώνεται ἀπό τήν ἐκπληκτική τέχνη τῶν 400 μορφῶν τῆς ζωφόρου τοῦ ναοῦ, πού εἰκονίζει τήν πομπή τῶν Παναθηναίων καί ἔχει μήκος 160 περίπου μέτρα. Ὁ Παρθενώνας στήν ἐξωτερική του περίσταση εἶναι δωρικοῦ ρυθμοῦ, ἐνῶ ἐσωτερικά ἔχει στοιχεῖα ρυθμοῦ ἰωνικοῦ. Οἱ Ἀθηναῖοι συνδύασαν τούς δύο ρυθμούς σκόπιμα, γιά νά δείξουν τήν δύναμή τους ἀλλά καί τήν πνευματική τους καλλιέργεια. Οἱ ἐργασίες τοῦ Παρθενώνα ἄρχισαν τό 447 καί τελείωσαν τό 432 π.Χ.

Ὁ Δισκοβόλος τοῦ Μύρωνα. Ἀρχαῖο μαρμάρينو ἀντίγραφο τοῦ χάλκινου πρωτότυπου. Ρώμη, Μουσεῖο Θερμάν.

Ἡ γλυπτική. Ἡ γλυπτική διακόσμηση τῶν ναῶν καί ὁ πλοῦτος τῶν ἀφιερωμάτων στά πανελλήνια ἱερά εἶχαν ὡς ἀπώτελεσμα τή μεγάλη πρόοδο τῆς γλυπτικῆς. Πολλά ἀγάλματα στόλιζαν τά αετώματα τῶν ναῶν καί πολλά ἀνάγλυφα τίς μετόπες καί τίς ζωφόρους. Ἐκτός ἀπό τά λατρευτικά ἀγάλματα πού ἔστηναν στόν κύριο ἐσωτερικό χώρο (σηκό) τῶν ναῶν, πολλά ἄλλα ἀγάλματα διακοσμοῦσαν τό χώρο ἔξω ἀπό τούς ναούς, τά θέατρα, τίς ἀγορές, τά βουλευτήρια κ.λ.π. Στήν ἀδριαντοποία ἐπικράτησε ἡ χαλκοπλαστική, ἐνῶ καί ἡ μαρμαρογλυφία σημεί-

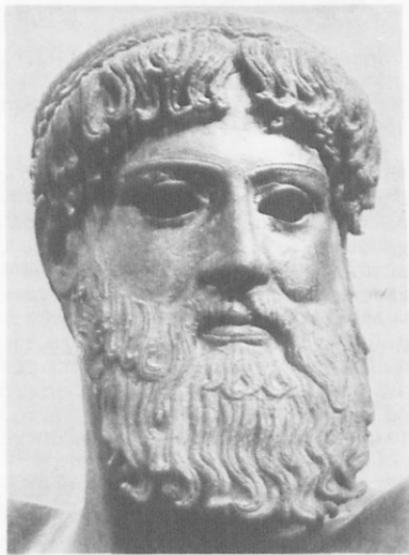

Ὁ Διαδούμενος του Πολυκλείτου. Ἀρχαίο μαρμάρινο ἀντίγραφο του παλιότερου χάλκινου πρωτότυπου. Ἀρχαιολογικό Μουσείο Ἀθηνών.

Ἀναπαράσταση του ἐσωτερικοῦ του Παρθενώνα (σηκοῦ) με τὸ χρυσελεφάντινο ἀγάλμα της Ἀθηνάς, ἔργο του Φειδία.

Ἀριστερά: Ἐξαιρετικό δείγμα τῆς γλυπτικῆς του 5ου αἰ. π.Χ. εἶναι ὁ Ἡνίοχος τῶν Δελφῶν (470 π.Χ.). Τὰ μάτια του χάλκινου ἀγάλματος εἶναι ἐνθετα. Ὁ ἥνιοχος φορεῖ στὰ μαλλιά του τὴν ταινία του νικητοῦ. Ἦταν μορφή μεγαλύτερης σύνθεσης, πού παρίστανε 4 ἄλογα τεθρίππου, τὸ ἄρμα πού ἔουραν κι ἐπάνω του τὸν ἥνιοχο καὶ τὸν ἀναθέτη του ἀφιερῶματος. Ἡ στοχαστικὴ ἔκφραση του ἀγάλματος εἶναι τέλεια ἐναρμονισμένη με τὴ σεμνότητα τῆς στάσης του. Τὸ ἔργο ἀφιερῶθηκε ἀπὸ Ἕλληνας τῆς Σικελίας, σὲ ἀνάμνηση νίκης τους, στοὺς Δελφοὺς. Δεξιά: Τὸ κεφάλι του περίφημου χάλκινου Δία ἢ Ποσειδώνα πού βρέθηκε σὸ θυθὸ του Ἀρτεμίου ἀκρωτηρίου τῆς Β. Εὐβοίας. Θαυμάσιο ἔργο του 5ου αἰ. (450 π.Χ.), εἶναι ἀπὸ τὰ λίγα ἀρχαῖα πρωτότυπα ἀγάλματα του Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου μας.

ωσε μεγάλη πρόοδο. Οί περιφημότεροι γλύπτες του 5ου αι. π.Χ. είναι:

α) 'Ο Μύρων. Υπήρξε χαλκοπλάστης και είναι ο παλαιότερος εκπρόσωπος της αττικής τέχνης. Από τους πρώτους καλλιτέχνες που απαλλάχτηκαν από τὰ δεσμά της αρχαϊκής τέχνης κι από τήν ιερατική στάση τῶν μορφῶν της, δίνει στά ἔργα του κίνηση κι ἐλευθερία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τῆς τεχνοτροπίας του είναι ὁ «δισκοβόλος», πού μόνο τό δεξί του πόδι πατάει στερεά, ἐνῶ, καθῶς τό σῶμα συστρέφεται γιά τήν ἐκτίναξη τοῦ δίσκου, τό ἀριστερό χέρι ἀκουμπᾷ στό δεξιό γόνατο. Ἄλλα περίφημα ἔργα τοῦ Μύωνα ἦταν τό σύμπλεγμα τῆς Ἀθηνᾶς καί τοῦ Μαρσύα κι ἡ χάλκινη «βοῦς» πού κοσμοῦσε πλατεία τῶν Ἀθηνῶν.

β) 'Ο Πολύκλειτος. Ἐξαίρετος χαλκοπλάστης, ἐκπροσωπεῖ τήν Πελοποννησιακή τέχνη. Ἐγράψε βιβλίο μέ τίτλο «Κανῶν», ὅπου ἀναφέρεται στίς ἀναλογίες πού πρέ-

Ἀρχαῖο νόμισμα τῶν Ἡλείων. Παριστάνει τό χρυσελεφάντινο ἀγαλμα τοῦ Δία στήν Ὀλυμπία, πού θεωρεῖται ἓνα ἀπό τὰ ἑπτὰ θαύματα τῆς ἀρχαιότητος.

πει νά ἔχουν τὰ ἀγάλματα. Τά γνωστότερα ἔργα του είναι ὁ «διαδοῦμενος» (ἀρχαῖο ἀντίγραφο στό Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο Ἀθηνῶν), ἡ «πληγωμένη ἄμαζονα» (Μητροπολιτικό Μουσείο Ν. Ὑόρκης) καί ὁ «δορυφόρος» (Μουσείο Νεάπολης). Τό ἔργο αὐτό τοῦ Πολύκλειτου εἶναι γνωστό ὡς «κανῶν» γιά τίς τέλειες ἀναλογίες καί τή βαθιά ἀνατομική γνώση.

γ) 'Ο Φειδίας. Ἡ ἰδιοφυΐα του εἶναι διεθνῶς ἀναγνωρισμένη. Ὡς μαρμαροπλάστης καί χαλκοπλάστης εἶναι ὁ τέλειος εκπρόσωπος τῆς ἀθηναϊκής τέχνης τοῦ «χρυσοῦ αἰῶνα». Τά γνωστότερα ἔργα του εἶναι τό χρυσελεφάντινο ἀγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς, πού βρισκόταν στό σηκό τοῦ Παρθενῶνα, καί τό χρυσελεφάντινο τοῦ Δία στό ναό τοῦ Δία στήν Ὀλυμπία. Ἀμυδρῆ ἰδέα τοῦ πρώτου ἔργου, πού εἶχε ὕψος 12 μ. (μαζί μέ τή θάση

15 μ.), ἔχουμε ἀπό ἀντίγραφο, γνωστό ὡς «Ἀθηνᾶ τοῦ Βαρβακειοῦ». Τό μεγαλεῖο, ἡ σοβαρότητα ἀλλά καί ἡ ἀγαθότητα στήν ἔκφραση τοῦ προσώπου τῆς Ἀθηνᾶς ἐντυπωσίαζε. Φημισμένο γιά τήν μεγαλοπρέπεια καί τήν ἐκφραστικότητα του ἦταν καί τό χρυσελεφάντινο ἀγαλμα τοῦ Δία στήν Ὀλυμπία. Μποροῦμε νά πάρουμε μιᾶ ἰδέα γι' αὐτό ἀπό τὰ νομίσματα τῶν Ἡλείων. Τά ἔργα τοῦ Φειδία διακρίνονται γιά τήν ἐξιδανίκευση καί γιά τήν τελειότητα τοῦ προσώπου, πού τό χαρακτηρίζει ἡ εὐγένεια καί ἡ γαλήνη. Ἄλλο γνωστό ἔργο του ἦταν ἡ «Ἀθηνᾶ τῶν Λημνίων», ἀφιέρωμα τῶν κληρῶν τῆς Λήμου, περίφημο γιά τήν αὐστηρή καί στοχαστική του ἔκφραση. Ὁ Φειδίας φιλοτέχνησε καί πολλά ἀπό τὰ ἀνάγλυφα τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνα. Τά περισσότερα βρισκονται στό Βρετανικό Μουσείο. Εἶναι γνωστό ὡς Ἐλγίνεια μάρμαρα, γιάτί ληλατήθηκαν τό 1800 ἀπό τό Σκῶτο διπλωμάτη Ἐλγιν, πού συνέδεσε ἔτσι τό ὄνομά του μ' αὐτά ἀλλά καί μέ ἀπεχθὴ πράξη, πού καλό εἶναι νά μή βρεῖ μιμητές.

δ) 'Ο Ἀλκαμένης. Γνωστός καί ἄξιος μαθητής τοῦ Φειδία. Τό γνωστότερο ἔργο του ἦταν ἡ ἐν κήποις Ἀφροδίτη. Εἰκόνιζε τή θεά νά κρατᾷ τό χρυσό μήλο τοῦ Πάρη καί βρισκόταν σέ κήπο τῶν Ἀθηνῶν, κοντά στοῦς στυλοῦς τοῦ «Ὀλυμπίου Διός».

Άριστερά: Έσωτερική διακόσμηση έρυθρόμορφης κύλικας. Νέος ψαρεύει με καλάμι και κύρτους. Δεξιά: Λευκή άττική λήκυθος του τέλους του 5ου αιώνα π.Χ. Παρουσιάζει πολεμιστή που κάθεται στον τάφο του.

Άρχαιο αντίγραφο του έργου αυτού του Άλκαμένη βρίσκεται στο Μουσείο του Λούβρου.

Τά γενικά χαρακτηριστικά της τέχνης του 5ου αί. π.Χ., της γνωστής ως κλασικής, είναι η ύψηλοφροσύνη, η μεγαλοπρέπεια, η εύτυχία και η γαλήνη. Κι όλα αυτά εκφράζονται στά πρόσωπα των έργων της με πολύ λιτό αλλά και εξαιρετικά εκφραστικό τρόπο. Γι' αυτό η κλασική τέχνη υπήρξε πάντα και εξακολουθεί να είναι αξεπέραστη αλλά και πρότυπο διεθνώς.

Η Ζωγραφική. Λόγω των φθαρτών υλικών της δέ σώζονται έργα της ζωγραφικής του 5ου αιώνα π.Χ. Ότι όμως και η τέχνη αυτή προόδευσε πολύ τότε φαίνεται από τις πληροφορίες των αρχαίων φιλολογικών πηγών, από τις σύγχρονες της αγγειογραφίες καθώς και από μεταγενέστερα αντίγραφα χαμένων έργων ζωγραφικής σε τοιχογραφίες και σε ψηφιδωτά. Οί γνωστότεροι ζωγράφοι του 5ου αί. π.Χ. είναι ο **Πολύγνωτος**, ο **Μίκων**, ο **Ζεύξης** και ο **Παρράσιος**. Εκπρόσωποι της αρχαιότερης ζωγραφικής της περιόδου, που τή χαρακτηρίζει η μεγαλοπρέπεια, η αυστηρότητα κι ο άτελής χρωματισμός, είναι ο Πολύγνωτος από τή Θάσο και ο Μίκων. Ό Πausanias αναφέρει ότι υπήρχαν ακόμη στον καιρό του δύο πίνακες του Πολυγνώτου στην Πινακοθήκη των Προπυλαίων. Ό ένας παρίστανε τή συνάντηση του Όδυσσέα με τή Ναυσικά και ο άλλος τόν Άχιλλέα στο παλάτι του βασιλιά τής Σκύρου Λυκομήδη. Ό Πολύγνωτος ήταν μεγαλοφυής και πρωτοπόρος, έξοχος στην παράσταση τής γυναικείας καλλονής και στην απεικόνιση των διαφανών ένδυμάτων.

Ό Μίκων ήταν άθηναίος ζωγράφος, σύγχρονος και συνεργάτης του Πολυγνώτου. Διακόσμησε έναν τοίχο τής Ποικίλης Στοάς με τό γνωστό κι από τή γλυπτική τέχνη θέμα τής Άμαζονομαχίας. Ό Ζεύξης από τήν Ήράκλεια τής Ίταλίας και ο

Παρράσιος από τήν "Εφεσο έκπροσωποῦν τή νεώτερη ζωγραφική τῆς περιόδου, πού χαρακτηρίζεται γιά τή χάρη καί τούς τέλειους χρωματισμούς.

"Άλλοι ζωγράφοι τῆς ἐποχῆς ἦταν ὁ «'Απολλόδωρος», ἐφευρέτης τῆς προοπτικῆς σκιαγραφίας καί ὁ «'Αγάθαρχος». θεμελιωτῆς τῆς σκηνογραφίας.

Ἡ ἄγγειογραφία. "Αν καί ἡ κεραμική τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. εἶχε γίνει πιά βιομηχανία, τὰ προϊόντα τῆς εἶναι δημιουργήματα τέχνης καί ἀποτελοῦν ἀριστουργήματα. Ὁ «ἀνατολιζῶν» ρυθμός καί τὰ θέματά του ἔχουν ὑποχωρήσει τελείως. Ἐπικρατεῖ τώρα ὁ ἐρυθρόμορφος ρυθμός. Οἱ μορφές δηλαδή εἰκονίζονται μέ ἐρυθρωπό χρῶμα στό μαῦρο φόντο τοῦ ἀγγείου. Τά θέματα τῶν ἀγγειογραφιῶν παίρνονται ἀπό τούς μύθους, ἀλλά ζωγραφίζονται καί σκηνές ἀπό τόν καθημερινό δημόσιο καί ἰδιωτικό βίο. Ἔτσι τὰ ἀγγεῖα τῆς ἐποχῆς ἐκεῖνης γίνονται πολῦτιμες πηγές, γιά νά γνωρίσουμε τίς ποικίλες ἐκδηλώσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς στίς ἀρχαῖες ἑλληνικές πόλεις.

Περίφημα ἀγγεῖα τῆς περιόδου εἶναι οἱ *λευκές ἀττικές λήκυθοι*, κομψότατα ἀγγεῖα νεκρικής χρήσης, πού προσφέρονταν στούς τάφους γιά χάρη τῶν νεκρῶν. Στό ἄσπρο φόντο τῆς ληκύθου εἰκονίζεται ὁ νεκρός, ἀόρατος ὑποτίθεται, νά παρακολουθεῖ διπλα στό μνήμα τήν ἐπίσκεψη συγγενικοῦ προσώπου. Συγκλονιστική εἶναι ἡ ἔκφραση τῆς γαλήνιας μελαγχολίας στό πρόσωπο τοῦ νεκροῦ, πού συχνά πετυχαίνεται μέ πολύ ἀπλές ἀλλά ἀδρές γραμμές.

5. Η ΑΘΗΝΑ «ΣΧΟΛΕΙΟ» ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Ἡ Ἀθήνα δέν ὑπῆρξε μόνο τό κέντρο τῆς Ἑλλάδας στίς τέχνες, στό θέατρο, στήν πολιτική, στήν οικονομική καί στήν κοινωνική ζωῆ. Ἐξίσου ὑπῆρξε «σχολεῖο» τῆς Ἑλλάδας στή ρητορική καί στή φιλοσοφία. Ἡ ὠριμότητα τοῦ ἀθηναικοῦ λαοῦ δέν ἀνεχόταν τόν κάθε τυχαῖο ρήτορα στό βῆμα τῆς Πνύκας. Ἔτσι τό ἐπίκεντρο τῆς ἀκμῆς τῆς ρητορικῆς θρῖσκεται τόν 5ο αἰ. π.Χ. στήν Ἀθήνα, μολονότι ὁ ρητορικός λόγος πρωτοκαλλιεργήθηκε στή Μ. Ἑλλάδα. Ἡ πολιτική ζωῆ τῶν Ἀθηναίων καί ἡ ἀπασχόλησή τους στά δικαστήρια προώθησε τή ρητορική στήν πράξη. Οἱ Ἀθηναῖοι πού μιλοῦσαν σέ ἀκροατήριο χιλιάδων πολιτῶν στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου ἤ ἑκατοντάδων δικαστῶν στήν Ἡλιαία ἔπρεπε νά ἔχουν τήν ἰκανότητα νά πείθουν τούς μορφωμένους συμπολίτες τους μιλώντας ἀπό στήθους. Ἔτσι δικαιολογεῖται ἡ παρουσία κορυφαίων πολιτικῶν ρητόρων στήν Ἀθήνα τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., ὅπως ἦταν ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Περικλῆς, ὁ Θεουκυδίδης τοῦ Μελησία, ὁ Νικίας κ.ά.

Ἦταν φυσικό νά μὴν ὑστερήσει ἡ Ἀθήνα καί σέ φιλοσοφικές σχολές. Σ' αὐτές ἀναπτύχθηκε καί ἐπεκτάθηκε ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτη πρὸς διάφορες κατευθύνσεις. Στίς σχολές αὐτές πού λέγονταν Σωκρατικές δέ συμπεριλαμβάνεται ἡ Πλατωνική Ἀκαδημία, γιατί ὁ Πλάτων ἦταν μέν μαθητῆς τοῦ Σωκράτη, ἀλλά ὑπῆρξε καί ὁ ἴδιος σπουδαῖος φιλόσοφος. Οἱ Σωκρατικές σχολές εἶναι ἡ *Κυνική*, ἡ *Κυρηναϊκή* καί ἡ *Μεγαρική*. Τήν Κυνική ἱδρυσε ὁ **Ἀντισθένης**, ἀντίπαλος τοῦ Πλάτωνα, πού θεωροῦσε τόν ἑαυτὸ του ὡς τό μόνο γνήσιο σωκρατικό. Ἡ κεντρική ἰδέα τῆς φιλοσοφίας του ἀναφέρεται στήν αὐτογνωσία ὡς προϋπόθεση τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου. Ἀποτέλεσμα τῆς αὐτογνωσίας εἶναι ἡ ἀρετή, πού εἶναι πηγή κάθε εὐδαιμονίας. Ὅποιοι εἶναι ἐνάρετοι, δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἄλλες γνώσεις. Γι' αὐτό ἀπέριπτε ὁ Ἀντισθένης τή γεωμετρία καί τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀντίθετος πρὸς τό ἰδανικό τῆς ὀλιγάρκειας καί ἄρα ἐχθρὸς τῆς ἀρετῆς. Ὁ Ἀντισθένης διδασκε ὅτι φύσει ὑπάρχει ἕνας θεός μόνο.

Σπουδαῖος μαθητῆς τοῦ Ἀντισθένη ἦταν ὁ **Διογένης** ἀπὸ τῆ Σινώπη, γνωστός στήν Ἀθήνα ὡς *Διογένης ὁ κύων* ἀπὸ τόν ἰδιόρρυθμο τρόπο τῆς ζωῆς του. Ἀπὸ τό

Διογένη ή σχολή ονομάστηκε **Κυνική**. Κατά μία γνώμη αυτός ίδρυσε την Κυνική σχολή. Κατά τό Διογένη ή άρετή άσκειται με τή φυσική ζωή, τήν ολιγάρκεια και τήν αϋτάρκεια. Είναι γνωστό ότι ο Διογένης έφάρμοσε τή διδασκαλία του στην πράξη ως τήν υπερβολή χρησιμοποιώντας στην Κόρινθο γιά κατοικία του ένα πιθάρι.

Ίδρυτής τής **Κυρηναϊκής σχολής** είναι ο **Άριστιππος** από τήν Κυρήνη. Κατά τή διδασκαλία τής σχολής αϋτής άνωτατο αγαθό τής ζωής είναι ή ήδονή στην εύρύτερη έννοια. Οι πνευματικές ήδονές όμως είναι αναγκαίες γιά τήν ολοκλήρωση τής εύτυχίας. Από τή σωκρατική διδασκαλία ο Άριστιππος υιοθέτησε και δίδασκε τό ιδανικό τής έσωτερικής έλευθερίας του άνθρώπου.

Τή **Μεγαρική** σχολή ίδρυσε ο **Εύκλειδης** από τά Μέγαρα. Ο Εύκλειδης συσχέτισε τή σωκρατική με τήν έλεατική φιλοσοφία και έλεγε ότι τό *άγαθόν* άποτελει τή μόνη πραγματικότητα και είναι τό μόνο αιώνιο, άμετάβλητο, άγέννητο και άφθαρτο, ενώ ή εικόνα του κόσμου είναι άπατηλή κι οι αισθήσεις μας ξεγελούν.

6. ΑΚΜΗ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΥΠΟ ΤΟΝ ΠΕΡΙΚΛΗ (461-431 π.χ.)

Ή τέλεια δημοκρατικοποίηση του πολιτεύματος. Βασικό χαρακτηριστικό τής δημοκρατίας του Περικλή είναι ή κυριαρχία του λαού που προσωπικά συμμετέχει στην διοίκηση κι όχι με αντιπροσώπους. Τό δικαίωμα του «έκλέγειν και του εκλέγεσθαι» είναι καθολικό και υπάρχει ολοκληρωτική ίσονομία και ίσοπολιτεία. Γιά νά εξασφαλιστεί μεγαλύτερη δημοκρατικότητα οι άρχοντες και οι δημόσιοι υπάλληλοι, με εξαίρεση τούς δέκα στρατηγούς, εκλέγονται με κλήρωση. Γιά νά διευκολύνονται οι φτωχότεροι πολίτες νά συμμετέχουν στην έξουσία καθιερώνεται ή μισθοφορά. Δηλαδή ο *έκκλησιαστικός*, ο *βουλευτικός* και ο *δικαστικός* μισθός. Καθιερώθηκε ακόμη τό *μετακλητόν*, δηλαδή δυνατότητα παύσης των άρχόντων από τούς εκλογείς. Η άρμοδιότητα του Άρείου Πάγου περιορίστηκε σε θρησκευτικές και φονικές δίκες. Άλλά και ή έξουσία των έννεα άρχόντων μειώθηκε, ενώ πολλά από τά καθήκοντά τους κατανεμήθηκαν σε άλλους άρχοντες με νέες άρμοδιότητες. Η Έκκλησία του δήμου, στην όποία συμμετέχουν οι πολίτες που έχουν ήλικία 21 έτων και πάνω, είναι κυρίαρχη.

Ή όργάνωση του κράτους. Η δημοκρατία του Περικλή εξασφάλιζε στους πολίτες της τήν έλευθερία αλλά ταυτόχρονα τήν τάξη και τήν εύνομία με τήν έπαρκή της όργάνωση και τή σωστή κατανομή καθηκόντων. Γιατί ή όρθή δημοκρατία, έπειδή άκριβώς προστατεύει τήν έλευθερία, όφείλει νά είναι και άυστηρή. Η άυστηρότητα τής δημοκρατίας του Περικλή φαίνεται και από τούς πολλούς άρχοντες ειδικών καθηκόντων. Μερικοί από αϋτούς ήταν:

α) Οι *έπτά νομοφύλακες* στην Πνύκα κάθονταν σε ψηλές έδρες κι αν έθλεπαν κάποιον νόμο νά παραβιάζεται, διέλυαν άμέσως τήν έκκλησία του δήμου. Έκτελούσαν έπίσης τίσ αποφάσεις τής βουλής.

β) Οι *φύλαρχοι* είχαν καθήκοντα πολιτικών άρχόντων τής κάθε φυλής.

γ) Οι *άστονόμοι* ήταν υπεύθυνοι γιά τήν εύκοσμία και τήν καθαριότητα τής πόλης.

δ) Οι *σωφρονισταί* επέβλεπαν τή συμπεριφορά των νέων.

ε) Οι *εϋθυνοί* έλεγχαν τούς άλλους άρχοντες.

Στούς οικονομικούς άρχοντες περιλαμβάνονταν:

α) Οι *Έλληνοταμιαί* ήταν υπεύθυνοι γιά τούς φόρους των συμμάχων ή των υπηκόων.

β) Οι *πωληταί*: ἐκμίσθωναν τούς φόρους καί πουλοῦσαν τίς δημευόμενες περιουσίες.

γ) Οι *πράκτορες*: εἰσέπρατταν τίς χρηματικές ποινές.

δ) Οι *σιτοφύλακες*: ἀρμόδιοι γιά τήν τιμή καί τήν ἐπάρκεια τοῦ σίτου.

ε) Οι *λογισταί*: ἔλεγχαν τούς δημόσιους λογαριασμούς.

Εἰσοδήματα καί δαπάνες. Οι κύριες πρὸσοδοι τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους ἦταν: α) Τά εἰσοδήματα ἀπό τά μεταλλεῖα. Ἐκτός ἀπό τά ἀργυρωχεῖα τοῦ Λαυρίου οἱ Ἀθηναῖοι

εἶχαν μεταλλεῖα χαλκοῦ στή Θάσο καί χαλκοῦ καί σιδήρου στή Θράκη. β) Οι φόροι τῶν συμμάχων, γ) οἱ φόροι τῶν μετοίκων, (*μετοίκιον*) δ) Οι λιμενικοὶ φόροι στά εἰσαγόμενα καί ἐξαγόμενα ἐμπορεύματα.

Οἱ δαπάνες τοῦ κράτους ἦταν οἱ μισθοὶ τῶν ἀρχόντων καί τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, ὁ ἐξοπλισμὸς τοῦ στρατοῦ καί τοῦ στόλου, οἱ ὀχυρώσεις, ἡ κατασκευὴ τῶν δημοσίων οἰκοδομημάτων, ἡ συντήρηση τῶν οἰκογενειῶν ὄσων ἔπασαν στὸν πόλεμο καί οἱ προετοιμασίες τῶν ἐορτῶν καί τῶν ἀγώνων. Στίς δαπάνες τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους πρέπει νά συγκαταλεγοῦν καί τά *θεωρικά*, τά χρήματα δηλαδή πού ἔδινε τὸ δημόσιο ταμεῖο στοὺς πολίτες γιά τήν πληρωμὴ τῶν εἰσιτηρίων τους στό θέατρο. Μερικά ἀπό τά εἰσιτήρια αὐτά ἔχουν βρεθεῖ στίς ἀνασκαφές τοῦ χώρου τοῦ θεάτρου τοῦ Διονύσου καί εἶναι μολύβδινα.

Οἱ λειτουργίες. Ἐπειδὴ ἡ ἄμεση φορολογία νομιζόταν ἀνάξια ἐλεύθερων πολιτῶν, οἱ πλοῦσιοι βοηθοῦσαν τὸ κράτος μέ τίς λειτουργίες. Οἱ λειτουργίες ἦταν οἱ ἐξῆς:

Ἀπό αὐτὴ τήν ὁδὸ περνοῦσε μέσα ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν ἡ πομπὴ τῶν Παναθηναίων. Σ' ἐλάχιστα σημεῖα τῆς μόνο σῶζεται τὸ ἀρχαῖο πλακόστρωτο.

α) Ἡ *χορηγία*. Ἐκεῖνος πού ἀναλάβαινε τὴ λειτουργία αὐτὴ λεγόταν χορηγός, γιατί ἔδινε τὰ ἐξοδα γιά τήν προετοιμασία τοῦ χοροῦ τῶν τραγωδιῶν. Ὁ χορηγός τῆς τραγωδίας πού βραβευόταν ἔπαιρνε ὡς βραβεῖο χρυσὸ τρίποδα, πού μπορούσε νά τὸν στήσει σὲ ἀνάμνηση τῆς χορηγίας του ἐπάνω σὲ μνημεῖο, στή λεγόμενη ὁδὸ τῶν τριπόδων, στίς ὑπώρειες τῆς Ἀκρόπολης. Ἀπὸ τὰ μνημεῖα πού ὑπῆρχαν σ' ὅλο τὸ μῆκος τῆς ὁδοῦ τῶν τριπόδων σῶζεται μόνο τὸ χορηγικὸ μνημεῖο τοῦ Λυσικράτη, γνωστὸ σήμερα ὡς «φανάρι τοῦ Διογένη».

β) Ἡ *γυμνασιαρχία*, δηλαδή ἡ δαπάνη γιά τήν ἐξάσκηση τῶν ἀθλητῶν καί τὴ διακόσμηση τοῦ χώρου τῶν ἀγώνων.

γ) Ἡ *τριηραρχία*, ἡ δαπάνη γιά τὴ συντήρηση καί τὸν ἐξοπλισμὸ τριήρων. Ἡ λειτουργία αὐτὴ ἦταν ἀπὸ τίς δαπανηρότερες. Ὁ τριηραρχος, ὅπως λεγόταν ὁποῖος τὴν ἀναλάβαινε, εἶχε τὸ δικαίωμα καί τήν τιμὴ νά κυβερνᾷ τὴν τριήρη σὲ ὦρα πολέμου.

δ) Ἡ *ἐστίασις*, φυλετικὸ δεῖπνο στό ὁποῖο ἔτρωγαν δύο χιλιάδες ἄτομα γιά τὴ

γνωριμία τῶν μελῶν τῆς φυλῆς.

ε) Ἡ *λαμπαδαρχία*, δαπάνη δηλαδή γιὰ τὴ διοργάνωση νυκτερινῶν ἀγῶνων δρόμου μέ πυρσοῦς πρὸς τιμὴ τοῦ Προμηθέα, τοῦ Ἡφαίστου καὶ τῆς Ἀθηνᾶς.

Οἱ γιορτές. Ἡ πιὸ μεγάλη γιορτὴ στὴν ἀρχαία Ἀθῆνα ἦταν τὰ **Παναθήνια**, πού γιορτάζονταν τὸ μῆνα Ἰούλιο σέ ἀνάμνηση τοῦ συνοικισμοῦ τῶν δῆμων τῆς Ἀττικῆς. Στὴ διάρκεια τῶν 6 ἡμερῶν πού κρατοῦσαν γίνονταν ἀγῶνες μουσικοὶ στό Ὠδεῖο τοῦ Περικλῆ, λεμβοδρομίες στὸν Πειραιᾶ καὶ ἄλλοι ἀγῶνες, ἄρματοδρομίας, ἵππικοί, καθῶς καὶ ρητορικοὶ καὶ ποιητικοί. Γινόταν ἀκόμη καὶ ἀγῶνας εὐανδρίας καὶ γερόντων. Ἡ σπουδαιότερη ὅμως ἐκδήλωση τῶν Παναθηναίων ἦταν ἡ ὁμώνυμη πομπὴ τῶν Παναθηναίων, πού πραγματοποιήσαν τὴν τελευταία μέρα. Μεταφερόταν τότε στό Ἐρέχθειο, κρεμασμένος σάν ἰστίο σέ ἰστό πλοίου πού συρόταν σέ τροχοῦς, ὁ νέος μᾶλλον πέπλος τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς.* Εἶχε ὑφανθεῖ ἀπὸ ἀθηναίες παρθένες (τίς ἐργαστίνες) καὶ παρίστανε τὸν ἀγῶνα τῆς θεᾶς κατὰ τῶν γιγάντων. Στὴν πομπὴ συμμετεῖχαν, ὅπως βλέπουμε στὴ ζωφόρο τοῦ Παρθενῶνα, ἱερεῖς, ἄρχοντες, οἱ κανηφόρες, ἀντιπρόσωποι τῶν συμμάχων, μέτοικοι, ἄρματηλάτες, ἱππεῖς καὶ τὰ ζῶα πού ὀδηγοῦνταν γιὰ τὴ θυσία (*ἐκατόμβη*).

Τὰ **Διονύσια** γιορτάζονταν τὸ Μάρτιο. Στὴ διάρκειά τους παρουσιάζονταν νέα δραματικά ἔργα κι ἀπονέμονταν βραβεῖα σέ συγγραφεῖς καὶ ἡθοποιούς. Μιά ἀπὸ τίς ἐκδηλώσεις τῶν Διονυσίων ἦταν ἡ μεταμφίεση νέων σέ σατύρους, πού ἔλεγαν ἀπὸ ἄμαξα πειρακτικά λόγια στοὺς διαβάτες χωρὶς παρεξήγηση (τὰ *ἐξ ἀμάξης*), γιὰ νὰ προκαλεῖται εὐθυμία καὶ ζωηρότητα, πού χαρακτήριζαν τίς γιορτές τῶν Διονυσίων. Ἐκτός ἀπὸ τὰ Διονύσια, τὰ λεγόμενα *μεγάλα ἢ κατ' ἄστυ*, γιορτάζονταν στὴν ὑπαιθρο καὶ τὰ *μικρά ἢ κατ' ἀγρούς* Διονύσια, ὅταν πρωτόπιναν τὸ νέο κρασί τῆς χρονιάς. Τότε γινόταν πομπὴ μέ κωμικοὺς χοροῦς, ἀστεῖσμούς καὶ διθυραμβικά τραγούδια, ἀπὸ τὰ ὅποια ἀναπτύχθηκε τὸ σατυρικό δράμα καὶ ἡ κωμῶδια. Ἀπὸ τίς πομπές αὐτές τοῦ Διονύσου φαίνεται πῶς κατάγονται οἱ σύγχρονες ἀποκρηάτικες μασκαράτες.

Τὰ **Ἐλευσίνεια** διοργανῶνταν τὸ Σεπτέμβριο πρὸς τιμὴ τῆς Δήμητρας καὶ τῆς Περσεφόνης καὶ κρατοῦσαν ἑννέα μέρες. Στίς πρῶτες πέντε γίνονταν προσευχές, θυσίες καὶ καθαρμοί. Τὴν ἕκτη μέρα γινόταν ἡ πομπὴ ἀπὸ τὴν Ἱερὰ ὁδὸ πρὸς τὴν Ἐλευσίνα, πού ἀκολουθοῦσαν μυριάδες λαοῦ κατὰ τὸν Ἡρόδοτο. Τίς ἐπόμενες μέρες ἀκολουθοῦσαν τὰ Ἐλευσίνεια μυστήρια στό Τελεστήριο τῆς Ἐλευσίνας, ὅπου ἀποκαλύπτονταν τὰ σύμβολα καὶ τὰ μυστικά, τὰ σχετικὰ μέ τὴ μέλλουσα ζωὴ. Στὴν ἀρχὴ τὰ Ἐλευσίνεια ἦταν γεωργικὴ γιορτὴ. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ σοπὰ τοῦ σίτου κι ἡ ἀναβλάστησή του ἀπὸ τὴ γῆ εἶχε κάτι τὸ μυστηριώδες, πού ὑπαινισσόταν καὶ ὁ γνωστός μῦθος τῆς Περσεφόνης, τὰ Ἐλευσίνεια συνδυάστηκαν μέ τὰ μυστήρια, τὰ σχετικὰ μέ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς.

* Μὲ τὸν πέπλο τύλιγαν τὸ ἱερὸ ξοανόμορφο ἀγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς πού φυλαγόταν στό Ἐρέχθειο.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Γιατί ο ελληνικός πολιτισμός έφτασε στο άποκορύφωμά του στην περίοδο που ακολουθεί τους ελληνοπερσικούς πολέμους;
2. Θεωρείται δίκαια ο Θουκυδίδης ιδρυτής της έπιστημονικής ιστοριογραφίας; Γιατί;
3. Πώς εξηγείται τό ότι οι σοφιστές προέρχονταν συνήθως από τις άποικίες;
4. Σέ τί διαφέρει ή κοσμοθερητική από τήν άνθρωποκεντρική φιλοσοφία;
5. Ποιά ή διαφορά μεταξύ τών αντίληψεων του Σωκράτη και τής διδασκαλίας τών σοφιστών;
6. Πού όφειλεται ή μοναδικότητα τής αισθητικής όμορφιάς του Παρθενώνα;
7. Ποιά είναι τά γενικά χαρακτηριστικά τής κλασικής τέχνης και γιατί ή τέχνη αύτή θεωρείται άξεπέραστη;
8. Τί φανερώνει ο μεγάλος αριθμός τών άρχόντων μέ τις ειδικές άρμοδιότητες στη δημοκρατία του Περικλή;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Πλουτάρχου, Περικλής 12 κ.έ. Μετάφρ. Ε.Β.)

Ο Περικλής και τά έργα τής Αθήνας

«Τά άπαιτούμενα ύλικά ήταν μάρμαρο, χαλκός, έλεφαντοστό, χρυσός, έβενος και κυπαρίσια. Για τήν κατεργασία τους χρειαζόνταν διάφοροι τεχνίτες, οικοδόμοι, χύπτες σιδηρουργοί, λαξευτές, βαφείς, χρυσοχόοι, τεχνίτες έλεφαντοστού, ζωγράφοι, διακοσμητές και τονρευτές. Προμηθευτές ήταν στη θάλασσα οι έμποροι, οι ναυτικοί και οι κυβερνήτες, στη ξηρά οι άμαξοποιοί, οι ζευγολάτες, οι ήνιοχοι, οι σχοινοποιοί, οι λιπουργοί και οι ύποδηματοποιοί, οι κατασκευαστές δρόμων και οι μεταλλουργοί. Όπως ο στρατηγός, κάθε τέχνη χρησιμοποιούσε ολόκληρο στρατό ανθρώπων από τήν τάξη τών θητών. Έτσι οι διάφορες άνάγκες μοίραζαν και σκόρπιζαν τόν πλούτο σε κάθε ηλικία και επάγγελμα. Τά έργα ύψόνονταν επιβλητικά στό μέγεθος, άμίμητα στη μορφή και τό κάλλος τους. Μεγάλη ήταν ή φιλοτιμία τών τεχνιτών νά ξεπεράσουν μέ τήν τελειότητα τή δημιουργική έμπνευση και ήταν άξιοθαύμαστη ή ταχύτητα τής πρόόδου τών οικοδομημάτων. Γι' αύτό τά έργα του Περικλή θαυμάζονται περισσότερο, γιατί σε

λίγο χρόνο χτίστηκαν έτσι, ώστε νά διαρκέσουν πολύ».

(Θουκυδίδη Β, 40. Μετάφρ. Ε.Β.)

Από τόν Έπιτάφιο του Περικλή

«Και γι' αύτά, νομίζω, ή πόλη είναι άξια θαυμασμού και γιά πολλά άλλα άκόμη. Άγαπούμε τις τέχνες συνδυασμένες μέ απλότητα και φιλοσοφούμε χωρίς νά φτάνουμε σε ωθρότητα· και τόν πλούτο χρησιμοποιούμε γιά επίτευξη έργων παρά σάν άφορμή γιά καυχησιολογίες· και δέ θεωρεί κανείς μας τή φτώχεια ντροπή, αλλά νομίζει αίτια ντροπής τό νά μη προσπαθεί νά τήν άποφύγει μέ τήν εργασία του. Άκόμη είναι δυνατό οι ίδιοι νά καταγινόμεσθε και μέ τά πολιτικά και, μολονότι ο καθένας μας έχει στραφεί πρός διαφορετική εργασία, μπορούμε νά έχουμε ικανοποιητική γνώση τών πολιτικών πραγμάτων. Διότι μόνο έμεις θεωρούμε αύτόν που δέν άνακατεύεται σ' αύτά άχρηστο άνθρωπο κι όχι φιλήσυχο κι έμεις οι ίδιοι ή εκφράζουμε γνώμη σ' ό, τι προτείνουν άλλοι ή σκεπτόμαστε και ύποβάλλουμε στην κρίση τών άλλων προτάσεις, έπειδή πιστεύουμε ότι οι λόγοι δέ θλάπτουν στά έργα, άλλ' ό τι θλάπτει νά μη φωτιστούμε μέ λόγια, πρίν φτάσουμε στην πράξη. Γιατί και σ' αύτό διαφέρουμε πολύ από τους άλλους, στό ότι δηλαδή είμασθε έμεις οι ίδιοι έξαιρετικά τολμηροί, αλλά και πολύ καλά ύπολογίζουμε όσα πρόκειται νά επιχειρήσουμε. Αντίθετα στους άλλους ή άμάθεια φέρνει θρῆσος κι ο ύπολογισμός δισταγμό. Και πολύ γενναίοι θά μπορούσαν δίκαια νά θεωρηθούν εκείνοι, που γνωρίζουν καλά και τους κινδύνους του πολέμου και τά καλά τής ειρήνης, όμως δέν άποφεύγουν τόν κίνδυνο τής μάχης.

(M. PERRY, *Man's unfinished journey*, σ. 41. Από τό βιβλίό της Παιγκόσμιας Ιστορίας που διδάσκειται στό γυμνάσιο τών Η.Π.Α. Μετάφρ. Ε.Β.)

Ο Έλληνικός πολιτισμός

«Η συμβολή τών Έλλήνων στην τέχνη, στό μαθηματικά, στό γράμματα, στην πολιτική είναι μεγάλη. Είναι οι θεμελιωτές τής φιλοσοφίας και πολλών άλλων έπιστημών. Σε κανένα άλλο λαό δέν χρωστάμε τόσα πολλά, όσα στους άρχαίους Έλληνες. Όλα ένδιέφεραν τους Έλληνες και έκαναν σχεδόν τό καθετί τέλεια. Ποτέ στην Ιστορία δέν έδειξε άλλος λαός τέτοια ικανότητα σε τόσο πολλούς τομείς. Άκόμη και σήμερα μένουμε έκπληκτοι και έμπνεόμαστε από τά έπιτεύγματά τους».

(F. R. Schoder, *Greek Art*, σ. 1. Μετάφρ. Ε.Β.)

‘Η κληρονομιά τής ‘Ελλάδας

«Οί Έλληνες μās ξμαθαν νά ζοϋμε έλεύθεροι καί νά έχουμε πνευματικά ένδιαφέροντα. ‘Η επίδρασή τους στόν πολιτισμό είναι ολοζώντανη άκόμη καί σήμερα’ πολλές άπό τίς πολυτιμότερες άξίες καί άπό τά έργα τής τέχνης καί τής φιλολογίας μας άποτελούν κληρονομία τής άρχαίας ‘Ελλάδας.»

(Παγκόσμια ‘Ιστορία ΕΣΣΔ, τ. Β1. Μετάφρ. ‘Α. Σαραντόπουλου, σελ. 161)

‘Η άρχαία έλληνική τέχνη

«Τόν 5ο καί 4ο αι. π.Χ. ό άνθρωπος έκανε ένα τεράστιο βήμα πρός τά εμπρός στή γνώση του γύρω κόσμου καθώς καί στήν καλλιτεχνική ανάπτυξη τής ανθρωπότητας. ‘Η καθολικότητα, ή αρμονικότητα καί ή επιθεβαιωτική τής ζωής δύναμη τής έλληνικής τέχνης, πού οι ρίζες της, παρά τόν κλασικό της χαρακτήρα, θρίσκονται πολύ βαθιά μέσα στή λαϊκή βάση, έκαναν άθάνατα τά καλύτερα δημιουργήματά της, πού διατηρούν τήν άξία τους άπό όρισμένες πλευρές σάν κανόνες καί άφθαστα πρότυπα.»

(Σοφοκλή, ‘Αντιγόνη, στ. 332 - 369. Μετάφρ. Κ. Μάνου)

‘Υμνος στή δύναμη του ανθρώπου

«Του κόσμου άπό τά θάματα δέν είναι τίποτ’ άλλο, πού νάναι σάν τόν άνθρωπο περήφανο, μεγάλο. Σέ φουσκωμένα κύματα, σέ θάλασσα άφριομένη, αυτός ξέρει καί μπαίνει

καί φύσαγε, νοτιά!
Καί τή θεά τήν ύπέρτατη, τή Γή τή φαρδειοπλάτα, πού άκούραστα τά χαίρεται τ’ άθάνατά της νειάτα, ζέθει στ’ άλέτρι τ’ άλογο καί τήν περικυκλώνει, θαθείά τήνε πληγώνει καί τήν καταπονά.

Πιάνει πουλιά γοργόφτερα, βουνήσια άγρίμια πιάνει τά ψάρια άπό τή θάλασσα αυτός μέ δίχτυα θγάνει. Αύτός τόν ταϋρο, τ’ άλογο ξέρει νά μεταπίσει τή λευτεριά ν’ άφήσει καί στό ζυγό νά μπει.

Αύτός καί γλώσσα ένμαθε, καί σπία νά σκεπάζει καί νόμους έστερέωσε, καί φρόνημα σπουδάζει. Μέ χίλιους τρόπους έρχεται καί χίλιους τρόπους ξέρει, καί μόνο δέ θά φέρει θανάτου άποφυγή!

Αύτός τό κάθε άνέλπιστο μέ τέχνη μηχανεύει πότε κακόν όρέγεται, πότε καλό γυρεύει! Κι εκείνος όπου χαίρεται ψηλά τήν έξουσία τών νόμων τήν ούσια συχνά παρεξηγά. Μά πολιτείας άνάξιος εκείνος πού τολμάει, γιατί έτσι τό φαντάστηκε, τ’ άδικο ν’ άγαπάει. Καί δέν τόν θέλω σύμμαχο, φίλο μου δέν τόν πιάνω, στό σπία δέν τόν θάνω, όπού τά κάνει αυτά!».

(Εϋριπίδη, Μήδεια, στ. 1236 - 1265. Μετάφρ. Παν. Λεκατσά)

Τό πάθος τής Μήδειας

«ΜΗ. Φίλες, τά λόγια τέλειωσαν, άπόφαση τό πήρα νά σκοτώσω τά παιδιά μου καί νά του δίνω άπό τή χώρα. Μήτε στιγμή δέν πρέπει νά σταθώ, ν’ άφήσω νά μου ξεκάμουν τά παιδιά μου χέρια άπ’ τά δικά μου πιό έχθρικά· κι έτσι κι άλλώς άνάγκη νά πεθάνουν· κι άφού είν’ έτσι θά τά σκοτώσω ή ίδια εγώ πού τάκαμα. Μά εμπρός, καρδιά μου, όπλίσου· δέν είν’ ώρα για δισταγμούς, σάν επιβάλλ’ ή άνάγκη τά φοβερά κακά. Τί στέκει; Έλα, πανάθλιο χέρι, πάρε τό μαχαίρι, πάρε καί τράβα ώς τό στερνόν του βίου τό σκαλοπάτι τό πικρό, καί μη δειλιάσεις, μη θυμηθείς πώς ήταν ή λατρεία σου, μηδέ καί πώς τά γέννησες· μά τούτη ξέχνα τή μέρα τή γοργή πώς έχεις παιδιά, κι έπειτα θρήνα· καί τί τάχα σά γίνεις ό φονιάς τους; Πάντα, πάντα θά σ’ άκλουθά ή άγάπη τους, καθώς πάντα θά σ’ άκλουθά καί ή δυστυχία.»

(Εϋριπίδη, ‘Ορέστης, στ. 917 - 922. Μετάφρ. Μ. Γαρίδη)

‘Ο άγρότης

«Τό παρουσιαστικό του δέν προκαλεί τήν προσοχή, όμως είναι ό γενναίος

πού σπάνια τόν βλέπεις στήν πόλη καί στήν
πλατεία.
είναι ένας από εκείνους πού ζοῦν μέ τή δου-
λειά τῶν χεριῶν τους
καί πού σώζουν τήν πατρίδα».

(Ἀριστοφάνη, Πλούτος, στ. 14 - 21. Μετάφρ.
Ἡ. Ἀγγελόπουλου)

Χρεμύλος καί Καρίων.

[Ὁ Ἀθηναῖος ἀγρότης Χρεμύλος ἀκολουθεῖ στό
δρόμο τόν Πλούτο, πού τόν εἶχε τυφλώσει ὁ Δίας. Ὁ
δούλος τοῦ Χρεμύλου Καρίων (πολλοί δούλοι στήν
Ἀθήνα ἦταν ἀπό τήν Καρία) στρεφόμενος στό κοινό
λέει ὅτι τόν ἀφέντη του τόν κτύπησε ἡ τρέλλα...].

«Αὐτός γυρεύει
ν' ἀκολουθᾷ ἐνθρῶπο στραβά κι ἀπ' ὅ,τι
πρέπει
νά κάνει τ' ἀνάποδο. Γιατί τούς ὀδηγοῦμε
ἐμεῖς, πού μάτια ἔχουμε, ἐκείνους πού δέν
βλέπουν
ἐνῶ αὐτός ἀκολουθεῖ στραβά καί μέ προστά-
ζει

ν' ἀκολουθῶ καί οὐδέ γρῦ λέει γιά ποιά αἰτία.

(στρεφόμενος πρός τόν Χρεμύλο)

Ἐγώ λοιπόν, ἀφέντη μου, τό στόμα δέ θά
κλείσω,
ἄν δέν μοῦ πεῖς καί τό γιατί πηγαίνουμε ἀπό
πίσω
ἀπ' τόν στραβό καί ἥσυχο στιγμή δέ θά σ'
ἀφήσω.

Γιά νά μέ δεῖρεις; Δέν μπορείς, γιατί φορῶ
στεφάνι». »

(Ἀριστοφάνη, Πλούτος, στ. 182-194. Μετάφρ.
Κ. Βάρναλη)

«Χρεμύλος

(στόν Πλούτο)
Ἐσύ 'σαι ὁ μόνος αἴτιος, νά τό ξέρεις,
γιά τά κακά καί τά καλά στόν κόσμο.

Πλούτος

Ἐνας ἐγώ μπορῶ καί κάνω τόσα;

Χρεμύλος

Ναί μά τό Δία, κι ἀκόμα περισσότερα,
πού κανένας ποτέ δέν σέ χορταίνει.
Ἵλα τ' ἄλλα μαθές, χορταίνονται; Ἐρωτας

Καρίων Καρβέλια...

Χρεμύλος Μουσική.....

Καρίων Κρασομεζέδες

Χρεμύλος Τιμές.....

Καρίων Γλυκά ταψιοῦ...

Χρεμύλος Ἀνδραγαθίες....

Καρίων Σύκα...

Χρεμύλος Φιλοδοξίες.....

Καρίων Κριθαροκόλλουρα

Χρεμύλος Στρατηγηλίκια.....

Καρίων Καί φακή.....»

*Σεβασμός ὀφειλόταν σ' ὄσους στεφανοφοροῦσαν.

Η ΔΟΚΙΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ ΠΟΛΕΜΩΝ (431-362 π.Χ.)

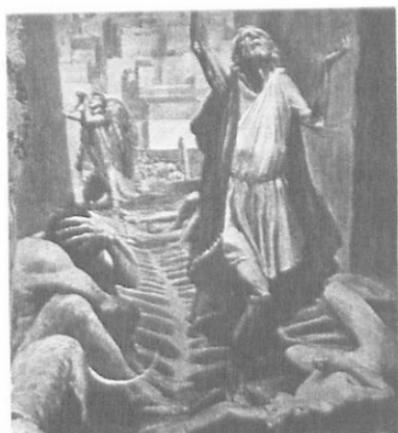
Μετά τήν περίοδο τής μεγάλης άκμής τών ελληνικών πόλεων και ιδιαίτερα τών Ἀθηνῶν, πού όφειλόταν στό ύψηλό φρόνημα από τίς ελληνικές νίκες έναντίον τών Περσῶν και στήν οικονομική πρόοδο και στήν επικράτηση τών δημοκρατιῶν, οι Ἕλληνες παρασύρθηκαν από έσωτερικές διαμάχες και από εμφύλιους πολέμους. Οι πόλεμοι αυτοί έγιναν μέ πείσμα και υπήρξαν όλέθριοι για τόν άρχαίο ελληνισμό. Ὁ πιό καταστρεπτικός υπήρξε ό Πελοποννησιακός πόλεμος, πού έγινε μεταξύ Ἀθηνῶν και Σπάρτης για τήν ήγεμονία τής Ἑλλάδας. Οι εμφύλιοι πόλεμοι έξασθέ- νισαν τίς ελληνικές πόλεις και δημιούργησαν καταστρεπτικές συνέπειες για νικητές και ήττημένους. Ἀπέδειξαν επίσης ότι ό άτομικισμός τών ελληνικών πόλεων ήταν τόσο έντονος, όσο είναι σήμερα ό άτομικισμός τών συγχρόνων κρατῶν.

Ι. ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (431-404 π.Χ.)

Πολιτικοοικονομικές και οικονομικές διαστάσεις. Ἡ τάση τών πόλεων τής Ἀθη- ναϊκής συμμαχίας για άνεξαρτησία είχε τόν αντίκτυπό της και στήν έσωτερική τους κατάσταση. Πολλές προτίμησαν να επανέλθουν στό παλιό σύστημα αυτοκυβέρνη- σης. Τήν πολιτική αυτή άκολουθοῦσαν οι άριστοκρατικοί σε κάθε πόλη. Ἀντίθετα ή τάξη τών εμπόρων και τών βιοτεχνῶν προτιμοῦσε συμμαχία μέ τούς Ἀθηναίους, έστω και άν θρίσκονταν υπό τήν πολιτική τους έξάρτηση. Ἔτσι οι Ἀθηναίοι ύποστήρι- ζαν παντοῦ τά δημοκρατικά κόμματα, πού άποτελοῦσαν συνήθως οι έμποροι, οι βιοτέχνες και οι λαϊκότερες γενικά τάξεις.

Ἡ Σπάρτη, έπειδή φθονοῦσε και φοβόταν τήν αύξηση τής δύναμης τοῦ αθηναϊ- κοῦ κράτους, τήν οικονομική του πρόοδο και τήν επέκταση τής ήγεμονίας του, ύποστήριζε μέ κάθε τρόπο τά συντηρητικά κόμματα στις πόλεις πού ήταν σύμμαχοι τών Ἀθηναίων και τά βοηθοῦσε να άντιδροῦν στις δημοκρατικές κυβερνήσεις τους. Ἔτσι Σπάρτη και Ἀθήνα, τά δύο ισχυρότερα κράτη τής Ἀρχαίας Ἑλλάδας, έχοντας αντίθετα πολιτικά συστήματα και άποβλέποντας κάθε μία στό συμφέρον της, βάδι- ζαν πρός πόλεμο. Τόν πόλεμο αυτόν επιτάχυναν ή γοργή ανάπτυξη τών πειραικῶν λιμανιῶν και οι οικονομικές κατακτήσεις τοῦ αθηναϊκοῦ εμπορίου και τής βιομηχα- νίας στή Μεγάλη Ἑλλάδα. Ἐκεί κυριαρχοῦσαν, όπως προαναφέρθηκε, οι σύμμαχοι τής Σπάρτης, οι Κορινθιοί και οι Μεγαρεῖς. Οι άνησυχίες τής Κορίνθου ιδιαίτερα αύ- ξήθηκαν από τότε πού ή Κεφαλληνία και ή Ζάκυνθος συντάχτηκαν μέ τούς Ἀθη- ναίους. Ἔτσι ζητοῦσαν οι Κορινθιοί εύκαιρία να κηρυχτεί ό πόλεμος. Ἡ εύκαιρία αυτή δόθηκε μέ τή ρήξη Κερκυραίων-Κορινθίων λόγω τής Ἐπιδάμου. Στή σύγ- κρουση άναμείχθηκαν και οι Ἀθηναίοι. Ἡ κατάσταση επιδεινώθηκε μέ τήν έξέγερ- ση στήν Ποτειδαία και τό αθηναϊκό ψήφισμα για τό εμπόριο τών Μεγαρέων.

Στό πελοποννησιακό συνέδριο, πού συνήλθε στή Σπάρτη μέ εισηγήηση τών Κο- ρινθίων, παρά τή φιλειρηνική στάση τοῦ βασιλιά της Ἀρχιδάμου, επικράτησαν οι φιλοπόλεμοι. Οι Σπαρτιάτες έστειλαν τότε πρεσβεία στήν Ἀθήνα μέ προτάσεις πού φανέρωναν ότι ό πόλεμος είχε προαποφασιστεί. Ἡ πρεσβεία άπαίτησε: α) να έξορι- στοῦν οι Ἀλκμαϊωνίδες (ό Περικλής), β) να άνακληθεῖ τό ψήφισμα για τούς Μεγαρεῖς, γ) να παραχωρηθεῖ άυτόνομία στήν ήττημένη από τήν Ἀθήνα Αἴγινα και δ) να διαλυθεῖ

Άριστερά: Ὁ λοιμός ἔφερε σέ φοβερή θέση τούς Ἀθηναίους. Δεξιά: ἀνάγλυφο ἐξαιρετῆς τέχνης μέ σκηνή ἵππομαχίας, μνημεῖο τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας πρὸς τιμὴ τῶν πρώτων νεκρῶν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Villa Albani. Ρώμη.

ἡ Ἀθηναϊκὴ συμμαχία. Ὅπως ἦταν ἐπόμενο οἱ προτάσεις ἀπορρίφθηκαν. Οἱ Λακεδαιμόνιοι πρέσβεις διώχθηκαν. Ὁ ἀρχηγός τους ἀποχωρώντας εἶπε τὴν ἀκόλουθη προφητικὴ φράση: «*Ἦδε ἡμέρα τοῖς Ἕλλησι μεγάλων κακῶν ἄρξει*».

Ὁ πόλεμος κηρύχθηκε ἐπίσημα τὸ 431 π.Χ. Οἰκονομικά οἱ Ἀθηναῖοι ἦταν ἰσχυρότεροι, ἐνῶ στρατιωτικά οἱ Σπαρτιάτες εἶχαν ὑπεροχὴ στὴν ξηρὰ, οἱ Ἀθηναῖοι ὅμως στὴ θάλασσα. Οἱ συμπάθειες τῶν Ἑλλήνων στὴν ἀρχὴ τοῦ πολέμου ἦταν μέ τὸ μέρος περισσότερο τῶν Σπαρτιατῶν, γιατί παρουσιάζονταν σάν πρόμαχοι τῆς ἐλευθερίας. Ὁ πόλεμος κράτησε μέχρι τὸ 404 π.Χ. καὶ διαιρεῖται σέ τρεῖς περιόδους: α) τὸν *Δεκαετῆ* ἢ *Ἀρχιδάμειο πόλεμο* (431-421 π.Χ.) β) τὴ *Σικελικὴ ἐκστρατεία* (415-413 π.Χ.) γ) τὸ *Δεκελεικὸ πόλεμο* (413-404 π.Χ.).

ΑΡΧΙΔΑΜΕΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Οἱ ἐχθροπραξίες ἄρχισαν μέ τὴν ἐπέμβαση τῶν Θηβαίων στὶς Πλαταιές, ἐνῶ λίγο ἀργότερα ὁ βασιλιάς τῆς Σπάρτης Ἀρχίδαμος εἰσέβαλε στὴν Ἀττικὴ καὶ τὴ λεηλάτησε. Κατὰ διαταγὴ τοῦ Περικλῆ οἱ κάτοικοι τῆς κλειστήκαν στὰ Μακρὰ τεῖχη.

Τὸ δεῦτερο ἔτος τοῦ πολέμου φοβερὴ καταστροφὴ ἐπλήξε τὴν Ἀθῆνα. Ἐνα πλοῖο πού ἔφτασε ἀπὸ λιμάνι τῆς Ἀνατολῆς μετὰδωσε φοβερὴ νόσο πού ὁ Θουκυδίδης ὀνομάζει λοιμό. Ἡ ἀρρώστεια μεταδόθηκε ἀστραπιαῖα λόγω τῆς συγκέντρωσης τῶν κατοίκων τῆς ὑπαίθρου τῆς Ἀττικῆς στὸν περιορισμένο χῶρο ἀνάμεσα στὰ Μακρὰ τεῖχη καὶ τῆς σχετικῆς ἑλλειψῆς καθαριότητος. Ἡ ἐπιδημία ἐξόντωσε τὸ ἕνα τρίτο περίπου τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἀττικῆς. Γιὰ τὴ δραματικὴ κατάσταση πού δημιουργήθηκε οἱ Ἀθηναῖοι ἔρριξαν εὐθύνες στὸν Περικλῆ καὶ τοῦ ἀφαίρεσαν τὸ ἀξίωμα τοῦ στρατηγοῦ. Ἐκεῖνος, ἂν καὶ εἶχε χάσει ἀπὸ τὴν ἐπιδημία τοὺς δύο γιούς του, μέ ἀξιοπρέπεια καὶ ψυχικὸ μεγαλεῖο ἀποσύρθηκε στὴν ἰδιωτικὴ ζωὴ. Ἀργότερα τὸν ἀνακάλεσαν στὴν ἐξουσία, ἀλλὰ σύντομα πέθανε ἀπὸ τὸ λοιμό (429 π.Χ.). Ὁ θάνατος πού ἦταν συμφορὰ γιὰ τοὺς Ἀθηναίους, γιατί ἤξερε νὰ τοὺς ἐπιβάλλει πειθαρχία, χωρὶς νὰ τοὺς δεσμεύει τὴν ἐλευθερία. Τὸν διαδέχθηκε ὁ Κλέων, πλούσιος Ἀθηναῖος ταπεινῆς καταγωγῆς, σπουδαῖος ρήτορας ἀλλὰ μεγάλος δημαγωγός καὶ φανατικός

οπαδός του πολέμου. Τό δυσαναπλήρωτο κενό πού άφησε ό θάνατος του Περικλή φάνηκε τότε άμέσως.

Η ήθική κατάπτωση. Η συνέχιση του πολέμου όδηγούσε τους Έλληνες σε κατάπτωση ήθική κι άσυνήθιστες γι' αυτούς έκδηλώσεις βίας. Τό 427 π.Χ. Θηβαίοι καί Σπαρτιάτες κατέλαβαν τίς Πλαταιές, σκότωσαν τούς τελευταίους ήρωικούς ύπερασπιστές της καί έξανδραπόδισαν τά γυναικόπαιδα. Άλλά καί οι Άθηναίοι δέν ύστέρησαν σε σκληρότητα. Τόν ίδιο χρόνο έπαναστάτησε ή σύμμαχος τους Λέσθος. Μετά τήν κατάπιξη τής έξέγερσης από τόν άθηναϊκό στόλο ό Κλέων πρότεινε στήν έκκλησία κι ό δήμος ψήφισε νά θανατωθούν όλοι οι ένήλικοι Μυτιληναίοι. Άθηναϊκό πλοίο έπλευσε άμέσως γιά τό νησί μέ τή διαταγή τής έκτέλεσης. Έγκαίρα εύτυχώς μεταμελήθηκαν οι Άθηναίοι κι έστειλαν δεύτερο πλοίο μέ διπλό πλήρωμα πού έναλλάσσόταν στήν κωπηλασία. Έτσι τό δεύτερο πλοίο πρόλαβε τό πρώτο τή στιγμή μάλιστα πού έφτανε στό λιμάνι τής Λέσθου. Καί ναι μέν σώθηκε ό πληθυσμός του νησιού, αλλά έκτελέστηκαν χίλιοι άριστοκρατικοί.

Τά γεγονότα τής Πύλου. Τό 425 π.Χ. ό άθηναϊός στρατηγός Δημοσθένης μέ 5 πλοία προσορμίστηκε στόν όρμο τής Πύλου καί όχύρωσε τήν περιοχή, γιά νά τή χρησιμοποιήσει σάν όρμητήριο κατά τής Σπάρτης. Οι Σπαρτιάτες έπιτέθηκαν έναντίον του από ξηρά καί θάλασσα καί αποβίβασαν 420 όπλίτες στό νησάκι τής Σφακτηρίας, γιά νά τόν πολιορκήσουν άποτελεσματικότερα. Ό Δημοσθένης άντιστάθηκε γενναία. Κι όταν ήλθε βοήθεια, όχι μόνο άπώθησε τούς Σπαρτιάτες, αλλά απέκλεισε τούς 420 όπλίτες στή Σφακτηρία. Μεταξύ τους ήταν γιοί των καλύτερων οικογενειών τής Σπάρτης. Τότε ό Κλέων ύποσχέθηκε στους Άθηναίους ότι σε 20 μέρες θά σκότωνε ή θά αιχμαλώτιζε τούς Σπαρτιάτες στή Σφακτηρία. Η ύπόσχεσή του χάρη στό Δημοσθένη πραγματοποιήθηκε. Οι 292 όπλίτες τής Σπάρτης πού

Στό άκρωτήριο στό κέντρο τής φωτογραφίας, στό άριστερό άκρο του στρογγυλού όρμου, σώνζονται άκόμη ίχνη του στρατοπέδου πού έκτισε ό Δημοσθένης. Τό στενόμακρο νησί στό βάθος είναι ή Σφακτηρία, όπου περικυκλώθηκαν καί αιχμαλωτίστηκαν οι Σπαρτιάτες.

Η άσπίδα αυτή βρέθηκε στις άνασκαφές του χώρου τής αρχαίας Άγοράς των Άθηνών. Έπιγραφή χαραγμένη πάνω της μνημονεύει ότι πρόκειται γιά λάφυρο πού πήραν οι Άθηναίοι από τούς Σπαρτιάτες στή Σφακτηρία. Τό βάρος τής άσπίδας θυμίζει τή ρωμαλεότητα των Σπαρτιατών.

Ἀρχαῖος ἑλληνικὸς ναὸς στὴν Ἔγεστα τῆς Σικελίας. Ἡ ἀνθρώπινη μορφή ἀνάμεσα στοὺς δύο τελευταίους κίονες τῆς πρόσοψης μᾶς βοηθάει νὰ καταλάβουμε τὸ μέγεθος τοῦ ἐπιθλητικοῦ ναοῦ.

σουν τὸν ἀτίτασο χαρακτήρα του. Μορφωμένος καὶ εὐγενής, ὠραῖος καὶ σπάταλος, πειστικὸς καὶ καταδεχτικὸς ἦταν κατὰ περιόδους πολὺ ἀγαπητὸς ἀπὸ τὸ λαό. Ἀγαποῦσε ὅμως τόσο τὴν ἐξουσία, ὥστε ἔγινε ἀρχηγὸς τῶν δημοκρατικῶν χωρὶς νὰ πιστεῦει στὴ δημοκρατία καὶ τάχθηκε ὑπὲρ τοῦ πολέμου, γιατί σ' αὐτὸν θὰ μπορούσε νὰ ἀναδειχτεῖ. Ἔτσι ὑποκινώντας τούς Ἀργεῖους καὶ τούς Ἀρκάδες ἐναντίον τῆς Σπάρτης ὀργάνωσε στὴν Πελοπόννησο ἀντισπαρτιατικὴ κίνηση, πού τελικὰ ἀπέτυχε (418 π.Χ.).

Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΣΤΗ ΣΙΚΕΛΙΑ

Εὐκαιρία γιὰ τὰ σχέδια τοῦ Ἀλκιβιάδη δόθηκε, ὅταν οἱ κάτοικοι τῆς Ἔγεστας τῆς Σικελίας ζήτησαν τὴ βοήθεια τῶν Ἀθηναίων ἐναντίον τῶν Σελινουντιῶν, τοὺς ὁποίους ὑποστήριζαν οἱ Συρακοῦσιοι. Ὁ Ἀλκιβιάδης ἔπεισε τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἐκστρατεύσουν στὴ Σικελία. Ἀρχηγοὶ ἐκλέχτηκαν οἱ Ἀλκιβιάδης, Λάμαχος καὶ Νικίας. Τίς παραμονές τῆς ἀναχώρησης τοῦ στόλου βρέθηκαν κομμένες οἱ κεφαλές τῶν ἐρμαϊκῶν σπηλῶν. Μερικοὶ ὑποπετεύθηκαν τὸν Ἀλκιβιάδη κι ἐκέρινε ζήτησε νὰ γίνουν ἀνακρίσεις. Ἡ δίκη ὅμως ἀναβλήθηκε σκόπιμα. Στὰ μέσα τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 415 π.Χ. ὄλος σχεδὸν ὁ λαὸς τῆς Ἀθήνας κατέβηκε στὸ λιμάνι, γιὰ νὰ καμαρώσει τὸν ἀπόπλου τοῦ ἰσχυροῦ στόλου, πού ἔγινε σὲ ἀτμόσφαιρα πανηγυρική. Λίγο μετὰ τὴν ἀφιξη τοῦ στόλου στὴ Σικελία κατέπλευσε ἀπροσδόκητα ἡ Σαλαμινία, ἕνα ἀπὸ τὰ ἱερά πλοῖα τῶν Ἀθηναίων, νὰ παραλάβει τὸν Ἀλκιβιάδη, πού ἦταν ἡ ψυχὴ τῆς ὅλης ἐκστρατείας, γιὰ νὰ δικαστεῖ στὴν Ἀθήνα μετὰ τὴν κατηγορία τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τῶν

ἐπέζησαν μεταφέρθηκαν αἰχμάλωτοι στὴν Ἀθήνα. Οἱ Σπαρτιάτες δὲν τόλμησαν νὰ εἰσβάλουν στὴν Ἀττικὴ ἀπὸ φόβο μήπως οἱ Ἀθηναῖοι σκοτώσουν τοὺς αἰχμαλώτους.

Ἡ εἰρήνη τοῦ Νικία. Μετὰ τὴν ἤττα τῶν Ἀθηναίων καὶ τὸ θάνατο τοῦ Κλέωνα στὴν Ἀμφίπολη (422 π.Χ.), ὁ δρόμος γιὰ τὴν εἰρήνην ἦταν ἀνοικτός. Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 421 π.Χ. ὑπογράφηκε ἡ Νικίειος εἰρήνη. Ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπὸ τὸν ἐκπρόσωπο τῶν Ἀθηνῶν στὶς διαπραγματεύσεις Νικία, ἀρχηγὸ τοῦ ἀριστοκρατικοῦ κόμματος, ἐνάρετο καὶ πατριώτη ἀλλὰ ἥπιο πολιτικὸ. Σύμφωνα μὲ τὴν εἰρήνην οἱ ἀντίπαλοι θὰ ἐπέστρεφαν ὅσα ἐδάφη εἶχαν κατακτήσει στὸν πόλεμο καθὼς καὶ τοὺς αἰχμαλώτους.

Ὁ Ἀλκιβιάδης. Τὸ 420 π.Χ. οἱ Ἀθηναῖοι ἐξέλεξαν στρατηγὸ τὸν Ἀλκιβιάδη, ἄνδρα μὲ πλοῦσια χαρίσματα ἀλλὰ ὑπέρμετρα φιλόδοξο. Ὁ Ἀλκιβιάδης ἦταν γιὸς τοῦ Κλεινία καὶ τῆς Δεινομάχης, τοῦ γένου τῶν Ἀλκμαιωνιδῶν, καὶ συγγένευε μὲ τὸν Περικλῆ. Οὔτε ὁμως ὁ κηδεμόνας του, ὁ Περικλῆς, οὔτε ὁ δάσκαλός του, Σωκράτης, μπόρεσαν νὰ χαλιναγωγῆ-

Ἐρμῶν.* Ὁ Ἀλκιβιάδης ἀκολούθησε τὴ Σαλαμινία μὲ τὴν τριήρη του ὡς τοὺς Θουρίους, ἀλλὰ ἀπὸ ἐκεῖ δραπέτευσε καὶ κατέφυγε στὴ Σπάρτη. Ἐκεῖ συμβούλευσε τοὺς Σπαρτιάτες νὰ στείλουν βοήθεια στὶς Συρακοῦσες καὶ νὰ τειχίσουν μόνιμα τὴ Δεκέλεια, γιὰ νὰ τὴν χρησιμοποιήσουν ὡς ὀρμητήριο κατὰ τὸν Ἀθηῶν. Ἡ πολιορκία τῶν Συρακουσῶν ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους κατέληξε σὲ πανωλεθρία**. Οἱ Συρακοῦσιοι αἰχμαλώτισαν 7.000 Ἀθηναίους πού ἀπόμειναν. Ἄλλους ἀπ' αὐτοὺς, καί μεταξὺ τους τοὺς στρατηγούς Νικία καὶ Δημοσθένη, τοὺς ἐκτέλεσαν κι ἄλλους τοὺς ἔριξαν στὰ λατομεῖα. Στὴν ὑγρὴ κι ἀποπνικτικὴ ἀτμόσφαιρα τῶν λατομείων οἱ περισσότεροι πέθαναν. Ὅσοι ἐπέζησαν πουλήθηκαν δούλοι. Μὲ τὴν τραγικὰ ἐπιγραμματικὴ φράση «οὐδὲν ἔστιν, ὃ, τι οὐκ ἀπώλετο» ὁ Θουκυδίδης δίνει χαρακτηριστικὰ τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς τῶν Ἀθηναίων.

Ἐπιτύμβια στήλη τῶν Ἀθηναίων πολεμιστῶν Χαιρεδήμου καὶ Λυκῆα πού σκοτώθηκαν μαζί στὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο. Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Πειραιᾶ.

ΔΕΚΕΛΕΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Ἡ κατάσταση στὴν Ἀθήνα ἐπιδεινώθηκε μὲ τὴν ὀχύρωση τῆς Δεκέλειας ἀπὸ τοὺς Σπαρτιάτες καὶ τὴν ἐπανάσταση συμμαχικῶν πόλεων (413/12 π.Χ.). Μὲ κίνημα τότε ἐγκαθιδρύθηκε ἡ ὀλιγαρχικὴ βουλή τῶν 400. Ἀλλὰ σύντομα ὁ λαὸς κατέλυσε τὴν ἐξουσία τῶν 400 μὲ τὴ βοήθεια τοῦ δημοκρατικοῦ στόλου κι ἀποκατάστησε τὴ δημοκρατία.

Ἀνάκληση τοῦ Ἀλκιβιάδου στὴν Ἀθήνα. Ὅταν ὁ Ἀλκιβιάδης ἦλθε σὲ προστριβὴ μὲ τοὺς Σπαρτιάτες, κατέφυγε στοὺς Πέρσες καὶ τοὺς συμβούλευσε ὅτι τοὺς συνέφερε νὰ πολεμοῦν μὲ ἴσες δυνάμεις ἢ Ἀθήνα καὶ ἢ Σπάρτη, ὥστε νὰ φθειροῦνται περισσότερο. Ταυτόχρονα ἔστειλε μήνυμα στοὺς στρατηγούς τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου, πού στάθμευε στὴ Σάμο, ὅτι θὰ ἔπειθε τοὺς Πέρσες νὰ σταματήσουν νὰ βοηθοῦν τὴ Σπάρτη. Μὲ τὴν ἐπέμβαση τῶν στρατηγῶν ὁ Ἀλκιβιάδης ἀνακλήθηκε. Δὲν γύρισε ὁμως στὴν Ἀθήνα παρά μόνο μετὰ ἀπὸ σημαντικὲς ἐπιτυχίες του. Ἡ σπουδαιότερη ἦταν στὴν Κύζικο, ὅπου συνέτριψε τὸ σπαρτιατικὸ στόλο (410 π.Χ.). Ἐπῆνανο

* Πιθανὸ νὰ ἐπρόκειτο γιὰ σκευωρία τῶν ἀντιπάλων του. Θὰ ἦταν περιεργο νὰ εἶχε προβεῖ ὁ Ἀλκιβιάδης σὲ μιά τόσο ἐπιπόλαιη ἐνέργεια τίς μέρες πού θριάμβευε ἢ πολιτικὴ του μὲ τὴν προετοιμασία τῆς ἐκστρατείας γιὰ τὴ Σικελία.

** Μόνο ὅταν ἐπισκεφτεῖ κανεῖς σήμερα τίς φοβερὲς ὀχυρώσεις τῶν Συρακουσῶν, καταλαβαίνει τίς ἀπώλειες τῶν Ἀθηναίων πού ἀναφέρει ὁ Θουκυδίδης. Μὲ βάση τίς ὀχυρώσεις αὐτές ὁ Διονύσιος, τύραννος τῶν Συρακουσῶν, ἔκτισε ἀργότερα τὴν ὀχυρὴ ἀκρόπολη τῶν Συρακουσῶν, πού ἐνέπνευσε τοὺς γερμανοὺς στὴν κατασκευὴ τῆς ὀχυρῆς γραμμῆς τους Ζίγκφριντ στὰ σύνορα Γερμανίας – Γαλλίας.

—Στά λατομεία αυτά των Συρακουσών βρήκαν τό θάνατο χιλιάδες αἰχμάλωτοι Ἀθηναῖοι. Οἱ ἀνθρώπι-
νες μορφές πού μόλις διακρίνονται στό βάθος μάς δείχνουν τό ὕψος τῶν λατομείων πού εἶναι τά μεγα-
λύτερα τεχνητά σπήλαια στόν κόσμο. Στήν ὄροφή τοῦ σπηλαίου καί στά κάθετα τοιχώματά του διακρί-
νονται ἴχνη ἀπό τήν ἀπόσπαση μεγάλων ὀρθογώνιων κομματιῶν βράχου.

δός του στόν Πειραιά μέ πολλά πλοῖα, χρήματα κι αἰχμαλώτους προκάλεσε παραλή-
ρημα ἐνθουσιασμοῦ. Ὁ λαός τόν ἀνακήρυξε στρατηγό αὐτοκράτορα, μέ ἀπεριόριστη
δηλαδή ἐξουσία. Ἀλλά ἡ τύχη ἔπαψε πιά νά τόν συνοδεύει. Σέ σύγκρουση στό
ἀκρωτήριο τῆς Μ. Ἀσίας Νότιο μέ τόν ἐξαίρετο στρατηγό τῆς Σπάρτης Λύσανδρο ὁ
ἀθηναϊκός στόλος ἠττήθηκε. Ἄν καί ὁ Ἀλκιβιάδης ἀπουσίαζε σέ ἄλλη ἀποστολή,
θεωρήθηκε ὑπεύθυνος καί ἀπομακρύνθηκε ἀπό τήν στρατηγία. Ἀποσύρθηκε τότε σέ
κτῆμα του στή Χερσόνησο τῆς Καλλιπόλης, ἀπό ὅπου κατά περίεργη σύμπτωση
εἰρόκειτο νά παρακολουθῆσει τήν τελευταία σύγκρουση τοῦ Πελοποννησιακοῦ πο-
λέμου.

Ἡ Ναυμαχία τῶν Ἀργινοῦσῶν καί ἡ καταδίκη τῶν Ἀθηναίων στρατηγῶν (406
π.Χ.). Τό 406 π.Χ. τέλειωσε ὁ χρόνος τῆς ναυαρχίας τοῦ Λυσάνδρου. Τόν διαδέχτηκε ὁ
Καλλικρατίδης πού κατόρθωσε νά ἀποκλείσει τόν Ἀθηναῖο ναύαρχο Κόνωνα στό
λιμάνι τῆς Μυτιλήνης. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐπλευσαν πρὸς βοήθεια τοῦ Κόνωνα μέ ὄσα ἄλλα
πλοῖα μπόρεσαν νά συγκεντρώσουν. Οἱ δύο στόλοι συγκρούστηκαν κοντά στίς Ἀργι-
νοῦσες, νησάκια μεταξύ τῆς Λέσβου καί τῶν μικρασιατικῶν ἀκτῶν. Οἱ Ἀθηναῖοι
θριάμβευσαν, ἀλλά κηλίδωσαν τή νίκη τους, γιατί καταδίκασαν σέ θάνατο καί ἐκτέ-
λεσαν ἕξι νικητές στρατηγούς μέ τήν κατηγορία ὅτι δέν περισυνέλεξαν τούς ναυ-
αγούς καί τούς νεκρούς.

Τό τέλος τοῦ πολέμου. Στή διάρκεια
τῆς ναυμαχίας στίς Ἀργινοῦσες ὁ Καλλι-
κρατίδης πνίγηκε. Στή θέση του οἱ Σπαρ-
τιάτες ἐπανάφεραν τό Λύσανδρο ἀλλά
ὡς ὑποναύαρχο, γιατί οἱ νόμοι τους δέν
ἐπέτρεπαν νά ξαναεκλεγῆ ναύαρχος.
Ἐπιβιώνοντας ὁ Λύσανδρος ὅτι ὑπο-
χωρεῖ ἐπλευσε στόν Ἑλλάσποντο καί ἀγ-
κυροβόλησε στή Λάμψακο, στήν ἀσι-

Ὀχυρή τάφος τῶν Συρακουσῶν

ατική άκτῆ. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀκολουθώντας τον ἀγκυροβόλησαν στή θέση «Αἰγός ποταμοί», στήν εὐρωπαϊκή ἀκτῆ τοῦ Ἑλλησπόντου. Τό ἀγκυροβόλιό τους δέν τούς ἀσφάλιζε ἀπό αἰφνιδιαστική ἐπίθεση τοῦ ἔχθρου. Μάταια ὁ Ἀλκιβιάδης, πού παρακολουθοῦσε ἀπό τό κτήμα του τίς κινήσεις τῶν στόλων, συμβούλευσε τούς Ἀθηναίους νά ἀγκυροβολήσουν ἀλλοῦ. Καθημερινά οἱ ἀθηναϊκές τριήρεις ἀνοίγονταν στό πέλαγος καί προκαλοῦσαν τόν ἔχθρο σέ σύγκρουση. Ὃταν οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν πιά θεβαιωθεῖ ὅτι ὁ Λύσανδρος ἀπέφυγε νά ναυμαχήσει, καί εἶχαν χαλαρώσει τά μέτρα ἐπιτήρησης, οἱ Σπαρτιάτες ἐπιτέθηκαν αἰφνιδιαστικά, κυρίευσαν τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἀθηναϊκοῦ στόλου καί αἰχμαλώτισαν τά πληρώματα (405 π.Χ.). Κηλίδωσαν ὁμως τή νίκη τους σκοτώνοντας τούς αἰχμαλώτους. Μόνο ὁ Κόνων διέφυγε μέ 12 πλοῖα στήν Κύπρο. Ξέφυγε ἐπίσης καί τό ἱερό πλοῖο Πάραλος, πού ἔφερε στήν Ἀθήνα τά νέα τῆς καταστροφῆς. Ἡ ἥττα τῶν Ἀθηναίων ἦταν πιά ὀριστική. Στό συνέδριο τῶν νικητῶν πού ἔγινε στή Σπάρτη, Θηβαῖοι καί Κορίνθιοι πρότειναν νά μὴ δεχτοῦν συνθηκολόγηση, ἀλλά νά καταστρέψουν τήν Ἀθήνα. Οἱ Σπαρτιάτες τότε, πρὸς τιμῆ τους, ἀρνήθηκαν νά καταστρέψουν πόλη «μέγα ἀγαθὸν εἶργασμένην ἐν τοῖς μεγίστοις κινδύνοις τῆς Ἑλλάδος», ὅπως μᾶς πληροφορεῖ στά «Ἑλληνικά» του ὁ Ξενοφῶν. Σύμφωνα μέ τή συνθήκη πού ὑπογράφηκε, οἱ Ἀθηναῖοι ἀναγκάστηκαν: 1. Νά γκρεμίσουν τά Μακρά τεῖχη καί τίς ὀχυρώσεις τοῦ Πειραιᾶ. 2. Νά παραδώσουν τό στόλο τους πλὴν 12 πλοίων. 3. Νά ἐπαναφέρουν τούς πολιτικούς ἐξόριστους. 4. Νά ἔχουν τούς ἴδιους ἔχθρους καί φίλους μέ τή Σπάρτη.

ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Ὀλέθριες κι ἀνεπανόρθωτες ἦταν οἱ ζημιές ἀπὸ τό μακροχρόνιο καί πεισματικό ἐμφύλιο πόλεμο. Πόλεις ὀλόκληρες εἶχαν ἐξαφανιστεῖ καί οἱ πληθυσμοὶ τους εἶχαν ἐξοντωθεῖ. Ἡ ὑπαιθρος εἶχε δενδροτομηθεῖ κι ἐγκαταλειφτεῖ. Ἀπὸ τίς μάχες, τίς ἐπιδημίες, τίς ἐκτελέσεις καί τίς στερήσεις ἀμέτρητες χιλιάδες Ἕλληνες εἶχαν χαθεῖ. Τά ἔργα τῆς προκοπῆς καί τῆς εἰρήνης εἶχαν ξεχαστεῖ. Ἡ ὀλική φθορά ὁμως, ὅσο κι ἂν ἦταν τεράστια, ὠχριοῦσε μπροστά στήν ἠθική κατάρπωση. Καί οἱ δύο ἀντίπαλοι λησμόνησαν τόν πολιτισμὸ τους ἀλλὰ καί τό μέτρο πού χαρακτηρίζε τούς Ἕλληνες. Συναγωνίστηκαν σέ πράξεις σκληρότητας φτάνοντας μερικές φορές σέ βαρβαρότητα. Ἀπαρνήθηκαν ἔτσι τούς κοινούς ἀγώνες ἐναντίον τῶν Περσῶν, τὰ κοινὰ ἱερά, τὰ ἴδια ἦθη, τὴν κοινὴ τους καταγωγή, τούς θεῖους καί τούς ἀνθρώπινους νόμους. Ἐφτασαν στό σημεῖο νά πουλοῦν γιὰ δούλους Ἕλληνες καί νά σκοτώνουν τούς αἰχμαλώτους, καί τό χειρότερο ἀπὸ ὅλα νά δέχονται περσικὴ βοήθεια κατὰ τῶν ὁμοεθνῶν τους. Τὴν ἠθικὴ αὐτὴ κατάρπωση πού ἐπέφερε ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος ἀναλύει ὁ Θουκυδίδης μέ παραστατικότητα.

ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Ὁ Θουκυδίδης χαρακτηρίζει ἀπάνθρωπη τὴν ἐξέλιξη πού πῆρε ὁ ἐμφύλιος πόλεμος καί προσθέτει ὅτι οἱ ὀμότητες πού διαπράχτηκαν ἔκαναν φοβερὴ ἐντύπωση, γιατί ὁ πόλεμος αὐτὸς ἦταν ὁ πρῶτος ἀπὸ τούς ἄλλους ἐμφύλιους πού ἀκολοῦθησαν. Μεγάλο ρόλο στή σκληρότητα, πού ἐπιδείχτηκε κι ἀπὸ τούς δύο ἀντιπάλους, ἔπαιξε ἡ κομματικὴ ἐμπάθεια, πού ἦταν τόσο, ὥστε καλοῦσαν σέ βοήθεια οἱ δημοκρατικοὶ τούς Ἀθηναίους κι οἱ ἀριστοκρατικοὶ τούς Σπαρτιάτες ἐναντίον τῶν συμπολιτῶν τους. Κι ὅσο βέβαια ἐπικρατοῦσε εἰρήνη, ἡ ἀνάμιξις τῶν δύο μεγάλων πόλεων στά ἐσωτερικά τῶν μικρότερων δέν ἦταν πάντα εὐκόλη. Ὃταν ὁμως ξέσπασε ὁ πόλεμος, οἱ ἐπεμβάσεις ἦταν ἀδίστακτες, γιατί τόσο οἱ Ἀθηναῖοι ὅσο καί οἱ Σπαρτιάτες ἐπίδι-

ωκαν νά βροῦν νέους συμμάχους. Ὁ Θουκυδίδης ἀναφέρεται στά πολλά καί μεγάλα παθήματα τῶν διαφόρων πόλεων ἀπό τίς ἐπεμβάσεις αὐτές καί τούς ἐμφύλιους πολέμους καί προσθέτει τή γνώμη του, ὅτι αὐτά τά πράγματα θά συμβαίνουν πάντοτε, ὅσο ἡ ἀνθρώπινη φύση θά παραμένει ἀμετάβλητη.

Ὅσο συνεχιζόταν ὁ πόλεμος, τόσο μεγάλωνε ὁ φανατισμός καί ἐπινοοῦνταν νέοι τρόποι ἐξόντωσης τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων. Ἄλλαξαν καί τή συνηθισμένη σημασία τῶν λέξεων, λέει ὁ Θουκυδίδης, ἀποδίδοντάς τους ὄχι τήν πραγματική τους ἔννοια, ἀλλά ἐκείνη πού τούς φαινόταν κατά περίπτωση κατάλληλη. Ὅσο μεγαλύτερη δυστυχία εὔρισκε στή διάρκεια τοῦ πολέμου τόν πληθυσμό μιᾶς πόλης, τόσο μεγαλύτερη γινόταν ἡ ἠθική του ἐξαχρείωση. Ἀκόμη καί οἱ συγγενικοί δεσμοί θεωρήθηκαν χαλαρότεροι ἀπό τούς κομματικούς. Ἀλλά καί ἡ κομματική τοποθέτηση γινόταν σύμφωνα μέ τά προσωπικά συμφέροντα ἢ γιά τήν ἀπόκτηση τῆς ἐξουσίας. Ἐτσι πολλοί μέ λόγια μόνο φρόντιζαν γιά τά κοινά, ἐνῶ στήν πραγματικότητα τά θεωροῦσαν σάν ἔπαθλα προορισμένα γιά τούς νικητές τῶν κομματικῶν συγκρούσεων. Σ' αὐτές ἐπικρατοῦσαν οἱ λιγότερο ἀναπτυγμένοι πνευματικά, γιατί καθῶς συναισθάνονταν τήν κατωτερότητά τους, ἐνεργοῦσαν βίαια ἢ παρασκηνιακά. Ἀντίθετα οἱ καλύτεροι ἐξολοθρευόνταν, γιατί δέν προφυλάγονταν καί δέν ἤθελαν νά μεταχειριστοῦν βίαια ἢ ἀνέντιμα μέσα. Αὐτά περιγράφει ὀλοζώντανα γιά τά πολιτικά ἤθη τῆς ἐποχῆς ὁ Θουκυδίδης. Καί εἶναι ἀξία ἀπορίας, ἐπειδὴ ἡ κατάσταση αὐτή τῆς ἠθικῆς παρακμῆς ἀκολούθησε περίοδο ἀκμῆς τοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς δημοκρατίας. Ἀλλά πρόκειται γιά μιᾶ ἀκόμη ἐπιβεβαίωση τῆς ἐκβαρθάρωσης, στήν ὁποία ὁδηγεῖ τούς ἀνθρώπους ὁ πόλεμος.

2. ΠΤΩΣΗ ΚΑΙ ΠΑΛΙΝΟΡΘΩΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Μαζί μέ τό γκρέμισμα τῶν τειχῶν, πού ἔγινε μέ μουσική καί αὐλητρίδες, σέ ἔνδειξη ὅτι ἄρχιζε ἡ ἐλευθερία τῶν ἐλληνικῶν πόλεων, κατέρρευσε καί ἡ δημοκρατία. Ἀλλά οἱ ἐλπίδες τῶν πρώην συμμάχων τῶν Ἀθηναίων σύντομα διαψεύστηκαν. Στήν Ἀθήνα ἐγκαθιδρύθηκε ἡ τυραννίδα τῶν τριάντα τυράννων. Ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου καί ἡ Ἥλιαία καταργήθηκαν. Ἡ τρομοκρατία πού ἐπικράτησε στήν Ἀθήνα πρέπει νά ἀποτελεῖ παράδειγμα τῶν ὄσων συνέβαιναν καί στίς ἄλλες πόλεις, ὅπου ὁ Λύσανδρος ἐγκαθίδρυσε τίς δεκαρχίες, ὀλιγαρχικές δηλαδή δεκαμελεῖς κυβερνήσεις. Ἐχοντας οἱ τύραννοι τῆς Ἀθήνας τήν προστασία τῆς σπαρτιατικῆς φρουρᾶς πού ἐγκαταστάθηκε στήν Ἀκρόπολη, ἐπιχείρησαν ἀκόμη καί ἀνηλεῆ σφαγή τῶν δημοκρατικῶν. Δήμεισαν περιουσίες, ἀπαγόρευσαν τήν ἀνώτερη ἐκπαίδευση καί ἐξόρισαν τούς μισοῦς σχεδόν Ἀθηναίους. Ἀπό τούς 30 τυράννους ὁ Θηραμένης μόνο ἀντέδρασε στά τρομοκρατικά μέτρα. Τελικά οἱ ἄλλοι τύραννοι τόν ἀνάγκασαν νά πιεῖ τό κῆνυνο.

Ἡ τυραννίδα διάρκεσε ὀκτώ μόνο μῆνες. Ἡ σύντομη πτῶση τῆς ὀφειλόταν στή σκληρότητά της κι ἦταν ράπισμα τῶν γόητρο τῆς Σπάρτης. Τῆ δημοκρατία ἀποκατάστησε ὁ Θρασύβουλος (403 π.Χ.).

3. Η ΕΠΕΜΒΑΣΗ ΤΟΥ «ΞΕΝΟΥ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ» ΣΤΑ ΕΣΩΤΕΡΙΚΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ. ΑΝΤΑΛΚΙΔΕΙΟΣ ΕΙΡΗΝΗ

ΒΟΙΩΤΙΚΟΣ Η ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (395-387 π.Χ.)

Τό 401 π.Χ. ὁ Κύρος, νεώτερος ἀδελφός τοῦ βασιλιᾶ τῶν Περσῶν Ἀρταξέρξης, μέ 13.000 Ἕλληνες μισθοφόρους καί 100.000 Πέρσες ἐξεστράτευσε ἐναντίον τοῦ ἀδελ-

φοῦ του, γιὰ νά πάρει τὸ θρόνο. Στὴ μάχη ποὺ ἐγίνε στὰ Κούναξα νίκησαν οἱ Ἕλληνες τοὺς ἀπέναντι παραταγμένους Πέρσες τοῦ Ἄρταξέρξη, ἀλλὰ ὁ Κύρος σκοτώθηκε. Ἔτσι βρέθηκαν ἀπομονωμένοι στὰ βάθη τῆς Ἀσίας, ὁμως ἀρνήθηκαν νὰ παραδώσουν τὰ ὄπλα τους. Συμφωνήθηκε τότε νὰ συνοδεύσει τοὺς Ἕλληνες ὁ Τισσαφέρνης, ἔμπιστος σατράπης τοῦ Ἄρταξέρξη, ὡς τὰ μικρασιατικά παράλια. Ἀλλὰ σέ συμπόσιο «συμφιλίωσης» ὁ πανοῦργος σατράπης παγίδευσε καὶ σκότωσε τοὺς Ἕλληνες στρατηγούς. Ὁ Ἀθηναῖος Ξενοφώντας, ποὺ παρακολουθοῦσε τὴν ἐκστρατεία, ἐγίνε τότε στὴν οὐσία ἀρχηγός τῶν «Μυρίων». Μετὰ ἀπὸ πολλὲς περιπέτειες 8.600 Ἕλληνες ποὺ ἐπέζησαν ἔφτασαν στὴν Τραπεζοῦντα κι ἀπὸ ἐκεῖ προχώρησαν παραλιακὰ στό Βόσπορο, ἀπὸ ὅπου 6.000 ἐπέστρεψαν στὴ Μ. Ἀσία, γιὰ νὰ ὑπηρετήσουν ὑπὸ τίς διαταγὲς τοῦ Σπαρτιάτη Θίβρωνα. Ἡ παρουσία τῶν Σπαρτιατῶν ἐκεῖ ὀφειλόταν στὴν ὑποχρέωση ποὺ ἐπέβαλε ἡ ἡγεμονικὴ τους θέση στὴν Ἑλλάδα νὰ διαδεχτοῦν τοὺς Ἀθηναίους στό καθῆκον τῆς προστασίας τῶν μικρασιατῶν Ἑλλήνων. Μεγαλύτερη ἔκταση πῆρε ὁ πόλεμος, ὅταν ἴλθε στὴ Μ. Ἀσία ὁ βασιλιάς τῆς Σπάρτης Ἀγησίλαος, ποὺ μὲ 20.000 στρατὸ νίκησε τὸν Τισσαφέρνη κοντὰ στὶς Σάρδεις. Ἀποφάσισε τότε νὰ προχωρήσει στὴν ἐνδοχώρα, γιατί ἡ ἐπιστροφή τῶν Μυρίων ὑπὸ τὸν Ξενοφῶντα εἶχε φανερώσει τί μποροῦσε νὰ ἐπιτύχει ἡ γενναιότητα καὶ ἡ πειθαρχία τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀδυναμία παράλληλα τοῦ περσικοῦ κράτους. Μὲ τὴν ὑποκίνηση ὁμως τῶν Περσῶν καὶ μὲ περσικὰ χρήματα συγκροτήθηκε τότε συνασπισμός κατὰ τῆς Σπάρτης ἀπὸ τὴ Θῆβα, τὴν Κόρινθο, τὸ Ἄργος καὶ τὴν Ἀθήνα. Ὁ πόλεμος ποὺ ἀκολοῦθησε λέγεται *Βοιωτικὸς ἢ Κορινθιακός*, γιατί ἄρχισε στὴ Βοιωτία καὶ συνεχίστηκε στὴν Κορινθία. Ὁ Ἀγησίλαος ἀνακλήθηκε ἐσπευσμένα ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία. Μὲ πορεία 30 ἡμερῶν ἔφτασε στὴ Βοιωτία. Στὴ μάχη τῆς Κορώνειας νίκησε (394 π.Χ.) ἀλλὰ τὴ νίκη του ἐπισκίασε μεγάλη ἦττα τοῦ σπαρτιατικοῦ στόλου στὴ ναυμαχία τῆς Κνίδου ἀπὸ τὸν Κόνωνα, ποὺ τὸν βοήθησε ὁ Πέρσης σατράπης Φαρνάβαζος. Ἀποτέλεσμα τῆς ἦττας τῆς Σπάρτης ἦταν νὰ ἀνατραποῦν οἱ ἀριστοκρατικὲς κυβερνήσεις καὶ νὰ διωχτοῦν οἱ σπαρτιατικὲς φρουρὲς ἀπὸ τίς περισσότερες ἐλληνικὲς πόλεις.

Τὸ 392 π.Χ. ἡ κατάσταση γιὰ τὴ Σπάρτη χειροτέρευσε μετὰ τὴν ἦττα τῶν Λακεδαιμονίων στὴν περιοχὴ τοῦ Λεχαιῶν ἀπὸ τὸν Ἀθηναῖο στρατηγὸ Ἴφικράτη καὶ τὸ νέο σῶμα τῶν πελταστῶν* ποὺ συγκρότησε.

ΑΝΤΑΛΚΙΔΕΙΟΣ ΕΙΡΗΝΗ (387 π.Χ)

Ἡ δρᾶση τοῦ Κόνωνα ἔδωσε πρόσχημα στὴ Σπάρτη νὰ προσεγγίσει μὲ τὴ σειρά της τοὺς Πέρσες καὶ νὰ ὑπογράψει τὴν ἀτιμωτικὴ γιὰ τοὺς Ἕλληνες Ἀνταλκίδειο εἰρήνη. Ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπὸ τὸν ἔφορο τῆς Σπάρτης Ἀνταλκίδα, ποὺ ἔκανε τίς διαπραγματεύσεις. Οἱ μικρασιατικὲς πόλεις καὶ ἡ Κύπρος παραδίνονταν οὐσιαστικὰ στοὺς Πέρσες. Ἀναγνωριζόταν ἡ αὐτονομία τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν πόλεων, ἐκτός τῶν ἀθηναϊκῶν κληρουχιῶν Ἰμβρου, Λήμνου καὶ Σκύρου. Ἡ Σπάρτη ὀριζόταν ἐγγυητρία δύναμη. Στὴν πραγματικότητα, μὲ ἀντάλλαγμα τὴν ἐλευθερία τῶν Ἑλλήνων τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς Κύπρου, ζητοῦσε νὰ ἐξασφαλίσει περσικὴ ὑποστήριξη γιὰ ἐνίσχυση τῆς πολιτικῆς της στὴν Ἑλλάδα. Ἡ αὐτονομία δηλαδὴ δὲν ἀπέβλεπε παρὰ στὴν ἐξασθένιση τῶν ἀντιπάλων της.

Οἱ ἐπεμβάσεις τῆς Σπάρτης ποὺ ἀκολοῦθησαν σὲ ἐφαρμογὴ τῆς ἐπαίσχυντης

* Ὀνομάστηκαν ἔτσι ἀπὸ τὴν πέλτη, ἐλαφριά σὲ σχῆμα μισοφέγγαρου ἀσπίδα. Ὁ ἐλαφρὸς ὀπλισμός τῶν πελταστῶν τοὺς ἔφερνε σὲ πλεονεκτικὴ θέση ἀπέναντι στὴ βαρὴ καὶ δυσκίνητη σπαρτιατικὴ φάλαγγα.

Ἐπιτόμιο μνημεῖο μέ ἀνάγλυφῃ παράστασι ἵππομαχίας πρὸς τιμὴ νεκρῶν τοῦ Βοιωτικοῦ ἢ Κορινθιακοῦ πολέμου. Κάτω ἀπὸ τίς λέξεις: «οἶδε ἀπέθανον ἐν Κορίνθῳ καὶ ἐν Βοιωτοῦς» ἦταν γραμμένα τὰ ὀνόματα τῶν νεκρῶν κατὰ φύλεις.

συνθήκης μείωσαν πολύ τό κύρος της σέ πανελλήνια κλίμακα. Ἡ προκλητικότερη ἐπέμβαση ἔγινε στή Θήβα, ὅταν ὁ Σπαρτιάτης στρατηγός Φοιβίδας, κατέλαβε μέ τούς ἄνδρες του τήν Καδμεία. Ὅπως κάποτε οἱ δημοκρατικοί Ἀθηναῖοι εἶχαν καταφύγει στή Θήβα, ἔτσι τώρα οἱ δημοκρατικοί Θηβαῖοι βρῆκαν καταφύγιο στήν Ἀθήνα (382 π.Χ.).

ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΩΝ ΘΗΒΩΝ

Τέσσερα χρόνια ἀργότερα ὁ Πελοπίδας, ἕνας ἀπό τούς ἡγέτες τῶν Θηβαίων δημοκρατικῶν, μέ ἐλάχιστους συντρόφους του ξεκίνησε ἀπό τήν Ἀθήνα, γιά νά ἐπαναλάβει τό κατόρθωμα τοῦ Θρασύβουλου. Οἱ ὀλιγαρχικοί ἄρχοντες τῆς Θήβας διασκέδαζαν τό βράδυ ἐκεῖνο σέ συμπόσιο, ὅταν ἐφτασε ἕνα γραπτό μήνυμα ἀπό τήν Ἀθήνα, πού ἀποκάλυπτε τή συνωμοσία. Ὁ φρούραρχος Ἀρχίας, γιά νά μή διακόψει τή διασκέδαση, εἶπε τότε «ἐς αὔριον τά σπουδαῖα» καί ἡ φράση του ἔμεινε ἱστορική. Σέ λίγο οἱ δημοκρατικοί κατόρθωσαν μεταμφιεσμένοι νά μπουῦν στήν αἴθουσα τοῦ συμπόσιου καί νά ἐξοντώσουν τούς ἀρχηγούς τῶν ὀλιγαρχικῶν. Ἀνοίχθηκαν ἔπειτα οἱ φυλακές καί ὁ λαός ἐνώθηκε μέ τούς συνωμότες (379 π.Χ.).

Β' ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ (378 π.Χ.)

Ἡ ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας στή Θήβα καί ἡ συγκρότηση τῆς Β' Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας φανέρωσαν τήν ἀδυναμία τῆς Σπάρτης νά ἐπιβάλλει τήν Ἀνταλκίδειο Συνθήκη. Στή Β' Ἀθηναϊκή Συμμαχία πῆραν μέρος τό Βυζάντιο, ἡ Εὐβοία, ἡ Ρόδος, ἡ Χίος, ἡ Λέσβος καί ἄλλα νησιά. Οἱ σύμμαχοι διατήρησαν τήν αὐτονομία τους καί ἀντί φόρου κατέβαλαν τώρα τίς εἰσφορές (συντάξεις). Μόνιμο συνέδριο ἀντιπροσώπων τους, πού εἶχε τήν ἔδρα του στήν Ἀθήνα, ὄριζε τό ποσό τῶν συντάξεων καί ἔπαιρνε τίς ἀποφάσεις. Ἡ συμμαχία μέ τούς Ἀθηναίους στρατηγούς Χαθρία καί Τιμόθεο, γιό τοῦ Κόνωνα, σημείωσε σπουδαῖες ἐπιτυχίες στή θάλασσα σέ βάρος τῆς Σπάρτης. Ἐνῶ ἡ Β' Ἀθηναϊκή Συμμαχία ἀναπτυσσόταν, ἡ Θήβα ἐδραίωνε τήν ἡγεμονία της στίς λοιπές βοιωτικές πόλεις.

4. Η ΑΝΑΛΑΜΠΗ ΤΗΣ ΘΗΒΑΣ

Λευκτρα. Τό καλοκαίρι τοῦ 371 π.Χ. συνήλθε στή Σπάρτη συνέδριο τῶν Ἑλλήνων, γιά νά κατοχυρώσουν μέ συνθήκη τήν αὐτονομία τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Ὁ ἐκπρό-

Σ' αὐτὴ τὴν τοποθεσία δόθηκε ἡ μάχη τῶν Λεύκτρων. Ἀσπίδες καὶ ἄλλα τμήματα τοῦ στρογγυλοῦ βάθρου βρέθηκαν σκόρπια στὰ γύρω χωράφια καὶ ἀναστηλώθηκαν στὴν ἐποχὴ μας. Πρόκειται γιὰ τρόπαιο, πού ἔστησαν οἱ Θηβαῖοι στὸν τόπο τοῦ θριάμβου τους. Τὰ τρόπαια στήνονταν στὸ σημεῖο, ὅπου οἱ ἐχθροὶ εἶχαν τραπεῖ σέ φυγῆ.

σποπος τῶν Θηβῶν Ἐπαμεινώνδας ἀξίωσε νὰ ὑπογράψει τὴ συνθήκη ὡς ἀρχηγός τῆς ἐνώσεως τῶν Βοιωτῶν κι ὄχι μόνο τῶν Θηβαίων. Ἄλλὰ ὁ Ἀγησίλαος δὲν τὸ ἐπέτρεψε κι ὁ βιοιωτάρχης Ἐπαμεινώνδας ἀποχώρησε ἀπὸ τὸ συνέδριο. Ὁ βασιλιάς τῆς Σπάρτης Κλεόμβροτος μὲ 11.000 Λακεδαιμονίους εἰσέβαλε τότε στὴν Βοιωτία. Στὴν πεδιάδα τῶν Λεύκτρων συγκρούστηκε μὲ 7.000 Θηβαίους ὑπὸ τὴς διαταγῆς τοῦ Ἐπαμεινώνδα. Ἡ γενναϊότητα τοῦ Ἱεροῦ Λόχου, πού εἶχε ἐπικεφαλῆς τὸν Πελοπίδα, καὶ ἡ λοξὴ φάλαγγα, παραλλαγή τῆς παράταξης τῶν Ἀθηναίων στὸ Μαραθῶνα, βοήθησαν τοὺς Θηβαίους νὰ συντρίψουν τοὺς εἰσβολεῖς. Μεταξὺ τῶν νεκρῶν τῆς Σπάρτης ἦταν καὶ ὁ Κλεόμβροτος. Ἡ νίκη τοῦ Ἐπαμεινώνδα προκάλεσε ἐκπληξη στὴν Ἑλλάδα κι ἀποτέλεσε σταθμὸ, γιὰτὶ σημεῖωσε τὸ τέλος τῆς ἡγεμονίας τῆς Σπάρτης. Ἀντίθετα, στὴ Βοιωτικὴ συμμαχία, πού ὀργανώθηκε κατὰ τὸ πρότυπο τῆς Ἀθηναϊκῆς, προσχώρησαν ἀρκετὲς πόλεις τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδας. Στὴν περίοδο ἐκείνη γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Βοιωτικῆς ἡγεμονίας δημιουργήθηκαν ναυτικὲς βάσεις καὶ λιμάνια (Φθιωτικὲς Θῆβες, Ἀνθηδόνα).

Εἰσβολὴ στὴν Πελοπόννησο. Ἡ δύναμη τῶν Θηβαίων αὐξήθηκε τόσο, ὥστε ὁ Ἐπαμεινώνδας τόλμησε νὰ εἰσβάλει στὴν Πελοπόννησο καὶ νὰ ρωθμίσει τὴν ἐκεῖ πολιτικὴ κατάσταση σύμφωνα μὲ τὰ συμφέροντα τῶν Θηβῶν. Βοήθησε τοὺς Ἀρκάδες, τοὺς Ἀργεῖους καὶ τοὺς Ἡλείους νὰ ὀργανωθοῦν ἐναντίον τῶν Σπαρτιατῶν κατὰ τὸ πρότυπο τῶν Βοιωτῶν. Συγκρότησε ὁμοσπονδία τῶν ἀρκαδικῶν πόλεων, ἴδρυσε τὴ Μεγαλόπολη καὶ ὀργάνωσε ἀνεξάρτητο Μεσσηνιακὸ κράτος μὲ πρωτεύουσα τὴ Μεσσήνη (370 π.Χ.). Ἐξασφάλισε ἐπίσης τὴν ἀνεξαρτησία τῶν Μεσσηνίων ὀχυρώνοντας τὴν περιοχὴ μὲ τείχος ἰσχυρὸ καὶ πύργους πού σῶζονται ἐπιβλητικοὶ ὡς σήμερα. Στὸ διάστημα τῆς παρουσίας του στὴν Πελοπόννησο βάδισε μὲ τὸ στρατὸ του μέχρι τὴν πεδιάδα τοῦ Εὐρώτα. Πρῶτη φορά τότε τὰ γυναῖκόπαιδα τῆς Σπάρτης εἶδαν τὸν ἐχθρὸ τόσο κοντά. Ἡ ἐξασθενημένη Σπάρτη μπροστὰ στὴν ἀνοδο τῶν Θηβῶν παραμέρισε τὴν παλαιὰ ἀντιζηλία της μὲ τὴν Ἀθήνα. Οἱ δύο πόλεις συγκρότησαν συμμαχία (369 π.Χ.), στὴν ὁποία προσχώρησε καὶ ὁ τύραννος τῶν Συρακοσῶν Διονύσιος.* Ὁ πραγματικὸς κίνδυνος γιὰ τὴν Ἀθήνα προερχόταν τώρα ἀπὸ τὴ Θήβα.

Ἡ ἐπιρροή τῶν Θηβῶν στὸ μεταξὺ ἐπεκτεινόταν. Τὸ 368 π.Χ. ὁ Πελοπίδας συμμαχῆσε μὲ τοὺς Μακεδόνες καὶ γιὰ ἐγγύηση πῆρε ὡς ὀμήρους εὐγενεῖς νέους ἀπὸ τὴ Μακεδονία. Ἐνας ἀπ' αὐτούς ἦταν ὁ μετέπειτα βασιλιάς τῆς Φιλίππος ὁ Β'. Τὸ 364 π.Χ. ὁ Πελοπίδας μετὰ πρόσκληση τῶν Θεσσαλῶν εἰσέβαλε στὴ Θεσσαλία ἐναντίον τοῦ τυράννου τῶν Φερῶν Ἀλεξάνδρου. Στὴν ἐκστρατεία αὐτὴ ὁ Πελοπίδας σκοτώθηκε.

* Ὁ Διονύσιος ἀπέκρουσε τοὺς Καρχηδόνιους καὶ ὀργάνωσε κράτος πού ἀπλώθηκε ὡς τὸ νησί Ἑλλά. Ἰδρυσε ἀκόμη τὴς πόλεις Ἀγκώνα καὶ Ἀδρία. Ἡ ἐξουσία του διάρκεσε 40 χρόνια.

Ὁ Ἐπαμεινώνδας βοήθησε τοὺς Μεσσηνίους νὰ ἀνεγείρουν τείχος πού θά τοὺς προστατεύει ἀπὸ τίς σπαρτιατικὲς ἐπιθέσεις. Στὴ φωτογραφία τρῆμα τοῦ Μεσσηνιακοῦ τείχους. Κατὰ διασπήματα διακόπτεται ἀπὸ τετράγωνους ἢ κυκλικούς πύργους.

Πολεμώντας ὁ Ἐπαμεινώνδας μπροστὰ τραυματίστηκε βαριά, ἐνῶ καταδίωκε τοὺς ἀντιπάλους. Τὸν χτύπησαν μὲ δόρυ τόσο δυνατὰ, πού ἔσπασε καί ἡ αἰχμὴ του παρέμεινε στό στήθος του. Μὲ πείσμα οἱ ἀντίπαλοι πάλαψαν γιὰ τὸ σῶμα του. Τελικὰ οἱ Θηβαῖοι ἔτρεψαν σέ φυγὴ τοὺς Λακεδαιμόνιους. Ὁ Ἐπαμεινώνδας ρώτησε ἂν νικοῦσαν κι ἂν εἶχε σωθεῖ ἡ ἀσπίδα του.* Κι ὅταν πῆρε καταφατικὴ ἀπάντηση διάταξε νὰ βγάλουν ἀπὸ τὸ στήθος του τὸ σπασμένο δόρυ. Μὲ τὸ θάνατο τοῦ Ἐπαμεινώνδα χάθηκε καί ἡ δύναμη τῶν Θηβῶν. Ἀλλὰ ὁ χαμὸς του ἦταν ἀπώλεια καί γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἦταν μεγάλος στρατηγός, σπουδαῖος πολιτικός, ἐξαιρετος ρήτορας. Λεγόταν ὅτι ἦταν δικαιοτέρος κι ἀπὸ τὸν Ἀριστείδη ἀκόμη. Σέ τόσο λίγο διάστημα εἶχε πετύχει νὰ ἀπαλλάξει τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν κηδεμονία τῶν Ἀθηνῶν καί τῆς Σπάρτης. Ἄν ζοῦσε περισσότερο, μπορεῖ νὰ τὴ γλύτωνε κι ἀπὸ τὸν ἐμφύλιο σπαραγμὸ. Ἡ μάχη τῆς Μαντινείας εἶχε ἀμφίρροπο ἀποτέλεσμα. Ὁ θάνατος τοῦ Ἐπαμεινώνδα σήμανε καί τὸ τέλος τῆς ἡγεμονίας τῶν Θηβῶν. Στὴν κατάσταση σύγχυσης πού δημιουργήθηκε τότε στὴν Ἑλλάδα θά ἔβαζε τέλος ἡ Μακεδονία.

Πανελλήνια κηρύγματα. Στοὺς λόγους τῶν ρητόρων τῆς ἐποχῆς ἀναζητοῦνται λύσεις πού ἐκφράζουν τὸν πόθο τῶν Ἑλλήνων νὰ θεθεῖ τέρμα στὴν ἐμφύλια διαμάχη καί νὰ ἐνωθεῖ πολιτικά ὁ ἐλληνισμός. Ὁ Γοργίας ἀπὸ τὸν 5ο ἡδὴ αἰ. π.Χ. εἶχε πρῶτος συλλάβει τὴν ἰδέα γιὰ τὴν πραγματοποίησι τῆς ἐνότητος τῶν Ἑλλήνων. Γνωστός εἶναι ὁ λόγος πού ἐκφώνησε στὴν Ὀλυμπία γιὰ τὴν ὁμόνοια τῶν Ἑλλήνων, ὅπου εἶπε ὅτι «τὰ μὲν κατὰ βαρβάρων τρόπαια ὕμνους ἀπαιτεῖ, τὰ δὲ κατὰ τῶν Ἑλλήνων θρήνουσ». Τὴν ἐνότητα τῶν Ἑλλήνων εἶχε σάν σκοπὸ τῆς ζωῆς του κι ὁ Σπαρτιάτης ναύαρχος Καλλικρατίδας πού χάθηκε στίς Ἀργινοῦσες. Ἀλλὰ κυριότερος κήρυκας τῆς πανελληνίας ἰδέας στὸν 4ο αἰ. εἶναι ὁ Ἰσοκράτης. Στοὺς πολιτικούς του λόγους κυριαρχεῖ πάντα ἡ εὐγενικὴ ἰδέα τῆς ἐνώσεως τῶν Ἑλλήνων. Πιστεύει σ' αὐτὴ μὲ εἰλικρίνεια καί ἔχει τὴν πεποίθησι ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ πραγματοποίησις της. Ὀνειρεύεται μιὰ Ἑλλάδα ἐνωμένη, πατρίδα κάθε πνευματικῆς δραστηριότητος καί πολιτισμοῦ. Στὸν *Πανηγυρικό*, τὸν ἀριστουργηματικὸ του λόγο πού ἐκφώνησε στὴν Ὀλυμπία τὸ 380 π.Χ., ὕμνει τὴν Ἀθῆνα παρουσιάζοντας ἀνάγλυφα τὴν τότε κατάστασι στὴν Ἑλλάδα καί ἐξορκίζει τοὺς Ἕλληνας νὰ ἀνανεώσουν τὴν παλιὰ τους συμμαχία.

* Ἡ ἀπώλειά της νομιζόταν ντροπὴ.

Δυό χρόνια ἀργότερα φιλοξενήθηκε ἀπὸ τὸν Κύπριο βασιλιά Εὐαγόρα, πού μόνος συνέχιζε τὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν Περσῶν. Γιὰ τὸ γιό τοῦ Εὐαγόρα Νικοκλῆ ὁ Ἴσοκράτης ἔγραψε ἀργότερα τὸ λόγο του «Πρὸς Νικοκλέα», στὸν ὁποῖο τὸν παρακινεῖ νὰ δεχτεῖ ἀξιὸς τοῦ ἐλληνικοῦ ὀνόματος. Τὴν ἐνότητα αὐτὴ πού ὄνειρευόταν ὁ Ἴσοκράτης καὶ πού δὲν μπόρεσαν νὰ τὴν ὀλοκληρώσουν ὁ Περικλῆς καὶ ὁ Ἐπαμεινώνδας θά περτύχαινε ἡ Μακεδονία.

Ἡ Μεγαλόπολη, πρωτεύουσα τῶν Ἀρκάδων, ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν Ἐπαμεινώνδα. Τὸ θέατρο τῆς ἦταν τὸ μεγαλύτερο στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα. Σήμερα ὁμοσ σώζονται λίγες σειρές τῶν κερκίδων του.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Γιατί στίς πόλεις τῆς Ἀθηναϊκῆς συμμαχίας οἱ ἀριστοκρατικοὶ ὑποστήριζαν τοὺς Σπαρτιάτες καὶ οἱ ἔμποροι καὶ βιοτέχνες τοὺς Ἀθηναίους;
2. Ποιῆς νομίζετε χειρότερες; τίς ὑλικές ἢ τίς ἠθικές ζημιές τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου; Γιατί;
3. Ποιῆς ἀντιφάσεις θρῖσκουμε στὸ χαρακτήρα καὶ στὴ συμπεριφορὰ τοῦ Ἀλκιβιάδη;
4. Ποιὰ πράξη Ἀθηναίων καὶ Σπαρτιατῶν ἦταν ἀξιοκατάκριτη στὸ Βοιωτικὸ ἢ Κορινθιακὸ πόλεμο;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Θουκυδίδη, Β. 50. Μετάφρ. Ε.Β.)

Ὁ λοιμός

«Τὰ πτηνὰ καὶ τὰ ζῶα ὅσα τρῶνε ἀνθρώπινα πτώματα, ἢ δὲν πλησίαζαν τὰ ἀταφα πτώματα τῶν πεθαμένων ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀρρώστια, πού ἦταν πολλὰ, ἢ ὅσα ἔφαγαν ἀπὸ αὐτὰ μολύνθηκαν καὶ πέθαναν. Ἀπόδειξη δὲ γιὰ τὰ πτηνὰ ἦταν ὅτι ἐξαφανίστηκαν ἀπὸ τὰ μέρη ὅπου βρισκόταν ἀταφα πτώματα...»

(Θουκυδίδη Δ, 34. Μετάφρ. Ε.Β.)

Ἡ περικύκλωση τῶν Σπαρτιατῶν στὴ Σφακτηρία

«Ἐπειτα, ἐπειδὴ οἱ Σπαρτιάτες δὲν εἶχαν πιά δύναμη νὰ τρέχουν γρήγορα κατὰ τῶν Ἀθηναίων ὅπου αὐτοὶ ἐπετίθονταν, οἱ ἑλαφρὰ ὀπλισμένοι (Ἀθηναῖοι) κατάλαβαν ὅτι οἱ κινήσεις τοῦ ἐχθροῦ γίνονταν τώρα μὲ βραδύτητα καὶ βλέποντας ὅτι ἦταν περισσότεροι ἀπὸ τοὺς Σπαρτιάτες, πήραν περισσότερο θάρρος καὶ συνήθισαν νὰ μὴ θεωροῦν πιά τόσο φοβεροὺς τοὺς ἀντιπάλους τους. Διότι δὲν ἔπαθαν ὅτι περιέμεναν νὰ πάθουν ἀπ' αὐτοὺς ὅταν ἀποβιβάζονταν στὸ νησί μὲ τὴν προκατάληψη τοῦ φόβου ὅτι ἐπρόκειτο νὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ Σπαρτιατῶν. Ἐπαυσαν πιά νὰ τοὺς φοβούνται καὶ ὄρμησαν, συγκεντρωμένοι ἐναντίον τους μὲ πολεμικές κραυγές κτυπώντας τους μὲ... λίθους, βέλη, ἀκόντια. Μὲ τὴν ταυτόχρονη κραυγὴ καὶ ἐπίθεση οἱ Σπαρτιάτες ἐξαφανίστηκαν, γιατί ἦταν ἀσυνήθιστοι σὲ τέτοιες μάχες κι ἐπειδὴ ἡ βλάστηση εἶχε καεὶ λίγο πρὶν καὶ ἡ στάκτη ὑψωνόταν στὸν ἀέρα πυκνὴ, δὲ μπορούσε κανεὶς νὰ δεῖ τί γινόταν μπρὸς του, ἀφοῦ μάλιστα στοὺς Σπαρτιάτες ἔφερναν σύγχυση ἐκτός τῆς τέφρας τὰ βέλη καὶ οἱ λίθοι, πού πυκνὰ καὶ ὀμαδικὰ ρίχνονταν ἀπὸ πολλοὺς. Τὰ πράγματα γίνονταν δύσκολα γιὰ τοὺς Σπαρτιάτες. Γιατί οὔτε τὰ κράνη μπορούσαν νὰ τοὺς προστατεύσουν ἀπὸ τὰ βέλη οὔτε μπορούσαν νὰ

δοῦν οὔτε νά ἀκούσουν τίς διαταγές τῶν ἀξιωματικῶν ἀπό τίς δυνατές κραυγές τῶν ἐπιτιθεμένων...».

(Πλουτάρχου, Ἀλκιβιάδης, 23, 3-5 Μετάφρ. Ε.Β.)

Ὁ Ἀλκιβιάδης στή Σπάρτη

«Στή Σπάρτη ὁ Ἀλκιβιάδης ἦταν πολύ ἀρεστός δημόσια καί ἀντικείμενο θαυμασμοῦ ἰδιωτικά, δημαγωγῶσε δέ στό πλήθος καί τό γοητευτικά ζώντας κατά τά σπαρτιατικά πρότυπα ὥστε βλέποντάς τον νά ξυρίζεται σύρριζα νά λούζεται μέ κρύο νερό καί νά τρώει μέλινα ζωμό ἀπορούσαν καί δέν πίστευαν ὅτι αὐτός ὁ ἀνθρώπος εἶχε μάγειρο στό σπίτι του, ἂν εἶδε ποτέ ἀρωματοποιοῦ ἢ ἂν ἀγγίσει χλαμύδα ἀπό τή Μίλητο. Γιατί, ὅπως λένε, αὐτή ἦταν μιά ἀπό τίς μεγάλες ἰκανότητές του καί ὁ τρόπος του νά γοητεύει τοὺς ἀνθρώπους, δηλαδή νά προσαρμόζεται μέ τή ζωή καί τά ἔθιμα κάθε τόπου, πῶ εὐκολομετάβλητος κι ἀπό τό χαμαιλέοντα· μάλιστα αὐτό τό ζῶο λέγεται ὅτι δέ μπορεί νά ἀφομοιωθεῖ μέ τό ἄσπρο χρῶμα, ὅμως γιά τόν Ἀλκιβιάδη, πού μέ τήν ἴδια εὐκολία ἔκανε τά καλά καί τά ἄσχημα, δέν ὑπῆρχε τίποτα πού νά μή μπορεί νά κάνει καί νά μιμηθεῖ. Ἀλλά στή Σπάρτη ἦταν σκυθρωπός... καί γυμνάζονταν, στήν Ἰωνία φιλήδονος, ράθυμος καί φιλάρεσκος, στή Θεσσαλία ἀσχολιοῦταν μέ τήν ἵππασία καί στή Θράκη μεθούσε».

(Θουκυδίδη, Ζ, 27. Μετάφρ. Ε.Β.)

Ἡ ὀχύρωση τῆς Δεκέλειας

«Ἡ Δεκέλεια... ἔθλαπτε πολύ τοὺς Ἀθηναίους καί οἱ ἀπάλειες σέ ἀνθρώπους καί οἱ ὑλικές χειροτέρευσαν τήν κατάσταση. Δέν εἶχαν μόνο οἱ Ἀθηναῖοι χάσει ὅλη τήν ὑπαιθρο, ἀλλά εἶχαν αὐτομολήσει στόν ἐχθρό πᾶνω ἀπό 20.000 δοῦλοι... κι εἶχαν χαθεῖ ὅλα τά πρόβατα καί τά ὑποζύγια· κι ἐπειδὴ οἱ ἵπποις ἔκαναν κάθε μέρα ἐπιδρομές στή Δεκέλεια καί φύλαγαν τή χώρα, τά ἄλογά τους κούτοαιναν, γιατί κάλπαζαν σέ μέρη πετρώδη καί συνεχῶς ταλαιπωροῦνταν, πολλά δέ τραυματίζονταν».

(Θουκυδίδη, Ζ, 25. Μετάφρ. Ε.Β.)

Τά τεχνάσματα τῶν ἀντιπάλων

(Οἱ Ἀθηναῖοι προσπάθουν νά καταστρέψουν τά πλοῖα τῶν Συρακουσίων στόν ὄρμο τῶν Συρακουσίων.)

« Ἐγιναν δέ καί μικροσυμπλοκές στό λιμάνι καί γιά τοὺς πασσάλους πού εἶχαν τοποθετήσει οἱ Συρακοῦσιοι μπρὸς ἀπὸ τοὺς παλιούς νεώσοικους (ὑπόστεγα πλοίων) στή θάλασσα, γιά νά προστατεύσουν τά πλοῖα τους καί γιά νά μή ἐπιτίθενται οἱ Ἀθηναῖοι καί κάνουν ζημιές σ' αὐτά. Ἀφοῦ οἱ Ἀθηναῖοι ρυμούλκησαν ἓνα πλοῖο πολύ μεγάλο μέ ξυλίνους πύργους καί προστατευτικά παραπετάσματα, ἔδεναν τοὺς πασσάλους μέ τά ἀκάτια καί τοὺς τραβοῦσαν καί τοὺς ἔσπαζαν περιστρέφοντας τή μηχανή, ἄλλους δέ τοὺς πριόνιζαν κολυμπώντας. Οἱ Συρακοῦσιοι ἔρριχναν βέλη ἀπὸ τοὺς νεώσοικους κι οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ τὸ φορητὸ ἔκαναν τό ἴδιο. Τέλος οἱ Ἀθηναῖοι κατάστρεψαν τοὺς περισσότερους πασσάλους. Μεγαλύτερη δυσκολία εἶχαν οἱ ὑποβρύχιοι πάσσαλοι, γιατί εἶχαν καρφώσει μερικὸς κάτω ἀπὸ τήν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας, ὥστε ἦταν ἐπικίνδυνο νά πλησιάσουν τά πλοῖα, καθώς δέν γνώριζαν τήν ἀκρίβη τους θέση. Ἀλλά κι αὐτοὺς τοὺς πριόνιζαν δύτες πού πληρώθηκαν».

(Θουκυδίδη, Ζ, 53. Μετάφρ. Ἐλ. Λαμπριδίη)

Τό πρῶτο «πυρπολικό»

«Καί θέλοντας νά θάλουν φωτιά στά ὑπόλοιπα πλοῖα, (οἱ Συρακοῦσιοι) γέμισαν ἓνα παλιό φορητὸ μέ κληματόβεργες καί ἑσάδι (κι ὁ ἄνεμος τὸ ἔσπρωχνε ἀπὸ πίσω πρὸς τοὺς Ἀθηναίους), τὸ ῥίξαν καταπάνω τους ἀφοῦ ἀναψαν τὸ φορτίο του».

(Θουκυδίδη Ζ, 44. Μετάφρ. Ε. Λαμπριδίη)

Ἡ ἐπίθεση τῶν Ἀθηναίων στὶς Συρακοῦσες

«Γιατί ἔφεγγε βέβαια τὸ φεγγάρι μέ λάμψη πολλή, ἔβλεπαν ὅμως ὁ ἓνας τὸν ἄλλο, ὅπως εἶναι φυσικὸ νά βλέπουν στό φεγγαρόφωτο, νά διακρίνουν δηλαδή τὸ σῆμα τοῦ κορμοῦ ἀπὸ κάποια ἀπόσταση, ἀλλά νά μὴ εἶναι βέβαιοι πὼς ξεχωρίζουν τὰ χαρακτηριστικὰ τους. Καί πολλοὶ στρατιῶτες κι ἀπὸ τὰ δύο μέρη στριφογύριζαν καί σπρώχνονταν σέ ἓνα μικρὸ χῶρο... γιατί ἡ μπροστινὴ παράταξη, πού εἶχαν κιόλας στραφεῖ γιά τὰ πίσω, βρίσκονταν σέ μεγάλη ἀναταραχὴ κι ἦταν δύσκολο νά ξεχωρίσει κανεὶς τὰ παραγγέλματα ἀπὸ τὴ μεγάλη βοή... Οἱ Ἀθηναῖοι ἀναζητοῦσαν τοὺς συντρόφους τους κι ἐπαίρναν ὅλους ὅσους ἔρχονταν ἀπὸ τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση γιά ἐχθρούς, ἔστω κι ἂν ἦταν δικοὶ τους, ἀπὸ ἐκείνους πού γύριζαν ὑποχωρώντας καί ρωτοῦσαν ὅλη τὴν ὥρα τὸ σύνθημα μιά καί δέν ὑπῆρχε ἄλλος τρόπος νά τοὺς

γνώρισουν. Κι έτσι... Έκαναν το σύνθημα γνωστό στους έχθρους. Μέ τέτοιο τρόπο, όταν διαλύθηκε η τάξη στο μεγαλύτερο μέρος του στρατού, ο φίλος τρώμαζε το φίλο και ο συμπολίτης το συμπολίτη· κι όχι μόνο αυτό αλλά και πιάνονταν συχνά στα χέρια και με δυσκολία χωριζόνταν την τελευταία στιγμή. Κι επάνω στην καταδίωξη πολλοί ρίχθηκαν κάτω στους γκρεμούς και σκοτώθηκαν, γιατί ήταν στενό το μονοπάτι... όταν μέρωσε τους περικύκλωναν οι ίππεις των Συρακοσίων και τους σκότωναν».

(Θουκυδίδη Ζ, 63-64. Μετάφρ. Ε.Β.)

Ὁ Νικίας ἐμψυχώνει τούς Ἀθηναίους πρὸ τῆς ναυμαχίας στόν ὄρμο τῶν Συρακοσῶν

(Μετά τὴν ἤττα τους στὴν ξηρὰ οἱ Ἀθηναῖοι ἀποφασίζουν νὰ διαφύγουν πρὸς τὴ θάλασσα. Ἄφρασαν τοὺς τραυματίες μὲ φρουρὰ κι ἐπιβιβάστηκαν στὰ πλοία. Ἐν τῷ μεταξύ οἱ Συρακοῖσιοι προσπάθησαν νὰ τοὺς ἐμποδίσουν τὸν ἀπόπλοο κλείνοντας τὸ στόμιο τοῦ λιμανιοῦ μὲ τριῆρεις κι ἄλλα πλοία. Ὁ Νικίας προσπαθεῖ νὰ ἐμψυχώσει τοὺς Ἀθηναίους ἀπευθύνοντας λόγο, στὸν ὁποῖο δίνει κι αἰτίες πρὸς τὸν συμβουλῆς.)

«Ὅταν πλοῖο σας πέσει πάνω σ' ἐχθρικό, νὰ μὴ χωρίζετε ἀπ' αὐτό, πρὶν ριξετε τοὺς ὀπλίτες ἀπὸ τὸ ἐχθρικό κατὰστρωμα στὴ θάλασσα. Κι αὐτὰ λέω γιὰ τοὺς ὀπλίτες μᾶλλον παρὰ γιὰ τοὺς ναυτές, γιὰ τὴ σωτηρία μας ἐξαρτᾶται ἀπὸ ὅσους θὰ εἶναι σὲ κατὰστρωμα κι οἱ ἑλπίδες μας γιὰ τὴ νίκη στηρίζονται τώρα περισσότερο στοὺς πεζοὺς. Τοὺς ναυτές συμβουλεύω καὶ μαζί παρακαλῶ νὰ μὴ χάσουν τὸ ἠθικό τους ἀπὸ τὶς συμφορές μας, γιὰ τὴν τώρα τὰ κατὰστρώματα ἔχουν εἰτοιμαστῆ καλύτερα καὶ τὰ πλοία εἶναι περισσότερα. Σκεφθεῖτε ὅτι ἀξίζει νὰ διασωθεῖτε γιὰ χάρη τῆς εὐτυχίας ποὺ ἀπολαμβάνετε, σεις ποὺ θεωρεῖστε Ἀθηναῖοι, ἂν καὶ δὲν εἴσατε [ἀπευθύνεται στοὺς μέτοικους], ποὺ σὰς θαυμάζουν στὴν Ἑλλάδα γιὰ τὴ γνώση τῆς γλώσσας μας καὶ τὴ μίμηση τῶν ἐθίμων μας, ποὺ μετέχετε στὴν ἐξουσία μας μὲ τὰ ἴδια ὠφελήματα, λόγω τοῦ φόβου ποὺ ἐμπνέετε στοὺς ὑπηκόους μας καὶ τῆς προστασίας μας ἀπὸ κάθε ἀδικία. Σεις λοιπὸν ποὺ μετέχετε στὴν ἐξουσία μας, χωρὶς περιορισμὸ τῆς ἐλευθερίας σας, μὴ τὴν προδώσετε σήμερα ποὺ κινδυνεύει... Καὶ σὲ ὅσους ἀπὸ σὰς εἴσατε Ἀθηναῖοι, ξαναθυμίζω ὅτι δὲν ἔχετε ἀφήσει στὰ νεύρα τῶν Ἀθηνῶν πλοῖα ὅμοια μ' αὐτὰ ἐδῶ οὔτε ἐφεδρεία ὀπλιτῶν. Ἄν λοιπὸν συμβεῖ κάτι ἄλλο ἀπὸ τὴ νίκη, οἱ ἐχθροὶ θὰ ἐκπλεύσουν ἀπὸ ἐδῶ, γιὰ νὰ πολεμήσουν στὴν Ἀττικὴ καὶ οἱ ἐκεῖ συμπολίτες

μας δὲ θὰ μποροῦν νὰ ἀμύνονται ταυτόχρονα στοὺς ἐχθροὺς ποὺ εἶναι ἐκεῖ καὶ στοὺς νέους ἐχθροὺς ποὺ θὰ ἐπέλθουν ἐναντίον τους».

(Θουκυδίδη Ζ, 65-71 Μετάφρ. Ε. Λαμπρίδη)

Ἡ ναυμαχία στόν ὄρμο τῶν Συρακοσῶν

(Οἱ Συρακοῖσιοι ἀφοῦ νίκησαν σὲ ναυμαχία ἔφραξαν τὴν ἔξοδο τοῦ ὄρμου, γιὰ νὰ κυριεύσουν τὸν ἀθηναϊκὸ στόλο· οἱ Ἀθηναῖοι προσπάθησαν νὰ ἐκβιάσουν τὸν ἐκπλοο).

«Ὅταν πλησίασαν τὸ φράγμα οἱ Ἀθηναῖοι, νίκησαν μὲ τὴν πρώτη ὀρμή τους τὰ καράβια ποὺ ἦταν παραταγμένα κοντὰ σ' αὐτό, κι ἄρχισαν νὰ προσπαθῶν νὰ λύσουν τὶς ἀλυσίδες ποὺ ἦταν δεμένα... Ὑστερα ἀπ' αὐτὸ ὄμως τοὺς ἔπεσαν πάνω οἱ Συρακοῖσιοι κι οἱ σύμμαχοι τους ἀπὸ ὅλες τὶς μεριές, καὶ δὲ γινόταν πιά ἡ ναυμαχία μόνο κοντὰ σὸ φράγμα, μὰ καί σ' ὄλο τὸ ἄπλωμα τοῦ λιμανιοῦ, κι ἦταν πρὸ σφοδρὴ ἀπὸ ὅλες τὶς προηγούμενες. Γιὰ τὴν καὶ μεγάλο ζῆλο ἔδειχναν τὰ πληρώματα καὶ ἀπὸ τὶς δύο μεριές... καὶ πολλοὺς τεχνικούς ἐλιγμούς ἔκαναν οἱ πηδαλιούχοι ἐναντία στοὺς ἐλιγμούς τῶν ἀντιπάλων... κι ἄρματωμένοι στρατιῶτες ἔβαζαν τὰ δυνατὰ τους ὅποτε συγκρούονταν καράβι μὲ καράβι, νὰ μὴν ὑστερήσουν στὴν τέχνη ἀπὸ τοὺς ναυτές... χρησιμοποιοῦσαν κοντάρια καὶ σάτες καὶ πολλὲς πέτρες ἀπὸ σφεντόνες... καὶ τύχαινε ἀπὸ τὸ στενὸ χῶρο... ἐνῶ ἕνα καράβι ἐμπηγε τὸ ἔμβολό του σὲ ἄλλο, νὰ ἔχει αὐτὸ ἀγκιστρωθεῖ ἀπὸ ἐχθρικό ἔμβολο καὶ κάποτε δύο ἢ καὶ τρία καράβια νὰ εἶναι ἀγκιστρωμένα μαζί καὶ οἱ πηδαλιούχοι πρόσεχαν ἀπὸ τὴ μιά μεριά πῶς νὰ φυλαχθοῦν, ἀπὸ τὴν ἄλλη πᾶς νὰ στραφοῦν γιὰ νὰ κτυπήσουν ὄχι ἕνα καράβι χωριστὰ, ἀλλὰ πολλὰ συγχρόνως κι ἀπὸ παντοῦ. Κι ὁ βρόντος ἀπὸ τὶς πολλὲς συγκρούσεις ἦταν φοβερός καὶ σάστιζε τὰ πληρώματα καὶ δὲν τοὺς ἀφηνε νὰ ἀκούσουν τὰ προστάγματα ποὺ φώναζαν οἱ ναύκληροι».

(Θουκυδίδη Ζ, 74-86. Μετάφρ. Ε. Λαμπρίδη)

Οἱ Συρακοῖσιοι αἰχμαλωτίζουν τούς Ἀθηναίους καθὼς ὑποχωροῦν

«Οἱ Συρακοῖσιοι ὄμως καὶ ὁ Γύλιππος, βγαίνοντας ἔξω ἀπὸ τὴν πολιτεία μὲ τὸ στρατὸ πρὶν ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους, ἐκλείσαν μὲ φράγματα ὄλους τοὺς δρόμους ποὺ ἦταν δυνατό νὰ πάρουν οἱ ἐχθροὶ κι ἐβαλαν φρουρές σ' ὅλα τὰ ρεύματα καὶ τὰ ποτάμια σὸ πέρασμά τους κι ἔπιασαν ὅλες τὶς θέσεις... Κι οἱ ζωντανοὶ ποὺ παρατοῦσαν (οἱ Ἀθηναῖοι), οἱ

πληγωμένοι κι οι άρρωστοι, προξενούσαν σ' όσους τούς έβλεπαν ακόμη πιό βαθιά θλίψη κι από τούς νεκρούς. Κι ή άψη τους ήταν πιό αξιοθρήνητη παρά τών πεθαμένων. Γιατί άπλωναν τά χέρια ίκετευτικά και θρηνοούσαν, κι έφερναν σέ μεγάλη στενοχώρια όσους έφευγαν, γιατί ζητούσαν νά τούς πάρουν μαζί τους... δέν ήταν λιγότεροι από 40.000 ... οι Συρακούσιοι τούς χτυπούσαν γύρω-γύρω άπ' όλες τίς μεριές και πλήγωνα πολλούς— κι άν έκαναν νά τούς έπιτεθούν οι 'Αθηναίοι υποχωρούσαν, κι όταν γύριζαν αυτοί νά φύγουν τούς έπεφταν πάλι πάνω, χτυπώντας ίδιως τούς τελευταίους... Και βιάζονταν οι 'Αθηναίοι νά φτάσουν στόν ποταμό, τόσο γιατί τούς βασάνιζε ή άδιάκοπη έπίθεση από παντού... κι από τό μαρτύριο τίς δίψας. Και μόλις έφτασαν στή όχθη του όρμησαν μέσα στό ποτάμι χωρίς τάξη καιιά, αλλά θέλοντας ό καθένας νά περάσει πρώτος αυτός. Στο μεταξύ οι Συρακούσιοι φάνηκαν στήν άπέναντι όχθη του ποταμού και τούς χτυπούσαν κι από πάνω (γιατί ήταν γκρεμός) κι οι 'Αθηναίοι έπιναν ακόμη χορταίνοντας ή δίψα τους, κουβαριασμένοι όλοι μαζί σέ μία βαθύτερη γούβα του ποταμού, μέ μεγάλο σπρωξιό κι άνακατωσούρα. Κι οι Πελοποννήσιοι κατέβηκαν τόν άπέναντι γκρεμό κι άρχισαν νά σφάζουν όσους βρίσκονταν ακόμη στό ποτάμι. Τό νερό είχε άμέσως θολώσει, αλλά δέν έπιναν μέ λιγότερη άχορτασία νερό μαζί μέ ματωμένη λάσπη. Τους άλλους 'Αθηναίους κι όσους έπιασαν από τούς συμμαχούς τους, τούς κατέβασαν άμέσως στά λατομεία, θεωρώντας πώς ήταν ό πιό άσφαλής τρόπος νά τούς κρατήσουν φυλακισμένους. Τό Νικία όμως και τό Δημοσθένης, μόλο πού ό Γύλιππος δέν τό ήθελε, τούς έσφαξαν».

(Ξενοφώντα, 'Ελληνικά, Α, 6-7. Μετάφρ. Ε.Β.)

Ο Καλλικρατίδας γιά τόν έμφύλιο πόλεμο

«... είπε ότι οι Έλληνες είναι πανάθλιοι, γιατί κολακεύουν χάρη χρημάτων τούς βαρβάρους και βεβαίωνε ότι, άν γύριζε σώς στήν πατριδα του, θα φρόντιζε νά συμφιλιώσει τούς 'Αθηναίους μέ τούς Σπαρτιάτες».

(Ξενοφώντα 'Ελληνικά, Β 1, 25-26. Μετάφρ. Ε.Β.)

Πρίν από την καταστροφή στους Αίγος ποταμούς

«Ο Άλκιβιάδης επειδή είδε από τά τείχη ότι οι 'Αθηναίοι είχαν άγκυροβολήσει σέ άκτη άλιμενη μακριά από πόλη και ότι προμη-

θεύονταν τίς ζωτροφές τους από ή Σηστό άπομακρυνόμενοι 15 στάδια από τά πλοία τους, τούς είπε ότι δέν είχαν άγκυροβολήσει σέ άσφαλές όρμητήριο και τούς παρακίνησε νά αλλάξουν άγκυροβόλιο στή Σηστό. 'Εκεί, τούς είπε, θα ναυμαχήσετε όταν θελήσετε έσεις. 'Αλλά οι στρατηγοί, ιδιαίτερα ό Τυδέας και ό Μένανδρος, τόν πρόσταξαν νά φύγει, λέγοντας ότι τώρα δέν ήταν αυτός στρατηγός αλλά εκείνοι...».

(Ξενοφώντα, 'Ελληνικά, Β, 3, 50-51. Μετάφρ. Ε. Β.)

Η καταδίκη του Θηραμένη

(Μετά την άπολογία του Θηραμένη στή Βουλή ό Κριτίας φοβάται μήπως τόν άθωώσουν)... άφού συζήτησε μέ τούς Τριάντα βγήκε και πρόσταξε νά έλθουν οι όπλισμένοι μέ τά σιλιέτα και νά σταθούν στή βουλή φανερά, άπέναντι στό κιγκλιόμα. 'Αφού δέ ξαναπήκε, είπε: «Εγώ, βουλευτές, νομίζω ότι άποτελεί καθήκον του σωστού ήγήτη νά μήν επιτρέπει νά βλέπει τούς φίλους του νά εξαπατώνται. Θα κάνω λοιπόν, τό έξής: όριζεται στους νέους νόμους ότι κανείς δέν επιτρέπεται νά φονεύεται από όσους άνήκουν στους τρεις χιλιάδες χωρίς την άπόφασή σας, αλλά εκείνους πού δέν είναι γραμμένοι στόν κατάλογο τών τριών χιλιάδων όριζεται ότι έχουν τό δικαίωμα νά τούς σκοτώνουν οι Τριάντα. 'Εγώ, λοιπόν, διαγράψω τό Θηραμένη από τόν κατάλογο, άφού όλοι συμφωνούμε».

(Ξενοφώντα, 'Ελληνικά, Β, 4, 2-7. Μετάφρ. Ε.Β.)

Ο Θρασύβουλος έλευθερώνει την Αθήνα

«Τότε, άφού έφυγε ό Θρασύβουλος από ή θήβα μέ 70 περίπου άνδρες κατέλαβε ή Φυλή, τοποθεσία όχυρη. Οι τριάντα τύραννοι έπεσευδαν από ήν πόλη νά τόν αντιμετώπισουν μέ 3.000 άνδρες και τό ίππικό, ένώ ό καιρός ήταν πολύ καλός. 'Ενώ σχεδίαζαν νά άποκλείσουν τό όχυρό μέ τείχος, γιά νά τούς άναγκάσουν νά παραδοθούν από έλλειψη τροφίμων, έπεσε άφθονο χιόνι ήν νύκτα και ήν άλλη μέρα. Τότε αυτοί, μέσα στό χιόνι πού έπεφτε έπέστρεψαν στήν πόλη έχοντας χάσει πολλούς ακόλουθους πού σκοτώθηκαν από τούς κλεισμένους στή Φυλή, όταν έκαναν έξοδο... (Τότε οι Τύραννοι) έστειλαν 15 στάδια από ή Φυλή όλη σχεδόν ή φρουρά τών Σπαρτιατών και τούς ίππεις δύο άθηνάικων φυλών. Αυτόι στρατοπέδευσαν σέ πυκνόδεντρη τοποθεσία. Ο Θρασύβουλος όταν

είχαν συγκεντρωθεί 700 περίπου βγήκε από τό φρούριο τή νύκτα... "Όταν πλησίαζε νά ξεμερώσει καί σηκώνονταν (οί άνδρες τών Τυράννων) καί ό καθένας πήγαινε μακριά από τό στρατόπεδο, όπου είχε ανάγκη, καί οι ιπποκόμοι έκαναν θόρυβο ξυστρίζοντας τά άλογα, τότε οι άνδρες του Θρασύβουλου πήραν τά όπλα καί επιτέθηκαν τρέχοντας έναντιόν τους: καί έφριξαν μερικούς κάτω από τά άλογα καί τούς καταδίωξαν 6-7 στάδια καί σκότωσαν πάνω από 120 όπλίτες καί από τούς ιππείς τό Νικόστρατο, τόν όνομαζόμενο ωραίο, καί άλλους δύο πού τούς βρήκαν νά κοιμούνται άκόμη».

(Michel, Recueil des Inscriptions Grecques, 500.

'Επιγραφή από τίς 'Ερυθρές τής Μ. 'Ασίας).

Τιμές στόν Κώνωνα

Τά γράμματα στίς άγκύλες δέν αώζονται

[Έδοξεν] τή βουλή καί τῷ [δήμῳ Κ]ώνωνα αναγράψαι [εύεργ] έτην Έρυθραίων [καί π]ρόξενον καί προε- [δρ]ήν αὐτῷ εἶναι ἐν Έρυ- [θρ]ήσιν καί ατέλειαν [π]άντων χρημάτων καί [έξ]οι αγωγής καί εξαγωγής [κ]αί πολέμου καί ειρήνης [κα]ί Έρυθραίων εἶναι [ήν] θούληται: εἶναι δέ [ταῦ]τα καί αὐτῷ καί ἐκ- [γόνοι]ς. Ποιήσασθαι δέ [αὐτοῦ ε]ικόνα χαλκήν

Στό πρώτο πλάνο τής φωτογραφίας όχυρώσεις τών αρχαίων Συρακουσών. Στό βάθος ή πεδιάδα, όπου στρατοπέδευσαν οι 'Αθηναίοι.

[έπιχρυσον] καί στήσαι [όπου άν δόξη] Κώνωνι...

(Ξενοφώντα 'Ελληνικά, Ζ, 5, 23 Μετάφρ. Ε.Β.)

Στή μάχη τής Μαντινείας

«'Ο Έπαμεινώνδας όδηγοῦσε τό στράτευμα έναντιόν τών έχθρών σάν τριήρη μέ τήν πρώρα (σέ κατεύθυνση επίθεσης) έχοντας πειστεί ότι θά διασποῦσε τίς έχθρικές γραμμές παντού όπου θά διείσδυε καί ότι θά κατέστρεφε όλόκληρο τό έχθρικό στράτευμα. Γιατί έτοιμαζόταν νά αγωνιστεί μέ τό πιό έκλεκτό μέρος του στρατού του, ενώ είχε τοποθετήσει τό ασθενέστερο πίσω καί μακριά, έπειδή γνώριζε, ότι άν νικιόταν θά μετέδινε πανικό στους δικούς του καί τό θάρρος στους έχθρους».

(Ξενοφώντα, 'Ελληνικά, ΣΤ'. 4, 16. Μετάφρ. Ε.Β.)

'Η άναγγελία τής ήττας τής Μαντινείας στη Σπάρτη

«Μετά από αυτό τό γεγονός, ό άγγελιαφόρος πού στάλθηκε στη Σπάρτη για νά αναγγείλει τό δυστύχημα έφτανε τήν τελευταία μέρα τών γυμνοπαιδιών καί μάλιστα ενώ άκόμη ό χορός τών άνδρών βρισκόταν στη σκηνή: άφου οι έφοροι πληροφορήθηκαν τή συμφορά, θλίβονταν όπως ήταν φυσικό, αλλά δέν έβγαζαν τό χορό από τό θέατρο καί τόν άφηναν νά συνεχίζει τούς άγώνες του. Κι ανακοίνωσαν τά όνόματα τών σκοτωμένων στό καθένα από τούς δικούς τους, σύστησαν δέ

'Όχυρά στην άκρόπολη τών Συρακουσών, στην κατάσταση πού βρίσκονται σήμερα.

στis γυναίκες να μη θρηνοῦν γοερά, ἀλλά να ὑποφέρουν τὴ συμφορὰ τους σιωπηλά. Καὶ τὴν ἐπομένη μποροῦσε κανεὶς νὰ βλέπει αὐτοὺς πού εἶχαν σκοτωθεῖ συγγενεῖς τους νὰ παρουσιάζονται στοὺς δρόμους μέ ὄψη λα-

μπρὴ καὶ χαμογελαστὴ ἐνῶ ἀπὸ ἐκείνους πού τοὺς ἤλθε τὸ νέο ὅτι οἱ συγγενεῖς τους ζοῦν, λίγους μόνο μποροῦσες νὰ δεῖς νὰ περιφέρονται καὶ μάλιστα κατηφείς καὶ ταπεινωμένους».

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΔΙΑΝΟΗΣΗ ΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟ ΑΙΩΝΑ π.Χ.

Ἡ κοινωνική ἀποσύνθεση πού ἔφερε ὁ πόλεμος καί ἡ διδασκαλία τῶν σοφιστῶν κλόνισαν τήν πίστη στούς θεούς καί στά παλιά ἰδανικά. Σ' αὐτά ἀντιπᾶχθηκε τώρα ἡ ὑποκειμενική σκέψη καί τό δικαίωμα τοῦ ἀτόμου νά ἀσκεῖ σέ ὅλα κριτική. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτή εἶχε τήν ἐπίδρασή της καί στήν τέχνη. Ἡ μορφή τοῦ ἀτόμου, τά συναισθήματα καί τά πάθη του πήραν μεγαλύτερη θέση σ' αὐτήν. Ὡς καί οἱ θεοὶ παρουσιάζονταν στά ἀγάλματα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. σάν ἄνθρωποι κι ὄχι μέ τή θεϊκή ἀταραξία καί γαλήνη πού βλέπουμε στά ἔργα τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἡ δεξιότητα στήν κατεργασία τοῦ μαρμάρου ἔφτασε σέ τελειότητα. Ἡ Ἀθῆνα ἐξακολούθησε νά εἶναι τό σπουδαιότερο καλλιτεχνικό κέντρο.

Ι. Η «ΜΕΣΗ» ΚΑΙ Η «ΝΕΑ» ΑΤΤΙΚΗ ΚΩΜΩΔΙΑ

Ἡ περίοδος 400 - 320 π.Χ. χαρακτηρίζεται γιά τήν ἀνθση τῆς *Μέσης Κωμωδίας*, πού δέν ἔχει πιά πολιτική σάτιρα, ἀλλά στρέφεται σέ θέματα καθημερινῆς ζωῆς. Δέν ἔχει ἐπίσης τά τολμηρά ἀστεία τῆς *Ἀρχαίας Κωμωδίας*. Ὁ ρόλος τοῦ χοροῦ ἔχει περιοριστεῖ, γιατί ἦταν πολυδάπανος καί ὁ πόλεμος δέν ἐπέτρεπε σπατάλες. Τό πολιτικό περιεχόμενο τῆς παλιᾶς κωμωδίας ἀντικαταστάθηκε μέ τό κοινωνικό κι ἄρχισαν νά δημιουργοῦνται οἱ χαρακτηριστικοὶ κωμικοὶ τύποι τοῦ πονηροῦ δούλου, τοῦ κόλακα, τοῦ ἀνθρώπου πού ζεῖ παρασιτικά σέ βάρος ἄλλων κ.ἄ.

Οἱ σπουδαιότεροι ἐκπρόσωποι τῆς Μέσης Ἀττικῆς Κωμωδίας εἶναι ὁ **Ἀντιφάνης** καί ὁ **Ἄλεξης**. Λέγεται ὅτι ὁ καθένας εἶχε γράψει πάνω ἀπό 200 ἔργα. Ἡ μεγάλη θεατρικὴ παραγωγή ὀφειλόταν στή διάδοση τοῦ θεάτρου στήν Ἑλλάδα. Τόν 4ο αἰ. π.Χ. δέν ὑπῆρχε στή χώρα πόλη χωρὶς θέατρο.

Ἀπὸ τῆ Μέση Κωμωδία δημιουργήθηκε τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἡ *Νέα Κωμωδία*. Σ' αὐτὴ παραγκωνίστηκε ἐντελῶς ὁ δημόσιος βίος. Ἐπιδιώκεται τώρα ἡ ἐντεχνη πλοκὴ καί ἡ ἐπιδέξια λύση. Οἱ διάφοροι τύποι τῆς κοινῆς γίνονται πιο χαρακτηριστικοί. Ἐνῶ στή Μέση Κωμωδία διακωμωδοῦνται μύθοι, στή Νέα Κωμωδία τὰ μυθολογικά θέ-
Τό εἰδώλιο εἰκονίζει τό θρασοῦ δούλο, ἓνα τυποποιημένο χαρακτήρα τῆς Νέας Ἀττικῆς Κωμωδίας πού τόν δημιούργησε, ὅσο κι' ἂν παρουσιάζεται ὑπερβολικά, ἢ πραγματικότητα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ὁ δούλος κάθεται σέ βωμό καί κοροϊδεύει τόν ἀφέντη του, πού δέν μπορεῖ, ἐκεῖ πού κάθεται, νά τόν πειράξει. Μουσεῖο Princeton, Η.Π.Α.

Τό θέατρο τῶν Δελφῶν ἀνεγέρθηκε τόν 4ο αἰ. π.Χ. Ἀνακαινίστηκε ἀργότερα μέ δαπάνες τοῦ βασιλιά τῆς Περγάμου Εὐμένη τοῦ Β'.

ματα ἔχουν παραμεληθεῖ. Κύριοι ἐκπρόσωποι αὐτοῦ τοῦ θεατρικοῦ εἶδους εἶναι ὁ **Φιλῆμων** καί ὁ **Μένανδρος*** ὁ τελευταῖος διακρίνεται γιά τήν ἐκφραστική καί φυσική του γλώσσα καί εἶναι ὁ δεῦτερος μετά τόν Ἀριστοφάνη κωμικός συγγραφέας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας.

2. Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ Ο ΔΙΚΑΝΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Ἐκτός ἀπό τό θέατρο τῆς ἐποχῆς ἡ πνευματική ζωή τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἐκφράζεται καί στήν ἀκμή τῆς ρητορικής καί ἰδιαίτερα τοῦ δικανικοῦ λόγου. Ἡ ὑπεροχή τῶν Ἀθηνῶν εἶναι φανερή σ' ὄλους τούς τομεῖς τοῦ πολιτισμοῦ, φαίνεται ὅμως ἰδιαίτερα στή Φιλοσοφία καί στή Ρητορική. Ὅλοι οἱ σπουδαῖοι ρήτορες, ὁ Ἴσοκράτης καί ὁ Λυσίας*, ὁ Δημοσθένης, ὁ Ὑπερείδης, ὁ Δημάδης κ.ἀ. ἐξῆσαν καί διακρίθηκαν στήν Ἀθήνα. Κι αὐτό δέν ἦταν τυχαῖο. Οἱ ρητορικοί λόγοι διακρίνονται σέ *δικανικούς*, πού

* Ἡ δράση τους ὡς ρητόρων χρονολογεῖται ἀπό τήν τελευταία δεκαετία τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

Σύγχρονη παρουσίαση χορού αρχαίας ελληνικής τραγωδίας.

αναφέρονται σέ κατηγορία ή άπολογία του δικαζόμενου, σέ *συμβουλευτικούς* καί σέ *έπίδεικτικούς* ή *πανηγυρικούς*.

Στούς δικανικούς λόγους καθώς καί στούς συμβουλευτικούς διακρίθηκαν ιδιαίτερα ό Δημοσθένης καί ό Αισχίνης. **Ό Δημοσθένης**, άρχηγός τής άντιμακεδονικής παράταξης, όνειρευόταν νέα ήγεμονία τής Αθήνας. Θεωρείται ό κορυφαίος ρήτορας στόν κόσμο γιά τήν ακρίβεια, τό πάθος καί τή ζωηρότητα τής έκφρασης. Γνωστοί συμβουλευτικοί λόγοι του Δημοσθένους είναι οί *Φιλιππικοί* καί οί *Όλυμπιακοί*, καί άπό τούς δικανικούς περίφημος είναι ό λόγος *περί του στεφάνου*.

Μεγάλος αντίπαλος του Δημοσθένη ήταν ό **Αισχίνης**, άρχηγός τής φιλομακεδονικής άθηναικής παράταξης. *Ό κατά Κτησιφώντος* δικανικός λόγος του μάς δείχνει τό νευρώδες ύφος του. Άλλοι σπουδαίοι ρήτορες τής εποχής ήταν ό **Ύπερείδης**, πού ή γλώσσα του είναι χαρακτηριστική του άττικού ύφους καί ό **Λυκοϋργος**, του όποίου ό *κατά του Λεωκράτους* δικανικός λόγος σώθηκε άκέραιος. Ό Λυκοϋργος ήταν άμειλικτος γιά όποιον πρόδινε τήν πόλη ή παρέβαινε τούς ήθικούς καί πολιτικούς κανόνες. Οί δικανικοί λόγοι έκτός άπό τή ρητορική ικανότητα προϋπέθεταν καί πάθος, πού τό δημιουργούσαν οί έμφύλιοι καί έσωτερικοί πόλεμοι του 4ου αιώνα π.Χ. Έτσι έξηγγείται ή ιδιαίτερη έπίδοση στο δικανικό λόγο τήν περίοδο εκείνη.

3. ΤΕΧΝΕΣ – ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Σημαντικός είναι ό αντίχτυπος πού είχε στήν τέχνη ή έξασθένηση τών ελληνικών πόλεων εξαιτίας του Πελοποννησιακού πολέμου. Τό ένδιαφέρον γιά τίς τέχνες ήταν τώρα ιδιωτικό, γιατί οί πόλεις δέν είχαν πιά τή δυνατότητα νά τίς προστατεύουν. Συνέπεια αυτού του φαινόμένου ήταν νά επικρατήσει στήν τέχνη ένας άτομικισμός. Ή γαλήνη καί ή ήρεμία, πού χαρακτηρίζει τήν έκφραση τών αγαλμάτων του 5ου αί. π.Χ., άνηκε πιά στο παρελθόν. Τά πολεμικά γεγονότα έκαναν τούς ανθρώπους ευερέθιστους καί εύαίσθητους. Τά πάθη καί τά συναισθήματά τους έκφράζει έντονα ή

τέχνη της εποχής. Τά καλλιτεχνικά έργα είναι άφθονα και η δεξιότητα των δημιουργών τους ξαφνιάζει.

Αρχιτεκτονική. Στην ήπειρωτική Ελλάδα εξακολουθεί να επικρατεί ο δωρικός ρυθμός. Κτιζονται νέοι ναοί του 4ου αι. π.Χ., όπως ο ναός του Δία στη Νεμέα, του Άσκληπιού στην Επίδαυρο, του Απόλλωνα στους Δελφούς και της Αλέας Αθηνάς στην Τεγέα. Ο Ιωνικός ρυθμός εξακολουθεί να κυριαρχεί στη Μικρασιατική Ελλάδα. Τότε κτιζεται στη νέα του μορφή ο περίφημος ναός της "Αρτεμης στην Έφεσο, ένα από τα επτά θαύματα της αρχαιότητας, και ο ναός του Απόλλωνα στα Δίδυμα της Μιλήτου, που ήταν διπτερος με διαστάσεις κολοσιαίες.

Τόν 4^ο αι. π.Χ. δημιουργήθηκε ένας νέος ρυθμός στην αρχιτεκτονική, ο **Κορινθιακός**. Η παλιά λιτότητα των ναών δεν ικανοποιούσε πιά τους άνθρωπους, γι' αυτό η αρχιτεκτονική διακόσμηση του

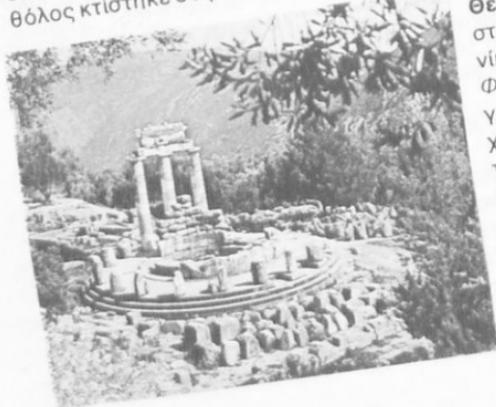

Κορινθιακό κιονόκρανο της θόλου της Επίδαυρου.

κορινθιακού ναού έγινε πλουσιότερη απ' αυτήν του δωρικού και του ιωνικού. Λέγεται ότι τόν Κορινθιακό ρυθμό έμπνεύστηκε ένας καλλιτέχνης στη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου, όταν είδε φύλλα άκάνθου να έχουν περιζώσει ένα καλάθι πάνω σε ένα έγκαταλειμμένο τάφο.

Τόν πυρήνα του καλάθου περιβάλλον δύο σειρές φύλλων άκάνθου. Τό κορινθιακό κιονόκρανο αποτελεί ο άκαθος. Πάνω του είναι ο ακό κιονόκρανο περιβάλλον δύο σειρές φύλλων άκάνθου. Τό κορινθιακό κιονόκρανο είναι πιό γραφικό από τό ιωνικό και πιό διακοσμητικό από τό δωρικό. Τή βάση του καλάθου διακοσμούνται από τό δωρικό και τό ιωνικό.

Παράλληλα μέ τήν τελειότητα της αρχιτεκτονικής δημιουργούνται και νέα στερεότυπα είδη κτισμάτων. Έτσι τόν 4^ο αι. π.Χ. δημιουργήθηκε ένα νέο αρχιτεκτονικό είδος: στρογγυλά οικοδομήματα μέ κωνική στέγη, που όνομάζονται **θόλοι**. Περύφημος θόλος κτίστηκε στην Επίδαυρο από τόν Άργείο γλύπτη και αρχιτέκτονα **Πολύκλειτο** τού νεώτερου και στους Δελφούς από τόν Θεόδωρο τόν Φωκαέα. Θόλο οικοδόμησε στην Όλυμπία και ο Φίλιππος μετά τήν νίκη του στη Χαϊρώνεια. Τήν όνομασε **Φιλίππειο**. Τό Φιλίππειο αποπεράτωσε ο γιός του Άλέξανδρος και έστησε έκ χρυσελεφάντινα αγάλματα των γονέων του, των γονέων τού Φιλίππου και τού έαυτού του, έργα όλα τού γλύπτη

Η θόλος των Δελφών είναι γνωστή σαν τής «Προναίας Αθηνάς». Όνομάστηκε γιατί ήταν πρό τού κύριου ιερού των Δελφών, δηλαδή τού ναού τού Απόλλωνα.

ωχάρη*. Τόν 4^ο αἰ. π.Χ. χτίστηκε τό θέατρο τοῦ Διονύσου στήν Ἀθήνα καί τό θέατρο τῆς Ἐπιδαύρου.

Ἡ πλαστική. Στίς εἰκαστικές τέχνες ἐπικράτησαν ρεαλιστικές τάσεις καί δόθηκε προσοχή στά ἀτομικά χαρακτηριστικά τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς, πού δέν ἐνδιέφεραν τούς καλλιτέχνες τῆς προηγούμενης ἐποχῆς. Οἱ κύριοι ἐκπρόσωποι τῆς τέχνης τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. εἶναι:

α) Ὁ Ἀθηναῖος **Κηφισόδοτος**. Γνωστό τοῦ ἔργου ἦταν ἡ Εἰρήνη, πού κρατοῦσε στήν ἀγκαλιά τῆς ἓνα παιδί, τόν πλοῦτο. Τό χάλκινο αὐτό ἔργο ἦταν ἓνα ἀπό τά πολλά ἀγάλματα, πού στόλιζαν τήν Ἀγορά τῶν Ἀθηνῶν. Τό πρωτότυπο δέ σώζεται, ἀλλά τό γνωρίζουμε ἀπό μαρμάρινο ἀντίγραφο πού βρίσκεται στή γλυπτοθήκη τοῦ Μονάχου.

β) Ὁ **Σκόπας** ἀπό τήν Πάρο. Τά ἔργα του διακρίνονται γιά νέες τάσεις, ἰδιαίτερα γιά τό ἐντονο πάθος καί τήν ἐσωτερική πνοή. Διακόσμησε τό ναό τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς στήν Τεγέα καί τό Μουσῶλειο τοῦ Μουσώλου. Γνωστά ἔργα του εἶναι ὁ Μελέαγρος, ἡ Μαινάδα, ἡ Ἀφροδίτη (τό μόνο χάλκινο ἔργο τοῦ Σκόπα), κ.ἄ.

γ) Ὁ **Πραξιτέλης**, γιός τοῦ Κηφισοδότου τοῦ Ἀθηναίου. Χαρακτηριστικά τῆς τέχνης του εἶναι ἡ μεταβολή τῆς ἐπιφάνειας τοῦ μαρμαροῦ σέ ζωντανή καί «ζεστή» ἐπιδερμίδα, ἡ ἀπαλότητα στή στάση τῶν ἀγαλμάτων καί ἡ γλυκύτητα τῆς μορφῆς τους. Ὅσα ἔργα του εἰκονί-

Τό κεφάλι τοῦ φημισμένου ἀγάλματος τοῦ Ἑρμῆ τοῦ Πραξιτέλη στό Μουσεῖο Ὀλυμπίας. Ὁ Πausanias ἐπισκέφθηκε τήν Ὀλυμπία καί περιγράφει ἀρκετά ἀγάλματα πού τοῦ ἔκαναν ἐντύπωση. Ἀνάμεσα σέ ἄλλα ἀναφέρει ἀπλά καί τόν Ἑρμῆ, χωρίς νά δείχνει ὅτι πρόκειται γιά ἔργο ἐξαιρετικά ἀξιόλογο. Ἐντυπωσιάζει πλὴν ἄλλων καί τό διπλό ὕψος στήν ἔκφραση τοῦ θεοῦ: Φαιδρῆ διάθεση ἀπό τό θέαμα τοῦ βρέφους Διονύσου ἀλλά καί στοχαστικότητα. Ἡ σκέψη του δηλαδὴ ταξιθεύει ταυτόχρονα ἄλλοῦ, ὅπως θά ταίριαζε σέ θεό.

* Μικρογραφίες τους βρέθηκαν στόν τάφο (τοῦ Φιλίππου;) στή Βεργίνα.

Ἡ θεά Εἰρήνη καί ὁ Πλοῦτος, ἔργο τοῦ ἀθηναίου γλύπτη Κηφισοδότου, ἐκφράζει τήν ἐπιθυμία τῶν Ἀθηναίων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. γιά εἰρήνη, ἔπειτα ἀπό μακροχρόνιους πολέμους.

Ἀριστερά ὁ Ἅγιας τοῦ Λυσίππου, ἀρχαῖο μάρμαρο ἀντίγραφο τοῦ πρωτότυπου ποῦ ἦταν ἀπὸ χάλκo (336 π.Χ. Μουσεῖο Δελφῶν.) Δεξιά σύγχρονο ἀντίγραφο τοῦ « Ἀποξυομένου » τοῦ Λυσίππου. Μουσεῖο Βαρσοβίας.

ἀπὸ τὸ σῶμα του. Ὁ Λύσιππος ἦταν ὁ Ἄλεξάνδρου, τοῦ ὁποῖου τὴν ἐκρηκτικὴ προσωπικότητα ἀπόδωσε στὶς προτομές του μὲ ἐκπληκτικὴ δεξιότηχιά.

Στὸν 4^ο αἰ. π.Χ. ἀνήκουν καὶ γνωστὰ ἔργα ἀγνωστων καλλιτεχνῶν ὅπως ὁ ἔφηβος τῶν Ἀντικυθῆρων, ὁ ἔφηβος τοῦ Μαραθῶνα, τὸ σύμπλεγμα τῆς Νιόβης, ἡ Νίκη τῆς Σαμοθράκης, ὁ Ἀπόλλων τοῦ Μπελβεντέρε κ.ἄ. Τὰ δύο πρῶτα βρίσκονται στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν καὶ τὰ ἄλλα σὲ ξένα μουσεῖα.

Ἱστορία. Ἡ ἱστοριογραφία ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὸ κριτικὸ πνεῦμα τοῦ Θουκυδίδη καὶ περιορίστηκε στὸ ὠραῖο ὕφος. Ἡ ἱστορικὴ παραγωγή εἶναι συστηματικὴ κι ἔχει κύριο ἐκπρόσωπο τὸν **Ξενοφῶντα** τὸν Ἀθηναῖο (430 - 354 π.Χ.), ποῦ συνεχίζει τὴ συγγραφὴ τοῦ Θουκυδίδη (μετὰ τὸ 411 π.Χ.) στὰ Ἑλληνικά. Τὴν ἐξιστόρησὴ του τελειώνει στὸ σύγγραμμα αὐτὸ μὲ τὴ μάχη τῆς Μαντινείας (362 π.Χ.). Ἄλλο ἱστορικὸ ἔργο τοῦ Ξενοφῶντα εἶναι ἡ *Κύρου Ἀνάβασις*. Διαφορετικοῦ περιεχομένου ἔργα του εἶναι ἡ *Λακεδαιμονίων Πολιτεία* (πολιτικοῦ), τὰ *Σωκράτους Ἀπομνημονεύματα* (φιλοσοφικοῦ), ὁ *Οἰκονομικός*, ὁ *Κυνηγετικός*, κ.ἄ. Ἡ γλῶσσα τοῦ Ξενοφῶντα εἶναι ἀπλή, γλαφυρὴ καὶ ἐκφραστικὴ. Θεωρεῖται ὑπόδειγμα τοῦ πεζοῦ ἀττικοῦ λόγου. Ἡ διδασκαλία τοῦ Σωκράτη, τοῦ ὁποῖου ὑπῆρξε ὁ Ξενοφώντας μαθητὴς, εἶχε βαθιὰ ἐπίδραση στὸ χαρακτῆρα του. Οἱ ἀναμνήσεις του ἀπὸ αὐτὴν περιέχονται στὰ Ἀπομνημονεύματα.

Ἄλλοι ἱστορικοὶ τῆς ἐποχῆς εἶναι ὁ **Θεόπομπος** ἀπὸ τὴ Χίο, ποῦ τὸ ἔργο του ἐκτὸς λίγων ἀποσπασμάτων ἔχει χαθεῖ καὶ ὁ **Ἐφορος** ὁ Κυμαῖος, ποῦ ἔγραψε γενικὴ Ἑλληνικὴ ἱστορία ἀπὸ τὴν ἐποχὴ

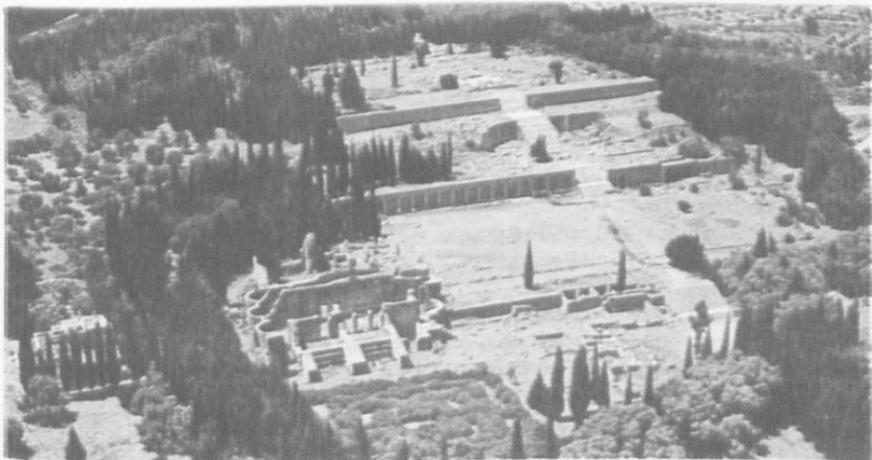
Στὴν τέχνη τοῦ 4ου αἰ. ἡ Γοργώ - Μεδούσα δὲν ἐμφανίζεται πιά τερατομορφῆ ἀλλὰ ρεαλιστικὰ ἐξανθρωπισμένη.

Άριστερά: ο εφηβος του Μαραθώνα (Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών.) Το έργο ανήκει στο 340 π.Χ. Βρέθηκε από ψαράδες στο βυθό του ὄρμου του Μαραθώνα. Τα μάτια του ορειχάλκινου αγάλματος είναι «ἐνθετα» ἀπὸ διαφορετικό ὕλικό. Πρόκειται γιὰ ἀγαλμα χαρακτηριστικό τῆς τέχνης τῶν ἀπτικῶν ἐργαστηρίων πλαστικής. Ὁ νέος πού εἰκονίζει δέν ἔχει τῆ μοῖκή διάπλαση τοῦ εφήβου τῶν Ἀντικυθέρων, ἔργου Πελοποννησιακοῦ ἐργαστηρίου, ἀλλά ἔχει μεγαλύτερη πνευματικότητα, ὅπως ἀκριβῶς θά ταίριαζε σέ εφηβο Ἀθηναῖο.

Δεξιά: ἡ Νίκη τῆς Σαμοθράκης εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πῶ γνωστά κι ἀξιοθαύμαστα ἀγάλματα στὸν κόσμο. Βρίσκεται στὸ Μουσεῖο τοῦ Λουθρου στὸν πῶ ἐπίσημο χῶρο του. Εἰδική μελέτη ἀπόδειξε ὅτι τὸ ἀγαλμα κατασκευάστηκε, γιὰ νὰ τὸ βλέπουν ἀπὸ χαμηλότερα κι ἀπὸ τὰ ἀριστερά, ὅπως ἀκριβῶς σ' αὐτῆ τῆ φωτογραφία. Τὸ βάρος τῶν ἀνοικτῶν φτερῶν πρὸς τὰ πίσω ἐξισορροπεῖται ἀπὸ τὴν κλίση τοῦ σώματος πρὸς τὰ ἔμπρός. Ἡ δύναμη κι ἡ σταθερότητα τοῦ σώματος ἔρχεται σέ ἀντίθεση μὲ τὸν ἀνεμο, πού προσκολλάει τὸ ἔνδυμα ἐπάνω του καὶ τὸ κάνει νὰ διαγράφεται θαυμάσια πίσω ἀπὸ αὐτό. Ἀξιοπρόσεκτος εἶναι καὶ ὁ συνδυασμὸς τῶν ἀντιθετικῶν κινήσεων φτερῶν καὶ σώματος. Κατὰ μία γνώμη τὸ ἔργο ἐγινε σέ ἀνάμνηση τῆς νίκης τοῦ Δημητρίου Πολιορκητῆ στὴν Κύπρο κατὰ τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Α' τῆς Αἰγύπτου, τὸ 306 π.Χ.

Αρχαιολογικές ἀνασκαφές στὴν Κῶ ἀποκάλυψαν τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς πού ἦταν τὸ πῶ φημιόμοιο στὴν ἀρχαιότητα. Τῆ φῆμη του τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Κῶ τὴν ὀφείλει στὸν Ἴπποκράτη.

της καθόδου των Ήρακλειδών. Τήν ίδια εποχή οί λεγόμενοι *Ἀθιδογράφοι* ιστορικοί ἔγραψαν ἀξιόλογη τοπική ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν.

Οἱ θετικές ἐπιστῆμες γνώρισαν σημαντική πρόοδο τόσο στή μητροπολιτική Ἑλλάδα ὅσο καί στίς ἀποικίες. Τά **Μαθηματικά** καί ἡ **Ἀστρονομία** σημειώνουν νέα ἀκμή μέ τή σχολή τῶν Πυθαγορείων ὑπό τή διεύθυνση τοῦ Ταραντίνου **Ἀρχύτα**.

Ὁ **Ἁρακλειδης** καταγόταν ἀπό τήν ἀποικία Ἁράκλεια τοῦ Πόντου. Ἦταν μαθητής τοῦ Πλάτωνα καί ἔζησε στήν Ἀθήνα, ὅπου συνέγραψε 50 περίπου συγγράμματα γεωγραφικά καί ἄλλα. Σημαντικός γεωγράφος καί ἀστρονόμος τῆς ἐποχῆς ἦταν καί ὁ **Εὐδόξος** ὁ Κνίδιος, πού ἀπόδειξε πρῶτος τή σφαιρικότητα τῆς γῆς καί τή διαίρεσε σέ ζῶνες.

Ἡ Ἱατρική. Ἡ ἀκμή πού τῆς ἔδωσε ὁ Ἱπποκράτης συνεχίστηκε τόν 4^ο αἰ. π.Χ. Τά Ἀσκληπιεῖα τῆς Κῶ, τῆς Ἐπιδαύρου, τῶν Ἀθηνῶν καί τῆς Περγάμου καί οἱ ἱατρικές σχολές τῆς Κνίδου καί τῆς Κῶ συνέβαλαν στήν πρόοδο αὐτῆς τῆς ἐπιστῆμης.

4. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Οἱ φιλοσοφικές σχολές πού προῆλθαν ἀπό τή *σωκρατική* διδασκαλία ἐκφράζουν τά ἰδεολογικά ρεύματα καί τίς ἀνησυχίες τῆς ἐποχῆς. Ἡ διδασκαλία τοῦ **Πλάτωνα** (427 - 347 π.Χ.) παρουσιάστηκε στίς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Μετά τό θάνατο τοῦ Σωκράτη, ὁ Πλάτων ἀναγκάστηκε νά φύγει ἀπό τήν Ἀθήνα, ἀλλά γύρισε μετά 15 περίπου χρόνια καί ἱδρυσε φιλοσοφική σχολή, πού ὀνομάστηκε *Ἀκαδημία* ἀπό τό ἱερό τοῦ ἥρωα *Ἀκαδήμου*, πού ὑπῆρχε στήν περιοχή της. Σύμφωνα μέ τή διδασκαλία τοῦ Πλάτωνα ὁ ὕλικός κόσμος εἶναι ἀντανάκλαση τοῦ πραγματικοῦ κόσμου τῶν *ιδεῶν*, οἱ ὁποῖες εἶναι αἰώνιες καί ἀφθαρτες. Ἡ ψυχή τοῦ ἀνθρώπου ἔζησε στόν κόσμο τῶν *ιδεῶν*. Ἔτσι ἡ γνώση τους εἶναι προσιτή στόν ἀνθρώπο, γιατί μπορεῖ μέ τήν ἀνάμνηση (*μέθεξις*) νά τίς θυμηθεῖ. Οἱ διάλογοι τοῦ Πλάτωνα, ὅπου ἐκθέτει τίς θεωρίες του, εἶναι γραμμένοι μέ μεγάλο ταλέντο συγγραφικό. Τά ἔργα του εὐτυχῶς σώθηκαν. Στήν *Πολιτεία* ἀναπτύσσει τή θεωρία του γιά ἕνα ἰδανικό κράτος, πού τό κυβερνοῦν οἱ χωρίς περιουσία καί οἰκογένεια φιλόσοφοι. Σέ νεώτερό του σύγγραμμα, τοῦς *Νόμους*, προτείνει μέτρα γιά τόν περιορισμό τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιοτεχνίας. Τή διδασκαλία τοῦ Σωκράτη ὁ Πλάτων ἀπαθανάτισε ἰδιαίτερα στά ἔργα του *Συμπόσιον* καί *Φαῖδωνα*.

Στόν Πλάτωνα ἔδρασε ἐπίδραση ἡ διδασκαλία τῶν Πυθαγορείων γιά τήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς καί τή μετεμψύχωση. Συνδύασε ἀκόμη τή θεωρία του γιά τίς ἰδέες μέ τή διδασκαλία τῶν Πυθαγορείων περί τῶν ἀριθμῶν. Τά Μαθηματικά, πού γνώρισε ἀπό τό φίλο του Ἀρχύτα καί τοῦς Πυθαγορείους, ἔπαιξαν οπουδαῖο ρόλο στήν Ἀκαδημία. Ὁ σπουδαιότερος μαθητής τοῦ Πλάτωνα ἦταν ὁ **Ἀριστοτέλης** ἀπό τά Στάγειρα (384 - 322 π.Χ.). Ἄν καί σ' ὅλη του τή ζωὴ ἔτρεφε ἀγάπη καί σεβασμό γιά τόν Πλάτωνα, ἀμφισβήτησε τήν πλατωνική θεωρία τῶν ἰδεῶν, γιατί πίστευε πῶς μόνο ἡ ἀντίληψη τοῦ ἀνθρώπου μέ τίς αἰσθήσεις του μπορεῖ νά εἶναι ἡ πηγή γιά τή γνώση τοῦ ἔξωτερου κόσμου. Μετά ἀπό περίοδο διαμονῆς του στήν Πέλλα ἦλθε στήν Ἀθήνα τό 355/4 π.Χ. καί ἀργότερα κατά τό πρότυπο τῆς Ἀκαδημίας ἱδρυσε τό *Λύκειον* ἢ τήν *Περιατητική Σχολή*. Ἐκεῖ δίδαξε 13 χρόνια. Μετά τό θάνατο τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου διώχτηκε ἀπό τήν Ἀθήνα καί πῆγε στή Χαλκίδα, ὅπου πέθανε τό 322 π.Χ. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀπό τήν πλατωνική φιλοσοφία καί τή θεωρία προχώρησε στήν εἰδική ἐμπειρική ἐρευνα. Γιά τή μελέτη τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ὁ ἴδιος καί οἱ μαθητές του συγκέντρωσαν τεράστιο ὕλικό. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ὁ πρῶτος μεγάλος θεμελιωτής καί ὀργανωτής τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνας. Κανείς δέν μπορεῖ νά συγκριθεῖ μαζί του στήν εὐρύτητα

τῶν γνῶσεων. Δέν ἦταν μόνο φιλόσοφος ἀλλὰ καί μεγαλοφυῆς ἐπιστήμονας. Τά ἔργα του ἔχουν ἐξαιρετική σημασία γιά τή γνῶση τῆς πολιτικῆς καί κοινωνικῆς ἱστορίας τῶν ἑλληνικῶν πόλεων. Τό σπουδαιότερο ἀπό τά πολιτικά του συγγράμματα εἶναι τὰ *Πολιτικά* πού συντέθηκαν μέ βάση τήν ἱστορία τῶν πολιτευμάτων διαφόρων πόλεων μεταξύ τῶν ὁποίων ἡ *Ἀθηναίων Πολιτεία*. Στό ἔργο του *Περί τῆς ζῶας ἱστορία* γίνεταί ἡ πρώτη στόν κόσμο προσπάθεια ζωολογικῆς ἐπιστημονικῆς ταξινόμησης. Ἐγγραφεῖ καί πολλά ἄλλα ἔργα φιλολογικά, ἱστορικά, φιλοσοφικά, ψυχολογικά, κ.τ.λ. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε δάσκαλο τόν Πλάτωνα καί ὁ Πλάτων τόν Σωκράτη. Ἡ διαδοχή αὐτῆ τῶν τριῶν γιγάντων τῆς φιλοσοφίας δέν ἔχει ἄλλο παράδειγμα στήν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιές νέες μορφές παρατηροῦνται στήν ἀρχιτεκτονική τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καί ποίος νέος ρυθμός δημιουργεῖται τότε;
2. Ποιοί τομεῖς τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν προόδευσαν τόν 4^ο αἰ. π.Χ. καί ποιοί ὑπῆρξαν οἱ σπουδαιότεροι ἐκπρόσωποί τους;
3. Πῶς ἐξηγεῖται ἡ διαφορά τοῦ περιεχόμενου τῶν ἔργων τῆς Ἀρχαίας καί τῆς Νέας Κωμωδίας;
4. Πῶς μπορούμε νά ἐξηγήσουμε τή διαφορά πού παρατηρεῖται μεταξύ τῆς πλαστικῆς τέχνης τοῦ 5ου καί τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ.;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Πλάτωνα, *Φαίδων* 57. Μετάφρ. Ε.Β.)

Ἡ Ζωή μετά θάνατο

«Πρέπει νά σκεφτοῦμε αὐτό, φίλοι μου, ὅτι ἡ ψυχή, ἐπειδή εἶναι ἀθάνατη, ἔχει ἀνάγκη φροντίδας, ὄχι μόνο γι' αὐτό τό χρόνο πού λέμε ζωή ἀλλά καί γιά τήν αἰωνιότητα κι ὅτι πολύ μέγας θά εἶναι ὁ κίνδυνος, ἂν τήν παραμελήσουμε. Γιατί ἂν ὁ θάνατος μᾶς γλύτωνε ἀπό ὅλα, οἱ κακοί θά κέρδιζαν νά ἀπαλλαγοῦν μέ τό θάνατο ἀπό τό σῶμα τους καί παράλληλα κι ἀπό τήν κακία τους. Ἐπειδή ὁμως ἡ ψυχή εἶναι ἀθάνατη, δέν ὑπάρχει γι' αὐτή καμιά ἄλλη ἀποφυγή τῶν κακῶν ἢ σωτηρία, παρά νά γίνεῖ ὅσο εἶναι δυνατό καλύπτερη καί καθαρότερη».

(Πλουτάρχου, *Δημοσθένης*, 11 Μετάφρ. Ε.Β.)

Πῶς διόρθωσε ὁ Δημοσθένης τὰ σωματικά ἐλαττώματά του

«Διόρθωσε τήν ἀσάφεια καί τραυλότητα τῆς γλώσσας του βάζοντας πέτρες στό στόμα του κι ἀπαγγέλλοντας συγχρόνως καί τή φωνή του ἀσοοῦσε τρέχοντας καί ἀνεβαίνοντας ἀνηφοριές, μιλώντας ἢ ἀπαγγέλλοντας λόγους ἢ στίχους παράλληλα, ἐνῶ ἡ ἀναπνοή του γινόταν γρηγορότερη. Εἶχε κι ἓνα μεγάλο καθρέφτη σπῖτι σου, γιά νά ἐλέγχει καί νά διορθῶνεῖ καί τίς κινήσεις του μπροστά σ' αὐτόν. Λέγεται ὅτι ἤλθε κάποιος στό Δημοσθένη ἔχοντας ἀνάγκη συνηγόρου καί τοῦ εἶπε ὅτι κτυπήθηκε ἀπό κάποιον. Ἀλλά δέν ἔπαθε τίποτε ἐσύ, τοῦ εἶπε ὁ Δημοσθένης. Τότε ἐκεῖνος ὑψωσε τή φωνή καί φώναξε: Ἐγώ, Δημοσθένη, δέ ἔπαθα τίποτα; Μά τό Δία ἀπάντησε τότε ὁ Δημοσθένης, τώρα ἀκούω φωνή ἀδικημένου καί θύματος. Γιατί πιστεῦε ὅτι ὁ τόνος τῆς φωνῆς καί ἡ ὑποκριτική συντείνει πολύ στό νά γίνονται πιστευτοί οἱ ὁμιλοῦντες».

(Χρ. Τσοῦντα, *Ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Τέχνης*, σ. 466)

Ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλη

«... Καθ' ὁδόν ὁ θεός ἐσταμάτησε διά νά ἀναπαυθῆ καί ἀκούμθησεν εἰς κορμόν δένδρου, παίζων δ' ἐπεδείκνυε σταφυλήν, πιθανώτατα, πρὸς τήν ὁποίαν ὁ Διόνυσος τείνει τὰς χεῖρας... Ἀπό ἀρχαίους συγγραφεῖς μόνος ὁ Πausanias ἀναφέρει τό σύμπλεγμα

τοῦτο καί αὐτός μέ ὀλίγας ξηράς λέξεις, διότι προφανῶς δέν ἦτο ἀπό τά διασημότερα δημιουργήματα τοῦ καλλιτέχνη. Ἡμεῖς ὁμως δέν ἔχομεν ἴσως κανέν ἄλλον ἔργον, τό ὁποῖον νά ἀναπαριστάνη τόσοσ ἐναργῶς τήν μορφικήν ἀγλαίαν τῶν Ὀλυμπίων Θεῶν, ὅπως θά τήν ἔβλεπον εἰς τά ὄράματά των οἱ μεγάλοι πλάσται καί ζωγράφοι τῆς ἀρχαιότητος. Τό σῶμα τοῦ Ἑρμοῦ εἶναι εὐρωστον, ἀλλά συνάμα καί ἀνθηρόν καί ἀβρόν καί λεπταί μεταβάσεις συνάπτουν τήν μίαν ἐπιφάνειαν μέ τήν ἄλλην· εἶναι ἀβρόν, διότι τήν εὐρωστίαν του χρεωστεῖ ὁ Ἑρμῆς, ὄχι εἰς ἐπιπόνους ἀσκήσεις, ἀλλ' εἰς τήν θεϊαν του φύσιν, τό περικαλλές δέ πρόσωπον μέ τό ἀρρενωπόν μέτωπον ἀπαυγάζει ὀλην τήν εὐμενῆ καί φαιδράν διάθεσιν αὐτοῦ. Ἄλλ' αἱ σκέψεις τοῦ νεανικοῦ θεοῦ δέν δύνανται νά περιορισθοῦν εἰς τό παιδίον (τό Διόνυσος στήν ἀγκαλιά του) καί τό βλέμμα του πλανᾶται μακράν εἰς ὀριστούς ρεμβασμούς».

(Ἰσοκράτης, Παναηγυρικός, 29. Μεταφρ. Μυτιληναίου)

Ἡ ἡγεμονία τῶν Ἀθηνῶν

«Μέχρις αὐτόν τόν καιρό λοιπόν ξέρω πῶς ὄλοι θά συμφωνήσουν ὅτι ἡ πόλη μας ἔχει προσφέρει πάρα πολλές ὑπηρεσίες καί ὅτι θά ἀνῆκε σ' αὐτήν δικαιοματικά ἡ ἡγεμονία, μετά ὁμως ἀπ' αὐτά μᾶς κατηγοροῦν μερικοί ὅτι, ἀφοῦ πῆραμε τήν ἡγεμονία στή θάλασσα, γίναμε αἰτία πολλῶν συμφορῶν γιά τούς Ἕλληνες, καί μ' αὐτά τά λόγια φέρνουν μπροστά μας τήν κατηγορία γιά τήν ὑποδούλωση τῶν Μηλιῶν καί τήν ἐξόντωση τῶν Σκιωναίων. Ἄλλὰ ἐγώ νομίζω ὅτι, ἐάν μερικοί ἀπ' αὐτούς πού μᾶς πολέμησαν φαίνεται πῶς τιμωρήθηκαν σκληρά, αὐτό καθόλου δέν σημαίνει ὅτι

ἀσκήσαμε μέ τρόπο κακό τήν ἐξουσία, ἀλλά ἀντίθετα εἶναι πολύ μεγαλύτερη ἀπόδειξη πῶς διοικούσαμε καλά τίς ὑποθέσεις τῶν συμμάχων, γιατί ἀπ' τίς πόλεις πού ἦσαν κάτω ἀπ' τή δική μας ἐπιρροή καμιά δέν ἔπασε σ' αὐτές τίς συμφορές. Ἐπειτα, ἀν μερικοί ἄλλοι ἀντιμετώπισαν τήν ἴδια κατάσταση μέ μεγαλύτερη ἐπιείκεια, θά ἦταν φυσικό νά μᾶς κατηγοροῦν· ἐάν ὁμως οὔτε αὐτό τό πράγμα συνέβηκε, οὔτε εἶναι δυνατό νά κρατή κανεῖς τόσες πόλεις, ἀν κάποιος δέν τιμωρῆ ὅσους παρεκτρέπονται, δέν εἶναι σωστό νά μᾶς ἐπαινοῦν, πού μπορέσαμε νά κρατήσουμε πάρα πολύ καιρό τήν ἐξουσία τιμωρώντας ἔλαχίστους;».

(Μενάνδρου, Δύσκολος, 797-812. Μετάφρ. Θρ. Σταύρου)

Ἡ ἀβεβαιότητα τοῦ πλοῦτου

«Σώστρατος; Γιά χρήματα μιλάς, ἀθέβαιο πράμα. Ἄν ξέρεις πῶς αὐτά θά μείνουν πάντα κοντά σου, φύλαγέ τα καί μὴ δίνεις μερίδιο σέ κανένα. Μά ἀπό πράμα πού τό χρωστᾶς στήν τύχη, πού δέν εἶσαι ἀπόλυτός του κύριος, μὴ διστάζεις, πατέρα μου, νά δίνεις καί στοὺς ἄλλους. Ἡ τύχη πού τά χάρισε σ' ἐσένα, ἡ ἴδια μπορεῖ ἀπό σένα νά τά πάρει καί σέ κάποιον ἀνάξιο νά τά δώσει. Νομίζω, ἐγώ τουλάχιστο, ὅτι πρέπει, ὅσον καιρό στά χέρια σου εἶν' ἀκόμα, γενναιοδωρος νά δεῖχνεσαι, πατέρα, ὄλους νά τούς βοηθᾶς καί νά πλουτίζεις κι ἄλλους, ὅσους μπορεῖς, μέ τ' ἀγαθά σου. Μόνον αὐτό εἶν' ἀθάνατο, κι ἀν ἴσως κάποτε ἡ τύχη ἀνάποδα τά φέρει, κείθε θά θρεῖς ὅ,τι καλό ἔχεις κάμει. Κάλιο ἕνας φίλος πού μπροστά σου λάμπει παρά πλούτη κρυφά, στή γῆ θαμμένα».

Η ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ ΤΟΝ 5^ο - 4^ο ΑΙΩΝΑ Π.Χ.

Ἡ πολιτιστική ἀκτινοβολία τῶν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν στή Δ. Μεσόγειο καί ἰδιαίτερα στή Ν. Ἰταλία καί τή Σικελία ἐξακολουθεῖ τόν 5^ο καί τόν 4^ο αἰ. π.Χ. νά εἶναι ἰσχυρή. Σέ ὀρισμένους μάλιστα τομεῖς εἶναι σημαντικότερη ἀπό τήν προηγούμενη περίοδο στή διάρκεια τῆς ὁποίας, ὅπως προαναφέρθηκε, οἱ Λατίνοι ἔμαθαν ἀπό τοὺς Κυμαίους ἀποίκους τή χρήση τοῦ χαλκιδικοῦ ἀλφάβητου.

Ι. ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ἡ παρουσία στίς Συρακοῦσες ἐκλεκτῶν ἐκπροσώπων τῶν γραμμάτων καί τοῦ πνεύματος ἀπό τήν Ἑλλάδα, τήν ἐποχή τοῦ τυράννου Ἰέρωνα, πού ἦταν καί ὁ ἴδιος πνευματικά καλλιεργημένος, εἶναι χαρακτηριστική τῆς ἀκμῆς τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων στή Σικελία. Ἀνάμεσα σ' αὐτούς ἀναφέρονται ὁ Σιμωνίδης, ὁ Βακχυλίδης, ὁ Πίνδαρος, ὁ Αἰσχύλος καί ὁ Ξενοφάνης. Τήν ἴδια ἐποχή ζοῦσαν στίς Συρακοῦσες οἱ ποιητές Ἐπίχαρμος καί Φόρμης πού συνέβαλαν στήν πνευματική ζωή τοῦ τόπου.

Ὁ **Ἐπίχαρμος** ἦταν Συρακοῦσιος καί ἐξῆσε στό πρῶτο μισό τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἔγραψε δράματα καί κωμωδίες πολύ νωρίτερα ἀπό τόν Ἀριστοφάνη.

Ὁ **Ἐπίχαρμος** καί ὁ σύγχρονός του Φόρμης εἶναι οἱ πρῶτοι συγγραφεῖς πού παρουσίασαν ἔργα μέ ἐνιαία πλοκή. Ὁ Ἀριστοτέλης λέει γιά τόν Ἐπίχαρμο ὅτι ἐπηρέασε τήν ἐξέλιξη τῆς κωμωδίας στήν Ἀθήνα.

Ὁ **Φόρμης** ἔγραψε κωμωδίες καί θελτίωσε τήν τεχνική τοῦ Ἐπίχαρμου. Ὁ Φόρμης καί ὁ Ἐπίχαρμος, συμπληρώνει ὁ Ἀριστοτέλης, χρησιμοποίησαν πρῶτοι στά ἔργα τους μυθολογικά θέματα.

Ἀλλά καί ὁ ἴδιος ὁ τυράννος τῶν Συρακουσῶν **Διονύσιος ὁ πρεσβύτερος** ἀσχολήθηκε μέ τή συγγραφή δραμάτων, ὁ δέ γιός του **Διονύσιος ὁ νεώτερος** συνέθεσε παίανες.

Ἡ ποίηση τοῦ **Στησιχόρου** ἀπό τήν Ἰμέρα καί τοῦ **Ἰθύκου** ἀπό τό Ρήγιο μᾶς βεβαιώνουν γιά τήν παράδοση πού εἶχε ἡ Μ. Ἑλλάδα στήν ποίηση ἀπό τά παλαιότερα χρόνια.

Ἀξίζει τέλος νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ Ξενοφάνης, ὁ Παρμενίδης καί ὁ Ἐμπεδοκλῆς σέ στίχους ἐξέφρασαν τίς φιλοσοφικές τους ἀντιλήψεις.

2. ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Οἱ πολιτικές ἐπιστῆμες καί ἡ ρητορική ἀναπτύχθηκαν νωρίς στή Μ. Ἑλλάδα. Περύφημο ἦταν τό ρητορικό ὕφος τοῦ σοφιστῆ ἀπό τοὺς Λεοντίνους **Γοργία**, πού μέ τή δεινότητα τοῦ λόγου του ἐνθουσίασε τοὺς Ἀθηναίους, ὅταν ἦλθε στήν Ἀθήνα τό 427 π.Χ. Τό ὕφος αὐτό ἄσκησε ἐπίδραση στή συγγραφή τοῦ Θουκυδίδη, ἰδίως στίς δημηγορίες του. Ἡ ἰκανότητα τοῦ Γοργία στό λόγο δέν ἦταν παρά ἀποτέλεσμα τῆς ρητορικῆς προπαίδειάς του στή Σικελία, ὅπου εἶχε δάσκαλο τόν περὶφημο ρητοροδιδάσκαλο **Τεισία** ἀπό τίς Συρακοῦσες. Στόν Τεισία, πού ἐξῆσε τόν 5ο αἰ. π.Χ. ἀποδίδεται ἡ εὕρεση τῆς ἐντεχνῆς καί ἐπιτηδευμένης ἀπαγγελίας. Μεταξύ τῶν μαθητῶν τοῦ Συρακοῦσιου ρήτορα πού διέπρεψαν στή ρητορική ἦταν ἐκτός ἀπό τό Γοργία, ὁ

Λυσίας και ὁ Ἰσοκράτης. Ἡ μακροχρόνια παράδοση τῆς ρητορικῆς στὶς Συρακοῦσες φαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι καὶ ὁ Τεισίας ἦταν μαθητὴς τοῦ ἐπίσης φημισμένου ρητοροδιδάσκαλου καὶ πολιτικοῦ **Κόρακα**, πού εἶχε διακριθεῖ τὸν 5^ο αἰ. π.Χ. στὶς Συρακοῦσες ὡς ἔξοχος δικανικός ρήτορας. Ἡ ἐντατικὴ ἐνασχόλησή του μὲ τὴ ρητορικὴ παρακίνησε τὸν Κόρακα νὰ ἀναζητησεῖ καὶ νὰ καθιερώσει τοὺς κανόνες τῆς, πού τοὺς περιέλαβε σὲ σπουδαῖο σύγγραμμα τῆς ἐποχῆς μὲ τὸν τίτλο *Τέχνη*.

Νεώτερος σοφιστὴς ἀπὸ τὸ Γοργία καὶ δάσκαλος τῆς ρητορικῆς ἦταν ὁ **Πῶλος** ἀπὸ τὸν Ἀκράγαντα τῆς Σικελίας.

Σχετικὴ μὲ τὴν ἀκμὴ τῆς ρητορικῆς στὴ Μ. Ἑλλάδα ὑπῆρξε καὶ ἡ ἐκεῖ ἀνάπτυξη τῶν πολιτικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ μεγάλος ἀριθμὸς τῶν ἑλληνικῶν θεάτρων, πού διασώθηκαν στὴν Ἰταλία, θυμίζει τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, πού τὰ θέατρα δὲν ἦταν μόνο κέντρα καλλιέργειας τῆς δραματικῆς τέχνης ἀλλὰ καὶ τόποι συγκεντρώσεων γιὰ ἀγορεύσεις καὶ λήψη ἀποφάσεων σὲ πολιτικὰ θέματα.

Καὶ ἡ **πολεοδομία** ἔχει τὴν προέστωρα τῆς στὴ Ν. Ἰταλία καὶ στὴ Σικελία. Ἀεροφωτογραφίες καὶ ἀνασκαφές δείχνουν ὅτι οἱ ἀποικίες Ἀκράγαντας, Σελινοῦντας καὶ Ποσειδωνία χτίστηκαν μὲ βάση πολεοδομικὸ σχέδιο παραλληλεπίπεδων μὲ ἐπίκεντρο τὴν Ἀγορά. Τὸ σχέδιο αὐτὸ ἦταν γνωστὸ στὴ Μ. Ἑλλάδα πολλὰ χρόνια πρὶν τὸ ἐφαρμόσει σὲ εὐρεία κλίμακα ὁ σπουδαῖος πολεοδόμος **Ἰππόδομος**.

Τὰ **Μαθηματικά** γνώρισαν ιδιαίτερη ἀκμὴ στὸν Κρότωνα μετὰ τὴν ἐκεῖ ἐγκατάσταση (530 π.Χ.) τοῦ Σάμιου φιλόσοφου Πυθαγόρα, ὅπου, ὅπως ἀναφέρθηκε, ἴδρυσεν τὴ σχολὴ τῶν Πυθαγορείων. Στὸν Κρότωνα ὑπῆρξε καὶ περίφημη σχολὴ Ἰατρικῆς, τὸ ἴδιο ὄνομαστὴ μὲ τὴν Ἰατρικὴ σχολὴ τῆς Κυρήνης. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μαθητὲς τοῦ Πυθαγόρα διακρίθηκαν στὴν πνευματικὴ καὶ πολιτικὴ ζωὴ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων τῆς Ἰταλίας. Μεταξὺ αὐτῶν ἦταν οἱ Κροτωνιάτες Ἀλκμαίων καὶ Φιλόλαος καθὼς καὶ ὁ Ταραντίνος Ἀρχύτας. Ὁ **Ἀλκμαίων** ἦταν φιλόσοφος ἀλλὰ καὶ διάσημος γιαντρός. Τὸ σύγγραμμά του *Περὶ φύσεως* εἶναι τὸ παλιότερο γνωστὸ ἑλληνικὸ σύγγραμμα. Ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτὸ σώθηκαν ἐλάχιστα μόνο ἀποσπάσματα. Φαίνεται ὅτι ὁ Ἀλκμαίων ὑπῆρξε ὁ πραγματικὸς πατέρας τῆς ἑλληνικῆς ἱατρικῆς. Πρῶτος θεώρησε τὸν ἐγκέφαλο ἔδρα καὶ κέντρο τῶν αἰσθήσεων. Στὶς θεωρίες του γιὰ τὴν ἰσορροπία τῶν σωματικῶν δυνάμεων, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξαρτᾶται κατὰ τὸν Ἀλκμαίωνα ἡ ὑγεία τοῦ ἀνθρώπου, ὑπάρχει ἡ πυθαγόρεια ἰδέα τῆς ἁρμονίας.

Ὁ **Φιλόλαος** δίδαξε τὸν 5^ο αἰ. π.Χ. στὴ Θήβα τῆς Βοιωτίας, ὅπου εἶχε μαθητὲς τοὺς σωκρατικούς *Σιμμία* καὶ *Κέβητα*. Σύμφωνα μὲ τὴ διδασκαλία του ὅλα στὴ φύση ἔχουν σχηματιστεῖ κατὰ μίμηση τῶν ἀριθμῶν. Οἱ κοσμολογικὲς θεωρίες τοῦ Φιλόλαου ἀποτέλεσαν τὴ βάση τοῦ ἀστρονομικοῦ συστήματος τοῦ Κοπέρνικου. Ὁ φίλος τοῦ Πλάτωνος **Ἀρχύτας** δὲ διακρίθηκε μόνο στὴ φιλοσοφία ἀλλὰ καὶ στὴν πολιτικὴ. Ἀσχολήθηκε ἐπίσης μὲ τὴ θεωρία τῶν μουσικῶν διαστημάτων καθὼς καὶ μὲ προβλήματα γεωμετρίας καὶ μηχανικῆς. Σ' ἄλλο κεφάλαιο προαναφέρθηκε πῶς τὰ μαθηματικά πῆραν νέα ὥθηση τὸν 4^ο αἰ. π.Χ. μὲ τὴ διδασκαλία τοῦ Ἀρχύτα.

Τὰ ταξίδια τῶν Φωκαέων δυτικότερα στὴ Μεσόγειο συνέβαλαν στὴν πρόοδο τῆς **Γεωγραφίας** καὶ εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ἑλληνικὰ νομίσματα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἔχουν βρεθεῖ στὶς ἀκτές τοῦ Μαρόκου καὶ στὶς Ἀζόρες.

Ὁ **Πυθέας** ἀπὸ τὴ Μασσαλία στά τέλη περίπου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. πέρασε τίς Ἡράκλειες στήλες (Γιβραλτάρ) καὶ κατευθύνθηκε πρὸς τὸ Βορρᾶ. Περιέπλευσε τὴν Ἀγγλία καὶ συνέχισε μετὰ θόρεια ὡς τὴ *Θοόλη*, πού πρέπει νὰ εἶναι ἡ Ἰσλανδία ἢ ἡ Νορβηγία. Ἐπειτα ἐπλευσε νότια στὴ Βαλτικὴ μέχρι τίς ἐκβολές τοῦ Βιστούλα στὴν Πολωνία. Ἐνα νησί ὅπου ἀγκυροβόλησε καὶ ὅπου στὶς ἀκτές του οἱ ἰθαγενεῖς μά-

ζεταν ηλεκτρο (κεχριμπάρι), πρέπει να ήταν ή Έλιγολάνδη, απέναντι από τις έκβολές του ποταμού Έλβα. Παλαιότερα άμφισθητήθηκε τό ταξίδι του Πυθέα και ή περιγραφή που άφησε για τις χώρες που είδε. Η νεώτερη όμως επιστήμη δέ φαίνεται να άμφιβάλλει τόσο για τό ταξίδι του όσο και για την άκρίβεια της περιγραφής του, που ήταν τόσο λεπτομερής (π.χ. δίνει τό μήκος των άκτών της Άγγλιας), ώστε επί πολλούς αιώνες αποτέλεσε τή βάση για τή χαρτογράφηση των μακρινών χωρών του Βορρά.

Ο μεγάλος αριθμός των ιστορικών συγγραφέων φανερώνει τήν άκμή και τής **ιστοριογραφίας** στη Μ. Ελλάδα.

Έκτός από τόν Ήρόδοτο, που για αρκετά χρόνια έζησε στους Θουρίους, μεταξύ των ιστορικών τής Μ. Ελλάδας αναφέρεται ό Ίππυς από τό Ρήγιο. Έζησε στους χρόνους των Περσικών πολέμων και έγραψε *Κτίσιον Ίταλίας* και *Σικελικών θιβλίας*, από τά όποια σώθηκαν ελάχιστα μόνο άποσπάσματα.

Σπουδαιότερο είναι τό έργο του Φιλίστου, ιστορικού που έζησε στις Συρακούσες ανάμεσα στόν 5° και στόν 4° αι. π.Χ. Τόν καιρό τής πολιορκίας των Συρακουσών από τούς Άθηναίους έλαβε μέρος στην άμυνα τής πόλης που είχε οργανώσει ό Γύλιππος. Έγραψε *Σικελικά*, δηλαδή ιστορία τής Σικελίας μέχρι και των χρόνων του Διονυσίου του νεώτερου (363 π.Χ.). Και αύτου του έργου σώθηκαν μόνο άποσπάσματα. Ο Κικέρων ονομάζει τό Φιλίστο μικρό Θουκυδίδη.

3. ΤΕΧΝΕΣ

Η ελληνική πλαστική στη Δύση λόγω τής εκεί έλλειψης του μαρμάρου περιορίστηκε σέ πήλινα, λίθινα και χάλκινα πλαστικά έργα.

Άξιοσημείωτα είναι τά πολυάριθμα πήλινα άγαλματίδια και άφιερώματα τής Ήρας, τής Δήμητρας και τής Περσεφόνης, που βρίσκονται παντού στη Μ. Ελλάδα, γιατί ή εκεί λατρεία των θεοτήτων αυτών ήταν πολύ διαδεδομένη. Πολλά από αυτά δείχνουν εξαιρετή γνώση τής πλαστικής τέχνης.

Η άρχιτεκτονική προόδευσε σημαντικά στις ελληνικές άποικίες τής Ίταλίας. Άξίζει να αναφερθεί ότι περισσότεροι άρχαίοι ελληνικοί ναοί βρίσκονται σήμερα εκεί από ό,τι στην Ελλάδα. Οί ναοί αύτοί παρουσιάζουν διαφορές από τούς ναούς τής μητροπολιτικής Ελλάδας. Η γλυπτική τους διακόσμηση είναι φτωχότερη στά άετώματα και στις μετόπες. Αυτό οφείλεται στην έλλειψη του μαρμάρου. Ο ναός όμως δέν έπαυσε να είναι έντυπωσιακός μέ τήν πλούσια, στά άλλα του ίδιως μέρη, χρωματισμένη πήλινη

Άγαλμα πήλινο από τούς Λοκρούς τής Κάτω Ίταλίας. Τό άλογο του ίππέα, που πρέπει να είναι ένας από τούς Δίσκουρους, στηρίζεται σέ Σφίγγα. Έθνικό Μουσείο του Ρέτζιο, Ίταλία.

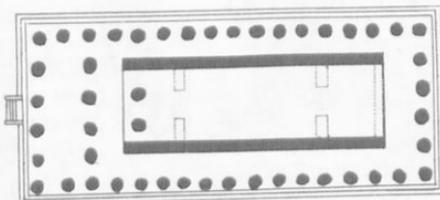

* Στην κύρια και τή νησιώτικη Ελλάδα υπάρχουν 16 περίπτεροι άρχαίοι ναοί του 6ου και του 5ου αιώνα π.Χ. Μόνο ή Σικελία έχει 20 παρόμοιους ναούς τής ίδιας περιόδου.

Ὁ ἐντυπωσιακός αὐτός δωρικός ναός μέ τίς ὀγκώδεις κολόνες σώζεται στήν ἀποικία τοῦ Σελινούντα στήν Σικελία.

τοῦ Ξενοφάνη ἐπηρέασαν τό μεταγενέστερό του **Παρμενίδη**, πού γεννήθηκε στήν Ἐλέα τό 515 π.Χ. Γύρω στό 450 π.Χ. ὁ Παρμενίδης ἐπισκέφθηκε τήν Ἀθήνα, ὅπου συνάντησε, νέο τότε, τό Σωκράτη. Φημισμένη ἦταν ἡ σεμνότητα τῆς ζωῆς τοῦ Παρμενίδη, ὥστε νά γίνει παροιμιακή μετά τό θάνατό του ἡ φράση *παρμενίδειος βίος*. Τίς φιλοσοφικές του ιδέες διατύπωσε σέ ἔμμετρο σύγγραμμα, ἀπό τό ὅποιο σώθηκαν μερικοί μόνο στίχοι. Ὁ Παρμενίδης πίστευε ὅτι ἡ γένεση, ἡ φθορά καί ἡ ἀλλοίωση εἶναι ἀπάτη τῶν αἰσθήσεων, ἐνώ ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων εἶναι ἐνιαία, ἀναλλοίωτη καί ἀκίνητη. Ἔτσι τό **ὄν**, σύμφωνα μέ τόν Παρμενίδη, δέ γεννιέται οὔτε πεθαίνει, δέν ἔχει ἀρχή ἢ τέλος καί εἶναι ἀναλλοίωτο καί νοητό μόνο μέ τή νόηση.

Κάτοψη τοῦ δωρικοῦ περίπτερου ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνα στίς Συρακοῦσες. Ὁ ὀπισθόδομος δέν ἔχει θύρα πρὸς τό περιστύλιο.

θησε νά σκοτώσει τόν τύραννο τῆς πατρίδας του καί θανατώθηκε, ἀφοῦ βασανίστηκε.

Σπουδαῖος φιλόσοφος τῆς Σικελίας ἦταν κι ὁ **Ἐμπεδοκλῆς** ὁ Ἀκραγαντίνος, πού ὁ Ἀριστοτέλης χαρακτηρίζει θεμελιωτή τῆς ρητορικής. Ἐζησε τόν 5^ο αἰ. π.Χ. καί ἀναμείχτηκε στά πολιτικά τοῦ Ἀκράγαντα καί στόν ἀγώνα κατά τῶν ὀλιγαρχικῶν. Διακρίθηκε καί γιά τή γνώση του στή μηχανική, στήν ἰατρική καί στή μουσική.

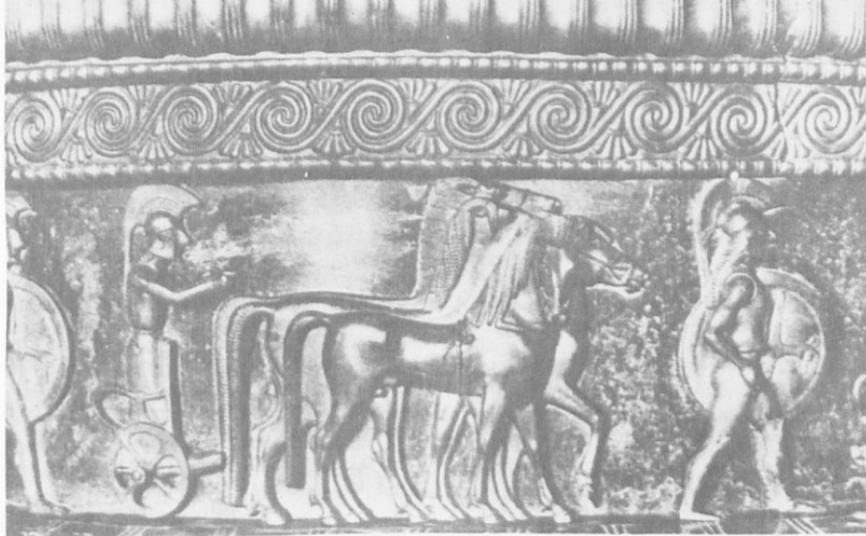
* Ἔνας ἀπό τούς ναούς π.χ. τοῦ Σελινούντα ἔχει μήκος 110 μ. καί πλάτος 50.

διακόσμηση. Ἡ ἑλληνική δυτική ἀρχιτεκτονική διακρίνεται γιά τήν ἐπιβλητικότητα.* Χωρίς νά ἀγνοεῖ τόν Ἴωνικό ρυθμό προτιμᾷ τό Δωρικό, καί σ' ὀρισμένες ἀποικίες, ὅπως στόν Τάραντα, ἀρχίζει νά χρησιμοποιεῖ καί τόν Κορινθιακό.

4. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Σέ προηγούμενο κεφάλαιο ἀναφέρθηκαν οἱ Ἐλεάτες φιλόσοφοι Ξενοφάνη καί Παρμενίδη, πού ἀντέταξαν στούς Ἴωνες φιλοσόφους τοῦ 6^{ου} αἰ. π.Χ. τήν ἄρνηση τῆς μεταβολῆς. Ὁ **Ξενοφάνης** στά μέσα περίπου τοῦ 6^{ου} αἰ. π.Χ. μετανάστευσε ἀπό τήν Ἴωνία στή Δύση. Ἀντιτάχθηκε στόν πολυθεϊσμό, ἀπόρριψε τόν ἀνθρωπομορφισμό του καί παραδέχτηκε τήν ὑπαρξη ἐνός θεοῦ, πού κυβερνοῦσε τό σύμπαν μέ τή σκέψη μόνο. Οἱ θεωρίες

Μαθητής τοῦ Παρμενίδη ἦταν ὁ **Ζήνων** ἀπό τήν Ἐλέα. Γεννήθηκε τό 490 π.Χ. καί συνόδευσε τό δάσκαλό του στό ταξίδι του στήν Ἀθήνα. Ἀναφέρεται ἀπό τόν Ἀριστοτέλη ὅτι ὁ Ζήνων ἐπινόησε τήν διαλεκτική. Μέ λογική μέθοδο προσπάθησε νά στηρίξει τίς θεωρίες τοῦ Παρμενίδη καί τίς μεταφυσικές ἀντιλήψεις τῆς Ἐλεατικῆς σχολῆς. Ἀσχολήθηκε ὅπως καί οἱ σοφιστές καί μέ τήν πολιτική, τήν ἔθλεπε ὅμως πῶς ἰδεαλιστικά κι ὄχι ὡς μέσο προσωπικῆς ἀνάδειξης. Προσπά-

Στό λαιμό χάλκινου κρατήρα από τόν Τάραντα εικονίζονται έναλλακτικά πολεμιστές καί άρματα. Μουσείο Σατιγιόν, Γαλλία.

Έκτός από τίς άποικίες τής Μ. Έλλάδας ή φιλοσοφία γνώρισε άκμή καί στήν Κυρήνη, τόν 5^ο αί. π.Χ., όπου ο μαθητής του Σωκράτη **Άρίστιππος** ο Κυρηναίος ίδρυσε φιλοσοφική σχολή, που λειτουργούσε καί στα έλληνιστικά χρόνια. Η σχολή αυτή άνήκει στίς Σωκρατικές. Ο Άρίστιππος δίδασκε ότι οι αισθήσεις κάθε ανθρώπου είναι ύποκειμενικές καταστάσεις τής ψυχής καί ότι δημιουργούν στό σώμα κίνηση που, άν είναι όμαλή, προκαλεί στόν άνθρωπο εύχαρίστηση, καί άν είναι άνώμαλη, προκαλεί στενοχώρια ή ψυχικό πόνο. "Έτσι ή ίδια ή φύση φανερώνει πώς ό,τι φέρνει εύχαρίστηση είναι αγαθό, ενώ ό,τι φέρνει δυσaréσκεια είναι κακό. Γι' αυτό σκοπός του ανθρώπου πρέπει νά είναι ή άπόλαυση όσων φέρνουν εύχαρίστηση καί εύδαιμονία. Όμως ο Άρίστιππος δέ θεωρούσε τήν εύδαιμονία σάν κατάσταση ήρεμίας τής ψυχής, αλλά σάν δραστηριοποίησή της προς κάποια θετική άπόλαυση.

Ό ναός τής Όμόνοιας στόν Άκράγαντα.

Οι έλληνικές άποικίες δέν ύστέρησαν σέ πολιτισμό από τή μητροπολιτική Έλλάδα. Κι ήταν αυτό φυσικό, άφου πάντα διατηρούσαν μέ τήν πατρίδα στενοούς δεσμούς καί μ' ένθουσιασμό συμμετείχαν στίς πανελλήνιες γιορτές καί άγώνες στήν Όλυμπία, στούς Δελφούς, στόν Ισθμό καί στή Νεμέα. Οι θησαυροί καί τά έργα τέχνης που άφιέρωσαν στήν Όλυμπία καί στούς Δελφούς είναι εφάμιλλα καί μερικές φορές άνώτερα από τά άφιερώματα των Έλλήνων τής κύριας Έλλάδας.

*Στούς Όλυμπιακούς άγώνες ιδιαίτερα συνέρρεαν Έλληνες από τίς άποικίες. Βλέποντας εκεί οι Έλληνες τούς όμογενείς τους συναθροισμένους αισθάνονταν δυνατοί κι έβλεπαν τήν ώραιότητα, τή δύναμη καί τήν εύφύια τής φυλής, άφου εκτός από τούς γυμνικούς άγώνες ποιητές άπάγγελλαν στήν Όλυμπία ποιήματα, μουσικοί τίς συνθέσεις τους καί σοφοί τά βιβλία τους.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιές έπιστημες προόδευσαν ιδιαίτερα στις ελληνικές αποικίες της Ν. Ίταλίας και της Σικελίας;
2. Ποιοί ήταν οι σπουδαιότεροι Έλληνες φιλόσοφοι στη Δύση και στη Β. Αφρική;
3. Πού φαίνεται η παλιά παράδοση και η άκμή της ρητορικής στη Σικελία;
4. Πού όφειλεται και ποιά είναι η βασική διαφορά ανάμεσα στην αρχιτεκτονική της μητροπολιτικής Έλλάδας και στην αρχιτεκτονική των ελληνικών αποικιών στη Δύση;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Πυθαγόρα, Χρυσά Έπη, στ. 40-48. Μετάφρ. Ε.Β.)

Συμβουλές του Πυθαγόρα

«Ούτε να δέχεσαι τό γλυκό ύπνο στά μάτια σου, πρίν εξετάσεις τρεις φορές κάθε μία από τίς πράξεις σου τής ημέρας: «Τί καλό και τί κακό έπραξα; τί έπρεπε να κάνω και δέν τό έκανα;» Αρχίζοντας από την πρώτη σου πράξη να εξετάζεις όλες τίς άλλες μέ τή σειρά και για όσα κακά έκανες να κατηγορείς τόν έαυτό σου, για τίς καλές σου πράξεις να χαιρέσαι. Να προσπαθείς να εφαρμόζεις αυτά τά παραγγέλματα, σ' αυτά να ασκείσαι, αυτά πρέπει να αγαπάς: αυτά θά σου δείξουν τήν όδό πού οδηγεί στη θεία άρετή».

(Αριστοτέλη, των μετά τά Φυσικά 996, α, 29-35. Μετάφρ. Ε-Β.)

Ή Ο Άρίστιππος για τά Μαθηματικά

«...Διότι στά μαθήματα αυτά... δέν αποδεικνύεται καθόλου τί είναι καλύτερο ή χειρότερο..., ώστε γι' αυτό μερικοί σοφιστές, όπως ο Άρίστιππος, τά περιφρονούσαν. Γιατί στίς άλλες τέχνες, ακόμη και στίς κατώτερες, όπως στην ξυλουργική και στην τέχνη επεξεργασίας των δερμάτων, μπορεί κανείς να

χαρακτηρίσει κάτι καλύτερο ή χειρότερο, αλλά τά μαθηματικά δέν διακρίνουν καθόλου τί είναι καλό και τί κακό».

(Διογένη Λαέρτιου, Θ, 3. Μετάφρ. Ε.Β.)

Ή Ο Παρμενίδης

«Ήταν ο πρώτος πού θεβαίωσε ότι ή γή ήταν σφαιρική κι ότι θρισκόταν στό κέντρο του σύμπαντος. Επίσης δίδασκε ότι ύπήρχαν δύο στοιχεία, ή φωτιά και ή γή... Συνήθιζε επίσης να λέει ότι ο άνθρωπος πρωτοφιάχτηκε από πηλό... Άλλη θεωρία του ήταν ότι πνεύμα και ψυχή ταυτίζονται...».

(Διογένη Λαέρτιου, Θ, 5. Μετάφρ. Ε.Β.)

Ή Ο θάνατος του Ζήωνα

«...Ή Έρμιππος διηγείται ότι έβαλαν τό Ζήωνα πάνω σε μία στρογγυλή λίθινή βάση και τόν κατέκοψαν.

Ήθελες, Ζήων, να σκοτώσεις τόν τύραννο και να απελευθερώσεις τήν Έλέα από τή δουλεία. Άλλά δαμάστηκες. Γιατί σε συνέλαθε ο τύραννος και σε θωμό πάνω σε κομμάτιασε. Άλλά τί λέω; Τό σώμα σου δάμασε, κι όχι πάντως έσένα».

(Ξενοφώντα, Άπομνημονεύματα, Β, 1, 8. Μετάφρ. Ε.Β.)

Ή Ο Άρίστιππος γι' αυτούς πού άρχουν

(Ή Σωκράτης ρωτάει τό μαθητή του Άρίστιππο σε ποιά τάξη πολίτη τοποθετεί τόν έαυτό του. Έκείνος απαντάει:)

«Καθόλου δε βάζω τόν έαυτό μου στην τάξη εκείνων πού θέλουν να άρχουν. Γιατί νομίζω ότι είναι χαρακτηριστικό άνόητου ανθρώπου να μην άρκεϊται κανείς να άσχολεϊται με τά αναγκαϊα για τόν έαυτό του, ενώ μάλιστα αυτό είναι πολύ δύσκολο, αλλά να αναλαβαίνει επιπλέον να βρϊσκει και για τούς άλλους πολίτες όσα έχουν ανάγκη. Και πώς δέν είναι μεγάλη άνοησία στον ίδιο να λείπουν πολλά από όσα θέλει, αλλά όταν γίνεϊ άρχοντας τής πόλης να τιμωρείται, αν δέν κατορθώσει όσα θέλει ή πόλη; Αφού, όπως είναι γνωστό, οί πόλεις αξιώνουν να μεταχειρίζονται τούς άρχόντες τους, όπως εγώ μεταχειρίζομαι τούς δούλους μου».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΔ΄

Ο ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΕΠΙΒΑΛΛΕΙ ΤΗΝ ΕΝΩΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ. ΔΙΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ

Οι μακροχρόνιοι εμφύλιοι πόλεμοι εξασθένησαν τους Έλληνες. Η Θήβα δέν είχε τόν πλοῦτο ούτε τόν πολιτισμό ούτε τό ιστορικό παρελθόν τών Αθηνών, γιά νά δημιουργήσει έξουσία παρόμοια μέ εκείνη τής Αθηναϊκής ήγεμονίας. Άλλωστε ό Έπαμεινώνδας πέθανε, χωρίς νά άναδειχτεί άλλος Θηβαίος εφάμιλλός του. Οι Αθηναίοι δέ μπόρεσαν νά διατηρήσουν τή συμμαχία τους, περνούσαν άλλωστε περίοδο πολιτικής κατάπτωσης. Μετά τήν εξασθένηση τής Θήβας ή πολιτική κατάσταση στήν Ελλάδα βρισκόταν σέ χάος. Από τήν άναρχία έπιωφελήθηκε ό βασιλιάς τής Μακεδονίας Φίλιππος, γιά νά επέμβει στή νότια Ελλάδα. Πολλοί διορατικοί Έλληνες, όπως ό Ξενοφών, ό Πλάτων και ό Ισοκράτης έβλεπαν μέ άγωνία τόν άλληλοσπαραγμό, στόν όποιο όδηγούσε τούς Έλληνες ό τοπικισμός. Στήν περίοδο πού ό Φίλιππος ζούσε στή Θήβα όμηρος είχε αντίληψη ότι, όταν μιá ελληνική πόλη εξασθενούσε, οι άλλες έχαιραν. Νωρίς φαίνεται σχεδίασε νά ενώσει τούς Έλληνες υπό τήν ήγεμονία του. Η ένωση τους έπιβαλλόταν, γιατί οι Πέρσες δέν έπαυαν νά άναμειγνύονται σά έσωτερικά τών ελληνικών πόλεων. Ο Αθηναίος ρήτορας Ισοκράτης θεώρησε κατάλληλο τό Φίλιππο, γιά νά ήγηθεί τών Ελλήνων. Ο βασιλιάς τής Μακεδονίας τελικά πέτυχε νά τούς ενώσει, αλλά ή δολοφονία του διέκοψε τή δράση του. Τήν έκστρατεία κατά τών Περσών, πού θά σταθεροποιούσε τήν ένότητα τών Ελλήνων, συνέχισε ό νεαρός γιός του Φίλιππου Άλέξανδρος. Δικαιότερα από κάθε άλλον στήν Ιστορία όνομάστηκε ό Άλέξανδρος Μέγας, όχι τόσο γιατί κατέλυσε σέ σύντομο χρόνο τή μεγάλη περσική αυτοκρατορία, όσο γιατί πρώτος και μόνος στήν Ιστορία προσπάθησε νά συγχωνεύσει τόν Ανατολικό μέ τό Δυτικό κόσμο. Η συγχώνευση αυτή πέτυχε. Οι συνέπειές της ήταν κοσμοϊστορικές.

Ι. ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΡΑΤΗΣΗ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η άρχαιότερη Μακεδονία. Η Μακεδονία λόγω τής γεωγραφικής της διαμόρφωσης και τών έπιδρομών πού έκαναν στό έδαφος της από τά Βόρεια οι Ίλλυριοί, οι Θράκες και οι Παίονες δέ συμβάδισε χρονικά μέ τήν εξέλιξη τής νοτιότερης Ελλάδας. Ο όγκος του Βερμού, πού άπλώνεται μέ κατεύθυνση από Β. προς Ν. τή χώριζε στήν Άνω Μακεδονία (σημερινή Δυτική) και τήν Κάτω (σημερινή κεντρική Μακεδονία). Η Άνω Μακεδονία, μέ μεγάλη ύψομετρική διαφορά, ήταν κατάλληλη γιά κτηνοτροφία, ενώ ή παραθαλάσσια Μακεδονία μέ τίς εύφορες πεδιάδες, πού άρδεύονται από τόν Αξιό και τόν Αλιάκμονα, προσφερόταν στή γεωργία. Η χώρα δέν είχε κατάλληλα λιμάνια. Έτσι οι παλιότεροι κάτοικοί της ήταν κτηνοτρόφοι και γεωργοί. Οι Άργεάδες, βασιλείς τής Μακεδονίας από τόν 7^ο αϊ. π.Χ., θεωρούσαν τούς έαυτούς τους άπόγονους του Ηρακλή και του Δία. Οι Έλληνοδίκες στήν Όλυμπία άναγνώριζαν τό δικαίωμα τής συμμετοχής τους στούς Όλυμπιακούς άγώνες. Η μακεδονική γλώσσα ήταν ελληνική διάλεκτος άρχαιότερης μορφής. Από τόν 6^ο και 5^ο αϊ. ήδη π.Χ. ή Θεσσαλομακεδονική Σχολή στή γλυπτική τέχνη παρουσιάζει τεχνοτροπία όμοια μέ τήν τέχνη τών άλλων ελληνικών πόλεων. Τά θέματά της μάλιστα είναι παρόμοια.

Μέρος ανασκαφής ιδιωτικών οικημάτων στην Πέλλα. Στο βάθος τό σύγχρονο χωριό Πέλλα. Κάτω από τά σπίτια του πρέπει νά βρίσκονται τά σπουδαιότερα έρείπια τής αρχαίας μακεδονικής πρωτεύουσας.

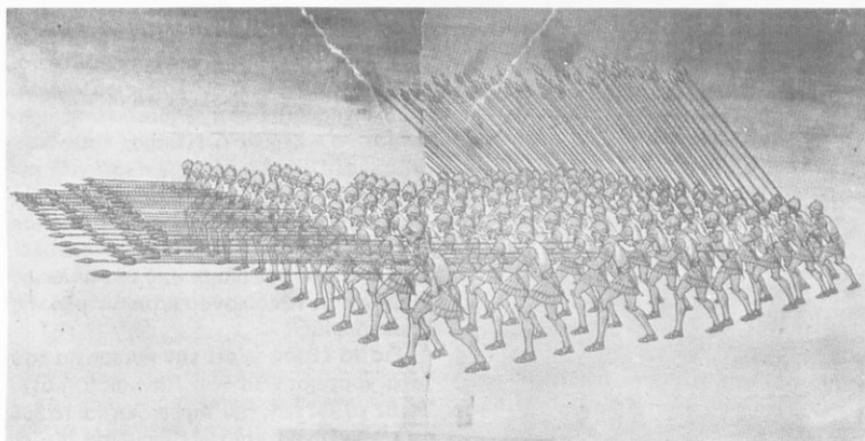
Όμοιότητα υπάρχει καί στά νομίσματα, στήν κεραμική, στή χρυσοχοία καί στή ζωγραφική, πού τήν άκμή τής στή Μακεδονία φανερώνουν οί εξαιρετικές τοιχογραφίες τής Βεργίνας.

Οί Μακεδόνες λάτρευαν τούς Όλύμπιους θεούς καί ιδιαίτερα τό Δία. Είχαν τέλος τά ίδια ήθη καί έθιμα μέ τούς νότιους Έλληνες. Τήν αγάπη του γιά τούς άγώνες, πού διοργάνωνε ό Μέγας Άλέξανδρος καί στίς δύσκολες άκόμη φάσεις τής έκστρατείας του στήν Άσία, τήν είχε κληρονομήσει από τή μακροχρόνια μακεδονική παράδοση.

Άνάμεσα στους παλιότερους βασιλιάδες τής Μακεδονίας ό **Άλέξανδρος ό Α΄** (498-454 π.Χ.) έγινε ό θεμελιωτής τής ένότητάς τής ένοποιώντας τήν Άνω καί τήν Κάτω Μακεδονία. Τό 496 π.Χ. πήρε μέρος στους Όλυμπιακούς άγώνες, όπου διακρίθηκε σέ άγώνα δρόμου. Ό **Άρχέλαος** (413-399 π.Χ.) έκανε αλλαγές στή διοίκηση καί, γιά νά αναπτύξει τό έμπόριο, μετέφερε τήν πρωτεύουσα από τίς Αίγες (Βεργίνα ή Έδεσσα) στήν Πέλλα, όπου στή λίμνη τής έφταναν τά πλοία από τόν

Αυτός ό κρατήρας πού βρέθηκε σέ μακεδονικό τάφο στό Δερβένι, έξω από τή Θεσσαλονίκη, βεβαιώνει τό ψηλό επίπεδο τής τέχνης τής Μακεδονίας. Τά πρόσωπα στίς λαβές του άγγελίου δείχνουν ότι είχε άπονεμηθεί ίσως σέ ήθροπιό πού νίκησε σέ δραματικό άγώνα.

Ἡ μακεδονικὴ φάλαγγα ἦταν δημιούργημα τοῦ Φιλίππου. Οἱ ἄνδρες τῆς ἦταν ὀπλισμένοι μὲ μακρὸ δόρυ κατασκευασμένο ἀπὸ εὐκαμπτο καὶ ἐλαφρὸ ξύλο κρانيᾶς. Οἱ ἄνδρες τῶν 4 πρώτων σειρῶν κρατοῦσαν τὴ σάρισα ὀριζόντια, ὥστε νὰ σχηματίζεται ἀδιapέραστο τείχος. Στὶς πρὸς πίσω σειρὲς κρατοῦσαν τὶς σάρισες πρὸς τὰ πάνω μὲ ἐλαφριά κλίση. Σ' αὐτὸ τὸ κάθετο φράγμα τῶν δοράτων ἀναχαλιζόταν ἡ ὀρμὴ τῶν ριπτομένων ἀπὸ τὸν ἐχθρὸ βλημάτων (ἀκοντίων, βελῶν, καὶ λίθων). Ἡ μακεδονικὴ φάλαγγα στὴ μάχη τῆς Χαϊρώνειας τὸ 338 π.Χ. εἶχε παραταχθεῖ σὲ βάθος 10 ἀνδρῶν. Ἀργότερα τὸ βάθος τῆς ἔγινε 16 σειρὲς. Οἱ ἄνδρες τῶν πίσω σειρῶν συμπλήρωναν τὰ κενὰ ποῦ δημιουργοῦσαν ὅσοι φονεύονταν ἢ τραυματίζονταν.

ποταμὸ Λουδία*. Ἀπὸ τότε οἱ Αἰγῆς παρέμειναν θρησκευτικὸ κέντρο καὶ τόπος ταφῆς τῶν Ἀργεαδῶν βασιλιάδων. Ὁ Ἀρχέλαος ἀγαποῦσε τὴ συναναστροφὴ μὲ σοφοὺς καὶ καλλιτέχνες. Στὸ παλάτι του, ποῦ διακόσμησε ὁ ζωγράφος Ζεύξης, φιλοξενήθηκαν ὁ Εὐριπίδης καὶ οἱ ποιητὲς Ἀγάθων καὶ Τιμόθεος, ἐνῶ στὴν αὐλὴ τοῦ Περδίκκα τοῦ Γ' (365-359 π.Χ.), ποῦ συνέχισε τὴν ἐκπολιτιστικὴ προσπάθεια τοῦ Ἀρχελαοῦ, ἔζησε ὁ πλατωνικὸς φιλόσοφος Εὐφραῖος, ἀπὸ τὸν Ὠρωπὸ. Ὁ Ἀθηναῖος γλύπτης Λεωχάρης ἐργάστηκε στὴν Πέλλα, ὅπου ἔφτιαξε τὰ 5 χρυσελεφάντινα ἀγάλματα τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας τοῦ Φιλίππου τοῦ Β', ποῦ προορίζονταν γιὰ τὸ Φιλίππειο τῆς Ὀλυμπίας. Αὐτὰ ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ Μακεδονία ἀκολούθησε σύντομα στὸν πολιτισμὸ τῆν ὑπόλοιπὴ Ἑλλάδα.

Ὁ Φίλιππος ἐπεκτείνει τὴν κυριαρχία του. Ὅταν ὁ Φίλιππος πῆρε τὴν ἐξουσία (359 π.Χ.), οἱ περιστάσεις ἦταν κρίσιμες. Ὁ μεγαλύτερος κίνδυνος προερχόταν ἀπὸ τὶς λαφυραγωγικὲς ἐπιδρομὲς τῶν Ἰλλυριῶν, Παιόνων καὶ Θρακῶν. Ὁ Φίλιππος ἀναδιοργάνωσε τὸ πεζικὸ, δημιούργησε τὴν περίφημὴ μακεδονικὴ φάλαγγα καὶ ἐφοδίασε τὸ στρατὸ μὲ κατάλληλο πολιορκητικὸ ὕλικό, καταπέλτες, κριοὺς καὶ πολιορκητικὸς πύργους Ὄργάνωσε μόνιμο στρατὸ μὲ ὑποχρεωτικὴ θητεία. Μὲ συνεχεῖς πορεῖες, ἀσκήσεις καὶ ψευτομάχες ἐμφύσησε πειθαρχία, φρόνημα καὶ ἐνότητα, ποῦ εἶχαν ἐπίδραση καὶ στὸ λαό.

Τὴ μακεδονικὴ φάλαγγα, σχηματισμὸ πεζῶν σὲ 16 σειρὲς, ποῦ ἦταν ὀπλισμένοι μὲ δόρυ μῆκους 6 μ., τὴ σάρισα, ξίφος καὶ μικρὴ ἀσπίδα, πλασιῶνε μὲ ἵππικὸ καὶ ἐλαφρὸ πεζικὸ. Στὴ μάχη ἐπίδωκε ρῆγμα ἐξαπολύοντας σφοδρὴ ἐπίθεση τοῦ ἵππι-

* Στὶς ἀνασκαφὲς τῆς Πέλλας βρέθηκε ἀποθάβρα μὲ κρικόους πρόσδεσης πλοίων.

Ἄνασκαφές στήν Ὀλυνθο ἀποκάλυψαν τή ρυμοτομημένη μέ ἄραιο σχέδιο πόλη. Τά σπίτια της είχαν δάπεδα στολισμένα μέ ὄμορφα ψηφιδωτά. Στήν εἰκόνα ψηφιδωτή διακόσμηση δαπέδων τραπεζαρίας καί εισόδου σπιτιού τῆς Ὀλύνθου. 400 π.Χ.

χες τῶν Ἑλλήνων δέν είχαν τελειωμό. Ἄλλά καί ἄλλος ἐμφύλιος πόλεμος ἐξέσπασε, πού ἔδωκε ἀφορμή στό Φίλιππο νά ἐπεκτείνει πρὸς Ν. τήν κυριαρχία του. Ὄταν τό ἀμφικτιονικό συνέδριο στούς Δελφούς καταδίκασε τούς Φωκείς σέ πρόστιμο, γιατί είχαν καλλιεργήσει κτήματα τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν, ἐκεῖνοι λεηλάτησαν τούς θησαυρούς του. Θηβαῖοι, Λοκροί καί Θεσσαλοὶ ἀνέλαβαν τότε ἱερό πόλεμο (355 π.Χ.), ἐπειδὴ ὁμως δυσκολεύτηκαν, ζήτησαν τή βοήθεια τοῦ Φιλίππου ἐναντίον τῶν Φωκῶν.

Ὁ μακεδονικός στρατός προέλασε μέχρι τίς Θερμοπύλες, ἀλλά ἀπόφυγε νά συγκρουστεῖ μέ τούς Ἀθηναίους, πού είχαν παραταχτεῖ ἐκεῖ. Τό 348 π.Χ. ὁ Φίλιππος κυρίευσε τήν Ὀλυνθο καί τήν κατέστρεψε. Ἐνῶ ὁ ἱερός πόλεμος ἐξακολουθοῦσε, οἱ Ἀθηναῖοι ἔστειλαν στήν Πέλλα πρεσβεία ὑπό τό Φιλοκράτη, στήν ὁποία συμμετεῖχαν ὁ Δημοσθένης καί ὁ Αἰσχίνης. Ὑπογράφηκε τότε ἡ *Φιλοκράτειος εἰρήνη* (346 π.Χ.). Οἱ ἀντίπαλοι συμφώνησαν νά κρατήσουν ὅσα μέρη κατεῖχαν ὡς τότε. Ἀπό τή συμφωνία ὁ Φίλιππος ἐπέμεινε νά ἐξαιρεθοῦν οἱ Φωκείς. Ἔτσι προέλασε στή Φωκίδα, ὅπου συγκάλεσε τό ἀμφικτιονικό συνέδριο. Ἀποφασίστηκε τότε: α) νά κατασκαφούν οἱ φωκικές πόλεις, β) νά πληρώνουν οἱ Φωκείς πρόστιμο 50 ταλάντων κάθε χρόνο, ὡστόσο ἐξοφληθεῖ ἡ ἀξία τῶν θησαυρῶν πού ἄρπαξαν ἀπό τούς Δελφούς, γ) νά δοθοῦν στό Φίλιππο οἱ δύο ψῆφοι τῶν Φωκῶν στό συνέδριο καί ἡ προεδρία στούς πυθικούς ἀγῶνες.

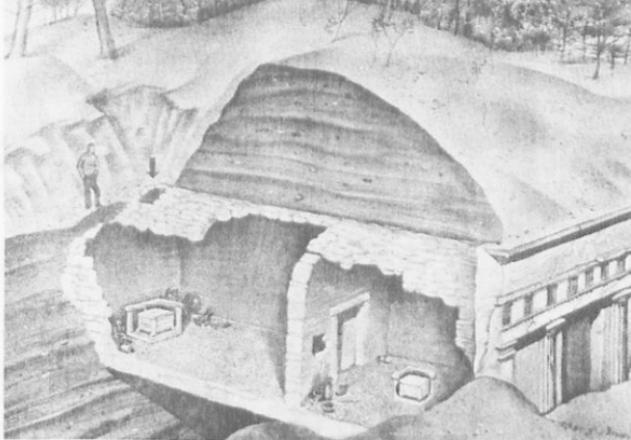
Ἐπιστολές τοῦ Ἰσοκράτη πρὸς τό Φίλιππο. Ἐνῶ στήν Ἀθήνα ὁ Δημοσθένης

* Ὁ Στέφ. Βυζάντιος ἀναφέρει 70 μακεδονικές πόλεις, ἐνῶ οἱ ἀνασκαφές πού ἐγίναν ἀπὴν Καλαμαριά, στήν Καλίνδοια, στό Δίο, στήν Πέλλα καί στήν Ἐδεσσα θεβαιῶνων ὑπαρξή πόλεων ἀπό τόν 6^ο αἰ. π.Χ. στή Μακεδονία. Οἱ ἐπιτεδόμορφοι λόφοι στίς ὑπάρειες τοῦ Παγγαίου πρέπει νά κρῦθουν ἐπίσης λησμονημένες μακεδονικές πόλεις.

κοῦ, γιά νά πλευροκοπήσει τόν ἐχθρό στό καίριο σημεῖο. Ἡ πολεμική αὐτή τακτική ἦταν ἐξέλιξη τῆς λοξῆς φάλαγγας, πού εἶχε μάθει στή Θήβα. Μέ τό νέο στρατό συνέτριψε ὁ Φίλιππος τούς βαρβάρους. Παράλληλα φρόντισε γιά τήν πολιτιστική καί οἰκονομική ἀνάπτυξη τῆς Μακεδονίας, ἱδρυσσε πόλεις καί θέσπισε νόμους. Οἱ *πεζέταιροι*, πού στρατολογούνταν ἀπό τόν πληθυσμό τῶν πόλεων, μαρτυροῦν τήν οἰκονομική ἀνάπτυξη τῆς Μακεδονίας*.

Γιά νά ἐξασφαλίσει τήν κυριαρχία του στά χρυσορυχεῖα τοῦ Παγγαίου, κατέλαβε τό 357 π.Χ. τήν Ἀμφίπολη καί τό 356 π.Χ. τήν Πύδνα καί τήν Ποτειδαία. Ἐν τῷ μεταξύ εἶχε ξεσπάσει μέ ἀποστασία τῶν συμμάχων τῶν Ἀθηνῶν ὁ *Συμμαχικός πόλεμος* (358 - 355 π.Χ.), πού ὀδήγησε στή διάλυση τῆς Β' Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας. Ὁ Συμμαχικός πόλεμος ἐνθάρρυνε τό Φίλιππο νά ἐπεκτείνει τήν ἐξουσία του στήν Ἑλλάδα, γιατί ἔδειχνε ὅτι οἱ διαμά-

Ἐναπαράσταση τοῦ τάφου ποῦ βρέθηκε πρόσφατα στή Βεργίνα. Ὑπάρχουν πολλές ἐνδείξεις ὅτι πρόκειται γιὰ τόν τάφο τοῦ Φιλίππου τοῦ Β', πατέρα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Τό θέλω δείχνει τόσημειο ἀπό ὅπου μπήκαν στόν τάφο οἱ ἀρχαιολόγοι, γιὰ νά ἀνακαλύψουν τίς χρυσές ὀστεοθήκες, τόν ἐξαιρετικὴ τέχνης χρυσὸ θῦρακα, τίς κνημίδες καί πολλά ἄλλα σπουδαία εὐρήματα.

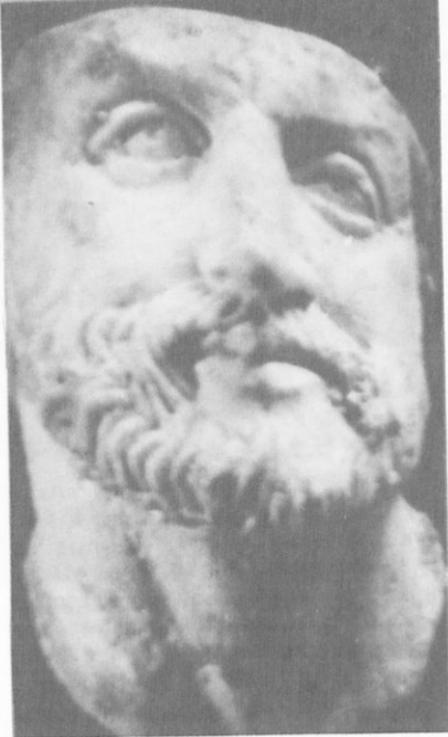

ἀγωνιζόταν κατά τῶν «φιλιππιζόντων», ὁ Ἀθηναῖος ρήτορας Ἰσοκράτης συμβούλευε μέ ἐπιστολές τὸ Φίλιππο νά ἐνώσει τίς ἑλληνικές πόλεις, γιὰ νά ἐκστρατεύσει ἐναντίον τῶν Περωῶν. Τῆ Φιλοκράτειο συνθήκη, ποῦ ὁ Δημοσθένης ὀνόμαζε ἀνάξια τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Ἰσοκράτης τῆ θεώρησε ἀνάξια τῆς παράδοσης τῶν δύο μεγάλων ἑλληνικῶν κρατῶν. Μέ τὴν εὐκαιρία αὐτῆς τῆς συνθήκης ὁ Ἰσοκράτης ἐπανῆλθε στό πρό 40 ἐτῶν πανελλήνιο κήρυγμα, ποῦ θρῖσκουμε στόν *Πανηγυρικό* του λόγου. Τὴν ἔνωση δηλαδή τῶν Ἑλλήνων καί τὴν ἐκστρατεία κατά τῶν Περωῶν.

Οἱ συμβουλές τοῦ Ἰσοκράτη στό Φίλιππο ἦταν πράγματι ὅ,τι ἀπαιτοῦσαν οἱ περιστάσεις. Ἡ πραγματοποίησή τους θά ἀνάγκαζε τοὺς Ἕλληνες νά τερματίσουν τὸ μακροχρόνιο ἐμφύλιο σπαραγμὸ, ποῦ τοὺς εἶχε ἐξαθλιώσει οἰκονομικά καί δημογραφικά. Ἐπιπλέον εἶχαν παρακάψει ἐξαιτίας τοῦ πολέμου καί τὰ πολιτεύματα. Σέ ἀρκετές πόλεις εἶχαν κυριαρχήσει οἱ ὀλιγαρχικοί μέ ἀποτέλεσμα τὰ κτήματα, καί σέ μερικές περιπτώσεις καί τὰ πολιτικά δικαιώματα, νά ἔχουν περιέλθει στά χέρια λίγων. Ὑπῆρξαν καί πόλεις ποὺ ἔφεραν ἀπὸ ὀλιγαρχία ὅπως π.χ. ἡ Σπάρτη. Ἀλλὰ ὁ ἐμφύλιος πόλεμος δέν εἶχε ἀκόμη τελειώσει.

Χαιρώνεια (338 π.Χ.). Μέ πρόσχημα νά τιμωρήσει τοὺς Λοκρούς, ποὺ εἶχαν κατηγορηθεῖ ὅτι καλλιέργησαν κτήματα τοῦ μαντείου τῶν Δελφῶν, ὁ Φίλιππος προέλασε στήν Ἐλάτεια. Ἀπὸ ἐκεῖ ὁ δρόμος ἦταν ἐλεύθερος πρὸς τὴ Βοιωτία καί τὴν Ἀττικὴ. Ἐπειτα ἀπὸ παρότρυνση τοῦ Δημοσθένη οἱ Ἀθηναῖοι συμμάχησαν μέ τοὺς Θηβαίους, ἀναγνωρίζοντας γιὰ πρώτη φορά τὴ βοιωτικὴ κυριαρχία τους. Σέ λίγο στή Χαιρώνεια 32.000 Μακεδόνες ἀντιμετώπισαν 30.000 Ἀθηναῖους, Θηβαίους καί συμμάχους τους (Ἀχαιοὺς, Κορινθίους, Εὐβοεῖς). Στὴ μάχη διακρίθηκε ὁ Ἀλέξανδρος ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ μακεδονικοῦ ἱππικοῦ σέ ἡλικία 18 ἐτῶν. Ὁ Φίλιππος ἀκολουθώντας τὴν τακτικὴ τοῦ Ἐπαμεινώνδα ἀραίωσε τὴ δεξιὰ του παράταξη, γιὰ νά διασπᾶσει τοὺς συμμάχους. Ὅταν, ὅπως τὸ ἐπέδιωσε, οἱ Ἀθηναῖοι ποὺ εἶχαν παραταχθεῖ ἀπέναντι στὴ δεξιὰ του πτέρυγα προέλασαν, δημιουργήθηκε ρήγμα στὴ συμμαχικὴ παράταξη. Διεισδύοντας στό ρήγμα ὁ Ἀλέξανδρος πλευροκόπησε καί ἐξόντωσε τὴ Θηβαϊκὴ φάλαγγα. Ἡ ἐπέλαση τοῦ ἱππικοῦ τὴν κατάλληλη στιγμή πρωτοκαθιερώθηκε στὴ Χαιρώνεια καί τελειοποιήθηκε ἀργότερα ἀπὸ τόν Ἀλέξανδρο. Τόν μιμήθηκαν ἔπειτα μεγάλοι στρατηγοὶ ὅς ὅλες τίς ἐποχές ἀκόμη καί στὴ δική μας. Στὸ χώρο τῆς μάχης ὁ Λέων τῆς Χαιρώνειας μᾶς θυμίζει σήμερα τὴν ἀνδρεία τῶν ἀνδρῶν τοῦ θηβαϊκοῦ Ἴερου λόχου, ποὺ δέν ὑποχώρησαν καί ἔπεσαν μέχρι ἐνός.

Μετά τὴν νίκη του ὁ Φίλιππος συγκάλεσε πανελλήνιο συνέδριο στήν Κόρινθο (337 π.Χ.), ποὺ τόν ἀνακήρυξε εὐεργέτη καί ἡγεμόνα τῶν Ἑλλήνων κατά τῶν βαρβάρων. Ἐπακολούθησε ἡ δολοφονία του στὴ Μακεδονία, στό θέατρο τῶν Αἰγῶν, στὴ διάρκεια τῶν προετοιμασιῶν γιὰ τὴν ἐκστρατεία κατά τῆς Ἀσίας (336 π.Χ.).

Στόν ασύλητο βασιλικό τάφο τῆς Βεργίνας βρέθηκαν καί πέντε κεφαλάκια ἀπό ἔλεφαντοστό. Πιστεύεται ὅτι παριστάνουν τά μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογένειας τοῦ Φιλίππου. Στό εἰκονιζόμενο κεφαλάκι τοῦ τάφου τῆς Βεργίνας διακρίνονται τά προσωπικά χαρακτηριστικά τοῦ Φιλίππου. Στό σκόπιμα μεγεθωμένο δεξιό μάτι ὁ καλλιτέχνης ἀποδίδει ἐντυπωσιακά τό τραῦμα πού εἶχε δεχτεῖ σ' αὐτό ὁ Φιλίππος. Τό μικροσκοπικό αὐτό ἔργο εἶναι χαρακτηριστικό τοῦ ρεαλισμοῦ πού θά κυριαρχήσει σέ λίγο ἀπόλυτα στή διάρκεια τῆς ἐλληνιστικῆς περιόδου.

Ὁ Ἀλέξανδρος συνεχίζει τό ἔργο τοῦ Φιλίππου. Ὁ Ἀλέξανδρος διαδέχτηκε τό Φίλιππο σέ ἡλικία 20 ἐτῶν. Εἶχε ἤδη δεῖξει τή δυνατή προσωπικότητα καί τόν ὀρμητικό χαρακτήρα του. Ὁ τρόπος ὅμως πού ἀντέδρασε στίς δυσκολίες τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς βασιλείας του ἐξάφνιασε ὅλους. Ἀφοῦ πρώτα -στράφηκε κατά τῶν ἀνταπαιτητῶν τοῦ θρόνου,

προχώρησε μέ στρατό στήν Κόρινθο, ὅπου σέ νέο συνέδριο οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἐλληνικῶν πόλεων, ἐκτός ἀπό τή Σπάρτη, ἀνακήρυξαν τό νεαρό ἡγέτη ἀρχιστράτηγο τῶν Ἑλλήνων στήν ἐκστρατεία κατά τῶν Περσῶν. Μετά ἐκστράτευσε ἐναντίον τῶν βαρβάρων, πού εἶχαν ἀρχίσει νά κινοῦνται στό Βορρᾶ. Τότε ἔμαθε ὅτι οἱ Θηβαῖοι ἐπαναστάτησαν. Μέ ἀπίστευτη ταχύτητα ἐπέστρεψε στή Θήβα, κατάπνιξε τήν ἐξέγερση καί κατάσκαψε τήν πόλη ἐξαιρώντας τήν Καθμεία, τοῦς ναοούς καί τήν οἰκία τοῦ Πινδάρου, ὁ ὁποῖος εἶχε ὑμνήσει τή νίκη τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Α' στήν Ὀλυμπία. Ἐπειτα, ἀφοῦ οἱ ἐκπρόσωποι τῶν πόλεων ἀνανέωσαν στόν ἴσθμό τήν ἐμπιστοσύνη τους στό πρόσωπό του, ἐπέστρεψε στή Μακεδονία.

2. ΚΑΤΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΣΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Μέ σκοπό νά ἐλευθερώσει τίς ἐλληνικές πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας καί νά σταματήσει γιά πάντα τίς περσικές παρεμβάσεις ὁ Ἀλέξανδρος ξεκίνησε ἀπό τήν Πέλλα μέ 30.000 πεζούς καί 5.000 ἵππους. Ὄταν ἔφτασε στήν Ἀσία, θυσίασε στόν τάφο τοῦ Ἀχιλλῆα στήν Τροία κι ὁδήγησε τό στρατό του στό *Γρανικό* ποταμό. Ἐκεῖ ἔδωσε τήν πρώτη του μάχη ἐναντίον 20.000 Περσῶν καί ἰσάριθμων Ἑλλήνων μισθοφόρων τοῦ τότε βασιλιᾶ τῆς Περσίας *Δαρείου Γ' τοῦ Κοδομανοῦ*. Ὁ ἠρωισμός τῶν Μακεδόνων καί ἡ θουελλῶδης ἐπέλαση τοῦ Ἀλεξάνδρου χάρισαν στήν ἐλληνική παράταξη τή νίκη (334 π.Χ.). Στή διάρκεια τῆς μάχης ὁ στρατηγός Κλεῖτος ἔσωσε τόν Ἀλέξανδρο ἀπό φονικό χτύπημα τοῦ Πέρση στρατηγοῦ Σπιθριδάτη. Τριακόσιες ἀσπίδες ἀπό τά περσικά λάφυρα ἀφιέρωσε ὁ Ἀλέξανδρος στόν Παρθενώνα*. Ἀφοῦ ἀπελευθέρωσε ἔπειτα τίς

* Ἀκόμη σώζονται τά σημάδια πού ἔγιναν στό μάρμαρο τοῦ ἐπιστύλιου γιά τή στερέωσή τους.

Στό Μουσείο του Βερολίνου βρίσκεται τό χρυσό αυτό περίσπτο (μενταγιόν) μέ τά υβραία χαρακτηριστικά του Μ. 'Αλεξάνδρου. 'Ανήκει στους ρωμαϊκούς χρόνους.

έλληνικές πόλεις στά παράλια τής Μ. 'Ασίας, κατευθύνθηκε στό έσωτερικό τής. Στό Γόρδιο, κόβοντας μέ τό σπαθί του τό «Γόρδιο δεσμό» έδειξε στους λαούς τής 'Ασίας ποιός ήταν ό κυρίαρχός τής καί ταυτόχρονα τή γνωστή έτοιμότητά του.

Στή μάχη τής 'Ισσοῦ (333 π.Χ.) ό Δαρεϊός αντιμετώπισε προσωπικά τόν 'Αλέξανδρο μέ 400.000 στρατό. Σίγουρος γιά τή νίκη του ή γιάνά έμψυχώσει τούς άνδρες του, ό βασιλιάς τών Περσών είχε φέρει στό πεδίο τής μάχης τήν οικογένειά του. Έκανε όμως τό λάθος νά πολεμήσει στή στενή πεδιάδα τής 'Ισσοῦ, όπου δέν μπορούσε νά εκμεταλλευτεί τήν αριθμητική υπεροχή του. Μπρός στήν άνώτερη στρατηγική καί τήν όρμή του 'Αλεξάνδρου άναγκάστηκε νά ύποχωρήσει έγκαταλείποντας τήν οικογένειά του. Στά μέλη τής βασιλικής οικογένειας ό 'Αλέξανδρος φέρθηκε μεγαλόψυχα.

'Ακολούθησε ή κατάληψη τής Φοινίκης. 'Η όχυρή Τύρος, κτισμένη σέ νησί, άντιστάθηκε 7 μήνες. Μέ έπιχωμάτωση τής θάλασσας ό 'Αλέξανδρος κατόρθωσε νά τήν καταλάβει. Θυμήθηκαν τότε τήν προφητεία του 'Ιεζεκιήλ, ότι ή Τύρος θά καταστρεφόταν από τό χώμα τής (Παλαιά Διαθήκη ΚΖ, 7). 'Ακολούθησε ή ύποταγή τής Παλαιστίνης καί τής Αιγύπτου, όπου δέχτηκαν οι Αιγύπτιοι τόν 'Αλέξανδρο ως έλευθερωτή τους από τούς Πέρσες. Έκείνος σεβάστηκε τόν πολιτισμό τους. Μέ μοναδική διορατικότητα έκτισε στίς εκβολές του Νείλου τήν 'Αλεξάνδρεια, πού τόσο σύντομα θά γινόταν κέντρο του παγκόσμιου έμπορίου καί φάρος του έλληνικού πολιτισμού στό έπίκαιρο γεωγραφικά σημείο, όπου ή 'Αφρική ενώνεται μέ τήν Εύρώπη καί τήν 'Ασία.

Στή μάχη τών Γαυγαμήλων (331 π.Χ.), άνατολικά του ποταμού Τίγρη, ό 'Αλέξανδρος, ένισχυμένος μέ νέες δυνάμεις από τήν 'Ελλάδα, αντιμετώπισε τό κο-

Τά εύρήματα του άούλητου τάφου τής Βεργίνας περιελάμβαναν δύο χρυσές λάρνακες συνολικού βάρους 20 κιλών, 2 ζεύγη κνημίδων, άσπιδα, θώρακα, διάδημα, πολλά άγγεία καί τή χρυσή φέτρα τής φωτογραφίας.

Λεπτομέρεια από το ψηφιδωτό της Πομπηίας που εικονίζει τη μάχη της Ίσσου. Στά μάτια του Βουκεφάλα ο καλλιτέχνης πέτυχε να αποτυπώσει την ένταση της μάχης, ενώ στην έκφραση του Μ. Ἀλεξάνδρου απέδωσε τη μεγάλη σημασία μίας στιγμής αποφασιστικής για όλη την ανθρωπότητα.

πυρπόλησης των Ἀθηνῶν τό 480 π.Χ. Μέ την πράξη του αὐτή θερμάτισε τήν ἐκδικητική φάση τοῦ πολέμου. Στό ἐξής ἡ ἐκστρατεία θά ἀλλάζε μορφή, γιά νά πάρει στό τέλος τό χαρακτηρισμό «τῆς ἐνοπλῆς ἐξερευνησης».

Τήν ἄνοιξη τοῦ 330 π.Χ. ὁ Ἀλέξανδρος προέλασε στά Ἐκβάτανα. Ἐκεῖ ἄνδρες τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς του βρῆκαν μέσα στό ἄρμα του βαριά τραυματισμένο τό Δαρεῖο. Ὡστόσο νά φτάσει ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ μέγανος βασιλιάς εἶχε ξεψυχίσει. Τόν

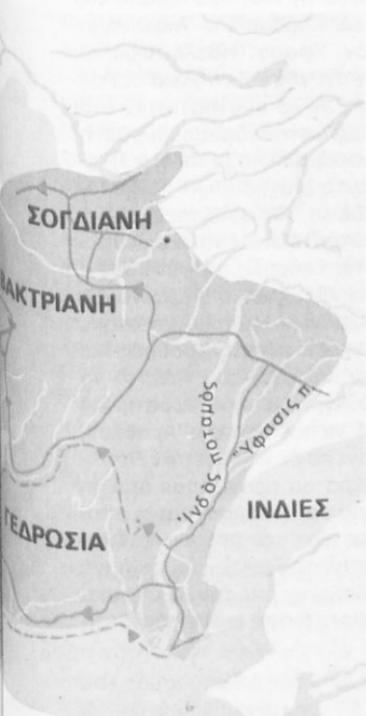
λοσσιαιο στρατεύμα πού συγκέντρωσε ὁ Δαρεῖος. Ἄφου ἐξουδετέρωσε μέ τέχνασμα τόν κίνδυνο τῶν δρεπανιφόρων περσικῶν ἀρμάτων, μέ ρισκοκίνδυνες ἐπελάσεις πλευροκόπησε τελικά τό Δαρεῖο καί τόν ἀνάγκασε νά τραπεῖ καί πάλι σέ φυγή. Ἡ περσική στρατιά διαλύθηκε. Μέ ραγδαία προέλαση κατέλαβε ὁ Ἀλέξανδρος ἔπειτα τίς μεγάλες περσικές πόλεις Βαβυλώνα, Σοῦσα, Περσέπολη καί Πασαργάδες, Στά Σοῦσα βρῆκε καλλιτεχνήματα πού εἶχε λαφυραγωγῆσει ὁ Ξέρξης ἀπό τήν Ἀθήνα καί τά ἐπέστρεψε στούς Ἀθηναίους. Στήν Περσέπολη ἔκαψε τά ἀνάκτορα σέ ἀνταπόδοση τῆς

έθαψε τότε με τιμές και αυτοανακηρύχτηκε διάδοχος της εξουσίας των Ἀχαιμενιδῶν. Τό Δαρεῖο δολοφόνησε ὁ Βῆσσοσ, σατράπης τῆσ Βακτριανῆσ, πού εἶχε διακριθεῖ στή μάχη στά Γαυγάμηλα. Ἄρχισε τότε μιά δραματική καταδίωξη τοῦ Βῆσσοσ, γιά νά μήν προλάβει νά ὀργανώσει νέα ἄμυνα. Ἀκολούθησε ἡ κατάκτηση τῆσ Ὑρκανιάσ, τῆσ Παρθιάσ καί τῆσ Ἀρείασ.

Τόν χειμῶνα τοῦ 330/29 π.Χ. μπῆκε στή Βακτριανή καί περνώντας τό ὄροσ Ἰνδοκοῦσ (Ἰνδικό Καύκασο) κατέθηκε στήν κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ Ὠξοῦ. Ὁ Βῆσσοσ, πού εἶχε πάρει τό περσικό στέμμα, κατέφυγε στή Σογδιανή. Ὁ στρατηγός Πτολεμαῖοσ μέ τό ἀπόσπασμά του, μετά ἐξαντλητική καταδίωξη, συνέλαβε τελικά τό σφετεριστή. Ὁ Ἀλέξανδροσ τόν ἐστειλε στά Βάκτρα, ὅπου καταδικάστηκε σέ θάνατο μέ βασανισμό ἀπό περσικό δικαστήριο συγγενῶν τοῦ Δαρεῖοῦ.

Ὁ Ἀλέξανδροσ προχώρησε ἐπειτα ἀκόμη μακρύτερα, στήν κοιλάδα τοῦ Ἰαξάρτη, ὅπου ἱδρυσε τήν Ἀλεξάνδρεια τήν ἐσχάτη (σήμερα Λενιναμπάντ). Δυό χρόνια περίπου χρειάστηκε ἐκεῖ, γιά νά ὑποτάξει τίς ντόπιεσ πολεμικέσ φυλέσ, πού ἀποφεύγοντασ τό κύριο ἑλληνικό στράτευμα κτυποῦσαν καί ἐξόντωναν τά μεμονωμένα ἀποσπάσματα ἢ ρίχνονταν στίς ἑλληνικέσ φρουρέσ. Χρησιμοποιοῦντασ τήν πολεμική τακτική τῶν ντόπιων καθῶσ καί ντόπια ἄλογα ἀναπροσάρμοσε τήν πολεμική του τακτική στό γεωγραφικό περιβάλλον τοῦ τόπου καί κατόρθωσε τελικά νά τοῦσ ὑποτάξει. Στό διάστημα αὐτό παντρεύτηκε τήν ἀσύγκριτη σέ ὀμορφιά Ρωξάνη, κόρη ἄρχοντα τῆσ Σογδιανῆσ, καί υἱοθέτησε ἀνατολικέσ συνήθειεσ, ὅπωσ τό προσκύνημα,

Ἐρείπια τῶν Βάκτρων στό σημερινό Ἀφγανιστάν.

ἐπιζητώντας πολιτιστική προσέγγιση με τούς ντόπιους. Ἡ πολιτική του αὐτὴ πέτυχε. Μέρος τῶν ἰθαγενῶν ἐντάχθηκε στὶς δυνάμεις του καὶ τὸ ἵππικὸ του ἐνισχύθηκε με τούς περίφημους Βακτριανούς ἵππεις. Ἀλλὰ ταυτόχρονα ἄρχισαν οἱ πρῶτες δυσαρέσκεις τῶν Μακεδόνων, πού κατέληξαν σέ συνωμοσίες ἐναντίον του. Τότε καταδικάστηκε ἀπὸ μακεδονικὸ στρατοδικεῖο καὶ ἐκτελέστηκε ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἵππικοῦ Φιλώτας καὶ στὴ συνέχεια θανατώθηκε ὁ πατέρας του Παρμενίωνας. Ἀργότερα, σέ ἓνα συμπόσιο, ὁ Ἀλέξανδρος σέ ξέσπασμα ὀργῆς γιὰ δηκτικὸ ὑπαινιγμὸ του σκότωσε τὸν Κλεῖτο ὑπὸ ἐπήρεια μέθης. Σέ λίγο ὀργανώθηκε συνωμοσία τῶν *παιδων*, βασιλικῶν δηλαδὴ σωματοφυλάκων, πού ἦταν γιοὶ ἀριστοκρατικῶν μακεδονικῶν οικογενειῶν. Γιὰ τὴν συνωμοσία αὐτὴ θανατώθηκε καὶ ὁ ἱστοριογράφος τῆς μακεδονικῆς αὐλῆς *Καλλισθένης*. Δὲν ἔχει ἐξακριβωθεῖ, ἂν οἱ συνωμοσίες ὀφείλονταν στὴ δυσἀρέσκεια τῶν Μακεδόνων, σέ προσωπικὰ κίνητρα ἢ στὸν παλιὸ ἀναγναρισμὸ τῆς μακεδονικῆς ἀριστοκρατίας γιὰ τὴν ἐξουσία. "Ἐνα εἶναι πάντως βέβαιο: ὅσο ρίζωνε στὸν Ἀλέξανδρο ἡ ἰδέα τῆς κοσμοκρατίας, τόσο λιγότευε ἡ ψυχικὴ του ἐπαφὴ με τούς Μακεδόνες. Ἵσως γιὰτὶ μοῖρα τῶν μεγάλων εἶναι νά πορεύονται τὸ δρόμο τους μόνοι.

Ἑκστρατεία τῶν Ἰνδίων. Τὸ 327 π.Χ. ὁ Ἀλέξανδρος ἔχοντας ἐνισχύσει σημαντικὰ τὸ στρατὸ του ξεκίνησε γιὰ τὴν κατάκτηση τῶν Ἰνδίων. Ὁ ἰνδὸς ἡγεμόνας *Ταξίλης* συμμάχησε με τὸν Ἀλέξανδρο. Ἀλλὰ ὁ ἰσχυρὸς *Πῶρος* εἰτομάστηκε νά τὸν ἀντιμετωπίσει.

Τὸ Μάιο τοῦ 326 π.Χ. νίκησε τὸν Πῶρο στὸν παραπόταμο τοῦ Ἰνδοῦ Ἰθάσπη ἐξουδετερώνοντας με ἀπρόσμενη κυκλωτικὴ κίνηση τὴν ὑπεροχὴ τῶν Ἰνδῶν, πού στηρίζονταν στὸ πληθὸς τῶν πολεμικῶν ἐλεφάντων. Μετὰ τὴ νίκη του ἴδρυσε τίς πόλεις *Βουκεφάλεια* καὶ *Νίκαια* καὶ προχώρησε ἀνατολικά. Πέρασε τὸν Ἀκεσίνη κι ἔφτασε στὸν ἀνατολικότερο παραπόταμο τοῦ Ἰνδοῦ, τὸν Ἰθάσπη. Ἦθελε τώρα νά προχωρήσει, σύμφωνα με τίς τότε ἀντιλήψεις, στὴν ἄκρη τῆς γῆς καὶ νά γνωρίσει τίς γεωργικὲς γνώσεις τῶν ντόπιων στὴν κοιλάδα τοῦ Γάγγη. Ἀλλὰ οἱ στρατιῶτες του, ἐξαντλημένοι ἀπὸ τίς ἀτέλειωτες τροπικὲς βροχὲς στὴν ἄγνωστη κι ἀπομακρυσμένη χώρα, ἀρνήθηκαν πεισματικὰ νά προχωρήσουν. Με αὐτοὺς συμφώνησαν καὶ οἱ διοικητὲς καὶ οἱ πιὸ ἄμεσοι ἀκόμη συνεργάτες του. Ὁ Ἀλέξανδρος ἀναγκάσθηκε νά διατάξει ἡ υποχώρηση, ἀφοῦ φρόντισε νὰ ἰδρύσει στὰ ἰνδικὰ ἐδάφη δύο σατραπεῖες.

Ἡ ἐπιστροφή ἦταν στὴν πραγματικότητα μιὰ νέα ἐκστρατεία. Με πλωτὰ μέσα ὁ μακεδονικὸς στρατὸς ἐπλευσε ἀπὸ τὸν Ἰθάσπη πρὸς τίς ἐκβολές του, ἐνῶ ἄλλα τμήματά του πεζοποροῦσαν στὶς ὄχθες του. Στὴ χώρα τῶν Μαλλῶν ὁ Ἀλέξανδρος κινδύνευσε παράτολμα στὴν πολιορκία μιᾶς πόλης βραχμάνων καὶ τραυματίστηκε σοβαρὰ. Ἀφοῦ ἀνέρρωσε καὶ ὀργάνωσε τὴν περιοχὴ ἐγκαθιστώντας φρουρὲς καὶ ἰδρύνοντας πόλεις, διέταξε τὸν ἀρχηγὸ τοῦ στόλου του καὶ φίλο του *Νέαρχο* νά πλεύσει δυτικὰ κατὰ μῆκος τῶν ἁκτῶν ὡς τίς ἐκβολές τοῦ Τίγρη καὶ τοῦ Εὐφράτη. Με ἐντολὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου ὁ Νέαρχος χαρτογράφησε τότε τὰ παράλια τῆς Ἀραβικῆς θάλασσας καὶ συγκέντρωσε σπάνια ψάρια καὶ φυτὰ, ἀργότερα δὲ ἔγραψε τὸν *Παράπλουον*. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξανδρος με μεγάλο μέρος τοῦ στρατοῦ προχώρησε ἀπὸ τὴ φοβερὴ ἔρημο τῆς *Γεδρωσίας* (Βελουχιστάν). Βουλιάζοντας στὴν κατὴ ἄμμο, ὑποφέροντας ἀπὸ τρομερὴ δίψα καὶ πείνα κι ἐγκαταλείποντας πίσω του ἄνδρες καὶ ζῶα, πού καταδικάζονταν σέ φοβερὸ θάνατο στὴν ἔρημο, ὁ στρατὸς προχωροῦσε ἀργὰ ἀπὸ τὴν ἐξάντληση. Ἄλλο τμήμα του ὑπὸ τὸν Κρατερὸ ἐπέστρεψε ἀπὸ τὴν Ἀραχωσία. Τὸ 324 π.Χ. ὁ Ἀλέξανδρος ἔφτασε στὶς Πασαργάδες τερματίζοντας ἐκεῖ τὴ δεκαετὴ ἐκστρατεία του.

Ἡ στρατηγικὴ ἱκανότητα τοῦ Ἀλεξάνδρου. Θὰ ἦταν ἀρκετὸς ὁ θαυμασμὸς τοῦ Μ. Ναπολέοντα γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο, γιὰ νά μᾶς πείσει γιὰ τὴ στρατηγικὴ ἰδιοφυΐα τοῦ

νεαροῦ Μακεδόνα βασιλιᾶ. Ὁ τρόπος πού συνδύαζε τίς ἐπιθέσεις τῶν διαφόρων στρατιωτικῶν σωμάτων, ἡ ἐκλογή τῆς κατάλληλης στιγμῆς καί θέσης, ὅπου ἐξαπέλυε τίς θυελώδεις του ἐπελάσεις, ἡ προσαρμογή τῆς πολεμικῆς του τακτικῆς στό περιβάλλον, ἡ μέριμνα γιά τή ψυχαγωγιά καί τό φρόνημα τῶν στρατιωτῶν πού ἐκδηλωνόταν μέ συχνές γιορτές κι ἀγῶνες, ἡ ἀσταμάτητη καταδίωξη τοῦ ἀντιπάλου, γιά νά μή βρεῖ καιρό νά ἀνασυγκροτηθεῖ, ἡ πορεία μέ διασπασμένες κι ἡ ἐπίθεση μέ ἐνωμένες τίς δυνάμεις του, ὅλα αὐτά ἀποτελοῦν ἐπινοήσεις τοῦ Ἀλεξάνδρου, πού μιμήθηκαν οἱ μεταγενέστεροι. Δέν προέλαυε ἐπίσης ὁ Ἀλέξανδρος, ἂν δέν ἐξασφάλιζε πρῶτα τά νῶτα του κι ἂν δέν ὀργάνωνε, καί μάλιστα ἀξιοθαύμαστα, τά ἐδάφη πού εἶχε καταλάβει. Πρὶν προχωρήσει, ἔστελνε πάντα ἀνιχνευτική ἐμπροσθοφυλακή. Οἱ σύγχρονοι στρατιωτικοὶ ἀποροῦν ὄχι τόσο γιά τίς κατακτήσεις του, ὅσο γιά τόν τρόπο πού ἐξασφάλιζε τήν κυριαρχία του σέ ἐκτάσεις ἀχανεῖς. Στό θέμα αὐτό μᾶς λείπουν δυστυχῶς πολλές πληροφορίες. Ἀξίζει ὅμως νά σημειωθεῖ ὅτι σέ ἀκατοίκητες καί ἔρημες περιοχές τῆς Ἀσίας ἔχουν ἐπισημανθεῖ ἴχνη στρατοπέδων καί φρουρῶν πού εἶχε ἰδρύσει ὁ Μ. Ἀλέξανδρος.

Ἡ πολιτική τοῦ Ἀλεξάνδρου. Οἱ μυστικιστές καί ὄνειροπόλοι, ὅπως ἦταν ὁ Ἀλέξανδρος καί ὅσοι γενικά συλλαμβάνουν σχέδια τολμηρά, δέν ἔχουν συνήθως τήν ἱκανότητα νά τά ἐφαρμόσουν. Ὁ Ἀλέξανδρος ὅμως συνδύαζε τίς δύο ἱκανότητες, ὅπως ἀπόδειξε καί στήν τολμηρή γιά τήν ἐποχή του ἰδίως προσπάθεια νά συναδεύσει τούς λαούς καί νά συγχωνεύσει τούς πολιτισμούς τους. Ὁ δάσκαλός του Ἀριστοτέλης τόν εἶχε μάθει νά πιστεύει στήν ἀνωτερότητα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Πρέπει λοιπόν νά γνῶριζε ὅτι δέν ὑπῆρχε κίνδυνος νά ἀφομοιωθεῖ ὁ ἑλληνικός πολιτισμός ἀπό τόν ἀσιατικό, ἀλλ' ὅτι θά συνέβαινε τό ἀντίθετο, ὅπως καί πράγματι κατὰ θάση συνέβη.

Μόλις τέλειωσε τίς πολεμικές ἐπιχειρήσεις ἀντιμετώπισε τό πρόβλημα πῶς νά κρατήσει στήν ἐξουσία του τήν ἀπέραντη αὐτοκρατορία μέ τό μικρό στρατό του, πού οἱ τάξεις του εἶχαν ἄλλωστε ἀραιώσει ἀπό τίς ἀπώλειες, τήν ἐγκατάσταση παλαιμάχων στίς πόλεις πού ἴδρυε καί ἀπό τήν τοποθέτηση φρουρῶν. Σ' αὐτό τό πρόβλημα ἡ λύση ἦταν μόνο μία: Ἀρμονικές σχέσεις μέ τούς ντόπιους. Ἐφαρμόζοντας ἔτσι ὁ Ἀλέξανδρος στήν πράξη τήν πολιτική τῆς συγχώνευσης ὀργάνωσε στά Σοῦσα μεγαλοπρεπεῖς γιορτές. Στή διάρκεια τους ἐγίναν ὁμαδικοὶ γάμοι 10.000 πολεμιστῶν του καί 80 εἰσπρωτῶν. Ὁ ἴδιος νυμφεύθηκε τή μεγαλύτερη κόρη τοῦ Δαρείου Βαρσίη καί ὁ Ἡφιστίων τή μικρότερη. Μεγαλύτερη σημασία εἶχε ἡ χρησιμοποίηση ντόπιων σέ ὑπεύθυνες διοικητικές θέσεις καί στό στρατό. Παράλληλα ὁ Ἀλέξανδρος ἐκμεταλλεύτηκε τήν πίστη τῶν Ἀσιατῶν γιά τή θείκη καταγωγή τῆς βασιλικῆς του ἐξουσίας. Νέα ἀντίδραση τῶν Μακεδόνων ἀντιμετωπίστηκε στήν ἀρχὴ αὐστηρά κι ἔπειτα μέ συμπόσιο συμφιλίωσης 9.000 προσώπων, ὅπου ὁ Ἀλέξανδρος ἤπιε κρασί ἀπό τό ἴδιο κύπελλο μέ τούς στρατιώτες του. Μετά τή συμφιλίωση 10.000 παλαίμαχοι ἐφυγαν γιά τή Μακεδονία, ὅπου κατὰ διαταγὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ ἀπένεμαν ἐξαιρετικές τιμές.

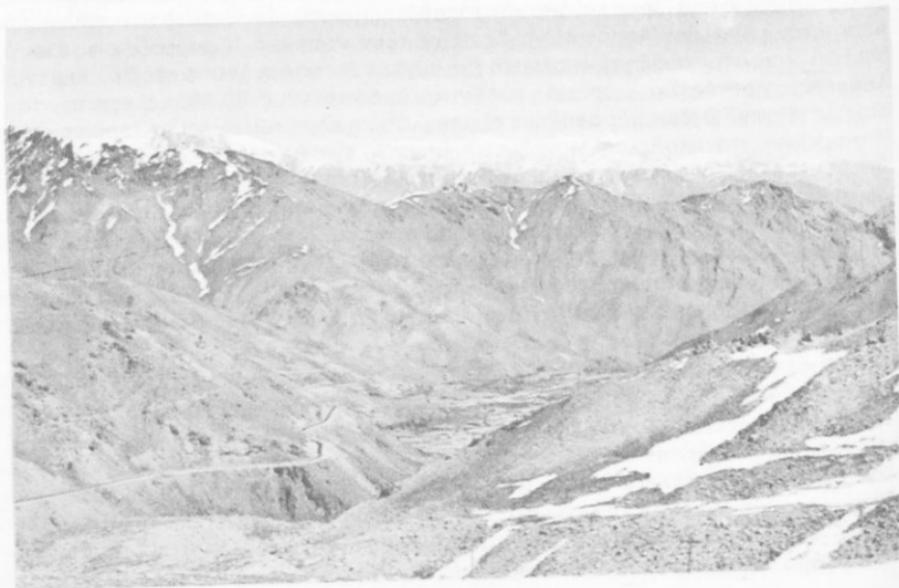
Τό τέλος τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ θάνατος τοῦ Ἡφιστίωνα στά Ἐκβάτανα (324 π.Χ.) κατάθλιψε τόν Ἀλέξανδρο. Ἔχει ἐκφραστεῖ ἡ γνώμη ὅτι ἡ θλίψη του γιά τό θάνατο τοῦ ἀγαπημένου του φίλου, μαζί μέ τίς κακουχίες καί τόν ὑπερβολικῶς ἐντονο ρυθμό τῆς ζωῆς του, ὀδήγησαν τόν Ἀλέξανδρο στό θάνατο. Ἡ γνώμη αὐτή δέν στέκει, γιατί λίγο πρὶν ἀπό τό θάνατό του ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε ξανάβρει τή συνηθισμένη του ζωτικότητα καί σχεδίαζε τόν περίπλοκο τῆς Ἀραβίας ἀπό τόν Περσικό κόλπο ὡς τό Σουέζ. Τήν ἀνοιχτὴ τοῦ 323 π.Χ. ἐφθασε στή Βαβυλῶνα, ὅπου τόν χαιρέτησαν πρεσβεῖες ἀπό ὅλο σχεδὸν τόν τότε κόσμον ἀναγνωρίζοντάς τον κύριο τῆς Ἀνατολῆς. Τό

γεγονός αυτό θά ένίσχυσε τά σχέδιά του νά προχωρήσει στήν κατάκτηση τής Δύσης, γιατί άρχισε τότε νά ναυπηγεί ισχυρό στόλο στή Βαθυλώνα κι άλλοι. Οι τελευταίες του μέρες πέρασαν μέ πυρετώδη προετοιμασία γιά τόν περίπλου τής Άραβίας. Τρείς έξερευνητικές άποστολές, πού είχε στείλει γιά τό σκοπό αυτό, είχαν άποτύχει. Τόν ίδιο καιρό έπλευσε στίς έκβολές του Εύφρατη έχοντας σχέδια νά αλλάξει τό ρού του, γιά άρδευση νέων έδαφών. Λίγο μετά, στή διάρκεια γιορταστικών συμποσίων, προσβλήθηκε από ισχυρό πυρετό. Τό νοσογόνο κλίμα τής Βαθυλώνας του μετάδωσε φαίνεται έλονοσία θαριάς μορφής και ή άρρώστια επιδεινώθηκε, έπειδή συνέχισε τίς πρωινές θυσίες πού συνήθιζε και τά λουτρά του. Άπό τίς βασιλικές έφημερίδες, τό επίσημο δηλαδή ήμερολόγιο τής αύλης, θλέπουμε ότι ή έκστρατεία τής Άραβίας, παρά τόν ψηλό πυρετό του, τόν άπασχολούσε σχεδόν μέχρι τέλος. Χαιρετώντας μέ νεύμα τούς παλιούς του συμπολεμιστές, καθώς ένας - ένας περνούσαν από τήν επιθανάτια κλίνη του, πέθανε στίς 13 Ιουνίου του 323 π.Χ., πρίν κλείσει τά 33 του χρόνια. Η μορφή του Άλεξάνδρου γέμισε τόν κόσμο μέ κατάπληξη και θαυμασμό. Τά κατορθώματά του μπήκαν στή μέχρι σήμερα ζωντανή παράδοση πολλών λαών. Γιατί ήταν ό μοναδικός κατακτητής, πού οι κατακτήσεις του δέν έφεραν καταστροφές αλλά πολιτισμό.

3. ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΩΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΕΩΝ ΤΟΥ Μ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Άν και ό θάνατος του Άλεξάνδρου ήλθε τόσο πρώιμα, τό έκπολιτιστικό του έργο ήταν τεράστιο. Λίγα δυστυχώς γνωρίζουμε γιά τήν προσπάθειά του στόν τομέα αυτό. Οι σοφοί πού τόν συνόδευαν, τά έπιστημονικά στοιχεία πού συγκέντρωνε, ή διαταγή

Ό Ινδικός Καύκασος μέ τίς άτέλειωτες όροσειρές του. Έδώ ό στρατός του Μ. Άλεξάνδρου χρειάστηκε νά πορευτεί σέ ύψόμετρο 2.000 μ. πάνω από 100 χιλιόμετρα άπόσταση. Τό πέρασμα του Ινδικού Καυκάσου άποτελεί κατόρθωμα και γιά όρειβατική άποστολή έξοπλισμένη μέ τά πιο σύγχρονα τέλεια μέσα.

γιά τόν παράπλου πού έδωσε στό Νέαρχο, ή δίψα του νά γνωρίσει νέες μεθόδους καλλιέργειας στίς 'Ινδίες, δίκαια έδωσαν στήν έκστρατεία του Μ. 'Αλεξάνδρου τό χαρακτηρισμό της *ενοπλης έξερεύνησης*. Στόν 'Ινδικό Καύκασο επιδόθηκε σέ κλιματολογικές καί γεωλογικές παρατηρήσεις. Στίς όχθες του 'Ωξου, στή Βακτριανή, ένδιαφέρθηκε γιά τό φλεγόμενο ύγρό (πρώτη μνεια πετρελαίου). Ειδικοί τεχνικοί τών μετάλλων διατάχθηκαν νά έρευνησουν τά 'Ινδικά όρυχεια, ένώ άλλοι έρευνητές σκορπίστηκαν στίς κοιλάδες τών 'Ινδικών παραποτάμων, γιά νά συγκεντρώσουν πληροφορίες γιά τή ζωή τών 'Ινδών. 'Από τούς «βηματιστές» μετρήθηκαν οι άποστάσεις πού διάνυσε ό στρατός του. 'Από τήν Αίγυπτο ό 'Αλέξανδρος έστειλε άποστολή στό Σουδάν, γιά νά μελετήσει τά αίτια τών πλημμυρών του Νείλου.

'Εκτός όμως από τούς έπιστήμονες άκολουθοΰσαν τόν 'Αλέξανδρο μόνιμα ή μέ επισκέψεις καί στά βάθη άκόμη τής 'Ασίας, καλλιτέχνες θεάτρου, πού μέ άδρή άμοιθή παρουσίαζαν δράματα καί μουσικούς άγώνες μέ άπονομή βραβείων. Πολλοί άποσκοπής καλοΰσε από τήν 'Ελλάδα καί μάλιστα από τήν 'Αθήνα. 'Ετσι παντού όπου έφτανε ό έλληνομακεδονικός στρατός, μετάφερε μαζί του καί τήν πνοή τής έλληνικής ζωής. Πρώτοι πού μάθαιναν τόν έλληνικό πολιτισμό καί γίνονταν φορείς του ήταν οι Πέρσες καί άλλοι 'Ασιάτες, πού είχαν πάρει αξιώματα στό περιβάλλον του 'Αλεξάνδρου.

Οι περιγραφές του Νεάρχου καί του 'Ανδροσθένη, άρχηγού μίας από τίς άνιχνευτικές άποστολές πού έστειλε ό 'Αλέξανδρος γιά τόν περίπλοο τής 'Αραβίας, διεύρυναν τούς όρίζοντες τής γεωγραφίας καί τής έθνογραφίας, ένώ παράλληλα πλούτισαν μέ νέες γνώσεις τή φυσική, τή ζωολογία, τή βοτανική καί τήν ιστορία. Τά μαθηματικά καί ή άστρονομία πήραν μεγαλύτερη εξέλιξη από τήν έπαφή του έλληνικού μέ τόν άνατολικό κόσμο. Μέ τήν ίδρυση έλληνικών πόλεων σέ έπίκαιρα σημεία τής 'Ασίας ό πολιτισμός τών 'Ελλήνων εισχώρησε στή ζωή τών λαών της. 'Η έλληνική ζωή καί σκέψη άφύπνισε τούς 'Ασιάτες από τήν άμάθεια, στήν όποία τούς κρατοΰσε ό περσικός ζυγός. Τεράστια ήταν ή ώφέλεια τών 'Ασιατών από τήν έπαφή τους μέ τίς νεοϊδρυμένες έλληνικές πόλεις, όπου οι παλαίμαχοι κι όσοι έποικοι ήλθαν άργότερα από τήν 'Ελλάδα έφεραν τά έλληνικά ήθη, τούς άγώνες, τήν άγορά, τίς ποικίλες έκδηλώσεις καί τήν τέχνη τους. 'Ο 'Ισοκράτης πρώτος είχε συμβουλεύσει τό Φίλιππο νά ιδρύσει πόλεις στήν 'Ασία γιά τή θεμελίωση εκεί του έλληνικού πολιτισμού. 'Ο 'Αλέξανδρος πραγματοποίησε τή συμβουλή. 'Η θέση τόσο τής 'Αλεξάνδρειας τής Αίγυπτου όσο καί τής 'Αλεξάνδρειας τής Συρίας ('Αλεξανδρέττας) ήταν εκείνες πού έπρεπε γιά τήν έπιτυχία του σκοπού. Σέ 70 άνεβάζει ό Πλούταρχος τίς πόλεις πού έκτισε ό 'Αλέξανδρος στήν 'Ασία.* 'Η έλληνική γλώσσα καί παιδεία άπλώθηκε παντού καί νέος πολιτισμός δημιουργήθηκε, γνωστός μέ τό όνομα **έλληνιστικός**. 'Η σημασία του γεγονότος ύπήρξε κοσμοϊστορική γιά τήν πορεία τής άνθρωπότητας, γιατί τήν προετοίμασε νά δεχτεί άργότερα τό χριστιανισμό.

Τόν 'Αλέξανδρο άκολουθοΰσαν πολλοί Έλληνες καλλιτέχνες, αρχιτέκτονες καί τεχνικοί, πού τούς χρησιμοποιΰσε καί στήν κατασκευή ειρηνικών έργων. Οι τεχνικοί αυτοί σχεδίασαν τίς έλληνικές πόλεις μέ τά βουλευτήρια, τίς άγορές, τούς ναούς, τά στάδια καί τίς άκροπόλεις. Κατασκεΰασαν άκόμη λιμάνια, γέφυρες κι όρδευτικά έργα, ένώ οι καλλιτέχνες διακομοΰσαν καί τίς άσιατικές πόλεις μέ δικά τους άγάλματα. 'Ετσι τό πνεΰμα καί ή τέχνη τών 'Ελλήνων άπλώθηκε από τήν Αίγυπτο καί τήν 'Αραβία μέχρι τόν Καύκασο καί τήν Κασπία.

* Φαίνεται ότι πολλές από τίς 70 πόλεις πού αναφέρει ό Πλούταρχος κτίστηκαν άργότερα.

Ἡ ἐπίδραση τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπεκτάθηκε ὡς τὶς Ἰνδίες. Ἐπὶ αἰῶνες διατηρήθηκαν ἐκεῖ στὴν ἀρχὴ Ἕλληνες καὶ ἔπειτα «ἑλληνίζοντες» ἡγεμόνες, πού ἔκοβαν ἑλληνικά νομίσματα καὶ φοροῦσαν ἑλληνικές ἐνδυμασίες. Ντόπιοι ἄρχοντες θυσίαζαν στοὺς θεοὺς τῶν 12 θεῶν, πού ἔστησε ὁ Ἀλέξανδρος στὶς ὄχθες τοῦ Ὑφαση ἐπὶ πολλὰ χρόνια. Καὶ σήμερα ἀκόμη σέ ἀπομονωμένες περιοχές τῶν Ἰνδῶν καὶ τοῦ Ἀφγανιστάν ὑπάρχουν φυλές πού χρησιμοποιοῦν παραφθαρμένες ἑλληνικές λέξεις, λατρεύουν τὴ μνήμη τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι ἀπόγονοι τῶν παλαιμάχων του. Ὡς καὶ τὰ ἀγάλματα τοῦ Βούδα σέ ὀρισμένες περιοχές παρουσιάζουν ἔντονα τὴν ἐπίδραση τῆς ἑλληνικῆς τέχνης γιὰ αἰῶνες.

Τὸ κοσμοκρατορικό ἐργο τοῦ Ἀλεξάνδρου κατάρρευσε σύντομα. Τὸ πολιτιστικό ὅμως ἦταν κοσμοϊστορικό καὶ αἰῶνιο. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἐπιζεῖ ἀκόμη στοὺς θρύλους, στὰ παραμύθια καὶ στὴν παράδοση πολλῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ ἀσιατικῶν λαῶν. Ἀκόμη καὶ μεγάλοι Πέρσες ποιητές, ὅπως ὁ Νιζαμί (1141 - 1203 μ.Χ.), ἔγραψαν ἐπι μὲ ἥρωα τὸν Ἀλέξανδρο. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ εἶναι μοναδικό στὴν ἱστορία καὶ δεῖχνει πᾶνω ἀπὸ ὅλα τὴ μεγάλη προσωπικότητα τοῦ νεαροῦ Μακεδόνα βασιλιᾶ.

4. ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

Στὶς πόλεις πού ἴδρυσε ὁ Ἀλέξανδρος στὴν Ἀσία ἀρχικά ἐγκαθιστοῦσε Ἕλληνες παλαίμαχους ἢ ἀνάπηρους ἢ ὅσους γιὰ ὁποιοδήποτε λόγο εἶχαν ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία. Μὲ τὸν καιρὸ συνέρρεαν τόσο ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ὅσο καὶ ἀπὸ τὶς ἑλληνικὲς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας πολλοὶ Ἕλληνες, ἔμποροι, τεχνίτες, καλλιτέχνες, μικροεπιχειρηματίες γιὰ καλύτερη τύχη ἢ καὶ ἀπὸ τὴ μεταναστευτικὴ τάση πού χαρακτήριζε ἀπὸ παλιὰ τοὺς Ἕλληνες.

Ὁ Ἀλέξανδρος μερίμνησε γιὰ τὴν οἰκονομικὴ τους πρόοδο κατασκευάζοντας μεγάλους ἐμπορικοὺς δρόμους, διανοίγοντας διώρυγες καὶ θελιώνοντας τὴν καλλιέργεια τῶν ἀγρῶν μὲ ἀρδευτικά ἔργα καὶ τὴ συγκοινωνία μὲ τὴν κατασκευὴ γεφυρῶν καὶ λιμανιῶν.

Ἡ προσέλκυση μεγάλου ἀριθμοῦ κατοίκων στὶς νέες πόλεις φανερῶνει τὴν οἰκονομικὴ τους εὐημερία, πού κατὰ θάση ὀφειλόταν στὴν θελιώση τοῦ ἐμπορίου τῆς περιοχῆς καὶ στὴν καλύτερη ὀργάνωση καὶ διακίνηση τῶν ἐμπορευμάτων ἀπὸ

τοὺς Ἕλληνες. Οἱ περισσότερες πόλεις ἦταν αὐτόνομες ὑπὸ τὴν προστασία τοῦ βασιλιᾶ ἢ τοῦ διοικητῆ πού τὸν ἐκπροσωποῦσε. Οἱ μετανάστες εἶχαν πολλές διευκολύνσεις. Ἀπολάμβαναν πολιτικὰ προνόμια, εἶχαν φορολογικὲς ἀπαλλαγές καὶ ἔπαιρναν πλοῦσια κτήματα, γιὰ νὰ τὰ καλλιεργήσουν ἢ μεγάλες ἐκτάσεις, γιὰ νὰ ἀναπτύξουν τὴν κτηνοτροφία τους.

Τὰ μέτρα αὐτὰ ἀπέφεραν σύντομα πλοῦσιους καρπούς στὸν τομέα τῆς οἰκονομίας καὶ δυνατότητες γιὰ μεγαλύτερη ἀκόμη ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου. Οἱ σχέσεις πράγματι μὲ τὶς Ἰνδίες, τὴν Ἀραβία καὶ τὶς περιοχές τῆς Κασπίας θάλασσης ἔγιναν σέ λίγο στενές.

Οί έπιτυχίες αυτές του Άλεξάνδρου είχαν αντίκτυπο και στον κοινωνικό τομέα, όχι μόνο στην Άσία αλλά και στην Έλλάδα, πού έστειλε στην Άνατολή πλήθος εμπόρων, τεχνιτών, έπιστημόνων, πολεμιστών και ανθρώπων πού άγαπούσαν τήν περιπέτεια.

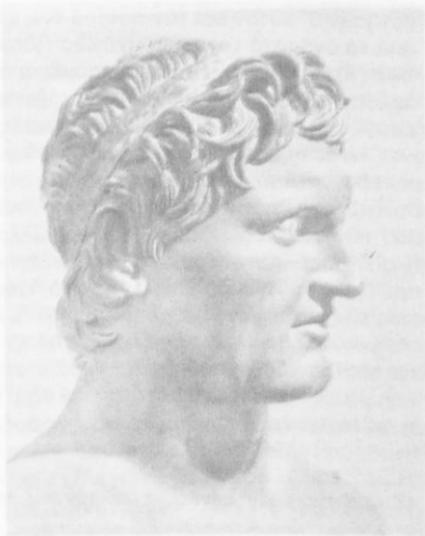
5. ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ ΒΑΣΙΛΕΙΑ. ΣΥΜΠΟΛΙΤΕΙΣ. ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ - ΚΡΑΤΟΥΣ

Συγκρούσεις των διαδόχων καταλήγουν στην ίδρυση ελληνιστικών κρατών. Ή παγκόσμια μοναρχία πού ίδρυσε ο Άλέξανδρος δέν κράτησε πολύ. Μέ τή σειρά τής άπότυχης κι αυτή νά άποκαταστήσει όμόνοια και ειρήνη.

Σφοδρές συγκρούσεις έπακολούθησαν άνάμεσα στους διαδόχους. Οί μακροχρόνιοι άγωνες οδήγησαν στη διάλυση του άπέραντου κράτους πού ίδρυσε ο Άλέξανδρος και στη δημιουργία ελληνικών κρατών, των ελληνιστικών βασιλείων, γνωστών για τή μεγάλη πολιτιστική και οικονομική τους άκμή. Στίς συγκρούσεις αυτές ξεχώρισαν ο διοικητής του στρατού τής Μακεδονίας, *Άντίπατρος*, ο έμπιστος στρατηγός του Άλεξάνδρου *Περδίκκας*, ο μονόφθαλμος στρατηγός *Άντίγονος*, πού είχε διοριστεί άπό τον Άλέξανδρο σατράπης τής Φρυγίας, ο άρχηγός των έταίρων *Σελευκος* και ο φίλος του Άλεξάνδρου *Πτολεμαίος*. Διακρίθηκαν επίσης οί στρατηγοί *Λυσίμαχος* και *Εύμένης*.

Άλλά και στην Έλλάδα ο θάνατος του νεαρού βασιλιά στάθηκε άφορμή νά άναζωογονηθεί τό άντιμακεδονικό πνεύμα και νά προκαλέσει τό **Λαμιακό** πόλεμο. Άθηναίοι και άλλοι Έλληνες κατέλαβαν τίς Θερμοπύλες. Ο Άντίπατρος τούς προσέβαλε, αλλά ήττήθηκε και πολιορκήθηκε στη Λαμία. Οί Μακεδόνες τελικά νίκησαν στην Κρανώνα τής Θεσσαλίας, όταν έφτασαν ένισχύσεις άπό τήν Άσία, (322 π.Χ.). Ο άρχηγός τής άντιμακεδονικής μερίδας Δημοσθένης αυτοκτόνησε, για νά μη παραδοθεί στους διώκτες του. Στην Άθήνα και στίς πόλεις πού είχαν στρατηγική σημασία τοποθετήθηκαν μακεδονικές φρουρές.

Στην Άνατολή ξέσπασε σύντομα ο πόλεμος για τήν έξουσία, άνάμεσα στους διαδόχους του Άλεξάνδρου πού κράτησε 50 περίπου χρόνια. Στην πρώτη φάση των συγκρούσεων ξεχώρισε, στην Άσία, ο Άντίγονος κι ο γιός του Άντιπάτρου *Κάσσανδρος* στη Βαλκανική χερσόνησο. Ώς κι ή Άθήνα άναγκάστηκε νά συμμαχήσει μαζί του και νά έγκαταστήσει όλιγαρχικό πολίτευμα. Κυβερνήτης τής τότε έγινε ο *Δημήτριος ο Φαληρέας*, γνωστός φιλόσοφος και νομοθέτης. Τό 307 π.Χ. ο γιός του Άντιγόνου *Δημήτριος*

Ο ίδρυτής του βασιλείου των Σελευκιδών Σέλευκος ο Νικάτωρ. Άντίγραφο προτομής άρχαιότερης πού κατασκευάστηκε άπό τό γλυπτή Βρούαξη γύρω στο 300 π.Χ. Μουσείο Νεάπολης, Ιταλία.

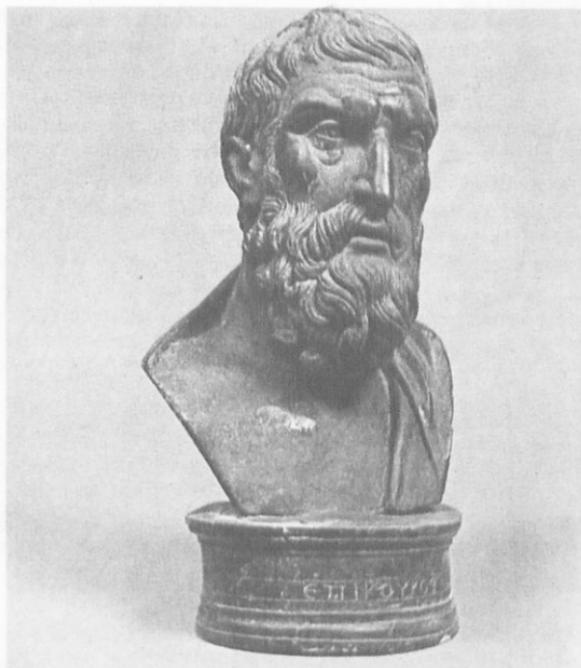
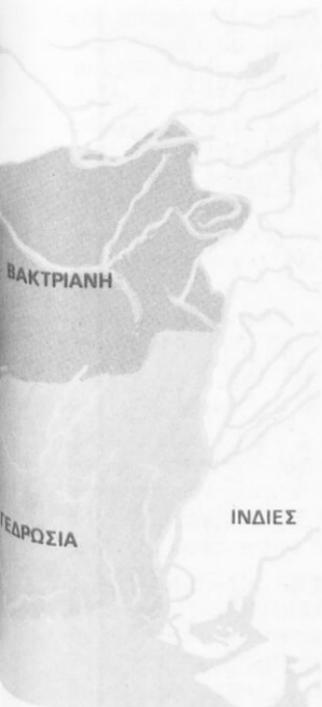
ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ ΒΑΣΙΛΕΙΑ

Πολιορκητής* κατέπληυσε στην Αθήνα κι αποκατάστησε τη δημοκρατία. Οι Αθηναίοι έστησαν σ' αυτόν και τον πατέρα του χρυσούς ανδριάντες κι ονόμασαν δύο φυλές από τα όνόματά τους (Αντιγονίδα - Δημητριάδα). Αποφασιστική ήταν ή μάχη στην Ίψό (301 π.Χ.), όπου οι συνασπισμένοι αντίπαλοι του Αντιγόνου Κάσσανδρος, Πτολεμαίος, Λυσίμαχος και Σέλευκος αντιμετώπισαν τό στρατό του Αντιγόνου, πού έπαθε πανωλεθρία από τους έλέφαντες του Σελεύκου.

Ακολούθησε νέα φάση αγώνων πού τελείωσε τό 276 π.Χ. μέ την άναρρηση στό μακεδονικό θρόνο του Αντιγόνου Γονατά, γιού του Δημητρίου του Πολιορκητή. Ο Γονατάς ανέθηκε στό θρόνο μετά τή νίκη του στή Λυσιμάχεια έναντίον των Γαλατών (277 π.Χ.), πού είχαν εισβάλει στην Ελλάδα. Στίφη απ' αυτούς πέρασαν στην Ασία, όπου τρομοκρατούσαν τίς έλληνικές πόλεις, μέχρις ότου έγκαταστάθηκαν στην περιοχή τής Αγκυρας, πού πήρε τό όνομα Γαλατία. Ένω μεταξύ από τίς συγκρούσεις των διαδόχων είχαν δημιουργηθεί, εκτός από τό βασίλειο τής Μακεδονίας, τά έλληνιστικά βασίλεια τής Συρίας υπό τό Σέλευκο, τής Αιγύπτου υπό τον Πτολεμαίο και τής Περγάμου, πού ίδρυσε ό Φιλέταιρος, άλλ' άργότερα κυβέρνησε ό Εύμένης**. Ίσχυρό έλληνικό βασίλειο ήταν και τής Ηπείρου υπό τον Πύρρο, πού έκστράτευσε στην Ίταλία κατά των Ρωμαίων προς βοήθεια των εκεί Έλλήνων. Παρά τίς νίκες του

*Ονομάστηκε έτσι άργότερα από την πολιορκία τής Ρόδου, τό 305 π.Χ.

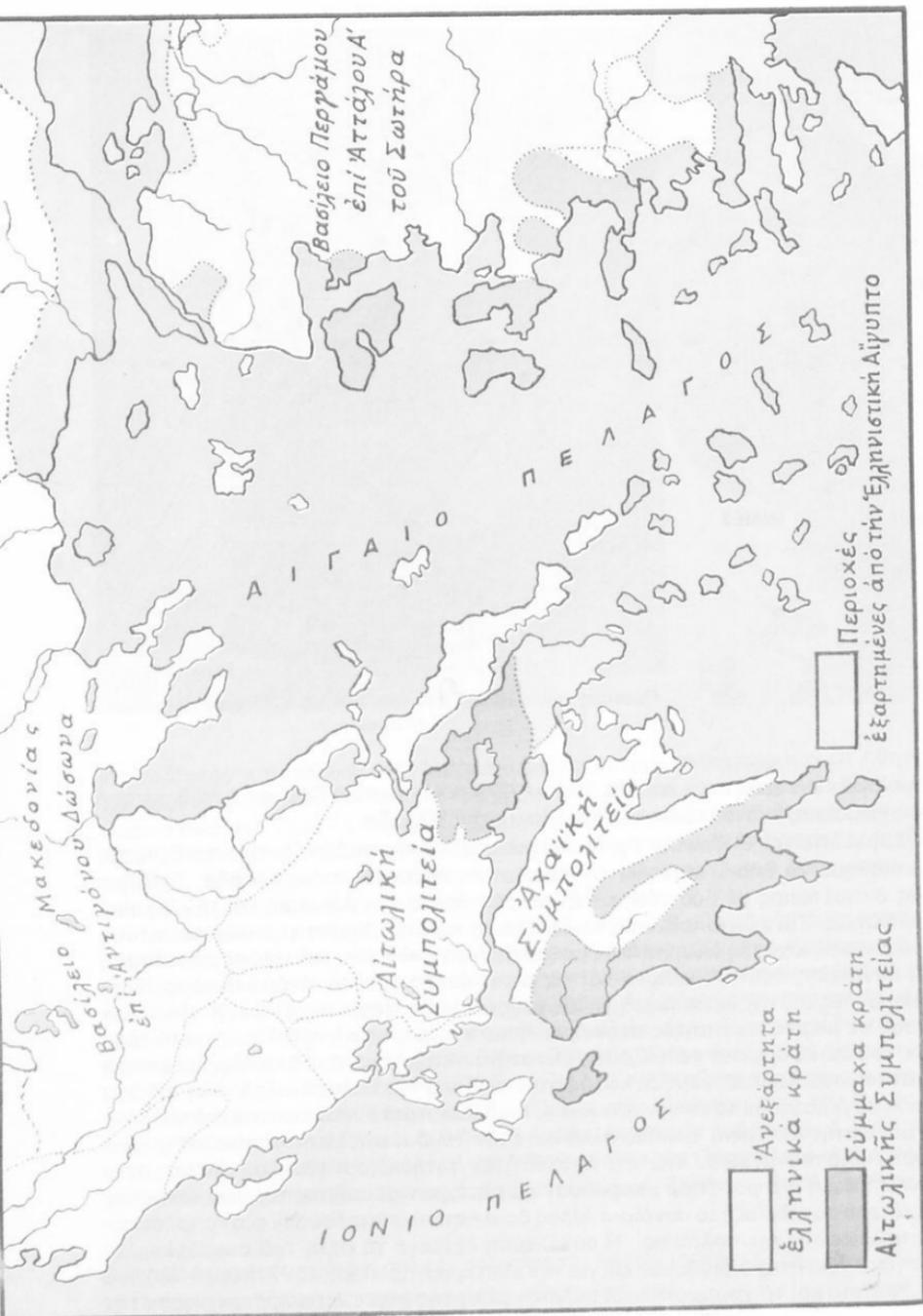
**Τό βασίλειο τής Θράκης, υπό τό Λυσίμαχο, ύπήρξε έφήμερο.

Προτομή του Έπικούρου, του 2ου αϊ. π.Χ. Έθνικό Μουσείο Νεάπολης.

στην *Ήράκλεια* (280 π.Χ.) και στο *Άσκλο* (279 π.Χ.) τελικά ο Πύρρος ήττήθηκε από τους Ρωμαίους κι αναγκάστηκε να γυρίσει στην Ελλάδα.

Συμπολιτείες. Ο ιδρυτής της δυναστείας των Αντιγονιδών Αντίγονος Γονατᾶς προσπάθησε να αποκαταστήσει τη μακεδονική ηγεμονία στην Ελλάδα, βρέθηκε όμως αντιμετώπος με δύο νέες ελληνικές δυνάμεις, την **Αιτωλική** και την **Αχαϊκή** συμπολιτεία. Συνειδητοποιώντας οι ελληνικές πόλεις - κράτη την αδυναμία τους απέναντι στις ισχυρές ελληνιστικές μοναρχίες οργανώθηκαν επί τέλους σε μία πολιτική συνένωση, που διευκόλυνε και τις οικονομικές σχέσεις ανάμεσά τους. Έτσι δημιουργήθηκαν η Αιτωλική και η Αχαϊκή συμπολιτεία. Μέχρι τον 4^ο αϊ. π.Χ. οι Αιτωλοί ζούσαν σε μικρές κοινότητες στην όρεινη και κτηνοτροφική Αίτωλία. Από τᾶ τέλη όμως του αιώνα άρχισαν να παίζουν ρόλο στην πολιτική ζωή της Ελλάδας και διακρίθηκαν υπερασπίζοντας τους Δελφούς στην εισβολή των Γαλατών. Στά τέλη του 3ου αϊ. π.Χ. συγκρότησαν τό *κοινόν των Αιτωλῶν*, δηλαδή μία συμπολιτεία που απλώθηκε όχι μόνο στην Κεντρική Ελλάδα αλλά και στην Ήλιδα, στη Μεσσηνία και σε μερικά άκρη νησιά του Αιγαίου. Άνώτατο όργανο ήταν η έτήσια (συνήθως) συνέλευση στην αιτωλική πόλη *Έερμο*, όπου μπορούσαν να μετέχουν οι πολίτες της συμπολιτείας. Συχνότερα συνεδρίαζε τό *συνέδριο*, είδος βουλῆς που αποτελούσαν οι αντιπρόσωποι των πόλεων της συμπολιτείας. Η συνέλευση εξέλεγε τᾶ μέλη του συνεδρίου, τό *στρατηγό*, που ήταν υπεύθυνος και για τήν έξωτερική πολιτική, τόν *Ιππαρχο* (άρχηγό του ίππικού) και τό *γραμματέα*. Οι πόλεις - μέλη της συμπολιτείας διατήρησαν τήν

Η Ελλάδα και τα παράλια της Μικράς Ασίας το 228 π.Χ.

αυτοδιοίκηση τους, αλλά είχαν κοινό στρατό και ίδια νομίσματα, μέτρα και σταθμά. Οι συμπολιτείες υπήρξαν παράγοντες ένωσης των Έλλήνων. Άλλα προσαθώντας να άπλώσουν τις σφαίρες επιρροής τους συγκρούστηκαν μεταξύ τους. Και η Άχαϊα ήταν μέχρι τόν 4 αϊ. π.Χ. περιοχή καθυστερημένη πολιτικά και οικονομικά. Μετά τή συγκρότηση όμως τής Άχαϊκής συμπολιτείας, και τήν προσχώρηση σ' αυτή τής Σικυώνας (253 π.Χ.) και τής Κορίνθου (243 π.Χ.) άρχισε να εξέλισσεται. Ο Άρατος, πού για 30 χρόνια ήταν στρατηγός τής συμπολιτείας κατεύθυνε τήν πολιτική τής. Η άργάνωση τής ήταν η ίδια περίπου μέ τής Αϊτωλικής συμπολιτείας. Πρωτεύουσα είχε τό Αϊγιο. Άνώτερα όργανα τής Άχαϊκής συμπολιτείας ήταν η σύνοδος (συνέλευση), όπου μπορούσαν να μετέχουν όλοι οι πολίτες τών πόλεων τής όμοσπονδίας πού είχαν συμπληρώσει τά 30 και η σύγκλητος (συμβούλιο) αντίστοιχη μέ τό Αϊτωλικό συνέδριο. Η σύνοδος συνεδρίαζε δύο φορές τό χρόνο, ψήφιζε τούς άρχοντες και άποφάσιζε για τίς σπουδαίες ύποθέσεις. Κοινό χαρακτηριστικό τής Αϊτωλικής και Άχαϊκής συμπολιτείας ήταν ότι δέν υπήρξε ήγεμονία μιάς πόλης πάνω στις άλλες.

Η παρακμή τής πόλης - κράτους. Οι μακροχρόνιοι πόλεμοι κι οι παρεμβάσεις τών έλληνιστικών μοναρχιών όδηγήσαν τό θεσμό τής πόλης - κράτους σέ παρακμή. Τά περιθώρια τής πολιτικής έξουσίας τών ελληνικών πόλεων στένεψαν, και σέ μερικές περιπτώσεις έχασαν και τήν πολιτική τους άυτοτέλεια η και τά δικαιώματα να ρυθμίζουν έσωτερικά τους ζητήματα, ιδιαίτερα στις πόλεις όπου έγκαταστάθηκαν μακεδονικές φρουρές, για να ύποστηρίζουν όλιγαρχικές κυβερνήσεις.

Οι έπιτυχίες του μακεδονικού βασιλείου είχαν δημιουργήσει τήν αντίληψη ότι η πόλη - κράτος είχε πιά τερματίσει τόν ιστορικό ρόλο τής. Οι πολιτικές και κοινωνικές αντίθεσεις τών όλιγαρχικών και τών δημοκρατικών στις πόλεις διευκόλυναν τίς έπεμβάσεις τών Διαδόχων, πού ύποστήριζαν τή μιά η τήν άλλη παράταξη. Η πολιτική δηλαδή τών Διαδόχων ρυθμιζόταν από τά κατά περιόδους συμφέροντά τους, κι όχι από ιδεολογικά κριτήρια. Όλα αυτά έξηγούν, γιατί η πόλη - κράτος όδηγήθηκε στήν παρακμή.

6. ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΣΤΗ ΣΠΑΡΤΗ

Η Σπάρτη στά μέσα περίπου του 3ου αϊ. π.Χ. ήταν σέ μεγάλη παρακμή, γιατί δέν είχε εξέλιχτει πολιτικά και ύπόφερε από όλιγανδρία, άποτέλεσμα τών πολλών νεκρών τών συνεχών πολέμων. Έξάλλου η οικονομική καταστροφή πολλών Σπαρτιατών είχε περιορίσει σέ λίγες έκατοντάδες μόνο τούς πολίτες μέ πολιτικά δικαιώματα. Τά 6/7 τών πολιτών τής μή έχοντας κληρο ούτε πολιτικά δικαιώματα ζητούσαν άναδασμό τής γής και κατάργηση τών χρεών. Όμάδα πατριωτών μέ άρχηγό τό βασιλιά Άγη, άνησυχώντας για τήν έξασθένηση αυτή τής Σπάρτης, προσπάθησε να ξαναφέρει τό καθεστώς του Λυκούργου. Ο Άγης (βασίλευσε από τό 245 ως τό 241 π.Χ.) πρότεινε στήν Άπέλλα άναδασμό και διανομή 4500 κλήρων στους άκτήμονες Σπαρτιάτες και 15000 κλήρων στους περιόικους. Όλοι οι ιδιοκτήτες τών κλήρων θα έπαιρναν πολιτικά δικαιώματα. Ο ίδιος, οι συγγενείς και οι φίλοι του έδωσαν τό παράδειγμα προσφέροντας τά κτήματά τους. Οι νέοι τής Σπάρτης πήγαν μέ τό μέρος του Άγη. Άλλά οι μεγαλοκτηματίες άντέδρασαν στή μεταρύθμιση πού άρχισε να εφαρμόζεται. Μεταξύ τών έχθρων τής ήταν κι ο βασιλιάς Λεωνίδας, πού στις άρχές τής μεταρρύθμισης έξορίστηκε. Όταν ο Άγης έλειψε σέ έκστρατεία, ο Λεωνίδας γύρισε στή Σπάρτη και συνέτριψε μέ μισθοφόρους τήν αντίσταση τών όπαδών του Άγη. Τόν ίδιο, όταν έπέστρεψε από τήν έκστρατεία, τόν συνέλαβαν και τόν θανάτωσαν.

Ο γιός του Λεωνίδα Κλεομένης (βασίλευσε από τό 235 ως τό 221 π.Χ.) νυμφεύ-

θηκε νέος τῆ χήρα τοῦ Ἄγη Ἀγιάτιδα, κι ἀφοῦ κατηχήθηκε ἀπ' αὐτὴ στὶς ιδέες ἐκείνου, προσάφησε νὰ ὀλοκληρώσει τὴ μεταρρύθμιση. Γιὰ νὰ μὴν ἔχει ὁμοῦ τὸ ἴδιο τέλος μὲ τὸν Ἄγη, κινήθηκε πιὸ συστηματικά. Θέλοντας νὰ ἰσχυροποιήσει τὴν τυπικὴ στὴ Σπάρτη βασιλικὴ ἐξουσία, ἄρχισε ἐκστρατείες ἐναντίον τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας. Σέ μιὰ ἀπ' αὐτὲς ἄφησε τὸ κύριο μέρος τοῦ στρατοῦ του στὴν Ἀρκαδία καὶ μὲ τμημα του γύρισε ξαφνικὰ στὴ Σπάρτη καὶ ἐξόντωσε τοὺς ἐφόρους, πού ἔσπεκαν ἐμπόδιο στὰ σχέδιά του. Τὰ κτήματα ξαναμοιράστηκαν, τὰ χρέη καταργήθηκαν καὶ πολλοὶ νέοι πολῖτες γράφτηκαν τότε στοὺς κατάλογους τῶν Σπαρτιατῶν. Ἐλευθερώθηκαν 6000 δοῦλοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 2000 πύκνωσαν τὶς τάξεις τοῦ σπαρτιατικοῦ στρατοῦ. Ἄνεμος ἐλευθερίας ἐπνευσε τότε στὴ Σπάρτη, πού γιὰ πρώτη φορὰ παρουσίασε τὸ παράδοξο φαινόμενο νὰ γίνεῖ γιὰ ἓνα διάστημα καταφύγιο ὄλων τῶν δημοκρατικῶν τῆς Ἑλλάδας.

Τότε ὁ ὀλιγαρχικὸς ἡγέτης τῆς Ἀχαϊκῆς συμπολιτείας Ἄρατος, ἀδυνατώντας νὰ ἀντιμετωπίσει στρατιωτικὰ τὸν Κλεομένη, ζήτησε τὴν ἐπέμβαση τοῦ βασιλιὰ τῆς Μακεδονίας Ἀντιγόνου Δώσωνα. Στὴν ἄνιση σέ δυνάμεις ἀντιπάλων μάχη τῆς Σελλασίας, κοντὰ στὴ Σπάρτη, ὁ Δώσων συνέτριψε τὸν Κλεομένη (222 π.Χ.). Οἱ Μακεδόνες ἀποκατάστησαν τὸ παλιὸ καθεστῶς στὴ Σπάρτη. Ὁ Κλεομένης κατέφυγε στὴν Αἴγυπτο.

7. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΓΑΛΗΝΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΦΥΓΗΣ

Ἡ παρακμὴ τῆς πόλης - κράτους, ἡ ἐπικράτηση τῶν μοναρχιῶν, ἡ κόπωση ἀπὸ τοὺς πολέμους κι ἡ ἐπαφὴ μὲ τοὺς ἀνατολικοὺς λαοὺς ἔκαναν τὰ ἥθη ποικιλότερα καὶ τὴ ζωὴ πιὸ ὕλιστικὴ. Ἡ πίστη στὰ παλιὰ ἰδανικὰ κλονίστηκε. Ὁ πλοῦτος τῶν ἐλληνικῶν πόλεων τῆς Ἀνατολῆς, ἡ ἀφθονία ἀπόλαυση τῶν ἀγαθῶν καὶ ἡ ψυχικὴ κόπωση πού τὴ συνόδευε, ὀδήγησαν τελικὰ τὴ φιλοσοφία σέ περιφρόνηση τῶν ἐπίγειων ἀγαθῶν. Εἶδαμε τὴν τάση αὐτὴ νὰ πρωτοεκφράζεται στὸν κυνισμό, πού δίδαξε τὴν αὐτάρκεια.

Οἱ νεώτεροι κυνικοί. Στὴν ἐλληνιστικὴ ἐποχὴ οἱ κυνικοὶ δὲν ἀσχολήθηκαν, ὅπως παλαιότερα, μὲ τὴν καταπολέμηση τῆς ἡδονῆς, ἀλλὰ δίδαξαν τὴν προσαρμογὴ στὶς διάφορες καταστάσεις τῆς ζωῆς. Παρ' ὅλα αὐτὰ στάθηκαν ἀρνητές τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς θρησκείας, τῆς ἐπιστήμης, ἀκόμη καὶ τῆς ζωῆς, πού τὴν παρομοίαζαν μὲ θέατρο. Γι' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ παίρνομε σοβαρὰ τὴ ζωὴ, δίδασκαν, ὅπως κάνουν οἱ ἠθοποιοὶ μὲ τοὺς ρόλους τους. Ἀπὸ τοὺς γνωστότερους κυνικοὺς τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων ἦταν ὁ Βίων ἀπὸ τὴν ἀποικία τοῦ Πόντου Ὀλβία, ὁ Μένιππος ἀπὸ τὰ Γάδαρα τῆς Συρίας κι ὁ Μενέδημος ἀπὸ τὴν Ἑρέτρια.

Στὰ χρόνια τῶν Διαδόχων τὰ σπουδαιότερα ἀπὸ τὰ νέα φιλοσοφικὰ ρεύματα, ὁ ἐπικουρισμὸς καὶ ὁ στωικισμὸς ἐκφράζονταν τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Καὶ τὰ δύο φιλοσοφικὰ συστήματα ἀποβλέπουν στὴ γαλήνη τῆς ψυχῆς.

Ἐπικουρισμός. Ἰδρυτὴς τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τῶν Ἐπικουρείων εἶναι ὁ Ἐπίκουρος ἀπὸ τὴ Σάμο. Ἰδρυσε φιλοσοφικὴς σχολὴς στὴ Μυτιλήνη, στὴ Λάμψακο καὶ στὴν Ἀθήνα, ὅπου δίδαξε 36 χρόνια. Ἐγράψε πολλὰ συγγράμματα, ἀλλὰ δὲ σώθηκαν. Σύμφωνα μὲ τὴ διδασκαλία του ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ ἔχει μοναδικὸ σκοπὸ τὴν εὐτυχία. Κάθε γνώση πού δὲν τὴν ἐξυπηρετεῖ εἶναι περιττὴ. Τὰ Μαθηματικά π.χ. εἶναι περιττά, γιατί δὲν ὀδηγοῦν στὴν εὐτυχία. Ἡ ἀστρολογία εἶναι ἀγνοησιμὴ κι ἡ ἱστορικὴ ἀπάτη. Ἡ γνώση τοῦ κόσμου θρῖσκεται στὴν αἴσθηση κι ὄχι στὶς θεωρίες καὶ τρῶς ὀρισμοὺς.

Τὸ μεγαλύτερο ἰδανικὸ τοῦ ἀνθρώπου, σύμφωνα μὲ τὸν Ἐπίκουρο, πρέπει νὰ εἶναι ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς. Ἡ ἡδονὴ ἀκόμη κι ἡ χαρὰ εἶναι περιττὴ, γιατί προκαλοῦν

ταραχή. Αφού όμως από φύση ο άνθρωπος αποφεύγει τον πόνο και επιδιώκει την ευχαρίστηση, πρέπει αυτήν να θεωρεί σκοπό της ζωής του. Λέγοντας ήδονή ο Έπικουρος δεν έννοει την ήδονή των άσώτων και παρόμοιες απολαύσεις, αλλά τό να μη πονάει τό σώμα και να μη ταράζεται ή ψυχή. Τήν ευχάριστη ζωή, προσθέτει, δέν τήν κάνουν οί ύλικές απολαύσεις άλλ' ή καθαρή λογική. Αύτή διαλύει τίς φαντασιώσεις, πού φέρνουν τίς ψυχικές ταραχές. Γι' αυτό ο άνθρωπος μπορεί να ευτυχήσει μέ τή βοήθεια της επιστήμης, πού πολεμάει όσες ένοχλήσεις προέρχονται από τό φόβο, τήν άμάθεια και τή φιλοδοξία. Είναι άδύνατη ή ζωή χωρίς όμορφιά, δικαιοσύνη και ευχαρίστηση στά πλαίσια της λογικής. Μεγάλη σημασία έχει για τόν Έπικουρο ή φιλία, όχι επειδή μās εξασφαλίζει τή βοήθεια τών φίλων, αλλά γιατί μās χαρίζει τήν έμπιστοσύνη τους.

Η σημασία της διδασκαλίας του Έπικούρου είναι ότι πρώτος καταπολέμησε τό φόβο, ύποστήριξε τήν ανθρωπιά και διάδωσε τήν ελληνική αντίληψη για τήν ίσορροπία και τό μέτρο πού πρέπει να έχουμε στη ζωή μας.

Στωικισμός είναι ή φιλοσοφία πού διδάξε στην Ποικίλη Στοά της Άγοράς τών Άθηνών, από όπου πήρε και τό όνομά της, ο Ζήνων από τό Κίτιο της Κύπρου. Η στωική φιλοσοφία είναι νέα θεώρηση της ζωής και αντίδραση στη φιλοσοφία τών Έπικουρείων, άν και σε μερικά σημεία οί θεωρίες τους πλησιάζουν. Ο στωικισμός έχει τίς ρίζες του στη φιλοσοφία του Σωκράτη.

Ο Ζήνων επηρεάστηκε από τήν κυνική φιλοσοφία, αλλά προσπάθησε να τήν θεμελιώσει θεωρητικά, ώστε να μη συγκρούεται μέ τήν κοινωνία. Ένω ο Έπικουρος πολέμησε τό φόβο διδάσκοντας ότι ο θεός άδιαφορεί για τόν άνθρωπο, ο Ζήνων πίστευε στην πρόνοια του θεού γι' αυτόν. Πρόνοια είναι και ο φυσικός νόμος, πού ρυθμίζει τό σύμπαν στο όποιο συνυπάρχει ο θεός. Ο άνθρωπος ως μέρος του θεού και της φύσης πρέπει να της έχει άπεριορίστη έμπιστοσύνη, και να ζει σύμφωνα μ' αυτήν (όμολογουμένως τή φύσει ζήν). Ό,τι αντίκειται στο λόγο (πού είναι μόριο του θείου λόγου), όπως οί όρμες και τά πάθη, είναι ανήθικο. Οί όρμες και τά πάθη αποβλέπουν στα ύλικά αγαθά. Πρέπει λοιπόν να άπαλλαγούμε από αυτά καθώς και από τίς έξωτερικές επιδράσεις, ώστε να γίνουμε αυτόρκες, ψυχικά δυνατοί και έσωτερικά έλεύθεροι. Η άρετή είναι τό μόνο άληθινό αγαθό. Όλα τά άλλα, ο πλούτος, ή δόξα, άκόμη και ή ύγεια πρέπει να μās είναι άδιάφορα. Οί άνθρωποι, επειδή μετέχουν του θείου λόγου, είναι τέκνα του θεού και άδέλφια μεταξύ τους. Δέν πρέπει να υπάρχουν διαφορές μεταξύ τών φυλών, τών γενών και τών δύο φύλων. Επειδή ο άνθρωπος έχει από φύση του τήν όρμη προς τή φιλία και τό γάμο, επιβάλλεται ή συμμετοχή στην κοινωνική ζωή. Στόν πολιτικό βίο όμως ή ένεργητική άνάμειξη του ανθρώπου πρέπει να έξαρτηθεί από τήν ποιότητα του κράτους. Αύτες είναι οί βασικές αντιλήψεις της στωικής φιλοσοφίας, πού επηρέασε βαθιά τόν ελληνιστικό και τό ρωμαϊκό κόσμο ως τό τέλος τών αρχαίων χρόνων προετοιμάζοντας τό δρόμο για τήν επικράτηση του χριστιανισμού.

Κοσμοπολιτισμός. Υπό τήν επίδραση της διδασκαλίας τών κυνικών και τών στωικών φιλοσόφων αναπτύχθηκε στα ελληνιστικά χρόνια ή ιδέα του κοσμοπολιτισμού. Σύμφωνα μέ τόν κοσμοπολιτισμό τά καθήκοντα άπέναντι στην πατρίδα δέν πρέπει να ξεχωρίζουν από τά καθήκοντα προς όλη τήν ανθρωπότητα. Όλοι οί άνθρωποι πρέπει να είναι πολίτες μιάς καθολικής κοινότητας όλόκληρου του κόσμου. Ο κοσμοπολιτισμός δέν άποκλείει τόν πατριωτισμό, γιατί τό έθνος είναι μέλος της ανθρώπινης πολιτιστικής κοινότητας. Τόν κοσμοπολιτισμό ύποστήριξαν οί Κυνικοί, οί Στωικοί και μερικοί Έπικουρείοι φιλόσοφοι. Άργότερα μέ τήν επικράτηση του χριστιανισμού οί

ιδέες για την οικουμενική ενότητα και αγάπη μεταξύ των ανθρώπων διαδόθηκαν πλατύτερα. Ή εποχή της πόλης – κράτους άνηκε πιά οριστικά στο παρελθόν.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Πόσα και ποιά συνέδρια πού έγιναν στην Κόρινθο μπορούν να χαρακτηριστούν πανελλήνια;
2. Στο στρατιωτικό τομέα ποιά μέτρα του Μ. Ἀλεξάνδρου θεωρήθηκαν αργότερα βασικές αρχές της τέχνης του πολέμου;
3. Μέ ποιές του πράξεις ο Μ. Ἀλέξανδρος έδειξε την πολιτικότητα και τή διπλωματική του ικανότητα;
4. Ἀπό ποιές πράξεις ιδίως του Ἀλεξάνδρου φαίνεται ότι εϋσταθεί ο χαρακτήρισμός πού του απένειμε ἡ Ἱστορία ως μεγάλου;
5. Ποιά ἦταν ἡ συμβολή τῶν ἑλληνικῶν πόλεων στην ἀνοδο του πολιτισμοῦ τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Ἰσοκράτης, Φίλιππος, 51. Μετάφρ. Ε.Β.)

Συμβουλές του Ἰσοκράτη στο Φίλιππο

«Γιατί τώρα δίκαια θά μπορούσε κανείς να ἐκπλαγεί γιά ὅσα ἔχουν ἔχουν συμβεῖ και να μᾶς περιφρονήσει, ἐπειδὴ στους βαρβάρους πού τούς νομίζουμε τρυφηλοῦς και ἀπειρους τῶν πολεμικῶν και διεφθαρμένους ἀπό τή ραθυμία τους βρέθηκαν ἀντρες πού θεώρησαν ἄξιους τούς ἑαυτούς τους να κυριαρχήσουν στην Ἑλλάδα, ἐνῶ κανείς ἀπό τούς Ἑλληνας δέν ἀπόκτησε τέτοιο φρόνημα, ὡστε να προσπαθήσει να μᾶς κάνει κύριους τῆς Ἀσίας. Καί εἴμαστε τόσο κατώτεροι ἀπό τούς βαρβάρους, ὡστε ἐκείνοι δέ δίστασαν να φανερώσουν πρώτοι τὸ μῖσος τους ἐνῶ ἐμεῖς δέν τολμοῦμε οὔτε να τούς ἐκδικηθοῦμε γιά τίς ἀδικίες πού μᾶς ἔκαναν. Καί παρόλο πού οἱ βάρβαροι ὁμολογοῦν ὅτι δέν ἔχουν σέ ὄλους τούς πολέμους οὔτε στρατιῶτες οὔτε στρατηγούς οὔτε ὅσα εἶναι χρήσιμα στην ἀπόκρουση τῶν κινδύνων του πολέμου, ἀλλά προμηθεύονται ὅλα αὐτά ἀπό μᾶς, ἐμεῖς θέλομε να βλάπτουμε ὁ ἕνας τὸν ἄλλο».

(Πλουτάρχου, Ἀλέξανδρος, 8 Μετάφρ. Ε.Β.)

Ἡ φιλομάθεια του Μ. Ἀλεξάνδρου

«Νομίζω ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐνέπνευσε στὸν Ἀλέξανδρο και τὴν κλίση στην ἱατρική. Καί δέν περιορίστηκε στή θεωρία μόνο, ἀλλὰ βοηθοῦσε τούς φίλους του, ὅταν ἀρρώσταναν και τούς ἔδινε συνταγές θεραπείας και διαίτας, ὅπως μπορούμε να δοῦμε στην ἀλληλογραφία του. Ἀπὸ τὴ φύση του ἦταν ἐπίσης φιλομαθής και βιβλιόφιλος. Καί ἐπειδὴ θεωροῦσε κι ὀνόμαζε τὴν Ἰλιάδα ἐφόδιο πολεμικῆς ἀρετῆς, τὴν πῆρε μαζί του διορθωμένη ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη και τὴ φύλαγε σέ πολυτελὴ θήκη. Κι ὅπως ἐξιστορεῖ ὁ Ὀνησίκριτος, τὴν εἶχε πάντα κάτω ἀπὸ τὸ μαξιλάρι του μαζί μὲ τὸ ἐγχειρίδιό του. Καί ἐπειδὴ δέν εἶχε ἄλλα βιβλία στην Κ. Ἀσία, παράγγειλε στὸν Ἄρπαλο να τοῦ στείλει μερικά· κι ἐκεῖνος τοῦ ἔστειλε τὰ βιβλία τοῦ Φιλίστου και πολλές τραγωδίες τοῦ Εὐριπίδη τοῦ Σοφοκλή και τοῦ Αἰσχύλου και τούς διθύραμβους τοῦ Τελέστη και τοῦ Φιλοξένου. Τὸν Ἀριστοτέλη τὸν θαύμαζε και τὸν ἀγαποῦσε ὄχι λιγότερο, ὅπως ὁ ἴδιος ἔλεγε, ἀπὸ τὸν πατέρα του, γιὰτὶ ἀπὸ ἐκεῖνον ἔμαθε να ζεῖ, ἀπὸ αὐτὸν ὅμως (τὸν Ἀριστοτέλη) τὸ να ζεῖ σωστά».

(Ἀρριανού, Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις, Β, 12, 6. Μετάφρ. Δ. Λύκα)

Ὁ Ἀλέξανδρος ἐπισκέπτεται τὴν αἰχμάλωτη οἰκογένεια τοῦ Δαρείου

«Λέγεται δέ ὅτι και ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξανδρος τὴν ἐπομένην ἡμέραν εἰσήλθεν εἰς τὴν σκηνὴν τῶν βασιλευσῶν συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν Ἡφαιστῖωνα μόνον ἀπὸ τούς ἑταίρους· και ὅτι, ἐπειδὴ ἡ μήτηρ τοῦ Δαρείου ἀμφέβαλλε ποῖος ἀπ' αὐτοῦς τοῦς δύο ἦτο βασιλεὺς, διότι και οἱ δύο ἦσαν ἐνδεδυμένοι ἐξ ἴσου λαμπρῶς, ἐπροχώρησε πρὸς τὸν Ἡφαιστῖωνα και προσεκύνησεν αὐτόν, διότι τῆς ἐφάνη ὑψηλότερος κατὰ τὸ ἀνάστημα. Ὅταν δέ ὁ Ἡφαιστῖων ἀπεσῦρθη πρὸς τὰ ὀπίσω, και κάποιος ἀπ' τὴν συνοδείαν τῆς, ἀφού ἔδειξε τὸν Ἀλέξανδρον, εἶπεν ὅτι ἐκεῖνος εἶναι ὁ Ἀλέξανδρος».

δρος, έκεινη μέν έπειδι έντροπισσθη διά τό λάθος της έτραθήχθη πρός τά όπίσω, ό δέ 'Αλέξανδρος είπεν ότι αύτή δέν έπλανήθη' δι-ότι λέγουν ότι ό 'Αλέξανδρος είπεν ότι και εκείνος είναι 'Αλέξανδρος».

(*Αρριανού, 'Αλεξάνδρου 'Ανάβασις, Β', 14, 4-9. Μετάφρ. Δ. Λύκα*)

Γράμμα του 'Αλεξάνδρου στο Δαρείο

Μετά τή μάχη τής 'Ισοού ό Δαρείος γράφει στον 'Αλέξανδρο και ζητεί τήν άπελευθέρωση τής Μ-Ύσιας, ταυτόχρονα παραπονείται, γιατί οι Μακεδόνες άρχισαν άδικη έπίθεση. 'Ο 'Αλέξανδρος του άπαντά.

«Οι ίδιοί σας πρόγονοι, άφου ήλθαν εις τήν Μακεδονίαν και τήν άλλην 'Ελλάδα, έπροξέ-νησαν κακά εις ήμάς, ένψ δέν είχαν πάθει κανένα άδικημα από ήμάς. 'Εγώ δέ άφου έξε-λέγην άρχηγός των 'Ελλήνων και έπειδι ήθελα να έκδικηθώ τούς Πέρσας, επέδρασα εις τήν 'Ασίαν, έπειδή σεις πρώτοι έκάματε άρχήν έχθρικήν. Διότι και τούς Περινηθίους έβροθή-σατε και εις τήν Θράκην, τήν όποία ήμεις έξουσιάζομεν, έστειλε στρατιωτική δύναμη ό 'Ωχος. 'Αφου δέ έφονεύθη ό πατήρ μου από τούς έπιβουλευθέντας τήν ζωή του συνομώ-τας, τούς όποιους σεις ώργανώσατε, όπως σεις οι ίδιοι διεδώσατε κομψαστικώς μέ τάς έπιστολάς,.... και ένψ έστειλες έχθρικά γράμ-ματα περι έμου εις τούς 'Ελληνας παρακινών αύτούς να μέ πολεμούν, και ένψ απέστειλες χρήματα πρός τούς Λακεδαιμόνιους και πρός μερικούς άλλους έκ των 'Ελλήνων, και ένψ ούδεμία έκ των άλλων πόλεων τά έδέχθη, μό-νον δέ οι Λακεδαιμόνιοι τά έλαβαν, και ένψ οι έκ μερους σου άποσταλέντες διέφθειραν τούς φίλους μου και έπεχειρούσαν να διαλύ-σουν τήν ειρήνην, τήν όποίαν συνήψα μέ τούς 'Ελληνας. — έξεστράτευσά έναντίον σου, ένώ ου πρώτος έδωσες άφορμήν εις τήν έχθραν. 'Αφου δέ ένίκησα εις μάχην πρώτων μέν τούς στρατηγούς και τούς διοικητάς σου, τώρα δέ σέ και τόν μαζί μέ σέ στρατόν σου και τήν χώραν κατέχω, άφου μου τά παρεχώρησαν οι θεοί, — όσοι από τούς πολεμήσαντας μαζί μέ σέ δέν έφονεύθησαν, άλλα κατέφυγαν πρός έμέ, έγώ φροντίζω δι' αύτούς, και αύτοι όχι παρά τήν θέλησίν των μένουν πλησίον μου, άλλα θεληματικώς έκστρατεύουν μαζί μέ έμέ. 'Επειδι λοιπόν έγώ είμαι κύριος όλης τής 'Ασίας, έλθέ πρός έμέ: εάν δέ φοβήσαι μήπως, άφου έλθης, πάθη κανένα κακόν από έμέ, στείλε μερικούς από τούς φίλους σου να λά-θουν ένόρκους διαβεβαιώσεις. 'Όταν δέ έλ-θης πρός έμέ, ζήτησε και λάμβανε τήν μητέρα και τήν γυναίκα και τούς παιδάς σου και ό,τι άλλο θέλεις. Διότι εις ό,τι και άν μέ πειθες αυτό θά τό λάθης. Και εις τό μέλλον, όταν

στείλεις κανένα πρός έμέ, έχει ύπ' όψιν σου ότι τόν στείλλεις πρός βασιλέα τής 'Ασίας, μηδέ να μου γράφης ως ίσος πρός ίσον, άλλ' εάν χρειάζεσαι τίποτε, να όμιλής, ως πρός τόν κύριον όλων των ιδικών σου: έν έναντία δέ περιπτώσει, έγώ θά άποφασίσω περι σου μέ τήν πεποίθησιν ότι μέ άδικεις. 'Εάν δέ μου διαφιλονέγης τήν βασιλείαν, άφου σταθής, άκόμη άγωνίσου δι' αύτήν, και μη φεύγης, δι-ότι έγώ θά βαδίσω κατά σου όπουδήποτε και άν είσαι».

(*'Ιεζεκιήλ, ΚΣΤ, 4 και 12. Μετάφρ. Ι. Γιαννακό-πουλου*)

Προφητεία για τήν κατάληψη τής Τύ-ρου

«Θά λιχνίσουν (οι έχθροί) και θά εξαφανί-σουν τό χώμα τής Τύρου από τούς έδάφους της και μέσω αύτών θά καταστήσω τήν πόλιν ταύ-την γυμνήν ως τήν λείαν πέτραν».
...«και αυτό τό χώμα σου θά ρίψει εις τό μέσον τής θαλάσσης».

(*Διοδώρου Σικελιώτη, ΙΖ', 97, 1-3. Μετάφρ. Ε. Β.*)

'Ο 'Αλέξανδρος κινδυνεύει στη συμβολή των ποταμών 'Ινδου - 'Ακεσίην - 'Υδά-σπη.

«'Ο 'Αλέξανδρος έπιτιθάστηκε πάλι μέ τούς φίλους του στα πλοία και συνέχισε τό ταξίδι στο ποτάμι μέχρι τή συμβολή του 'Ινδου μέ τούς παραπόταμους του. Καθώς δέ ίσχυρά ρεύματα συνέρρεαν στον ίδιο χώρο, σχημάτι-ζαν πολλές και φοβερές δίνες που περιδινού-σαν και κατέστρεφαν τά πλοία. 'Επειδι δέ ή όρμη του ρεύματος ήταν γρήγορη και δυνατή και υπερίσχυε από τήν έπιδεξιότητα των κυ-βερνητών των πλοίων, δύο μεγάλα σκάφη θυ-βίσθησαν και πολλά έξώκειλαν. 'Όταν ή ναυαρχίδα παρασύρθηκε σε μεγάλο καταρ-ράκτη, ό βασιλιάς ήλθε στον έσοχα κίνδυνο. 'Αντιμετωπίζοντας τό θάνατο ό 'Αλέξανδρος γυμνώθηκε και πήδηξε στο νερό για να σωθεί, ένώ οι φίλοι του κολυμπούσαν κοντά του σπεύδοντας να σώσουν τόν βασιλιά, καθώς άνατρεπόταν τό πλοίο».

(*Αρριανού, 'Αλεξάνδρου 'Ανάβασις, ΣΤ, 9, 3 και 10, 1. Μετάφρ. Ν. Γκρηζαλη*)

Τραυματισμός του 'Αλεξάνδρου στην χώρα των Μαλάν

«'Ο 'Αλέξανδρος, έπειδι νόμιζε ότι αύτοι που κουβαλούσαν τίς κλίμακες άργοπορούν από νωθρότητα, άφου άρπαξε μία κλίμακα από έναν από αύτους που τίς μετέφεραν, τήν

έστισε στο τείχος και άφου άναδιπλώθηκε πίσω από την άσπιδα άνέθηκε πάνω στην κλίμακα. Τόν άκολουθούσε ο Πευκέστας πού έφερε την ιερή άσπιδα, την όποία ο 'Άλέξανδρος παρέλαθε από τόν νάο της 'Αθηνάς στην Τροία. Μετά από αυτόν στην ίδια κλίμακα άνέβαινε ο Λεοννάτος, ένας άπό τούς σωματοφύλακές του, και στην άλλη κλίμακα ο 'Αβρέας, ένας άπό τούς διμοιρίτες της έκστρατείας...

Στό μεταξύ ο Πευκέστας, ο διμοιρίτης 'Αβρέας και μετά από αυτόν ο Λεοννάτος, οι μόνοι πού άνέθηκαν πάνω στο τείχος, πριν συντριβούν οι κλίμακες, έπηδήσαν και αυτοί κάτω και έμάχοντο πρό του βασιλιά τους. 'Ο 'Αβρέας τότε έπεσε εκεί νεκρός, άφου βλήθηκε μέ τόξο στό πρόσωπο και ο ίδιος ο 'Άλέξανδρος κτυπήθηκε στό στήθος, πάνω άπό τόν μαστό μέ τόξευμα πού τρύπησε τόν θώρακα, ώστε όπως αναφέρει ο Πτολεμαίος άπό τό τραύμα έθγαινε μαζί μέ τό αίμα και άέρας.»

(*'Αρριανού, 'Άλεξάνδρου 'Ανάβασις, ΣΤ 24, μετάφρ. Ν. Γρηγοριάδη.*)

'Η πορεία του Μ. 'Άλεξάνδρου στην έρημο της Γεδρωσίας

«... Καί η φλογερή θερμοκρασία λοιπόν και η έλλειψη του νερού κατέστρεψαν πολύ μέρος του στρατού και πρό πάντων τά κτήνη. Αυτά λοιπόν καταστράφηκαν άπό τό βάθος της άμμου και τή θερμότητά τους, γιατί ήταν πυρωμένη και τή περισσότερα από τή δίψα. Καί η μεγάλη άπόσταση των διαδοχικών σταθμών δέ στενοχωρούσε λιγότερο τή στρατιά γιατί εξαιτίας της έλλειψης του νερού αναγκάζονταν νά μή κάνουν τίς πορείες τους κανονικές. Κι όταν περνούσαν νύχτα τό δρόμο πού έπρεπε νά διανύσουν κι έφταναν σέ νερό τή χαρταυγή, δέν ύπόφεραν πολύ· άν όμως τούς έπαιρνε η μέρα στη διάρκεια της μακρινής τους πορείας (και τό νερό όπου θά στάθμευαν ήταν άκόμη μακριά), άν έμεναν πίσω στην πορεία τους, τότε πιά ύπόφεραν πολύ, γιατί τούς εύρισκε και η θερμότητα του ήλιου και τούς κυριεύε άκατάπαυστη δίψα.»

(*'Αρριανού, 'Άλεξάνδρου 'Ανάβασις, ΣΤ'. 26. Μετάφρ. Ν. Γρηγοριάδη*)

Περιστατικό κατά τή διάβαση της έρήμου της Γεδρωσίας

«... Πορευόταν η στρατιά μέσα άπό την άμμο και κάτω άπό φλογερή θερμότητα... και ο ίδιος ο 'Άλέξανδρος, επειδή ύπόφερε άπό δίψα προχωρούσε πεζός μέ δυσκολία... Τότε μερικοί άπό τούς ψιλούς, πού είχαν άπομακρυνθεί άπό τό στράτευμα αναζητώντας

νερό, βρήκαν σέ μία χαράδρα, όχι βαθιά, λίγο πόσιμο νερό και άφου τό μάζεψαν μέ δυσκολία έτρεξαν στον 'Άλέξανδρο... και καθώς πλησίασαν, άφου έβαλαν τό νερό μέσα σέ κράνος, τό πρόσφεραν στό βασιλιά. Και εκείνος τό δέχτηκε και έπαίνεσε αυτούς πού τό έφεραν· άφου όμως τό πήρε τό έχυσε, ενώ όλοι παρακολουθούσαν έκπληκτοι. Καί άπό αυτή τήν πράξη του έξυψώθηκε τό φρόνημα όλης της στρατιάς...»

(*'Αρριανού, 'Ινδική, 30, 1-7. Μετάφρ. Ν. Γκριτζάλη*)

Συνάντηση Νέαρχου μέ τά κήτη

«Μεγάλα θαλάσσια κήτη ζούν συνήθως εις τόν 'Ωκεανό και πολύ μεγαλύτεροι ιχθύες, άπ' ότι στην ίδια μας Μεσόγειο θάλασσα. 'Ο Νέαρχος αναφέρει ότι, ενώ παρέπλεαν τήν χώρα των Κυζίων, κατά τήν αύγή, είδαν νερό της θάλασσας τό όποίο έκτινασσόταν και ύψωνόταν μέ όρμητικότητα, όπως ακριβώς συμβαίνει μέ τίς καταιγίδες. 'Επειδή κατεπλάγησαν, ζήτησαν νά μάθουν άπό εκείνους οι όποιοι έπλεαν πρός τήν παραλία, τί ήταν αυτό τό φαινόμενο και άπό τί έδημιουργείτο. Αυτοί άποκρίθηκαν, ότι ύπήρχαν θαλάσσια κήτη, τά όποια περιπλανώμενα στην θάλασσα, εξετίνασσαν τό νερό πρός τά πάνω μέ φύσημα, όποτε έντρομοι οι ναύτες άφρασαν νά τούς πέσουν οι κώπες άπό τά χέρια.

Μόλις ο Νέαρχος έφθασε τούς πρόετρεπε και τούς ενεθάρρυνε, και εις τούς τόπους όπου έφθανε παραπλεύων, διάταξε νά προχωρούν τά πλοία κατά μέτωπο, σάν νά έπρόκειτο γιά ναυμαχία, νά εκβάλλουν άλλαγμαούς, παράλληλα πρός τόν ρόχθο της θάλασσας και η κωπηλασία νά γίνεται γρήγορα και μέ πολύ πάταγο. Κατ' αυτό τόν τρόπο άνέλαθαν θάρρος και ο στόλος άπό κοινού έπλεε μέ σύνθημα. 'Όταν πλησίαζαν πλέον πρός τά θαλάσσια κήτη, οι ναύτες έκραύγαζαν μέ όλες τίς δυνάμεις τους, οι σάλπιγγες έσάλπιζαν και ό πλαταγισμός άπό τήν κωπηλασία άκούγόταν στην μεγαλύτερη κατά τό δυνατόν άπόσταση.

'Ετσι τά κήτη έθεάθησαν νά βυθίζονται άπό τρόπο, πριν τά πλησιάσουν οι πρώες των πλοίων, άλλα αναδυόμενα μετά άπό λίγο άπό τό μέρος των πρυμνών, επέπλεαν επί της επιφανείας και άναφυσούσαν πάλι σέ μέγα ύψος τήν θάλασσα. Οι ναύτες έχειροκρότησαν τότε γιά τήν άπροσδόκητη σωτηρία και άνέπεψαν έπιδοκμασία πρός τόν Νέαρχο γιά τό τόλμημα και τό τέχνασμα.»

(*Πλουτάρχου, Κλεομένης, 13. Μετάφρ. 'Α. Πουρνάρα*)

'Η απλότητα του Κλεομένη

«Σέ όλα γινόνταν δάσκαλος αυτός ο ίδιος.

προτείνοντας σάν παράδειγμα σωφροσύνης τή λιτή καί ἀφελή ζωή του, πού δέν είχε καμιά ἐπίδειξη οὔτε τίποτε τό ξεχωριστό ἀπό τούς ἄλλους πολίτες. Αὐτό τοῦδωκε καί κάποια ἐπιρροή στά Ἑλληνικά πράγματα. Γιατί οἱ ἄνθρωποι, ὅταν παρουσιάζονται στούς ἄλλους βασιλεῖς δέν αἰσθάνονται καθόλου κατὰ πληξή ἀπό τό πλούτη τους καί τήν πολυτέλειά τους, ἀλλά μάλλον σιχαμάρα γιά τήν ὑπεροψία τους καί τήν ἀκαταδεξία τους καί τήν ἀπαίσια καί σκληρή συμπεριφορά τους σ' αὐτούς πού παρουσιάζονται μπροστά τους. Ὅταν ὁμως πήγαιναν στόν Κλεομένη, πού κι αὐτός ἦταν καί λεγόταν βασιλιάς, τόν ἐβλεπαν χωρίς πορφύρες καί χλαμύδες γύρω του, χωρίς ντιθάνια καί φορεῖα. Τίς ἀπαντήσεις δέν τίς ἐπαιρναν οὔτε διά μέσου πολλῶν ἀγγελιαφόρων καί θυρωρῶν, οὔτε μέ σημειώματα, οὔτε δύσκολα καί ἀργά, ἀλλά μόνος του, ντυμένος μέ ἓνα ὅποιοδήποτε φόρεμα, δεχόταν τούς ἐπισκέπτες καί συζητοῦσε μαζί τους, ὥρα πολλή μένοντας μέ ὄσους εἶχαν τήν ἀνάγκη του, μέ τρόπο εὐχάριστο καί φιλόανθρωπο».

(Πλουτάρχου – Κλεομένης, Γράκχοι, 2. Μετάφραση Α. Πουρνάρα)

Σύγκριση Ἄγη - Κλεομένη καί Γράκχων

«Θά ἦταν ἴσως ἀληθινώτερο νά λέγαμε ὅτι κατήργησε τή μεταβολή πού εἶχε φέρει ὅλα τά κακά, καί ξανάφερε τήν πόλη καί τήν ἀποκατάστησε στήν παλιά της μορφή. Μπορεῖ ἀκόμα νά εἰπῆ κανεῖς καί αὐτό, ὅτι δηλαδή στήν πολιτική τῶν Γράκχων ἦταν ἀντίθετοι οἱ δυνατώτεροι ἀπό τούς Ρωμαίους, σέ ὅσα ὁμως ἐπιχείρησε ὁ Ἅγις καί τά τελειοποίησε ὁ Κλεομένης, ὑπῆρχε τό ὠραιότατο καί μεγαλοπρεπές παραδειγμα, ... Τό σπουδαιότερο εἶναι, ὅτι μέ τίς πολιτικές πράξεις τῶν Γράκχων ἡ Ρώμη δέν κέρδισε τίποτε παραπάνω ἀπό ὅσα εἶχε, μέ ὅσα ὁμως ἔκανε ὁ Κλεομένης, μέσα σέ λίγο χρονικό διάστημα εἶδε ἡ Ἑλλάδα τή Σπάρτη νά κυριαρχεῖ στήν Πελοπόννησο, καί νά διαγωνίζεται μέ τούς ἰσχυρότερους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης».

ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ (323 - 30 π.Χ.)

Τά ελληνιστικά κράτη ήταν σπουδαία κέντρα τής ελληνικής τέχνης καί παιδείας. Οί πρωτεύουσές τους Ἀλεξάνδρεια, Ἀντιόχεια καί Πέργαμος συναγωνίζονταν στήν πρόοδο τῶν γραμμάτων καί τῶν τεχνῶν. Ἡ συμβολή τῶν Ἑλλήνων στήν ἐξέλιξη τοῦ παγκόσμιου πολιτισμοῦ κατά τήν ελληνιστική περίοδο ἦταν ἀκόμη σπουδαιότερη καί πλατύτερη παρά στό παρελθόν. Οἱ λαοί τῆς Ἀνατολῆς ἀφυπνίστηκαν ἀπό τό φῶς τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος. Ἦταν ὁμως ἐπόμενο νά χάσει κι αὐτό τήν ἀγνότητά του ἀπό τόν κοσμοπολιτισμό πού ἐπικράτησε μέ τήν ἀνάμειξη τῶν λαῶν. Ἔτσι ὁ ἐλληνικός πολιτισμός ἀλλοιώθηκε σ' ὅλους σχεδόν τούς τομείς, ὅπως στόν πολιτικό μέ τήν ἐξάπλωση τῶν κληρονομικῶν μοναρχιῶν, στήν τέχνη πού ἐγινε πιό ρεαλιστική, στή λογοτεχνία πού ἀπό τή δημιουργική συγγραφή περιορίστηκε στήν κριτική τῶν παλαιῶν συγγραφέων. Τήν καθαρῆ ἀπτική διάλεκτο ἀντικατάστησε ἡ ἀπλούστερη κ ο ι ν ἤ ἡ ἄ λ ε ξ α ν δ ρ ι ν ἤ , στήν ὁποία ἀργότερα γράφτηκε καί ἡ Καινή Διαθήκη.

Στή φιλοσοφία ἐπικράτησε ρεῦμα κοσμοπολιτισμοῦ. Οἱ θετικές ἐπιστήμες στά ελληνιστικά χρόνια προόδευσαν πολύ μέ τό συστηματικό ἐνδιαφέρον πού ἐδειξαν γιά τήν ἐπιστημονική ἔρευνα οἱ βασιλεῖς τῶν ελληνιστικῶν κρατῶν.

Ἡ Ἀθήνα ἐξακολούθησε καί στήν περίοδο αὐτή νά εἶναι τό πνευματικό κέντρο τῆς Ἑλλάδας. Ἀλλά τήν ὥς τότε πνευματική ἡγεμονία τῆς ἀμφισβήτησαν οἱ πρωτεύουσες τῶν ελληνιστικῶν κρατῶν καί ἡ Ρόδος.

I. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΩΝΕΥΣΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ - ΑΣΙΑΣ

Τήν πολιτική τῆς συγχώνευσης τοῦ ἐλληνικοῦ καί τοῦ ἀσιατικοῦ πολιτισμοῦ, πού τόλμησε νά πρωτοεφαρμόσει ὁ Ἀλέξανδρος, ὀνόμασαν πετυχημένα «γάμο» τῆς Εὐρώπης μέ τήν Ἀσία (πρόκειται γιά τίτλο ζωγραφικοῦ πίνακα). Τό παράδειγμα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀκολούθησαν καί οἱ Διάδοχοι.

Ἡ ἀλυσίδα τῶν ἐλληνικῶν πόλεων, πού ἴδρυσε ὁ Ἀλέξανδρος ἀπό τήν Αἴγυπτο ὡς τά Ἰμαλαία, ἦταν φάροι φωτός κι ὄχι κρίκοι σκλαθιάς στό λαϊκό τῶν ἀσιατικῶν λαῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος φρόντισε ὥστε ἡ μορφή τῶν πόλεων καί ἡ ἐσωτερική ὀργάνωσή τους νά εἶναι καθαρᾶ ἐλληνική. Αὐτό ἀποδεικνύει ὅτι δέν κατακτιήθηκε ἀπό τόν ἀσιατικό πολιτισμό ἢ δέν ἐπηρεάστηκε ἀπ' αὐτόν παρά μόνο ὅσο ὁ ἴδιος ἤθελε. Γι' αὐτό ἄλλωστε χάρισε προνόμια στίς ἐλληνικές πόλεις, γιά νά μή χάσουν δηλαδή μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου τήν ἐλληνικότητά τους, ἀφοῦ μόνο μ' αὐτήν θά μπορούσε νά ἐπιδράσει τό ἐλληνικό πνεῦμα στό ἀσιατικό. Παράλληλα ὁμως συνειδητοποίησε ὁ Ἀλέξανδρος ὅτι ἔπρεπε νά σεβαστεῖ καί τίς συνήθειες τῶν ντόπιων. Ὄταν π.χ. ἐπισκέφθηκε στήν ὄαση Σίβα τῆς Αἰγύπτου τό μαντεῖο τῶν Ἄμμωνος, ἐπωφελήθηκε ἀπό τό γεγονός, ὅτι ὁ Αἰγύπτιος ἱερέας τόν ἀποκάλεσε παιδί τοῦ Δία. Λέγεται ὅτι ὁ ἱερέας ἤθελε νά τόν ὀνομάσει «παιδίον» δηλαδή νέο. Ἐκανε ὁμως λάθος καί τόν ἀποκάλεσε «παῖ Διός». Ὁ Ἀλέξανδρος παρουσιάστηκε τότε στούς Αἰγύπτιους ράνγιός θεοῦ, σύμφωνα μέ τήν πίστη τῶν Αἰγυπτίων γιά τή θεϊκή καταγωγή τῶν Φαραῶ. Ἀργότερα στήν Ἀσία υἱοθέτησε τήν προσκύνηση καί διάλεξε 30.000 Πέρσες, πού τούς ἐκπαίδευσε στή μακεδονική πολεμική τακτική καί στά ἐλληνικά γράμματα.

Είναι φανερό ότι ο 'Αλέξανδρος δέν υιοθέτησε τήν προσκύνηση από φιλοδοξία αλλά από σκοπιμότητα. Γιατί πώς θά μπορούσαν νά τόν δούν οι Πέρσες σάν βασιλιά τους, όταν ανακηρύχτηκε διάδοχος τών 'Αχαιμενιδών, άν δέν τόν προσκυνούσαν κατά τίς συνηθειές τους; Τό ότι δέν πίστευε ό ίδιος στήν προσκύνηση φαίνεται από τό γεγονός ότι συνέχισε νά πολεμάει στήν πρώτη γραμμή άνάμεσα στους έταίρους ή νά μοιράζεται τίς κακουχίες μέ τούς στρατιώτες του. Αυτό έκανε π.χ., στήν έρημο τής Γεδρωσίας, όταν, γιά νά τούς έμψυχώσει καί νά τούς παραδειγματίσει, έχυσε τό λιγοστό νερό πού του έφεραν μέσα σ' ένα κράνος, θυμίζοντας ότι όλοι έπρεπε νά συμμετέχουν τό ίδιο στίς στερήσεις. 'Αργότερα, στό συμπόσιο συμφιλίωσης, ήπιε κρασί από τό ίδιο κύπελλο πού έπιναν καί οι στρατιώτες του. Για τήν ίδια σκοπιμότητα δέχτηκε ό 'Αλέξανδρος όρισμένα άσιατικά έθιμα, φόρεσε άνατολίτικα ένδύματα κι άσπάστηκε άκόμη τήν πίστη καί τήν λατρεία τών Αιγυπτίων καί τών 'Ασιατών θεωρώντας ισότιμους τούς θεούς τους μέ τούς θεούς τών 'Ελλήνων. Στήν 'Αλεξάνδρεια μαζι μέ τά ιερά τών θεών τών 'Ελλήνων ίδρυσε καί ναό τής αιγυπτιακής θεότητας 'Ισιδας. Στή Βαβυλωνία θυσίασε στό θεό Βήλο καί διέταξε τήν άνοικοδόμηση παλιών ιερών πού είχαν καταστραφεί από τούς Πέρσες.

Τήν πολιτική αυτή του 'Αλεξάνδρου συνέχισαν μέ τήν ίδια έπιτυχία οι Διάδοχοί του καί οι άπόγονοί τους, γνωστοί στήν ιστορία ώς 'Επίγονοι. 'Ετσι διευρύνθηκε τό έλληνικό πνεύμα μεταδίδοντας γιά πρώτη φορά στήν ιστορία τάσεις οίκουμενικότητας καί ένότητας τών ανθρώπων ύπερεθνικής.

Οι Πτολεμαίοι κυβέρνησαν τήν Αίγυπτο ώς άπόγονοι τών Φαραώ καί σύμφωνα μέ τή θεοκρατική τους αντίληψη γιά τήν έξουσία. 'Αλλά χρησιμοποίησαν 'Ελληνες στό στρατό καί στή διοίκηση καί μέ κάθε τρόπο ένθάρρυναν τή μετανάστευσή τους στήν Αίγυπτο.

Οι Σελευκίδες βασιλιάδες τής Συρίας, πού ή έξουσία τους απλώθηκε σέ πολλούς λαούς καί τεράστιες έκτάσεις (Παλαιστίνη, Συρία, Φοινίκη, Μ. 'Ασία, Μεσοποταμία, παλιά Περσία μέχρι τόν Καύκασο, 'Αρμενία καί κοιλάδα άκόμη του Γάγγη), βασίστηκαν στον έλληνικό πολιτισμό καί τόν χρησιμοποίησαν σάν παράγοντα ένότητας τών άνομοιογενών πληθυσμών πού κυβερνούσαν.

'Ο Σέλευκος ίδρυσε πόλεις στίς πίο εύφορες περιοχές τής Μ. 'Ασίας, τής Συρίας καί τής Μεσοποταμίας, ενώ ό διάδοχος του 'Αντίοχος ό Α' έκτισε άλλες έλληνικές πόλεις στό 'Ιράν, πού έγιναν καί σπουδαίοι συγκοινωνιακοί κόμβοι. Οι πίο γνωστές έφεραν τό όνομα 'Αντιόχεια, Σελεύκεια, Απάμεια, Στρατονίκηια. 'Ο πληθυσμός τους ήταν μεικτός από 'Ελληνες καί ντόπιους διαφόρων έθνικότητων. Πυκνότερη συγκέντρωση 'Ελλήνων

Ναός τής αιγυπτιακής θεότητας 'Ισιδας στή Δήλο. Στο βάθος τό άκέφαλο άγαλμα τής θεάς. 'Η Δήλος γνώρισε μεγάλη οικονομική εύημερία στά έλληνιστικά χρόνια.

παρατηρήθηκε στη ΒΔ. Μεσοποταμία και στη Β. Συρία.

Όπως οι Πτολεμαίοι έτσι και οι Σελευκίδες σεβάστηκαν τον πολιτισμό των ντόπιων, δέν είχαν προκατάληψη έναντίον τους ούτε έκαναν διακρίσεις γιά λόγους έθνικούς ή φυλετικούς.

Ανάλογη πολιτική ακολουθήσαν και οι βασιλιάδες του ελληνιστικού βασιλείου της Βακτριανής* στο σημερινό Τουρκεστάν και Β. Αφγανιστάν, πού αργότερα επεκτάθηκε και σέ ινδικά έδαφη στίς ανατολικές περιοχές του Ίνδου. Στίς αρχές του 2ου αϊ π.Χ. ο Έλληνας βασιλιάς της Βακτριανής Δημήτριος δημιούργησε ελληνοϊνδικό κράτος, πού επεκτάθηκε μέχρι τήν κοιλάδα του Γάγγη ποταμού. Μετέφερε τότε τήν πρωτεύουσα του βασιλείου από τά Βάκτρα στήν *Εύθυδήμεια*, Α. του Ίνδου. Μετά τό θάνατό του ο στρατηγός του Δημητρίου Μένανδρος πήρε τό στέμμα του βασιλιά των Ίνδιών. Ο Δημήτριος σεβάσθηκε τον πολιτισμό των ντόπιων και πέτυχε τή συνεργασία Έλλήνων και Ίνδων, πού πρώτος τήν δραματίστηκε ο Αλέξανδρος. Τό όνομά του παρέμεινε στήν ινδική παράδοση μέχρι τούς νεώτερους χρόνους. Ο Βοκκάκιος τον αναφέρει ως *Εμέτριος*, βασιλιά των Ίνδιών.

Ο διάδοχός του Μένανδρος αγωνίστηκε γιά τή συγχώνευση των πολιτισμών. Ο ίδιος μιήθηκε στο Βουδισμό μεταφέροντας ελληνικές δοξασίες σ' αυτόν και πήρε θέση στήν ινδική θρησκευτική παράδοση μέ τό όνομα *Μιλίντα*. Θεωρήθηκε μάλιστα αργότερα βουδιστής άγιος. Νομίσματα του Μενάνδρου βρέθηκαν μέχρι και τό κινεζικό Τουρκεστάν. Έχουν πάνω τους γράμματα ελληνικά και ινδικά και θυμίζουν τό σεβασμό των Έλλήνων ήγεμόνων της Βακτριανής και των Ίνδων στο ντόπιο πολιτισμό, τή θρησκεία και τήν ινδική παράδοση γενικότερα. Ο Μένανδρος προστάτευσε τή θρησκεία και τή φιλοσοφία και συνέχισε τήν πολιτική του Αλεξάνδρου τοποθετώντας Ιθαγενείς ήγεμόνες στίς ινδικές έπαρχίες. Άλλοι 23 Έλληνες βασιλείς και 2 Έλληνίδες βασίλισσες κυβέρνησαν διαδοχικά στίς Ίνδιες μετά τό θάνατο του Μενάνδρου. Από νομισματικές ένδειξεις διαπιστώνεται ότι ή ελληνική γλώσσα διατη-

Νομίσμα του βασιλιά της Βακτριανής και των Ίνδιών Μενάνδρου. Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο.

* Τά ελληνικά βασίλεια της Περγάμου και της Βακτριανής και τά έξελληνισμένα βαρβαρικά κράτη της Καππαδοκίας, της Παρθίας και της Αρμενίας δημιουργήθηκαν μέ απόσπαση έδαφών από τό βασίλειο των Σελευκιδών.

ρήθηκε εκεί άλλα 200 χρόνια μετά τό θάνατο του τελευταίου Έλληνα βασιλιά τών 'Ινδιών 'Ερμαίου (25 π.Χ.).

2. ΔΙΕΙΣΔΥΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ

Οικονομικές συνέπειες. 'Η έγκατάσταση σημαντικού αριθμού Έλλήνων έμπόρων στό έλληνιστικά κράτη καί ή όρθή οικονομική πολιτική τών Πτολεμαίων καί τών Σελευκιδών εϋνόησαν τήν οικονομία τών 'Ασιατών καί τών Αιγυπτίων, πού ώφέληθη-καν από τήν έλληνική δραστηριότητα προπάντων στό έμπόριο.

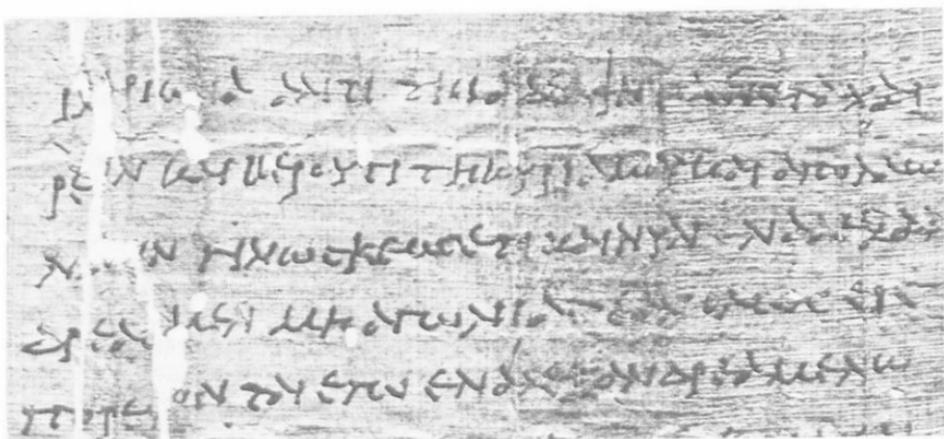
'Ο ρόλος πού έπαιξαν οι Έλληνες στήν ανάπτυξη ενός οικουμενικού έμπορίου όφειλόταν καί στήν έπικαιρότητα τών θέσεων, όπου ίδρύθησαν οι έλληνικές πόλεις. Στήν 'Αλεξάνδρεια τής Αίγυπτου π.χ. κατέληγαν τά έμπορεύματα τών μεσογειακών λιμανιών, πού έφταναν από θαλάσσιους δρόμους καί τά προϊόντα τής 'Αφρικής καί τής 'Ασίας, πού διαμετακομιζόνταν από δρόμους καραβιωνών. Τό ίδιο συνέβαινε μέ τή Σελεύκεια καί τή Λαοδικεια, τά σπουδαιότερα δηλαδή λιμάνια τής Συρίας, μέ τήν πρωτεύουσα τής 'Αντιόχεια, καί μέ τή Σελεύκεια στίς όχθες του Τίγρη, όπου κατέλη-γαν οι έμπορικοί δρόμοι από τήν 'Αραβία, τήν Περσία καί τίς 'Ινδίες. Σέ ανάλογες θέσεις - κόμβους ήταν καί ή Μίλητος, ή Έφεσος, ή Σμύρνη, ή Σινώπη, τό Βυζάντιο καί πολλές άλλες έλληνικές πόλεις.

'Η εξέλιξη του έλληνικού έμπορίου διαπιστώνεται καί από έλληνικά νομίσματα πού θρήθηκαν ως άκόμη καί τήν περιοχή του Δελχί στίς 'Ινδίες. 'Η τεχνική έμπειρία τών Έλλήνων στάθηκε επίσης ευεργετική γιά τούς 'Ασιάτες καί τούς Αιγυπτίους. 'Αγones ως τότε εκτάσεις αξιοποιήθηκαν μέ νέα έργα άποξηραντικά καί άρδευτικά, στό όποια χρησιμοποιήθηκαν άγνωστα ως τότε στούς ντόπιους μηχανήματα άντλη-σης καί άνύψωσης ύδάτων. Συγγράμματα γράφτηκαν γιά τή γεωργία, τήν κτηνοτρο-φία καί τήν άλιεία. 'Η έλληνική έμπειρία στή μεταλλουργία αξιοποίησε τά μεταλλεύ-ματα στήν 'Αφρική καί στήν 'Ασία περισσότερο από κάθε άλλη εποχή. Νέες μέθοδοι χρησιμοποιήθηκαν στή ναυπήγηση πλοίων. Σημειώθηκε άκόμη μεγάλη πρόοδος στή θιοτεχνική παραγωγή. 'Ακμή γνώρισαν καί οι θιομηχανίες τών όπλων. Μόνο ό Πτολε-μαίος ό Β' π.χ. είχε άποθηκέψει στούς στρατώνες του 300.000 πανοπλίες.

'Η διάδοση τής έλληνικής γλώσσας. Στήν κλασική εποχή ή έλληνική γλώσσα διακρινόταν σέ διαφορετικές διαλέκτους. 'Η άκτινοβολία του άθηναϊκού πολιτισμού ήταν τόσο, ώστε ή άττική διάλεκτος έπηρέασε καί άφομοίωσε μέ τόν καιρό τίς άλλες. Τήν άττική διάλεκτο, εξέλιγμένη σέ άπλούστερη μορφή, υιοθέτησαν καί οι Μακεδό-νες καί τήν έκαναν έπίσημη γλώσσα τους. Μ' αυτή διοίκησαν καί έκπολιτισαν τούς άσιατικούς λαούς. Είναι γνωστή ως *Κοινή άττική*. 'Η γενίκευση τής χρησιμοποιήσεως τής «κοινής» έχει σημασία εξαιρετική, γιατί έδωσε στον έλληνισμό γλωσσική ένότητα καί βοήθησε στον εξέλληνισμό τών λαών τής 'Ανατολής. 'Η εκμάθησή της από τούς 'Ασιάτες φανερώνει ότι πρόθυμα υιοθέτησαν τόν έλληνικό πολιτισμό. 'Η έλληνική κοινή γλώσσα βοήθησε τούς 'Ασιάτες νά άφυπνισθούν πολιτιστικά καί νά μνηθούν στίς άνθρωπιστικές άξίες του έλληνικού πνεύματος. Σ' αυτήν μεταφράστηκαν καί τά κείμενα τής Παλαιάς Διαθήκης κι άργότερα σ' αυτήν γράφτηκαν στό πρωτότυπο τά κείμενα τής Καινής Διαθήκης.*

'Ως τό 2^ο αι. π.Χ. ή έλληνική γλώσσα παρουσίασε σημαντική εξέλιξη. Τά μακρά καί τά βραχεία φωνήεντα έπαψαν νά προφέρονται ως μακρόχρονα καί βραχύχρονα καί

* Μέ τήν εξαίρεση του Εϋαγγελίου κατά Ματθαίου πού γράφτηκε στήν 'Αραμαϊκή, άλλα μετα-φράστηκε στήν Έλληνική.

Πάπυρος τῆς ἑλληνιστικῆς Αἰγύπτου. Πρόκειται γιὰ ἐπιστολὴ πού γράφτηκε στὰ ἑλληνικά τὸν 1ο αἰ. π.Χ. στὴν Αἴγυπτο. Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Βικτωρίας, Τorónto, Καναδάς.

προφέρονταν τώρα ὅλα ἰσόχρονα. Ἡ τονισμένη συλλαβὴ σταμάτησε νὰ προφέρεται σὲ τόνο μουσικά ψηλότερο. Ὁ τόνος στὸ ἐξῆς σήμαινε ὅτι ἡ συλλαβὴ θὰ προφερόταν ἀπλῶς δυνατότερα. Μ' αὐτὲς τὶς ἀλλαγές ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα διείσδυσε ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο ὡς τὴ Βακτριανὴ καὶ τὶς Ἰνδίες.

Τότε ἐπινοήθηκαν οἱ τόνοι καὶ τὰ πνεύματα, γιὰ νὰ μαθαίνουν οἱ ἄλλοι λαοὶ εὐκολότερα τὸ τονισμό καὶ τὴν προφορὰ τῶν ἑλληνικῶν λέξεων. Ἡ πρώτη πάντως χρῆση τῶν τόνων ξεκίνησε ἀπὸ τὴν ἀνάγκη πού ἀντιμετώπιζαν Ἕλληνες σπουδαστές τῶν φιλολογικῶν σχολῶν τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς νὰ προφέρουν σωστὰ λέξεις ὁμηρικῶν ἢ κλασικῶν κειμένων, ἀπαρχαιωμένες κι ἀγνωστες πιά στὴν καθημερινὴ ζωὴ. Πρῶτος πού χρησιμοποίησε ὀξεία καὶ περισπωμένη ἦταν ὁ φιλόλογος Ἀριστοφάνης ἀπὸ τὸ Βυζάντιο (3ος αἰ. π.Χ.). Στὴν παλιότερη ἑλληνικὴ γλῶσσα ἡ περισπωμένη ἦταν ἔνωση ἐνὸς τόνου μουσικά ψηλοῦ κι ἐνὸς χαμηλοῦ. Δηλαδή ἔδειχνε ὅτι ἡ φωνὴ τοῦ ἀναγνώστη ἔπρεπε νὰ ἀνέβει μουσικά στὸ πρῶτο μέρος τοῦ μικροῦ φωνήεντος καὶ κατέβει στὸ δεῦτερο. Ἡ λέξη π.χ. πρᾶγμα ἔπρεπε νὰ προφερθεῖ πράαγμα. Ἡ ὀξεία σήμαινε ἀντίθετα ὅτι ἡ φωνὴ κατέβαινε στὸ πρῶτο μέρος κι ἀνέβαινε στὸ δεῦτερο. Ἔτσι ἡ λέξη πράγματος ἔπρεπε νὰ προφερθεῖ πραάγματος. Ἐπειδὴ ὅμως στὴν Κοινὴ δὲ γινόταν διάκριση μακρῶν καὶ βραχέων, οἱ τόνοι χρησίμευαν γιὰ τὴ σωστὴ προφορὰ τῆς ἀρχαιότερης μόνο γλῶσσας. Ἡ Κοινὴ γλῶσσα ἔζησε μέχρι τὸν 6^ο αἰ. μ.Χ. Ἀπὸ τότε μέχρι τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἐπιβίωσε μὲ τὴ μορφὴ τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς γλῶσσας, γιὰ νὰ συνεχιστεῖ ἔπειτα ὡς Νεοελληνικὴ. Ἡ Κοινὴ δάνεισε πολλές λέξεις τῆς στὶς γλῶσσες τῶν λαῶν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Πολλές ἀπ' αὐτὲς χρησιμοποιοῦνται ὡς σήμερα στὶς γλῶσσες τῶν Ἑβραίων, τῶν Αἰθιοπῶν, τῶν Ἀρμενίων, τῶν Κοπτῶν (Αἰγυπτίων χριστιανῶν) καὶ τῶν Σύρων. Τὴ μεγάλη διάδοση τῆς Κοινῆς ἀποδεικνύουν κι οἱ ἀνασκαφές. Οἱ ἀρχαῖες ἑλληνικὲς ἐπιγραφές, πού βρέθηκαν στὶς χώρες ὅπου εἶχαν ἀπλωθεῖ τὰ Ἑλληνιστικὰ κράτη, ἀκόμα καὶ ἐπιγραφές τῶν φτωχικῶν τάφων, εἶναι περισσότερες ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές πού χαράχτηκαν στὶς ντόπιες γλῶσσες. Πολλοὶ Ἀσιάτες εἶχαν ἐπίσης ἑλληνικὰ ὀνόματα. Σὲ κείμενα παπύρων τῆς ἑλληνιστικῆς Αἰγύπτου μετρήθηκαν 15.000 ὀνόματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα 8.000 εἶναι ἑλληνικά. Ἴδια περίπου ἀναλογία παρατηρήθηκε καὶ στὰ

ονόματα σε πήλινες πινακίδες της Έλληνιστικής Μεσοποταμίας. Στην Παλαιστίνη ως και Έβραιοι άρχιερείς είχαν ονόματα ελληνικά.

Πνευματική διείσδυση. Άλληλένδετη και σε στενή σχέση με τη χρήση της ελληνικής γλώσσας ήταν η πνευματική άφύπνιση των Άσιατών. Κι εδώ κυρίως βρίσκεται η σημασία της προσφοράς της Κοινης στον παγκόσμιο πολιτισμό. Άνάλογο προς την έκφραστικότητα μιās γλώσσας είναι και τό πνευματικό επίπεδο του λαού πού τη χρησιμοποιεί. Έπειδή δηλαδή κάθε άνθρωπος σκέπτεται με έννοιες - λέξεις, όσο πιό έκφραστική σε αποχρώσεις και πιό συστηματική είναι η γλώσσα πού χρησιμοποιεί, τόσο πιό βαθύτερα και συστηματικά μπορεί νά σκεφτεί.

Τούς ίθαγενείς άφύπνισε παράλληλα κι η έπαφή τους με τίς ελληνικές πόλεις. Μόνο στίς Ίνδιες κτίστηκαν 27 ελληνικές πόλεις, 19 στή Βακτριανή και 11 στίς άκτές της Άφρικής.

Δέν υπήρχε πόλη ελληνική χωρίς γυμνάσιο κι όργανωμένη συστηματικά παιδεία. Τήν έποχή εκείνη τά γυμνάσια* δέν ήταν άπλως χώροι άθλησης των νέων αλλά κέντρα πνευματικής και κοινωνικής ζωής. Οί άπόφοιτοί τους όργανώνονταν σε συλλόγους,τά μέλη των όποιων διατηρούσαν στενό δεσμό. Άρχιτεκτονικά και λειτουργικά τά άρχαία ελληνικά γυμνάσια ήταν άνοικτά στήν πόλη και σε στενή έπαφή με τήν πνευματική ζωή της. Υπήρχαν μάλιστα και *έξέδρες*, δηλαδή άνοικτοί χώροι συζητήσεων με τό κοινό.

Οί βασιλιάδες των Έλληνιστικών χρόνων και πλούσιοι ιδιώτες πρόσφεραν μεγάλα ποσά γιά τήν ίδρυση βιβλιοθηκών και γυμνασίων. Σε πολλές περιπτώσεις πλήρωναν τούς μισθούς των δασκάλων και προκήρυσσαν θραβεία γιά τούς άριστους μαθητές.

Γιά πρώτη φορά γνώρισαν οί Άσιάτες και τό θέατρο. Έκτός από τά ελληνικά θέατρα πού κτίστηκαν στίς νέες πόλεις,περιοδεύοντες ελληνικοί θιασοί παρουσίαζαν ελληνικά έργα.

Έλληνικά θέατρα χτίστηκαν ως τά πιό άκραία όρια των ελληνικών κατακτήσεων. Πολλά άπ' αυτά σώζονται άκόμη και σήμερα στήν Άσία, όπως στό Άμάν, στό Γέρασα, στό Μπάσαλμπεκ και στή Βαβυλώνα. Οί ήθοποιοί και οί μουσικοί απολάμβαναν προνομιακή μεταχείριση. Μόνο αυτοί π.χ. μπορούσαν νά περνούν τά σύνορα σε ώρα πολέμου. Τίς παραστάσεις των ελληνικών δραμάτων παρακολουθούσαν και Άσιάτες. Σε πολλές περιοχές της Άσίας σώζονται ελληνικά θέατρα, πού είχαν θέσεις περισσότερες άπό τόν άριθμό των εκεί έγκαταστημένων Έλλήνων. Ό Πausανίας άναφέρει ότι ή τραγωδία Φαίδρα ήταν γνωστή στους Άσιάτες. Άπό έπιγραφή πού βρέθηκε στό θέατρο της Μιλήτου διαπιστώνεται ότι ένα τμήμα του προοριζόταν γιά Έβραίους θεατές. Διοργανώνονταν παντού επίσης έκτός από τούς άθλητικούς θεατρικοί και μουσικοί άγώνες. Φημιόμένοι γιά τήν τελειότητά τους ήταν οί μουσικοί άγώνες της Άλεξάνδρειας.

* Ονομάστηκαν έτσι, έπειδή οί νέοι έκαναν εκεί τίς άσκήσεις τους γυμνοί.

Στή φωτογραφία εικονίζεται μέρος μόνο του γυμνασίου της Περγάμου. Άριστερά ό,τι σώθηκε από τήν κιονοστοιχία της στοάς του Γυμνασίου και τίς αίθουσες πίσω από αυτή, 2ος αί. π.Χ.

Σαλαμίνα Κύπρου. Δεξιά στη φωτογραφία τό άρχαίο της θέατρο και άριστερά τό γυμνάσιο. Γύρω από τή μεγάλη περίστυλη αύλή του υπήρχαν οι διάφορες αίθουσες. Στη δεξιά γωνία του γυμνασίου ή εξέδρα του, όπου γίνονταν δημόσιες συζητήσεις και διαλέξεις.

Μεταφέροντας οι Έλληνες στην Άσία τόν τρόπο τής ζωής τους μετέδιδαν ταυτόχρονα τήν παιδεία, τήν τέχνη, τήν ποίηση, τή φιλοσοφία τους. Δημιούργησαν έτσι μιá κοινοπολιτεία παιδείας και ήθικου πολιτισμού, τέχνης, επιστήμης και έμπορίου. Η κοινοπολιτεία αυτή δημιούργησε τίς πολιτιστικές βάσεις πού θεμελίωσαν τόν Εύρωπαϊκό πολιτισμό και άνοιξαν τό δρόμο στό χριστιανισμό.

3. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΚΡΑΤΩΝ

Στά Έλληνιστικά κράτη επικράτησε τό πολίτευμα πού ονομάστηκε *έλληνιστική μοναρχία*. Τά κράτη αυτά είχαν ιδιομορφία ανάλογη μέ τούς λαούς πού κυβερνούσαν και τήν προσωπικότητα του μονάρχη. Οι βασιλιάδες των έλληνιστικών κρατών είχαν έξουσία άνεξέλεγκτη. Σύμφωνα μέ τίς αντίληψεις των ίθαγενών ισχυριζονταν ότι κατάγονταν από θεούς. Μερικοί μάάλιστα Πτολεμαίοι και Σελευκίδες αναγορεύτηκαν θεοί. Δέν προβάλλονταν όμως σαν θεοί μπρός στους Έλληνες, όπως φανερώνουν σωζόμενα κείμενα έπιστολών των Διαδόχων, πού άπευθύνονται σέ έλληνικές πόλεις.

Οι βασιλιάδες των έλληνιστικών κρατών ήταν ιδιοκτήτες τής γής, όπως παλιότερα οι Φαραώ. Μέ τούς φόρους συντηρούσαν τό στρατό τους, τούς ύπαλλήλους τής διοίκησης και τίς βασιλικές αύλές τους. Τό δικαίωμα του μακεδονικού στρατού νά συμβουλευεί ή νά διαφωνεί μέ τό βασιλιά περιορίστηκε και οι συνελεύσεις του έγιναν τυπικές. Οι έλληνιστικοί στρατοί άνήκαν στό βασιλιά και είχαν στίς τάξεις τους και ντόπιους. Στά τέλη του 3ου αι. π.Χ. συγκροτήθηκε αιγυπτιακή όπλιτική φάλαγγα ύπό Έλληνες αξιωματικούς.

Στήν Αίγυπτο ή έξουσία του βασιλιά ήταν πιό συγκεντρωτική και οι περιορισμοί των κατοίκων των εκεί έλληνικών πόλεων μεγαλύτεροι. Μέ τόν καιρό τά πολιτικά τους δικαιώματα περιορίστηκαν στήν επίλυση των δημοτικών προβλημάτων. Τότε δηλαδή έγινε ή άλλαγή από τήν αυτοδιοικούμενη πόλη στήν πόλη-οίκισμό τής έποχής μας.

Δέν υπήρχε ελληνική πόλη χωρίς θέατρο. Στην εικόνα τό αρχαίο ελληνικό θέατρο στήν πόλη Ξάνθο τής Λυκίας.

Οι σπουδαιότερες θέσεις στήν ελληνική διοίκηση τής Αιγύπτου ήταν τού *διοικητού*, τού *αρχιδικαστού*, τού *γραμματέως τών δυνάμεων* καί τού *γραμματέως τού ναυτικού*.

Ὁ διοικητής ήταν ἐπικεφαλῆς πολύπλοκης ὑπηρεσίας μέ κεντρικούς καί περιφερειακούς ὑπάλληλους, πού ἀπλωνόταν ὡς καί τό τελευταῖο χωριό τής Αἰγύπτου. Ἡ ὑπηρεσία αὐτή ήταν ὑπεύθυνη γιά τή γεωργική παραγωγή, τή συγκέντρωση τών προϊόντων πού ἔπρεπε νά δοθοῦν στό στέμμα, καί τήν εἰσπραξή τών φόρων καί τών ἐνοικίων τών μεγάλων βασιλικῶν κτημάτων καί μεταλλείων. Στό βασιλιά ἀνήκαν καί βιοτεχνικά ἐργαστήρια, πού παρήγαν εἶδη ὄχι μόνο γιά τή βασιλική αὐλή ἀλλά καί γιά τό ἐμπόριο. Ἡ παραγωγή τής μύρας καί τών ἀρωμάτων π.χ. ἀνήκε στό βασιλικό μονοπώλιο. Ἡ ἰδιωτική παραγωγή καί καλλιέργεια ἐλέγχονταν μέχρι καί τό τελευταῖο χωριό.

Στή Φαραωνική Αἴγυπτο οἱ ἀξιωματοῦχοι ήταν φεουδάρχες. Στήν Πτολεμαϊκή ήταν ἀπλοί ὑπάλληλοι, στήν πλειοψηφία τους Ἕλληνες. Οἱ κατώτεροι ὑπάλληλοι ήταν Αἰγύπτιοι συνήθως.

Ἕλληνικές ἀντιλήψεις καί μέθοδοι, πού χρησιμοποιήθηκαν στόν κρατικό μηχανισμό, ἐπέτρεψαν στούς Πτολεμαίους νά γνωρίζουν κάθε στιγμή μέ ἀκρίβεια τήν οικονομική κατάσταση καί πρόοδο τής χώρας. Ἐκτός ἀπό τόν κρατικό ἔλεγχο στή γεωργία καί στή βιοτεχνία ἐλεγχόταν μέ αὐστηρότητα καί τό ἐμπόριο.

Ἡ ὀρθότητα τής οικονομικῆς πολιτικῆς τών Πτολεμαίων φάνηκε ἀπό τήν μεγάλη ἀνάπτυξη τής παραγωγῆς καί τήν πρωτοφανή γιά τήν Αἴγυπτο ἐμπορική δραστηριότητα. Μέ ἐπέκταση τέλος τών καναλιῶν ἀμμώδεις ἐκτάσεις ἔγιναν κτήματα καί παραχωρήθηκαν στούς Ἕλληνες.

Ἡ ἐξουσία τών Σελευκιδῶν στό ἐλληνιστικό βασίλειο τής Συρίας ήταν λιγότερο συγκεντρωτική. Ἡ αὐτονομία πού παραχώρησαν στίς ελληνικές πόλεις οἱ Ἕλληνες βασιλιάδες ἐποικίλλε. Μέρος τής ἐξουσίας τους ἔδωσαν στούς «στρατηγούς», πού ἔβαλαν ἐπικεφαλῆς τους σατραπείων τους. Οἱ Σελευκίδες δέν εἶχαν βιοτεχνικές ἐπιχειρήσεις καί περιορίσαν τή βασιλική ἰδιοκτησία τους σέ μικρότερα κτήματα.

Ἄσκοῦσαν τήν ἐκτελεστική ἐξουσία μέ τή βοήθεια Ἑλλήνων συμβούλων, πού εἶχαν τόν τίτλο τών *φίλων* ἢ *συγγενῶν*. Οἱ σπουδαιότεροι ἀξιωματοῦχοι στήν Ἑλληνι-

στική Συρία ήταν ὁ ἐπί τῶν προσόδων (ὑπουργός Οἰκονομικῶν) καί ὁ ἀρχιγραμματεὺς τῶν δυνάμεων (ὑπουργός Στρατιωτικῶν).

Καί στὸν οἰκονομικὸ τομέα οἱ Σελευκίδες εἶχαν πιά ἐλεύθερη ὀργάνωση ἀπὸ τοὺς Πτολεμαίους. Τὰ πιά σημαντικὰ τους ἔσοδα ἦταν ἀπὸ τὴ φορολογία. Οἱ φόροι ἦταν σταθεροὶ καί ἔτσι περῖττει οὐ ἔλεγχος τῆς παραγωγῆς.

Ἡ ἴδρυση τῶν νέων πόλεων, ἡ αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ καί ἡ χρῆση κοινοῦ νομίματος εὐνόησαν τὸ ἐμπόριο στὴν Ἀσία. Ἐξωτικά προϊόντα κατέληγαν στὰ λιμάνια τῆς Συρίας κι ἀπὸ τὴν Ἄπω Ἀνατολή ἀκόμη καί ἑλληνικά προϊόντα ἔφταναν ἀντίστοιχα μέχρι τὸν Καύκασο, τὴν Ἀραβία καί τὶς Ἰνδίες. Ὅπως οἱ Πτολεμαῖοι, ἔτσι καί οἱ Σελευκίδες μέ βελτιώσεις στὴν ὕδρευση, στὴν καλλιέργεια καί στὴν ἐπιλογὴ τῶν σπόρων, αὐξήσαν τὴ γεωργικὴ παραγωγή. Οἱ τιμὲς τῶν εἰδῶν διατροφῆς, πού ἀνέβαιναν στὰ χρόνια τῶν Περσῶν, ὄχι μόνο σταθεροποιήθηκαν, ἀλλὰ καί ὑποχώρησαν στὰ ἑλληνιστικά χρόνια. Ἰχθυ ἀρδευτικῶν ἔργων, πού ἔγιναν ἀπὸ τοὺς Σελευκίδες στὴν Ἀσία, προκαλοῦν τὸ θαυμασμό ἀκόμη καί σήμερα.

4. ΝΕΟ ΠΝΕΥΜΑ ΣΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Ἡ δίψα γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ γνῶση, πού ἔδειξε ὁ Ἀλέξανδρος ὀργανώνοντας ἐξερευνητικὲς ἀποστολὲς καί συγκεντρώνοντας σπάνια ζῶα καί φυτὰ, συνεχίστηκε ἀπὸ τοὺς Διαδόχους. Τὸ νέο πνεῦμα στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, πού θεμελίωσε ὁ Ἀριστοτέλης, καί ἡ διεύρυνση τοῦ ἐπιστημονικοῦ ὀρίζοντα ἀπὸ τὶς κατακτήσεις ἀγνωστων ὡς τότε χωρῶν, σέ συνδυασμὸ μέ τὴ δημιουργικὴ δύναμη τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, προώθησαν τὶς ἐπιστῆμες σέ ὕψος ἀπίστευτο. Γιὰ πρώτη φορά χρησιμοποιήθηκε στὴν ἔρευνα τὸ πείραμα καί γράφτηκαν πάρα πολλὰ ἐπιστημονικά συγράμματα. Οἱ ἐπιστημονικὲς κατακτήσεις τῶν χρόνων ἐκείνων ἔβαλαν τὶς βάσεις τῆς σημερινῆς ἐπιστῆμης. Ἡ Ἀλεξάνδρεια ἔγινε σπουδαία ἔδρα τῶν φυσικομαθηματικῶν σπουδῶν. Οἱ γνῶσεις πού ἀποκτήθηκαν χρησιμοποιήθηκαν στὴν πρόοδο τῆς μηχανικῆς καί πραγματοποιήθηκαν τότε σημαντικὲς ἐφευρέσεις.

Μηχανική. Ὁ Κτησίβιος ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια ἐπινόησε ἀτμοκίνητη μηχανή. Ὁ Φίλων ἀπὸ τὸ Βυζάντιο ἔγραψε σύγγραμμα 9 βιβλίων μέ τίτλο *Μηχανικὴ Συλλογὴ*. Τὸ τέταρτο βιβλίο, γνωστὸ ἀπὸ ἀραβικὴ μετάφραση (μόνο αὐτὴ σώθηκε), ἀναφέρεται στὴν κατασκευὴ πυροβόλων.

Ὁ Ἡρώων, μαθητὴς τοῦ Κτησίβιου, ἔφτιαξε ρολοὶ, ἀρμόνιο ὑδραυλικῆς πίεσης καί μηχανήματα βολῆς μέ πιεσιμένο ἀέρα. Εἶχε ἀκόμη γράψει σύγγραμμα γιὰ τὸν κενὸ χῶρο, πού μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἀπαρχὴ τῆς σύγχρονης ὑδρομηχανικῆς καί ἀερομηχανικῆς. Ἀλλ' οἱ σπουδαῖες αὐτές ἐπινοήσεις δὲν ἐφαρμόστηκαν στὴν πράξη εὐρύτερα, γιατί οἱ δοῦλοι ἀφθονοῦσαν καί ἡ ἐργασία τῶν χειρῶν τους στοιχίζε φθηνότερα. Ἔνα εἶναι πάντως βέβαιον, ὅτι γιὰ τὴν τεχνολογία τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων ἀγνοοῦμε πολλὰ*.

Στὴν Αἴγυπτο ὁ Ἀρχιμήδης ἐπινόησε σύστημα ἀντλησης νεροῦ ἀπὸ τὸ Νεῖλο μέ ἐλικοειδῆ ἀντλία. Στὶς Συρακοῦσες, χρησιμοποιώντας συνδυασμὸ μοχλῶν, κατόρθωσε μέ μικρὴ δύναμη νὰ καθελκύσει τὴ Συρακοσία, ἕνα πολὺ μεγάλο πλοῖο τοῦ

* Αὐτὸ ἀποδείχτηκε καί ἀπὸ τὸν «ἀστρολάβο» τῶν Ἀντικυθῆρων. Ἔτσι εἶχε ὀνομαστῆ περιέργου κατασκευάσμα πού εἶχε βρεθεῖ στό ναυάγιο τοῦ ἀρχαίου πλοίου, πού μετέφερε καί τὸν περίφημο ἐφηβο τῶν Ἀντικυθῆρων. Πρόκειται γιὰ ἕνα ἀσυνήθιστο καί πολυσύνθετο μηχανήμα, γιὰ ἕνα ὑπολογιστὴ πολὺ πιά σύνθετο ἀπὸ τὰ τελειότερα σημερινὰ ρολογια. Τὸν χρησιμοποιοῦσαν στὰ ἑλληνιστικά χρόνια, γιὰ νὰ θροῦν τὴν ὥρα ἀνατολῆς καί δύσης τῶν ἀστρῶν καθὼς καί τὴν πορεία τους στό στερέωμα.

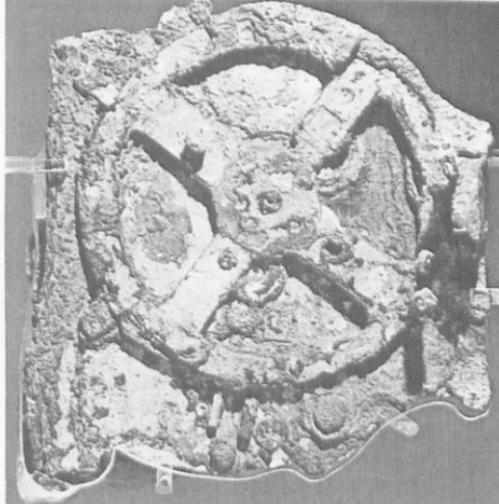
τύραννου Ίέρωνα. Τότε είπε την περίφημη φράση του: «Δός μοι πᾶ σῶ καί τὰ γὰν κινήσω». Ἐπινοώντας επίσης ὁ Ἀρχιμήδης τὴν ἀρχὴ τῆς ὑδροστατικῆς δημιουργήσε τὴν ὁμώνυμη ἐπιστῆμη.

Ίατρικὴ - Ἀνατομία. Μεγάλῃ πρόοδο σημείωσαν ἡ χειρουργικὴ καὶ ἡ βιολογία μὲ τις ἀνατομικὲς ἐρευνες ποὺ ἐγίναν στὴν Ἀλεξάνδρεια. Ὁ Ἡρόφιλος ἀπὸ τῆ Χαλκηδόνα, μαθητὴς τοῦ Ἱπποκράτη, ποὺ ἐζήσε στὴν Ἀλεξάνδρεια γύρω στὸ 300 π.Χ., ἦταν ὁ πρῶτος ἀνατόμος. Ἐκανε μάλιστα τομὲς μπρὸς σέ κοινὸ. Ἐρευνῆσε κυρίως τὸν ἐγκέφαλο καὶ τὸ νευρικὸ σύστημα. Πρῶτος ξεχώρισε τὰ αἰσθητήρια ἀπὸ τὰ κινήτηρια νεῦρα καὶ συσχέτισε τὸ νευρικὸ σύστημα μὲ τὸν ἐγκέφαλο. Ἐδωσε τὴν ὀνομασία τοῦ δωδεκαδάκτυλου καί, ξεχώρισε τὸ ὀπτικὸ νεῦρο τῶν ὀφθαλμῶν.

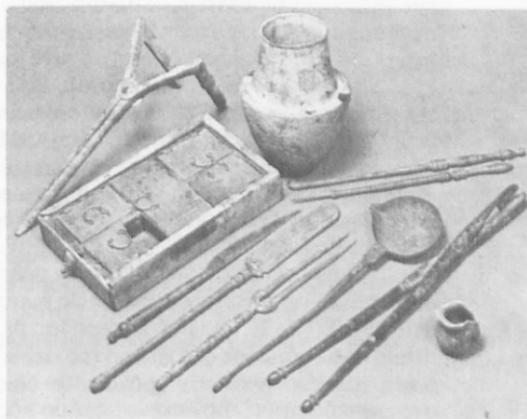
Πρῶτος ἐπίσης ὀνόμασε ἔτσι τὸν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα καὶ τὸν κερατοειδῆ. Ἐπινόησε ἀκόμη ὄργανο γιὰ τὴ μέτρηση τῶν σφυγμῶν, γιὰτὶ κατάλαβε τὴ σημασία τῆς μέτρησής τους, ποὺ καὶ σήμερα εἶναι βάση γιὰ τὴ διάγνωση πολλῶν ἀσθενειῶν. Οἱ διαπιστώσεις τοῦ γιατροῦ ἀπὸ τῆ Χαλκηδόνα προϋπέθεταν ἀνοιγμὰ τοῦ σώματος σέ ἐποχὴ ποὺ αὐτὸ νομιζόταν ἱεροσουλία. Ὁ Ἡρόφιλος πράγματι κατηγορήθηκε γιὰ ζωτομία (τομὴ σέ ζωντανὸ σῶμα) μαζί μὲ τὸ σύγχρονό του φυσιολόγο Ἐρασίστρατο, ποὺ ἔκανε ἐρευνες στὴν Ἀλεξάνδρεια γιὰ τὴν καρδιά. Λεγόταν ὅτι οἱ Πτολεμαῖοι εἶχαν ἐπιτρέψει νὰ δίνονται κακοῦργοι σέ γιατρούς, γιὰ νὰ κάνουν τομὲς στὸ ζωντανὸ τους σῶμα. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ Ἡρόφιλος ἔκανε πειράματα καὶ τομὲς σέ ζῶα μόνο, γιὰτὶ ἀναφέρει σέ σύγγραμμά του μιά οὐσία τοῦ ἐγκεφάλου, ποὺ βρίσκεται μόνο στὰ ζῶα. Τίς θεωρίες τοῦ Ἡροφίλου ἀναφέρει ὁ Γαληνός, περίφημος γιατρός καὶ βιολόγος ποὺ ἐζήσε στὴν Πέργαμο τὰ ρωμαϊκὰ χρόνια, στὸ ἔργο του Ἐγκυκλοπαίδεια, ἀπὸ ὅπου ἐγίναν γνωστὲς στὴν Εὐρώπῃ τὸ 16^ο αἶ.

Στὴν **βοτανολογία** μεγάλη ἦταν ἡ συμβολὴ τοῦ Θεοφράστου ἀπὸ τὴν Ἐρεσό τῆς Λέσβου: Ὁ Θεόφραστος, ποὺ διαδέχτηκε τὸν Ἀριστοτέλη στὴ διεύθυνση τῆς Περιπατητικῆς σχολῆς, ξεχώρισε κι ὀνόμασε 17 νέα φυτὰ. Στὸ ἔργο του *Περὶ Φυτῶν*, συγκέντρωσε τεράστιο ὕλικὸ ποὺ ἐπεξεργάστηκε μὲ ἐπιμέλεια, ἀκρίβεια καὶ συστηματικότητά.

Στὴ **Φυσικὴ** διακρίθηκε ὁ Στράτων, δάσκαλος τοῦ βασιλιᾶ τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαίου Φιλαδέλφου. Υἰοθετώντας τὴν ἀτομικὴ – μοριακὴ θεωρία τοῦ Δημοκρίτου

Ἡ «ἀστρολάβος» τῶν Ἀντικυθῆρων. Βρέθηκε στὴν πρώτη στὸν κόσμο ὑποβρύχια ἀρχαιολογικὴ ἐρευνα, ποὺ ἐγίνε στὰ Ἀντικυθῆρα στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας. Μόνο πρόσφατα δὴμως ἐξακριβώθηκε ἡ χρῆση του.

– Χειρουργικὰ καὶ ἀνατομικὰ ἐργαλεῖα ἑλληνικῶν χρόνων. Βρετανικὸ Μουσεῖο. Λονδίνο.

δημιούργησε ο Στράτων τη θεωρία για το κενό και προκαθόρισε έτσι το δρόμο των βετικών επιστημών.

Και η **Ζωολογία** προχώρησε πολύ. Ο Θεόφραστος και οι Στράτων συνέγραψαν βιβλία για τα ζώα. Οι Διάδοχοι ενδιαφέρθηκαν προσωπικά για την πρόοδο αυτής της επιστήμης. Ο Σέλευκος έστειλε στην Αθήνα ινδικό τίγρη. Ο Πτολεμαίος ο Α΄ στο Μουσείο, που ίδρυσε στην Αλεξάνδρεια, ένα είδος δηλαδή Ακαδημίας Επιστημών, όργανωσε ζωολογικό κήπο με σπάνια ζώα και έρεπτα της Αφρικής.

Μέ τη γνωριμία τόσων νέων χώρων προόδευσε και η **Γεωγραφία**. Οι γνώσεις της αυξήθηκαν με τον παράπλου του Ινδικού από τον Νέαρχο και των αραβικών ακτών από τις εξερευνητικές αποστολές που έστειλε ο Αλέξανδρος λίγο πριν πεθάνει. Ο Δικαίαρχος ο Περιπατητικός έκανε τον πρώτο χάρτη του τότε γνωστού κόσμου. Μέτρησε το ύψος των ελληνικών βουνών και όρισε την περιφέρεια της γης σε 300.000 στάδια.

Ο Έρατοσθένης από την Κυρήνη πίστευε ότι από την Ισπανία μπορούσε να πλεύσει κανείς ακολουθώντας τις ακτές της Αφρικής προς τις Ινδίες. Μέτρησε την περίμετρο της γης με βάση τη σκιά που δημιουργούσε την ίδια στιγμή ο ήλιος σε 2 πηγάδια, ένα στην Αλεξάνδρεια κι ένα στο Άσουάν. Έκανε λάθος κατά 322 μόνο χιλιόμετρα, αλλά και γι' αυτό δεν έφταιγε, γιατί η απόσταση Αλεξάνδρειας – Άσουάν του δόθηκε σαν 820 χιλιόμετρα, ενώ ήταν 800. Πρώτος ακόμη ο Έρατοσθένης όρισε τη θέση ενός σημείου με βάση τους παράλληλους και τους μεσημβρινούς. Τη μέθοδο αυτή τελειοποίησαν αργότερα ο Ίππαρχος και ο Κλαύδιος Πτολεμαίος.

Τα **Μαθηματικά** με τον Αρχιμήδη έφτασαν στη μεγαλύτερη ακμή τους.

Ο Εύκλειδης, δεύτερος μετά τον Αρχιμήδη μαθηματικός της αρχαιότητας, έζησε στην Αλεξάνδρεια γύρω στο 300 π.Χ. Κανένα σύγγραμμα δε χρησιμοποιήθηκε τόσους αιώνες, όσους το έργο του *Στοιχεία Γεωμετρίας* από 13 βιβλία. Η Ευρώπη τό έμαθε από αραβικές μεταφράσεις του 8ου αι. μ.Χ. Άλλα συγγράμματά του είναι τα *Όπτικά*, τα *Κάτοπτρα* και τα *Φαινόμενα* (άστρονομικά). Μεταξύ των μαθητών του ήταν και ο Πτολεμαίος ο Α΄ που, όταν κάποτε τον ρώτησε, αν μπορούσε να κάνει τό μάθημά του εύκολοτερο, ο Εύκλειδης του απάντησε ότι δεν υπάρχει βασιλική όδος για τη Γεωμετρία.

Έκπληκτική ήταν η πρόοδος στην **Άστρονομία**. Ο Ηρακλείδης από τον Πόντο πρώτος διακήρυξε ότι η γη στρέφεται γύρω από τον άξονά της. Τήν τολμηρή για την εποχή θεωρία υιοθέτησε ο Άρίσταρχος ο Σάμιος (3ος αι. π.Χ.), που έγραψε για τό μέγεθος και την απόσταση ήλιου – σελήνης και έξηγησε ότι η γη κάθε μέρα όλοκληρώνει μία στροφή γύρω από τον έαυτό της και κάθε χρόνο γύρω από τον ήλιο.

Ο Ίππαρχος από τη Νίκαια της Βιθυνίας, που έζησε στη Ρόδο κι έπειτα στην Αλεξάνδρεια, προώθησε την Άστρονομία. Όταν τό 134 π.Χ. παρατήρησε ένα νέο άστέρι, έγραψε κατάλογο με τη θέση 1000 άστέρων για τη χρήση των μεταγενέστερων, για νά ξέρουν δηλαδή ποιά άστέρια ύπήρχαν στην εποχή του και ποιά φάνηκαν αργότερα. Τό σύγγραμμά του Ίππαρχου είναι η βάση των νεώτερων άστρονομικών καταλόγων και έχει συντελέσει στην καθιέρωση των ελληνικών όνομασιών των άστέρων και άστερισμών.

Η ίδρυση τόσων νέων ελληνικών πόλεων ανέπτυξε την **πολεοδομία**. Η Αλεξάνδρεια και η Αντιόχεια είχαν θαυμάσια ρυμοτομία και μεγάλο πληθυσμό. Η Σελεύκεια, στις όχθες του Τίγρη, λίγο ύστερούσε σε πληθυσμό από την Αλεξάνδρεια. Τό σύστημα που έφάρμοσε στά χρόνια του Περικλή ο Ίππόδαμος τώρα γενικεύτηκε. Ο Ιστορικός των Έλληνιστικών χρόνων Πολύβιος παρομοιάζει την ελληνιστική πόλη με στρατόπεδο ρωμαϊκής λεγεώνας. Δύο κύριες λεωφόροι, που σε σχήμα σταυρού τη

Άριστερά: άνασκαφές στήν Άλεξάνδρεια άποκάλυψαν τό επιβλητικό αυτό ελληνικό ταφικό μνημείο. 3ος αϊ. π.Χ.

Δεξιά: 'Η διπλή κιονοστοιχία τής ανατολικής (στενής) πλευράς του ναού του 'Απόλλωνα στα Δίδυμα τής Μιλήτου. 'Η διάμετρος κάθε κολόνας είναι περίπου 2 μέτρα. 'Ο ναός είναι ίωνικού ρυθμού. Χαρακτηριστική είναι ή πλούσια διακόσμηση τής βάσης των κιόνων. 3ος αϊ. π.Χ.

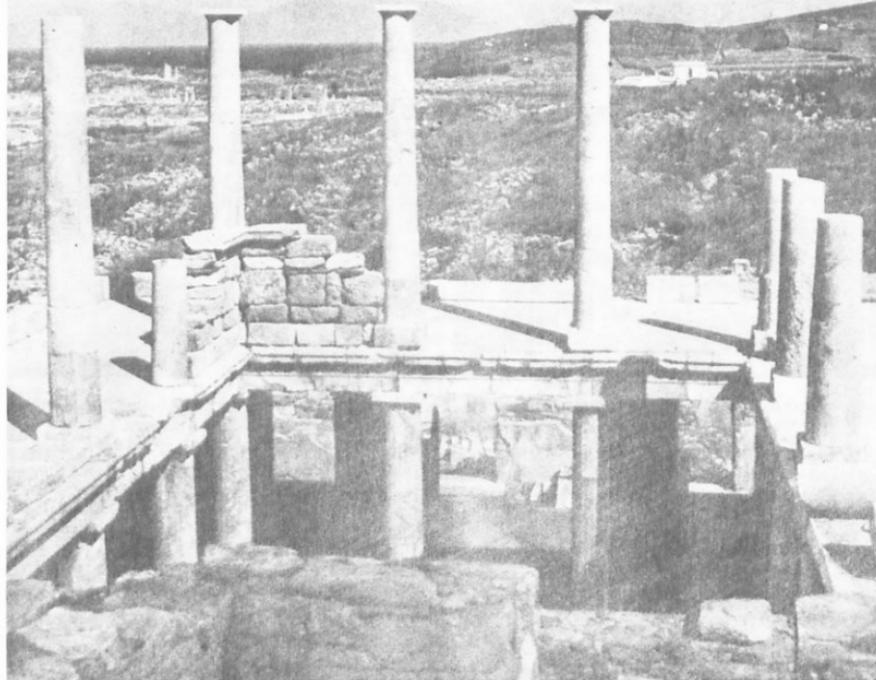
χώριζαν σέ 4 τετράγωνα, τερμάτιζαν σέ 4 πύλες. Όπως άποδειχτηκε άπό τίς άνασκαφές, ή 'Αγορά βρισκόταν στή μιά πλευρά του κύριου δρόμου, άλλά ποτέ πάνω σ' αυτόν. Στίς 3 πλευρές τής είχε στοές κι άλλα δημόσια κτήρια. 'Η τέταρτη πλευρά τής ήταν άνοικτή στον κύριο δρόμο. 'Ο προσανατολισμός τής πόλης ήταν τέτοιος, ώστε όλα τά σπίτια νά έχουν ήλιο τό χειμώνα και θέα πρός τή θάλασσα. Οί δρόμοι είχαν ωραία πλακόστρωση (Σμύρνη). Αύστηρά πρόστιμα επιβάλλονταν γιά τή ρύπανση (Πέργαμος). Περίφημη ήταν ή ρυμοτομία τής 'Αλεξάνδρειας. Δύο μεγάλες λεωφόροι πλάτους 31 μ., πού διασταυρώνονταν σέ μεγάλη πλατεία, χώριζαν τήν πόλη σέ 4 συνοικίες. Δημόσιοι κήποι κάλυπταν μεγάλο μέρος τής. 'Ανάλογη ήταν ή μεγαλοπρέπεια τής πρωτεύουσας των Σελευκιδών 'Αντιόχειας, στίς όχθες του ποταμού 'Ορόντη. 'Από τό κέντρο τής διερχόταν μεγαλόπρεπη λεωφόρος μήκους 3 χιλιομέτρων. Μέ τή λεωφόρο αύτή, πού στολιζόταν μέ στοά τετραπλής κιονοστοιχίας, διασταυρώνονταν άλλη, κι αύτή μέ μαρμαρινες στοές. 'Η 'Αντιόχεια άπόκτησε πληθυσμό 500.000 κατοίκων και συναγωνίστηκε τήν 'Αλεξάνδρεια σέ οικονομική και πολιτιστική άκμή.

Στήν 'Αρχιτεκτονική κυριάρχησε ό Κορινθιακός ρυθμός και πρωτοχρησιμοποήθηκε ή γνώση άπό τό Βαβυλώνα άψίδα και καμάρα. Τά σπίτια κτίζονταν πιό άνετα και πολυτελή κι οί έσωτερικοί τους τοίχοι στολιζόνταν μέ τοιχογραφίες. Προστέθηκε περιστύλιο* στό αίθριο** και χρησιμοποιήθηκε πολύ τό μάρμαρο. Είναι χαρακτηριστική ή γνώμη γιά τήν 'Αλεξάνδρεια, ότι δέ μπορούσε νά καεί, γιατί ήταν κτισμένη μέ μάρμαρο. Λόγω τής άστυφιλίας άρχισαν νά κτίζονται και πολυώροφα οικοδομήματα. Τό επιβλητικότερο κτήριο κτίστηκε στήν 'Αλεξάνδρεια άπό τόν περίφημο άρχιτέκτονα Σώστρατο, άπό τήν Κνίδο. 'Ηταν ό περίφημος φάρος τής, πού οικοδομήθηκε στά χρόνια του Πτολεμαίου του Β' του Φιλαδέλφου (283 - 246 π.Χ.), στή νησίδα Φάρο, άπό τήν όποια κι όνομάστηκε έτσι. Τό καταπληκτικό αυτό οικοδόμημα είχε ύψος 130 μ. Στήν κορυφή του 8 κολόνες ύποστήριζαν θόλο πού κάτω του έκαιγε φωτιά. Τό φώς άντανακλούσαν κοίλα κάτοπτρα σέ μεγάλη άπόσταση.

Ίστοριογραφία. Τό πνεύμα πού μετάδωσε ό 'Αριστοτέλης και τό ένδιαφέρον πού προκάλεσαν οί μακεδονικές κατακτήσεις έδωσαν ώθηση στήν ίστοριογραφία τής έποχής. Γενικεύτηκαν οί ίστορίες πόλεων (κατά τό πρότυπο των 'Αθιδογράφων) και γιά πρώτη φορά γράφτηκαν ίστορίες πολιτικών άνδρων, κατά τό παράδειγμα του

*Σειρά κιόνων όλόγυρα.

**'Εσωτερική έξοικη αύλή.

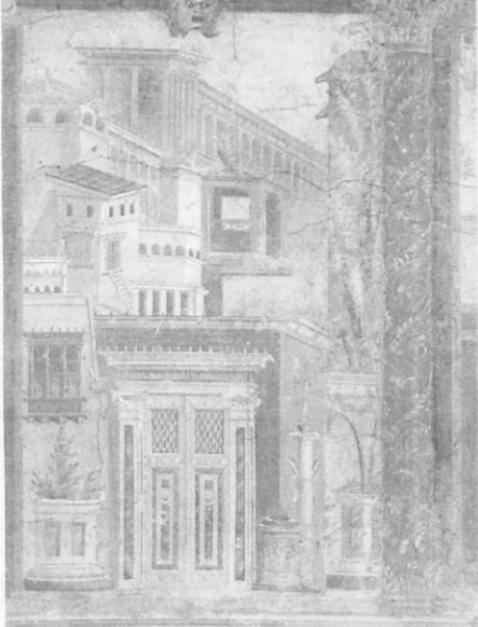
Ίδιωτικό οίκημα στη Δήλο με περιστύλιο στο αίθριο (έσωτερική αυλή). Όλόγυρα ήταν τὰ δωμάτια.

Ἀλεξάνδρου ἢ φιλοσόφων καὶ καλλιτεχνῶν. Ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλη Ἀριστόξενος ἔγραψε βίους φιλοσόφων κι ὁ Ἀντίγονος ἀπὸ τὴν Κάρυστο βίους καλλιτεχνῶν. Ὁ Ἄρατος ὁ Σικυώνιος ἔγραψε αὐτοβιογραφία του. Ἀγαπητὸ θέμα τῆς ἐποχῆς ἦταν ἡ Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις. Οἱ καλύτερες ἐξιστορήσεις τῆς «Ἀναβάσεως» γράφτηκαν ἀπὸ τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου Πτολεμαῖο (τὸ μετέπειτα βασιλιά τῆς Αἰγύπτου) καὶ Ἀριστόβουλο, πού πήραν μέρος στὴν ἐκστρατεία. Στὸ ἔργο τους βασίστηκε ὁ Ἀρριανὸς, γιὰ νὰ ἐξιστορήσει τὴν ἐκστρατεία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Τὰ μετὰ τὸν Ἀλέξανδρο γεγονότα ἐξιστόρησε ὁ Ἰερώνυμος ἀπὸ τὴ Θράκη, στρατηγὸς τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ. Τὸ ἔργο του χρησιμοποίησε ἀργότερα ὁ Διόδωρος Σικελιώτης, ὁ σπουδαιότερος Ἕλληνας ἱστορικός στὴ Δύση.

Τὴν Ἑλληνιστικὴ ἱστοριογραφία τῆς κύριας Ἑλλάδας ἐκπροσωπεῖ ὁ Πολύβιος ἀπὸ τὴ Μεγαλόπολη. Μερικοὶ ἱστορικοὶ τὸν θεωροῦν δεῦτερο μετὰ τὸ Θουκυδίδη. Ὁ Πολύβιος περιέγραψε τὰ γεγονότα τῆς περιόδου 264 - 146 π.Χ. σὲ 40 βιβλία. Πίστευε ὅτι, ἐπειδὴ τὰ ἴδια αἷτια ὀδηγοῦν στὰ ἴδια ἀποτελέσματα, εἶναι δυνατὴ ἡ πρόβλεψη τοῦ μέλλοντος μὲ τὴ μελέτη τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ἀφοῦ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνονται. Γι' αὐτὸ ὁ Πολύβιος ὀνομάστηκε δάσκαλος τῶν μελλοντικῶν γεγονότων.

Ἡ φιλολογικὴ ἐπιστὴμη. Οἱ Πτολεμαῖοι ἔδειξαν μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ φιλολογία, ἐπιστὴμη πού δημιουργήθηκε στὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια. Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ δηλαδὴ, δὲ χαρακτηρίζεται τόσο ἀπὸ τὴ συγγραφή νέων ἔργων, ὅσο ἀπὸ τὴ μελέτη καὶ τὸ σχολιασμὸ τῶν παλιότερων. Τὰ κλασσικὰ ἔργα ἀντιγράφονταν καὶ κυκλοφοροῦσαν σὲ μεγάλο ἀριθμὸ στίς ἀγορὲς τῶν πόλεων. Ἀλλὰ μὲ τὴ συνεχὴ τους ἀντιγραφή εἰσώρρησαν λάθη. Ἡ ἀνάγκη νὰ ἀποκατασταθοῦν τὰ κείμενα καὶ νὰ δίνονται ἐρμηνευτικὲς σημειώσεις γιὰ τὴν κατανόηση λέξεων, πού δὲν χρησιμοποιοῦσαν στοὺς χρόνους αὐτοὺς καὶ γι' αὐτὸ ἦταν δυσνόητες (π.χ. λέξεις τοῦ Ὁμήρου) δημιούργησε τὴ φιλολογικὴ ἐπιστὴμη. Νέα ποιητικὰ εἶδη τῆς ἐποχῆς ἦταν ἡ Ἀλεξανδρινὴ καὶ ἡ Βουκο-

λική ποίηση. Κύριοι εκπρόσωποι της πρώτης είναι ο *Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος* καὶ ὁ *Καλλίμαχος*. Ὁ Ἀπολλώνιος ἔγραψε τὸ ἔπος *Ἀργοναυτικά* κι ὁ Καλλίμαχος τοὺς *Ὑμνους*. Τὰ ποιήματα αὐτὰ διακρίνονται γιὰ τὴ γλώσσικὴ τελειότητα, ἀλλὰ δὲν ἔχουν δύναμὴ ἔμπνευσης. Ἐκπρόσωπος τῆς Βουκολικῆς ποίησης, πού εἶναι προσπάθεια ἀντίδρασης στὴν ἀστυφιλία τῆς ἐποχῆς, ἦταν ὁ *Θεόκριτος ὁ Συρακόσιος*. Ἐζήσε γύρω στὸ 300 π.Χ. Γνωστὸ εἶναι τὸ ἔργο του *εἰδύλλια*. Στὴν κωμωδία τῆς ἐποχῆς διακρίθηκε ὁ *Λυκόφρων*, συγγραφέας 55 ἔργων. Καταγόταν ἀπὸ τὴ Χαλκίδα καὶ ἐζήσε στὴν Ἀλεξάνδρεια, ὅπου ὁ Πτολεμαῖος ὁ Φιλάδελφος τοῦ εἶχε ἀναθέσει τὴ διεύθυνση τοῦ τμήματος κωμωδίας τῆς ξακουστῆς Ἀλεξανδρινῆς βιβλιοθήκης. Ὁ *Εὐφορίων* ἀπὸ τὴ Χαλκίδα, διεθυντῆς τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀντιόχειας, διακρίθηκε ἐπίσης στὴν ποίηση, ἦταν ὅμως δυσνόητος γιὰ τὸ ὕφος του καὶ τοὺς ἀρχαϊσμούς του.

Τοιχογραφία τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. μὲ σκηνικὸ κωμωδίας. Μητροπολιτικὸ Μουσεῖο Ν. Ὑόρκης.

Ἡ ρητορικὴ διδάχθηκε καὶ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη σὰν τομέας εὐρύτερης παιδείας. Περιορίστηκε ὅμως στοὺς δῆμους, στὰ δικαστήρια, στὴ διπλωματία καὶ στὶς βασιλικές αὐλές. Γνωστὲς σχολὲς ρητορικῆς ὑπῆρχαν στὴ Ρόδο καὶ στὴ Δ. Μικρὰ Ἀσία.

Ἐπιστημονικὰ κέντρα. Βιβλιοθήκες. Τὸ Μουσεῖο τῆς Ἀλεξάνδρειας συνέβαλε πολὺ στὴν πρόοδο τῶν ἐπιστημῶν. Στὸ Μουσεῖο τῆς Ἀλεξάνδρειας καλλιεργήθηκαν εὐρύτερα οἱ ἐπιστῆμες. Ἦταν δηλαδὴ ἓνα εἶδος Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν. Οἱ Πτολεμαῖοι, προστάτες τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν, θέλησαν μὲ τὸ Μουσεῖο νὰ κάνουν τὴν Ἀλεξάνδρεια μεγάλο πνευματικὸ κέντρο. Τὸ Μουσεῖο τῆς Ἀλεξάνδρειας, συνέχεια τῶν Πτολεμαϊκῶν ἀνακτόρων, περιελάμβανε Ἀστεροσκοπεῖο, Ἀνατομεῖο, Βοτανολογικὸ καὶ Ζωολογικὸ κῆπο, αἴθουσες διαλέξεων καὶ τὴν περίφημὴ Ἀλεξανδρινὴ Βιβλιοθήκη μὲ τὸὺς 700.000 τόμους της, πού ἡ πυρκαγιά της χαρακτηρίστηκε ὡς ἡ μεγαλύτερη συμφορὰ στὴν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ. Ἦταν ἡ πρώτη μεγάλη βιβλιοθήκη στὸν κόσμο. Στὰ βιβλία της ὑπῆρχε ὅλη ἡ σοφία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Μὲ τὴν πυρκαγιά τὰ περισσότερα χάθηκαν γιὰ πάντα. Ὁ ζωολογικὸς κῆπος τοῦ Μουσείου εἶχε λεοπαρδάλεις, ἀγριόγατους, βοοειδῆ τῶν Ἰνδῶν καὶ τῆς Ἀφρικῆς, ρινόκερους, πύθωνες 15 μ., ἀκόμη καὶ ἀρκουῶδες πολικές. Εἶχε ἐπίσης ὅλα τὰ εἶδη τῶν ἔξωτικῶν πτηνῶν. Ἀνάλογο πλοῦτο εἶχε καὶ ὁ Βοτανολογικὸς κῆπος.

Τὸ Μουσεῖο διέθετε καὶ καταλύματα γιὰ τοὺς λόγιους, πού ζοῦσαν ἐκεῖ μὲ ἀνεση, γιὰ νὰ ἀφιερώνονται στὴν ἔρευνα, νὰ διδάσκουν καὶ νὰ δίνουν διαλέξεις. Ἐκεῖ δίδασκε ὁ Εὐκλείδης μαθηματικὰ κι ὁ Ἡρόφιλος ἀνατομία καὶ φυσιολογία. Ὁ Πτολεμαῖος ὁ Β' παρακολουθοῦσε ὁ ἴδιος μαθήματα φυσιολογίας καὶ ὁ Πτολεμαῖος ὁ Γ' μαθηματικά.

Στὴν Ἀντιόχεια, πού βοήθησε στὴ διάδοση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὁ *Ἀντίοχος Φιλοπάτωρ* (2ος αἰ. π.Χ.) ἱδρυσεν Μουσεῖο καὶ ὀνομαστὴ βιβλιοθήκη. Ἀλλὰ ἡ δευτέρη ξακουστὴ βιβλιοθήκη τῆς ἀρχαιότητος, μετὰ τὴν Ἀλεξανδρινή, ἦταν τῆς Περγάμου,

όπου οι Άτταλίδες βασιλιάδες της προστάτευσαν τά γράμματα μέ παρόμοιο ζήλο, όπως και οι Πτολεμαίοι.

Η ανάπτυξη τών επιστημών στά έλληνιστικά χρόνια όφειλόταν στό ενδιαφέρον τών Διαδόχων, στις οικονομικές προϋποθέσεις πού δημιούργησε ή διευρύνηση του έμπορίου και στην έπαφή μέ τήν Άσία, τής όποιás μερικές έπιτεϋξεις, όπως ή βαβυλωνιακή άστρονομία, άξιοποιήθηκαν από τούς Έλληνες. Στη διάδοση του νέου πνεύματος άσκησαν επίδραση τά επιστημονικά ιδρύματα, οι βιβλιοθήκες και ή πλατιά χρήση νέων γραφικών ύλων. Όταν οι Πτολεμαίοι άπαγόρευσαν τήν έξαγωγή παπύρου από τήν Αίγυπτο, ή Πέργαμος τελειοποίησε τήν κατεργασία τών δερμάτων μικρών ζώων, πού όνομάστηκαν *περγαμηνές* από τόν τόπο τής κατασκευής τους. Στην έπεξεργασία τής νέας γραφικής ύλης χρησιμοποιήθηκαν άκόμη και δέρματα έμβρύων κατσικιών, γιά νά είναι οι περγαμηνές λεπτές. Άφου έγραφαν στις περγαμηνές, τίς τύλιγαν σέ κυλίνδρους, πού τοποθετούσαν σέ ράφια τών βιβλιοθηκών. Άπό κάθε κύλινδρο κρεμόταν σέ κομματάκι περγαμηνής ή παπύρου ό τίτλος του περιεχομένου του και τό όνομα του συγγραφέα. Υπήρχαν και βιβλιοθηκάριοι, πού έγινεσαν *γραμματείς* ή *έπιμεληταί τών βιβλιοφυλακίων*, και κατάλογοι πού διευκόλυναν τήν άνεύρεση του κυλίνδρου. Βιβλιοθήκες είχαν άρκετές πόλεις τής Μ. Άσίας, ή Κύπρος, ή Κρήτη, ή Ρόδος, ή Κως, ή Σάμος, ή Δήλος και ή Εύβοια. Στην ήπειρωτική Ελλάδα, εκτός από τήν Άθήνα, βιβλιοθήκες είχαν ή Σπάρτη, ή Πέλλα, οι Φίλιπποι, οι Δελφοί και ή Έπίδαυρος.

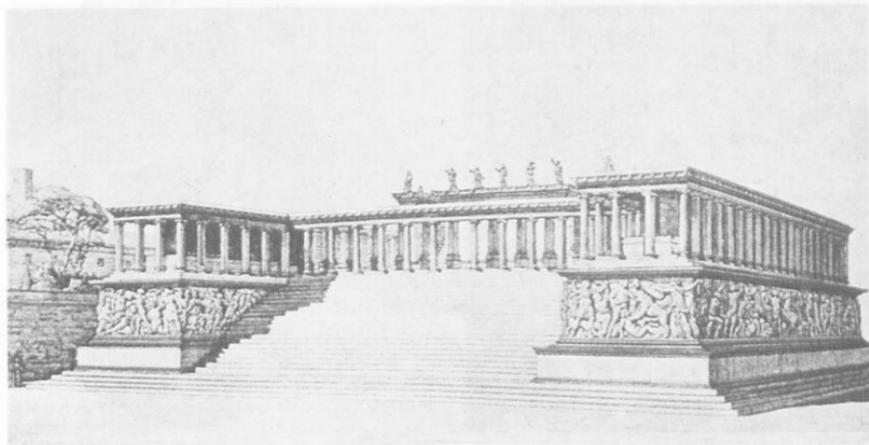
5. Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

Στόν τομέα τής τέχνης συναγωνίστηκαν οι πόλεις Άλεξάνδρεια, Άντιόχεια, Πέργαμος και Ρόδος. Η έλληνιστική τέχνη σημείωσε βαθειά άλλαγή, πού δέν είναι παρακμή, αλλά εξέλιξη και προσαρμογή στό ρεύμα τής εποχής. Η γαλήνια δύναμη του Φειδία, ή χάρη του Πραξιτέλη, τό πάθος του Σκόπα και ή λεπτότητα του Λυσιππου άνήκουν πιά στό παρελθόν. Τήν τέχνη τών γλυπτικών σχολών τής Ρόδου και τής Περγάμου χαρακτηρίζουν ή άγωνία, οι γεμάτες ταραχή κινήσεις κι ό ψυχικός ή και ό σωματικός πόνος. Άλλο χαρακτηριστικό τής τέχνης τών έλληνιστικών χρόνων είναι τό έπιβλητικό και τό πομπώδες, πού όφειλόταν στό γεγονός ότι πολλοί καλλιτέχνες εργάζονταν στις αύλές τών μοναρχών, όπου εύρισκαν προστασία. Όμως οι νέες τάσεις στη γλυπτική δέν παύουν νά άποτελοϋν εξέλιξη τής τέχνης του 4ου αι. π.Χ. μέ τό ρεαλισμό τους και τίς έντονες κινήσεις του σώματος.

Περίφημα είναι τά γλυπτά τής Περγάμου, πού ή άκρόπολή της μετά τή νίκη

«Ο Διόνυσος πάνω σέ πάνθηρα. Ένα από τά άραιότερα ψηφιδωτά πού σώθηκαν από τόν άρχαίο κόσμο. Έκπληκτική είναι ή ζωντάνεια, ή άγριότητα κι ή έλαστικότητα στις περιφανεές κινήσεις του ζώου. Σε αντίθεση μέ αυτές έρχεται ή θεϊκή άταραξία του Διονύσου πού μέ τή θέλρησή του μόνο κατευθύνει τό ζώο. Δήλος. «Οίκια Προσωπειών» 100 π.Χ.

Αναπαράσταση του θωμού της Περγάμου (180 - 150 π.Χ.)

έναντιόν τῶν Γαλατῶν στολίστηκε μέ θαυμάσια μνημεῖα. Τό πιό ἐπιβλητικό κι ὠραῖο ἦταν ὁ μέγας θωμός τοῦ Δία, ἓνα ἀπό τά ἑπτὰ θαύματα τῆς ἀρχαιότητος. Οἰκοδομήθηκε ἀπό τόν Εὐμένη τό Β' (197-159 π.Χ.). Ὁ θωμός τῆς Περγάμου εἶναι τό σπουδαιότερο ἀπό ὅσα δείγματα σώζονται τῆς ἑλληνιστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἀλλά βρίσκεται μακριά ἀπό τό χώρο στόν ὁποῖο ἀνεγέρθηκε. Μεγάλο μέρος του ἔχει μεταφερθεῖ κομμάτι-κομμάτι ἀπό τή Μ. Ἀσία στό Ἀρχαιολογικό Μουσείο τοῦ Βερολίνου (σήμερα ἀνατολικό). Μνημειακή σκάλα ὁδηγεῖ σέ ἐξέδρα σχήματος Π, πού περιβάλλεται ἀπό ἰωνικές κιονοστοιχίες. Τή βάση τοῦ θωμοῦ στολίζει ὀλόγυρα ζωφόρος μήκους 130 καί ὕψους 2.30 μ. Τά ἀνάγλυφά της παρουσιάζουν μέ μεγάλη τέχνη καί ἐκρηκτική δραματικότητα μάχη θεῶν καί γιγάντων, συμβολική τῆς Ἑλληνογαλατικῆς σύγκρουσης στήν Ἀσία. Πρόκειται γιά ἓνα ἀπό τά λίγα μεγαλειώδη ἔργα πού ἔγιναν στήν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ τόλμη, ἡ βιαιότητα τῶν κινήσεων καί ἡ ὀρμή τῶν μορφῶν συγκλονίζουν.

Περίφημα ἦταν καί τά χάλκινα ἀγάλματα πού ὁ βασιλιάς Ἄτταλος ὁ Α' (241-197 π.Χ.) ἔστησε στήν ἀκρόπολη τῆς Περγάμου σέ ἀνάμνηση τῆς νίκης κατά τῶν Γαλατῶν.

Ἡ γλυπτική σχολή τῆς Ρόδου φημιζόταν γιά τό ρεαλισμό καί τή γνώση τῆς ἀνατομίας. Χαρακτηριστικό καί πασίγνωστο ἔργο της εἶναι ὁ *Λαοκόων*. Εἶναι ἀπίστευτη ἡ ἔνταση τῆς ἀγωνίας καί τῆς μυικῆς προσπάθειας πού δείχνει τό πρόσωπό του, καθώς ἀγωνίζεται νά σωθεῖ ὁ ἴδιος καί νά ἀποσπάσει τά παιδιά του ἀπό τό θανάσιμο ἀγκάλιασμα τῶν φιδιῶν. Αὐτό τό μνημειακό ἔργο κατασκευάστηκε ἀπό τοὺς Ρόδιους γλύπτες Ἀγῆσανδρο, Ἀθηνόδωρο καί Πολύδωρο. Ληλατημένο ἀπό τοὺς Ρωμαίους, βρέθηκε τό 1506 στά εἰρεῖπια τοῦ παλατιοῦ τοῦ Νέρωνα στή Ρώμη. Ὁ Μιχαήλ Ἄγγελος ἦταν ἀπό τοὺς πρῶτους πού ἀποθαύμασαν τότε τό ἑλληνικό καλλιτέχνημα.

Ἡ τέχνη ἐξακολούθησε νά ἀκμάζει καί στήν κυρίως Ἑλλάδα. Στήν Ἀττική κι ἄλλοι ὑπῆρχαν ἀκόμη ἀκαμαία καλλιτεχνικά ἐργαστήρια. Ἐργο ἀττικοῦ ἐργαστήριου φαίνεται νά εἶναι ὁ «τζόκευ» πού βρέθηκε στή θάλασσα τοῦ Ἀρτεμῖσιου στή Β. Εὐβοία. Ἡ κίνηση τοῦ ἀλόγου, πού στηρίζεται στά πίσω μόνο πόδια του, ἀποτελεῖ τόλμημα στήν ἱστορία τῆς πλαστικῆς.

Ἀπό τά τελευταῖα ἔργα τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς εἶναι καί ἡ Ἀφροδίτη τῆς Μήλου. Ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στό γυμνό σῶμα καί τίς πτυχές τοῦ χιτῶνα της, ἡ

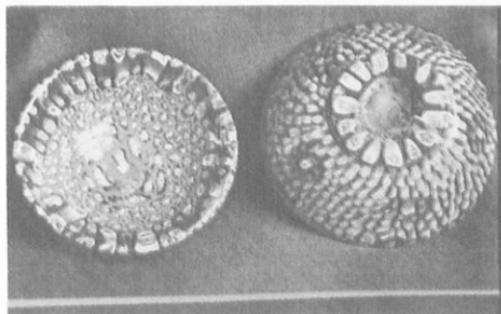

Άριστερά: ο Λαοκόων προσπαθεί να σώσει τον εαυτό του και τα παιδιά του από τα φίδια. Έργο της γλυπτικής σχολής της Ρόδου. Είναι εκπληκτικός ο ρεαλισμός, το πάθος των μορφών κι η ανατομική γνώση του ανθρώπινου σώματος. Ο μικρός γυιός του Λαοκόοντα φαίνεται έτοιμος θάνατος, ενώ ο μεγαλύτερος είναι κοντά στη διάσωση. Μουσείο Βατικανού. Ρώμη. Δεξιά: με το πορτραίτο αυτό σε χαλκό (2ος Πος αι. π.Χ.) ή ελληνιστική τέχνη φτάνει στο απόκορύφωμα του ρεαλισμού της. Τα φοβισμένα μάτια, το μισάνοικτο στόμα, τα βουλιαγμένα μάγουλα, το άτημέλητο μαλλί δείχνουν στο πρόσωπο του ηλικιωμένου ανθρώπου που τον εγκαταλείπουν οι δυνάμεις του, το φόβο για το θάνατο, που κανείς δεν μπορεί να αντιμετωπίσει. Μουσείο Νεάπολης. Ιταλία.

Άριστερά: μορφή γίγαντα που καταβάλλεται από τη θεά Άθηνά. Λεπτομέρεια από τη Γιγαντομαχία που κοσμούσε τη βάση του θωμού της Περγάμου.

Δεξιά: ο δίσκος Φαρνέζε κατασκευάστηκε στην Αλεξάνδρεια ένα περίπου αιώνα μετά την ίδρυσή της. Το άγγείο είναι το πολυτιμότερο σκεύος αυτού του είδους στον κόσμο. Σκαλίστηκε σε σαρδόνυχα, ημιπολύτιμη πέτρα, που έχει στρώματα διαφόρων χρωμάτων. Έτσι ανάλογα με το βάθος που σκάλιζε ο τεχνίτης, πετύχαινε διαφορετικά χρώματα. Άριστερά εικονίζεται ο Νείλος με το κέρασ της Αμάλθειας. Πάνω από τη μεσαία μορφή, που θυμίζει τον Μ. Αλέξανδρο, οι έτήσιοι άνεμοι (μελέμια), που βοηθούσαν τον πλού στο Νείλο. Στα δεξιά δύο νύμφες. Έθνικό Μουσείο Νεάπολης. Ιταλία.

Άριστερά: Το σπουδαιότερο κέντρο ύαλουργίας στα έλληνιστικά χρόνια ήταν η Άλεξάνδρεια. Η τεχνική με την οποία φτιάχτηκε το σκεύος της φωτογραφίας επηγήθηκε από Έλληνες τεχνίτες στην Άλεξάνδρεια. Γυάλινες φόρμες ποικίλων χρωμάτων και σχημάτων ένσωματώνονταν σε διάφανο γυαλί. 1ος αι. π.Χ. Μουσείο Αρχαίας Τέχνης, Μόναχο.

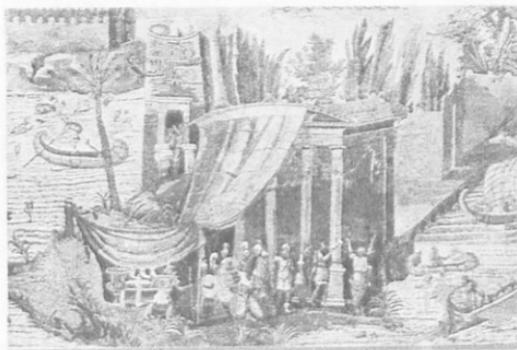
Δεξιά: Γλυπτό της Περγάμου: Γαλάτης την ώρα που πεθαίνει από τραύμα θανάσιμο. 220 π.Χ. Μουσείο Καπιτώλιου, Ρώμη. Το έργο είναι χαρακτηριστικό της τέχνης της γλυπτικής σχολής της Περγάμου. Ο πόνος, ο θάνατος, η θιαιότητα είναι συχνά θέματα της σχολής αυτής. Η ρωμαλεότητα κι ο ρεαλισμός αποτελούν άλλα χαρακτηριστικά της τέχνης της. Το τραχύ μαλλί, το άσυνήθιστο μουστάκι και το περιέργο κόσμημα στο λαιμό του γαλάτη τονίζουν την αρχαία ελληνική αντίληψη για τους θαρβάρους. Ο καλλιτέχνης παρουσιάζει στο γλυπτό το γαλάτη άκαλλιέργητο και άξεστο αλλά και με συμπάθεια για την αγωνία του θανάτου του. Με ρεαλισμό αποδίδει επίσης τα φυλετικά του χαρακτηριστικά καθώς και τα τραύματά του. Το έργο είναι μαρμάρινο αντίγραφο αγάλματος όρειχάλκινου.

σοβαρότητα του προσώπου και η όλη χάρη του έργου, που βρίσκεται σήμερα στο Παρίσι, στο Μουσείο του Λούβρου, κάνουν το άγαλμα άνεπανάληπτο.

Την περίοδο εκείνη αναπτύχθηκε και η ζωγραφική καθώς και η τέχνη των ψηφιδωτών. Τα ελληνιστικά ψηφιδωτά επηρέασαν τόσο στα θέματα όσο και στην τεχνολογία τους την τέχνη των λαών της Εύρώπης, της Άφρικής και της Άσίας επί πολλούς αιώνες. Περιφέρημο είναι το ψηφιδωτό του 2ου αι. π.Χ. της Πομπηίας, που εικονίζει τη μάχη της Ίσσοϋ. Έχει πλάτος 5 μ. περίπου και ύψος 2.50 μ. και αποτελείται από 1.500.000 περίπου μικρές ψηφίδες μεγέθους ρυζιού. Το ψηφιδωτό αυτό έχει έξαιρετική σημασία, γιατί μπορεί να μās δώσει μιá άμυδρη ιδέα των χαμένων πινάκων της ελληνιστικής ζωγραφικής, επειδή αντίγραφε πιστά γνωστό πίνακα του ζωγράφου Φιλοξένου από την Ερέτρια. Ο Φιλόξενος χρησιμοποίησε στο έργο του αυτό μόνο τέσσερα χρώματα και τα ίδια χρώματα αντίγραφετηκαν στο ψηφιδωτό. Η ταραχή και η άγνωση της μάχης εικονίζονται σ' όλη τους τη δραματικότητα, αλλά είναι ιδιαίτερα εκδηλές στα μάτια του Βουκεφάλα και των άλόγων του άρματος του Δαρείου. Αν το ψηφιδωτό δημιουργεί τέτοια έντύπωση, καταλαβαίνουμε τί συναίσθημα θά προκαλούσε ο πίνακας που χάθηκε.

Η Άλεξάνδρεια ήταν και όνομαστό κέντρο ύαλουργίας. Έλληνες τεχνίτες ώφελήθηκαν από την πείρα των ανατολικών στην ύαλουργία κι έφτιαξαν κομψότατα σκεύη από πολύχρωμο γυαλί, εφάμιλλα των περίφημων σύγχρονων γυαλικών Μουράνο της Βενετίας. Το συνήθως μπλέ, κόκκινο ή μαύρο διάφανο γυαλί τους κοσμούσαν έσωτερικά ποικιλόχρωμα σχήματα. Άλλά τα πιό ώραια και πολύτιμα σκεύη, που δέν ξαναφτιάχτηκαν από ανθρώπινο χέρι, ήταν τα άγγεια με τίς άνάγλυφες παραστά-

σεις, πού κατασκευάζονταν από πολύτιμες πέτρες ή θαλάσσια δστρακα. Τά κομψά αυτά καλλιτεχνήματα κατασκευάστηκαν μέ μιά τεχνική πού αναπτύχθηκε μόνο στήν πτολεμαϊκή 'Αλεξάνδρεια.

Ψηφιδωτό αλεξανδρινής τέχνης από τό Πρενέστε τής 'Ιταλίας. Σκηνή από τό Νείλο μέ «'Ελληνες τών Πτολεμαϊκών χρόνων».

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Σέ ποιούς τομείς ίδίως ή έπαφή 'Ελλήνων καί 'Ασιατών ώφέλησε τούς δευτέρους;
2. 'Επηρεάστηκαν οι 'Ελληνες από τούς 'Ασιάτες; Πού περισσότερο;
3. Γιατί προόδευσε τό έμποριο στήν 'Ασία στούς χρόνους τών Διαδόχων;
4. Ποιά ήταν ή προσφορά του «Μουσειου» τής 'Αλεξάνδρειας στήν ιστορία του πολιτισμού;
5. Σέ τί διαφέρουν βασικά ή κλασική καί ή έλληνιστική τέχνη; Μπορούμε μέσα από αυτές νά δούμε καί τό βαθύτερο πνεύμα τών έποχών πού τίς δημιούργησαν;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Α. Reinach, Μετάφρ. Ξ. Μακκά, σ. 249)

'Η άκτινοβολία του 'Ελληνισμού

«'Ο μεγάλος Γερμανός ιστορικός Droysen έχει δώσει τόν τίτλο 'Ιστορία του 'Ελληνισμού

στό έργο του όποίου ό πρώτος τόμος έπιγράφεται 'Ιστορία 'Αλεξάνδρου του Μεγάλου. Κι αυτό είναι απόλυτα δίκαιο. 'Ο 'Ελληνισμός, ώς δύναμη επέκτασης, είναι έργο του 'Αλεξάνδρου. Είδαμε τόν 'Ελληνισμό νά σχηματίζεται καί μετά νά άκτινοβολεί σέ ένα κύκλο πού όλοένα πλαταίνει. Δημιούργησε τά περισσότερα άριστουργήματα. 'Αλλά αυτά τά άριστουργήματα, τόσο τά καλλιτεχνικά όσο καί τά φιλολογικά, θά έφταναν άραγε μέχρι τήν έποχή μας χωρίς τόν 'Αλέξανδρο;»

(Στράβωνα ΙΖ', 1, 8. Μετάφρ. Ε.Β)

'Η 'Αλεξάνδρεια

«'Η πόλη όλη διαιρείται μέ δρόμους κατάλληλους για ίππεις καί άρματα καί μέ δύο λεωφόρους πολύ φαρδιές πού έχουν πλάτος μεγαλύτερο από ένα πλέθρο καί ή κάθε μιά κόβει τήν άλλη κάθετα στή μέση. 'Η πόλη έχει ώραία άλση, ιερά καί άνάκτορα, πού καλύπτουν τό ένα τέταρτο ή καί τό ένα τρίτο τής όλης έκτασής της. Γιατί, ό καθένας από τούς βασιλείς φιλοδοξούσε νά τήν κοσμήσει μέ μνημεία πρόσθετα μέ δική του δαπάνη καί μέ

νέα κτίσματα στά ύπάρχοντα, ὥστε νά λέγεται ἀπό ποιητή "τό 'να κτίμα πάνω στό άλλο"... Τό Μουσείο εἶναι ἐπίσης τμήμα τῶν 'Ανακτόρων καί ἔχει χώρο γιά περίπατο, ἐξέδρα (ἡμικυκλικό χώρο μέ περιστύλιο) μέ καθίσματα καί μεγάλο κτήριο, ὅπου διαμένουν οἱ λόγιοι».

(Στράβωνα Β, 3,4. Μετάφρ. Α. 'Αρβανιτόπουλου)

'Αποστολή ἀπό τήν Αἴγυπτο στίς Ἰνδίες

«... Ἀναφέρει (ὁ 'Ηρακλείδης Ποντικός, μαθητή τῶν Πλάτωνα), ἔνα Εὐδοξοῦν Κυζικηνόν, ὁ ὁποῖος εἶχε μεταβεῖ στήν Αἴγυπτο κατά τήν ἐποχὴν τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Εὐεργέτου... καί συνειργάσθη μέ τόν βασιλέα καί τούς ἐπιτελεῖς του διά τόν διάπλου τοῦ Νεῖλου πρὸς τὰς πηγάς. 'Ετυχε λοιπὸν νά φέρον οἱ φύλακες τοῦ μυχοῦ τοῦ 'Αραβικοῦ κόλπου ἕναν Ἰνδὸν πρὸς τόν βασιλέα καί τοῦ ἔλεγον ὅτι τόν εὗρον ἡμιθανή καί μόνον μέσα εἰς ἕνα πλοῖον, μέ τό ὅποῖον εἶχεν ἔλθει, ἀλλά δέν ἐγνώριζον ποῖος ἦτο καί ἀπό πῶδ', διότι δέν κατενόουν τήν γλῶσσάν του· ὁ βασιλεὺς τόν παρεδῶσε εἰς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι θά τόν ἐδίδασκον νά ὁμιλῇ ἐλληνιστί. 'Όταν ἔμαθε νά ὁμιλῇ, διηγῆθη ὅτι ἤρχετο ἀπό τήν Ἰνδικήν καί περιεπλανήθη, ἐσώθη δέ εἰς τό μέρος ἐκεῖνον μόνος, ἀφοῦ ἔχασεν ὄλους τούς συντρόφους του ἀπό τήν πείναν· τώρα δέ πού ἐσώθη, ὑπεσχέθη εἰς τόν βασιλέα νά ὀδηγήσῃ διά θαλάσσης εἰς τὰς Ἰνδίας τούς ἀνθρώπους πού θά ἐξέλεγε· ἕνας ἐξ αὐτῶν ἦτο καί ὁ Εὐδόξος. 'Αφοῦ λοιπὸν ἐπῆγεν εἰς τὰς Ἰνδίας φέρων δῶρα, ἐπανήλθε φορτωμένος καί αὐτός μέ ἀρώματα καί πολυτίμους λίθους, ἀπό τούς ὁποῖους ἄλλους φέρον πρὸς τὰ κάτω οἱ ποταμοὶ μαζί μέ τὰ χαλκία καί ἄλλους τούς ἐξάγουσιν σκάπτοντες τήν γῆν... Κατά τήν ἐπάνοδόν του παρεσῆρθη ὑπὸ ἀνέμων πέραν τῆς Αἰθιοπίας· εἰς μερικοῦς τόπους ὅπου ἐπληθίσασε, συνῆψε φιλικὰς σχέσεις μέ τούς ἐκεῖ κατοικοῦς δίδων εἰς αὐτούς τρόφιμα καί οἶνον καί γλυκίσματα ἀπό σῦκα, τὰ ὁποῖα ἐκεῖνοι δέν εἶχον, καί ἀντί αὐτῶν ἐλάμβανε ὕδωρ καί πληροφορίας· ἔγραψε καί μερικὰ ἀπό τὰ λεγόμενά των...».

(Διοδώρου Σικελιώτη Γ, 18,4. Μετάφρ. Ε. Β.)

'Ο Πτολεμαῖος ὁ Εὐεργέτης στέλνει ἀποστολή γιά τήν ἐξερεύνηση τῶν παραλίων τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσης

«Καί ὁ Πτολεμαῖος ὁ Γ', πού ἀγαποῦσε πολύ τό κυνήγι τῶν ἐλεφάντων πού ζοῦν στήν περιοχή αὐτή, ἔστειλε ἕναν ἀπό τούς φίλους του ὀνομαζόμενον Σιμίμια νά ἐπισκεφθεῖ τήν χώρα (τῶν Ἰχθυοφάγων, στά παράλια τῆς Ἐρυθρᾶς) αὐτός μέ τὰ κατάλληλα ἐφόδια ἐξερεύνησε μέ

ἐπιμέλεια τίς φυλές πού κατοικοῦν στά παράλια, καθώς θεβαιώνει ὁ 'Αγαθαρχίδης, ὁ ἰστοριογράφος ἀπό τήν Κνίδο».

(Ἰωσήπου, Κατ' Ἀπίωνος, Β', 42-43. Μετάφρ. Κ. Φριλίγγου)

Οἱ Ἐβραῖοι στήν Ἀλεξάνδρεια

«... Ἀπό ἔλλειψη κατοίκων δέ μάζεψε ἐκεῖ ὁ Ἀλέξανδρος, στήν πόλη πού ἔκτισε μέ τόσο ζήλο ('Αλεξάνδρεια), μερικούς ἀπό τούς δικούς μας, παρά δοκιμάζοντάς τους ὄλους μέ προσοχή γιά τήν ἀρετή τους καί γιά τήν πισότητά τους, ὡστε μονάχα ἔδωσε στούς δικούς μας αὐτή τήν τιμή. Γιατί τό τιμοῦσε τό ἔθνος μας, ὅπως λέει γιά μᾶς καί ὁ Ἐκαταῖος, πῶς γιά τήν καλωσύνη καί τήν ἀφοσίωση πού δεῖξαν σ' αὐτόν οἱ Ἰουδαῖοι, προσάρτησε στή χώρα τους τή Σαμάρεια καί τήν ἀφησε μάλιστα ἀφορολόγητη».

(Διοδώρου Γ, 6, 2-4. Μετάφρ. Ε. Β.)

'Ο Ἑλληνισμός ἐπιδρά στήν Αἰθιοπία

«Στή Μερὴ τῆς Αἰθιοπίας οἱ ἱερεῖς εἶχαν τόση δύναμη, ὥστε, ὅταν ἤθελαν, παράγγελλαν στό βασιλιά τοῦ τόπου ὅτι οἱ θεοὶ ἐπιθυμοῦσαν νά βάλει τέλος στή ζωὴ του. Οἱ βασιλίδες ἀπό δεισιδαιμονία ὑπάκουαν κι αὐτοκτονοῦσαν.

Στά χρόνια τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Β' ὁ βασιλιάς τῶν Αἰθιοπῶν Ἐργαμένιος, πού πῆρε ἐλληνική μόρφωση καί σπουδᾶσε φιλοσοφία, πρῶτος τόλμησε νά περιφρονῆσει τέτοιο μῆνυμα. Γιατί ἔχοντας ἀποκτήσει φρόνημα ἀντάξιο τῆς βασιλείας ἤλθε μέ στρατιώτες του στόν ἱερό χώρο, ὅπου ἦταν ὁ χρυσός ναός τῶν Αἰθιοπῶν, καί τούς μέν ἱερεῖς ἔσφαξε, τό δέ ἔθιμο κατήργησε».

(Πολυβίου ΙΑ', 34, 14-16. Μετάφρ. Ε. Β.)

'Ο Ἄντιοχος ὁ Μέγας

«... Δέν ὑπόταξε μόνο τούς σατραπείες στά θάθη τῆς Ἀσίας ἀλλά καί τίς παραθαλάσσιες πόλεις καί τούς ἄρχοντες τῆς ἐδῶ μεριάς τοῦ ὄρους Ταύρου καί μέ δύο λέξεις ἐξασφάλισε τό βασίλειο, ἀφοῦ κατέπληξε μέ τή γενναίότητα καί τή δραστηριότητα τοῦ ὄλους τούς ὑπόδουλους· γιατί μέ αὐτήν τήν ἐκστρατεία του φάνηκε ἄξιος τῆς βασιλείας ὄχι μόνο στήν Ἀσία ἀλλά καί στήν Εὐρώπη».

(Ἀθηναίου, Δειπνοσοφισταί, Δ', 155 β. Μετάφρ. Ε. Β.)

Στήν αὐλή τοῦ Ἄντιοχοῦ τοῦ Μεγάλου

«... Στήν αὐλή τοῦ βασιλιά Ἄντιοχοῦ, πού ὀνομάστηκε Μεγάλος, στό δεῖπνο χόρευαν

ενοπιοι όχι μόνο οι φίλοι του βασιλιά, αλλά και ο ίδιος. Όταν δέ ήλθε ή σειρά νά χορέψει, ό 'Ηγησιάναξ ό 'Αλεξανδρέυς άπό τήν Τρωάδα, πού έγγραφε τίς «ιστορίες», άφου σηκώθηκε όρθιος είπε: Τί άπό τά δύο, βασιλιά, θέλεις, νά μέ δεις νά χορεύω άσχημα ή νά μέ ακούσεις νά άπαγγέλλω ώρσία δικά μου ποιήματα; Άφου του ζήτησε νά άπαγγείλει, τόσο εύχαριστήθηκε ό βασιλιάς, ώστε ό 'Ηγησιάναξ έγινε ένας άπό τούς φίλους του».

(Παυσανία Η', 33, 3. Μετάφρ. Ε. Β.)

Ή άκμή τής 'Αλεξάνδρειας καί τής 'Αντιοχείας

«Άλλά ή πόλη του 'Αλεξάνδρου στήν Αίγυπτο καί του Σελεύκου στόν ποταμό 'Ορόντη, πού ιδρύθηκαν πρόσφατα, έχουν φτάσει στήν τωρινή τους έκταση καί άκμή, γιατί ή τύχη τίς ένυοεί».

'Ιωσήπου, 'Ιουδαϊκή 'Αρχαιολογία, ΣΤ, 189 - 191)

'Ο 'Ιουδαίος 'Ιώσηπος γράφει στή «Κοινή»

('Ο Δαυίδ) ..«κατέθηκεν έκ του χειμάρρου λίθον ένα καί άρμόσας τή σφενδόνη βάλλει επί τόν Γολιάθον εις τό μέτωπον» καί διήλθεν έως του έγκεφάλου τό θληθέν, ώς εύθύς καρωθέντα πεσειν τόν Γολιάθον επί τήν όψιν... πεσών δ' ό Γολιάθος ήττα καί φυγή γίνεται Παλαιστίνους.»

('Ιπποκράτη, Περί Διαιτήτς 'Οξέων, 2. Μετάφρ. Κ. Μητρόπουλου)

Οί ασθένειες όξειας μορφής

«Προπάντων δέ ήθελον επαινέσει τόν

ιατρόν εκείνον, όστις εις τά όξέα νοσήματα, τά όποία θανατώνουν τούς πλείστους, ώριζε διάφορόν τι, άπό ό,τι όρίζει διά τά χρόνια νοσήματα, τό όποιον θά έκαλυτέρευε τήν κατάσταση του πάσχοντος. Είναι δέ τά όξέα νοσήματα όσα οι άρχαίοι έκάλεσαν πλευριτίη, περιπνευμονίαη, φρενίτηη (πυρετό μέ παραλήρημα), λήθαργον καί καύσον (μεγάλο πυρετό) καί όσα είναι επακόλουθα τούτων, τών όποίων οι συνεχείς πυρετοί προκαλούν τόν θάνατον».

(Ευκλείδη, Στοιχειά, Α,5.)

Τά ίσοσκελή τρίγωνα

«Τών ίσοσκελών τριώνων αι πρόσ τη βάσει γωνίαί ίσαι άλληλαις εισίν, καί προσεκβληθεισών τών ίσων εύθειών αι υπό τήν βάσιν γωνίαί ίσαι άλληλαις έσονται.»

(Γαληνού, Περί Κεφάλου. Μετάφρ. Ε. Β.)

Τά είδη τών κεφάλων

«'Ο κεφαλος άνήκει στό γένος τών λεπιδωτών ψαριών καί γεννιέται όχι μόνο στή θάλασσα αλλά καί στίς λίμνες καί στά ποτάμια· γί αυτό οι κατά περιοχές κεφαλοι διαφέρουν πολύ μεταξύ τους. Καλύτερη είναι ή σάρκα τών κεφάλων πού τρέφονται σέ καθαρή θάλασσα, σ' αυτές δέ πού όνομάζονται λιμνοθάλασσες είναι χειρότερη· άπό τούς κεφαλους πού γεννιούνται στά ποτάμια είναι καλύτεροι όσοι ζοϋν σ' εκείνους τούς ποταμούς, πού τό ρεύμα τους είναι όρμητικό καί μεγάλο· σ' εκείνους πού λιμνάζουν δέν είναι καλοί».

Ο ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ (ΑΠΟ ΤΟ 2^Ο ΑΙΩΝΑ π.Χ. ΩΣ ΤΟΝ 3^Ο ΑΙΩΝΑ μ.Χ)

Η ιστορία της Αρχαιότητας συμπληρώνεται και κλείνει με τη Ρωμαϊκή Ιστορία ο ελληνιστικός κόσμος απορροφήθηκε σταδιακά (μέσα στους δυο τελευταίους προ-χριστιανικούς αιώνες) από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Στους κόλπους της αυτοκρατορίας αυτής αναπτύχθηκε ο χριστιανισμός· αυτή η θρησκεία και η ελληνική παράδοση συνετέλεσαν αργότερα στη μεταμόρφωση του ανατολικού Ρωμαϊκού Κράτους σε Βυζαντινό (από το 330 μ.Χ.). Έτσι η Ρωμαϊκή Ιστορία καταλήγει στην αρχή του Μεσαίωνα και αφήνει τη ρωμαϊκή κληρονομιά διάσπαρτη στον ευρωπαϊκό χώρο: ρωμαϊκή τέχνη, γλώσσα, νομοθεσία, διοικητική παράδοση, ιδέα και ανάμνηση μίας οίκουμενικής ένότητας.

1. ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

Μιά ρωμαϊκή παροιμία συνόμιζε τη μακράιωνη προσπάθεια που χρειάστηκε για τη δημιουργία του Ρωμαϊκού Κράτους: Roma non est condita in una die (ή Ρώμη δέ χτίστηκε σέ μία μέρα). Η ιστορία του Ρωμαϊκού Κράτους, που κυριάρχησε σέ όλες τίς χώρες γύρω από τη Μεσόγειο και για όρισμένη περίοδο έκτεινόταν ώς τη Βρετανία, τη Δακία (σημερινή Ρουμανία) και την Άρμενία, έχει τουτό τό ιδιαίτερο γνώρισμα: δέν ήταν έργο κάποιου μεγάλου ήγέτη και κατακτητή, δέν ήταν αποτέλεσμα κάποιου σχεδίου· δημιουργήθηκε σταδιακά μέ τη συμμετοχή και επενέργεια πολλών παραγόντων (τών ρωμαίων πολιτών, που για άρκετούς αιώνες μετείχαν στά κοινά και ένδιαφέρονταν για τά κοινά και πολέμησαν για τό μεγαλείο της Ρώμης, και τίς Ρωμαϊκής Συγκλήτου, που για πολλούς αιώνες χειριζόταν μέ σύνεση, μέ συνέπεια και εύκαμψία την έξωτερική πολιτική).

Η παράδοση τοποθετεί χρονικά την ίδρυση της Ρώμης στό 753 π.Χ. Η παράδοση αυτή είναι δημιούργημα μεταγενέστερο και συνδέεται μέ τό χρονολογικό σύστημα που χρησιμοποίησαν οι ρωμαίοι (από την κτίση της πόλης, ab urbe condita). Στην πραγματικότητα λατινικά (ρωμαϊκά) χωριά ύπήρχαν στην περιοχή της Ρώμης από τό 10^ο αι. π.Χ.

Βορειότερα ζούσαν οι Έτρουσκοι μέ τη δική τους πολιτιστική παράδοση. Στά νοτιότερα παράλια άνθούσαν ελληνικές αποικίες, φορείς του ελληνικού πολιτισμού. Στά δυτικά της Σικελίας και τά άλλα νησιά και παράλια της δυτικής Μεσογείου, κυριαρχούσαν οι έμποροναυτικοί Φοίνικες. Άνάμεσα σ' αυτές τίς τρεις δυνάμεις γεννήθηκε και επεκτάθηκε σταδιακά κι επίμονα τό ρωμαϊκό κράτος, που είχε άφετηρία του τούς περιτειχιμένους 6 λόφους της Ρώμης*.

Πολιτειακές έξελίξεις - θεσμοί. Ως τό 510 π.Χ. τό πολίτευμα της Ρώμης ήταν βασιλεία· που σήμαινε πιθανότατα την έτρουσική παρουσία στην Ρώμη. Τότε οι Ρωμαίοι απομάκρυναν τόν τελευταίο βασιλιά κι έγκαθίδρυσαν πολίτευμα, που είναι

* Λόφος Καπιτωλίου, Παλατινού κλπ. Ένας 7ος λόφος, ό Άθεντινός, περιτειχίστηκε τόν 4^ο αιώνα και άπαρτίστηκε έτσι ή έπτάλοφη πόλη.

γνωστό ως Δημοκρατία (509 - 31 π.Χ.). Ἡ Κοινωνική σύνθεση ἀναφέρει δυο τάξεις πολιτῶν: τοὺς πατρίκιους (περίπου 8%) καὶ τοὺς πληβείους (92%). Τίς ἐξουσίες νέμονταν κυρίως οἱ πατρίκιοι· οἱ πληβεῖοι πάλεψαν αἰῶνες διεκδικώντας ἴση συμμετοχή στὰ ἀνώτερα ἀξιώματα.

Συγκεκριμένα: ἡ Σύγκλητος ἀπαρτιζόταν ἀπὸ 300 πατρίκιους καὶ χειριζόταν τὰ οικονομικὰ τοῦ κράτους, τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ, τὰ στρατιωτικὰ. Οἱ ὑπάτοι ἦταν ἄρχοντες αἰρετοὶ γιὰ ἓνα χρόνο, εἶχαν τὴν ἀρχηγία τοῦ στρατοῦ καὶ δὲ μπορούσαν νὰ ἐπανεκλεγοῦν, πρὶν περάσουν δέκα χρόνια ἀπὸ τὴν προηγούμενη θητεία τους. Ὁ καθένας εἶχε δικαίωμα ἀρνησιкуρίας στὶς πράξεις τοῦ ἄλλου. Ὡς τὸ 367 π.Χ. ὑπάτοι μπορούσαν νὰ γίνουν μόνο οἱ πατρίκιοι. Οἱ πραιτορες εἶχαν δικαστικὰ καθήκοντα. Ὡς τὸ 367 τὸ ἀξίωμα αὐτὸ ἐπαίρναν μόνο πατρίκιοι. Ἀπὸ τὸ 242 π.Χ. ἐμφανίζεται καὶ πραιτορας γιὰ τοὺς ξένους (praetor peregrinus)* γιὰ τὴν ἐπίλυση διαφορῶν ἀνάμεσα σὲ ρωμαίους πολίτες καὶ ξένους ἢ ἀνάμεσα σὲ ξένους.

Οἱ ἀγορανόμοι ἐπέβλεπαν τὸ τοπικὸ ἐμπόριο, τοὺς νόμους δανεισμοῦ, συναλλαγῶν καὶ διανομῆς ἀγαθῶν, καὶ μεριμνοῦσαν ἐπίσης γιὰ τοὺς δρόμους.

Ἡ σημαντικότερη κατάρκτηση τῶν πληβείων ἦταν τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγουν δικούς τους ἀντιπροσώπους (δημάρχους), γιὰ νὰ μετέχουν στὴ σύγκλητο. Οἱ δήμαρχοι εἶχαν τὸ δικαίωμα ἀρνησιкуρίας ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων τῆς συγκλήτου, ἀν διέβλεπαν σ' αὐτέες ζημιά γιὰ τοὺς πληβείους. Ἡ θητεία τους ἦταν ἐνιαύσια. Προέδρευαν στὴ λαϊκὴ συνέλευση καὶ εἶχαν δικαίωμα νὰ εἰσηγοῦνται νόμους γιὰ ψήφιση. Καθένας εἶχε δικαίωμα ἀρνησιкуρίας ἐναντι τῶν ἄλλων· ἔτσι ἦταν ἀρκετὸς ἓνας – εὐνοημένος ἢ προωθημένος ἀπὸ τοὺς πατρίκιους—γιὰ νὰ ἀνατρέψει τίς ἀποφάσεις τῶν ὑπολοίπων.

Λαϊκὲς συνελεύσεις. Θεωρητικὰ μετεῖχαν σ' αὐτέες ὅλοι οἱ πολίτες καὶ μάλιστα οἱ πληβεῖοι· πρακτικὰ μετεῖχαν μόνο ὅσοι ζοῦσαν μέσα στὴ Ρώμη· Ὡς τὸ 287 π.Χ. τὰ ψηφίσματά τους χρειάζονταν ἐπικύρωση ἀπὸ τὴ Σύγκλητο. Ἀπὸ τὸ ἔτος ἐκεῖνο μὲ τὸ λεγόμενο νόμο τοῦ Ὀρτενσίου οἱ ἀποφάσεις τῆς ἐκκλησίας ἀποτελοῦσαν νόμους. Ἡ ἐπικύρωση τῆς Συγκλήτου ἦταν τυπικὴ.

Κατακτήσεις: Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 5ου καὶ 4ου αἰῶνα π.Χ. οἱ Ρωμαῖοι κυριάρχησαν στὴν κεντρικὴ Ἰταλία καὶ ἀπόκρουσαν μὲ ἐπιτυχία τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Γαλατῶν (390 π.Χ.). Κατὰ τὸν 3^ο αἰῶνα ἐπεκτάθηκαν στὴ νότια Ἰταλία. Ὡς τὸ 265 π.Χ. εἶχαν κυριαρχήσει στὴ Μεγάλῃ Ἑλλάδῃ. Σὲ λίγο ἄρχισαν δραματικὴ πάλῃ μὲ τὴν Καρχηδόνα καὶ ἐπέκτειναν τὴν κυριαρχία τους στὴ βόρεια Ἰταλία, στὴν Ἰθρική χερσόνησο καὶ σ' ὅλη τὴ Σικελία (τὸ 212 π.Χ. κατέλαβαν τίς Συρακοῦσες).

Ἦδη εἶχαν βρεῖ ἀφορμὴ γιὰ ἐπέμβαση στὴ Βαλκανικὴ Χερσόνησο· ἀκολούθησαν μιά σειρά πόλεμοι (Μακεδονικοί), ποὺ εἶχαν ἀποτέλεσμα ἡ Μακεδονία (148 π.Χ) καὶ ἡ ὑπόλοιπῃ Ἑλλάδα (146 π.Χ.) νὰ γίνουν ἐπαρχίαι ρωμαϊκῆς*. Τὸν ἴδιο χρόνο οἱ Ρωμαῖοι ἰσοπέδωσαν τὴν Καρχηδόνα. Νωρίτερα εἶχαν ἔρθει σὲ σύγκρουση μὲ τὸν Ἀντίοχο τὸν Γ' τῆς Συρίας. Τὸ 133 π.Χ. πεθαίνοντας ὁ βασιλιάς τῆς Περγᾶμου Ἄτταλος Γ' ἄφησε τὸ κράτος του κληρονομιά στοὺς Ρωμαίους (πρᾶξη πρωτοφανῆς στὴν ἱστορία). Ὑστερα ἀπὸ αἰματηρὴ ἀντίσταση (133-129) οἱ Περγαμηνοὶ ἀναγκάστηκαν νὰ δεχτοῦν τὴ μοῖρα τους. Ἐτσι ἡ Ρώμη κυριάρχησε ἀπὸ τὸ Γιβραλτάρ ὡς τὴ δυτικὴ Μ. Ἀσία. Ἀλλὰ ἡ

* ἄλλοδαπός, ξένος.

**Κύριες φάσεις αὐτῶν τῶν πολέμων εἶναι: Ἡ ἤττα τοῦ βασιλιᾶ τῆς Μακεδονίας Φιλίππου τοῦ Ε' στίς Κυνὸς Κεφαλὲς ἀπὸ τὸν ὑπάτο Φλαμίνιο τὸ 197 π.Χ. Ἡ ἤττα τοῦ Περσέως (γιοῦ τοῦ Φιλίππου τοῦ Ε) ἀπὸ τὸν Αἰμίλιο Παῦλο στὴν Πύδνα τὸ 168 π.Χ. Ἡ ἤττα τοῦ στρατοῦ τῆς Ἀχαικῆς Συμπολιτείας στὴ Σκάρφια τῆς Λοκρίδας, τὸ 147 π.Χ., καὶ στὴ Λευκόπετρα τῆς Κορινθίας, τὸ 146 π.Χ.

επεκτατική πολιτική είχε δυσάρεστα επακόλουθα για τους ίδιους τους νικητές· είχε έρθει ή ώρα ή Ρώμη να πληρώσει το τίμημα της νίκης.

2. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΝΙΚΗΤΩΝ

Ο πλούτος των επαρχιών. Τό σταδιακό αποτέλεσμα των κατακτήσεων μπορεί να συνοψιστεί στα παρακάτω: ο πλούτος των επαρχιών πήγαινε περισσότερο σε ιδιωτικά χέρια παρά στο δημόσιο ταμείο. Οι διοικητές των επαρχιών (άνθυπατοι) προέρχονταν από την τάξη των μεγάλων αξιωματούχων (ύπατοι, πραιτορες, συγκλητικοί)· και αγοράζαν τη θέση του άνθυπατου με την πρόθεση να εισπράξουν πολλαπλάσια από εκείνα που όφειλαν να διαθιβάσουν στο κράτος και που είχαν δαπανήσει, για να εξασφαλίσουν το διορισμό τους. Ένα ανέκδοτο της εποχής έλεγε ότι ο ρωμαίος διοικητής επαρχίας έπρεπε να συγκεντρώσει τρεις (παράνομες) μερίδες από την επαρχία του: μία για να πληρώσει εκείνους που τον δάνεισαν ως την έκλογή του, μία για να εξαγοράσει τους δικαστές (σε περίπτωση που θα παραπεμπόταν σε δίκη για οικονομικά σκάνδαλα) και μία για να ζήσει άνετα, με ρωμαϊκή δηλαδή πολυτέλεια – την υπόλοιπη ζωή του. Η παλιά ρωμαϊκή προσήλωση στη δικαιοσύνη και την πατρίδα είχε εξασθενήσει κάτω από το βάρος του πλούτου που έφεραν οι κατακτήσεις και που διέφθειρε τις συνειδήσεις. Εύκολος ήταν ο πλουτισμός για τους στρατηγούς, που διοικούσαν και λεηλατούσαν τις νέες επαρχίες, για τους επιχειρηματίες της εποχής, που άσκούσαν εμπόριο στην περιοχή της Μεσογείου με όρους που οι ίδιοι καθόριζαν από το διοικητικό κέντρο, τη Ρώμη, και για τους τοκογλύφους της Ρώμης, που δάνειζαν με έπιτόκια ληστρικά.

Οι ελεύθεροι γεωργοί. Όσο για τους μικροκαλλιεργητές, αυτούς που θυσιάζονταν ως στρατιώτες για το μεγαλείο της Ρώμης, η εξέλιξη ήταν τραγική: είτε ως στρατιώτες απουσίαζαν χρόνια και όταν γύριζαν έβρισκαν το κτήμα τους πουλημένο ή υποθηκευμένο με όρους τόσο βαριούς, ώστε δεν απέμενε λύση άλλη από την τελική έκποιηση, είτε (κι όταν ακόμα ήταν παρόντες και καλλιεργούσαν τα κτήματά τους) αδυνατούσαν να συναγωνιστούν τους μεγαλοκτηματίες (που χρησιμοποιούσαν δούλους και έκαναν έντακτη καλλιέργεια με χαμηλό κόστος παραγωγής). Έτσι αναγκάζονταν πρώτα να δανειστούν με ύψηλα έπιτόκια και τελικά να πουλήσουν το μικρό κτήμα τους, για να μεγαλώσει εκείνο του μεγαλοκτηματία.

Αναγκάζονταν λοιπόν οι μικροκαλλιεργητές, οι παλιοί ελεύθεροι γεωργοί (ή σπονδυλική στήλη της παλιάς ρωμαϊκής κοινωνίας) να παίρνουν το δρόμο για τις πόλεις, κυρίως για τη Ρώμη, όπου έβρισκαν ανεργία, άσποργία και παροχή άρτου και θεαμάτων για λόγους ησυχίας και τάξης. Εκεί υποχρεώνονταν να προσκολληθούν ως προστατευόμενοι σε κάποιον ισχυρό παράγοντα. Η περυσία που τους απόμενε ήταν η ιδιότητα του Ρωμαίου πολίτη, δηλαδή η ψήφος που τη διέθεταν κατά τη βούληση του προστάτη τους. Άλλο περιουσιακό στοιχείο ήταν τα παιδιά τους (λατινικά *proles*, απ' όπου ο νεώτερος όρος προλετάριοι).

Οι κατακτήσεις είχαν αυτό το κοινωνικό αποτέλεσμα και δημιούργησαν ένα τεράστιο πρόβλημα που ζητούσε τη λύση του. Η λύση θα ήταν να δοθούν κτήματα στους άκτημονες, για να ξαναγίνουν δημιουργικά κύτταρα της κοινωνίας. Τέτοιο μέτρο όμως δεν ήταν πρόθυμοι βέβαια να προτείνουν οι συγκλητικοί, αφού αυτοί είχαν τα μεγάλα κτήματα. Μόνο οι δήμαρχοι μπορούσαν να το προτείνουν, ποί'IV άντιπροσώπευαν το λαό. Είχε ώριμάσει η κατάσταση για μία μεταρρύθμιση. Ήταν
ώρα των Γράκχων.

χία.

Προσπάθεια μεταρρυθμίσεων. Έκφραστής τής δυσφορίας του άνεργου και άκτημονα πληθυσμού έγινε ο Τιβέριος Γράκχος στην προεκλογική του κίνηση για θέση δημάρχου τό 133 π.Χ. Άμέσως πρότεινε άγροτική μεταρρύθμιση: νά περιοριστούν δηλαδή τά μεγάλα κτήματα σέ 500 πλέθρα (καί 250 γιά τόν καθένα άπό δυό γιούς): όσοι είχάν περισσότερες έκτάσεις όφειλαν νά τίς έκχωρήσουν στό κράτος (μέ άποζημίωση) γιά τήν άποκατάσταση άκτημόνων. Η πρόταση, όπως ήταν όπόμνο, προκάλεσε βίαη αντίδραση τών συγκλητικών. Ο Τιβέριος έκανε δυό ένέργειες τυπικά έκνομες: παραμέρισε ένα δήμαρχο πού είχε άντιρρήσεις κι έτσι η πρόταση έγινε νόμος. Τόν όπόμνο χρόνο ξανάβαλε ύποψηφιότητα (άντίθετα πρós τήν παράδοση), γιά νά ξαναγίνει δήμαρχος καί νά συνεχίσει τήν πολιτική του. Οί πίο άντιδραστικοί συγκλητικοί όργάνωσαν τή δολοφονία του (132 π.Χ.).

Τή μεταρρυθμιστική προσπάθεια συνέχισε ύστερα από δέκα χρόνια ο νεώτερος αδερφός του Γάιος Γράκχος, πού προσπάθησε νά προεταίρισει τήν τάξη τών επιχειρηματιών καί νά ιδρύσει άποικίες γιά τούς άκτημόνες. Πρότεινε τή χορήγηση σίτου στούς φτωχούς σέ χαμηλές τιμές. Οί συγκλητικοί άντέδρασαν πάλι μέ βία. Τό 122 π.Χ. ο Γάιος όδηγήθηκε σέ άυτοκτονία καί η μεταρρύθμιση άφέθηκε νά σθήςει. Όπου όμως άποτυγχανουν οί μεταρρυθμίσεις, εκεί ένεδρεύει ο μαρασμός η οί έκρήξεις γιά τή Ρώμη άκολούθησαν όλα τά δεινά άμεσα η μακροπρόθεσμα καί περίοδος έμφύλων πολέμων (ώς τό 31 π.Χ.) μέ όλες τίς θλιβερές συνέπειες.

Άλλαγή στά στρατιωτικά ήθη. Οί μακροχρόνιοι πόλεμοι (κατά τού Ίουούρθα, τών Κίμβρων καί τών Τευτόνων κλπ.) άπαιτούσαν μακροχρόνια ηθεία, άβουαχη γιά τούς φτωχούς πολίτες. Τελικά ο στρατηγός Μάριος έδωσε τή μοιραία λύση δημιουργώντας στρατό επαγγελματικό. Άπό τό μέτρο αυτό πρόκυψαν πολλά δεινά: οί επαγγελματίες έθλεπαν τόν πόλεμο ως επιχείρηση λεηλασίας: οί πολίτες, πού δέν ήταν ούτε καλλιεργητές πιά ούτε υπερασπιστές τής πατρίδας, έχαναν κάθε ένδιαφέρον γιά τά κοινά: καί οί στρατιώτες άρχισαν νά ένδιαφέρονται γιά τούς άρχηγούς πού τούς παρείχαν η ύπόσχονταν τά περισσότερα. Έτσι άκολουθεί μία περίοδος, όπου τό κράτος συγκλονίζεται άπό τίς προσωπικές συγκρούσεις στρατηγών, πού έμφανίζονται ως άρχηγοί τής δημοκρατικής η τής άριστοκρατικής μερίδας. Μάριος - Σύλλας, Πομπήιος - Καίσαρας, Όκταβιανός - Άντώνιος κάλυψαν μέ τίς άντιδικίες τους 60 χρόνια. Στο χρονικό αυτό διάστημα 90 - 31 π.Χ. η ρωμαϊκή κοινωνία γνώρισε έμπειρίες δραματικές. Συνοπτικά μνημονεύονται κάποια ένδεικτικά περιστατικά:

1. Ένας «πόλεμος συμμαχικός» η Ρώμη έναντίον τών συμάχων πόλεων στήν Ίταλία πού διεκδικούσαν τό δικαίωμα τού Ρωμαίου πολίτη: τό πήραν, άφού όμως νικήθηκαν καί ταπεινώθηκαν (91-88 π.Χ.).

2. Γενική σφαγή τών Ρωμαίων στή Μ. Άσία (άπό τό Μιθριδάτη) κι έξέγερση μιās έπαρχίας πού πνίγηκε στό αίμα (88 - 84 π.Χ.).

3. Δυό περίοδοι προγραφών τών πολιτών: μέσα στήν ίδια τή Ρώμη η παράταξη πού κυριαρχούσε τοποθετούσε στό Forum* κατάλογο τών άντιπάλων πού προγράφονταν. Όποιοι τούς σκότωνα έπαιρνε τήν άμοιβή του (82 - 43 π.Χ.).

4. Έξέγερση τών δούλων μέ άρχηγό τό Σπάρτακο (73 - 71 π.Χ.) όταν νικήθηκαν, 6.000 άπ' αυτούς σταυρώθηκαν σέ δυό σειρές σταυρούς στό δρόμο πού όδηγούσε άπό τή Ρώμη πρós τήν Καμπανία, γιά νά δείχνει τό μακάβριο αυτό θέαμα τή δύναμη τής Ρώμης.

5. Ένας νέος τρόπος γιά τή διεκδίκηση καί διανομή τών άνωτάτων άξιωμάτων η πρώτη Τριανδρία (Πομπήιος, Καίσαρας, Κράσσοσ, 60 π.Χ.), καί η δεύτερη Τριανδρία

Συμ
π.Χ. *Ρωμαϊκή Άγορά.

(Ἄντωνιος, Ὀκταβιανός, Λέπιδος, 43 π.Χ.) εἶναι σύμπραξη φιλόδοξων ἀρχηγῶν γιὰ τὴ διανομὴ καὶ νομὴ τῆς ἐξουσίας. Καὶ οἱ δύο τριανδρίες γρήγορα κατέληξαν σὲ σύγκρουση τῶν ἐταίρων καὶ ἐμφύλιο πόλεμο.

6. Δυὸ περίοδοι προσωπικῆς δικτατορίας (Σύλλας: 82 - 79 π.Χ. Καίσαρας 48 - 44 π.Χ.) ἀποτέλεσαν προάγγελους ὀριστικῆς κατάλυσης τῆς δημοκρατίας.

Ἄγωνία τῆς ρωμαϊκῆς Δημοκρατίας. Μέσα σ' αὐτές τὶς συνθήκες πού ἐπικράτησαν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. καὶ ὕστερα τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα κλυδωνίζεται. Ἡ ἐκλογικὴ ἀναμέτρηση μετατρέπεται σὲ πεδίο μάχης. Δήμαρχοι δολοφονοῦνται, περιστασιακοὶ ἡγέτες περιβάλλονται δικτατορικῆ ἐξουσία (ὁ Σύλλας τὸ 82-79 π.Χ., ὁ Καίσαρας τὸ 48-44 π.Χ.), ἡ Σύγκλητος ὑποχωρεῖ στοὺς ἰσχυροὺς τῆς ἡμέρας. Ἡ ἀναρχία καὶ ἡ τρομοκρατία καλλιεργοῦν τὸ κλίμα τῆς ὑποταγῆς σὲ κάποιον πού μπορεῖ νὰ ἀφαιρέσει τὴν ἐλευθερία ἀπὸ ὅλους καὶ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἐπιφανειακὴ ἐκείνη τάξη πού κρύβει μέσα της τὸ μαρασμό.

3. Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΟΡΓΑΝΩΝΕΤΑΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΑ (27 π.Χ. – 14 Μ.Χ.), ΑΜΥΝΕΤΑΙ, ΕΠΕΚΤΕΙΝΕΤΑΙ ΚΑΙ ΣΚΛΗΡΥΝΕΤΑΙ (14 – 330 μ.Χ.) ΗΓΕΜΟΝΙΑ – ΔΕΣΠΟΤΕΙΑ (PRINCIPATUS - DOMINATUS)

Ὁ τελευταῖος πού μπόρεσε νὰ ἐπικρατήσῃ μέσα ἀπὸ τὶς θύελλες τῶν ἐμφύλιων πολέμων ἦταν ὁ Ὀκταβιανός, ἀνεψιὸς τοῦ Καίσαρα. Τὸ 31 π.Χ. κέρδισε τὴν κρίσιμη ναυμαχία στὸ Ἄκτιο καὶ τὸν ἐπόμενο χρόνο ἀπαλλάχθηκε ὀριστικά ἀπὸ τὸν ἀντίπαλό του Ἄντωνιο καὶ τὴν τελευταία Ἑλληνίδα βασίλισσα τῆς Αἰγύπτου Κλεοπάτρα, πού εἶχε βοηθήσῃ τὸν Ἄντωνιο. Ἡ Αἴγυπτος ἔγινε ρωμαϊκὴ ἐπαρχία. Ἔτσι συμπληρώθηκε ἡ ὑποταγὴ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου στὴ Ρώμη καὶ ἡ Μεσόγειος ἔγινε «λίμνη» ρωμαϊκῆ.

Ἐπιστρέφοντας στὴ Ρώμη ὁ Αὐγουστος συγκέντρωσε σταδιακὰ στὸ πρόσωπό του τὶς κυριότερες ἐξουσίες, πού τοῦ παρεῖχαν ἀρμοδιότητες νομοθετικές, δικαστικές, ἐκκλησιαστικές καὶ τὴν ἀρχηγία τοῦ στρατοῦ. Οὐσιαστικά ἔγινε μονάρχης· ὁμως προσπαθοῦσε πάντα νὰ φαίνεται ὅτι μοιράζεται τὶς ἐξουσίες μὲ τὴ Σύγκλητο καὶ προτιμοῦσε τὸν τίτλο *princeps* (πρῶτος). Ἔτσι ἡ περίοδος τῆς ἀρχῆς του πῆρε τὴν ὀνομασία *principatus* (μὲ τὸ νόημα ὅτι ὁ πρῶτος πολίτης εἶναι προστάτης ὅλων τῶν ἄλλων). Στὴν ἱστορία καθιερώθηκε ὁ τίτλος *imperium* (ἐξουσία, αὐτοκρατορία).

Ἐπιδόθηκε μὲ πολὺ ζῆλο ὁ Αὐγουστος στὴ διακυβέρνηση τοῦ κράτους. Προσπάθησε νὰ ἀνακόψῃ τὴ διαφθορὰ τῶν διοικητῶν καὶ τὴν κακοδιοίκηση καὶ καθιέρωσε νόμιμη μισθοδοσία τους ἀπὸ τὸ ἰδιαίτερο αὐτοκρατορικὸ ταμεῖο. Τὸ μέτρο τοῦς ἔκανε νὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸν ἴδιο. Ἐξἄλλου μὲ τὸν τίτλο τοῦ ἀνθύπατου ἀνέλαβε προσωπικὰ τὴ διοίκηση πολλῶν ἐπαρχιῶν. Θέλησε νὰ ἀναχαιτίσει τὴν ἐκκλιση τῶν ἠθῶν, ἀλλὰ οἱ νόμοι του παραβιάζονταν καὶ ἀπὸ τὰ μέλη τῆς οἰκογένειάς του. Ἐπειδὴ τὸν ἀνησχοῦσε ἡ παρακμὴ τοῦ γάμου καὶ τῆς οἰκογένειας, ἔφθασε ὡς τὸ σημεῖο νὰ καθιερωσῇ ἐιδικές παροχές σὲ κείνους πού εἶχαν νόμιμη οἰκογένεια καὶ τρία ἢ περισσότερα παιδιά. Ἡ κυριότερη προσφορά του στὸ κράτος τοῦ ἦταν ἡ διασφάλιση ἐσωτερικῆς εἰρήνης, πού ἀπέτελεσε τὴν ἀρχὴ μιᾶς εἰρηνικῆς περιόδου 2 αἰῶνων. Ὀνομάζεται ἡ περίοδος αὕτη (ὡς τὸ 180 μ.Χ.) τιμητικὰ *Pax Romana* (Ρωμαϊκὴ Εἰρήνη). Αὐτὸ ὁμως δὲ σημαίνει ὅτι σταμάτησαν οἱ πόλεμοι τῶν συνόρων. Ἐκεῖ οἱ Ρωμαῖοι ὀργανώνονταν ἀμυντικά, ἀν καὶ πολλὰς φορές περνοῦν τὰ σύνορα καὶ ἐπεκτείνουν τὰ ὅρια τοῦ κράτους (κατὰ τὸν 1^ο καὶ 2^ο αἰῶνα μ.Χ.) ὡς τὴν Ἀγγλία, τὴν Ἀρμενία, τὴ Μεσοποταμία, τὴ Δακία (Ρουμανία).

Κατὰ τὸν 3^ο αἰ. μ.Χ., ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸ 235 ὡς τὸ 284 βασιλεύει στὸ κράτος ἀναρχία.

Στην περίοδο αυτή αυτοκράτορες ονομάζονται καί καθαιρούνται ανάλογα με τις προτιμήσεις των λεγεώνων. Κατά τον 3^ο αι. μ.Χ. ο τίτλος principatus που δήλωνε(μέ κάποια δόση αθρότητας) ότι ο αυτοκράτορας ήταν προστάτης των πολιτών εγκαταλείπεται. Τη θέση του παίρνει ο νέος όρος της dominatus (ἀπόλυτης κυριαρχίας). Ο αυτοκράτορας τώρα ονομάζεται dominus (κύριος, κυριαρχος). Τόν τίτλο χρησιμοποίησε πρώτος ο Σεπτίμιος Σεβήρος (193 - 211) ως έκφραση της ἀπόλυτης εξουσίας του. Στις αρχές του 4ου αι. ο Κωνσταντίνος δημιούργησε ένα είδος μυστικής αστυνομίας (agentes in rebus) καί τό 332 επέβαλε τήν ὑποχρεωτική παραμονή τῶν τέκνων στό ἐπάγγελμα τῶν γονέων τους. Ἡ ρωμαϊκή κοινωνία εἶχε ἀλλάξει ἀρχίζει ὁ μεσαιῶνας.

4. ΤΟ ΚΑΥΧΗΜΑ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ: ΕΙΡΗΝΗ, ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

Ὅπως ἄποτε ἦταν τό καύχημα τῆς Ρώμης ὅτι διασφάλισε μακροχρόνια εἰρήνη καί ἔδωσε σταδιακά σ' ὅλους τούς ὑπῆκόους τό δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου Πολίτη (212). Αυτό σήμαινε ὅτι ἴσχυε γιά ὅλους ἡ ἴδια νομοθεσία καί εἶχαν τά ἴδια δικαιώματα. Στήν πραγματικότητα, ὅταν ἀπόκτησαν τό δικαίωμα τοῦ πολίτη, ἐπωμίστηκαν τίς ἴδιες ὑποχρεώσεις (κυρίως στρατιωτικές), ἐνῶ συνεχίζονταν καί κατά περιόδους ἐντείνονταν οἱ διώξεις τῶν Χριστιανῶν, γιατί ἡ θρησκεία τους δέν τούς ἐπέτρεπε τή λατρεία τοῦ αυτοκράτορα.

Νομοθεσία. Ἀπό τά μέσα τοῦ 5ου αι. π.Χ. πραγματοποιήθηκε ἡ πρώτη ὑποτυπώδης κωδικοποίηση δικαίου στή Ρώμη (451 π.Χ. Δωδεκάδελτος). Τό κείμενο αὐτό λεγόταν Jus civile (ἀστικό δίκαιο) καί ἀσφάλιζε γιά τούς ρωμαίους πολίτες κάποια βασικά δικαιώματα. Τό σῶμα τοῦ δικαίου πλουτίστηκε μέ μεταγενέστερους νόμους καί ἀποφάσεις. Ἀλλά ἰδιαίτερο πρόβλημα παρουσιάστηκε, ὅταν ἡ δημοκρατία περιλάμβανε στούς κόλλυβες τῆς λαοῦς ξένους· τότε δημιουργήθηκε ἕνα ἄλλο δικαίωμα περισσότερο εὐπροσάρμοστο γιά τούς λαοῦς τῶν ἐπαρχιῶν· αὐτό λεγόταν jus gentium (διεθνές δίκαιο). Τοῦτο τό δίκαιο μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου ἀπόκτησε περισσότερη σημασία, ἀφοῦ οἱ ξένοι λαοί ἦταν πολυαριθμότεροι ἀπό τούς ρωμαίους πολίτες. Τά δύο συστήματα jus civile καί jus gentium ἔπαυσαν νά ἔχουν διάκριση ἀπό τό 212 μ.Χ., ὅταν χορηγήθηκε σ' ὅλους τούς κατοίκους τῆς αυτοκρατορίας τό δικαίωμα τοῦ ρωμαίου πολίτη.

Ὅμως τό πλῆθος τῶν νόμων καί οἱ περιστάσεις ἐφαρμογῆς τους δημιουργοῦσαν προβλήματα ἐρμηνείας καθῶς μάλιστα εἶχαν πηγές διαφορετικές· ἀποφάσεις τοῦ λαοῦ καί τῆς Συγκλήτου, διατάγματα τῶν πραιτόρων καί τῶν αυτοκρατόρων. Γι' αὐτό χρειάζονταν εἰδικοί νομομαθεῖς γιά τή σωστή καί δίκαιη ἐφαρμογή τοῦ δικαίου. Αὐτοί ἀπόκτησαν μεγάλη σπουδαιότητα καί αἶγλη στούς αἰῶνες τῆς αυτοκρατορίας. Πολλοί ἀπ' αὐτούς ἦταν ἐμπειρασμένοι καί ἀπό τή στωική διδασκαλία περί φυσικοῦ δικαίου, πού σήμαινε εἰσαγωγή τῆς ἐννοίας τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καί τῆς λογικῆς στά νομικά θέματα, ἐκτός ἀπό τήν αὐστηρή προσήλωση στά ἡθικά ἐθῶς ἡ τίς ἰδέες ἐνός ἀνθρώπου.

Μεγάλοι νομομαθεῖς ἀναφέρονται στά χρόνια τῆς αυτοκρατορίας, ὅπως οἱ: Γάιος, Οὐλιανός, Παῦλος, Παπινιανός, Μοδεστίνος.

Τό πλῆθος τῶν νόμων καί τά προβλήματα ἐρμηνείας ἔθεταν μιά ἄλλη ἀνάγκη· τήν κωδικοποίηση τοῦ δικαίου. Στά χρόνια τοῦ Ἀδριανοῦ ἐγινε ἡ κωδικοποίηση τῶν διαταγμάτων τῶν πραιτόρων (jus praetorium).

Ἀλλά μνημεῶδες κωδικοποιήσεις, μέ τίς ὁποῖες διασώθηκε τό ρωμαϊκό δίκαιο πού ἀποτέλεσε τή βάση τοῦ νεώτερου ἀστικοῦ δικαίου, ἐγιναν σέ βυζαντινούς χρόνους. Τό 438 μ.Χ., στά χρόνια τοῦ Θεοδοσίου Β', ἐγινε ὁ λεγόμενος Θεοδοσιανός Κώδικας, συλλογή αυτοκρατορικῶν διαταγμάτων πού ἴσχυαν τότε στά δύο τμήματα τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους (Ἀνατολικό καί Δυτικό). Ἀκολούθησε (ἐκατό χρόνια ἀργότερα) ἡ με-

γάλη και πιό συστηματική κωδικοποίηση του 'Ιουστινιανού' από αυτή πρόκυψε το *Corpus juris civilis* (σώμα άστικού δικαίου), πού άποτελεί τή βάση τής νεώτερης νομοθεσίας.

Έκλατινισμός. Πρέπει νά σημειωθεί ότι ή μακροχρόνια παραμονή τόσων λαών κάτω από τήν ίδια διοίκηση και νομοθεσία επέφερε πολιτιστική ανάμειξη και ως ένα βαθμό άφομοίωση, ιδιαίτερα όρατή στή γλώσσα· ή λατινική επικράτησε στις χώρες τής δυτικής Εύρώπης και όχι λίγο στή Δακία, (περίπου, σημερινή Ρουμανία), όπως διαπιστώνεται και στή σημερινή μορφή τών λεγόμενων νεολατινικών γλωσσών, πού δέχτηκαν και άργότερα τήν επίδραση τής λατινικής μέσω του χριστιανισμού και του άνθρωπισμού.

5. ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ

Παρόλη τήν έπιφανειακή ειρήνη τά προβλήματα πού είχε αντιμετώπισει ή ρωμαϊκή κοινωνία από τήν εποχή τών Γράκχων έμειναν άλυτα: οικονομικά, κοινωνικά, έπειτα και έκλυση τών ήθών στή Ρώμη και δημογραφική κάμψη του ρωμαϊκού στοιχείου. Έξάλλου ό θεσμός τής δουλείας ύπονόμεινε τήν παραγωγή και τήν οικονομία γενικότερα, αλλά και ύποβίβαζε τήν ανθρώπινη άξιοπρέπεια. Άπλή ένδειξη άποτελεί τό γεγονός ότι δούλοι χρησιμοποιούνταν για θηριομαχίες και σπαράζονταν από θηρία, για νά παρέχεται θέαμα στό λαό. Στους ρωμαϊκούς χρόνους χρησιμοποιήθηκε ως μέθοδος θανάτωσης ή σταύρωση*. Είναι γνωστό τό περιστατικό τής σταύρωσης τών 6.000 δούλων ύστερα από τήν καταστολή τής εξέγερσης τους. Ό δούλος στή ρωμαϊκή κοινωνία ήταν *res* (πράγμα). Έξάλλου ή θεοποίηση του αυτοκράτορα, πού έκδηλώθηκε από τά χρόνια του Αυγούστου, άποτελεί φανερή ένδειξη παρακμής και μαρasmus.

Οί μόνοι κάτοικοι τής Αυτοκρατορίας πού άρνήθηκαν αυτή τή θεοποίηση ήταν οι χριστιανοί, πού μέ τήν προβολή τών δικών τους άρετών (πίστη, έλπίδα, αγάπη) και τήν προσδοκία άνταπόδοσης και δικαιοσύνης για τούς κατατρεγμένους και άδικημένους, πρόσφεραν τό μόνο έλπιδοφόρο κήρυγμα μέσα στή ρωμαϊκή κοινωνία. Και γι' αυτό προκάλεσαν τήν όργή και δίωξη από τήν πλευρά τής ρωμαϊκής διοίκησης, πού ως τότε ήταν άνεξίθρησκη προς όλες τīs κατευθύνσεις (χαρακτηριστικό μνημείο άνεξίθρησκείας τό Πάνθεο).

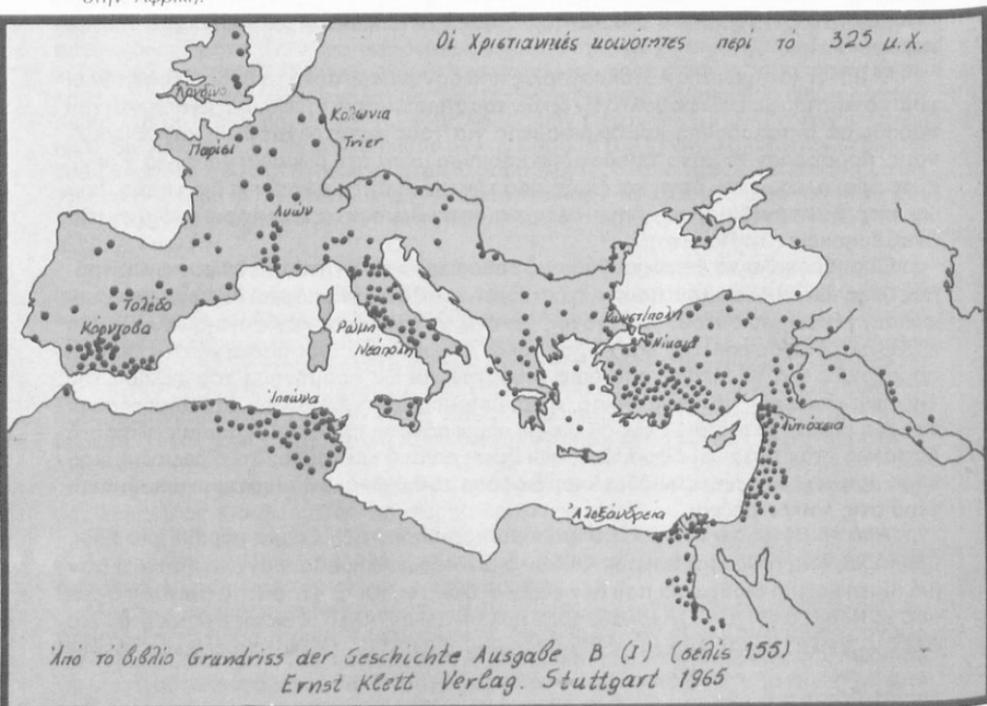
Είναι δύσκολο νά έπισημανθούν μέ βεβαιότητα τά κίνητρα τών δικτών· ό τρόπος ζωής τών πρώτων χριστιανών, ή αντίληψη τους ότι δέν ύπάρχει διάκριση έθνους, φύλου, γένους, πλούτου, τό γεγονός ότι στις χριστιανικές κοινότητες δέν ίσχυε ή κοινωνική διάρθρωση τής εποχής και όλοι θεωρούνταν ίσοι άπέναντι στό Θεό, οι προσδοκίες για τό Μεσία, πού έρμηνεύονταν και ως προμήνυμα του τέλους τής επίγειας ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, ή άρνηση μερικών χριστιανών νά ύπηρετήσουν στό ρωμαϊκό στρατό (πού θεωρήθηκε ως περιφρόνηση προς τήν έξουσία), όλα αυτά άσφαλώς ήταν αίτια και άφορμές. Είναι όμως πιθανό και τοϋτο: ότι ή ρωμαϊκή διοίκηση άνησυχούσε από τήν αδιάκοπη διάδοση του δικώκόμενου χριστιανισμού ιδιαίτερα στις λαϊκές μάζες.

Άπό τό 64 ως τό 311 μ.Χ. τό έπίσημο κράτος καταδίωξε μία μερίδα από τούς ύπηκόους του, τούς Χριστιανούς. Οί δικώκόμενοι όμως θριάμβευσαν, γιατί αυτοί είχαν μία πίστη και μία βιοθεωρία πού δέν είχαν οι διώκτες τους. Ό πρώτος διωγμός έγινε από τό Νέρωνα (64 μ.Χ.). Άκολούθησαν πολλοί άλλοι. Άλλά οι σκληρότεροι ήταν έπί Δεκίου (249-251) και Διοκλητιανού-Γαλερίου (303-311). Ό Γαλέριος όμως τό 311

*Η σταύρωση ήταν γνωστή και σε παλαιότερους χρόνους.

Στους χάρτες σημειώνεται ή ραγδαία διάδοση του Χριστιανισμού στην Εύρώπη, στην Άσία και στην Άφρική.

έξεδωσε τό πρώτο διάταγμα άνεξιθρησκείας έναντι τών χριστιανών. 'Ο Λικίνιος καί ό Κωνσταντίνος, ώς συνάρχοντες, τό 313 συνεννοήθηκαν στό Μιλάνο καί άποφάσισαν νά άκολουθήσουν τήν ίδια πολιτική. 'Αργότερα ό Κωνσταντίνος στηρίχθηκε στό χριστιανικό στοιχείο καί ένδιαφέρθηκε γιά τό χριστιανισμό. Δείγμα τής μέριμνάς του ή Α' Σύνοδος, (τό 325). Είχε σημάνει ή ώρα του θριάμβου γιά τούς διωκόμενους καί άρχισε ό χρυσός αιώνας τής χριστιανικής φιλολογίας, πού μās έδωσε θαυμάσια κείμενα, μερικά άπ' αυτά μοναδικά στό είδος τους. 'Αργότερα ό Θεοδόσιος Α' όρισε τό χριστιανισμό επίσημη θρησκεία του κράτους (380) καί καταδίωξε τούς είδωλολάτρες (392). 'Ο θριάμβος ολοκληρώθηκε. Μόνο πού ό έναγκαλισμός τής θρησκείας άπό τήν πολιτεία δέν άποδείχτηκε πάντα σωτήριος γιά τή Χριστιανική πίστη.

6. Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ (ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ)

Μέ διάφορους τρόπους ή ρωμαϊκή τέχνη είχε παλιότερα έπηρεαστεί άπό τήν 'Ελληνική: οί κατακτητές μετάφεραν έργα έλληνικά στή Ρώμη, γιά νά διακοσμήσουν δημόσια ή ιδιωτικά κτίσματα. 'Εφεραν επίσης τεχνίτες 'Ελληνες, γιά νά έργαστούν στή Ρώμη: άκόμη νωρίτερα είχαν οί Ρωμαίοι έρθει σέ έπαφή μέ τούς 'Ελληνες τής Μεγάλης 'Ελλάδας, όπου θρίσκονταν σέ άκμή ή μνημειακή άρχιτεκτονική κι άλλες μορφές τέχνης. Δημιούργησαν όμως καί οί Ρωμαίοι (συχνά γιά λόγους πρακτικούς) νέες τεχνικές καί μορφές στήν τέχνη. 'Ιδιαίτερα εκδηλώθηκε ή δημιουργικότητά τους: στήν άρχιτεκτονική, στό ιστορικό άνάγλυφο, στήν πλαστική προσωπογραφία.

Σημαντική προσφορά στήν **άρχιτεκτονική** είναι ή χρησιμοποίηση τόξου ή άψίδας, καμάρας (μέ ή χωρίς σταυροθόλια) καί ήμισφαιρικού θόλου. 'Η μετάβαση αύτή άπό τήν έλληνική εύθεία γραμμή στήν καμπύλη άποτελεί σπουδαία πρόοδο, γιati μεταβάλλει τή στατική τών κτισμάτων, μεταφέρει τό βάρος άπό τό κέντρο τών κτισμάτων στή πλάγια, δημιουργεί τεράστια πλευρική πίεση καί άπαιτεί άνάλογη στήριξη. Πιο συγκεκριμένα, τό τόξο χρησιμοποιήθηκε γιά γέφυρες, ύδραγωγεία, μνημεία. 'Η *ήμισκυλινδρική καμάρα* ήταν χαρακτηριστική σέ ένα καινούργιο τύπο ρωμαϊκού κτίσματος, τή *βασιλική*: ίσως αύτό τό είδος οικοδομής (μέ τούς παχείς τοίχους) χρονολογείται άπό τό 184 π.Χ. 'Επηρεάσε άργότερα τή χριστιανική άρχιτεκτονική, ιδιαίτερα τή γοτθική. 'Η χρήση θόλου ήμισφαιρικού ήταν πολύ κοινή στή ρωμαϊκή άρχιτεκτονική: τό τεράστιο θάρος του θόλου στηριζόταν πάνω σέ παχείς τοίχους. Τό μεγαλύτερο ρωμαϊκό κτίσμα μέ θολωτή στέγη ήταν τό *Πάνθεο*: ή διάμετρος του θόλου του είναι 43,50 μ. περίπου.

Τά ρωμαϊκά κτίσματα προορίζονταν γιά πρακτικούς σκοπούς. Οί Ρωμαίοι συγκεντρώνονταν στό άμφιθέατρο (όπως στό Κολοσσαίο), στό λουτρό, στό κτήρια διοίκησης (βασιλικές).

'Η ρωμαϊκή άρχιτεκτονική έδινε έμφαση στό μέγεθος, τό μεγαλείο, τήν εύσάθεια καί τή διακόσμηση (προπάντων γλυπτική).

'Η καθαυτό ρωμαϊκή **γλυπτική** εκδηλώνεται μέ δυό χαρακτηριστικά δημιουργήματα της: ρεαλιστική προσωπογραφία καί ιστορικό άνάγλυφο. Οί προτομές ιδιωτών, αυτοκράτορων καί αξιωματούχων άποδίδουν μέ πολλή πιστότητα (ρεαλιστικά) τά πρόσωπα τών εικονιζόμενων. Πρόκειται γιά έργα κοσμικά, χωρίς έξιδανίκευση, σέ μέγεθος φυσικό. Καί αντίθετα πρós τούς 'Ελληνες, οί ρωμαίοι γλύπτες έκαναν μικρή προσπάθεια νά δώσουν στό έργα τους πνευματικότητα.

'Εργα άνθρώπινα θέλησαν νά διηγηθούν μέ τό λεγόμενο *ιστορικό άνάγλυφο*. Σ' αύτό παρουσίασαν μέ τρόπο θριαμβικό τά κατορθώματά τους, συνήθως πολεμικά. Παράδειγμα οί *δακικοί πόλεμοι* του Τραϊανού στόν όμώνυμο κίονα, όπου ό γλύπτης

άφηγεται, σέ μιá áτέλειωτη έλικοειδή σειρά από τή βάση του κίονα ώς τήν κορυφή, τά πολεμικά έργα του αύτοκράτορα. Στο ιστορικό ανάγλυφο παραβιάζονται οι κανόνες προοπτικής. Τό βάθος δηλώνεται μέ διαφορετικό επίπεδο, μέ ύπερκείμενες ζώνες καί παρατηρείται κίνηση πολλή καί συνωστισμός προσώπων.

Δείγματα πολλά τής ρωμαϊκής τέχνης διατηρήθηκαν στήν Ίταλία καί σέ άλλες χώρες (άλλοτε έπαρχίες ρωμαϊκές). Τής ρωμαϊκής **τοιχογραφία** τά καλύτερα δείγματα άποκαλύφθηκαν μέ τίς άνασκαφές στήν Πομπηία. Η ρωμαϊκή τέχνη έπηρέασε πολύ τή μεταγενέστερη εύρωπαϊκή, ιδιαίτερα από τήν Άναγέννηση καί ύστερα από τίς άνασκαφές του 18ου αιώνα.

Πνευματικά ρεύματα. Η σημαντικότερη συμβολή του έλληνισμού στά χρόνια τής ρωμαιοκρατίας είναι ότι άποτέλεσε πάντα κέντρο καί πηγή άνώτερης παιδείας. Άπό τό 2^ο αί. π.Χ. καί σέ όλους τούς αιώνες πού άκολούθησαν οι πλούσιοι Ρωμαίοι είτε ταξίδευαν στήν Έλλάδα, γιά νά φοιτήσουν στίς φιλοσοφικές σχολές τής είτε έφερναν από τήν Έλλάδα παιδαγωγούς στή Ρώμη.

Άπό τίς φιλοσοφικές σχολές πού ιδρύθηκαν στήν Άθήνα τόν 4^ο αί. (Άκαδημία του Πλάτωνα, Λύκειο του Άριστοτέλη, Στοά του Ζήνωνα καί Κήπος του Έπικούρου), οι δυό τελευταίες είχαν ιδιαίτερη επίδραση στους Ρωμαίους, γιατί ήταν προσιτότερες στό πνεύμα καί τίς αντίληψεις τους.

Ο Στωικισμός άποτελεί τήν κυριότερη πνευματική έκφραση τής αύτοκρατορικής Ρώμης· οι Ρωμαίοι θέβαια δέν ένδιαφέρονταν γιά έννοιες άφηρημένες, αλλά έπηρεάστηκαν από τόν έγκόσμιο προσανατολισμό τής στωικής ήθικης φιλοσοφίας. Η έννοια του καθήκοντος καί ή ύψηλή αίσθηση ήθικότητας ήταν άρετές στωικές καί άσκούσαν έλξη σέ πολλούς Ρωμαίους. Ο **Σενέκας** (4 - 65 μ.Χ.), σύμβουλος του Νέρωνα, έγραψε μερικά έξαιρετικά δοκίμια γιά τή στωική φιλοσοφία (περί Όργης, περί Έπιεικειάς κ.ά.). Πιο χαρακτηριστικό έργο του (μέ στωικό πνεύμα) είναι οι Ήθικές έπιστολές.

Ο **Έπίκτητος** (55-135 μ.Χ.) παρότρυνε τούς ανθρώπους νά άποδέχονται ήρεμα αύτό πού είναι άναγκαίο καί άναπότρεπτο. Στο έργο του *Διατριβαί* άναπτύσσει (αύτός ό δούλος) τήν ιδέα ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι.

Μαθητός του ήταν ό φιλόσοφος αύτοκράτορας **Μάρκος Αύρήλιος** (161 - 180 μ.Χ.). Τό φιλοσοφικό στοχασμό του διαβάζουμε στό έργο του *τά εις έαυτόν*. Στο πρώτο μέρος του συγγράμματος αύτου έκφράζει τήν εύγνωμοσύνη του πρός όλους όσοι βοήθησαν άμεσα ή έμμεσα στήν άγωγή του καί σημειώνει (Α, 14) ότι από τίς διηγήσεις του άδελφου του συνέλαθε τήν ιδέα ένός κράτους, όπου νά ύπάρχει ίσονομία γιά όλους, όπου νά έχουν ίσα δικαιώματα όλοι, όπου ή κυβέρνηση νά σέβεται πάνω από όλα τήν έλευθερία των κυβερνωμένων.

Δέν ήταν λιγότεροι όμως εκείνοι πού άκολούθησαν μιá παρεξηγημένη παραλαγή τής έπικούριας φιλοσοφίας παρερμηνεύοντας τήν έννοια τής εύδαιμονίας σέ έκλυτη καί άκόλαστη ζωή. Πάντως ό Ρωμαίος **Λουκρήτιος** (94 - 55 π.Χ.) άποτελεί καί γιά μās τήν κυριότερη πηγή γιά τή διδασκαλία του Έπικούρου καί των Άτομικών, παράλληλα μέ τό **Διογένη Λαέρτιο** (3ος αί. μ.Χ.), πού άφιέρωσε τό δέκατο βιβλίο του έργου του άποκλειστικά καί μέ ιδιαίτερη φροντίδα στή διδασκαλία του Έπικούρου καί των Έπικουρείων.

Γενικότερα πρέπει νά σημειώσουμε ότι σ' αυτούς τούς αιώνες τής ρωμαϊκής αύτοκρατορίας, όπου οι άνθρωποι είχαν ξεριζωθεί από πόλεις καί πατρίδες καί πάτριες θρησκείες καί λοιπούς θεσμούς, ό φιλοσοφικός στοχασμός ένδιαφέρθηκε περισσότερο γιά θέματα ήθικης, γιά τήν ψυχική γαλήνη του ανθρώπου, γιά παρηγορία καί έλπίδα. Σ' αύτό τό κλίμα μέσα γεννήθηκε ό Χριστιανισμός πού έφερε στόν

κόσμο τό μήνυμα τῆς σωτηρίας, τῆς ἀγάπης, τῆς ἐλπίδας. Πολλοί χριστιανοί ἀφομοίωσαν ἀρκετά γόνιμα στοιχεῖα τῆς στωικῆς διδασκαλίας. Αὐτό τό διακρίνουμε ἄμεσα καί στή διδασκαλία τοῦ Ἀπόστολου Παύλου καί εἰδικότερα στήν ὁμιλία του πρὸς τοὺς Ἀθηναίους «γιά τόν ἄγνωστο» θεό. Τούς εἶπε τότε ὁ Ἀπόστολος: *ὄν ὄν ὑμεῖς ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν... Ἐν αὐτῷ γάρ ζῶμεν καί κινούμεθα καί ἐσμέν, ὡς καί τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἴρηκασιν.* Στό σημεῖο αὐτό μαρτυρεῖται γνώση τοῦ ὕμνου τοῦ στωικοῦ Κλεάνθη πρὸς τό Δία.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποιοί εἶναι οἱ παράγοντες τῆς ἀκμῆς καί ποιοί τῆς παρακμῆς τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους;
2. Ἡ δημιουργία τῶν μεγάλων κτημάτων ἐβλάψε τή Ρώμη; Γιατί;
3. Ποιά ἦταν τά αἰτία τῶν διωγμῶν κατά τῶν Χριστιανῶν;
4. Σέ τίς ἐκφράζεται ἰδιαίτερα τό μέγεθος τῆς παρακμῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Διοδώρου Ε, 38. Μετάφρ. Ε. Β.)

Στά Ρωμαϊκά μεταλλεῖα τῶν Πυρηναιῶν

«Οἱ ἐργαζόμενοι στά μεταλλεῖα φέρνουν ἀπίστευτα πλοῦτη στοὺς ἀφέντες τους. Κατατυρρανώντας μέρα - νύκτα τά σώματά τους στά ὑπόγεια ὀρύγματα πεθαίνουν ἀπό τίς υπερβολικές κακουχίες (γιατί δέν ὑπάρχει ἀνεση ἢ ἀνάπαυλα στήν ἐργασία τους, ἀλλά μέ τά κτυπήματα τῶν ἐπιστατῶν, πού τοὺς ἀναγκάζουν νά ὑπομένουν τίς συμφορές...) μερικοί δέ πού ἀντέχουν, ἐπειδὴ ἔχουν σωματική δύναμη ἢ ψυχική καρτερία, ταλαιπωροῦνται πολύ χρόνο. Καί βέβαια ὁ θάνατος εἶναι γι' αὐτοὺς προτιμότερος ἀπό τέτοια ζωή».

(Πλουτάρχου Γ. Γράκχος, 8. Μετάφρ. Ε. Β.)

Οἱ πλούσιοι ἰδιοποιοῦνται τή γῆ

«Τῆ γῆ τῶν γειτόνων τους πού κυριεῖαν στόν πόλεμο οἱ Ρωμαῖοι τήν πουλοῦσαν κατά ἕνα μέρος καί κατά ἄλλο μέρος τήν ἔκαναν δημόσια γῆ καί τήν παραχωροῦσαν σέ ἀκτῆμονες καί φτωχοῦς, γιά νά τή μοιραστοῦν πληρώνοντας μικρό φόρο στό δημόσιο. Ἐπειδὴ ὁμως ἄρχισαν οἱ πλούσιοι νά αὐξάνουν τοὺς φόρους καί ἐδιώχναν τοὺς φτωχοῦς, ἔγινε νόμος πού δέν ἐπέτρεπε σέ κανένα νά ἔχει πάνω ἀπό 500 πλέθρα γῆς. Καί γιά λίγο ὁ νό-

μος αὐτός περιορίσει τήν πλεονεξία καί βοήθησε τοὺς φτωχοῦς. Ἀλλά ἐπειτα ἄρχισαν οἱ πλούσιοι νά ὑποκλέπτουν τήν ἐκμετάλλευσή τῆς γῆς μέσω ἄλλων προσώπων καί τελικά κατεῖχαν ὀλοφάνερα τά περισσότερα κτήματα· ἔτσι, ἐπειδὴ οἱ φτωχοὶ ἐξώσθησαν ἀπό τά κτήματά τους, δέν ἦταν πιά πρόθυμοι νά ἐκστρατεύσουν κι ἀμελοῦσαν νά ἀναθρέψουν παιδιά καί ἔτσι ἡ Ἰταλία ὑπέφερε ἀπό ὀλιγανδρία καί γέμισε δεσωτηρία μέ βαρβάρους, μέ τοὺς ὁποίους οἱ πλούσιοι καλλιεροῦσαν τή γῆ, ἀφοῦ ἐδίωξαν τοὺς πολίτες».

(Πλουτάρχου Γ. Γράκχος, 17. Μετάφρ. Ε. Β.)

Ἡ δολοφονία τοῦ Γάιου Γράκχου

«Ἐνῷ λοιπόν ὁ Γάιος ἐφευγε κι οἱ ἐχθροὶ πλησίαζαν καί τόν πρόφτασαν κοντά στή ζῦλινη γέφυρα, οἱ δύο φίλοι τοῦ εἶπαν νά προχωρήσει καί αὐτοὶ ἀντιστάθηκαν στοὺς διώκτες καί πολεμώντας μπροστά στή γέφυρα δέν ἄφηναν κανένα νά περάσει μὲχρις ὅτου σκοτώθηκαν. Μέ τό Γάιο ἐφευγε ἕνας μόνο ὑπρέτης πού τόν ἔλεγαν Φιλοκράτη... καί κανεῖς δέν τόν βοηθοῦσε, οὔτε ἄλογο πού ζητοῦσε προθυμοποιήθηκε κανεῖς νά τοῦ δώσει... Καί οἱ δύο συλληφθήκανε ζωντανοὶ ἀπό τοὺς ἐχθροῦς· ἀλλά ὁ Φιλοκράτης ἀγκάλιασε τόν κύριό του καί κανεῖς δέ μῦθρεσε νά σκοτώσει ἐκεῖνον, πρὶν σκοτωθεῖ ὁ ἴδιος κτυπώμενος ἀπό πολλοὺς μαζί. Κι ἄλλος λένε ὅτι ἔκοψε καί μετᾶφερε τό κεφάλι τοῦ Γαίου, ἀλλά τό ἀφαίρεσε ἀπό αὐτόν ὁ Σεπτουμύλληιος».

(Ἀντιπάτρου Σιδωνίου, Ἑλληνική ἀνθολογία. Μετάφρ. Σ. Μενάρδου)

Ἐπίγραμμα στήν Κόρινθο

«Ποῦ ἔναι Δωριδα Κόρινθε, τά ξακουστά σου κάλλη; Ποῦ τῶν τειχῶν οἱ στέφανοι, τά πλοῦτη τά παλιά; Ποῦ τῶν μακάρων οἱ ναοὶ τά μύρια πλήθη πάλι, οἱ ἄνδρες, οἱ γυναῖκες σου μέ τ' ἀκριβὰ φιλιά;

Τίποτε, τίποτ' από σέ, πολύθλιθθ, δέν μένει!
'Όλα τά πήρε, τάφαγε κατακτητής θαρός;
μόνο οί Νηρηίδες άπιαστες, του ώκεανου οί
παρθένου, σου μείνανε τής μοίρας σου Άλκυ-
όνες τής σκληρής.»

Έπίγραμμα στίς Κορινθίες Βόισκα και Ροδόπη

«Άρρυστία δέν έφαγ' έμάς, Βόισκαν και Ρο-

δόπην. Ρωμαίος δέν μάς σκότωσε μέ τό μακρού
σπαθί, μόν' οί ίδιες, σάν έσκλάβωσαν τήν Κό-
ρινθον κατόπιν, έμείς έπροτιμήσαμε τόν Άδη
τόν θαθί.

Μ' έσφαζε έμένα ή μάνα μου ή Βόισκα μέ
μαχαίρα και τήν δική της τήν ζωή δέν έλυπήθη
αυτή, μά μέ θηλειά κρεμάστηκε. Καί κόρη και
μητέρα θανήν πήραμε λεύτερη παρά σκλαβιά
φρικτή.»

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

1. ΑΙΤΙΑ ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗΣ ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Τόν 4^ο αί. ή ρωμαϊκή αυτοκρατορία παρουσίασε συμπτώματα κατάπτωσης και μαρασμού, γιά νά καταρρεύσει λίγο άργότερα. Ποιά ήταν όμως τά αίτια τής παρακμής του άλλοτε ρωμαϊκού μεγαλείου; Οί συνεχείς πόλεμοι και οί έμφύλιες συγκρούσεις είχαν έξασθενίσει τούς Ρωμαίους. Άγρότες και μικροκτηματίες είχαν προτιμήσει τήν εύκολότερη ζωή των πόλεων. Άσιάτες, Γαλάτες, Ίσπανοί και Βορειοαφρικανοί πλημμύρισαν τήν ύπαιθρο, ένώ ό έλληνορωμαϊκός κόσμος έχασε τή δύναμη πού είχε δείξει στό παρελθόν νά άφομοιώνει τούς λαούς πού ύπόταξε. Άπέραντες έκτάσεις περιήλθαν σέ μεγαλοκτηματίες πού τίς καλλιεργούσαν μέ πολυάριθμους δούλους. Οί δούλοι κι άπόγονοί τους, άναπόσπαστο μέρος των κτημάτων, μεταθιβάζονταν κληρονομικά μαζί μέ αυτά. Μέ τήν καταναγκαστική έργασία των δούλων και τίς άθλιες συνθήκες διαβίωσης ή γή δέν μπορούσε νά άποδώσει τήν ίδια παραγωγή πού έδινε, όταν τήν καλλιεργούσαν έλεύθεροι γεωργοί.

Τό ίδιο έβλαψε τό ρωμαϊκό κράτος και ή άποχέρωση. Στίς Μεσογειακές χώρες κλιματολογικοί λόγοι δέν έπιτρέπουν τήν άνανέωση του έπιστρώματος τής γής, πού μόνο ή καλλιέργεια μπορεί νά διατηρήσει. Άν οί άγροί παραμεληθούν, βροχές και άνεμοι άπογυμνώνουν μόνιμα τό έδαφος από τό χώμα. Η καταστροφή του τότε είναι άνεπανόρθωτη. Έτσι και στους άρχαίους χρόνους οί πόλεμοι από τή μία πλευρά και ή έγκατάλειψη τής ύπαιθρου από τήν άλλη άποχέρωσαν τεράστιες έκτάσεις, ιδιαίτερα στην Ίταλία και στην Έλλάδα. Η άποχέρωση αυτή ήταν άλλη αίτια τής παρακμής του έλληνορωμαϊκού κόσμου. Η σπουδαιότερη όμως αίτια τής ρωμαϊκής παρακμής ήταν ή καταπίεση των ύπόδουλων λαών από τή διεφθαρμένη διοίκηση των Ρωμαίων. Η Έλλάδα ήταν άνάμεσα στίς χώρες πού έπαθε πολλά από τήν ύποδούλωσή της στή Ρώμη. Μεγάλες έκτάσεις της και πολλά νησιά της έρρημώθηκαν τελείως και πολλές πόλεις της γνώρισαν φοβερή παρακμή.

Ο Πανσανίας πού περιηγήθηκε πολλά έλληνικά μέρη τό 2^ο αί. μ.Χ. άναφέρει στό έργο του *Έλλάδος περιήγησις* έγκαταλειμμένες πόλεις, λησμονημένα ιερά και άκατοίκητα νησιά. Ο Δίων ό Χρυσόστομος, πού έζησε γύρω στίς άρχές του 2ου αί. μ.Χ., περιγράφει στό έργο του *Εύθιοκός* πόλεις τής Εύθουιας σχεδόν άκατοίκητες.

στάτευσε την άρχαία θρησκεία. Ο Ίουλιανός πέθανε πολεμώντας κατά των Περσών. Τόν διαδέχτηκε ο Ουαλεντινιανός που ανακήρυξε συνάρχοντα στην Άνατολή τον Ουάλη. Στά χρόνια του έγινε ή εισβολή των βαρβάρων στά θόρεια σύνορα, γνωστή σάν **μεγάλη μετανάστευση των λαών**. Στίς συγκρούσεις που άκολούθησαν ό Ουάλης σκοτώθηκε. Ο νέος αύτοκράτορας *Θεοδοσίος ό Μέγας* άνάγκασε τούς εισβολείς νά ύποχωρήσουν καί ένωσε τήν αύτοκρατορία. Άλλά πεθαίνοντας τή διχοτόμησε πάλι άφήνοντας τό δυτικό τής μέρος τό γιό του *Ονώριο* καί τό άνατολικό στόν άλλο γιό του *Άρκάδιο* (395 μ.Χ.). Λίγο μετά τό δυτικό κράτος διαλύθηκε (476 μ.Χ.). Τό άνατολικό όμως άντεξε στίς έπιδρομές των βαρβάρων καί βαθμιαία μεταμορφώθηκε στή Μεσαιωνική Έλληνική Αύτοκρατορία, γνωστή μέ τό όνομα **Βυζάντιο**. Η μετατροπή αύτή του άνατολικού ρωμαϊκού κράτους σέ ελληνικό χωρίς έξέγερση ή πόλεμο, παρά μέ τήν ύπεροχή μόνο του ελληνικού πολιτισμού, άποτελεί φαινόμενο μοναδικό στήν ιστορία.

Η οικονομική, κοινωνική καί ήθική παρακμή του ρωμαϊκού κράτους παρουσιάστηκε σέ έποχή που νέος κίνδυνος τό άπειλούσε στά θόρεια σύνορά του από τό Δούναβη ως τό Ρήνο: οί γερμανικοί λαοί. Έπωφελούμενοι από τή στρατιωτική άναρχία εισέβαλλαν στίς θόρειες έπαρχίες καί τίς λεηλατούσαν. Από τόν 3^ο ήδη αι. μ.Χ. είχαν άρχισή νά έπιτίθενται αίφνιδιαστικά καί ένάντιον των πόλεων.

Φράγκοι έγκαταστάθηκαν στό Ρήνο, *Βάνδαλοι* στήν Ούγγαρία καί *Βησιγόθοι* (δυτικοί Γότθοι) στή *Δακία*, δηλαδή τή σημερινή Ρουμανία. Άνατολικότερα, στή Ν. Ρωσία, κατοικούσαν *Οστρογόθοι* (άνατολικοί Γότθοι). Ταυτόχρονα φάνηκαν στό προσκήνιο τής ιστορίας οί *Μογγόλοι Ούννοι*. Έπιβάλλοντας φόρους στούς Γότθους τούς άνάγκασαν νά μεταναστεύσουν δυτικά. Η πίεση των βαρβάρων στά θόρεια τής κεντρικής Εύρώπης χώρισε στά δύο τήν έξασθενημένη ρωμαϊκή αύτοκρατορία. Ο Μ. Κωνσταντίνος προσπάθησε νά τήν άναζωογονήσει μέ τήν ήθική δύναμη του χριστιανισμού. Μετά τό θάνατό του οί Βησιγόθοι έφθασαν μέχρι τά πρόβυρα τής Κωνσταντινούπολης κι έγκαταστάθηκαν στή Βουλγαρία, ένώ οί Βάνδαλοι είχαν έγκατασταθεί στήν Ούγγαρία.

Στά χρόνια τής βασιλείας του Ονώριου στή Δύση ό άρχηγός των Βησιγόθων *Άλάριχος*, προέλασε στήν Ίταλία καί κατέλαβε τή Ρώμη (410 μ.Χ.). Καμιά ήθική δύναμη δέν ύπήρχε πιά νά σώσει τήν Δύση, όπου, άντίθετα από ό, τι συνέβαινε στήν Άνατολή, ό κόσμος άγνοούσε τά βιβλία ή διάβαζε έλάχιστα, οί ιερείς ήταν άγράμματοι καί έπικρατούσε δεισιδαιμονία καί φόβος.

Έπακολούθησε μετακίνηση των Βανδάλων προς τήν Ίσπανία. Άπό εκεί έπλευσαν στή Β. Άφρική μέ άρχηγό τό *Γεζέριχο*, όπου δημιούργησαν κράτος άνάλογο σέ έκταση καί δύναμη μέ τήν Καρχηδόνα. Τό έπόμενο κύμα έπιδρομένων ήταν τό χειρότερο κι έδωσε τό χαριστικό πλήγμα στό έτοιμοθάνατο δυτικό κράτος. Μογγόλοι νομάδες, οί Ούννοι, άναγκάστηκαν από τήν αύξηση του πληθυσμού καί τήν επέκταση τής Κινεζικής αύτοκρατορίας νά κινηθούν προς τήν Εύρώπη. Τόν 5^ο αι. μ.Χ. ό άρχηγός τους *Άππilas*, άφού έρήμωσε τίς θόρειες έπαρχίες του άνατολικού ρωμαϊκού κράτους, εισέβαλε στή Γαλατία (451 μ.Χ.), όπου άντιμετώπισε ένωμένους Ρωμαίους, Φράγκους καί Βησιγόθους στή *μάχη των Έθνών*. Τόν έπόμενο χρόνο λεηλάτησε τήν Ίταλία, αλλά σέ λίγο ό θάνατός του άπάλλαξε τήν Εύρώπη από τίς έπιδρομές του (453 μ.Χ.).

Όμως στή Ρώμη ή κατάσταση χειρότερησε. Μισθοφορικά στρατεύματα άνεθοκατέβασαν στό θρόνο 10 αύτοκράτορες μέσα σέ 20 χρόνια. Έπωφελήθηκαν οί Βάνδαλοι τής Καρχηδόνας, κατέλαβαν καί λεηλάτησαν τή Ρώμη τό 455 μ.Χ. (Βανδαλισμός). Τέλος ό άρχηγός των βαρβάρων μισθοφόρων τής Ρώμης *Όδοάκρος* καθαι-

ρесе τόν τελευταίο αυτοκράτορα τής Ρώμης Ρωμόλο Αύγουστούλο καί έστειλε μήνυμα στήν αὐλή τής Κωνσταντινούπολης, ὅτι εἶχε τελειώσει ἡ ρωμαϊκή ἐξουσία στό δυτικό τμήμα τής αυτοκρατορίας. Μέ τήν ἀνάρρηση στήν ἐξουσία τοῦ Γότθου Θεοδώριχου, πού πήρε τόν τίτλο τοῦ βασιλιᾶ τής Ἰταλίας (476 μ.Χ.), ὁ ἀρχαῖος κόσμος στή Δύση ἔφτασε στό τέλος του.

3. ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΠΙΣΤΗ. ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ - ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Ἐνῶ ἡ Λατινο-Ρωμαϊκή αυτοκρατορία ψυχорραγοῦσε, στήν Ἀνατολή γεννιόταν τό Βυζάντιο. Τή θεομηνία τῶν βαρβάρων πού εισέβαλαν στό Δυτικό Ρωμαϊκό κράτος εἶχε ἀντιμετωπίσει καί τό Ἀνατολικό. Καί ὄχι μόνο σώθηκε, ἀλλά μέ τή ζωογόνο ἐπίδραση τοῦ χριστιανισμοῦ καί τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐξήρσε ἄλλα χίλια χρόνια. Ὁ λόγος πού ἡ ἑλληνόφωνη ἀνατολή ἀντέξε στίς ἐπιδρομές τῶν βαρβάρων ἦταν ἡ μεγαλύτερη πολιτική τῆς συνοχῆς καί ἡ βαθύτερη καί φιλοσοφικά τεκμηριωμένη χριστιανική πίστη. Ἡ μεγαλύτερη συνοχῆ τῆς Ἀνατολῆς ἀπέναντι στή Δύση ὀφειλόταν στήν ἀκμή τοῦ ἑλληνισμοῦ, πού εἶχε ριζώσει βαθιά στήν Ἀσία κατὰ τή διάρκεια τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἡ ἐπικράτηση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στίς ἀνατολικές περιοχές συνεχίστηκε κατὰ τή Ρωμαιοκρατία δίνοντας στήν Ἀνατολή ἀναμφισβήτητη πνευματική καί πολιτιστική ὑπεροχή ἀπέναντι στή Δύση.

Μέ τό χριστιανισμό ὁ ἄνθρωπος ὑψώθηκε στίς πραγματικές του διαστάσεις, ὅπου ὁ ἑλληνισμός πρῶτος ἀγωνίστηκε νά τόν τοποθετήσῃ. Γι' αὐτό ὁ χριστιανισμός διαδόθηκε εὐκολότερα καί θεμελιώθηκε βαθύτερα στά μέρη ὅπου εἶχαν ἐπικρατήσει οἱ Ἕλληνες. Καί δέν εἶναι σύμπτωση ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ὑψωσε στή νέα πρωτεύουσα, τήν ἑλληνόφωνη Κωνσταντινούπολη, τό λάβαρο τοῦ χριστιανισμοῦ μέ τά ἑλληνικά γράμματα, ἄν καί ὁ ἴδιος εἶχε συνειδηση ρωμαϊκή. Δέν εἶναι ἐπίσης σύμπτωση ὅτι ὁ ἀπόστολος Παῦλος εἶχε βαθιά ἑλληνική μόρφωση κι ἔγραψε τίς ἐπιστολές του σέ γλώσσα ἑλληνική. Οὔτε τό ὅτι οἱ ἀπόστολοι τοῦ Χριστοῦ ἔγραφαν στά ἑλληνικά τά Εὐαγγέλια καί τίς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων. Δέν εἶναι τέλος σύμπτωση ὅτι οἱ πρῶτες χριστιανικές ἐκκλησίες ἰδρύθηκαν σέ ἑλληνικές πόλεις (Ἀντιόχεια, Λαοδίκεια, Ἐφεσος, Κολοσσές, Σμύρνη, Φίλιπποι, Θεσσαλονίκη, Κόρινθος καί Ἀθήνα).

Ἡ ἑλληνική φιλοσοφία ἐτοίμασε τό δρόμο στό χριστιανισμό λυτρώνοντας τό ἀνθρώπινο πνεῦμα. Οἱ ἀπολογητές τοῦ Χριστιανισμοῦ Ὁριγένης καί Κλήμης δίκαια θεώρησαν τόν ἑλληνισμό προβαθμίδα τοῦ χριστιανισμοῦ. Κι ἄν τό διαλεκτικό πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων εἰσχώρησε στό χριστιανισμό μέ ἀποτελεσμα νά δημιουργηθοῦν οἱ αἰρέσεις σέ ἑλληνικές περιοχές μόνο, τοῦτο σέ τελευταία ἀνάλυση δέν ἔβλαψε. Γιατί ἡ προσπάθεια νά ἀντιμετωπιστοῦν οἱ αἰρετικοί καί ἡ ὄλη διαμάχη γύρω ἀπό τίς αἰρέσεις ὁδήγησε σέ συστηματικότερη καί βαθύτερη θεμελίωση τοῦ χριστιανισμοῦ στήν Ἀνατολή.

Ὁ χριστιανισμός κατανοήθηκε καί ἐρμηνεύθηκε ἀπό τόν ἑλληνισμό. Μέ τίς δύο αὐτές δυνάμεις ἔλαμψε τό Βυζάντιο ἐπί χίλια ἀκόμη περίπου χρόνια. Ἀπό τίς δύο αὐτές πηγές τῆς ζωῆς προέρχονται καί πολλά στοιχεία τοῦ σημερινοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ

Οι άρχές της Ρωμαϊκής Ιστορίας

- 753** π.Χ. Κτίση Ρώμης (σύμφωνα με την παράδοση)
- 510** απομάκρυνση των Έτρούσκων βασιλέων· επικράτηση των πατρικίων· *ἀρχή δημοκρατίας*.
από το **490** ως το **287** άγῶνες των πληθείων για νομική, κοινωνική και πολιτική έξισωση με τούς πατρικίους.
- 450** ἡ *δωδεκάδελτος* (πρώτη, ύποτυπώδης κωδικοποίηση δικαίου).
- 366** δικαίωμα των πληθείων νά γίνονται ύπατοι
- 287** οί αποφάσεις της Έκκλησίας (των πληθείων) έχουν δύναμη νόμου (μέ ἡ χωρίς τή συναίνεση της Συγκλήτου).

Ἡ ανάπτυξη της Ρώμης σέ δύναμη κυρίαρχη στή Δ. Μεσόγειο

- 264-241** α' Καρχηδονικός πόλεμος (δυτική Σικελία, Κορσική καί Σαρδηνία γίνονται ρωμαϊκές έπαρχίες).
- 228** ἡ Ἰλλυρία γίνεται ρωμαϊκό προτεκτοράτο.
- 222** ἡ Έντεϋθεν των Άλπεων Γαλατία γίνεται ρωμαϊκή έπαρχία.
- 218-201** β' Καρχηδονικός πόλεμος.
- 216** νίκη του Άννίβα στίς Κάννες.
- 202** τελική ἡττα του Άννίβα στή Ζάμα.
- 201** συνθήκη εἰρήνης· ἡ Καρχηδόνα χάνει τήν Ἰσπανία (ρωμαϊκή έπαρχία τό **197**).

Ρωμαϊκή επέκταση στήν Άνατολή

- 197** ἡττα του Φιλίππου Ε' της Μακεδονίας στίς «Κυνός Κεφαλές».
- 190** ἡττα του Άντιόχου του Γ' τής

Συρίας κοντά στή Μαγνησία τής Μ. Άσίας.

- 168** ἡττα των *Μακεδόνων* στήν Πύδνα.
- 148** ἡ Μακεδονία γίνεται ρωμαϊκή έπαρχία.
- 146** καταστροφή τής Κορίνθου καί τής Καρχηδόνας· ἡ Έλλάδα γίνεται ρωμαϊκή έπαρχία.
- 133** κατάκτηση τής Νουμίδας.
- 133** οί Ρωμαίοι *κληρονομοῦν* τό κράτος τής Περγάμου – Έπαρχία Άσίας **129** π.Χ.
- 65** ύποταξη Συρίας.

Περίοδος έμφυλίων πολέμων

- 133 - 121** μεταρρυθμίσεις των Γκράκχων.
- 111 - 105** πόλεμος κατά του Ίουγούρθα. Μάριος.
- 113 - 101** άγῶνες έναντίον των Κίμβρων καί των Τευτόνων.
- 91 - 88** Συμμαχικός πόλεμος (ανάμεσα στή Ρώμη καί τούς Ἰταλιῶτες συμμάχους).
- 88** Άσιατικός Έσπερινός (γενική σφαγή των Ρωμαίων στή Μ. Άσία.)
- 82** προγραφές πολιτικῶν αντιπάλων στή Ρώμη.
- 82 - 79** δικτατορία του Σύλλα.
- 73 - 71** εξέγερση των δούλων.
- 60** α' Τριανδρία (Καίσαρας, Πομπήιος, Κράσσος).
- 58 - 51** κατάκτηση Γαλατίας.
- 49 - 48** έμφύλιος πόλεμος (Καίσαρας - Πομπήιος).
- 48 - 44** δικτατορία του Καίσαρα
- 44** δολοφονία του Καίσαρα.
- 43** β' Τριανδρία (Άντώνιος, Όκταβιανός, Λέπιδος).
- 31** νίκη του Όκταβιανού στο Άκτιο.
- 30** ἡ Αἴγυπτος Ρωμαϊκή έπαρχία.

**ΠΙΝΑΚΑΣ
ΤΩΝ ΚΥΡΙΟΤΕΡΩΝ ΡΩΜΑΙΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ**

Αύγουστος	27 π.Χ. 14 μ.Χ.	Βαλεριανός καί ὁ γιός του	253 – 260
Τιβέριος	14 – 37	Γαλληνός	253 – 268
Γάιος (Καλιγούλας)	37 – 41	Κλαύδιος II	268 – 270
Κλαύδιος I	41 – 54	Αύρηλιανός	270 – 275
Νέρωνας	54 – 68	Τάκιτος	275 – 276
Βεσπασιανός	69 – 79	Πρόβος	276 – 282
Τίτος	79 – 81	Διοκλητιανός	284 – 305
Δομιτιανός	81 – 96	Μαξιμιανός	286 – 305
Τραϊανός	98 – 117	Κωνσταντίνος Χλωρός	292 – 306
Ἄδριανός	117 – 138	Γαλέριος	293 – 311
Πίος Ἄντωνίνος	138 – 161	Μαξέντιος	306 – 312
Μάρκος Αύρήλιος	161 – 180	Λικίνιος	311 – 323
Κόμμοδος	180 – 192	Κωνσταντίνος	306 – 337
Σεπτίμιος Σεβήρος	193 – 211		
Καρακάλλας	211 – 217		
Ἡ ἐποχή τῶν «30 τυράννων»	235 – 284	Μέ τόν Κωνσταντίνο ἀρχίζει ὁ ἐκχριστιανισμός καί ἐξελληνισμός τοῦ κράτους.	
Φίλιππος	244 – 249		
Δέκιος	249 – 251		

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΡΧΑΙΕΣ ΠΗΓΕΣ

Ἄριστοτέλη, Πολιτικά.
Ἡροδότου, Ἱστορία.
Θουκυδίδη, Ἱστορία.
Ξενοφώντος, Ἑλληνικά.
Πλουτάρχου, Βίοι Παράλληλοι.

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Δημόπουλου Π., Δημόσιος καὶ Ἰδιωτικός Βίος τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, Ἀθήνα, 1933.
«Ἐκδοτικῆς», Ἱστορία Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμοι Α (1970), Β (1971), Γ1 (1972), Γ2 (1972), Δ (1973) καὶ Ε (1974).
Θεοχάρη Δ., Νεολιθική Ἑλλάς, Ἀθήνα, 1973.
Μαρινάτου Σ., Κρήτη καὶ Μυκηναϊκή Ἑλλάς, Ἀθήνα, 1959.
Blegen C., The Mycenaean Age, Cincinnati, 1962.
Bonwetsch G., (κ.ἀ.), Grundriss der Geschichte, ausgabe B, Band I, Ernst Klett Verlag, Stuttgart, 1965.
Carry M., A History of the Greek World, London, 1959.
Casson L. Ancient Egypt, N. York, 1965.
Charlesworth M., The Roman Empire, London, 1958.
Crossland R-Birchall A, Bronze Age Migrations in the Aegean, N. Jersey, 1974.
Edwardes M., Every day Life in Early India, London, 1969.
Ehrenberg V., From Solon to Socrates, London, 1973.
Freeman K., Greek City States, N. York, 1950.
Hammond N., A History of Greece, Oxford, 1963.
Hood S., The Minoans, London, 1971.
Kitto J, Palestine from the Patriarchal Age to the Present Time, N. York.
Kramer S., Cradle of Civilization, N. York, 1967.
Moscati S., The World of the Phoenicians, London, 1968.
Prideaux T., Cromagnon Man, N. York, 1973.
Schafer E., Ancient China, N. York, 1967.
Schoder R., Greek Art, N. York, 1965.
Starr C., The Origins of Greek Civilization, London, 1962.
Ventris M. — Chadwick J., Documents in Mycenaean Greek, Cambridge, 1973.
Wilcken U. Ἀρχαία Ἑλληνική Ἱστορία, Ἀθήνα, 1976.
Woodhouse W., The Tutorial History of Greece, London, 1953.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΕΦ. Α΄	'Η Ίστορία έργο του ανθρώπου, καύχημα και ευθύνη του	5
ΚΕΦ. Β΄	'Η εμφάνιση του ανθρώπου και η εξέλιξή του	9
ΚΕΦ. Γ΄	'Η Ανατολική πολιτιστική παράδοση	12
ΚΕΦ. Δ΄	'Η Προϊστορική Ελλάδα	39
ΚΕΦ. Ε΄	Μεταβατική εποχή	58
ΚΕΦ. ΣΤ΄	Μητροπολιτικός και αποικιακός Έλληνισμός από τον 8 ^ο ως το τέλος του 6ου αι. π.Χ.	65
ΚΕΦ. Ζ΄	Πολιτική και Πολιτιστική εξέλιξη από τον 8 ^ο ως το τέλος του 6ου αι. π.Χ.	78
ΚΕΦ. Η΄	'Η Αθήνα και η Σπάρτη ως τις αρχές του 5ου αι. π.Χ.	89
ΚΕΦ. Θ΄	'Απειλή του Έλληνισμού από την Ανατολή. Θρίαμβος και άκμή.	102
ΚΕΦ. Ι΄	'Ο Έλληνικός Διαφωτισμός (5ος αι. π.Χ.)	121
ΚΕΦ. ΙΑ΄	'Η δοκιμασία των έσωτερικών πολέμων (431 - 362 π.Χ.)	145
ΚΕΦ. ΙΒ΄	Τέχνη και διανόηση τον 4 ^ο αι. π.Χ.	163
ΚΕΦ. ΙΓ΄	'Η πολιτιστική επίδραση του έλληνισμού στη Δ. Μεσόγειο τον 5 ^ο και 4 ^ο π.Χ. αι.	173
ΚΕΦ. ΙΔ΄	'Ο Μακεδονικός έλληνισμός επιβάλλει την ένωση των Έλλήνων. Διάδοση του έλληνικού πολιτισμού στην Ανατολή	179
ΚΕΦ. ΙΕ΄	'Ελληνιστικός πολιτισμός	204
ΚΕΦ. ΙΣΤ΄	'Ο Έλληννορωμαϊκός κόσμος. (2ος π.Χ. αι. – 3ος μ.Χ. αι.)	225
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ		242

Τά αντίτυπα του βιβλίου φέρουν τό κάτωθι βιβλιόσημο γιά άπόδειξη τής γνησιότητας αυτών.

Άντίτυπο στερούμενο του βιβλιοσήμου τούτου θεωρείται κλεψίτυπο. Ό διαθέτων, πωλών ή χρησιμοποιών αυτό διώκεται κατά τής διατάξεις του άρθρου 7 του Νόμου 1129 τής 15/21 Μαρτίου 1946 (Έφ. Κυβ. 1946, Α' 108).

0020557168
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΟΥΛΗΣ

ΕΚΔΟΣΗ: Δ' 1982 (VII) – ΑΝΤΙΤΥΠΑ 140.000 – ΣΥΜΒΑΣΗ 3770/16.3.82

Έκτύπωση - Βιβλιοδεσία: Α. Γιαννόπουλος

